

Осінь для ангела

Євген Пашковський

Євген Пашковський
ОСІНЬ ДЛЯ АНГЕЛА

роман

1

Ще долинали від мосту голосіння води і грім ланцюгів об дюраль на човновій станції, дві пляшки вина в рюкзаку бухкали Богдана по спині, коленкором вінком за пагорби жалісної осені вклякало сонце, з розщелини скель морозний заносився вітер; за містечком, за дорогою потраурніла рілля, і прип'ятий шпагатом до обірваних цвинтарних ворітець козел нахилив золочені загравою роги на чоловіка, — арештанськи довге пальто з облізлими коміром, голий виріз промуляної на шії сорочки, замаюсена спортивна шапчина і втома на загостреному безсонням лиці виказували суворого митаря, від чого так біснувався рогатий на прив'язі, — ляк перестріти родичів вивів до проламини в огradі, звідти, розгинаючись, він подумки побачив дідову могилу з їржавим хрестом, тамо за жухлою чагарнотою таволги, дуднику, бузини проглядає новий скорботний простір; задовго до оказії, десть відразу на початку хвороби, думав, батьки поховать бабцю коло діда, сама казала, звідти видніє степ за могилками всенької рідні; наслання, телеграму посіяли на головпошті, пізно доправили, впросив підмінити напарника на поромі, витріпав налип луски на рюкзаку, стрімководь рвала сіті й безжальною кригою сікла лапи веретенників на міліні, — пропалена блискавками, німа ріка твоя, Господи; згином ліктя затулив очі і боком проламувався крізь драпахи, тріск сухого бур'яну приглушив бридке бекасіне блеяння козла, на розп'ятті над аркою гойдався линялий рушник, мабуть такого ж, тільки новісінького, мати пов'язала на хресті, згадай-но скриню, гнітючим нафталіном віяла купка прихованого на споді вбрання, давно, від самої дідуневої смерті лежало, підлітком звідти крав свічечки, щоб натирати лижі, згадав образок Діви на поличці прискринку? і буцімто вдома; той параліч докатував, бідна, пити просила, щось тамо підсолодять на кухні, зітхала, згірк мені оцей мед, закличте священника для сповіді; батько ж партейний, звідки, мам, випишу того попа? зара строго, скількох за обряди сключили, шутка діло, сказати; правда, потім згодився, здому писали; здригаючись, бабця відчувала нерухому сіль на суглобах, — вона роз'їдала кістки і впевненість добути до нового Великодня, — ступні обмити благала матір, котра вигрібала коцюбкою з піддувайла картоплю, з чайника в залізну таріль наливала літепло, ваткою терла збряклі в чорних вузлакуватих венах литки, налиті віковим випираючим горем чорнозему, біль ущухав, старенька пробувала здрімнути до сутінкових відвідин лікаря, сповідала крізь сніво гріхи; Боже, прости нарікання у тридцять третьому, кров і оцет поновилися, впоїли зі списа рабів малих, земнопрахом осліплених, долею дітей і онуків молю, прости маловір'я, Владико душ Пребезсмертний; щоб лучче видіти хворій з

постелі, мама поставили ікону за скло серванту, між безлічі випитих і недоторканих чаш, то бабця, коли підмощували подушками до стіни, слізно всміхалась до образу й до віддзеркалення дрібок солі в малиновій духовці, колосся на покутті, рідних облич, ложки меду в майонезному слоїчку, згірклих туманів, чорних облич, на фотографіях, за скло підіпхнутих; бабця преслізно тішилась, прещемно раділа всім, бо ще торік дибала помаленьку, теплився між чотирьох цеглин жар на подвір'ї, на розпал мона підкинути снопики в'ялих вишневих гілок, гроза скрутила відногу вишні, мона з дійничкою йти до криниці, йти з повною лійкою вечором до капустяних грядок, йти з повним хвартухом печериць, які назбирала на межах, йти з оберемком білизни по втрамбованому піску біля копанки, йти в хату, сповнену безтривоги і земних дарів, йти, ніколи не в порожні, йти й самій віддзеркалюватись на іконному склі, на молодій кризі, що рушниково крилатими берегами, в молитовнощирій сутіні, роздмухує пагін лампадки: на дев'ять день по дідові сім'я сторопіла від дива, сиділи за столом і навскіс через світлицю пролітав рядок світлих лялечок, впізнавались обличчя, памяті по фотокартках, по старшинству прадід летів за прапрадідом, син за батьком, сестра за братом, рід за родом, трохи вищі від бджіл мостилися на іконній рамі і збоку, сирітськи окремо, на перст від рідні присіла манюня душа, я ледве впізнала її, померлу нехрещеною, пізнала й господаря, усміхавсь молодий, таким пам'ятала по втечі з виселки, кликав очима, я встала навстріч і видиво згасло; ще рано було; проте невдовги збулось покликання: хворість розбила! а лікар про міцне серце сокорить, ото ж-то довго виглядати, йти б саменькій до ангелів, ступні відходила і образ захований, — отак жалілася бабця спросоння, коли з гладишкою крові переступив поріг, зрадив живому голосу, верг на ослін просмерділу смаленою щетиною камізельку, об яку витирав ножа, хибнулися на двір застоєні хатні запахи, під стелею в коморі гаки запитально чекали м'яса, поросся закололи загодя, грубим поліетиленом і хусткою взявся обмотувати гледчика, слоїки мати забрала під смалець, кров повезу до міста, плита є, гречка є, нехай моя господиня злемзає, головне, добре обв'язати оцим пояском від халата, шкода, коли вихлюпає по дорозі, солонезна кров, правда, колюн для форсу присолює з вістря тесака на язик, а бабця: страх як свіжина з цибулею пахне, зара б товченої на сметані картоплі та огірка, та смачної пелюстки, гірчичне зерно в олії плаває, кмин на житньому окрайці тріскотить, а-а, нехай собі! бач, Заступницю між тарілок ховають, облукавили; скипів, тільки й пам'ятне, власний вар'ятуватий крик — батько змовчував, сусіди ж почують — тільки й пхнув до рюкзака глечик теплої крові, одвернувся, щоб не плакати на сіру, випрацювану, важку, мов уламок жорнового каменя, бабціну руку і за словами ковтав серце, котре мокрою глиною затовкло горло; винен я, молитимусь за вас; та найстрашніш було змовчати: прощайте; оморозив крик: геть звідси, грамотний! було б вдушити маленьким. Дивно, міркував Богдан, зубами відкорковуючи пляшку і продираючись крізь сухий терен до дідової могили, звідки тутай кострище з обвугленим корінням бур'яну, пластмасові тюльпани в глибокій бляшанці, родичі порядкували? на лавочці цвіль, бракує просілого під сльотою горбика; обтріпавши на полах ламкі колюхи, відчув присутність неземного спокою, стара могилка сиротинно

тулилася до ялин і душа покійника, так погідно, так синьо розплескана вечоровим півсвітлом, підмовила його серцю, що бабцю поховали окремо, — мужній, онуче! що виніс ти з дому отчого? втому каменя наріжного ти взяв, глечик крові й нічого благісного; змалечку меї хати тримавсь, на ясені над кролячою, кліткою вирізав рік смерті діда, запарубкував рано, непослух один і двері тра засувати, вставай, бабо, ніби ніколи в молитовному одноголоссі до сну не читав "отченаш", повторюючи за мною, "але визволи нас від лукавого", зіщулений, кволий підводився від образів і розтирав затерплі коліна, тихий, богобоязкий, саме послушництво, а згодом, як підмінили, став загнаний, жалісний і дратівний, злословив батька, бо той повчав, що гицлем ростеш, вовкулакою, увірвितелем, куролапом на фермі! вдома роботи до гибелі, січкарню крутити, бураки сікти, а йому на умі — ліс і вулиця! серце нездичавіле, вготоване на земномуку, на заклання, до дідової хати прихилив, що ж виніс ти з дому, позначеного на стелі хрестом од полум'я свічки, принесеної на чистий четвер із храму? — Богдан скинув рюкзак через плече і тричі широким хрестним знаменням змив розгубленість і втому з обличчя, ступив на стежку, обдивлявся надписи на нових могилах, лопотіли на вітрові коленкорові вінки, ніде не виднів рушник, якого б мама на хресті пов'язала, прізвища покійників десь чуті, але незнайомі, по стежці петляє барвінок, чужинно зовсім і стоптаним рястом в'януть думки, що бабціна могила далеко; змирися, хлопче, був голос йому, — і рідня душа, втомлена безпорадністю втішити його, холодом відльоту торкнула лице, потуманила очі, подаленіла до горніх веж, ледь колихнулись ягоди обліпихи і моторошна гикавка козла сполохала неймовірно високе, чисте, животворяще в годину доторку до безсмертя, нереально волошкове, молоде, мільйонолике на проталинах гранітних дзеркал, осіннє над цвинтарем небо; прохилена хвіртка в огradі свідчила про безборонність сльотавих вітрів і раптових помислів, він застромив квіти біля хреста і двічі виполіснув вином консерву, згадав щось і геть закинув собачу посудину, розплескав вино по суничнику на могилі, випив, образився за сирітство покійних, випив, запитав незримого, чи закликали священника для сповіді та причастя? випив, марно почекав відповіді, замість якої на плечі лягло віко сутінків і щось підламало коліна: він уклякнув, щоб змаліти, а коли, гамуючи дрижаки, опустився на вогку лаву, судомний струм від потилиці перетік під лопатку, він знову випив, він знав, що розрив аорти ліпший від божевілля, котре на сьогодні милувало його; в скловаті вечора ятрило зір мертве кострище і спухирена фарба на огradі, вино стояло під горлом, запечатувана минулим вогнем земля свідчила про вбогість літа, накликала до всього суцього сльозу й непродихну тугу, односильну з доброю заздрістю мертвим, згадав сон, потойбічну телеграму про зустріч бабці з дідуньом, голос: Богдане! згадав той оббілований стан пробудження, коли бачене набуває віщої сили: хата, бабуся на плетеній з верболозу лісці перебирає сушені грушки, відмахується від ос, за клопотами звично сувора на лиці, а дід, усміхнений добрими вусами, гримає об припик оберемком дровенят, обтріпує тирсу на згині ліктя й на грудях, певно, останні поліна з дровітника брав, заправляє за халяву висолоплену сіру онучу, гумові чоботи цілорічно, і взимку, носив, на полювання ноги втепляв, обмотував газетами з акуратно

вирізаними портретами вождів, бо навчений; на носакі чобота мітка від сокири; дід, одягнений в біле, підперезується на ходу, стрункий, розрівняний від земних нош, і бабця слідом ступає, ніби зустрічати кого, в парусинових туфлях, в кофті з великими гудзиками, в чорній з дна скрині спідниці, зупиняється на мить і по-хазяйськи, — прощально, але ненадовго, — впівока оглядає подвір'я, квіткою зацімну заціпає клямку на хаті, підсуває під поріг бурки з широкими розстебнутими халявами, бувало, олієм змащувала блискавки, все одно замки розповзались, ноги варикозно збрякали, то кравецькими ножицями обрізала халяви, щоб легше вступити, чого ж зараз взувачка ціла? по дві десятки відкладала з пенсії, на, що там тої стипендії, продала сіно, то буде! ось відходять обоє, зречені, сумирносвітлі — і сон збувається; він поклав на лавочку сигарети, коробку сірників, пив і думав, чи закликали священника до бабці?

А малому, згадай, було любо прокинутись від скрадливого рипу віконниці, яку відчиняли бабця, світлим помахом гусячого крила освячуючи січневу шибу, ледь чутно знадвору поскрипувала дужка бідончика і свічкоцвіті спалахи, уявляв тоді, сіялись на яблуню з надламаню відногою, на солом'яну загату, на потріскану шалівку причілкової стіни, на замерзлий під тополею умивальник, на подвійні (од вітру) тонкодошані двері з клямочкою внизу, на вкопану за погрібником, накриту шифериною, бочку для копчення, на чорні обсажені гаки на гвіздку під повіткою, на кущі агрусу і малини, на серп і кіссе під дашком прибудови, на борони за кролячою кліткою, на дві цеглини, що пригнічують толь над діркою; проламав, видовбуючи рік смерті на ясені; кроки, даленіючи по кутках обійстя, ненадовго змовкали, ось двічі шоркнули галоші на порозі і радісна полегкість шитих валянків ближчає по світлиці, бідончик поскрипує веселіш, води поменшало, тоді вдавав сонного, як ще любив носом спросоння притулятись до крижаного скла і сміятися з кумедного віддзеркалення; ось свячена, з ладанним запахом, вода засичала на дверцях духовки, на стіні, воскресила весну білої глини, затріскотів, ледь ліловіючи, гнотик лампадки, шелеснула газета на видовбних ночвах біля плити, — заплющитись, аби відтремтіли зрадливі вії, — звук кропильного крила зрідні морозному шелесту надірваного бинта на рані, — закусити губу, ховати сміх, боятись пікнути, — бабця заходила в його оббитий зеленою цератою закут і тихо клала на тумбочку замотану в носовичок печенину, два цукерки й проскурку; в закапелку за грубою кублиться сон, мить взаємної тиші, мить молитви за онука, мить розгублено втиснутого в постіль хлоп'яти, і він прокидався — розплющений до білого дня — від безболісних іскор стріпнутої з крила води, сидів під заступницьким перевеслом, що єднало з кожною соломиною загати круг стін, з калиновими зіницями дитинства між рам на ваті, з вигаптуваним на рушнику на образі небесним птаством; вийти з освяченої оселі, бігти лунким солов'їним снігом на голоси, на кресню ломів об люки, на цокіт бурульок під скрижанілим вагоном, коли раптово гепає жом, свято минуло, сигналить за синім семафором чмез, від'їжджаючи з одутлим від недосипу, з прапорцем за халявою, зчіплювачем на приступці; спотикаєшся на грудкуватих коліях, кирзакі ненаброджені, легкі, біжиш розхристуючись на ходу, щоб і собі застромити кленову віть під однюнім-но люком: буднім днем робітників катма, пенсіонери, алкота,

топчуться збоку старі з мішечками під полою і сторож у дощовику, забрьоханому для блезиру, буцім когось доганяв, погейкує на них упівголосу; драбина ковзка, зверху жом взявся льодяним смальцем, притупувати, стрибати, подати на сідницю, товкти каблуками, тримаючись за вагон, доки гупне найперша брила, тоді грелями цюкати, наддовбувати, колупати задубілого коржа, обсувати вниз все м'якіші кавалки; пар пахніє і падає в печерний отвір, пахне весною березова кора на кузові "газона" при лісоскладі потойбік колій, коли визиркуєш і вітер змиває туман над вугляркою, — білий день, непроглядь над тобою! лягти і слухати тьохкіт думок про зароблені два карбованці, аби на свята, відстьобнули б і по чотири, вологе тепло крізь кухвайку облоскочує зморою, гарячими каштанами долоню печуть мозолі, бурякова приємна парнота і два карбованці в тютюновому порохні, — один бабці на свічечки, другий собі, на пуделко з халвою, — які потім сторож поволі, з почуттям гонору, дістане з кишені приємно вгрівають все тіло; поплювати на держак, гадство, забув рукавиці, грелі розкігтили сміття з сукровицею залізної руди, поперек ние, попросити віника в дядьків, обмести стіни, ковзати роззявленою щелепою люка вниз і, доки трактор-лопата черпає жомове місиво, робити габарит, за комір капає з бурульок, по спині холодом тягне; лісовики вагонеткою переїхали "тормозок" і гиять сітку на шпали, вістря сталевих клюк палають на їхніх плечах; провесінньо; в солодкому чаду під колесами старі хутенько натрамбовують мішки і тягнуть на склад між колоди, знов скрадаються, сторож вдає сліпооку втому, сидить на ящику, ноги випростані, рука з сигаретою на потилиці, дерматинова шапка зігнула вухо, за халвою біліє часник, подеколи прикладається до армійської баклагі, закорковує помалу, думаючи, ще ковтнути, чи в теплі, з закускою, лучче піде? весь він: повільна, розтягнена на довге раювання, сільська влада, — бавиться зеленим на баклазі ланцюжком і чіпляє його на пояс, подобрілим оком косує на бабів, що злодійкувато порпаються, колінкують між коліс у кваші снігу й мазути; недорізаним поросям здалеку звискує "чмез" і молодий зчіплювач продмухує від крихт, обтирає під коміром свистка, горошина лунає радісно: по роботі! — туманно великий світ залізниці відпускав до освячених стін; на бігу об коліно вибивати з шапки жом і дихати чистою морозною імлою; куди ти прибився? ти з дому отчого виніс глек крові, прієш, гниєш по жомових ямах вокзалів, чоловіче невисповіданий. За цвинтарним парканом тхнуло кислятиною від загубленої в калюжі боханки, на пагорбі вгадувалась козяча сморідь, гикавка й сміх рогатого, боязно було глянути назад, така катівна туга, сутінки, серце зчісується об ребра, як кулак об бетонну глуху стіну, безсилля завити, легкий струм перебігає по надертих ожиною кайданних зап'ястках; заплакати б і попустило б, уявити за пазухою зайчєня, принесене з лісу дідом; втримай, пам'яте, бо Дух покинув і тіло кволіє, одна втомлива, сива, крута непроглядь за німотними ясенами від'їздів, чужий собі в позачасі горя; Господи, трудно і тоскно так, бо ж нікому й помолитись за мене.

Два псюри звелись на передні лапи при вході в готель, — смородинна, з відблиском, темінь гніздилась по вікнах, — Богдан тупнув каблуком об бетонку, собаки оситілим

підтюпцем перебігли до сміттебачка і повлягались там; вселившись у порожній номер, скинув на підвіконня пальто в череді і отрусив дощини з спортивної шапки, згадав бабусині слова, що отуто на горі віковий панський парк буяв, серед кімнати відпив вина з горловини пляшки, припалив від недопалка сигарету: і ти пес, ти бачиш, як самогубство надбігає облізлою білою сукою з вим'ям, що тягнеться по землі, гнила піна по язичку стікає на груди, паруватися час; ти зриш її, хворезну сказом, ти скорцюбнув калачиком на затуленій бляхою сечовій ямі, куди достає ланцюг, вона гризе ошетиненого твого карка, безвільно хтива вигинає спину в корчах смерті й полегкості; ти ошийника стягуєш через голову, задки, задки шарпаючись від алюмінієвої каструлі й від блудосмертива, ти мусиш втекти на степ, поберегти господарів, зцілити травами водобоязну лють або згинуту під вовчим сонцищем; залізити в глинище, гребти лапами стелю, сліпнути від білої крутії, доки обвалиться з глухим видихом збрякла осіння печера. Розстебнувши блискавку на олімпійці й збиваючи попіл на скляний піднос, сказав собі, вернися серцем у диво, дякуй за воскресіння, недовго віск при свічнику палав, на нечестивому велелюдді губиш набуте, кепський проповідник, однак набачився свинячих паш; ветери́нар мие руки над тазиком, вікна свинарні під лиху ніч протяг обрію виїв, зголоднілі на власному мерзлолайні, біснуваті від крові, свинидла викаструвані яйця жеруть, сторож держакон вил відганяє до паркана, весільно звискує молодий з міткою на лобешнику кнур, щетина чорна, картопляна лушпайка за вухом сережкою, вигляд розбійний: забалакай і втопче, і розірве на потіху свиноматок своїх, — ти ж хотів хлібом святим і перлами їх годувати? земля не приймає затятих під мертвою зорею з гранітним сонцем, земля, віддана людям для захисту від безпліддя, ще носить плоть від всесвинства, виношує розлізле на змилок мавзолейне трупило, мізки світу жомові по годівних ямах гниють, земля гниє, рід людяності відходить, поріддя нелюдів гряде. До того, як глечик крові приніс, згадай, Ніно, містечко при залізниці, будку стрілочника з фанерним вікном, місток, депо з колісними парами, — намертво з'єднані точила доль так і не згризли спільну дорогу, — запах голубів і крихт від покинутих хлібних ящиків на пероні, помічник машиніста продмухує мікрофон, кінцева станція, поїзд подається на відстій, звільніть, будь ласка, вагони! печерна сутінь молодої весни з різнотравними, з брунькуватими духмянками беззаздрісно юного щастя, світло тихе, під каштанами новобранці на крик сержанта шикуються з вітанням морозива, що тріпотить обгортками на вітру; Ніно, йти нам повз полум'я морозно солодких розлук! твій голос молитовно дзвінкий, обпалені, вицілувані загравою уста кольору апельсинових дольок; несли сітку цитрин, лобода між обмазучених колій стьобала холоші; доки надходили до дому батьків, кросовки обкипали чорнезним лепом, здавалось знову малий, знов гасаю по смоляних коржах асфальтівки, довірливо, радісно, мріючи серце покласти за други своя, оно притулились головами, складаним ножиком обстукують на вербовому мізинчику кору, зотлілим свищиком час сюркоче звідти і праху більшає на ступнях, вітри на свідоцтво проти нас росу оббили при дорогах; вагони з понурою мовчанкою вбивць перепиняли нас довгими ручиськами, пам'ятаєш, на бусах пил усесвітній і в оскалі коліс шерсть відьмацька,

котяча, по розбитих підніжках хитавиця погублених тіл, бравсь за побічень першим, ти наслухала гаркітливую залізну луну, подавала долоню, зістрибували на ходу, гравій цілував підламані твої каблучки і п'яти; бідна моя, так кумедно накульгувала; по селектору застерігали про прибуття збірної потягу, коротко, подібно до звуку ножа об точило, вжикала переведена стрілка, оманливо, біло, зелено, синьо мінилися семафорні вогнини, на відстійних коліях сонно жевріло провідницьке купе, пахло димком та всюдирозіллятим поміж колій мазутягою і креозотом; ти, плечем прихилившись до стовпа з бетонним грузилом, я, в згині ліктя тримаючи сумку і розминаючи затерплі пальці, перечікували товарняка, що кам'яним муром виростав упоперек ледь примітної стежки, скрегітно зупинявся, кам'янів, мусили перелазити, почуваячись на прикордонній смузі; на платформі з зачохленою військовою технікою скалилася, брязкала карабінчиком на ошийнику сталевощерста вівчарка, солдат, вдаючи буцім прикурює, тричі кресав сірником і задивлявся на тебе; ми обминали загрозливий рик, коли озирався, я бачив на ситцевій бретельці на твоєму плечі мед вогню від навстіжних, підперезаних обаполом, дверей теплушки, де горіла буржуйка, чувся скрип ревливих зубів прапорщика на нарах, скрегіт штик-ножа об консерву; ти зашарілась, палала під солодко втупленим поглядом вартового, здавалось, іскріло й волосся, здмухнуте вітриком мені на плече, незнана досі, розбуджена споглядальником пристрасть гнала в спину, здирала одяг раптовою відвертістю світла з-за повороту, — виявляється поштовий, — засипала листям майбутніх листів, пахли злодійським сургучем поцілунки, якийсь густобровий поштар за миттєвим вікном розпечатував скриньку при каганці і, вгадуючи нетерпіння на віддалі, приростав лобом до рами: одна непроглядь; врешті збігали з відкосу, теща сиділа під ліхтарем на лавочці при паливному складі, світло ояснювало гілку яблуні над туалетним дашком і вихор кадів над домовинним кагатом брикету, цуценья з мокрим від пчихання писком, пірнаючи в хвилі пилуки, пливло нам назустріч; ти ж забув про ту рампу! ти хотів збутись тривожного відзвуку, який тоді ще вшпигнув, коли з-гірки в низину сортування, гуркочучи на стиках, промайнув розчахнутими дверми, рваним небом і простором білої стружки на підлозі, розвантажений гарбель, ти ще подумав, чому сортують порожнечу? тако помаленьку, тримаючись за руки і сіткою апельсинів, як гасовим ліхтарем, надсвічуючи кропиви на дні роваки, переступили й зміїне сичання води від місця, де мують вагони, каолін, фосфатні міндобрива, залізна руда, гнійна підстилка скотовозів, потік отрути сочився вниз і парував усіма запахами злиднів і полустанків; вона відстрибнула подалі від шпал містка, пульсом нетерпіння тьохкала сталь, хляпала підніжка, провідник відчиняв двері перед станцією; ні, згадай найсуттєвіший звук: м'яке шоркання шомпола об сталь автомата, затиснутого між колін, видно, конвоїр чистив зброю в заграбованому вагоні коло рампи, гупали одбиті піснею серця в'язнів, гупав об підлогу приклад, отак самісінько подали грубі шкіряні фоліанти в підземеллях Ніниної бібліотеки, закритого фонду з рафінадом і чайником на стелажеві; вона, красуня, непрочитана до останньої сторінки, зумисне повільно, грайливо дріботіла по загубленій біля вагону газеті з хтивістю рушничного масла, зрештою

минали ту невільницьку пристрасть, що довго вгадувалась поглядами етапників на спині, тупотом чобіт і вже одноголосною піснею в камері; здається, того вечора тільки смеркало, бо старий, вилицюватий, кремезний з рукастою приязню тесть, одвіку залізничник і хазяїн покладистий, про яких кажуть, до роботи голодний, саме з лантуха розсівав соснову шешітку по міжряддю полуниць на городі, а згодом і гойдалку вимайстрував за квітником, онука об'єднала старих, дмухали, боронь, Боже, закинути хоч трохи осерджене, батьківськи суворе слово; на правах молодого зятя мав свою безклопітну чарочку калганівки, сидів при вікні, пляшка рожевіла за холодильником, випивав для настрою, щоб розігнати гадючу тривогу між лопаток, засліпити безпричинного холодного змія там — так мулялось передчуття втрат і розпачів; він занюхував спирт апельсиною долонею любої і, розтираючи хмільний корінь перстача на зубах, виходив на двір, сіть залатував капроною ниткою, снасть, розвішена на паркані, пахла річковим привіллям і від доторку димувала, туманіла сухими обсіяними водоростями, ледь поцокувала об лату корковими поплавками; він засмикував рвані вічка, минулі прорвини затягував новим азартом і забуттям, спльовував кров'ю з порізаного язика, мовби загодя смакуючи солону образу і нетерпець до вільної риби: щуки з піщаного дна відливали палахкотінням воску, на пагорбі золотіло дрібненьке зілля, і молода дружина з берега наздоганяла утекших рибин, котрі наново просікали блаґеньку сітку, збивала грудками течію, егейкала, підказувала, куди брести, залюбленими, великими від довіри, очима дивилась на його розрівняну спину з торбою на плечі, на мужньорідну, щасливу в натрудженні постать; коли засинали потомлено в курені під оборою, ліс німував, заслуханий не голосінням вод, а далеким співом столипінського, — пісні кайданні, неголосні, під настрій протягам по тунелі, — вгадувалось: міліцейська буда задом підточує до дверей, шофер, кермуючи одноруч, одною ногою стоїть на приступці і пахтить сигаретою, солдати з автоматами напереваги виструнчились за пару кроків пообік авто, в'язні з руками за шиєю провалюються в сірий сморід онуч, хлорки, зубної пасти від умивальника, потом злопригод масляніють шибки, лунають команди, прізвище, строк, стаття, співкамерники витрушують на газету заникані під устілкою черевиків бички, тертку, лезом поколоті начетверо сірники-зайчики, збиваються тісним гуртом, як і невольницькі його страхи втратити жінку, легкситцеву грацію книжних підземель; коси обтискала тонкосолом'яним обручиком і, коли мліла й повільніла в поцілунку, він падав на очі й серпом жав серпневі видіння птахів на покосах; втратити звабну, з поглядом через худеньке, приємно беззахисне, плече на мудрого співрозмовника з ідеологічних холуяків, — обов'язково сивастий, уважний, кліщувата п'ятірня накачана еспандером і звичкою душити, надуханий, що маршалок; втратити плаття з метеликами на рукавах, погляд з імлюю давно стримуваної зневаги, сама ж, сміючись дитинно, розповідала скільком спортивного вигляду пристаркам запудрила мізки, вбігаючи з кипюю книг на світло, захоплена, задихана усміхалась до завойовника з потускнілим латунним мечем на краватці; втратити добре диво, сіть, залатану на паркані годиною пополудні, хіба вкарбувалось ім'я моє на витких річищах пізніх

відвідин, річка ж бо щовесни міняла білопіщане ложе, по ковбанях покидаючи мальок і листате латаття, що вив'ядало на зелені свята, обпалене пристрастю середліття; втратити ім'я, нашіптане крізь сон і пам'ятне, начебто з позатого світу; вона й не таїла, я вільна жінка; тільки впхавшись на перевізника, подалі від міських клопотань та спроб знайти непенсійний хліб бо, приречений відміткою про психхворобину, тільки на поромі від дядьків, котрі драбиняком везли сіно й п'яненко понукали конячин, він при монастирській стіні, з-за кам'яної вежі, почув: Богдане, Богом нам даний, відпусти косарів на вольницю смутку! а тоді: летіла зозуля, тай стала кувати! тирговкнули коней і жолудиста ніч листям дуба нависла над заходом, він одчепив ланцюг, що висів упоперек перевозу, стиха дзенькнула застромлена в сіно коса, торкнувши на поперечці вогняний обід-дзвін, збурунились води, гей, гей! друзі Ніни, вгодовані інтелектуали, вовчари облесливі, нажерлися крові, прилоокі, любили погомоніти про українську смерть, якщо загине, кажись, так і треба, написано так, писало б вас нагаями по шкурах і більмах, самі коли вже позападаєте в могиляки! мірошники часу й культури, обтрусіте грис розуму на комірах піджаків, любителі античних філософів, польових гвоздик, статуетного мармуру й збочень за легким вином та кавусею; брали під лікоть, згадув їм про розстріл шістьдесяти ієреїв, що мали кулю по відповіді на запитання, "чи є Бог?", затвор заїдало на водохрещенському морозі, чернець встигав на крок підступити до ями, щоб менше за ноги тягнули мстиві, ще посувався, милості й міцноти благаючи для співбратів, ще пошвидшував визначене, аби укріпити інших, воїн запихав рукавицю за пояс, хукав на пальці, вказівний, з відмороженим нігтем, особливо свербляче нив, німіючи від натискання на курок, постріл, відлуння, "чи є Бог?", один за одним ствердно осідали мужі, і подосі запитальна луна б'є на сполох, скількома смертюгами доказувати душбезсмертя ще? лицеміри сумнівались, болотяну стежечку утрамбували кругом стовпа, він розказав про діда, тихо усміхненого під вусами, і вірою дужого проти всякого сумніву й богопротивного слова, якось батько і кум, города виоравши, заспорили за чаркою, щось-то на світі справедливе є! чого ж, поясни партейному, воно всякий глум і плюгавство терпить?! гвалт і крик, той божиться, що бачив чудо, той горілку по цераті лле, а дід помовчав, помовчав, тоді питає, скажи мені їден з другим, свиня овес їсть? їсть! кум одказує підозріло; кінь овес їсть? їсть! каже батько, глянувши на шаньку на возі під вікном; людина вівсянку їсть? і сам собі дід відповідає: їсть! а чого ж гімно різне? встає з-за столу: якщо в гімняці не тямите, то з яким розумом на небо пнетесь?! — лукаві погляд на кабель звели і відпустили до часу; Ніна ж милувалася на гостей з балкону.

Звідтоді, як за вільнодумне навчительство історії знов спровадили у лікарню й інсуліновим пеклом продірявили, розварили мізки, школа геть опротивіла, дорогу до спокою перетнув диспансерний облік, попошукав роботу, — їзжайте к сібе в село, аткуда прібилі, сумашетшім не место здесь, — кожнісіньке бюро по працевлаштуванню нагадувало рентгенакабінет, скільки ж прогризло убивчих променів! просивсь на сторожа, просивсь на раба, просивсь на попихача, просивсь, щоб потім, з столютотою огиддю опротивівши всим, стома відразами відненавидіти весь цей зжебружений,

простягнений у глитайства світ, і тих, хто милості в нього послав просити; сутінь, вікна шкірою бубна відлунювали удари безпритульної ходи і ліхтарі просвічували, хто ти єси, чоловіче? озирнись серцем на тіні гріхопадінь, на прах перехожих, оббитих із гнівної сандалії міста, на змилки обличч, що човгають пральною дошкою сходин і перуть зтягане армійське простираadlo майдану, на спрагу підглядань, підозри і заборон, які так майстерно провокувала володарка підземель, любила загоряти на спускові до ріки, голісінька на голих землях, від недосяжної снаги поряд вив'ядали трави і тіло накупало засмагою, змиваючи місячні серпики під грудьми, дівочими і тугими, і зоддалік недоторкана нагадувала росину світла з велетенської збільшувальної лінзи неба, пектиме вічно — озирнись і узриш за кам'яницями й хмарами одну, світлопам'ятну; скнів по приятелях тих приятелів, кому возносила підземельну мудрість і піт на чолі, відчай геть скував волю, бо хотілось пробачити, тільки б по-старому, ага, зрозумів, що злоба випалює стриманість і мало до крові з-під нігтів тиснути кулаки, день при дні вовку-лачиш, зателефонують, сплетуть постолі, хрестом сірку колоти санітари надручені; вихор нудотного диму за підпаленою урною, липкі від поту шкарпетки, голодна печія, відсутність курива, забутий номер телефону, штовхани під безцільним кіоском, розчепірена квітникарка в переході, харкак на перилах до безплатного туалету, сльота на лавочці, власна втома, дике безвілля, п'ять пудів м'яса за прилавком магазину канцтоварів, суче вим'я, відмовиться продати папір для листів, санітарна година, вітелі! послушайте, рукою ж дотягнутися, чуйте, цьотко! з хрипом пожежної кишки: кусок виблядка, маму свою попроси! замахнулася рахівницею; ах так, засліпила тренувана відсіч, збоку побачив себе: заболоченим, тупим носакон черевика димонув під живіт, сукня задерлась, на смальцевих ногах червоніли рубці від резинок, було видно сімейні труси, волохату родиму пляму на животі, а доки падала на товсту спину і по лінолеумі розліталися дерев'яні кісточки, встигла цапнути телефон, блудно розчепірена, з короткою втягнутою шиєю; коліном виставив двері на вулицю; думав по всьому, по митарствах, по благаннях, по клянченнях, по обіцянках, по хитрих відмовах, закатують нейролептиками на "спецу", доля ж по-своєму зглянулась, сил додала, ноги вирвало з асфальту, як кран висмикує пенька при бордюрі, — перебіг міст, згадав, що міліціонери сповістять прикмети по рації, тако й шапкокрадів за комір хапають, відкосом, послизаючись на багnistому бур'яні, збіг до автобусної, безлюдно, пощастило з таксі, в салоні вдав, ніби зашнуровує взувачку, краєм ока помітив: два сержанти, один притримуючи ремінь рації на погоні, другий, кийком підганяючи себе по халяві, тюпали до крамниці, шинелі їхні розвітрювали чад за авто, а два гайвороні крила козирків накликали сльотаву осінь; і тоді зарікся від міста, від агресивного себе, вдома лежав лицем до стіни і під рип розкладачки чув поради опам'ятатися, йти хоч вантажником, здитинієш же, спеленати і соску налляти молоком, хіба то чоловік без гонору і життєлюбної спраги, краще б пив, кобелював по подругах, аліменти на сторону віддавав, не, розлігся скотиною, ти глянь! плакав, мовчав, чув в'язалово, може хто бачив знайомий, адресу дав і зараз увалять, плакав на тісному шаховому кафелі церкви і баба, торгуючи свічками, обмовилась, не катуй себе, сину, так, плакав уклінний,

згарки з ясином диму падали на дно коробки біля латунного свічника, богомільна в шитих валянках тітонька, ворущачи губами, гасила свічі, терла об долоню припалені пучки, розгиналася, тилом руки торкала поперек, нашіптувала молитву і, здавалось, саме смирення тримає над полум'ям білі бруньки нових гнотів, оплавлені, буцім димкуваті гільзи, згарочки пропікали увагу, дзвінкоголосі псалми й дух вигорілого моління пухом кульбаби гасли на озері алтаря: того ж вечора укріпивсь думою: тікати з міста; тікати в безлиху, тікати в дрімотну пушу поневірянь, тікати в совість самотності, позбавити душу печатей лукавого; вечоріла однаково безнадійна субота і вороння млинкувало на близьку неgodу, на сніг, забрів за речами, бридили книги, саме найгірніше, бридив дитячий голос коло матері з щоденником на колінах, спокусливе телебільмо, під плінтусами засіб від тарганів, хотів кричати, бридкий сам собі, — живіть, а мені весело пропадати!

Був сором запізній: минаючи підземкою пам'ять сім'ї, почув голос над головою, склепіння розлунювало заспів, йшла в гурті, простоволоса, в дублянці з піднятим коміром, розхристано горда, моя, задивлена в лабіринти метро, йшла гратованим переходом над платформами і озвучувало камінь: не пускає, не пускає мене мати на вулицю погуляти! хотів підспівати подумки, одвернувся до стіни і крик затовк горло трап'яною подушечкою з голками, вигостреними об гудзики на одязі підгулялих приятелів, коли зашиває "на тобі" і перекушує нитку згорбатіла, осліп від власного, жалісно, побито, плюгаво зморщеного образу на дверях електрички, плакав, прощаючи глечик крові, що останнього місяця з дому приніс, холонула на підвіконнику, досі скипіла дьогтярними згустками, при фіранці відмокла в сірниковій коробочці сіль, поглянь, душа на вітру голодною паперовою годівничкою б'ється об вікно твоє, мила: зглянься, царице підземних бібліотек! досі тримається за найсрібніші павутини азарту й успіху, й перемог, ніби наново вікуватиме, як вікувала за раннього віку, коли на пагорбах Антіохії казав слово золотоусте до богохульної аріанської юрби; чув, допомагальників маєш безліч, маєш золото і порфиру; легкопам'ятна, збавленою вродою дорікала тоді; пішов, щоб пішла по руках; вагалась, розгін набирала, застав за слоїком калганівки, кума підкинула мокроносого з обірваним гудзиком на жилетці, зрозуміло, сідай, чому б не присісти, п'янів зозла, той і собі здичавів, мозгівнею пособачому падає на вільхово засмаглі коліна, цариця глядить, потім прогулянка на авто, обняла за вуграсту ший і шарф затягувала, той кермує, смішкувато хрипить, кума ж закликала на чай і сніг остудив жалість, коли хляпнув дверима, сиділи на кухні, похмільно вперті, як мста, ранок, дзвінок, побігла по телефону татакати, мовила потім, твоя дзвонила, довідувалась, чи ти є, збрехала, нету; повільно доходить до розсупонення й знову дзеленьк, бабабонять годину, обридло, встав, холодною водою вмив обличчя з пригорщі, одлягло й відкортіло; зачовгало в коридорі, законний приплівся на обід, жаліє, мовляв, невиспаний ти, залишайся на дивані, під вечір пива ковтнем — і вмить протверезило; своїй сказав, — гонор недоступниці смикнув за язика, — так і так, сама запитай, насміхалася, ми телефонну змову вели, пізно вночі переконав таки, думав сказиться, лікті гризла і колінами на розкладачку відпихала,

вдосвіта голодний, безсонне чумний гречки спресованої шмат наляв окропом, рипнулась і прорвало, за глечик крові на підвіконнику хватъ, замахнулась, щоб розчерепити скроню, видно шпалери поберегла, на крик осівши: дитині дістала ту пачечку, жери до розпиранців, жери, черва б тобі виїла безстижі балухи! питай, давно відзнайомилися з батьками, вагітна, собою заслухана просила нарвати пізніх кисленьких вишень, під шпанським деревом, звідки злетіли шпаки, вдавала дівчинку, грала пальчиком на нижній губі і дивилася знизу вверх, а не через плече, і заголений по пояс тесть колов на паливо дубові пеньки, замуцкуватий, ізсуканий з самої линви сухожилъ, мати привітно вклонялася, кличучи на обід, чарочка підморгувала на столику, заставленому рум'яними дерунами з сиром, сметаною в горщику, такою густою, що ложка стоїть, маслятами в оцті, свіжиною з часничком на сковороді, жовтовоощаною від домашнього масла, потрушеною окропом картоплею в макітрі, в печі запікали, смакота, — сонячно, дощ циганський тріпає сітку на паркані і від бетонної доріжки туман ковзає в двері літньої кухні, — давно годили? на пероні букета загублених тюльпанів підібрав, квіти чорними гумками стягнуті, Ніна зняла і три п'явчаті перстні одягнула на праву руку; така прикмета дурна, як і вагон, сизоперий димок над з'іржавленим дахом, пісня невірників, запах чифіру й армійських онуч; на лошаках уявного різноголосся тікати від самотини, отруений нейролептиками мозок спалює себе, як отоді в консерві палахкотіла сірка, з льоху викурювали жабів; годі, схлип забиває горло трап'яною подушечкою з голками; годі на повні груди дихати аміачним жахом юрби, мокроматнисті тупцяють коло кав'ярень, не ждати нікого нізвідки, свідком без царських свідоцтв надихатись пам'яттю, ферезолом, прожареними матрацами, гниллю бинтів на лікарняному цвинтарі, відлигою, душовим інеєм на покрівлях, понурою ваксою нічних патрулів, тікати думкою на обійстя до клена за брамою; виглядає тебе, зрить дими по городах і сік, що по дубовому жолобку тече в переповнену банку, нема малого господаря; ще нерозкорчований батьком лісок на горбі струмує місячною повинню на купу кукурудзяних корінців, повисмикуваних тобою, тліють заледве, бо вітер ослаб, щоб далі бачилось брунькуватим зіницям клена; нікогісінького, міркує клен, може прийде з підсакою, кине котові карасика, з рибиною в зубах кіт почухає кору і розлякає вороння на гіляках; мостяться вити кубла, бракує вас тут; малий здмухне на вінцях банки комах, сьорбне соку, холодний, решту перелле в бутлик, на дні якого жовтіють половинки гороху і пражений ячмінь, поставить під верандою і метнеться до туалету: ховати за підсобівкою цигарки; клен покличе вітриська, сюди, сюди, помолоділий, одужалий зітхне кроною, немов кісточками пальців об шибку, постукає об браму, вчиняйте синові; втікати на потемнілий і зм'який лід ранньої весни між випаленого очерету, кругом вороння глухим від туману криллям сіє на дім самітника дрижаки і за полудень сонячно, вийти з добрим на шуку гарпунцем, земля на кручах, мов тіло паралітика, виповзли змії на пригрів, обертами голів вгадують напрям твоєї присутності, стій залякло, витягуються віжками на вигрітій глиці, одна підповзе, язиком, розпізнаючи запах, поторкає латку на чоботі, заспокоїться; доки з сичанням триватиме бій самців, забуватимеш Ніну; дивись,

крижина з двома послулими на біду качками оно відтала від берега, крутнулася на стрімкій течії ближче до середини ріки, стиха, буцім витріпали об коліно рукавицю, гупнула об камінь на перекаті, і, загнані перельотом, червоноголові птахи вкотре прокинулися без гнізд, побачили чоловіка з гарпуном на плечі, і, обтрусивши піну на крилах, полетіли на степ; шуки катма, повертайся в халупину з консервами і кєрогазом; доки собака розгрібає купини, принохується, зубами січе зелену траву і холодним потом вмиваються очерети, час забувати зиму, втрачений на волі зміст і пошук нового, якогось невпертого бажання вижити, отже, мріяти про те, як би за два вогнегасники браги вимінати у військових гумового човна, пристарати рушницю для підводного полювання, гарпун прошиває сороковку на відстані, подужає коропа й сома, не пропадемо! дістати малокаліберку, бінокль і до двадцять другого березня впливти на зорі далеко за пристань, одягти білий масхалат, на видному пагорбі розставити сірі фанерні опудала, прислухатися до перельоту з півдня, вага приклада зігріє правицю до плеча, ковток спирту відгонитиме дрімоту, а якщо доля пошле напарника з досвідом магаданських полювань, тоді нагостри вуха; розкаже про соболя, взятого в капкан, про в'язку зайців, яких приносив з щоденного обходу петель, про пограбовану медведем хатину, про горностаїв і лисиць, про печію від гусячого жиру, пучки мерзлих ягід, діжечку солених грибів, про медвежа, що кумедно на задніх лапах ковзало по кам'яній горі до води і ріка закипала спинами риб; а тільки дістанеш запальничку, напарник турне під лікоть і, розламуючи рушницю, патроном покаже на голий беріг, хочай і з раптової напруги вітру чути: летять! гуси гелгочуть, збиваються тіснішою зграєю і вожак, підозріло оглядає простір внизу біля фанерних птиць, нічого особливого, клапті снігу, вільшинник, дві обталі кучугурки в канаві, підберемо своїх, що відбилися від зграї; одна гуска з витягнутою шиєю клює траву, друга ховає голову під крило, хіба не чує нас, тоді спускаймося; виставлені вперед лапи нагадують кетяги горобини і гелгіт привітний, — тамуючи дріж сухожиль, раптово підводиться; постріл і птах, збиваючи хмару піску, падає на обмілілий беріг; постріл, радісний крик товариша, що поцілив гусака навздогін, відсьобує патронташ і плечем проламає терновиння, біжить по здобич; його захват означений каменепадом на дні балки, гукає; одного відпродамо шинкарці за п'ять фугасів, "Вермут" завозили, бачив сам, другого затушкуємо з яблуками; глянь, над лісом поглибшала вічна блакить, колір розтанулих очей дідів і прадідів, затятих поліських мисливців, видно, раді за тебе! втікати думкою далі за сон, тікати з мрією про батька-священника десь за Сибіром, молитися в літаку; святий ангеле, що стоїш при моїй окаянній душі й пристрастному моему житті, не покинь мене і не відступи від мене за нестриманість мою, не попусти злому духові володіти мною через насильство над цим смертним тілом, зміцни мої немічні сили і направ на спасенну путь, о, святий ангеле Божий, охоронителю, захиснику, прости мені все, чим я образив тебе за всі дні, і, коли чим згрішив минулої ночі, покрій мене в нинішній день і охорони від усякої спокуси; літак міжнародної компанії і чемні, монгольського лоску, стюарди, підкочують коньяк на візку, слабнути на повітряних ямах, приємно, розгублено дитиніти, дивлячись на блимотливу, бордову п'їтму над крилом, пасажирів

майже нема, забулись пристьобнути ремені перед посадкою, славно б прикупити п'ятизіркового на дорогу, не продали, марно показував на митах, щуливсь замерзло, пояснював, заметіль на дворі, цокав нігтем по борлаку, монгол незрозуміло кліпав очима, стискав губи і притуляв руку до нагрудної хустини; трап подадуть навдивовижу хутко, обіцяти таксистові останніх два четвертаки, сніг тунелем збігатиме по обочині і за ліском згасне заграва аеропорту, крайсвітня забутість і морок зрідні дохристиянським печерам, водій поскаржиться на шоссе, ліньки піском посипати, порядочки, власть перемать, розмова без анекдотів, опівнічно серйозна, про адресу в містечку, врочиста, як ладанний дим, снігова невідомість розпорошує світло над коліями, таксист обертає голову, що пахне собачою шерстю, й відказує, такого номеру будинку нема, сам тутешній; будівлі з повоєнної цегли, архітектура убозтва, зате в скверику палає вічний вогонь і на лавиці, чекаючи "воронка", згорбатів останній бродяга; за склом прохідної шахтарі з третьої зміни розчісують мокрі чуби, повіки підсинені вугільним пилом, на зап'ястках торби з мочалкою, торохкою мильницею, утирачем, виглядають розвозку і курять смачно, молоді, нетерплячіші до сімейної ласки, підняли каракулеві, облізлі комірці пальт, анекдотять; настрої каторги і тим яскравіша за секунду втіха приїзду, водій здивовано загальмує при церкві, відмовиться від платні, проведе поглядом під ворота, на грюк залізного кулка помалу через замети вибреше старий в шитих валянках і вовняній на дерев'яних гудзиках кацавейці, дві вівчарки гребтимуть сніг від порога, батько, однією рукою обіймаючи за плече, гукне в сіни; мати, мати, диви-н, хто приїхав; скрипнуть сходи з другого поверху і від морозного повітря знадвору пояскравіє на іконах відблиск лампад; тікати й сповідатися ангелові: осінь гряде.

Молити прощу на дев'ять земних колін, а сон безпам'ятний, — кінь басує і ліва нога твоя в стремені, тягне по грудомохах, виносить на сніг, тільки б криком його не збатожити, несе по наждаковому настові, свитка задерлась, палає і злазить, мов з оселедця, шкіра на спині, змовчати, викрутити ступню, відповзти, бо втікати несила; коли здуло корову в батьків, за налигач витягли на погрібник і з відра поливали паруючі мішки на здухвинах, ракотиці лізли, задиралися вгору, старий мотнув капелюхом у коров'ячій піні; ой не! виплеснув у роззявлений рот четвертину машинного масла, тилом долоні пристукнув денце, сусід м'яв кулаками коров'ячі боки, ракотиці повзли на мохову подушку; відрятували ялівку, то полаявся, мати закинула про сім'ю; сам один за сумками прешся; добре, десяток яєць до рафінадної коробки бабуся вклала, календарними листочками обмотані, трояка на дорогу мав, корова хрипіла з чорною ниткою на губах, і на морді засохли криваві кисляки з мухами; мати обшкрібала стіну хліва, збоку стояв тазик із глиною й кізяками, курча било крилами, смикало головою, застромленою в паркані; їхати на ніч мала охота, але впевнений і дурний тішивсь ображенням гонором, — не покликали, — хоч все вістувало біду; опівночі в місті здивувався світлові нічника за дбайливою шторою, постукав, тихо, нудна каламуть, думка заскочити під балкон, стрибатиме, туфлі на босу ногу, сорочка навиворіт, шкарпетки в задній кишені джинсів, розірвані на п'яті; той самий лікар, той

психіатр, що заліковував до провалів пам'яті, — знюхалися ще в ординаторській, при виписці ліки і вказівки отримувала, застороги і співчуття, телефон про всяк випадок; дзвонить, повідомте, як бідолаха себе почуває, нічого, нічого, така робота, — той самий, що огниво безсонне моє затискав, затиснувся в куток під сокирою коридорного світла, вона відступила за двері, в льолі, зім'ятій під грудьми, впевнена після любовщів і ангельськи знічена водномить, отак по-молодому попалась, завтра вставати з головою, розбитою погрозами, лайками, безсонним чаєм, чеканням ляпасу; вії залоскотали долоню; даремне ждала образ і якогось вибачення собі, сорочку розправила на талії, заходь, тютхтію!, лікар за звичкою почав заспокоювати і як завжди в подібному випадку (потім зрозумів) переконувати в серйозних намірах; може й справді вони серйозніють під загрозою обуха? вона, піддакуючи, ногу поставила на дитячий стілець, вся постава її нагадувала корову, задерту на слизькій подушці моху; лікар, впевнений, мов генеральський чобіт, вузля на краватці затягнув і прикахикнув, зашморгує мене; вона: давай! замахнись! вибрів слідом і ніч закайданила на ртутних вулицях, термометрах хворобливої пільми; розпитував, справді зійдетеся? а мала? ліхтарі цвинтарними сичами кігтили спини; давай замнемо, тільки дорогу сюди забудь, мені сім'я, тобі посміховисько; лікар підібрав на клумбі і пожованою на кінці сірничиною припалив недокурка, грав свого хлопця; баби зрікаються невдах, плюнь на здоров'я, короче говоря, пойми, блядство це хвороба! імператрице Євдоксіє, під богохульні гімни я повернувся, стояла аріанська мгла, слухай золотоусту сповідь, звідтоді я Іоанн, — іскра гніву, зоря, що ділить серця й народи, черепичними тертками дахів кресне від західного видноколу, над сліпотою озер, над свідоцтвами часу, наслухайте!... Крізь сон Богдан чув, як собаче виття обривається пострілами і лякливою шкработнею пазурів по асфальті, в спокоєний забував рятівне красномовство, думав про лисого напарника на поромі, вітер, як у дитинстві кукурудзяними чубчиками об стіну, шепелявив відклеєною паперовою стрічкою на рамі, біль стирався кусінчиком крейди об скелю, де колись малював тонкоброве лице, по глухій клавіатурі карнизу протарабанив безталанний дощ, а вдосвіта, підмерзлою доріжкою прямуючи повз готель, він помітив: з-під тонкої слюди молодого льодку цуцик вилизує патьоки крові, скавчить, підгинає хвоста, по слідах гицлів винює запах суки і тягне лапу, від кроків перехожих кидаючись за повний сміттевий бак.

3

Поїзд часто гальмував серед жнивних зруділих степів, колосся під вітром виплакувало зерна з печаллю піщаних годинників; втома така, що трудно розстебнути гудзика під коміром, затискала Богдана в закут купе, крайчик неба виднів над лісосмугою; молитвам холодно, ангел скорботи покинув груди, музика від канцурки провідника; чуєш, кидає дрова в грубку, роздаватиме чай, мона нагріти долоні об склянку, запустенілий лан, сніг знесе хліб за водою і сила прийде до тих, що здригнулися на варті дому; тік безлюдний, ціпам на снопах сниться рано оббитий колос, на котівилі рядно, чистьоха й панянка задовго до обмолоту, — жінці й серпів не назублювали, — з мірошником пітним пила прохолодний медок пшеничних стебел,

затихне вродлива, як і всі дочки співучі, бо спинять роботу свою млинарі, бо їх стане мало, за дорогою біля порогу мох на покинутих жорнах зазолотіє весняно; казав Северин, на хуторі каменотеси вікували, відтоді по обійстях трава від кам'яного засіву в'яне, на покрівлі для лжепророків тесали породу, тонюню таку: приходили, з мокрих дахів присягалися світлом, спокусою з блудної молотьби летіла полова до натовпу; коли до будки паромника бігти з горба повз ясени, повз покинуту дзвінницю, гасник на столику б'ється зсудомленою мореллю і сич на стіні, єдино вцілілій від безбожного літа, чистить дзьоба, суворий від голосінь, мовчазний, заледве кліпнув повіками, упізнав тебе, бійсь, вночі ще й як відспіває і відкихкоче, даруючи по весіллі смерть; одне добро: пес міднобокий, продублений на ловах мишей, від порогу доброзичливо позіхне, мовляв, пане господарю, зайд ніяких понад річкою не полатав, самі ж заборонили горілку, себто скло, що засмічує ліси наші, зносити до вартівні, паща роззявлена до ломоти в зубах, тіко наклейки випльовувати встигай, я, знаєте, неписьменний, чув, казали посольська, рідна з перцем, самвидатівська з кураків і халви, під ранок ханурики тюпають від наметів, замало двері сокирою не довбуть, на похмелюгу скажені, за дровітню пиляйте, отамо штабель портвейну і рислінг на споді, кислючий, давно принесений, пляшки павутинням посивіли, вибачте, пане господарю, пес я обов'язковий, самі знаєте, але четвертину таки потягнув, геть закабаніли спідручні єгеря, пили, стріляли по тарілках, пили, вищали до перелітних гусей, безсилі під хмару вцілити, запаскудили беріг наш головохами! на передніх до рюкзака підповз, баклагу висьорбали, чекушка з спиртягою черги жде на пеньку, зубами хватить і навдъори; ех, коли вслід припекли, дробина по вусі черкнула, кругом по листячку сік, сік, сік, знаєте, стільки стріляли по мені, що я боюсь грому і хочу забитись під ваше ліжко, і лапи підламує, і весь тремчу, і голос позаду: нема патронів, ет, гадство, акружай яво! дулю з вивертом, по хашах, по чагарях, нехай головний єгер собі гвалтує, — це перевізників пес, раніше порожню тару тягав, тепіро і випивон злодюжить, витягти б стерву за киші та на ялиновий сук! — хіба я героївся, припер додому, щелепи втерпли, пляшчину бабі Марії на розтирання оддасте, така okazія, звиняйте господарю; потріпай пса за вухом і знову простягнеться валунцем, тихесенько, тихо вода об понтони лопотить і за рікою по горах нестерпно рожевіє шипшина, над териконами дим, здається, летючі зорі запалюють бакена поміж скель; чуйте, скоро наїдуть намісники городські, щоб совковими згреблами патрати купини неопалимі; дарма криваво заплакані ягоди по дорогах припоромних видивлялись, виглядали праведників і калік, не йдуть, по лікарнях прикуті, згноєні до кісток, не сіріють у поросі їхні сандалії за плечима, на патику, не летять і птахи; ото ж, упирі невиситимі обнесли, обтрощили ягоди, як і дикий виноград, легковушка присіла, товсторукі баби підпихають авто в петлях диму і не повісяться, ти подумай, старе вино в міхах перелатаних — день міне, буцім музика згасне в розтягнутому баяні лісосмуг, сумних і безлистих, відголосять акорди туги, інструмент: станція з білими басами ліхтарів; на випадковому пероні Творець востаннє з перебором клавіші торкне, в сліпі степи відлунає і витьохк рейок, і заясніють повз річкою псалмопівні очерети; поспішай, збивайся на підстриб, хутчій біжи до кам'яного

прихистку з керосиновим баком на підвір'ї, з гулом сталевोї линви, з вибухом шкворня об диск, з шерехтінням луски і колотнечею риби в ятері на піску, що вимив зірваний баржею вал, — бігти з власним колючим серцем попереду: мов перекотиполе злітає сошем до води; вигуком привітати напарника, залюбленого в сутінь лисого Северина, який на весну змастив солідолом гарпуни і кладе їх у корзину, повну рибальського причандалля: сітей, донок, переметів, садків, злямчених борід пофарбленої цибулинням жилки — скоро беріг обітований, молись, душа!

На пероні забутої станції дядьки в оранжевих ганчірках під навіс тягнули ящики хліба, чвакотіло руде баговиння жому й розтоптаних бухінців, дим гальмівних колодок пластався, подібний на плавники риби, поїзд пугутьнув і хляпнула підніжка в тамбурі, "пустіте, тьотю, забув пристарати квитка, гад буду", "брись, одійди, бо точно димону по зубах", "не маєте права флажком уродувати пальці", "відпусти поручень, цибай на ходу", "нікада не відлипну, я приставучий", "а мені відповідати?", "дайте спокій", "залазь, ти б і на мертво виліз", "ціхо, рюкзак потягни, бо спину розламає, о, жвава цьотка, о, благодарствую, онуків здорових ростити", — ще по голосу Богдан упізнав вахлакуватого авантюриста Тралі-Валі, що згодом протемнів по коридорі до крайнього купе, там мона й смальнути в рукав штормівки, кучері густі, мов середньовічний парик, зір калмицький, циганський, сарматський, безпритульно чіпкий, ледь примружений, ніби згідний на чарку, голос облесливий і серйозний водночас, "да, в своїм роді обслуговуємо населення", "беріть ковбаску, чаю попросити, щоб принесла?", "це по-козацьки", "а калганівки наперсток?", "боюсь, розморить на сон, охохо", "та зігрієте кров", "і то правда", "берімо по краплі на кожен зуб", — Богдан встиг згадати, що і в лікарні Сашко однаковісінько огинався за передачами, вмів піддобритись хочаб і до самого дідька, негордий книжник, брат головлікаря, від алкогольного марення рятувався, попоїв титурану, зовсім оклигав, либонь, бач, колесує по світу. Лобом прикипівши до алюмінієвого рубчика на столі, Богдан зіщуливсь плечима, щоб легше вдихнути аміачне й давке повітря пам'яті: пучками розминав хлібний м'якуш на пластелин, аби перед роздачею ліків приклеїти його до піднебіння і кінчиком язика притиснути туди ядуче жовту, як зіниця сатани, пігулку, — владна замордувати невсидючим станом; присів на краєчок ліжка і ноги самі підкидають, виносять на коридор, взад і вперед кілометрово, загнано, цілоденно пролягла шахова вічність квадратованої підлоги, тасуйся до впаду, кислота сумнівів бовтається всередині і випалює заголоджене тваринне нутро, обезволили ліки і штовхани, щось підмовляє забути про вільний світ, одна вислорука хода від туалету до арештанськи заправлених ліжок і маятникове коливання голови існує під ртутними лампами, одна твоя загнаність і думка про заповітний час, коли головлікар, звівши очі на перенісся, відсторонено, впевнено ступне за поріг ординаторської: вмить затихне вода в умивальнику, жовторото, благально затремтять флакончики в скляній шафі, небритий, причмелений галюніками, шизофренік навсидячки під столом піймає уявну муху й притисне кулак до грудей, принудчик злиже останню чаїну на зубах, солдат-дизертир затисне карбованця в поясі штанів, засохне кров на розтовченій брові епілептика,

посиніють рубці на венах більшості самозгубно хворих, зловісно потемніє мойка, захована в обкладинку книги на тумбочці, послабнуть паси на тих, що примотані до голих лож, бо й самі буйні в надзорці змаліють і на другому поверсі замре сміх щасливчиків, готових для виписки, з мітками пунції на хребті, один санітар урочисто глипав по палаті і я ховав хліб у кишеню, добрих дві години лікуючись під дверми самим тупцянням, засоромленим і безголосим схлипом надії; загинаюся, відмініть мажептил! я то знав, що санітарисько здичавіле донесло обіцянку помститися їм, взяло моду по тумбочках шнирити, куриво, два цукерки і плетену рибку підмете, і блимає, кого жаба душить? слухай, куди це годиться, саме з трудотерапії прийшов і масляно пропітнілий, негнучкий, зашмарканий на рукавах сотнями власників, липуче удавистий, з гнидами на комірі, одяг здер із себе в кутку роздягалки, провесняна вільгота вдихнула гнів на власну волячу понурість, хотів присоромити, той під'юдив, мовляв, жінці поскаржишся, нехай принесе, чи заклопотана любовником, га? руки так вільно пахніли листяним, гірко впевненим димом і свербіли кропивою, котру, розтираючи в долонях, жував над канавою, що злетіло саме по собі: заздрісно? піді рота підстав, підармон, глистюра, доздиha! видать мало навчений, давно курс інсуліну й тваринний апетит нажив, на свіданці якоїсь суботи обізвавши дружину сукою і плюнувши на передачу: терпів глузи сусідів і звідки відомо, ти запитай, що лікар кровину, безсонно рідну, затискає, хіба спросоння кричав? тіснений на диво світ, нині пошепки мовиться, на завтра з покрівель крик глашатаїв лиховість рознесе, ото ж, лайку лікар прийняв, як виклик його весняній чоловічій силі, котру мусив поновити з мого, розбитого хімічними корчами, безвихіддям і зневагою, тіла; близорукий, на окуляриках, упир без кінця поправляє краватку, ніби вішалник, знятий недавно з гака, білими туфлями м'яко ступаючи назустріч хворому — відмініть мажептил, або дайте хоч циклодолу! — возомнілі сібе, вітелі тімпература од ранкової дози подскочила, дія препарату повільніша, ще адін плюс до маніакальної депресії, лічіцца нада, сказано, і пайдьоте к дітю, с палати в пенати, худо, брат, скоро комісія і жалоби снова, подумаєм на консіліуме, какой вам курс принімають, ви ж хатіте домой, вот і правильно, здоровое желаніє, некверулянтное, но, чтобы не скоро попадалі сюда, ішо облегчіть сознаніє, ішо подлічітсє нада, ступайте, вам гавару! — війне рукавом, — тако батько худобину до хліва заганяв, лагідненько і весело, буцім рідну, безвихідь блискавкою зміцнить сором перед більш забідованими, німо обернутими до стін на заплаканих, могильно куцих, подушках; затуляються ними, завмирають на звук ходи, доки санітар копне суцільно залізну, глуху спинку одра, вставай, обход! — хліб собі розминаєш, відцуравшись поблажок, годі пестити біль безчестя, справді, температура праскою лягла на лоб і мозок плавиться, череп пухне і ніяк додумати, за що б його виміняти прокопану в блатних? і на розкумарку, коли перестане пекти драбинно острижена голова, здавалось, намащена душовим милом на гасові, впасти ницьма на ліжко, переконати себе, що всьому є край і всім буде суд; буде.

Лікар, сплівши лаписька за спиною, оголосив: на честь восьмого березня танці під радіолу! і оглянув палату, — я встиг одвернутись, ховаючи свій загнаний кастрований

погляд, встиг подумати про Ніну щось добре, як завжди, коли хотів пересвідчитися в своєму існуванні, встиг, рятуючись від проклять, задихнутися смутком пісенним: прощай миленька, чорнобривенька, я йду в чужу стороньку; щодень виходив на війну втоми і честі, спогадів і знесилля, дорікав себе, що бачу перемогу, як надію, потрібно ж змиритись і дотерпіти за гребенем солоної скрути, — за свято правитиме лазнева задуха бабського відділу, жертв фемінізації; заступи, доле, Ніну від оцих стін; платівка беззубо шамкає щось прощальне, вже зсунули в куток ліжка і товсторуки, обрезаєлі тітоньки в коротких халатах, звідки виглядає спідня білизна, поспиралися ліктями на поренча і вичухують парші з волосся, а молоді, щоб вивітрити сморід, настояний на кошмарних видіннях гвалтівних рук, на невимитих суднах під тумбочками, на пітних підпахвинах, на гнилозубому, мов поцілунок лукавого, подихові повільного згасання, молоді прокрили квартиру і медсестра покропила підлогу духами; зграйка лікарів зустрічає вигуками: дівчата, музику, — хлопці йдуть! санітар, під чийм супроводом прийшли сюди, пірнає в сестринську кімнату, Сашко, щоб збити розгублення, просить слоїка під ледве розквітлий сніп черемшини, тітки обтріпують біле на плечах і перекрикують хрип радіоли; тамо на кухні банку візьми, циган і годі! вмиль подобрілі, бліді жіночки, розгублено посміхаючись, поквапом по тісному колу передають патрончик помади й напудрену ватку; худорлява запрошує, звати Марією, танцює скромно, на віддалі, соромлячись сухих грудей; я вгадала, розлучений? повір, ми, прописані по божевільнях, одна скорботна сім'я, старці молоді, хіба ми на волі чужим потрібні? підозра, допити, краще мене візьми за хазяйку, ніколи сюди не здам, оберігатиму; однюні ми; на дві пенсії легше добити скруту, квартира своя, може вдасться мити підлогу в клубі залізничників по вечорах, через знайомих влаштую тебе вантажником до овочевого, тільки не бий мене, приймаки дурнуваті до нитки оббирали, пропивалися, запихали сюди; давай передавати записки через кухарок, ваші з кастрюлями, з відрами приходять по обід, я тебе давно запримітила; всім кажу, ось мій пішов, гляньте; далі наказала танцювати з подругами і, щоб відвести підозру лікарів, увесь вечір цвіла короткозорими від побоїв, сльозливими очима, сидячи на підвіконні коло букета черемухи; записки на аркуші в косу лінію хлопці приносили пообід, була світла сподіванка: думати про полудень виписки, не як про звільнення в безпритульну біду, а в спільну смиренну нужденність; уявляв квартиру без меблів, старий, оббитий дерматином диван, три стільці, телевізор з обляманою антеною і запорохнілим екраном, себе в брезентовій, просмерділій цибулею, робі, з двома сітками городини в обвислих руках; будильник на полиці над узголів'ям, Марія зігнута над діточим шиттям; відповідав коротко: згоден! обпалений галоперидолом мозок відмовлявся народити ще хоча б слово, міг читати й радіти з артистичного легкого почерку послань, зовсім відмінного від простуватих думок Марії; якщо мама привезе пару качок і щось ковтнути, тоді скличемо усіх наших, хто виписавсь, вечірку згуляємо, будь здоров! ті записки, знала б вона, коли мама забидала в село під родинний догляд, якось розвітрили затхлий, стоатмосферно спресований, ніби в надубивчій пневматичній рушниці, час палати з гарпуном катівних процедур, якось допомогли дотерпіти; а тоді,

після танців, розпашілий, лукаво замружений Тралі-Валі обняв за плече; не дрейф, на понеділок припише вітаміни, от побач, мене на вихідні відпускає додому, по телефону перебалакаю, поза роботою він людяніший, хіба й братове слово відгикне? якось воно та буде! це тільки лікар і я знали, що люмпен-інтелігента в супроводі галюцинацій і жартів звати Сашком, по суботах він обходить книжкові крамниці, там знайомі тітки з-під прилавку дістають модне читиво; його він ковтав за вечір, аби в неділю поспішати на базар; там приміські в шкірянках і дорогих шапках дядьори ліктями злягли на росяні кабінки "Москвичів", точильщики одягають обіржавлені хвартухи, продавець опудал м'якою щіточкою прилизує яструба на підставці, дрібний злодій приглядається до купки вирізок на постаменті м'ясного ряду, кавказець, прицмакуючи, одважує черпачок кураги, там головне набалакувати лохам про легку любов; поймай брат, за червінець, пошті задурно віддаю, дитині б молока пристарчити, гад буду, читатимеш без відриву, ось на — сторінку перегорни, стиль блискучий, просандалюєте по столінику, знаю, сам таким був, типіро жаба цицьки дає, купи, діти виростуть і прочитають, сам діставав по списку, потім зустрінеш і в руку мене поцілуєш, книга, як загляденіє, точно тобі кажу, автор дослідив саму гущу буднів, не дам збрехати, крамола, секс, еротика, правдошукання, та ти що, за п'ятірку підтертись, дев'ять і тримай краба, на тюльпанах твоя вторгує, при чому тут і мертвого вбалакаєш, від серця, мона сказати, відриваю, а ти шкодуєшся, дичавіє народ! мона й лисими, карбованець до карбованця, бувай господарє! за телефонною будою тупцяли після пива прілоокі, в сажотрусних маринатках і майках синяки, слухачі вдячно понурі, Сашко, мов боярин, обносив їх кухлями і виповідав прочитану фарисейську олжу, висповідувався, щоб увійти в книгарню без тіні лукавства; впізнають на касі, покличуть помахом долоні поверх голів; горе слугам спокусників і сам такий, прикатований знати про героїчних тріпероносців, читав, читав; вітром вас вимело до пінявих круч, біснуваті кнуряки, потопились давнинно і вилізли, ти диви! перли печалі, корки і мідяки кину під ракотиці, заступлю від оскаленої пащі чорноротого трибуна, святинею торгуватиму серед псів — на показ і пострах для душпастирів світу. Додумуючи, як вберегти власну силу від проклять, Богдан здригнувся від голосу, "друзе сердечний, вставай, одиначе", "ти, ніби маршалок, розхристаний і хмільний", "тю ти, ну ти, вгадав, хочеш, висватаю, як стій та дивись; знаєш, ким заправляю? — вдовами, нареченими, кооператив "Жду тібя", "ну, й багатьох ошчасливив, торговець фемінами?", "чимало, оце саме з заручин пру; одну лікаршу, зріст, — сто сімдесят вісім, — злигав із добрим, інтелігентним, вагою вісімдесят кіло, без судимостей", "торгуєш райською вродою?", "сіроокими і русявими, з комплексами і без дітей, серйозними і простими, згодними прописати, ну, чо' ти скис, на мордягу породистий, без лишніх звичок, віку покладистого, самець, куди твоє діло!", "мниться мені, голубе, що й останню клепку ти десь посіяв", "якщо підбереш де — собі вставляй; от підписуйся: разом такого меду куті задамо", "я подумаю", "кандидатку знайти, — повен блокнотик", "якби поромницю славному!", "двадцяти семи літня брюнетка, освіта вища, струнка, приваблива, чуйна, живе з п'ятирічним сином, мріє про батька дитині, спокійна, в спілкуванні не терпить брехні,

схильна в силу темпераменту до делікатних збочень, по-моєму те, що треба", "а фотографія?", "тобі хіба з фотокарткою жити, ти свідок печалі, все мусиш знати і бачити без прикрас, ти ж незлостивий пастир наш, Златоусте", "значить, видра", "кращих притримую для толкового покупця, забирають на Південь і мені п'ятихатка", — Богдан знову згадав сабача при готелі: злизувало кров і скавчало підстрелено; а попутника хлібом не годуй, дай розказати про сватання, про вічний торг по сумних висілках — і до самих до околиць наречені доспіли, жага весняна, дорога коштом самотніх, сходимо на полустанку, кавалерові квітку в петельку тиць і остограмлюю для сміливості: відчиняйте ворота тесані, ми прийшли, гримаємо засувом, накривайте на стіл, вогнекровна, єдина, двадцятилітня, незлюблена, що заможем не була, знімає квартиру тимчасово після розподілу, займається спортом, багато читає, цінує жертівність і розум, енергійна, весела, вміє створити домашнє тепло, пекти пироги з рибою, згідна на переїзд, любить бувати на природі, захоплюється живописом епохи виродження, музикою і в'язанням, сподівається на вірного друга: ось він, вольовий і рішучий, порядний і чесний, не аліментник і однолюб іде до тебе з трояндою, озовись доле! чоловік, на якого мона покластися, освіта майже університетська, три курси фізмату, акуратний, скромняга, в дитинстві строчив вірші, друкувався в районках, отримав приз, вміє ремонтувати електроприлади, володіє почуттям гумору, цінує дітей і подружню вірність, спортивного вигляду, мріяв стати військовослужбовцем, худорлявий блондин, тямить і сварку згасити і кума відшити, закоханий у народні пісні, з насолодою працюватиме на городі, лагідний, чистосердний, розсудливий, оптиміст, господар у домі, охайний, ерудований, не лицемір, удівець, вічно мріяв про отаку ніжну й турботливу, голубооку й щирю, це ми, оперезані рушниками, з хлібом прийшли, — відчиняйте ворота і прив'яжіть псів, незаміжня, печально єдина; а ти питаєш: скількох? та Мефістофель на тому світі здригається! одного разу свій записник похідний, вичерпаний на виробництві, списаний до останнього листка, за непотрібністю кинув у грубу і не горить, стільки морозного чекання по тих адресах, ех, брат-галушка, лікарня нас випустила зціляти кволих, кожному по-своєму, на поромі долати стрімководь, по можливості й силі зодягати нагих, напувати недужих, ховати померлих, відвідувати поневоленого в темниці, давати пораду тому, хто сумнів має, прощати образи, молитися за живих і померлих, неuka вчити, сповідати малих рабів і тікати від білих халатів, що манію величності шиють нам, глашатаям істини на кам'яній покрівлі! — "скоро в гості заїдеш на пором?", "братуха, кругом маю вспіти, заявлюся, побий мене грім лютневий, тільки ти мій учитель возлюблений", "приїзджай, стерлядки наловимо на добру юшку, обоє ж ми сироти, скільки не юродствуй і не смійсь", "оголосили станцію, прощавай, мені сходити, — жди мене з баржами".

На семінарі молодих літераторів, — зо три десятки затято геніальних молодиків і дівуль товклись по четвертому корпусі ірпінського дому творчості, за прохідною крематорно чаділа заводська труба, під товстокорими соснами німі, вгодовані собачиська винюхували блювотину, з більярдної линув епічний перестук київ, і

схвильовано простоволосі, впугані в дублянки метри і сантиметри української літератури човгикали до їдальні, оббалакуючи рукописи, погоду, статури молодих поетес, — Ніна подумки кляла свою розгублену вдачу, обпікала пальці недопалком і цибатий, знервований згагою після червоного вина, референт поселив її в скрипучу, з розсохлим паркетом і помийно каламутним графином на пропаленому сигаретами столі, кімнату, збрехавши: до вас, за оцимо подовбаними дверима і клямкою на гвіздку, під вікопомно вогкою стелею творив Пастернак, додайте призабутого довоєнного лірика, пом'яніть творця пісень для передових буряківниць, погортайте романіста з ромашковими сторінками, ви їх проходили в школі, сам Гомер мріяв тут обгризати нігті і олівці, прилучайтеся до культури, ну, я побіг; дивлячись на порожній графин, вона згадала на днях знайдену вдома в кладовці гладішку крові, що прикидана дрантям, забута, крізь поліетиленове накриття смерділа на всю квартиру оцтом, скислим вином і безхмільною розлукою; вона довго пригадувала, звідки глек опинився на нижній полиці, по натурі схильна до містики злякалась відьмацького чаклунку і заглянула всередину, щоб побачити там чоловіче лице — згустки взялися цвіллю, вона викинула глечика в сміттепровід і вмила з полегкістю руки. За коротким стуком дзеленькнула, злітаючи з гвіздка, манюня защіпка, на порозі вродився, мнучи брудну і схожу на кавалок глини спортивну шапочку, неголений чолов'яга з дитячим запалом під здивованими бровами: знаю, ви ненадовго, вас чекає дорога зваб і лицарі гуляйполя, оце купив марочку, гляньте, як писав Тарас, і Кочубеї-нагаї, славна марка, в кіоску ще є, можете пристарати, одну подарував, на третю грошей нема, ковтнула вогняна риба, для творчості марка сама потрібна річ, рукописа відіслати, вислати другові в "елтепе" бандероль, на гаманець наклеїти, найшов порожнього, як цицька здохлої кози, і все одно радість, заховаю в блокнот, бо засіється, гарненна марочка, сьогодні холодно, люди по електричках сумні, сітра не п'ють, тако пропхавсь по вагонах за здоров живеш, нема, нема пляшкозбору, чогось ви втомлені, пусте, надрукують, класики, їд्रीмать, не полінуйтеся, діво, по районних газетах до свят розішліть, точно кажу, дадуть на цілу сторінку і гонорейчик пристойний, тіко цих-о биків наганяйте від себе; мене малого як покотив, нечиста сила, за горло рогами до землі притиснув, душить і не пікнути, добре, сусід підскочив, лату на ньому переламав, той бутить і за ним, всилу заарканили, думаєте, чом сказило? ялівку привели, а зовсім не за бугаями була, злякалася, утекла, тягну до хліва бицюру, куди твоє діло, носакми під боки б'ю, а він на мене, на живу смерть забив! бійтесь пацатися, діво; піду собі, бачу пляшок чортма, пам'ятайте: марка з гетьманом продається в кіоску на станції; слідом за рипом дверей вивіялась і кислятина латаного демисезонного пальто з піднятим коміром; посміхаючись думкам про гостя, якого бачила зрідка на головпошті, — широким жестом вмочає в чорнильницю перо і дере навскісну поезію на мішковинному папері, — вона прийшла до висновку, що гість переграє, видно заляканий під час облав, досі дуркує, як казав чоловік, "гонить" за звичкою, гарно ж калічили цих письменників! пройшла писклявим паркетом до вікна, кіптюга над трубою знову нагадала крематорій, там, за словами лікаря, перетинають сухожилля мерцям, інакше корчаться в полум'ї і встають, мов

живі; оно підводиться з лавочки літератор, хапливо збиває на вухо берета з пуп'янком, плентає в домовинну хатку на горі; золка осінь, Богданові листи дихають різким махорковим димом, одинакує запальний, хіба дозволив би зайдам морочити голову; в батьківській літній кухні згадай сварку останню, свіча обгоріла до церати, стеаринове кубельце для полум'я зліпив, вогник гойдався, ояснюючи хлібину з одрізаною цілушкою, сільницю з насінинами помідор, розгорнуту пачку масла в подряпинах виделки, склянку мінеральної води з повітряними сльозами по рубчик, моток жилки і бамбуковий поплавок на вікні; мався досвітком клишати на рибу, так розгиркались, що малу поцілував і подався до вокзалу, поштовий поїзд о третій, видно, впросився в дядьків, бо зранку, їдучи з мамою на базар, забігли до того циганського готелю, до перукарні заглянули, буфет ще зачинений, старчиха доїдає з позлітки пожовтілого вчорашнього сирка, сіріла тирса на рукавах мокрої плюшки, поправила хустку на лобі, аби зиркнути жалісно, звично, з-під долоні і посміхнутись беззубо; а цінували? никав задиханий ваш соколик, пізно ви оханулися, на літо ж доповнітельну пустили; да, мабуть ми старців нагадували, якщо стара нас признала за своїх і першою забалакала про Богдана; така туга млоїть сей день, самозакохані охрестили це муками творчості, я і писати почала, щоб досолити, доказати всім незрівнянну жіночу вищість, собака вие, наче хтось рідній звістку про покійника везе, мала донечка зцілувала і згоїла опік від перших образливих листів, — послям вибачався, — розпитує про батька, збирає для рідного календарики, мріє подарувати; глянь, тату, скільки виглядала тебе, тисячі днів на рік, безліч свят, днів народжень, нема й нема; звідси, з найдальшої даліни, чи докричатись до тебе, моє серце, рідна кровино, чи впізнаєш по голосу? лиш безголоса туга не виплаканих снів, ти помер для дитини, ти вмер для себе, ти збився з ліку живих смертей, щодень, з того забутого світу, пам'ятаючи всі дні без улюблених, всі вечори без надії, всю ясноту ненароком випадкових повернень, тільки вони і були життям, про нього ще нагадала дівчинка, мабуть, твого віку, доню, — в підскубаному пальто з черезплічною сумочкою зайшла в останній вагон, пропонувала листівки, "пакуйте, нідорого, десять купонів", на ходу лизала морозиво, що з вафельного стаканчика капало на підлогу, люди куняли в холодних сутінках, тривала виснажена весна, субота перед вербною неділею, поїзд прогрімтів через міст і я, боячись упізнати рідне лице (з часом всі діти стають схожими на свою, втрачену і єдину) підійшов до малої в тамбурі, вона зиркнула радісним вовчням, розстебнула сумочку-палярес, груба колода поштівок була затасована часом і моєю незмогою поздоровити на свята, я взяв собі декілька, мала, посерйознівши, порахувала гроші і обізвалась до трохи старшого продавця газет, мовляв, пересідаєм на другу літрчку, згоден? доїдала морозиво, холод вистуджував мої кістки, на пероні сором невікуплених листівок переважив безсилля плакати й захистити, відіслати дітей по хатах, втішити в таку золку передсвяткову пору, погладити по голові, просто глянути на них зоддалеки, та діти вже зникли в юрбі — і ти нікому не допоміг знову; листівно радив одруження, яка дорога до загсу для солом'яної вдови? є молодші і спритніші, хіба з доброго дива з оцимо віршами рипнулася сюди, чим ще виправдати зневіру, що мокрою ковдрою налягла, плітки на

роботі, нудьга і холодний чай, запізно совою кликати ніч для єдиного, дорікатиме мовчки, сама за вагання себе дорікну, спротивіла б обох, зоднаковіла без співчуття, згадай на смак кислоти рядків про кохання, здається, випила б кров власних губ, щоб трунок той загасити.

Закликали до кінозалу; Ніна вгадувала на масивному столі свою тонюню папочку під стосами затяганих тек, а поміж рядами, картинно ламаючи пальці, походжав пісногубий, окуляристий, з ріжками волосся над лисиною, в дублянці наопашки класик, що подеколи підсміювався з президії і дружньоєхидно кидав мляві слова, так вправний колій викидає жовчного свинячого міхура собакам; за столом галалакали й зиркали на двері, всі когось ждали; Ніна запитала сусідку по кріслі, хто є хто — манірна, з погордою позашлюбної доньки космонавта, з ягнячою зачіскою дівчина пошепки назвала застільні імена, — прилизаний бреоліном, молодцюватий, з надutoю мордягою сільського парторга, чиновник суворо насуплював брови, відкашлював позіхи, корчив інтелектуальну міну, самопискою по блокноті вистукував турецький марш; довготелесий, з блатняцьки вихлястою ходою моремана, добродій, в піджаку з підмощеними плечима, присутулено, мов перед сеансом, увихався біля передніх рядів; вертлявий, світськи непосидючий, до всіх усміхнений чоловічок підозріло перекладав ногу на ногу, на клапті паперу творив списочок прізвищ для звіту в органи і одночасно щось нашіптував стомлено байдужому напарникові з прокурорськи опечаленим лицем; судійський вигляд президії, перед якою хіхікали, пітніли, м'ялися в кріслах молоді сили, виказував розчарування; закипала дискусія — про літературну зміну — і ті, що вставили обурене слівце про майбутнє красного слова і хутко вибалакалися, щоб розвіяти настрій безликого лицемірства, притьмом дріботіли курити на задніх лавицях; геть смеркалося, п'ятьма ворохобно видовжувала тінь ліхтаря на купі вугілля, шурячою шерстю липла на профілі й речі по тісному кінозалі, через прокрите вікно долітав брязкіт посуду і гортанно російські голоси кухарок; Ніна, аби стримати кортячку на язичі і відволікти увагу від галасу, підсіла до підвіконня, — послухати бабських відвертостей; знаєм, давеча і міне духі за п'яторку подаріл, почаще за тарелками приході, гаваріт, полное собрание подпішу, пусть деткі тваі прачитають, люблю дітей, старий охальнік, когті на ногах отрастіл і петухом стучіт по паркету, цок, цок, цок, блядь буду, штотихошь, жони жопастиє квартири отняли, сімейство доіт, как сідараву казу, а ухода ні на капейку, воняет псіной, вінцо дішовое пійот, штани стірать надо, намекаю культурно, жалко, тоже ведь человек, ізмучішся, пока сагреішь, вот раньше билі класікі, блеск, оргазми оргій, коньяком угощалі і грудь в арденах. Зал примовкнув — на сходах креснув запальничкою і розламав під попільницю пачку "Столичних" багровоощокій, з шкіряним пальто через лікоть, здоровило, якого так виглядали члени президії, здавалось обтяжені, прибиті до крісел, хто грижею, хто гилою; поет поручкався з ними і, стріпнувши тютюнові крихти з носовичка, обтер схвильовано росяне чоло, став до зали плечем і випростав короткопалу руку; ми вас друкуватимем, ви надія відродження, заздрю вам, нас замовчували і ганьбили, змушували відрікатись, писати доноси, а вас чекає безхмарний успіх і слава, правду я кажу? — півобернувсь до

президії, там більшість закивала згідно, але один смикнув плечима і ловко скинув дублянку на стілець, засокорів, літературні місця давно розподілені, це гарно велось по війні, черкнув нарис і вже пісьменник, і вже в грубому журналі завідує відділом, росте на очах, вчиться правильно розставляти коми, вчасно виступити з критикою на спілчанських зборах, засудити ворогів, а зараз планка невблаганно зроста, тай живі непоступливі, треба спускатися в гущу народу, мозолями серця вивчати його і брати дідька за бороду! поет знедбала відмахнувся, ступив пару кроків по сцені, ковзнув поглядом по столі і, не вгледівши мінеральних напоїв, почав розповідати про відвідини закордону; запитую професора, на мій вечір бендерівці з пістолетами прийдуть? той посміхається, натякаючи на застілля, — мушу йти, при мені три наші співробітники з посольства, справні хлопці, в цивільному, пиво бляшанкове разом пили, підбадьорують, в разі чого прикриємо грудьми, гоноряться, звичайно; приходимо; зал повнісінький; добридень, кажу, ви вороги, почекав пострілу, продовжую, ви вороги, тому прочитаю чотири вірші і по-всьому, тихо, про вітчизну прорік, бачу, дехто з кам'яними вилицями заплакав, далі про матір, зал обімлів, шпарю про Дніпро, анітелень тобі, не повірите, вороги, заблукалі душі, горлорізи, зрадники, продалися голосам, але нашого, українського кореня, треба перевиховувати, перетягувати на свій бік, особливо молодь, треба в культурному плані і вас посилати туди, щось будемо думати на секретаріаті... — стиснув у кулаці паперову попільницю, закинув плаща на лікоть, — намедні за бутилками заскочила, он весь скажений, под мишками нюхає, ночнуху мою розовую, с чьорним кружевцем, помніш? напаял на сібя, подбоченілса, пойот, кохайтеся чорнобриві, только с москальками, сопіт, изнасілуй міня, изнасілуй, что поделаїш, мусіла сверху легать, лапаю єво, дура, ридаю вся, ведь за єнто стаття, а мне тюрми с детства страшно; чула Ніна від кухні, коли з-за столу покликали розбирати папки, — завтра обговорення, завтра! — кучерява подруга з рукописом під пахвою сказала їй, що хлопці запрошують побалювати, сам поет на тебе око поклав, розпитував, мені ж мореманчик приглянувся, ходімо, всі мужчини на один копил, чого, питається, набивати ціну, до видавництва зайти буде лекш, послухай, знаю по чому пороги й знайомства, ти глянь яка! При виході до вестибюлю шанобливо стабунилися застільники, і поет, обмотуючи горло довгим вовняним шарфом, потріскував пальцями і виголошував промову про народ, про традицію, про відповідальність; гурт молодих і старших покинував, Ніна пожалкувала що сюди, на тісні сходи, не долинають голоси з кухні і бочком спробувала обминути компанію, — поет по-офіцерськи крутнувся на каблуках, закинув плащ на плече і, роздуваючи ніздрі, на диво лагідно обмовився про вечірку: вона згадала Богдана, його латану сумнівами вбогість, накинула пальто, поправила шапочку перед дзеркалом, за спиною помічаючи гранітно вперту статуру; невідчепний дихтів на алеї, — ми вам розправимо крила, ми можемо все; вона бачила червоний сигнальний жар на трубі і дріботіла між сосон, — диму не видно, яка образа, всередині перегоріла гідність і плюнути жаль, — мжичило, вона зраділа матюгам позаду і двома пальцями підібрала лоскітне мокре волосся на шиї, яке освітчення, оригінально! але образа здушила сміх і на скрегітних скелях пам'яті вирізьбила профіль милого, — секундню й приречено

кохала тією цнотою надії, котра нагадує нерозділену любов до однокласника, далекого, прибитого сподіванками розлучень і втеч, аліментника, бахура, п'янюги, брехуна, злидня, невдахи, котрий ганьбить і принижує подаровану йому красу, подяки ніякої, поклич, цінуватиму, покинь і, віриш, вмию волоссям пил на забутих тобою сандаліях; вона кохала за те, що можна покликати, скажімо на відвідини доньки, — він любить, він все забуде, — хіба тобі трудно, жінка, поглянь, благає, дурнику, йди сюди, насукую мотуззя і гнівом уст перегорю на цілунки, буду слухняною, тільки твоєю, обіцяною, довгожданною, матір'ю дитини, сестрою серця, рабинею, — і відьомська сила підглядала за нами з великого дзеркала шафи; ставав ще жалісніший і марив крізь сон: підйом на уколи! — молись, мовчи, падай подумки на коліна, боронь, Боже, згадати сестрі моє прізвище в списку штрафників, приречених на сульфур, тремти, пронесло, диявольський, більший від самої погибелі страх: на уколи! співпалатники вчора запалились на чаєві, санітар заклав; ще до уколів, туманіючи розумом, згризають губи в даремних, відомо кожному і тому несміливих, потрібних для самовбивства жаху, благаннях, стинають лопатками, під які навмисне довгою голкою жигануть розплавленого сульфазину, сто блискавок обпалить мозок, лежати на животі, мліє серце, перетворюючись на морозний видих молитви, глибоко загнана куля напухає і вовчком гризе тіло зсередини, щелепи хітинові, лапи гострі, обгризає серце, як картоплину! пити, пити; тисячі бліх жалять сверблячкою шкіру; дивитися на термометр, запримітити ртутний стовпчик, коли під пахву ковзає рука медсестри, температура зростає, біль принімів, дякувати долі, мозок, одурілий від муки, відмовиться фіксувати пухлинну печію, коли градуси зашкалять за сорок, — на уколи! сьогодні поталанило, пронесло до понеділка; вгадував свою пластмасову чарочку на віспуватій дошці, ліки під номером тридцять сім, щотижня несподівані, розставлені лапою хитрого, безкарно впевненого гравця, ваш хід, ковтайте жовті, зелені, білі, аміназин, вітаміни, тизерцин, щось невідоме? там визнаєш! оранжеві, синенькі пігулочки, мрії про самогубство, заздрість до розсіченого трамваєм собаки, виття всю ніч, тихесеньке, чутне одній подушці, на ранок якась барбітула з кофеїном, практикантка симпатизує, тому сказала про назву ліків, підсипала тобі, коротке просвітління й сатанинсько солодка, ні з чим незрівнянна, витончена, всесильна лютощ до лікаря: взяти б тебе за барки, за схаби, гострою клюкою за сонне ребро, вліпити всю сірку, згодувати весь галоперидол, душити в камері для прожарки матраців, змусити пробіркою ловити воші в трусах, задротувати яйця колючкою, за посинілу цюцюрку повісити на лікарняний мур, на бамбуковому списові одрізану голову з висолопленим язичурою виставляти серед майданів династії Цинь, обертати на державного раба, безводними шляхами, посіченого гарапником, гнати з тьмою чорноголових на соляні ями піднебесного царства, одягнутому в багряну сорочку кидати на плечі важезний камінь і вирізати колінні чашечки, щоб ницьма вихаркував згустки, парену дерть розтовчених легень, графа, алхіміка, інтригана посадити в фортецю Сан-Лео, особистого друга нечистої сили під страхом спалення накрити чорним запиналом і босого привести в церкву Святої Марії, щоб там перед пастирем своє відречення

прочитав, щоб на майдані в цей час палили його рукописи, листи, кров'ю підписані папери, щоб загнувся в тюрмі двадцять шостого серпня, був похоронений без відпівання й хреста, сатанинець, віщун, дуелянт, перед допитом заганяти в мокру печеру з гаддям, каструвати кнура, за патлюги підвішувати голим над прірвою зліва од тисячого мосту імперії інків, по якому з легкістю ягуара прямцює від озера столичний посильний, шкіру видублювати, вичиняти, натягувати на святковий барабан, зробити з черепа нічний горщик, вирізьбити флейти з кісток рук і ніг, серце випалювати розжареним мечем, коліном натискаючи на руків'я, годувати абортною слиззю наложниць, каменюкою з пращі розквасити на холодець лице, прихромити до дуба стрілою на полюванні, прив'язати до кінського хвоста, замурувати наглухо в римському водопроводі, напустивши туди щурів, прах переорювати сохою, вирваним язиком шліфувати мармурові склепіння Міста Сонця, на жорнах перетирати імперського чиновника середньої касти, засівати ним пекло і пустирі світлого майбуття, під громовий звук рога з раковини на башті уквітчувати вінками, підбадьорувати до плато для принесення жертв, статуї владик задобрувати ще теплою печінкою ворога, прив'язаному до колоди одрубувати раптово спітнілі п'яти, скидати сторч мозгівнею з китайської стіни, варити в казані з лоєм, сракою запердолювати на осиковий кілок, щоб сцяв кривавим окропом, замашною коцюбкою виривати ребро за ребром, взявши за комір, топити в сечовій ямі, кіньми витягувати на скотомогильник, боронувати дорогу зубами трупа і кидати мозок скаженим псам, — всього по одній тортурі за вбиту свідомість хворих, оно, чуєш, здригаються, молоді, нерухомі, налиті болючою ваготою абцесів, на гвалт здичавілі, оно від електроплитки війнуло теплом і в каструлі, що булькотить, знайомо, страшно від кроків медсестри зацокали розігріті ампули з сіркою; оно виміняли газету за пачку сигарет; наглядач імператорськи покурює в кріслі перед палатою; лежать, знесилені прочитати на гурт, бо літери плавляться в заживо осклілих зіницях; щасливо спиратись на ноги і згадувати рефлекс ходи, висохли патьоки слини з гнойовицею гнилих зубів, обтирати рукавом підборіддя, ступні ледве соваються по підлозі, плач покидає груди, — Господи, знову наді мною єси, — ошасливлєє і наперсток масла на крумці хліба, поновлюється жувальний рефлекс, є сподіванка з тваринної відновити людську подобу, доїдати після обіду сушину з кулака, на ранок галоперидол, мажептил, пару кубів внутрішньовенно, вчора балакучим занадто був, підлікувати потрібно, таблетки, уколи, таблетки, день, смиканина по коридорі, вічність, день, місяць, позачасся єдиної думи: обіцяли закрити до безсрочників; відчай без гніву, сон, безпробудність, мочися під себе без тіні бридоти, кулак санітара ватяний, сповзай в істерику, безсоромно під краном виполіскуй штани, голяком вишивай по палаті, тебе немає, від окрику, — на уколи! — животіє під простирадлом, здригається тупа тварина, жере ліки і, як худоба копитом, безсила обтерти жовтогнійну слину на бороді, скута нейролептиками, мов прокльоном сільського священника за обкрадений храм. Ніна згадала про літераторів, чії книги штемпелювала й ув'язнювала на глухих найдальших полицях, звідки за весь термін роботи не витягнув на світло жоден студент для курсової, жодна вдова заради сну перед клімактичним згасанням, жоден тобі читач,

хоча б помилково, для сміху, справді, щось похитливо підземне, кротяче, вготоване на сиру пітьму, мертвонароджене, рахітно головате несли вони в собі; син просив хліба, ви подавали камінь, син молив риби, ви дарували змію, воістину божевільям звільнившись від Бога; дурепа набита, чого припхалась сюди? послухала лікаря, всюди і всякому тямив піднести послугу, всюди і всякому приятем був, зводив до письменницького підвалу, щоб викувати з мене поетесу, брудно, бідненько, тісненько, буфетниця погиркує на курців, за склянкою горілки з присмаком гарячого олова товклася черга і за крайнім столом лікар сердечно нашіптував мореманському секретареві з щурячими вусиками; своя, своя, будьмо здорові, краще по грамулі випивай, аніж запійно на кухні, пусте, якщо знову до нас попадеш, виручим і бомажки на роботу ніякої; на зло лікареві мусила б піти з пикатим поетом, дурна, ляклива останніми днями; на вулиці просунула рукопис у заболочену решітку водостоку, раптово знесилена, задихана від біготні на вогняний вихор електрички, впала на сидіння в напівпорожньому з хлібним духмянком вагоні, навхрест руками обняла груди, а поряд бурштиновим намистом мелькнув зустрічний пасажирський поїзд, — купе з гірким профілем Богдана, — і передчуття горя покинуло жінку.

5

Бузиново чорнильна, надсвічена бакеном ріка дихала фіолетовим туманцем на гори в рогатках високовольтної лінії; Богдан, зішовши з автобуса, дибав хутірською, вилизаною дощем бруківкою; живиця світла сочилася крізь віконницю з хати старої Марії, над Севериновим обійстям шельпотіли горіхи в мокрому ганчір'ї гайвороння, що безборонно і лунко продовбувало плоди; зголодніло янчав кіт за високим Половцевим парканом, здавалось, останні двори вимирали на зиму, руїни монастиря і мох на тополях пахли вільгою пустою, безпритульним втомливим холодом, заячим сном у соломі, — і брязнули стиха ключі: в собачій шапці і розшнурованих черевиках, затягуючи ремінь на брезентових, заправлених у вовняні шкарпетки, штанях, торохкаючи коробкою сірників, що засіялася в полу кухвайки, від присмерклого порому ступив назустріч дідора з аріанським пласким лицем, на привітання зняв шапку з лисої, як бубен голови, — і потискаючи руку напарника, Богдан уже почувався вдома: за теплою буржуйкою, котру вдвох розпалили і хутко забадяжили чаговий чай, за четвертиною перваку на застеленому снопиками зілля столі, за радісним скавчанням пса при дверях, за розмовами про хуторян прийшов спокій берега; чого, питається, той Василь Половець прилип до Тетяни, кобили дикої? — вона ж сестра йому, свідчили люди з шахтюрського висілку, вагаркою на елеваторі, дівок водила, він пожежником, потім сама підстелилася під п'янезного, дітей покалічених матимуть, кров же їдна; ото день при дні і чубаряться, ревниві такі, він в аварії обезножив, ліквідатор, тачкою ганяє старцювати до шахтарів, вона на тринадцять літ старша, втекли сюди, той на похмілля, вночі, двері в хаті шукає, налапав мисник, фіраночку обірвав, шарп на себе, якісь двері замалі, доповз до сіней, лигнув чавуняку помий і віхтя жує, — Танько, чось сушина недоварена! — виповз голий на двір, сидить на дорозі, сніжок налітає на нього, тане на майці, то я до халупи втягнув; набачився вар'ятів, сам Лаврентійпалич ще в сороковому

році виписав посвітчення почесного працівника, за справну службу, всього бачив, тільки такому, по-правді скажу, не попустительствовали, порядок був... Богдан, відсorbуючи чай з горілкою, дививсь на кремезного з пітною засмаглою лисиною Северина, — батька лікаря і Сашка, що свого часу порадив це самотнє пристанище, — бачив ліловий, перетиснутий кільцем від ключів; палець старого і думав: отим вказівним пальцем дід викосив людей більше, ніж моровиця, коли замолоду отримав звання, згодом наглядав за випробовуванням бомб, на пенсії, маючи освіту люмпена, завідував радіологічним центром, давав породи для будівництва "аес", його поважали, тепер хоче очиститись від марноти, їсть сиру рибу, мріє про довголіття і склинає Марію; одутловата, немов завжди заспана, в панчохах, що обдертою шкірою злізли до кісточок, на вокзалі по буфетних столах визбирувала надкусні пончиків, жалілась міліціонерів; ніяк не сконаю, чоловік під старість інвалідкою зробив, б'ючи припоном по скронях, бо на голові синців не видно, я попала в больницу, другу групу дали, цеїво пенсії півста рубликів, я плакала, я помирала, а він справку добув про смерть і женитися хоче, я без задньої мислі, просить, зніми з книжки свої п'ять тищ, по санаторіях лічити повезу, горенько мені сталось, переказують люде, курву вдягає в пальто шкіряне з лисячим коміром, молода, неспрацьована, здивав чорт сатану, звичайно, наставила роги, подарунки спакувала і блиснула п'ятами; кажу синові, назад, у берлогу розпусти, до батька не повернись, то мусіла на квартиру ставати, платила по двадцять п'ять, кругом усе таке дороге, тіки горе моє найдешевше, подалась до сестри, через пів-року вигнала й лодарнотою обізвала, бо який з мене робітник, сказано інвалідка, добре, молодший син на хуторі хату купив, поряд із батьковою, одне наказання ця житка людська, розказала і тросі мені полекшало; чужі онуки зеленюкою обливали лице, коли спала на розкладачці, попробуй відмити; сиротилася серцем між осінніх димів, палять листя, раба Господня хутором повз три хати піду, вголос плакати страшно, ще довбехою приб'є, наковталася сліз, що кислотою виїли очі безсоромного світу і всім байдуже, — сержант газетою обтер пітний, до синяви підголений, загривок, розвів руками і відпустив стару, — вона, схиливши сиву пташиню голову на плече, віхтем протирає заляпані манкою столи в їдальні і хапливо хрестить кусінчики хліба, які запиває киселем з гранчака, лице світиться тихим, як у немовляти щастям, від протягу злегка поскрипують двері, сичить вода, Маріє! — гукають кухарки, — ходи-н сюди, помий посуду, бач, розцвіла з весною! панчохи підтягне; цитьте стидомірні, одне на умі, я цілу зиму страхалась, що лікар койко-места позбавить, бо встидно перед начальством, — а на квартирі на вугле розстаратися тра, вдежину теплу тра, годувати, обходити себе тра, то вмолила його до Великдня дотримати, таки послухав, хіба чужий, батьків улюбленець і мої сльози; піду городи садити по хазяях, нагодують, сітра наллють, жаління вислухають, чого ще бідній голівоньці бракує? на веранді помолиться за господарів і під кожухом сиротою здрімне: сні її зимні, відлітувані її літа сущим жалем втепляють, сниться: поночі під підлогу ховає образи, — а завтра рано вставати. Богдан хотів розказати старому про зустріч Сашка і про торжище блуду, та дід вже відкланявся, чемно притримав шапку і зник за

дверми, — з темряви долинуло давке бухкання. Від безпросвітнього Маріїного вікна віяло могильним суглинком; місяць розбитим бовтуном засох на подвір'ї, на сінному грибку, під який Северин забивсь на ночівлю, оберігаючи серце від хатньої тривоги і лиховісного сну, — наснилося вчора: з виразки на гангренній руці хлище гнояка з кров'ю, відтак біля озера шістьдесят душ вудили рибу й кликали збігти на кам'яний беріг; спросоння втішав себе, що покійники, либонь, на дощ, геть розсобачили нерви, всюди, куди не втікай, куди не глянь, плазує, гнітить людська неміч, бракує крику, коли з намертво пригвинченого стола, ляснувши шкіряну підбивку на галіфе, стрибають на грудну клітку розпластаного ворога: молодцюваті білочубі виконавці скували по руках і ногах, — не спать! і кип'яча олія лампи заливає обличчя зрадника; в склянці, накритій карним кодексом, буріє всенічний чай і хрумкотить бубликом молодий слідчий, за вікном цукрові грудочки вікон тануть у морочному вареві з чаїнами телеграфних стовпів, сам Сатана п'є вселенський чифір і дроти гудуть доповідями про арешти; кричіть, живі! гукнув сидючи в бункері на випробовуванні нової зброї, вже при владних погонах, з освітою школи енкаведистів, куди загнали після допитів, витягнули з-під босяцького човна, щоб згодом міг цитьнути на академіка з геморойним гуманізмом, йому пояснюй: навіщо й чому? цить! і роби по-моєму, — догідливий смішок виказував злам їхньої волі; так посміювалися й шизануті в камерах смертників, знаємо; для блезиру поглянув на карту, розвішену на голобетонній стіні, для ваговитої паузи попросив "казбечину" і задмухнув полум'я сірника на академічне півколо: давно кричали, їд्रीомать? — і танкова бригада, наглухо загвинтивши люки, ревнула крізь обпалену вибухом, попелясто німу, безобрійну тундру: кролячооких і лисих механіків, що прикипіли до важелів, витягували з бойової техніки, лунав салют над могилами, волосся висівалося з ребристих шлемів, якими живі прощально вимахували з борта теплохода, котрий відчалював курсом на материк; сказав собі: гріхом менше, гріхом більше, все одно — і відправили нам'яти хвости казахам; до вечора, поки в райкомі сорока заложникам роздавали сухий пайок і замикали двері на вулицю, він обжився в готельчику, орденоносного кітеля повісив на спинку стільця, вглушив стаканюру спирту і, напівлежачи на дивані, писав листа: Маріє, диви там за хлопцями, школа на носі, до палімахера зводи, вичухай, викупай, затримуюся по случаю непогоди; та й, справді, пилова буря вдосвіта змела дрантя на покинутих сидищах, вдосвіта перекинула забуті в поспіху казани, — сам доглядав за евакуацією, виписали старими грішми по п'ятсот і поганяй, голубе, від полігону; листа поклав на білизну в дипломат, вдягнув "озека", гума приємно охолодила тіло, поглянув на годинник, до заповітного часу мона й без противогаза обійтись, сумку на плече закинув, — хмар не було, проте сильніш заносився вітер, це радувало, бо мусили на бортовій машині везти людський матеріал, якраз за вітряною течією; скраю площі полковник кивнув на райкомівські двері: відчиняти? забзділися, ще пропадуть! відказую нетерплячому до генеральських погонів: вспіється, до нульового часу сімнадцять хвилин! одягнув противогаза, поправив складку на борлаку: випускайте! махнув офіцерам — і день лимонно й оскоминно займався на спеку, і вітер недобре

втих, прислухаючись, як заложники мирно розмовляють про роботу, про пасовиська, про житло на нових місцях; да ти панемаш, план горить, вовну на баранах стригти треба, з області дзвінки, давай калим, давай те, давай се, ніби голова колгоспу сам і ягнят клепає, покину, піду в чабани, однак родіна потребує, поспробуй всякому поясни, хоча б і з цим полігоном, заплатили, переселили і всьо путьом, а дехто ще й просторікує, мало йому! це непорядок, родіна в нас одна, пийнути б чайку зеленого, на сухом'ятку поснідали, спрага, — і водномить очі цивільних (дивилися на білу калюжу, що натекала біля морозивного кіоску, бо морозильники вчора вимкнули і голова райспоживспілки заприцмакував сухим язиком, ніпарядок, пришиють вредітельство, стільки забули вакуїровати добра) очі пішого й кінного на сто миль довкруг прикипіли до смерчу блискавок: яскрава кислота світла різонула по тінистих верхах дерев, пропекла листя, пропекла зіниці крізь заплющені повіки, крізь долоні, крізь козирки і дечию увагу відволік ящик горілки, — розливали по дармовій склянці і простягали пляшку мінеральної води; хух, полегшало, армія, наша доблесть; доки закусували сухою ковбасою, на крумках хліба затріскотів пісок, знов зривалася буря, на кузові "Зіла", пальнули з ракетниці, і лілова іскриста зоря тліла над вежею темряви, над містечком, пити перекортіло, дротяний ящик з водою і паперова коробка з закускою підстрибували на бакаях, "бетеери" позаду й попереду харчали димом; кіно безплатне, любо поглянути; зрідка перед колоною рука ваїшника опускала червоний прапорець, військові натискали на гальма, міряли щось дивними приладами, хляпали люки, везли за вітром, пісок наждаково тер по щоках і сік камінним дощем по кабіні, буревій затихав і щодалі цікавіше було споглядати святкову, повільну врочистість гумових постатей з пітними скельцями противогазів, прилади з вітрячками, скриньки з "мікрофонами" на алюмінієвому держаку; вітер гортав сторінки блокнотів; везуть і добре, родіна знає куди, — казав голова профспілки, розливаючи по склянках, — кожному трудодні оплатять за військоматівською путівкою, стопроцентною; відкорковували мінералку об борти, відпочивали, аж совісно за дармове, тріск бур'яну під колесами нагадував шелест перемотуваної кіномеханіком стрічки, глядачі покурювали, їхали в світлому білокрівному полудні і тисло скроні, думали, від випивки зранку; потім їх викликали в диспансер, годували, як на убій, брали аналізи, міряли тиск, картки обстеження ховали в сейфи; потім вони померли, душі боялися з того світу прилітати на цвинтар до рідних, вигибло від радіації вороння і вапняні дощі вибілили дороги усіх повернень, здавалося, перст пророка перекреслив збожеволілу пустелю, і небо над степовим кратером промінилось зеленим жахом, білий попіл побілішав від диму спалених пілоток, мундирів, машин, обстриженого волосся, онуч, листів, зашкалених приладів, черствого хліба, гумових, непридатних для риболовлі костюмів. На посаді керівника радіологічного центру згодився досвід минулої роботи, моя зовсім не фанатична, а майже свята віра в праведність влади вибраних — інакше німчий, безпорадно наївний народ пропаде, як і перші фанатики органів, — моє вміння лигнути склянку до дна, бо всі командні особи п'ють одним духом, мій нутряний страх і босяцька пам'ять душили кавалком холодної каші, яку цапнув з кастрюлі,

замахнувшись на пса, запихав рота, давився, щоб звідти, з голодного міста, повернутись до пам'ятного під'їзду з охоронцями, при орденах, на здивування начальства попросити квартиру в будинку поодаль від центру, саме на місці дитячого розпачу, щоб пам'яталось; моя книжечка заслуженого працівника, підписана самим Лаврентійпаличем, робила свою справу: кожен, кого приймав на посаду, писав автобіографію на п'ять сторінок, давав згоду в письмовій формі доповідати про поведінку, про розмови, про плітки, про анекдоти колег і я насилу стерплював, щоб не гукнути на зборах, коли під столами умніки грали в шахи: як би ви закричали раніш! однаково вгадував пухирі благань на оцих-о губах під всесильною лампою, — затулилися партквитками, завчили цитати і слухають радіоголоси, гадство, гадство, за що боролися? син запитає; менший в Марію вродився, затурканий сумнівами, обсміює все святе, а лікар, той башковитий, батькову гордість перейняв, так зверхньо і я дивився на шістьдесят праведників, запитуючи: то є Бог? димкувата перепустка гільзи відкидала душу на сортування, — типір по собачому радію розгавкали про все, звідки взнали? ніби справді з того світу набалакали вбиті, мало по одному разу вас кнокати! ой, мало, мало! Марія корилась, доки виховувала дітей, складала сидора мені на дорогу, бо остерігався буфетних харчів, аякже, враги, отравітелі, але взяла моду розпитувати, підкепковувати з газет, діти ж слухати охочі, на виховання в інтернат здав, і розлучатися непорядок, піде разбор, бабу розколють на першому ж допиті і кар'єра пропала, терпів, терпів, думаю не, тра щось робити, по мозгівні огрів і викликав санітарів, характеристика тошонада, полежала, подумала, свої люди залікували, відомий спосіб, але мусив забрати, бо синоньо закінчував медінститут і якось невдобняк йому перед колегами, потім, круть, верть, сама туди зимувати завчашала, — хіба подякує? всьо рамно проворонив Сашка, остограмлюватись рано почав, за батька встидно, патякав п'яний, беру, гортаю Макаренка, щоб перевиховати трудом, взяв закладати фундамент чорнобильської; призначили радником свої люди, може диверсія запланована, чи в проекті недогляд, одним словом, полювання на місці організувати тра, розберися, доповідай, слухаюсь, витягнув під козилок, першим ділом прибив латунного фелікса в кабінеті, його серце гріло, його руки вмивали, його розум до п'ят холодив; зараз дивуюсь, це ж треба під старість так біографію обгидити собі; звичайно, аврали, непорядок по часті політвиховних годин, розпустилися, на, коли хоч, аварію на всенький світ! розгавкали журналістики, пробрались під виглядом лікарів, приспавши мою пильність нулями на номерах "Волги"; саме собою, пенсія за мовчанку немала, та всередині пече промашка з сином, винуват, недогледів, собаче пір'я, коли він бракований розчин під бухом заливав, якраз відкриття сезону і свіжину пора замочувати на шашлики, емалірована кастрюля на траві, мисливці чистять зброю, забігані гончаки повдягалися під "уазом"; подумати тільки, яка невдяка! судами лякають; та я таких сцикунів, як ви, сотнями відправляв на бойню! здушу за горло і голову вичавлю як тухлу ліверну ковбасу! директора під психотропними ліками допитайте, хто преступну організацію сколотив, звідки йшла допомога? сцикодла молоді, геть безпутні, ніякої тобі чекістської пристрасті, спирт жеруть і біля медсестер

по "гео" труться; звільнили, хіба їм компанія, заслужив, лучче довіковувати на лоні, спокій, ріка, пенсія пристойна і Марію під негласний, так сказати, нагляд виписав сюди, нічого язичюру серед дурних розпускати, мені звання з неба не падали, сиди по сусідству, сопи в дві дірочки і не нюняй, залікували, бач; старію, я сам один і нікого взяти за душу: як би ви, злидні й доздиhi, слинили на підлогу тоді, повзали, божились, кричали? За осінньою павутиною горизонту згадай дитинство; сидючи на дерев'яній кобилці, тупим дугоподібним скребком на двох ручках зганяв шерсть із розмоченої шкіри, по діжках квасилися в житньому розчині нові шкуртки, окремо, в цебрі, посипані вапном і попелом шкіряні клапті; над майстернею під бляшаним дахом бродив чамренний дух тліну і тріскотіла під босими батьковими ступнями розсипана по подвір'ї дубова кора, скребок уперто скоблив накуп жиру, який тилом долоні змахуєш на радісну заметіль мух: зелено рояться над колодою, над коритом, де сохне вимащений дьогтем товар, скребок, здається, дере по живому; чомусь найдужче незлюбив дьогтярів, до яких старий посилав мене з легеньким жбанцем на край села, такі чорнезні до зубів, просмерділі смолою люди в тісній будці з ще чорнішими стінами, покотом сплять і тремтять на змійовику над відром чорна тягуча крапля, — вставайте, дядь! двічі гупнути жбанцем об прочинені двері, ручка липка від гіркого лісового поту, липкий одвірок, липка долівка, в кутку ворушиться, позіхає, встає людина, обтрушує солому на голому животі, рот йому злипся від крутого повітря і мригає на стелі одсвіт вогню, чоловік наповнить твій жбанець і обдарує двома зелепухами, що лежали на підвіконні; обплывувати, терти об полу сорочки яблука по дорозі додому, там дерев'яна кобилка жде вершника, батько мене шкіри на дерев'яному станку, дерев'янієш серцем, сидючи охляп і поганяючи скребком, думки повільні від спеки, одні березову обдирають кору, другі з підвішеної до ясена, з розпанаханням горлом, худоби, однаково луплять теплу, димно паруючу плоть — і світ: шкуродерня. Лучче б заснути, потрібні ці спогади, як зайцеві тріпер; батько, смикнувши для хоробрості, неголосно докоряв матір за витрати на базарі, — купила медяників і фабричного сукна на штани, — був він чоловічок кволий, лякливо розгублений, неговіркий, завсіди в банякуватому капелюсі, котрого мати погрожувала відібрати для сідала під квочку; батько, замружений і підсліпуватий від вічного зеленого роїння, що виїдало зір, полюбляв пиво в містечку, приходив поночі, плакав, тихо стелився в сінях і жалість до нього перекипіла в помірковану спробу вижити сильним; малому цікаво і залюбки було обчовгувати шерсть на розім'ятій шкірі, і згодом помічав, що під скребком принуки зникають людські лагідні звички, біль за втратами, урочисто тремтливий голос хатньої пісні; цікаво і зверхньо було, возсідаючи на кобилці, поглядати на веснянкуватих приятелів, що стабунилися під брамою; доки сонце напікало лопатки, скусана мухами спина нагадувала решето, свербіла холодом і розливалось по дворі світло маминого сміху; аж увалили з описом, — майстерня закрити, — така злість взяла на сусідів, що впослі, коли розвітрився над проламаним чаном кислий пах, взяли моду втішати матір і заглядати в гранчак, тітки, дядьори, сердитіші за безвільного батька, що й одяг на ньому скорцюбився, збучавів (зігнутий над лампою, з дерев'яними гвіздками на губі,

вистукує молотком по підшві чобота) гарно слухати той годинник вечора, що за мить, здавалось малому, вмовкне між тісних стін, ще тісніших від гостювальників; пахла внесена з морозу і розвішена на духовці сорочка, батька забрали і побільшало гостей, мати виганяла на вулицю, дядьки сварили: дід дідом, чого за такого йшла, змилювалася над тобою доля, прибрала, радій, давано по повному; я слухав під вікном і далі, оглухлий залазив за бочки з корою, спав під розбитим чаном, благо, вимерзла волога з вичинених шкір, обкутувався ними і плавав, жалівся розпилянй на дрова дерев'яній кобилці: мати моя повісилась від горілки, завтра похорон, сільрадники обіцяли впіймати, то піду до безпризорників — під човен; підібрав здохлого окуня біля причалу, ішов дорогою, кудюю мати вела в церкву на зелені свята, сестричка скубала мою руку, суниць на обочині повно, степ і степ, ще й перепілка не кликала спати, ще й бекас деренчливим крилом не полохав над долиною тишу, ще й не сивіла земля на свіжій кротовині за могилою, ще й дика груша, одна самісінька серед шляху, жодним листком не стрепенулася на негоду, тільки вилетів з дупла сич і наосліп шибонув понад житнім полем, там і схоронивсь від грози, що вивалила з-за лісу траурним запиналом, френзлями блискавиць облоскочуючи глиняні лоби пагорбів, до осоки пригинаючи верболіз по ярузі, зриваючи сорочі кубла з осик, заганняючи в ховрашині нори вужів, — несло пилюку, несло торішню, пропахлу солодким мишачим страхом, соломучу від котовила скирди, несло за вітром гайворонячу зграю, несло магнієвим іскристим клубком зірвану хустку над гречкою і вал дощу наздогнав усі земні втечі; мати випустила руку своєї сестри, ми бігли під грушу, коли з вихльостом гарапника блискавка стьобнула дерево і, перш ніж гримнуло, мати, затуляючи світ, дотягнулася до доньки, — волосся вигоріло під бантом на тім'ї; не відволодали і в землі, прикопували по шию, марно; це згодом підводою наспів старий чоботар і водномить посивів на сивому градобитному полі; ніхто з дідів не пам'ятав, щоб виклало й витовкло всі лани по окрузі, — заходила осінь громадянської бучі; згодом від грому я ховався по погребях, біг до сусідів, свого кам'яного з черепичним дашком льоха батько замикав під грозу, щоб відучити хлопця від переляку, баби викачували страх яйцем, шептухи синіли старечими губами і чомусь відмовлялись від маминих дарів; забирай його, на роду йому написано побиття гнівом як собаці; ти подумай, на службі звик до моторошної луни, в кам'яних мурах стинав лопатками, сидячи на пригвинченому стільці, більше погрози боячись громів революції по підвалах, на гуркотливій задній площадці вагону, коли куняв за кулеметом, зрідка стріпуючи рукавицею іней на піднятому комірі кожуха, і від морозу пострілювали дерева в посадках.

Крізь дрімоту Богдан подумав про пса і змусив себе підвестись, виглянути за поріг, — нях! нях! нях — запах сіна і кислого поту шибонув раніше, ніж мокра собача голова буцнула його під коліна. Сил ще залишилось щоб півметровим засувом закрити двері і дві армійські шинелки, подаровані дембелями з висілку замість оплати за перевіз, розстелити на топчані і лягти долілиць, наслухати: гуде вітрисько в порожніх відсіках порому, гудуть вікові дуби, гінкий очерет на обміліні розчісує золотоволосся віконного світла, — дотягнутись до вимикача і знати, що в бакені засинає хмільний від туману

світляк, безтурботний квартирант літа; він стежив за стрімко обмілілими осінніми берегами, бо підняли шлюзи і трактор витягнув на пісок два вусикуваті поромні троси, помпа на бензиновому моторі викачала з дірявого понтону каламуть, хвиля втихла, вляглась від мазуту і шлюзних щитів, які пропливали повз кручі, все далі од берега сторчкували кілки для прив'язі довбанок і туристи, всесвітній зброд, пробували підпалити вільгі очерети, та марно; до весни, до пори, коли час застеляти дубовими дошками потрухлий настил порому й вологим піском терти дзвінкоголосе колесо-дзвін, ще довш, ніж до вічності; тоді Бог всьому поверне пам'ять зросту і каяття, голос: перед дочасно померлими дай, доле, оцтом одверзти крик, дай смутку — виплакати очі сонному — дай почути: як ртутний термометр самотини, біда тебе струшує, щоб зміряти гарячку святотатства; смерть за зиму мине, в непогашеному вапні тіла розтруїться душа і мертвотний нашатир покличе і поведе на той світ, засвічений терплячим дідівським горем, по піскуватій легкій дорозі, якою поверталися до свідомості, — тай надовго? — на промельк зорі, — ким прийду звідти? — Златоустом; сосновими гілочками помічатимеш сліди на промулянній течією кризи, — тяжко, бо серце: збитий, жований безліччю ударів гумовий скат на причалі, — маєш свідчити на суді, — весною; під амонітові вибухи; баржі підуть по камінь, — дивен ти, отроче, — плачу, молюся по вбитих за віру, — удосвіта, в морозній імлі нове небо побачиш і нову землю.

6

Вицок пазурів пса по підлозі зрідка будив господаря; він, кволий, мов з пропасниці, хотів встати на блиск вогню, прикрити піддувайло буржуйки, натомість подумки з дивним запалом розповідав щось буденне й клопітне, і сам себе запитував: кому? — молодому ще дідові в зеківському бушлаті і кирзових, проклишаних на халяві, чоботях, якими впирався в замшілий валун, сидів на ящику для інструментів, зубилом і молотком витесуючи жорновий камінь, — чуйте, весною робота поромників: чіпляти по стовпах наново пофарбовані вказівні знаки, "богатівська переправа", обмеження ваги для машин, розмальовувати стовпці на узбоччі: благодать, птахство співає псалми і зацвітає дика груша на пагорбі; працюємо через дві доби, підміняють пенсіонери з висілку, один кульгавий, якось п'яне пішло прив'язувати пором, а ще не причалили, бльовк сандальом, то потрощило ногу; другий безпалко, трос одірвав вказівного перста, теж по п'яні; часом виб'є електрику, трудно клюкою тягнути пором, головне до середини, доки линва вляже на дно, тоді, при гарному вітрові, пливи посвистуючи; глупим смерком п'янезні будять на перевіз: вставай, душа просить місця за чорними водами! йду і відчальною до виноградних гір, супутники з лицами привидів кутаються в шкіряні плащі, комір піднятий, капелюха вітром зірвало, бачу, голий череп замість волосся, — свят, свят, свят, — головне відмовитись від оплати; напитували Северина, як поживає, чим дихає, язика розпускає, прищучимо, передай, на всякого маєм ордер; відказую, — всьо путем — і гості розтанули на ґрунтовці між отуманілих гір; дрімати на лаві під затишним дахом будки для пасажирів, парча неба зоряна, почастували бражкою, теплінь на дворі і молода хвиля загойдує, бекас над видолинком злякано

продудонить і від цвіркунового співу серце лагідніше вві сні, буцім навіки; дорога в свічкоцвітих тополях скоро запалить горби тюльпанами і браконьєри з гасовим ліхтарем розставлять сіті на раків, малий під берегом присвічуватиме з носа човна, одні поплавки біліють і вітер пахне смаленим рогом на споді раколовок, роса з вербового гілля цюкає стрімководь і шерехтливую клешнисту здобич на дні емалірованого відра, гукають, Богдане! до гурту! соточку потягнеш? питаєте; солі осьо вам приніс, кропиви, кропиви в окріп побільше кидайте, раки люблять попаритись, змерзли за зиму; пускай черпачка по колу; лютий же самвидат, дайте запити, дайте но пивка; правда, щезають рубіновоокі, ядучею хвилею вимило з нір, заїзджий умник пояснював, радіація, зате риба, — сказати вам? — пішла в скажений нагул, отакенні корописька, не дам збрехать, сам пожежною клюкою на мілині закабанив, теплохід оглушив, як бомби гахкають, жируючи за перекатом; така-то житка, мій діду; позаминулої весни повинь дибки поставила крижину, зірвала пором, — а нехай тобі зачумиться, — дістала до погребів, крига на кригу суне і, наростає на повороті ріки, вода затоплює будку лебідників і дерев'яний, обтягнутий газонівським скатом, аби линва не прогризала, барабан, змиває павутиння на щитах техбезпеки, пил на підлозі, глину на жолобках лопат, перекидає електрокаміна з їржавою спіраллю, піднімає дві клаповухі, забуті шапки поромників, корзину в лусці, весла, брезентові рукавиці, під вечір перехльоснула корито за електродвигуном (такий собі реостат із крутим розчином солі; синьою ізострічкою обмотані важелі; чим більше солі, тим хутніше пором біжить, без посмику, бо техніка позлітає кедроні мамі) змило й виплеснуло за віконце хакового, покинутого якимось дачником картуза, крутія пообривала тупі сокири, відро без дна, балона з брагою на пожежному щиті, — недавно заквасив, стільки халви і яблучного варення змарнував, і пропало на пшик, а дріжжі, спитай любого, на вагу золота, — виставила більмо прожектора за халабудою: під час туману вмикали, хоча лебідник і так порахує сорок сім обертів барабана, і сипонуть мотоцикли на беріг; ото ж, розповінь, птахів налетіло й рибалки егейкали, розставляючи палатку на горбі; коли протираю сліпи й очам не вірю: цілісінький будинок пливе, на димарі кіт вмивається, віконниці втомлено веслюють, фіранка махнула вишитим весільним рукавом, на підвіконні зоріє родзинками розполовинена пасха, настрій святковий, хата причілком зачіпилась за вимостку, — вохристий причал для "Зорі", що ламаючи крутими хвилями береги, викидає мальок на облизяну піною зелень, — дім крутнувсь навкруг бакена і котяра вусом повів на рибину, яка мелькнула плавником між сухої рогози; дідора десь доп'яв клюку, щоб безхозні колоди викотити на узбережок, показав нею мені, глянь, пригнулися, по команді залягли зацуценілі від тиші сапери; гримнуло! крижина храпнула з болем перебитого кінського хребта, хату засмоктав вир, кіт на спухиреній фіраночці мить протримався і туди ж, таке ревисько стало, пощитай пригнали на заріз череду здутої худоби, вода, кленучи тіснину, згорталась апокаліптичним сувоєм до неба, воцана, вивітрена до блиску обочина ледь втримувала на долоні автобусну зупинку з проламаним черепичним дахом і чотирма цеглинами замість лав, гупала бляшана вивіска на вітру, засіваючи іржею самотнього водія, що

ліктем оперся на двері "пазика", вчора покинув курити, гризе карамель і марно виглядає пасажирів; гуде ріка, аж тремтить, аритмічно бухкає оголене дорожнє серце-знамено і на околиці, незлі й терплячі, розлунює повернення молодого поромника; йому чай, тютюнець, декілька старих журналів про кругосвітні мандри, саффарі, гробниці, скарби; йому мокро віття черемухи за шибкастим південним вікном протирає імлисте небо: прокинутись, — горе мені, — від листопадного шурхоту піску, що несусвітньо ранній зальотник, сидючи на мотоциклі з вибитим, зазубристо хижим вітровим склом, жменею сипоне на шибку; причаль до полоненої, митарської гори з аршинними надписами на скелях; імена страсотерпців, порятованих виноградом, витесані давно, відчаєм склепу від каменя тягне, втікали на шахту, заробіткувати за черпак пійла, отут полягли; золко, вар'ят зальотний шипшину для аптеки рве, аж рукавиці йому парують, задихався, покинув мішка, мовчки "примою" пригощає; дякую, потім гукнеш, затовареного в акурат доставлю; мені однаково, та й світ однаковіє відтоді як сина вбили на винограднику; мені вартувати лозу для птиць, для душ, які будуть покликані на свідчення проти ересі: діду, чуєте, настає молотьба? на ціпах репає збучавіла сириця, подвір'я снопами заставлені, тремтять маревом, бо на стрісі роса зализує пекучі, ополудень вищерблені, зубенята серпів і за громами кар'єру баржі вертають у літо. Змилуйся, доле, для чого мені, самотньому, чути хрипкувато облесливий бас Северина, вірного наказам вождів слуги, такого, що тямить берегти государствену тайну і розбалакує про несуттєве: помиляється той, хто вважатиме мене бездушним, бувало, апатія приковувала до стільця на манір засудженого до страти електрикою; нерви оголював страх за Марію, балакучого мала язика; страх нагадував грудку каші, холодної і слизької, з налипом собачих шерстин, — давився з пригорщі, підгиливши кастрюлю в буду; порятунок: зневага до словоблудних інтелігентиків; вони при зустрічі вбачають у тобі різника, шноблем затуляють носову хустину на серці; сволота, однаково розпиналися перед вождем, нині, бач, вибудовують трамплін на Америку, борці з ягнячими ріжками, маніакальні хроніки, за два фанфурики цитрусового кальсони й вітчизну пропили, для вас тюрми: спасіння від аліментів, цирозу й гарячки; дурні, бо невдячні; мусіли б руки мені цілувати, на колінах проситися: посадіть, доконало похмілля і клімакс тещі! а то розсопливились, понемаш, підняли пресу на ноги, гвалт, рознюхали масові вбивства, мало, ой мало скручував в'язи писакам! Запитує мене генерал про газети, в курсі, аякже, читаю про урядову комісію з митрополитами, з депутатами, з представниками заокеанських голосів, злетяться відкопувати наші могили, курсом розрядки, — похвалив генерал і, пристукуючи по столі, викладає орден Червоного прапора: за чисту роботу сам одягну, операція тонка, провалиш, сам позриваю погони; таршінірал! група вже в спецлітаках, на аеродромах подвоєна охорона; все чин по чину, бронетранспортерами замкнули ліс і зразу відкопувати, деякі зотліли геть, обережно вкладали назад, дерн приплескували саперними лопатками, ювелірна роботка, по правді скажу, але й спеці підібрались, луччі академіков; на сухому й покійники пристойні, перекладаємо на плащ-намети, звідти в спеціальні герметичні домовини і легким ходом урядового авто доправляєм до

аеропорту, і на Москву: там наші парні погладили гумовими пальчатами вижовклі черепи, остограмились спиртом, пінцетами дістали радянські кулі і вклали гестапівські, дещо приключклі, дещо прибиті зеленою цвіллю, рівно на стільки, на скільки вимагає час від розстрілу офіцериків, навчені, маємо відділ для таких справ, маєм музейні зразки вогнепальної зброї і свинцю від початку диктатури пролетар'яту: наша гордість! доки парні затовкали нові набої в старі черепи, мені в персональній палатці серед лісів мозок сох безпричинно й розвалювався трупною жижею; доки, думаю собі, отако скніти на налигачі інкстинту смерті, ну орден, ну пенсія, ну обмине тюрма, ну, а про радість коли подумати? ось мертвим однакою, ями відкриті, дихайте чистим конвалійним холодком, сержанти завбачливо брезент розіпнули, молодчаги, спритники, вода понатікає дощова, тоді вичерпуй мотнею до привозу покійників; прекрасну молодь виплекала все таки рідна страна, всьому лічному составу підпишу похвальні листи, повкалували на славу! от гадство, вода, ґрунт обсунеться, непорядок, міжнародна гавкітня, наганяї від уряду, ганьба, трибунал, або ще гірше: партдогана з занесенням в облікову картку! біда ж врятувала: уявив, пробачте на слові, всраний приїзд делегації, людей, чия основна професія: пошук смерті; ото ж, почнуть підкопувати під живих, утверджувати себе шляхом безчестя влади, — колективної власності нашого ордену атеїстів, наших завоювань, наших скроплених кров'ю святинь, наших пам'ятників, наших сільрад, наших районних комісарів, наших молочних рік, наших кисільних берегів, нашої рівності, нашої злоби, нашої неповаги один до одного, нашого ледарства, нашого унінія, нашого гніву, нашої брехні, нашого спільного злягання з жінками, наших тюремних звичаїв, наших наказів носити однаковий одяг, паруватися в означений час за сигналом залізної рейки, піддавати смертній покарі ту, котра з бажання бути красивою почала рум'янити пику й носити взувачку на високому каблуку, щоб здаватися вищою зростом, наших немовлят, вигодуваних спільними грудьми начальниць, бо виробництво потомства має на увазі інтереси державні, а приватні громадяни кепсько його виховують на погибель державі, нашого верховного Метафізика, що знає історію всіх народів, всі їхні звичаї, релігійні обряди, закони, ремесла, астрономічні науки і богослів'я, нашого обов'язку працювати по чотири години на добу, рабів використовувати на копанні ровак або інших тяжких роботах поза містом, решту часу проводити в приємних співбесідах і читанні, наших кульгавих, що на старості несуть вартову службу, позаяк володіють зором, наших сліпих, котрі чешуть руками вовну і деруть пух для подушок, наших суцільних калік, які володіючи одним лиш слухом, працюють радо на перехрестях, отримують гарний догляд, доповідаючи державі про все почуте, наших астрологів, наших лікарів, що вирішують який чоловік із якою жінкою як часто повинен ділити ложе, саме з'єднання протікає під наглядом особливого чиновника, проте якщо якась не понесе від одного мужчини, її спарувати з другим, якщо й тоді виявиться безплідною, тоді надходить для загального користування, але вже втрачає повагу, нашої смертної кари, котра виконується тільки руками народу, всі громадяни плачуть, молять пом'якшити гнів і побивають камінням ворога, наших сотників і головних майстрів, що одночасно є суддями, владні засудити

до вигнання, бичувати, обкладати доганами, відганяти од загальної трапези й забороняти злучку, наших урядовців, чиїм обов'язком є очищення совісті громадян, на таємній сповіді народ відкриває свої прогрішення властям, очищає душу й вклоняється великому глобусу на алтарі, ціпеніючи перед Всесвітом нашого братства свободи! отож, подумав собі, прибуває обдристана делегація, а-га, відкопуйте кості; якщо відверто, мені накласти на тих і тих, тільки дратують вискочки, розумників, скептиків достобіса розвелось, невдячні, для кого, спитай, ми будували, возводили це Місто Сонця? мені б на розум не спало бахвалитись, а повірте, є чим, є нікому невідомі сторінки і теде, і тепер, є чимало сверблячого на язиці, а тута заявляються пісногубі з пощербленими об авторучки зубами журналістики, висвітлюватимуть події, їм слава, їм увага, їм почот; нате от, викусіт! для моїх дітей батько завсіди по командировках, виростуть, зовсім заплюють, це в ліпшому випадку, а в гіршому котрийсь десь щось збовкне і підголюй потилицю під статтю, кокнуть за розголошення таємниці! отак і минула кортячка до самозгуби, немов тих офіцериків мертвих наново перестріляв, суче вим'я, така сила мене зморозила, ковтнув спирту, відсунув розкладного стільчика під стіл, іду приймати по-московськи реставрованих трупів; форма витліла, по кишнях розтикали злоті, марки, німецькі газети, всякий побутовий дріб'язок, бабські заколки, пудрениці, медальйони з волоссям; аж пригадав молодість, — від одного мого прізвища начальники лагпунтів ставали імпотентами й брали під козилок, слухайте мою команду: розтріл потрібен для екології! пояснюю, дістали мертвих і мені закортіло лягти слідом, а вдруге полоснули свинцем ексгумованих офіцериків і нормально, — запанував природній баланс, — їдьте, делегації, їдьте, оонівці, їдьте, представники Ліги націй, їдьте, папські нунції з Ватікану, їдьте по справедливість, яку ви потай рахуєте помстою мертвих, вона знешкоджена нами, їдьте, дурні, на світле торжество гуманізму, їдьте на потіху моєї зневаги, їдьте всі! гад буду, таки поз'їздаєте з розуму.

7

На всяку оказію сниться дідова хата: сон, омиваючи безрадісність простору, воскрешає мене молодим, — бабця, дмухнувши в дзьобик, поїла з долоні багновим чаєм лагідно кволе, недавно вилуплене курча, на фанерці на припіку засихали посічені з крутим жовтком споришини, підлога пахла сироваткою і вареним пшоном, прокидався від сплячки павук у зашкарублому під столом черевикові, зрідка підпіччя обзивалось сичанням, сімейною вовтузнявою квочки на сідалі, плинув той непомітний, вознесенний і благодатний час, коли розмови вже втомлено брели повз сьорічну погоду; їй бо наслання, дощить і дощить, кругом моква, городина плаває, така холодіна, десь певно увернув сніг, ходи но, парубче, качок зажени під навіс, бо геть на воді заковізли; бігти озирці: за освітленими дверима кухні всі ще живі, всі ще сподівались долітувати до Спаса; притупувати на киливайкуватий виводок біля копанки, лозиною стьобали по халяві, — яструб, підгинаючи кігті, рвучко й ображено набирав висоту, — пам'ятаєш, ти послизнувся на черені поганок, за кладкою, сутінь запахла лісом і лиця всієї рідні схилились над лавою з ситом курчат, світло з отуманілих дверей випліскувалось, мов полум'я з печі, і вкупі з безболісним святим вогнем линули слова

тихі, пестливі, розгублені; мав пояса оксамитового з латунним оскалом блях, мав і туфлі носаті на чортовому каблуку, мав дерматинову куртку, в рукаві про всяк випадок носив замашне бильце, мав добрі дві весни до повноліття, морозні келихи бузку світали п'ятипелюстковими іскрами щастя, в холодильнику мав недопите шампанське, що облоскочувало горло захопленим льодком і обпалювало такою нестерпною тривогою, таким нашатирем волі, здавалось, кожнісінький красноталевий пагін заграви пронизує молодим струмом, п'янило й повітря над берестом майбутніх доріг, заповідалась над обрієм молитовна зоря, мав поглянути на годинник на миснику, почути репродукторну пісенність від вагон-клубу, благальну "Червону руту" сімдесятих років, мав знову полюбити суботні сутінки, не маючи більш турбот ніяких; той вагонклубний приїзд, завжди сподіваний, урочистий, нагадував причастя до прийдешніх вагонних митарств: вицокуючи підківками по соші, здалеку махнути привітною п'ятірнею до гурту, на зламах почорніло кленове віття, сльозиться сік, червону руту шукай вечорами, найпогідніші весняні дими синьо-жовто-зеленими биндами закосичують залізницю, на лісоскладі діти поперед себе пхали вагонетку, ти у мене єдина, тільки ти, повір, дим світає до неба, хлопці на рампі вже скинулись по карбованцю, віє парфумами з піврозчинених клубних дверей, кіномеханік ляскає пампушкою квіток об долоню, старші дядьки засіли за доміно, за шашки, і не треба нести мені квітку надії, ватага вишевкується повним парадом зустріти київську електричку, дійство, сказати б по правді, ритуальне; сморід гальм, цей привітрений запах розлуки, на мить перебиває миротворну прогірклість дубової кори і пучків вересу на естакаді, бо твоя врода, то є бистра вода синіх гір, по кольорових торбах упізнавав їх, старших і виморених, їх лиця безвільні, їх руки обвислі, їх постаті зігнуті втомою чекань, коли даленіла електричка і на пероні стовбичили самі пристанційні люди, бо решта гайнула через колії до автобуса; тоді розпитували про всяку всячину, правдивіше, ми розказували навперебій, що ось один повернувся з армії, загранка, рано пустили, що ось другому скоро наспіє вечорина, пий, братва, гуляй ванька, єшь опілки, я начальник лесопілки, — воєнрук за восьмою чаркою обов'язково вигукне; обличчя жвавішали від навітрених димом сліз, дехто діставав пиво з торби, залихвацьки дюралевим гребінцем відкорковував пляшку, пускав по колу і пив останнім, бо гість же; саме під щедрю руку наспівав, притримуючи довгі поли маринатки, в'юнкій і щуплий гонець, одфиркувавсь по-конячи і ствердно покинував, а старший гукав підбадьорену пивом компанію в парк, підстрибом діставався до дупла липи, підтягувався, там лівицею налапував склянку, стрибав і навприсядки, поспіхом видмухував короїдове порохно з гранчака; запавутиніти стаканові ніколи; звук битого скла під підощвами нагадував потріск жару і боляче тьохкало в скронях, — тепір гості гольнули першими, вискубнули пару степір'їн дикого часнику під в'язом і братськи розламали городську паляницю, закусили, розходяться по домах, обіцяють захопити відступного; гайда на перон; суботній час розбитий на прибуття електричок, червону руту й сміх безжально вродливої дівчини; до тітки приїхала, батько військовий, — все, що довідався про неї, терпнучи від розпитувань, — балакає з нашими дівчатами, проте розкутіша, ніби аж зверхня, це просто боїться

образи і гордовито показує себе; зрозуміло, самотня; підмостившись долонями, сіла на дерев'яну катушку з кабелем і в такт "Червоної рути" погойдує носком туфлика, русокося і зваблива, стрімким півобертом голови озвучує японську болоньєву куртку, хоча й тоді видається, ніби засмагла шкіра красуні спалахує, світиться золотим недоторканим вогнем; знаття б тоді, скільки поза власною волею висукає нервів, по жилочці, більше ніж мідного плетива в кабелі, ще необпаленому міжміськими розмовами, дозволами на приїзд, вітаннями на заручини, погрозами від нареченого, схлипами, істерикою, проханням забрати до себе; змириь, турни його на лікування, придумала б щось новіше, немов збалакались, бідна я, чоловік випиває, пробач, ми по давньому друзі, ще нерозкрученому на кілометри виглядань, просто кабелі, намотаному на барабан, на якому тронно й невимушено, напівслухняно й грайливо, зігнутих пальчиком тонкої руки торкаючи підборіддя, вгадуючи ім'я своє по моїх напівшепітних губах, примружено зеленоока, вся весняна, уквітчана димом і звабою возсідає вона нині; упізнала і тим чарівніш розкрилює брови до випадкового знайомого, пальцями в тендітно срібних обручках куйовдить і розчупринює його волосся, той бочком відступає і сплигує на перон, вона ж, засміявши розгубленого зальотника, — зніми вдома вішалку і почепися на ній, — сміливіє очима і голосно про останній сеанс забалакує до кіномеханіка.

Діти несуть на палицях гумові з березовим соком грілки, — егей, малишня, дайт пийнути, — присмак коренів і живиці від соснових багать поцілунково, довго теплітиме на губах; любити сирітський спів вечорової пташки на черемусі під соляним складом, любити голоси односельців на рампі, лайку сторожа над перекинутою на бік вагонеткою, медово освітлений, підперезаний блакитною биндою, вулик вагон-клубу з пилком чарівної рути на динаміку — і на всенькій околиці, на теляті, що вискубує торішню гичку між штахет, на писульці, яку черговий, притримуючи картуза, тикає вгору машиністові товарного поїзда, на вчора підрівняних косою кущах, на пофарбленому сріблянкою дзвоні, на запізнілому гурті голосуючих біля повороту людей, на виводку жовтоперих гусенят, які поважний начальник станції мирно, червоним жезлом зганяє з проїжджих колій (сивина його сріблиться проти синього світлофора) на забутій лісовиками сталевій ключці, на розкрижованих грубезних колодах, на виставленому за вікно чорносуконному, з неабиякими нашивками на рукаві, лікті машиніста "чмеза"; кине декілька сигарет, кулака стисне доброзичливо й довго сурмитиме, наш земляк! вона й собі ковтне соку, погладить хлопчика по голові, зручніше вмонтується на гойдливій катушці, зосереджена, немов виглядає когось; зайти за рампу, слухати скрегіт гравію під випадковим і однаково владним тронном русявої повелительки, осмикувати себе від підглядань: признайся, ти відьма? на чорну мессу ходила і кубком пила диявольську воду з утопленого нехрещеного немовляти, голісінька клала на лживий алтар двох білопінних ягнят і двох голубиць білих, магічними благовоннями вабила тебе жриця, гола й статурна, заклинала древніми іменами Артеміди, Астарти, Венери, всіх попередниць твоїх; ти вклонялася їм, щоб гордо з любов'ю самиці пройти через грізні двері, підспівувала, я окраса зеленої ночі, я

напоєна молозивом місячних грудей, я таїна вод, я відрада озлілих серцем, я входжу в душу твою, піднімись і ввійди в мене, — жриця тричі обходила коло і тричі цілувала тебе, — нестерпно ревли лісові звірі і відьми навколішки, молодіючи персами, стискали себе за плечі, тремтіли, щоб потім посвячену викупати елеєм і вином, зрізати мотуззя на жижках, обдарувати магичною фігуркою з силою талісмана, білорукоятним пірначем, гарапником, що нагадує про муки очищень, паличкою для виклику духів, мотком насмоленої дратви для скріплення ворожбитних печатей; ти стала посестрою і ритуальне коло зімкнулось під місячним дощем твого розплетеного в сліпому танці волосся; скажеш, наснилося — мила, взнав тебе, наречену, цнотливо запівнічну, шлюбно взнав; вона, здавалось, почула; зиркнула сторопіло на дядьків, що змозоливши руки домінінами, ляскали в карти на висадку, дівчата пирскали сміхом над затріпаною підшивкою сатиричних журналів, парубійко, на правах дорослого затаївшись за спинами, зробив тріскучку з клаптика кіноплівки, кляцає нею об лаву і облапує злодійкуватим поглядом сталеве держално для занавісок, — славна трубка під самопал, — вона, мабуть, здогадалась, бо запитала про час, навмисне, аби за відповіддю потвердити здогад про внутрішній голос, зістрибнула з дерев'яного, обмотаного змієподібним кабелем, підмостку сумнівів, ледь зсутулена, затято мовчазна простукотіла каблучками по оббитому рифленою гумою трапикові в нетерпляче гамірний вагон-клуб і, ховаючи сполохані очі, вдала, ніби читає рекламний плакат на стіні, неповторна; снодійна тиша, мов прощення гріхів, вгинає дим до землі і травам вдовино сняться тумани, жінок обіймають спогади про першу спокусу; знову заспів рутяний і знову вмоститись на паперовому ящику коло рампи, — декілька фільтрів на каблук поклади, підпали, терткою добре натисни на голубе полум'я, маєш цяцьку, сірником кресь, годиться на бісове весілля маршалок! кіномеханік, безнадійно заховавши квитки, гукнув: заходите, хлопці? ляснули двері, на півслові замовкла "Червона рута", долинув цокіт домінін об пуделко і лиш стрекотання плівки в проекторі притлумило сором і страх за свої порожні кишені; добре, що не покликала! недбало рипнути курткою і поправити пояса в язичеських бляхах, дибати за ватагою повз соляний склад до сільклубу, на проламаному складському дахові котячі ігриська, виск, а нема на вас гарної рогатки! ми фортечні укріплення побудували з соляних пак, сіль відсиріла, дрібчата, важкенька така, якраз у війни гуляти, пачку об коліно розламав і грудкою межи очі як зацідиш; дві банди вогняноокі розлякували по закутках щурів і самі щурами дерлися між проламин, коли під складом гальмував "Запорожець" і по соші цокотіла дерев'яна нога розрахованого завсклада; а растакут і перетакут, а зябра вам засолити, а згризла б короста вас, як душаку мою гризете, тьху, тьху, тьху, — спльовував гірчично тютюновою слиною і алюмінієвим ціпком молотив по скособоченому замкові, доки чиясь влучна, дарма, що обдерта до м'яса, рука повільним перископом зводилась над дірчатою толевою покрівлею, непомічена раденько тремтіла, кидиць! грудوماха засівала кабінку і старий через канави, сміттеві звалища, реп'яхи клигаючи до машини, костуром розсував руде будячиння; а поскручайте собі в'язи і в поля побіжіть, сказота холерська! регіт був йому відповіддю; по-молодому

жорстокі ми знали, що склад на безвільного господаря списаний, посадять, нам ще й подякують за розламаний хлам, за весь оцей лабіринт, викладений сірими цеглинами, всередині вимощений осиковою стружкою з розламаних ящиків з-під грубесного скла, яке сельчани давно розтягли по хазяйствах, за всі збитки, за слизькі кавалки розтоптаного господарського мила, за посічені на полову скляні ковпаки для ламп, котрі ми вручали найвлучнішому стрільцеві з рогатки, — пальни, друже, бо свербить дуже, — за зірвану на барикади підлогу, за обдерту з фарфорових роликів електропроводку, на якій мріяли повісити кота на переляк одноногому, за вогкі в сріблястому накіпії стіни, за розхилитану до щенту фортецю злиденства, спасибі вам, друзі, ви славно повкалували, лапки за спину і в воронок! мертвотно білі, в оджах соляних, ми витріпували шапки, солоня ропала текла по мармизах, нагинці вигрібали ядучу крупу з-за шиї; звідтоді, здавалось, солоня розбишакувала їдь просичила тіло, посверблює, млоїть для нових зальотів, хлібом не годуй, дай вступити якесь посміховище, дай перестрибнути забур'янений рів, витерти ноги об тирсу на смітнику, луснути по ліхтарі брусом погризеного щурами мила, копнути черевиком порожню газову бочку під чорнодощаним хлівурою, гнати мотоциклом на третє село, гримнутись на повороті, щоб причавило коляскою, аж дух заб'є, тільки магнітофон волатиме про бистру воду; дай після уроків махнути в районне ательє, замовити кльоші на сорок п'ять, згодом бабця перешиє на хвартухи, яким нема зносу, дай гольнути з солодкою судомою квартою молока, вискувати з патлатого чуба бруньку, саме пообрізає секатором омелу на молодих яблунях, звідки насіялась, ти скажи, мабуть, сойки занесли пару липучих бубок, олією везьнути для чорноти пушок над губою, накинути негнучку збучавілу куртку, з домашньої вдягачки перекласти туди цигарки; за фанерною відгородкою прокинеться бабця і запитає, чи заціпати двері на ніч; та не ба', кіно відбуду і скоро приплентаю; бабця висикається в зривок газети і запхне його під подушку, довго кашлятиме; диви мені, щоб не мулялась знову до третіх півнів, жду, жду, ну, думаю, десь підгребла міліція, чи банда прибила, кагалою нароби́те ділов, що й казати.

Бачив тінь хрестного знамення на грубі, виходив, стискаючи залізного прута в рукаві, роззирає на два боки вулиці, — приятелів нема, — одна дорога: до клубу; прийде офіцерська донька, сподіватись на білий вальс, повз хатою її родичів сповільнити крок, оголено світять і пахнуть вином побілені ноги яблунь, світло на ганку чарівне, батистово легке, сукнею вабить і кличе зайти; що казатимеш? а завтра Великдень, молодь збалакалась до церкви йти: подумаєш, плювати нам на комсомолів, на їхні патрулі, на їхні списки; сьогодні дівки банку голубців притарганять, приятель Петро, замуцкуватий середнього зросту веселун і затятий знавець мопедів, приладнавши замість підноса шахівницю, носитиме по клубі котлети, чаркуватиметься на ходу, пританцьовуватиме серед гурту, обов'язково притуливши до грудей горіхову від машинного масла лапіду, асса! це ж нині лагідно похолодніли дими, повітря загусло волошковим передчуттям літа, пониждали пагорби, зрівнилися доли, прямими стали шляхи під всеспаленням зимніх небес, кадильниця Божа з вуглиною місяця над

хмарним світом пливе, від димкуватої блакиті прозоріє легке крило кажана, що слідом за тобою на лиху вість осліплено влітає до клубу, — з пучок офіцерської доньки коромисло радіоли злякано падає на деренчливу, подерту, записану в районній будочці-студії навпроти пивбару, засіяну попелом, пропалену сигаретою, проте незмінне улюблену, велично сумну платівку Дассена з двома трояндами на полях, і перші акорди лоскочуть вії; пригадай, здається ти пробував віршувати на мотив "якщо б у світі не було тебе", вона просила слова для гри на гітарі; пісня віку; Петро вдає неабиякого бувальця, ставить шахівницю на стіл, і під звиски дівчат, розпалений переляком, скидає френчика і махає ним над стягнутими в куток фанерними кріслами, над грубою в латках відвільглої глини, над вичовганою, прогнutoю коло стіни, підлогою з двома новісінькими нефарбленими дошками, вимахує під сволоком, змітаючи павутиння на зелено заляпаній пастою лампочці, звірючи обпавутинену голку з платівки, — музика хрипить, кляцає, тихне, — за підкладкою вдягачки дзенькають копійки і кажан, ламким крилом везьнувши сатанинський підпис на захуканому віконному склі, стрімко при самому порозі пірнає в димову благодать ночі, — дівчата ойкають, ахкають, поволі впевнено темніючи поглядами від пітної між лопаток, хакової сорочки парубка, Петро раює; сирітськи скрадливо надкришуєш холодну котлету, гранчак імлаво бузковий, горілка нагадує погідний дим і мозок розгорається піддмухнутим тлілим листям; струнка вродливка чаклує над радіолою і сичання, як видих пробитого м'яча, здивовано перекипає в пісенний незайманий пульс освітчень, вона оголошує вальс, ти, втуплений в малинові френзлі зависи на сцені: вгадуєш вицок каблуків назустріч собі і заспів хмільний, смертельніший від всього майбутнього алкоголю, легкими хмелевими китицями обів'є твої плечі, змиє погорду мовчання, відітне від зловмисних, ягняче сміхотливих подруг: ти чула, згойднулись конвалійне дзвони озер, відсурмили олені, зазеленіли на два листки вигріті жагучою ікрою очерети, розплавленим сріблом захлинається соловей, зоріє достойна пора людська, мила, назвись, грішним словом любистку, листопаду, сну на мурашиньо лоскітній глищі; стань гнівом вельможним, крилатим доторком рукава, що милує й для поцілунку подає мляво зігнуту в зап'ясті руку; срібна обручка дитинно тонка, сміх твій чистий, прикритий долонею, мила, вальс нас освідчив, — обіймаєш несміливо, такий сумний, здогадуєшся про відмову, церква ж далеко; дійдем до огради, таємно повінчані, під фатою псалмів повернемося разом, правда, хочеш на весь клуб скажу, візьми обручку, нехай заздять, гнівний мій, всі давно про все знають, закохали своїм доріканням, думаєш, я маленька, я все обдумала, бо теперішнім чоловікам тільки попусти; значить, куток знімем на стипендію, на вихідні підроблятимеш вантажником, звичайно, батьки допоможуть, коли завагітнію, там коляску, повзунки, до теї ж пори треба двом прокрутитися, в борги залізти, набити оскому консервами, дещо продати з приданого і завтра ж ці патли обмакогонь; а ти як думав? На перекурі Петро сказав, цопаючи з натяком по борлаку, навмисне платівку разів зо п'ять переставляв; тоді на полум'ї газети собачу шкіру бубна нагрів і гупнув ним об коліно, на ґанку і гармоніст, притуляючись щокою до латаних міхів, пробував похідне, дівчата спаковували харчі,

ложки й випивку в брезентовий на одній лямці речмишок, вимкнули світло, — в яскравій від місячного інею на шибках пітьмі вона стала на ослінчик, колінами стиснула сукню, і, білокоро оголюючи лікті, знаючи, що нею милуються, поволі вкрутила молочну лампу і гайнула на двір, бо завклуб уже цокав сталевим ключем об зігнуту штабу; хлопці за кінобудкою упівголос домовлялись, хто кого проводжатиме, а хтось передній присвічував ліхтариком по траві. І дивна тривога морозила спину; додомоньки завертай, хлопче, багнове питво прохололо в горнятті, до дека присох шматок пирога, пахне цибулинням баняк на плиті, крашанки горіховіють крізь пілку; дістань транзистора з-під подушки, піймай "Готель Каліфорнія", місяць двома спарованими черепахами помалу виборсається з сітей чорновітого горіха; перед синім і ностальгічним дзеркалом схлипне наречена, білі зав'язки мимовільно налапає на плечах, замилювана шлюбною миттю, приснився, думкам тюремно без тебе; вже крекнув ключ у замку і згас пласкенький ліхтарик, та й загукали від саду; за селом сінний дух плив, це коней вигнали на пастівень, застояні порвали пута, задніми копитами фиргають спілу копичку, розворушують давню вільготу серпня; дощу, грибів, дитинного вітру від вітрячка з рогози, настромленого на сірничину, полудневої роси на вербовому листі, скапуючи, лоскотала буряково напружені спini, куряви за волокушею по згорьовано простертій стерні, розлуки, медового, липкого сонця на кволіх перед стратою крилах ковальків, спраглого равлика на бідончику, — хлопці тюллю перетнули канаву за греблею з торф'яних брил, в'юниться каламуть за в'юнами, — раптовий пах конюшини за возом об'їздчика, що скалиться п'яно з суховилами наперевіс, холодної м'яти, коли лягаєш животом на втопане пругке котовильце при джерелі, татарникової підстилки по курені, кисло пітного й тютюнового смороду від колоди залапаних, засмальцьовано негнучких, злиплих карт, замість винового туза править бубнова вісімка, на скору виправлена послиненим сірником, перетертого на долонях насіння кінського щавлю, мужньо сизого циганського диму; захоплено, вдавано панібратськи вклякнути навпроти неї, грати на пару, соромитись безсилового віяльця в пучках, відбій кладе на ловко обтягнуті сукенкою коліна, ноги підібгані, на литках малиновіють подряпини будячиння, вітер по канаві гне срібне спідсподу листячко лоху і розмова про лисячий виводок; оно бавляться на горбі, осмілілі від перепелиного крику; програною картою діткнутись до чистого тепла, до органної музики степу, поцілунково багріти, дим щавлевий лишив кислінку на язиці, вона вперше на людях підморгнула тобі; останні сунічини переспіли на пагорбах, удруге безнадійним інеєм доцвітуть; розлука з потаємною сліпотою зневаги горбатіла над куренем тоді, коли забутіла, надсадно заревла всенька череда і по збитому розі корови хлистала кров, косинкою замотали, потім одірваним рукавом сорочки; вона гладила, пестила коров'ячі губи, зірчатий, навскіс пропанаханий лоб, тримала за вцілілого на бойовищі рога, такою і впам'яталась на краю скошеного літа: з'єднані за роги худобини рятівним струмом бачимо, — розгорається хльост гарапника над стирлованим бидлом, що вбрід провалює загату торф'яну, смердить збагнілими водами й жахом посічених здухвин, болотяним обрусом чорніють береги, пастух лютує, лиш нам приємно тримати

побитого звіра за роги; торішнє небо отепер, зупинись, мила, дихає сінною спрагою, дихає забуттям впередмить того ладанного Духу, що святитиме, будьте свідками, схилені й горді голови нас, молодих, сьоніч. Коли виходили з яру, посоловілий Петро ще забульбенив і занюхав картузом, одступився од світла міліцейського "уазика", який прорубавши натовп на пагорбі, круто завернув назад — патрулювати від клубу до церкви; Петро заспівав, якимось хутко вчамрівши і заплітаючи ногами, я мусів тягти за лікоть; оно солома під тополями, каменяка, диви, дай подрімаю, збудите по дорозі назад, о, міліцейська мигалка, нехай собі, завернула, пронесло, колесують настирні, за деревами тінь, спатиму, біжи, доганяй наших. Сплівши руки, плечем до плеча, відходила середня серед подруг; я намагався крикнути й видихнути спиртову печію примирення; я, змалілий над каменем, де друг приліг, насунувши на ніс шкіряного картуза, я мовчав: ти загубишся в молитві, в безмов'ї, в піснях юрби, тільки посіпування жилок на шиї виказуватиме подив, як трапляється, коли побіч бракує захопленого погляду; тоді позвичайнієш і позбавлена чар, будеш підвладна для соромітних жартів блиндарноти в армійських бушлатах; лобом притуливсь до тополі, кора дарувала спокій, пальцями до білого болю втискав очі в очниці і видиво повстало: в імлі за вокзалом купити пучечок айстр і вклонятися перехожим, що чемно підказують дорогу до технікуму; місто з собором над річкою, п'янить чорнобривцевий холод над клумбами, тролейбус пірнає в каштанову тінь, іти безлистою алеєю до колихких дверей, що ранок від ранку скляними крилами злітають від рук твоїх сторопіло, — щастя, це знаючи номер навчальної групи, з розкладу на другому поверсі довідатись про аудиторію, розписано олівцем, підійти і прислухатись, стояти вічно, вслухатись, чути стукіт указки об стіл, чути, сонце оксамитово, оранжево пестить твою щоку, чути, цокає браслетик об парту, самописка заковчується під стіл, каблучок туфля муляється об підніжку, заклопотано, скрадливо тріскає, розкриваючись, застібка на косметичці, прохолодно, знедбала сіється на підлогу крейдяний пил; розтягувати подібну на потаємний дозвіл, таку, що зцілює видих — невже? — яскраву, всесильну, всечуттеву, всебажану, наддовірливу мить забуття; глянути, прилігши плечем до стіни; на передній, байдикувато вільній, сімейній, сказати б, лаві вона розмовляє з подругою, затулившись грубим конспектом од викладача, срібна на комірці кофтини нить вже зимно підсвічує отависте русе волосся, ятриться помада нижче губи, яку закушувала на початку заняття, скрегіт крейди з дратівливим доторком нігтя об дошку зривається на суворість, закрийте двері! сісти на підвіконня, швендяти по коридорі, розчісуватись навпроти стенда успішності, слухати постук ножа об фанерку, до якої молодий кулінар нарізає бутерброди за стойкою буфету, бачити смертельно легкий лет кленового насіння — над цегляною трубою, повз закопчене вікно кочегарки, над штабелем дров, над ребристими батареями замість шкрабачки коло порогу, над спортивно одягнутим молодим двірником, що пробує підпалити сміття, над фальшивими вексями листя, нахромленого на обов'язкові зубці граблів, — над твоїм лякливим терпінням, мила; тупцяти від вікна до дверей, рип крейди об дошку знесилює і гнітить бридким безвіллям мільйонолітно спресованих у кусінчику атомів, що сіються на мокру

ганчірку, відбілівши до яскравої бентеги перед очима коханої; така доля стиснутих роковою сліпотою невдах; звільнені твоїм зором, малі, спалахують під вересневим полуднем, давно безслідні, на морському дні напластувались ще до купелі біснுவатих, тому нетривкі й білоцвіті, як сам прообраз надії на миттєвий проліт під тугим вихором сонця; викладачка розламає крейду і простягає тій, чиє зрадливе ім'я кине крохмальним простирадлом на оберемок фригідній з теляче розпустними губами; це згодом; сама не відаючи того, помста за помсту, кине володарці Антіохії, а нині щастя повстає запитанням про перерву, — несподівано дзвоник! — вона, середня між подруг, на порозі буфету розстібне гаманця, зблідлі губи затулить тилом долоні, мигне чорнильною капкою на манжеті, заясніє; божечко милий, як ти мене налякав! звичайно відпроситься, по дорозі вирішуватиме безліч справ, впевнено, звично, з виглядом подарованої милості, тягаючи за собою: взуттєва майстерня, збіговисько за парфумами, спроба придбати квиток на Мареничів, додзвонитись до знайомої адміністраторки готелю, збігти до річки, помріяти про нічний човен і лілії на вишневій воді, дзвінок на роботу до батька; радій, радіймо, старого відкомандирували на полігон! тільки тоді зрозумів, що вона відтягувала запросини так малослівно, так забобонно, так щиро, аж випадок вблаговолів нам; щось тоді розсварило, ага, заявила сестра, роздратовано, спохмурніло, ревниво нипала по кутках, випила коньяку з цитриною, заглянула до кімнати, ви вже? дрібненько посміюючись, винесла магнітофон на кухню, крізь скляні двері долинав ритм аеробіки, запах поту, невитлілий, хижо заздрісний азарт молодії самиці; вона сказала, проведу на зупинку таксі, на вокзал, хочеш, поїдем до тебе, зрозумій, зараз рано, дочекаємось літа, така пригнічена, подружки на парах язичать про любасів, я одна, непошлюблена таємно, — який вересень, яка чиста пора, ходімо! за стільки безнадійних і бездомівних приїздів на останню троячку з стипендії, — білет брав на пів-дороги, — за стільки митарств він вивчив і зрозумів періодичність поклику закоханості, коли без дзвінків, без телеграм, без чистої сорочки в "дипломаті", без гарденії в петельці, без роздумів, без пачки сотенок, без броні на готель, без сигарет на дорогу, без доброго слова на поклін, без провожаючих, без надії, без самого бажання дихати мглистим, сльотавим повітрям без неї, без сну і спокою їхати туди і край; головне: перебути, перетерпіти в кутку на двомістній лаві божевільність очікування, забавити себе чужою, покинутою на полиці газетою, поглядати на маячню блискавок за вікном, здається, наставляють роги над електричкою — вода з лісистого пагорба перелітає відкос, розмиває гравій між колій, як темрява газетний шрифт, звискнули гальма, машиніст попередив про перерваний на всій залізниці рух; каблуком силоміць розсунути двері в тамбурі: стоїмо навпроти покинутого блок-посту, дві яблуні, вишня над купою цегли, смердить прогорілим залізом духовка на обваленому погрібнику, безвіконна, з послідом диких голубів на причілку, халупина дихає відчаєм нежилых стін, до порогу прихилене дротяним стеблом іграшкове колесико-тачка нагадує про давню, їхню й твою дитячу минулість, коли стрілки переводили вручну, довгі сталеві дроти на таких-от колесиках бриніли над коліями, молочним світлом кипів квадратний надщерблений внизу ліхтар, залізничник, либонь, оцей господар

покинутого обійстя, закидав кирзову сумку за спину, підважував і пересовував, переводив на бік ручку з пудовою вагою; їдьте! затхлість пустки, така приємно чужа мені, підмовляла про скороминушість родинних гнізд і птичих осель на покрівлях, як і бажань вмилосердити смутком любові недолю свою і світу; електричка сигналіла; з надкусеним яблуком білого наливу в зубах, щасливо всміхаючись поліськими очима, дівчина в оброшеному вище колін платті, з туфликами в лівій руці, світлокоса і показна, простягнула долоню над сходами; допоміть, ой, зачинає! винувато поглядаючи на компанію і не бажаючи образити рятівника, на мокрій підлозі тамбура хустинкою обтерла лілово засмаглі ступні, вступила в туфлі, проспівала номер київського телефону; вибачте, часто гастролюємо; сіла під футляром скрипки на полиці, мабуть, розпалюючи когось із своїх на сусідній лаві, підтримувала розмову, вчилась розкладати пасьянси, записала й адресу в блокнот, погортала з ангельським пальчиком на губах, здивувалась римованим записам, запросила на концерт; або подзвоните в готельний номер, сама проведу, визнаєте закулісну стихію, всіх наших, для натхнення вам необхідне богемне життя, повітря з шампанського і ямину, згодні? готель, напевне, центральний, над річкою, зліва од мосту, довідаєшся в адміністраторки, заходь! дозволила винести речі й провести до автобуса, що очікував групу; помахати з телефонної будки, звідки хотів подзвонити своїй і порадувати запрошенням на концерт, нічого дивного, стаю популярним, підемо разом, послухаєм переливи срібла з моцартової зими, — на сукню удягни діаманти і нить бузкових перлин, подарованих сином візантійського імператора, велика спокусниця, торкни груди елеєм з понтійських жертovníків часу проповіді апостола, натри обличчя рум'янами на зразок єгипетських дів, служницю поклич розчесати черепаховим гребенем волосся до пояса, корсетку надухмянити матіолою, талію обтиснути граційним пояском, обірвати ярлик на французькому капелюшкові, востаннє гойднись повз дзеркалом, — ходіте! підозріло легка кишеня піджака натякнула на okazію, лапнув, бракувало блокнота, так і є, вкупі з адресою, з ім'ям посіяв на ниві залізничного транспорту; прибивсь до робітничого гуртожитку, нічліг безсонний, до ранку чифірів, читав вірші, за що хлопці нарізали по приватному секторі букет троянд, квіток зо тридцять чотири, і старші чоловіки відводили очі, зустрічаючись йому на змитій дощем алеї; вулиця імені академіка; квіти поставила в оцинковане відро, попросила провести до технікуму, жалілась, батька зрізали на черговому званні, наказує зубрити, про гольки, мовляв, забудь; чекатиму листів до літа, до тітки з практики повернусь, телефонуй, ні, краще відписуватиму, обов'язково, от побач, пригорнися, такий чудний, руки обом поморозило; Боже, які ми ще діти! справді, занадто слухняна, мами нема, то сестрі і старому правлю за няньку; доглянь, нагодуй, випери, все на мені; скоріше б заміжжя звільнило, але довчитися тра, горе, горенько, коли ти погіршаєш; ой, побігла, бо дзвоник; а того вечора з новими, раптово рідними, хлопцями з робітничої общаги крали на базарі вино, фугаси "Вермуту", в буфеті торгували на розлив, розливальник і сам наклюкався, в кінці черги притулись, ковзні рукою за стойку; порядок; по пляшці на носа; пили на порожніх лотках і смакували половинкою дині; він дзвонив, телефон був безнадійно вимкнутий,

він плівся на вокзал: дружбан ліве око заскалив і груди виставив півнем, сікається до приміських, ну брат, ну вон погляді, парню доїхати сорок капейок бракує; ці петеушники в синіх з блискучими гудзиками костюмах тиснулися до газавтоматів, бідові, обсипані ластовинням, що блідло від переляку; сором допікав і гнав на ресторанну кухню по нові пригоди, магазини з спиртним зачинені, бравий піднімав комір куртки, копійки ще в кіоску на червінець поміняв, головне потиснути лапідусвейцарові, запізнівся на електричку, з горла давились вином, перелазили через гостракувату залізну браму, бо так ближче на трамвай, за спинами сюрчав, заливався олов'яним соловейком, охоронний свисток, він прохромив руку об арматуру, дякувати, одяг вціліла, набрав номер, зайнято, відстав од гурту, містом брів до ріки, на човновій станції об дощаний настил черкали бортами й гупали запізнілі останні моторки, і срібно накупала комарнота під ліхтарем; рибалкою, водяною м'ятою, дитинством до безпам'яті пахло; готель за мостом вмерзав горішніми поверхами в зоряну безберегість, гас самотнім вітрилом музики й легкого тепла, тих гарячими струменями, які обпекли й протверезили тіло витонченої знайомої; після концерту вона чекала попутника, котрому записала адресу, знервована до образи, зустріла на сходах керівника, ресторан, легке шампанське й отак сп'яніти, така поезія, такий фінал! згасли майже всі вікна готелю, без паспорта й не потикався туди; заплакав, здрігнув на бічній лаві гойдливого альтанки, радий листяним шелестам на березі вересневих втрат, які під віком туману ховала ріка, радий малесенькій сповіді сну, з надією на полегкість, радий млосоному морозцю під лопаткою, всьому сущому поза сном, хоча й лекше і не пробуджуватись, довго, предовго, до ліпших змін; радий янгольському голосові над бакеном: терпи, вмираючи від розлук, шляхи твої зачумачені сиво; упийсь настарцьованим грішним вином, сором вигоїть, потерпи, сину; прокидаючись на схрещених ліктях лицем до причалу, — дядьки в повстяних куртках під хрипи транзистора заздравно цокали квартою об бутель, посапувала, гуділа паяльна лампа й казанисько на алюмінієвому дроті червонувато, наваристо парував юшкою з помідор, печериць, дичини, — він подумав про щось несуттєве, про номер трамваю на вокзал, і раптово без видимої причини зрозумів, що доля його випробовує, скільки втратити годин до пори, коли й рідніх покине, йдучи за ім'ям Христовим? Покине, бо нема ради, покине спільно з досвітнім інеєм на вбогій альтанці, покине прихисток старизни, самоти, бо зимно й хворо на серці; його торкне, освятить монастирський дзвін, за огорою віковий спокій фрески і богомільна бабуса з джерела набирає воду бідончиком, на паперті безлюдно, проте й фуркіт голубів над дзвінницею вістує й просвітлює рішучу, дарма що неквапну, течію ряс, хрестаті застібки срібляють на спинах, один притримує нагрудного хреста, переступаючи з денного світла в соснову сутінь лампад, і молоденький послушник з окальним приспівом читає псалтир; почуй, Господи, молитву мою, в день скорботи моєї кличу до тебе; раптово від корпусів странні долинув дівочий сміх і, мигнувши зеленооко, виклично, злосвітньо, за клумбами зупиняється таксі; замовляли? настанови мене, Господи, на шлях Твій і ходитиму в істині Твоїй, утверди серце моє в страхіві імені Твого; прихилився до надвірної стіни,

слухав шелест перегорнутих сторінок і після вчорашнього боязко було глянути на володарок сміху — тихнуть, напевне задивлені на...; озирнусь: юні, по очі запнуті монашки прощально й збідовано притуляли до грудей по букетикові синіх айстр, обличчя, неспотворені чаклунством косметики, світились прощеною; з розмови він зрозумів: навідувалися здалеку і тепер гомонять про встигання на поїзд, розгублено зашпортались над багажником авто, таксист після нічної зміни закуняв над спортивною газетою і ніде сумку поставити; він допоміг одчинити залізну пашу, відтак прихляпнув — і росяно потьмянів відтиск долоні; як вони дякували, як зичили благостних літ; брате наш, брате наш; сідали на задне сидіння, обернувшись, помахували дворуч, мовби стирали весь його клопітний обрій над німими, осадними вежами міста, — незаймана їхня краса вдихне чоловічу впевненість, нині і прісно, сестри миттеві, низпослані ангельським ранком і осіянною цнотою дива, тихесенько нове небо цвіло, стрімкішав від паморозі листопад, сповіданням своїм нагадуючи шельпіт гілочки зацімну. Але протямивсь під деревом, — друг на камені спить, — очі перестали боліти і він поминув цвинтар, підступив до реготливих тіней, що розхилитували паркан, на могилах при церкві масляною фарбою пахли вінки і ясний спів прочиняв двері для страждущих коло храму, для покликаних, які хліб за водами відпустили, щоб Діву Марію порадувати: яко народила Спаса душ наших; входили в церкву й виходили тітки з проскурками на долонях; один чужинний кагал кругом, своїх нема, свої зрадили, свої гукнути забули, свої при клубі, піду туди, естрадники знайомі, замовлю вальс, нехай оголосять від кого! на повороті за старезною вербою верескнули гальма і міліціонер прямо з бобика кігтями вп'явся в плече, міцнорукий, облапав, труснув чекушкою перед очима, нюхнув газетного корка, блиснув плящиною об стовпець, збоку надбігали патрульні з доброзичливими посмішками садистів, і нетерпляче мулявся на сидінні заглищений водій; пам'ять туманіла, пересадили в буду, під розмірене сичання коліс бліда лампочка нагадувала шершня — і амбець, поперли з десятого класу, амба студентському майбутньому, приїздам, проводам на електричку, дременути пора, ціхо ша, влетів, догероївся, нудить, отримав науку, морда чумаза, тікай, далеко від'їхали, здається ні, вивтікай, додому свою проводи, спокійно — крізь приплющені вії глянув на бровастого старого сержанта: шинель його лоснилась на комірі, на обідку гудзика зеленіла розтерта суконкою паста, два кулачища підпирали стомлену диким похміллям голову, лікті зісковзували з колін і тоді страж ловив на потилиці недбало зім'ятого, есесівськи вигнутого картуза з золотавим шнурком; ворухнувся передпліччям, висовуючи бильце, і виждав секунду, коли мінтяра, нагнувшись, знову ловив неслухняного козирка, і тріснув тилом долоні по лампочці, з розмаху бильцем сіконув по скроні, але по янчанні, по злому видихові, по тому, як спурснула сталюка на вгодовану мармизу, що з салистої втоми миттю перекипіла на вогняний смалець, зрозумів своє п'яне знесилля й поразку: кип'ячий жир полоснув по шиї, збив на підлогу; сечею смердить, закритись руками, скорцюбитись, лупитиме носачами по нирках, одному набридло, гримає об кабінку, о, зара змісять на каланицю, потягнули за комір, щоку до кістки обпік асфальт, сіпає, ніби витекло око; кричать;

гадина, стерво, таку гулюмаху мені нагнав; сам винен, обиск нада по формі делать; наказано звести хануриків на сутки, так не, пруть усяческіх сопляков; гадючисько, мать твою, бройда якийсь, може хто упізнає, докладуйте замполітові, скажем, дітей під клубом спирав залізякою цею, повірить; дай-но зохотуюся на гаденяті, завтра мені синяцюру на всеньке рило розіпре, отако в спину, в печінки, а славно чоботи ковані?! а виблюєш позаторішній борщ, а кров горлянкою хлине, ах ти гад безголосий! прийшов до пам'яті, коли за голову втягнули під алюмінієвий бачок, вода сечовинно смерділа хлоркою, ніс забитий згустками крові, дихав ротом, ледве продихав крізь розпухлі губи, наказали роздягнутися до сорочки і шомполували тим бильцем, і голову нахилив, кров текла з мокрого, зліпленого на віхоть, яким всередині вимочують кабана, похнюпленого чуба, і вдячно подумував, що осьо схибить на скроню п'янезна рука, тай по всьому; врятувало, що той майор гостював і балював на станції, знає округу, з миром вигнали; вмився на яскравому подвір'ї, зігнутий в три погібелі, стиснув зубами відро, щоб погамувати цокіт, здавалось, цмулить гіркий розплавлений цинк, вода натікала за пазуху і приємно студила під грудьми; намочив шапку спортивну; по дорозі легковки горнули туман, жодної попутної, всі повертають від храму; застати б за каменем увірвителя, вдвох веселіше, розказати, переболить, звісно, давно спочиває вдома, однаковісінько, до пояса купатися в рівчаку, трава пахне ікрою, протверезіти до хати, сироваткою дбайливо, довго вмивати лице, синяки вкрити марлею з кисляком, допомагає при опухах, гемби розковбасило, спати на спині, вкритися з головою, інакше помітять батьки, — оббинтовані внизу тополі подеколи різьбилися погаслими свічами, авто сигнало до п'яного, збовтана ніч осідала чаїнами мороку на посадкові ялинки; засинав на ходу і туман мокрим снігом лип на розхристану постать; пройшов повз церкву, забув за камінь під деревом, забув за дівчину, за нагле місиво наваксованих чоботиськ, за понеділкову скруту, так несподівано на чистій, з білим піском по обочині, гранітній бруківці протверезив здогад, що Бог і його ім'я, задля видовиськ і втіх обсміяне друзями, зражене і покаране за знахабнілу зухвалість, більше всього розгублене, — дзвонами палає велика ніч, — Бог і його ім'я готує змалілим покликати до храму.

8

На мокрий стілець літнього кафе Ніна простелила газету й розчесалася проти вітражів, — обличчя, розбите скалчатим різнобарв'ям, видалось глевким, пісногубим, потворним, — на колінах притримала букет до дня уродин невідомої богемної особи, куди запросив лікар, і видмухнула волосся з їжакуватого гребеня; поряд підсіла стрижена під хлопця дама з горіховою склянкою коньяку і вазочкою арахісу; сонце, просвічуючи склянку, випліскувало на білий столик надпиту тінь, лице сусідки виказувало розгубленість, споглядаючи яку Ніна переймалась погордним спокоєм: такою й хотіла зустріти коханця, щоб поцілувати залисину, пучками лагідно стиснути за підборіддя: пора до розпису, старенький мій, обридли подарункові духи, кліпсики, півсотенні перекази на аборт, проїлось і збудливе знаття третього лишнього поряд, нема його, старушику, тобі пасує це прозвисько, очі вицвілі, барви затяганих

лікарняних піжам, рука із слизьким холодком гумової перчатки, розум схильний до витрембеньок, звичайна для циніків любов до тварин; за примруж скептичний, за нежалюгідність, за показний холодок вибрала між багатьох захоплених, знаючи, що вибирають мене, зцілителю від золотушних мрій, чорна відвертосте бажань, старенький парубче, цілуй молоду, пий пантокрин на ніч, роги виростуть, заблукаєш оленем на галявині райських пущ; має пляшечку з поділками, дзьобає по одному коркові, прицмакує язиком, сигарету запалює, обіясник; до дому найманого, мого, рогатий напій і зубну щітку приніс; даремно, так і скажу, коли далі тягтиме; наливав пів-наперстка й мені, мовляв, кров омолоджує, ти диви, молодися з молодими, тут або сім'я, або я не я, донька вже розуміє все; посміхнувся облесливий, щось про мінеральні солі наплів, медпросвітник лукавий, заходила відчепно біля плити, думаю, сьогодні попросиш, поскиглиш, псюра; озирнулася з кавником, пляшчину свою відкорковує і заплющено п'є соляний відчай своїх попередників, на взір плюгавенький, волоссячко чорною ізострічкою наліплене на лоб, проте ніздрі чутливі, роздуті тваринно, борідка розумненька під іспанця, взагалі, поза лікарнею вигляд перукарський; а там він орел, синє море долає, власноручно, для більшої насолоди, вводить піддослідним психотропи, споглядає ремісію, наказує медсестрам розпитувати про страхи, любить сльозливі навідини прохачів, шоломом хвилю донську черпає, вовком стелиться по солончаках, готовий задля науки пожертвувати здоров'ям усіх косяків, що надумали закосити під дурників; знаю, хлопці, розкажіть про гвалт під новими ліками; лисицею бреше на мідні щити, полюбляє стенди наочної агітації, палата залюбки свого Ван-Гога вродить, стрілою половецькою пронизує коня, закрався до мене, обезголосілої на мурах, анекдотами і смішком, плітками і обіцянками віджартовується від нарікань, спокусник, опікун; злягав потилицею на стіну і вилизував пантокрин на дні корка; про чоловіка розпитував, це найсолодше його казило; досить однораз попустити, ніби з дурної копиці з'їхала на клейончату, просмерділу фerezолом кушетку, серед кафельних стін ординаторської, дури світло, сів на краєчок столу, води ковтнути подав, пожалів, що маринуюся з хворим, молода зовсім; словечка обнадійливого бабі тра, подумає, ще вродлива; тоді пригубила настояної на рогах гіркоти і відмовлялася впослі, щоразу згадуючи млосний смак зради на спиртових губах; щоразу букета отрушував на порозі вітальні, цілував ягняче з кудлами бігудів волосся, виріз грудей; хвилину покрасувавшись перед дзеркалом, стягував шкіряну краватку, купкою складав одяг на кухонному табуреті, жестом, поглядом, поспіхом підсилюючи зловтіху власника; під скрегіт кранів у ванній вмикала програвача, засмикувала ситцеву пілочку над ліжечком малої, порох на доріжках платівки іскрів невиспіваною тривогою, займався від полум'я наготи, перелітав на тополиний пух простирадл, синіло за вікнами; розпускала поясок на халаті, розпалена до зневаги потягувалась перед тонкотюлевою сіттю, світ піймав мене; повз балконом човгикали з торбами сусідки, чоловіки розмахували картами дим під грибком; чекала, коли змовкне голодний водоспад і обторкувала сироти на крижаних грудях, ув'язнена сутінню, затискала видих божевільної насолоди, погляньте, я ще сама! викупана, молода любила кожного в

бузковій імлі мошкари за балконом, мов за перилами спраглого мосту; а де ж він зараз, мій психолог, мій психіатр, сидить на підлозі квартири, обкладений книгами по сектанству: вибрані терпіли гоніння, жили в блуканнях, спали на змервленій соломі таємних печер, відпускали гріхи й соборували померлих, читали молитву про добрий кінець, а коли хворий, на смертному ложі прийнявши утіху від добрих людей, дивом вичуняв, такому радили самогубство, — ендуру, — голодну смерть для позбавлених молока матері дітей, питво з потовченим склом для паралітиків, примітивну удавку; просто віруючі по хуторах збирали милостиню для вибраних, — послідовники закону були вищі гріха, — слухали таємні проповіді таємних ченців про божественне, як повну відсутність мук совісті, вільний дух вищий моралі, єретик воліє, щоб ліпше запалась держава, ніж одцвіла його плоть, його, Чоловіка гуманізму, чоловіка обоженного, світоча природи, глашатая днів помсти й років воздання, бо потрібно високих і владних зігнути, мов гілля дерев, спалити в печі, як соломі, потоптати святі дари на розколотих алтарях, не покинути ні коріння, ні пагона, кров їхню вицідити, самих змолотити на ячні снопи, скорпіонами, зміями, звірами дикими приректи на погибель, щоб вірні омилися кривцею ворогів Христа, щоб посіли престол благоденства, щоб діви вагітніли без мужів, народжували без муки, ніхто не сіяв, не жав, відмінялися установи, позаяк вони створені людьми на посрам Отця, однаково й книги, й лжемудрість мирська погине перед престолом праведників, царствуватимуть сто сторіч, нічого твого і мого, хто має окремість, той вже згрішив, кров затопить світи по гнуздечку коня на паперті; прощати гріх і хто одягнутий, грішник, лиш діва безмужня, оголено чиста, дух запалює на свободу; якщо зустріну пошлюблених, кияччям приб'ю, прихромлю до гріхоносної глини; хрестили вдруге, посиляли на світло нагих, давали порівну птиці в повітрі, рибу у воді, манни небесної, пекла і святості, прокляття й рятунку, бо все суще божественне; бо тільки сини людські привносять поділ на добре й люте, і жінки в світі, подружниці всякого чоловіка, і мужчини в поту, чоловіки всякої жінки, і люб'язні провидінню ті всеблагі, що найбільші гріхи сотворили при найменшій спокуті; вино й молоко купували без грошей, як казав нам Ісайя, дракон випускав пазурі, боротьба з ним тривала, ось і день волі, ти гордий, ти цар, ти володар творіння, віднині нема жорстокосердої влади, злодіїв, міняйл, скупців, непокори, образ, пророчих цитат, богословських трактатів про воскресіння, анабаптистів, знущань, захопленої ратуші в Амстердамі, князівського війська під мурами міст, бороданів, капелюхів із сірої тканини, патріархального світла, сорому, папських прелатів, закону про благодать, великого Амальрика, павликіан, розграбованого Ефесу в Південно-Римській імперії, з'яви Антихриста, мечів Гедеона, западєнської темряви, хрестових походів, вождів і їхніх обіцянок ловити кулі в рукав, ангелів помсти, Маргарити, звуглілої на очах у Дольчино, снігів, які так переможно підсobili наварцям, слуг Сатани, фараонських гробниць, покори, пристрасті, величного Моава, вавілонського блуду, гіббелінів, "Апостольських братів" — є тільки плеяда вибраних, легка ендура для істот з обгорілою совістю, і одному лікарєві, Людині гуманній, під силу вислухати, укріпитись, за двері зневаги віднести їхні сумніви, дрижаки, вічний потяг до несвободи, крик: хворий

християнством, підйом на уколи!

Стрижена під хлопця жінка допила коньяк, висипала в сумочку горіхи і, тримаючи в блокнути вказівний палець, запитала в Ніни дорогу, назвала район і вулицю; Ніна хотіла відповісти, що сама там живе, котрий вам будинок? та спохопилася забобонно, — господарі виселяли з найманої квартири, — порадила до Контрактової площі доїхати на метро, відтак до кінцевої зупинки сімдесят другим і позаздрила, глянувши на статурну сусідку, що нервово поправила рукави блузки, куснула губу; вродливиця, по всьому видно, здалеку, розшукує милого, цвіте безсонням, а ти б подалась за щастям наосліп? годі, нікому віри немає. Надухмянений і раптовий нахопився з цілунками й вибаченнями лікар: струснув пляшкою в дипломаті, бочком присів до стола, кільцем диму хукнув через плече з напрасованим погончиком хакової безрукавки, замислено наморщив чоло, зиркнув на молодиків, що частували подруг теплою горілкою, підвівся з дивакуватим поклоном, а доки піднімалися провулками до Майдану, — стрижена під хлопця жінка на таксі доїхала до будинку під восьмим номером, пройшла затхлим коридором, натиснула дзвінок, думаючи, що відповідь, коли відкриє господиня; вибачте, мабуть, помилилась, мені вісім-а; за дверми попеліла і тліном чекань віяла тиша, нікогісінького, прочмихкотів ліфт, тітка вистукала відро об сміттепровід і жінка опустилась на лаву біля під'їзду, вискубнула з блокнота й подерла на клапті адресу, переписану потайки з паспорта страхового агента, коли спав по-дитячому безпорадний на літньому балконі, спав, підмостивши обидві руки під щоку і вона сиділа скраю матраца, обхопивши коліна, думала, помру, якщо він зараз прокинеться від доторку піджака й скаже, пора нам прощатись, мені пора йти, вже досвіток, скоро дітей тобі в дитсадок вести; жалісний, якийсь не од світу тривоги, ковтне холодного чаю і довго налапуватиме сірники по кишнях; де ти?

А лікар, поторкавши записи, злегка стиснув Нінин лікоть і переступив гостинний поріг; вона хотіла спитати, хто іменинник? та господиня вже тицьнула в керамічну вазу букета і гурт заплoduвав новій пляшці, яку видобув лікар, переможно оглянувши добірне товариство: кучерявого журналіста, що розгорнув паспорта з п'ятьма загсівськими штемпелями перед писками двох ангельського вигляду лесбіянок, кооператора з боксерськими щелепами, котрий владно розкинув ручища на кріслі за шафою, обмакогонену під нулівку актрису у вишиванці; вона саме матюжила кедебіста з вовкулакуватим поглядом; бідного виперли з служби через потяг до гомосексуалізму, опечалений він написав про владу верлібра на чотири рядки, за що й був приведений сюди поетом у розчалапаних сандалях і шкарпетках, зав'язаних вузлом на п'яті, з качалкою газет під пахвою вельветової, подарованої "поетесою з Мюнхена", сорочки; поет тричі розцілювався з лікарем, що свого часу визволив його з лікарні, тепер хотів пробити в журнал свою статтю про лікування від пиятики гіпнозом, зробити рекламу й практикувати приватно, оскільки вже нема ради слухати ці голоси, натяки на каральну психіатрію; як результат, побільшало погроз і нападів, лікар до пори не забалакував на цю тему з поетом, головна риса якого: обіцяти всім усе, — готелі, знайомства з дівчатами з акторського факультету, фіктивний шлюб, місце на Байковому цвинтарі,

квитки, єрусалимський, сандалового дерева хрест, — обіцяти й задобрювати, доки клієнт годен розщедритися на випивку. Лікар замірився погомоніти на перекурі з журналістом, що бавив анекдотами породисто гнучких лесбіянок, а Ніна здригнулась від крику жвавого, мов шкіра на ньому горить, поета: смерть графоманам! наливаймо повні українські чарки і вдарим по струнах золотих, щоб глибше запалися й кавкнули в землі три забиті мною на кордоні китайці! ех, врем'я, комбат на розводі гукає, смірна, тарщі салдати! завтра іті в атаку, но сріді нас ішо єсть животніє, что хлещут тройной дікалон; вийті із строя! добре, що рота спилась, а то б з Даманського та в контрнаступ, та заварили третю світову війну; спасибі зеленому змієві за мир народам! всі взяли? тим часом кооператор жалівсь кедебістові: закусували лящами, солонезні такі, то зранку спрага палила, грів об залізні двері, випускайт, годі дрихнути, панове мінти, годинник новісінький, тещею подарований слиз, ну паскудники, рушник тлів на лампочці, коли заскакує шестеро, ноги ластівкою заломили, шапкою, змоченою нашатирем, накрили мармизу, думаю, гамба, дихати нема чим, загинаюсь, прибрали шапку, під'юджують, рипнеся до прокурора, скажемо, лички пообривав, сопротівленіє, суки, зап'ястя отерпли хоч ножем ріж! всьо ваша сволочна братія, унтерслужбісти! бреши, бреши про військову розвідку, падла кусок, роз'юшити б тобі рилияку об унітаз та при компанії совісно; тоже руки виламував, садив, губив, вигнали злидня, пшол атсудава, виблядок, шаровик, у-у-у, антихристи! Ненадовго пригасла шкіра на поетові, здавалося, палахнула знову; він тричі оббіг стола, заметушився перед господинею в бляклих рум'янах, газетним віялом, щоб краще бачити, розігнав дим на головами гостей; годі курити, скидаймося, тра ж добавляти! журналіст підвівся й собі, заховав паспорта в нагрудну кишеню сорочки, позіхнув, обняв поета за шию: голубчику, знаєш, ми всі тебе любим, дай щось своє, найновіше, чорнобильське, дай, друканемо, святий хрест кладу, глянь, голубчику; той відмахнувся, заклопотаний трагічною відстанню до гастроному: люди, хто рвоне на таксі?! визвався лікар. А Ніна, ображена загальною неувагою, намагалась вгадати, чий день святкують, кивнула своєму на порозі; доки хляпнули двері, дістала з сумочки сигарету і скісно глянула на запальничку в руці поета — пані палить? — іноді — ви геніальна, ви зовсім неподібна на тих інтелектуальних дам, що під sprужинний рип заводять балачку про Джойса — така проста? — я присвячу вам поему — оригінально — своєю французською вродою ви врятували вечір — дивно; нас слухають; ви несерйозний — так і знав, п'яний проспиться, а дурень ніколи; ваш коханець з останніх, — хочете образити? — саме навпаки, ходіте на вулицю й купим морозива порцій сто — щоб роздавати пенсіонерам? таке десь було, — і то правда — поет дужче затис під пахвою газети, розкошлав чуприну, повільно обійшов стола, постояв, подививсь, креснув запальничкою і знехотя зацідив ляпаса матюгливій, посоловілій від випитого, актрисі, що брикнулась на диван і картинно засукала побритими в дрібненькій щетині ногами; кооператор взявсь її утішати і гладити по військоматівській голові; тим часом лесбіянки з манірними губками щось ніжне й високе вуркотіли про кіномистецтво, що сімвол ішо не образ, вот золотое січення і пластика ігри...; господиня подала актрисі шипучу,

тільки-но відкорковану пляшку мінералки; гості виглядали гінця; Ніна слідкувала за поетом, що без дозволу відкрив вікно, зненацька, з підвальної квартири, ступив на тротуар до мулатки в строкатій сукні і, притуляючи обидві долоні до грудей, імітуючи східні звичаї, запросив шоколадну красуню до гурту, допоміг їй бочком пролізти на підвіконня, звідки її за лікоть підхопив журналіст і господиня плеснула з графинчика оденки домашнього вина; мулатка підняла залапану склянку, подякувала, згодилась на побачення з кооператором, кліпнула віями на загальну мовчанку, подарувала по жувальній гумці присутнім і, притримуючи сукню на породистих жижках, легко, невимушено, застібаючи на ходу маленьку лаковану сумочку, з почуттям гідності ступила за вікно і вже там, знаючи, що нею милуються, недосяжна, як сама зневага, торкнула пальцем під пахвами; понюхала піт і роздратованим похитливим вихилася, косуючи сливовими білками на зупинене під аркою таксі, перепливла вулицю на косину до скверу; зникла в тіні оази, по собі залишивши солону пустелю нудистських мрій і поет обняв гостей переможним, особливо це стосувалось Ніни, поглядом; припалив недокурка з попільниці, потер жилаву худу шию: за таке треба випити! дзвінок, з'ява лікаря, його гортанний смішок, показні від переситу пестоші, обіймав попід груди, лоскотав голосом на вухо, скутила без мене, Ніночко; поет, підскубнувши з п'яти сповзлу шкарпетку, знову скомандував, ціхо ша! всі виходим на кручі, надихнемось природою і перекинем свинарник на Чкалова; смерть ідеологічним поросяткам-графоманам, всі на свіжину! по дорозі вони забрели до переповненої кав'ярні, пили каву на бордюрі, співаючи слізної, і поет утрів кулаком по коліні, висмикнув сорочку з-за пояса джинсів, тернув сльозу: геніально! журналіст обняв лесбіянок за талії, обіцяв на сторінках преси висвітлити непуританську тему — і відчинимо брами любові для амазонок, завойовуйте нас! сумноокий кедебіст декламував вікопомні чотири рядки в потилицю кооператора, що сікався в бійку до німців, з болонкою і гітарою, юнаків поміркованої зовнішності: кругом жида й провокатори, за понюх тютюну продають; хапайт мене, бийте по голові, мені тільки в вухах пошумить, забзділи, виродки?! кедебіст, відковбасивши губу, чухав під носом і ненав'язливо заспокоював: всьо рамно, пущай собі діти бренчат, не трож, січас наряд зафіксує може, мене то знають, а остальных подгребют, будь спокоєн; Ніна стріпнула лікареву п'ятірню на плечі, мов відчуваючи лоскітну щіпавку, таку собі кузочку, яка полюбляє селитися в рукаві одягу; до компанії прибивсь злодійкуватого вигляду, залізнозубий, приземистий чолов'яга з розплющеним нюхалом, певно знайомець поета, до якого і забалакав набичено, пошепки, торкаючи підборіддям виріз сорочки і виставляючи на показ брезентову торбу; поет відступив на крок, набурмосив трагічну міну: генії безгрішні; ти врозумів? мене не друкують! ти забув, що мені тільки на пам'ятник найдуть гроші, — народ, народ! прошу вас, пані Ніно, до цього під'їзду, друг штаненята за безцінок продає, пойміть бідаку, безменом носа на базарі розтовкли, позичав м'ясо, щоб вставити зуби після цинги; так от, примітний біля лотків, переключився на дрантя; зрозумійте, сім'я, недавно з табору, непрописаний ще, потрібно змилосердитись над людиною, бо ми відмовимо, він зозла цеглиною

перехожого вб'є, може вашого родича, знову грати, посилки, клопи, осиротілі діточки, скорботно солом'яна вдова, подумайте, треба купити, бо де ж ваша совість тоді, ви, інтелігенти, читачі некрологів! Ніна зраділа: нехай розбазариться медичний хабарник, вождь параної, гімнюк, тимчасово виконуючий обов'язки батька, достойний син, професор ендури; обкусує кінчик лівого вуса, годі нудитись, божеволіти, вставайте, ваша єретична високість, гляньте на п'єдестали і вперед до пригод; на площадці між сходами наказала чоловікам одвернутися, скинула босоніжки, — бетонний холод приємно, пляжно, весняно, здавалось, на самісінькій твердій межі піску і води, з кольким лоскотом торкнув ступні, — пахло нагрітими віконними рамами, замазкою, павутинням, черствим порізаним сиром на газеті, напівобгризеним вареним качаном, зав'ялою гвоздиною на підвіконні, майже горищем, кислим на споді кварти вином, осонценим блудом піднятої пилюки; натягнула цвілої масті джинси, засмикнула блискавку, заправила передні кишені, сміючись, ляснула себе по обтягннутих клубках; годиться, як вліти! гірко усміхнений лікар з оцинкованою лисиною відрахував десять червінців, вклонився, цьомнув змійку годинника на простягнутому зап'ясті; вона, ловко перевдягнувшись, пристукнувши босоніжками, змотала штани, з відкоркованої поетом пляшки ковтнула коньяку за обнову — а парубка вам знайдемо! пообіцяв поет, прикладаючись до горловини й собі, коли піднялися по дубових сходах на пагорб; місяць посріблів кленову віть над проваллям і роями турботливих світляків місто відлітало в темінь, внизу на повороті цуцням скиглив трамвай, легіт доносив запах вапна від побіленої монастирської стіни, росяним мовчанням стелився на ніч деревій і чагаристі тіні відьомським танцем обступили ватагу; доки збирали сушняк, підпалювали сигаретні пачки, всі раптово притихли — тверезі, зачакловані пожарищним видом урозкидь, — всі, крім поета, який лопухами змів пил на колоді й обхопив себе навхрест руками: допустим, завтра повішусь, що ви скажете на похоронах? так, так, так. Журналіст дістав блокнота з шкіряною обгорткою і розмашистим почерком хутко зрейзав сторінку, піднятим перстом закликав до уваги; нині прощаємося з дорогим другом! — не, потрібно задьористо, з похмільним вогнем, та пива не забудьте на поминки, перебив поет, — брати, схилимо голови перед покійником, горе нам, люди, згуртуймося над бідую, — дещо крикливо, давай далі, — за скорботної години послужим опорою вдові і дітям небіжчика, — порадьте, яким милом натерти зашморг? — господарським; тож пом'янімо співбрата по творчості, по узвозах дерзань і долинах сумнівів, великого майстра, — отут витримай паузу, виліз на камінь і без папірця строчи, дай я поплачу, — як він любив нас, як жертвував собою для народу, друззя! гляньмо на правдивого художника слова, боюсь сказати, востаннє, — поки суть до діла, розливай по одній, ударим по струнах! — наливай сам, знайшов меншого, — на правах смертника кажу, розливай і не пікни, — забудьмо заздрість, злосердя перед дивакуватим обличчям поезії — хвалю, хвалю; дай тебе розцілювати востаннє, любчику — плакса є плакса, ти ж старий чоловік, — просльозився, розчулений; смерть графоманам, безсмертя геніям, я сказав! — вони сходили брукованою вуличкою повз пригаслі кав'ярні, повз розмоклі на паркані розписи бродячих художників, повз

освітлений на другому поверсі театр, повз руйнівну тишу будинків-пусток; щемно пахло грибною пріллю, пивом біля задертої вгору порожньої бочки, зотлілою на балконі гармошкою, ветхим, злямчено сивим, здавалось, тисячолітнім і посипаним золою, волоссям ще жвавих, щовечора говірких бабусь на забутому на лаві серпастому гребені; попереду ясніло зметене на тротуар листя і Ніна подумала: так тихо, таки хтось потрапив ступнею на апостольські, вкриті кам'яним прахом сліди, — вечір, як надія, поет зовсім несхожий на ірпінського бронзового солов'я, що розірвав пачку "Столичних" на сцені і рвався в обійми; цей справжній, дитинний, голосом, ображеною поставою викапаний Богдан: в бадю, обліплена цементними коржами, раків і риби наносив, і забалакував до кота на фундаменті; гляди мені, вицупиш рибку, ой, будеш битий; котяра для показу вмивався недбалою лапою і вусом сторожко вловлював сплеск, коли господар, сійнувши на воду пригірщ пшона, виходив на залізничний насип, виглядати гостей з вечірньої електрички; котові ж тільки того і тра, скраю притулиться, кігтями цап за риб'ячу спину і ходу в затінений агрусом садок; тоді й мала полюбила бавитись раками, що кумедно, цупкою клешнею чіплялись на вудочку з корковим поплавком, без гачка, просто за свинцеве грузилко; під бабиним доглядом якби зовсім не відбилась від рук, довідаюсь на вихідні, дорогою згадуватиму перші свої від'їзди на навчання, страх екзаменів, гуртожитку, міста, загубленості, війни, котра здавалась невідвратною поодаль від отчого дому — і диво дивне, той ляк; бо гроза вмивала літньо паруючу черепицю, бо в смертельному мулі заковізло рубіновооке огниво, бо наказувала не рвати полуниць, бо газета від радіації настрєнчила моркв'яний сік, горенько, хоча б малу вберегти, і жаль історика гнівного, відхрестився, заляв? зваблива туга катує і збрид чоловічий пах; дурні бояться старіти; тільки б тоді вигасла ця кортячка, цей кропив'яний сором на литках, ці погляди, ці побачення, цей доторк перстня, цей холод щипців для аборту, це наслання, це посміховисько і нема ради мені, стидомирній. Минули площу, на дні освітленого фонтану поет помітив розсипи срібних кругляків; воістину доля вготувала на пиво! по лікоть засукав сорочку, ліг грудьми на бетон, закріпив декілька пляшкових корків і пожбурих ними на сонних голубів; царство злидноти, так наколотися, смерть графоманам! Лікар і журналіст, спільно гортаючи записника, подалися до телефону; подзвоним в общагу медсестер і впадемо на дармовий спиртик, слухай, один колега статейку зліпив про гіпноз, друканете? Кедебіст насилу втримував задерикуватого кооператора від залицянь до перехожих, а вільною рукою зупиняв для лесбіянок таксі; Ніна серце мала на лікаря, — привів до людей, які одчепно звертали на мене увагу, — щоб доказати себе, шіпнула поетові: почитайте щось справжнє. Поет, розгублений після випадку з лжесрібляками, з іудинської зради летючої води, одмахнувся спроквола; вони вибрили на скошений газон — і вільгість трав'яної січки під липами, і сплеск голубиних крил над пам'ятником великого блукальця, і над майданом тугі, танцівливі, просвічені ліхтарями панчохи мошви, і змовницька тиша, що відбила від компанії, і три кола вальсу під магнітофонні співи з будинку культури, і заздрісні позирки безвусих ще мореманчиків, і розлуння каблуків по вимитій дощем бруківці, і легкий туман довкола, — згойднули відвертість:

тобі далеко? — куди кивнеш — мені за площу — завсіди такий суворий? — якраз навпаки — як сказати, там розсипав перли, а тут мовчиш, мов обітницю наклав на себе, — признайся, що лікар підіслав по мою душу — дурненький, дурні обоє, дуркомани сліпі, дурбаси, подуріли геть чисто всі, придурочні!

9

Під цегляним склепінням поет стиснув піддатливі, тонкі жіночі пальці і одімкнув тріснуті поздовж двері підвальної квартири; вона сійнула дещо лякливим сміхом, — дивна мода літераторів: заживо лізти в землю, — він змовчав, на залляту жиром плиту поставив кастрюльку кави, поторкав гвіздка на замашному патику і каблуком загнав дві порожні горілчані пляшки в крисячу нору під раковиною; звеселіло глянув через плече; якщо пані схвалює, вийду на полювання сьоніч, ваш заступник навіки, — тамо й сидітимеш грибом на кухні? — вона грайливо відкинула босоніжки під стіну, вмостилася на дивані і глянула по кутках: над ликом Христа срібліла підвішена за плавник пластмасова риба, на порожніх цигаркових пачках "Сальве" в кутку сіріли похідні записи, богемна неприкаяність лежала на сталевій корзинці з паперами, на бездверній, засидженій мухами шафі з двома голими дерев'яними плечиками, на фотопортреті Савинкова з дарчим підписом генієві від великого терориста, на грубезному посібнику по психіатрії — це подарунок лікаря? — запитала вона, дивлячись, як він розливає по гранчаках спінену каву; линув на руку, скипів озлобою, плюнув на вогонь і тоді його прорвало: замовч, забудь про те падло, лікарню нагадує; спасибі на другий поверх перевів, шахи, газети, публіка, звичайно, шизанута, траплялися й рідні серцю алкаші, прочитав пару поезій, то вниз зіпхнули лікарі, мовляв, збуджений настрій; щоб вам хазяйство на лобі виросло і збудилось! правда, поставили старшим палати і випустили на трудотерапію; пару раз і ковтнути дістав, найлюбіший мені смак лимонного аперитиву на морозі, де за лазнею, покрадьки гольнув і зажовуєш снігом; весело, вкупі з жіноцтвом лікувалися працею, корпус будували новий, для нащадків, одна з молодиць, красива амазонською вродою, очі невтоленим сказом киплять, сестру рідню замочила і косанула на дурочку від криміналу, — як? було запитати коханого, його піддослідна, мовчу, мовчу, він стервозу через рік по перекомісії випустив, адьюльтер, відіслав на якийсь хутір до брата, — як? однопалатники розказували: після школи прибилася в сімейний гуртожиток до сестри, та з чоловіком тулилася за фіранкою, батьківської ради послухала, сказано ж, нехай менша поквартирує при рідні, бо в тому вчилищі, як пискляві кроти, лізуть одне на одного, там і випивон, так і гвалт, там і месні не дають попару, по трубах вночі налазять, дитя ще злякається, ще вицибне за вікно, ще вкалічіє на віки вічні, кому такий клопіт тра, нехай при своїх городські злидні обмахує; вполі стара від крововиливу простягнулась, коли слідчий розказав про оказію; де ж те чувано? зранку шамуль, шемерх, одягнувши через голову сукню і резинкою з пальця перехопивши волосся, старша дріботить до трамвайного депо, упівока пам'ятаючи набурмосено німе з тремтливими віями лице сестри на розкладачці, сорочка збилась вище колін і спітніла між ногами, ковдра сповзла на підлогу; сірий, пітний лишай, подібний до рубця,

намуляного путом, свербів підозрою і розтягнутими sprужинами повискувала на повороті розвозка, різкі, бо самотні, вдосвіта фари сліпили клопітним буднем, промерзлі ревністю груди обвисали двома цеглинами, дівочий сміх на соромітницькі жарти водія і бензинова прохолода з кабіни перекипали в безжальний рейковий дзвін, скрегіт розхилитаних дверей, аміачну пітняву утрамбованого людського місива, в сморід графіту під вечірню годину, в поліцейсько жовті вулики кіосків з обов'язково захуканим лотком і ревматичним каміном під стіною, в переметені голубою завією колії, в стукіт ломика об переведену рейку, в сигнальний дзвінок, що до кінця зміни задурманює дужче підозри; також взяла собі на ум старша: деś щезло картате покривало, чоловічок уникає одноденних із нею робочих змін, то донорська п'ятниця, то відгули; своєю кров'ю багатьох упоїв; сестра запопадлива з примружцем злодія, гостроока, немов завсіди націлена на тупу зіницю ключа в замковій шпарині — така вже охота застукати! і застала обох на підлозі, на покривалі зтяганому, на шаховому тлі відвойованих сутичок, комбінацій і ненаситно сліпих азіатських фігур, — зомліла, на розкладачку сповзла, — тім того й треба; ми розписуємось; а вона: давно заручились? твоє діло маленьке, хіба понімаєшся на любові, корова сільська? а вона розлучницю за патлюги, туфля зняла, в потилицю: на каблуком; sameць поміж ними, всилу розняв, менша янчить: я такім дам, шо тобі дихати не дадуть! вшивайся з цеї комнати чоловікової, вон звідси, гапка порепана! звивається солодкозада і кнурець слідком; манаття, кліпси, косметику, десяток бігудів, подушку, шкільний альбом, букет коленкорових гвоздичок, три хустки, плаття батистове, вельветовий плащик ув'язали шаховим, деінде вичовганим до мармурово античного блиску, простирадлом і викинули за поріг; мусить на село повертатись, до матері; і думаєш шо? згага пекельна мучила молодих, приперли туди на літо, мовляв, шлюбну вечірку згуляти серед рідні; батькам куди дінеся, змовчи й менше сорому буде; підпили, полягали на сіні, а досвітком кульгавий поромник старшу на мілкому підібрав; люди збіглися; молода, чорнопатла руки покусані за спину ховає, синяцюри, гибель содомська, тутай і до ворожки не треба йти, обротали під слідство; чоловік дьору дав, вспів таки, глистомордий; вона вмудрилася в камері плаття підпалити на собі, подумати тільки, спину припекла і лікарі визнали, нівменяема! коли мій прослідок проліг до психживодерні, вона командувала на трудотерапії, виводила, приводила, туди, сюди, чистьоха, нігті до м'яса обкусані, сигаретки покурює фільтрові, лікар поставляв, знайде ж чорт диявола; є тип жінок, які б і в пеклі, мабуть, отримали владу над чоловіцтвом; володарювати їм звично; вміла вкоськати лисуватого скептика, я вагітна, я твоя, випиши, бо на рушнику вдушусь, до бильця вчеплю, вклякну і по всьому; деś доп'яла кота, няньчила, водила його на пояску від халата, відьомськи розхристана, спати на подушку вкладала і кликала байстрючком, зовсім причмелена; тітки-співпалатниці відчепно давали домашнє печиво і злиплу карамель, щоб задобрити, все одно ж вкраде і кота вночі кине пазурями на очі; попробуй засни; я санітаркою піду, дорогесенький, я юшку з ніг твоїх питиму, повір, я вчудопалю фокуса, всередині млоїть крига, я давно кислоту лободину пила! тоді доза невролептиків позбавила крику і вибила з пам'яті; пусте, немов вона

того й ждала: про вагітність на коридорі розплескувати почала, тако хитренько випитує медсестер, скільки авансу, скільки премії, скільки зарплати чистими отримує лікар, на аліменти подам, страна советів, справедлива страна, побачте; сестри відказують: прокурор хіба слухає малохольних? кихкоче радо: гляньте, пузо від шприца заколивалось, чи як, позорище вийде! якби друга, до спецлікарні б перевів, нехай мандякає скільки влізе; чогось же вітаміни приписав, і коли недоноска, перетиснувши живіт рушником, позбавила затхлості прілих матраців і колючого протягу з-під підлоги, можливо тоді батьківський опік руку лікаря здригнув для підпису, і остання конвульсія третього свідка вчинила двері на защіпках, витрусила нафталіновий дух зневаги з клунка домашньої вдягачки; роздарувала по палаті цигарки, випросила тарілку каші в паралізованої баби — тра налупитися на дорогу — згойднула на діжці з фікусом осончений пил, який низько і нишкло залягає після чужої виписки, немов саме повітря скипає непродихно й серпнево для тих, кого доля нагородила давким перехопленим подихом чекання.

Діставши з-під газової плити терпуга, поет навприсядки, до коліна взявся заточувати гвіздка на ключці, і, коли вона бовкнула, — можна щось ваше почитати? — він тільки здмухнув їржу з штанів; воно тобі треба? поезія гине, смерть графоманам, лягай і спи! вона, на диво собі покірنا, роздяглася й поклала кліпси скраєчку журнального стола, погасила настільну лампу, як завжди при знайомстві з чоловіками, порівняла поета з істориком, піддобрилась до його пам'яті визнанням, що перший невдаха був неозлілий, винуватий якийсь, невідома провина інколи підбивала на агресивність, вдома моливсь, замолював зірвату психозну свідомість, плачучи крізь сон, кидався і налапував тонюнього молитовника під подушкою, повторював, — Пресвята Владичице моя, Богородице, святими Твоїми і всесильними мольбами віджени від мене, смиренного й окаянного раба Твого, смуток, непам'ять, нерозум, недбалість та всі погані, лукаві й огидливі думки від серця й затьмареного розуму мого і погаси полум'я пристрастей моїх, бо я вбогий і окаянний, — визнавав себе хворим, надірваним, благав увільнити від спогадів і недобрих бажань, інші ж говорили й приводили, щоб вислухала їхню божевільну гординю; налітав вітер і злегка хмарилась жовкла газета на вікні, дощ голубиніми лапками шкрібся по карнизі, легкий холод пробігав по кімнаті; вона, приспокоєна легкими докорами, задрімала під гострий звук терпуга, уявила себе нахромленим на голку метеликом, посміхнулась, кумедно притиснула пальчиком ніс; він не звернув уваги, бо вжикання однаково розлунювалось по кутках, ніби невтомна десниця за гирку підтягувала ланцюг вікового годинника і повертала лоскіт незайманої цноти; потім вона посунулась до стіни, звільняючи нагріте місце, вдихаючи запах металу на долонях, що пестили лице, і відчуваючи шельпіт надірваної шпалерини за спиною, кригу сльози на скроні, жалісну втому, бажання забути про все, і кінчик його язика, який лагідно розтоплював сургучеву помаду на устах; вдруге заснула на вдячному згині ліктя, кинулася на дні марева: де я? за одвірком на кухні побачила поета з таблеткою і склянкою води на відльоті; випив, сів на кипу газет, тупим кінцем ключки почухав себе між лопатками, зсутулений одвів погляд від щурячої нори і тричі

пчихнув; чудово, завтра о третій годині вип'ю! — ти думаєш спати? — безсоння мордує, осьь прикнокаю шура і влюляюсь, — нехай щастить на нічному полюванні, — надобраніч, мила — вона вкрила голову ковдрою, мов хвилею сонної води, за якусь годину, чи вічність почула благання: пам'ятай сизо-чорничний туман зіниць, пульс блакитної жилки на шиї, пам'ятай підтиснуті під живіт, близькі на доторк коліна, пам'ятай здитинілу, зціловану підпухлість нижньої губи і осторогу збудити тебе, плаксиву; розплющена запитала: чом плачеш? — бо знаєш скільки мене покидали? — побуду, доки обом буде гарно — відіб'ють, володіння для мене означає втрату, — покинь пусте думати, тоді побачимо — хочеш, поїдем на річку, будем пити вино з суніцями — добре, милий — будемо купатись і красти на сільських городах молоду картоплю, — добре, милий, — водою з піском вимивати казана і викопувати чаклунський зозулинець на березі — згодна, милий — продавати дачникам низку щупаків, а за виторг купувати сірники і консерви — обов'язково, милий, — виходити до вечірнього теплохода за пивом, — звичайно, милий, — вносити до намету оберемки сіна, — якщо пощастить, і цвіркуна з покосів, правда, милий? — заспокоймося і спимо, сироти ми обоє.

Вранці геній, вузлем зав'язавши шкарпетки на п'ятах, метнувся на міст — Ніна з вікна побачила його одутловату постать, що тримаючи ліву руку на поясі, правою жестикулювала, щось доказувала продавцеві пива; той з блюдечка в кишеню зсипав мокрі копійки, поставив на бордюр п'ять бокалів і підчепив до машини порожню бочку; тоді поет, причесавши п'ятірнею розвітрене сиве волосся, оперся на побічний мосту, з деким ручкався, декому відповідав кивком голови, накупив газет у кіоску, сердечно вклонився продавчині і завернув до підвалу — вона відступила од вікна і дістала косметичку. Ще з порогу, наспівуючи про похмільне повітря свободи, він завсміхався розгублено, так ніби чекав образи, ковтнув заварки з чайника і тичкою з гвіздком постукав об пацючню нору, — середночі обоє чули землетрусні дрижаки стін, розпізнавали писк, шкработною пазурів між фанерними перегородками, кудю хвостаті пожильці забігали під стелю й двигтіли там, — невиспаний долонею шоркнув по сивій щетині і закомандував їхати по видавництвах; дасть доля, за переклади розщедріють на авансець! вона засмикнула ремінчик на босоніжку, знову подивувалася власній покорі; дивувала і потім, коли між телефонів і рукописів геній перекинув на стіл коньяк, однаково розгублено заусміхався редакторові, секретарка поставила каву на тумбочку, молодик вибачився за відсутність колеги і позичив двадцятьп'ятку; геній наляв собі сам, випив мовчки, кивнув, — ходім, — заведений щось пояснював на вулиці про угоду; вони мене за попихача тримають! з раптово подобрілим виразом пожалкував: нізащо труйку купити для пацючні, а похмелитись знайдемо! одна справа, коли сам слухаєш щурячі концерти, зовсім інше, коли слухає дама, ти не покинеш мене? правильно, заварим цукру і нехай поприлипають до підлоги графоманські гризуни, вони ж струблять мої рукописи й підточать посмертну славу; о Зевс всемогутній, спопели графоманів! вони відриватимуть нас від пісень любові, нап'ються крові ностальгічних свічок і золотоокі, пекельні читатимуть мої вірші на курсах сержантів міліції; вони

вчора стибрили змилок, сміття калорійного нема, останній мій змилочок, айяйяй! в легкому хмелю, в святому до сльози настрої поет стиснув Нінин лікоть і копняком прочинив двері сірого дому; вони піднялися на третій поверх, коридор нагадав їй судові митарства по розлученню; однаково оббиті дерматином, цією шкірою лицемірних тхорів, двері, де двоє запізнених підслухали промову кінськогоголоваго академіка, голос мертвотний: царица, сливе, прецінь, героїка образів, амбівалентність, людськість і символізм узагальнень доби розхилитаної вавілонської вежі; промовець зрідка посапував на кафедрі, нагадуючи звуки нічного шабашу між простінками комірчини; вона знала по бібліотеці цих-о інтелектуалів з якимось імпотентним розгубленням і поборництвом чистого розуму, а головне: з нездатністю будь-який досвід сприйняти серцем; викаструвана псевдоеліта, вік жорнуєсте кості вами ж убитих, вами ж знехтуваних, вами ж відкинутих селяків, що приходили вам нагадати..., та нема більших трутнів і сліпаків, більших циніків, манірних опудал і ялових корів, знедолених заздрістю з натяком на снобізми, нема більшої немочі в розумінні великого і святого, ніж ті, які на державних службах займались мистецтвом усеньке життя, кляли терплячу людську німоту, тісним застільним півколом лаяли одна за одною нації, одружувались на старих дівах, пили до всирачки, любили подискутувати і леліяли столичну прописку; геній когось шукав, уголос читаючи прізвища, видруковані на папірцях під ромбиками на дверях, за якими помічав все не тих, все не тих; вона піймала себе на тому, що звідкись пригадає ці прізвища, справді, книги цих авторів, проштемпелювавши, ховала на вічний спрат, знаючи, що ніхто й до другого пришестья не посилатиме за ними запит, не розклеїть злиплі від патоки й фабричного клею сторінки, дуросвітньо товсті цитатники з'їздів; на сходах в кінці коридору надихалися димом затято примружені інтелектуали, лунало і сливе, і прецінь, і амбівалентність, і національна традиція, і захід нам допоможе, — цокіт друкарських машинок каблучками іродіади чигав на голову порятованого в'язницею; здавалось, викличуть і по всьому; царював розмірений скрип канцелярської облуди з утомою розхилитаних стільців і даремністю кави, геній насуплено остерігався сторонніх поглядів; на сонячних намирах вулиці, між безлічі міських золотошукачів, змінив гнів на відвертість і кивнув на похмуру будову: страхопуди, що люблять мертвих, аби сильніш ненавидіти один одного на курячих сідалах дисертацій; у-у-у, бандота; зажилили, пошкодували сто грам для вождя! давай, давай, більярдисти, шахісти, заплічники ідей, генератори спадщини, генерали чорнобильських кар'єрів, віддаровую вам свободу, — живіть! і посумнівши до заячих зморшок біля очей, поет спотикнувся, вона взяла його під руку, а коли пірнули в підземний перехід, він знову оклигав; моя золота мрія — зігнати графоманів і стукачів у літературний концтабір, дати умови для творчості, камери з пальмами в діжках, горіхові столи для писання доносів, коньяк із-під крана, видавати грубезні томи під спільною, братськомогильною обгорткою, проводити літературні вечори, дискусії з наглядачами й вівчарками, газетку їм сотворити, нехай друкують рецензії і спогади самих про себе; замість карцера перекривати коньячний краник, і щоб стонадцять разів од руки переписували свій головний доробок, свої писульочки в органи; позбавляти

ув'язнення при відмові писати, з літфонду виплачувати подвійну пенсію, оформити на депутатські посади, видати посвідчення інваліда творчості з правом без черги купувати пиво і сірники — надихнуті стійлом слиньте про орденоносних доярів і скромних чекістів, піонервожатих з п'ятьма абортами і мудрих сталеварів; відколи письменників усупільнили, як знаряддя праці, це вони, на противагу великому самотнику, незлюбили тих, що прийдуть і не прощали тих, що пішли, бо не хочуть загинути від тих, що є; секретарі конюшень епохи, сіячі такого знесилля, що легкий змах ворона вергав чоловіка на спину! — досі загнаний, кволий еси, і вік западає без кари й прощення; повіриш, так всього шкода.

10

Річкою до берегів навських, вістуючи світлу радість про воскресіння Христа, пливли шкорупайки крашанок, пливли, мов лілії, пливли в блаженну долину повз міст, викладений муміями шістдесяти шести праведників, чиї тіла послугувались для спасу ближніх, — нетлінно лежали ченці, розстріляні за віру: чи є Бог? — на березі світилась живицею труна, куди рідні небіжчика вклали дранку, аби йдучи на супокій, душа залатала прохилитаний міст; вона кладе на пісок римського золотого динарія, співає впівголос про ріку вогняну, про душі грішні, беззаконні; вони кричать, перевозу хочуть; відказує душам батюшка Небесний Цар, нема Михайла Архангела, йдіть самі через міст, взуйте нові постולי, вдягніть одяг світлий, щоб вітром новим облоскотало над водами, трісками спогадів марних, відтесаних од вічного древа, застеліть нерішучість по тілах відболілих висотою братів, гляньте, вниз у кип'ячому олові посиніли злі панцирі ворожбитів; то ж бо серпи свої, рядна, взувачку парусинову, сум'яття дум і смутки принесені коло мосту покиньте: вітром звіє і хвилию до осоки приб'є: там пес чотириокий, що слідом за дияволом бродить, загребе мотлох піском і пуститься берега: душолюб; на варті стовбичив безсонно, лаписька передні на камені грів, росу злизував, старівся, Архангел по хмиз для багаття всенічного полинув, розтанув при кованих дверях тьми; брама ночі міцна, то собачисько голову вкутав лапами, заковізлий спочив, імла від байраку клубочилась, тихо, тихо, коли диявол шерсть густу йому пообіцяв за те, щоб душаки злі пропустив до раю; та жде господаря пес, нікогісінського, звівсь на передні і пащу оскалив, тоді звабник гостинця хмільного, хлібину з насіння дурману, кинув: лови на льоту! тако вчамрілого, солодкоокого дух облесливий і підбив на відступництво; Михайло приходить, визнає, більш пів-віку засмучений; зараз до навських долин за цуциком добрим подибає, кресало в руці і пук очерету за поясом, присвічує смерклий свій путівець, нема-нема, то часом звістку з голубом золотодзьобим надсилає, прив'язана волосінню до лапки, пергамент покроплений магічними барвниками, потримай над лампадкою, сійни свяченою водою, перехрести тричі і проступлять письмена: скільки напиту, а путнього вовкодава немає, на службу нечистий видував, ягнят небесних пасуть на горі, псюри в шерсті дарованій, полиновій, риком грізні, хвостами каменепадів рвуть, за раз випивають потоку; хрестним знаменням рятую себе; горе, горе! одними молитвами до навів добивається старий, очерет свій допалює, бідкається на пригірках; коли сонце

навзаходи, голуб за втіху й за поводири йому; переказуючи воркітливо: душ чимало товпиться перед мостом: є чорнобильські, є калічки малі, є здорожені по білому світі, струп'ям згризені їхні ступні, є лякливі, є немічні, є довготерпляче сором'язні, бо всякому хіба трісок на дно домовини поклали? і човен розсохся, смолити пора, знаходь помічника вірного собі, знаходь хутніше і повертайся назад, батьку чистилища. Зі сну Богдан прокинувся до нового сніва: дід обтріпав кам'яну мучку на брезентовому хвартусі, поклав на стіл молотка і стесане до пітного відтиску пальців зубило: розкажуй, хлопче! підйом, підйом, заправляйте постелі, ранок подібний на весняну каламуть по ярах, тіло синім опухом мертв'яка виринає на пітне піщане простирадло; відкашляйтесь, подих болить, гірчична слина засохла на майці сусіда, глянути довкіл нема ради, день вікувати треба за мурами сну, високими, як і спогади про чесноти, котрі легко згадувати, відчувати позаду, тим важче тримати в серці навіки: дніє гнів, дніє поглум, час до прийому ліків відраховує бухкання швабри об плінтуси; тоді медсестра запитає, ніхто не їв? санітар закихкоче, постітсья грішники на порозі в рай! винуваті очі тих, кому приписано терапію, трепанацію інсуліновими шоками, справді виказують смирення, котре на погляд медперсоналу посвідчує гріховність помислів; чекайте, потім медової на смак глюкози дадуть, кварта алюмінієва, питва на три пальці, пив би до скону, також загуслої манки подвійна порцаєчка; такий порядок, хто з інсуліну, вовка смаженого зжере; від перебірливих кусінчики хліба на тарелях сіріють; дивне диво, об'їлися передачками після неділі; крумка в долоні, великим пальцем втискати дрібкувату смачнющу сіль, запивати киселиком, скоринкою виловити плівку на споді і згадати підрум'янену в печі ряжанку, думати про трудотерапію, відгонити спогади про дому, від яких мона рознервувати, бовкнути лишне і прощай пам'ять; лучче загадувати про мале, доступне тобі, здійснення; хоча б про лікування трудом; виведуть на повітря; головне, дожити до післяобідньої пори, а там благодать; тако подумки втішаючи себе, вистоювати чергу до патронташу ампул, які медсестра надпилює, пискляве скло тріскає від зусилля великого й вказівного пальців, тримаючи шприц на відльоті, поглядає в картку хворого, скільки на сьогодні одиниць і голкою втягує прозору погирбель; доторк ватки, опік звабного дівочого тепла, звичайний укол, трохи свербить і по всьому; зганяють до палати, — лягайте, лягайте! санітар спершу ковдрою запинає вікно, звівшись навдиба на підвіконні: підводна синь приспокоює, поринай глибше, там спокій, буцім останній подих, остання гикавка утопленика перед тим як пожадливо заглитнутись водою; пам'ятаєш, малим тренувалися на уроках по хвилині, по дві затримувати повітря; знай собі, що вже молекули інсуліну випаляють животворну енергію тіла, струмують вапняною мукою по артеріях, по суглобах, бридотно сверблять кістки, вже помалу вигризають вільний неспокій клітин, котрі запрагнули зросту, пекучим вапном затиньковують мозок, думки двояться, інсулін очами щурів пливе до легенів, тихо, ще рано, ще санітар, сплигнувши з підвіконня, човгає на коридор, повертається, кидає на підлогу колесом змотаного паса, засмальцьовано гострого по краях, ніби вигостреного об немічні бруски хворих, прикутих на в'язці; мона згадати, як батько гострив об навощений пастою голя, зеленкуватий, мов битий цвіллю, шкіряний

ремінь справжню бритву, золотий, тиснений на ручці надпис полиняв, пряжка, зрідка послаблюючись, коли рука ковзала вниз, цокала об дюралевий ріг на вішалці, зсутулений ти сидів над сніданком, мама вклала в кишеню курточки двадцять копійок, десь у восьмому класі тобі купили польський в тонюну стрічечку, франтівський костюм, правда, штаненята завузькі, плакав, віднікувався його вдягати, мовляв, хлопці засміють, скажуть зеківська роба; нещаснішого від тебе не було на ту пору; коли вжикання об точильний ремінь вигострювало образливу сльозу, мама казала, що півзарплати вгепала на оцю-во вдягачку і маєш дяку, ярлик засіявся, хто прийме назад до лісхозівського магазину? плакав, боявсь, що на вулиці вглядять люди в пасастому, дорослих візьми зрозумій, то прицмакуватимуть, який кустюмчик видзігорний, то скажуть, диви, яке пхе! плакав і таки ту одежину відпродали, щоб смугасто піжамним зноском повернулась тепер тобі, позбавленому сліз, дорікань, сорому; санітар починає з грудей, старанно, вправно обмотує трап'яні руки, чути кінський прокурений сап і запах згірклого плавленого сирка в поміченій вензелем кишені халата, мить вичікує, щоб ти поворухнувся, значить затягнутий слабкувато, тра підтягнути, засмикнути попруги, тихесенько будь, о, поклигав до лівого ліжка, мона видихнути з грудей спертій дух, легше нють обмуляні ребра, муляє дурна охота вивільнитись, розв'язатись, вискочити на коридор, вибити плечима двері на вулицю, зірвати пітне, гірчично липке, пекуче ганчір'я на собі і втекти, це стопроцентна примета що інсулін діє, хмелить конопляним пилком, — утекти, Господи, ліс Твій за річкою, сітку рибальську несем на плечах, вертаємо втрюх і білопузі щупачки на вербовому патику хвостами черкають глицю й рудих мурах на осонченому вересневому прослідкові; колись тут височіла вузькоколіяка, подеколи трапляються сталеві скоблі, треба йти назирці, щоб босі пальці не позбивати, щоб знечая не ступнути на вертку мідянку; сітка, просихаючи, до запамороків пахне прирічним бур'янцем, м'ятою, вільховими шишечками і сіє сухі водорості на спину; ми йдемо додому, литки, нажалені осокою, приємно пашать, скусані вище ліктя, бо нижче були під водою, руки здригаються на звук гедзів, пити кортить і розмова звертає на гнилички: тамо коло озерцяти на галявині; гриби одійшли, залишивши вказівну пріль опенькам на порубі, дрібненько, осінньоквіто біліє сунічник на південному боці насипу, чути гук пастуха, який прозорим і чорним внизу рідколіссям окликає череду, щоб гнати на водопій, несе в картузі погризеного білкою білого, завбільшки з добрий чайник, ніжно салатогого під шляпкою гриба, — запропонує туристам на юшку, може плеснуть чого, — піджак на старому пропалений сонцем, зотлілий, на спині геть посмугований, немов його дерли медведі; скоро й голос, егейкання між осик затихає, вуж пливе закропивленим плесом змілілого озера, кров закипіла на проламаних зябрах риб, щуче черево товсте, мабуть, лигнула минька; ми від річки мілкенької під тінню грабів тюпаємо втрюх, прозорі й натомлені, по горобиннику повно чорних дроздів, очниці їхні обведені жовтим, птахи запливли жирком, тому пострибом, пішака гасають по опалому листі, а нема на вас доброго самопала!, забалювали б новий лукулів вечір! на узліссі донесхочу наїлись грушок і поділили, розклавши на горілій траві, мізерний улов, кому плотвичку, кому

підлящика, кому линка, консервним бовталом вивернутого на грузькій ковбані, якраз коло бобриньї гатки і обгризених, мов заточені палі, березових пеньків, муляка пахла дьогтем, стогоном падаючого дерева, берестю, слава загонщику! ми домовляємось, куди смерком підемо на юшку, вистане й пригорщі окупців, річкові опасисті, кругліші від ставкових, тринога й казан, і пів-пачки відсирілої солі заховані на дні вкопаного в землю, обкладеного дерном, покинутого самогонщиками коробка з-під браги; якраз навпроти будки лісовиків, що обкоровують сосни для стоку живиці; візьмемо вдома по чвертці перваку, настоящего на балабані, візьмемо лаврового листя, цибулі, чарка, вирізьблена з дубової кори захована знаємо де, в розламині ясена за вузькоколією, яку, кажуть, насипали в'язні до війни; головне, потикнутись додому: керегаз синьо палахкотить на дворі і ложка з загуслим смальцем сутінково сивіє на пательні, шпориш під плотом ховає осипане кропив'яне насіння, лагідний дзвін струменя молока об дійницю перебиває тишу айстрового полум'я, замалого, щоб розтопити хмаристе небо за хатою; отаву давно згребли і знесли на гору, але так пахне покосами, іржавінь коси посіялась на вершки різнотрав'я, собака хоче пити, з висолопленим язиком рие за будою піщану нору, мама плесне йому пінявого молока в подерту цепком кастрюлю, налле в тарілочку малим короленяткам, бо злодій короліху сьоночі потягнув; не п'ють, доведеться їх годувати з піпетки; висловухі, пухнасті клубочки з трикутною посмішкою; за кролячими клітками геть западає сутінь; старші гризуть полин, жаріють очима, і серце повернення гупає їхніми лапами по тонких погризених дошках; мамо, гляньте, якої риби припер, як золото, пару в'юнів, пару щучок, грубезний оклен, за красноперок нема що й казати, напичкували під корінням старезних повалених верб, не бійтеся, вужів там немає, тритони поховалися до зими, лови, скільки влізе; вода осінньо прозора, дзвінка, друзі мої поряд, викинута на беріг риба підстрибує на сонячному котовилі, купкою поряд сіріє одежа; мона вискубнути й посмакувати білавим коренем рогози; чого злякаюсь, коли сонце вже вбоге, пропікає линяло волошкових бабок, вже безсиле прогріти затінки, вже потуманіле листя верб налипає на голі спина, холоду не чути в воді, але на вітрі тіло засинюють сироти; стрибаєм, ляскаєм по лопатках, вискубуєм у п'ятах колюхи, вухом притулившись до плеча, витрушуєм гарячу воду, бавимось собі біля пахучого з ліловим одсвітом верескового вогню, скажіть, чим не зайчики коло огребка сіна, загубленого на лісовій санный дорозі взимі? мамо, почищу рибу на сливовому пеньку, киші зчиню вигостреним об бетонний поріг складаним ножиком; колодочка зеленкувата, дещо тріснута; на сметані обсмажите щукер, смакота; ага, той кіт малохольний десь лазить полями, чужі позбігались, гляньте, під хвіртку, лучать писками на білі пухирі, дайте-но руки сполісну в емальованій мисі, витру ножичка об мішковину на паркані, мамо, ну я побіг, чуєте, друзі мої тихенько самими губами посвистують за брамою; їхні кухвайки продимлені ще на купальську ніч, холодно було тоді, їхні ботинки кирзові, пропалені на ранковому жарку, коли підсували підосви погрітись, засинали на ялиновому лапникові, ногами до тлілих головешок; їхні коні іржуть на поклик місячної сурми, їхні діви сумують, любистком натираючи отерлі, змурашені груди; їхні дороги все по туманних долинах, озирці від

собак, убрид по приріччях; мамо, засуньте сінешні двері, спатиму сьоніч на застеленій старими пальтами отаві під грибком, як повернуся до ранку. Даленіючи, тих копитний грім каблуків санітара і гасла тривога, визолочена конопляним пилком благань, голубила темрява: ніяково без часу, летіти проваллям, нікогісінького нема, ніякої зарубки для спогадів, здається, леза січкальні рубають вологі стебла, покроплені з цебрика вічно заклопотаним і згорьованим дідом, і потерть сіється йому на бороду, — і ніколи згадати себе, ніскілечки не врятувати себе, бо вапняна їдь випікає клітини мозку, анігілює круговерть страху, на дні глинища яріє свіча, входиш, голову увігнув, коні в санному запрягу хропуть морозною парою, звідки снігу такого нанесло? глибоким тунелем серед заметів і верб пролітаєм навстоячки, широко вперся ногами в сани, віжки натягнуті, широченна на цілий небачений світ яблунева осонценість простору зманює раптовим вибухом куріпок під скирдою: вискочити на зимню, наїзджену вузькоколійку, щоб коні послизались від ожеледі і рвали посторонки, ковзаючи з крутого насипу вниз, повз голі, до оранжевої деревини обкоровані зайцями, вільхи, повз сороку на калиновому кущі, повз хмару снігової пилуки, зірваної вітром із чорних по краях кучугур, вниз до набіло вимерзлої під берегом річечки з пролизнем на бистрині, і видра, що досі дрібцювала по самому краєчку льоду, хвостом замітає сліди і бльовкається в сиво димуючу воду, — доторк до згина ліктя, холодні пальці, це перше живе відчуття і ніколи такого не було, щоб згадав, де ти? повертався з потойбічно безпам'ятного світу і бачив, — над ліжком схилилася медсестра, остання крапля глюкози ще світиться на голці чималого шприца, — і чув архангельське ім'я санітара; окликне його медсестра: потримай-но цього, ще гримнеться на підлогу, геть зақволілий, не годен на кухню дійти; п'ятірня легка, окрилить поштовхом в'яле плече, підштовхне чоловіча зневага і ревність до парфумної наготи білохалатної красуні; сядеш на ліжку, тіло намуляне пасом, змотаний, мов пожежний рукав, сіріє на тумбочці, покритій газетою, обірваною на розкур, іноді досипали чай до махорки, однопалатники марять, сіра пітна судома заплямувала пір'яну невагомість подушок; обскубані курчата під ковдрами, злітайте, безкрилі, на чорновіття круків, — птахи, що не сіяли, вас, домашніх, пожали; сльотою минути мільйонно-свічкову стерню, о, катівня язичеська, превелика еси! обернутись на зливу й відплакати потолочені сліпі зерна, перейти поле з блискавками самотніх сосен, ближче смерк, іконостас обрію невблаганно далекий, — коридор, сморід матраців і фerezолу, сміх костелянші з ванної мильною піною під дверима протік, плескіт дикий; чути, ляскає об мокру підлогу брусок господарчого мила, — спину потри, ти-хі-ше, дура, — сам такий, докомизишся, поблажку дай, пусти поза чергою першим і цапки пнеться, — я тутай навік, — поки з тобою, скажи, що любиш, — доки змилиться мило до банного дня, знайдеш собі, навчена; без платні робила б тут; санітарові чистячок, бабі по коліна дрючок, — диво, що так, за те вас і любимо, — ласі позбиткуватися над дурними, — ціхо мені, пождино, стій, бо впаду — тепер дійшло, що прогавив ти банний і судний день, виглядай до нової п'ятниці; костелянша зніме на фанерних дверях замок, сама собі пані, наймичка впертих, господиня сорокалітня в панчохах, які спадають до п'ят, вдає простодушність,

звабно, здобно натоптувата, молодиця з армійськи поставленим голосом, якого побоювались і лікарі-чистоплюї: за всіх рознесу! тема відома й поблажливим практикантам, відома туалетному підвіконнику, корзині з брудною ватою, оббитій клейонкою канапі в тісній ординаторській, витертому лінолеуму санпропускника, настелили недавно, зіницям лійок, ганчірці з сімейних трусів на розхилтаній, тріснутій посередині швабрі, якою од підглядальників засунули двері ванної, вирватому гудзикові піжами, мертвим випаленим блошицям з матраців після прожарки, вибивачці на сходах, замковій щілині з дрібнозубим старечим оскалом, очам малоліток, що збились в похитливий гурт, млосно злиплим холошам, лопухам по канаві, ящикам на смітнику, куди з лопатами виводила на роботу копачів траншей; відома й купі вугілля за кочегаркою, брезентовій накидці на низькому топчані, затупленому ломові на брилі антрациту, консервній бляшанці з холодними чифіринами на споді, відпила й позіхнула, потягнулась, поправила лямку ліфчика на плечі, дістала бинт із кишень пальто, розкарякувато присіла за гарячими казанами стиснутої води, терметра аж зашкалює і завідувач пеклом прихилиє піддувайло коцюбкою; оно стукіт лопат затих, нестримну не втримати: сходи, подивись, порозбігаються сумашетші кедроні мамі! стійно, вугле на спідниці стріпну, і не муляло, ти подумай? Ти прихилився до стіни, ти дихаєш мильною парою з ванної, ти встоїш, бракує зомліти, брикнутись і пайка путяща піде кнурам, піде свиноматкам, піде обвареним помиями, безшерстим лікарняним собачиськам: відступити від паркої імлі, за здоров живеш зміряє шваброю, лучче впасти, скрутитись калачиком, цуциком, заковізнати блідою картопляною бростю; згрібши під пахви, до палати відтягнуть; ще рано; помислив і маєш, скорий який; відхились від зелено облизаної стіни і долонями налапуй дорогу в їдальню, десяток кроків, чуєш, замовкли і ластівка гнівною зіницею майнула за вікном; зумисне думаєш про те, що додасть чоловічого впевнення, втримає на ногах, ти-но згадай вільні, спокусливо легкі шляхи, за які доля відпровадила на стежу неісходиму, стражданням вимиваючи з крові вино безславне, лукаве; крок відразу кам'яніє на липко брудному лінолеумі, учись ходити дитинно, силу добру, поновлену, світильник палахкий вистав на підвіконні для блукальця в оброшеному дощовикові; опівнічю глупою прийде, розгомониться і злидні світу узриш — їх обличчя заволосатілі, щоб приховати судому; вислухай кожного і терпіння твоє, цим обшурованим тиньком запеленане міцно, змусить відступити злобу сьоніч, і гість, безнадійно вибалаканий, закуняє, бородою ткнувшись об стіл, пальці сплівши над картузиком, тако, мов побитий; гість так подібний на вас, дідуню, проте я молодого Северина впізнав, він під хрестним знаменням моїм згинув до часу; навпроти оцинкованого віконечка, дві порції манки злупивши, сидячи на табуреті з мискою на колінах, розвидніло мені і поряд столувальника знайомого нагледів; безбожником упам'ятався він, одну кімнату інститутського гуртожитку ділили, виключили невдачу, таким і зберігся звідтоді, нахрапистий, але поміркований у виборі слухачів, злозякикий, але з поклонінням минулому, захоплений Солженіциним, але по-бабськи манірний, скупий, обділений крихтою уваги до людини, обпалений початковою манією підозри, навіть, коли я

спробував після сніданку погомоніти про інститут, все таки молодість і чимало професорів здаються анекдотичними, сміхом розважити себе від вовчої підстреленої човганини, він куснув губу, нащось згадав свої пропиті на другому курсі джинси і ліг лицем до стіни, одверто зневажаючи оточення, як і більшість людей, отруєних політикою, бо завжди особи без золотини співчуття намірені рятувати людство скопом, тим самим утверджуючи свою вищість і право на владу; вдруге через півтора місяця доля звела нас на прю, я в балачці з сусідом згадав: що користі чоловікові придбати весь світ, а душу свою погубити? знайомий, — лице його безвиразне, — ліктем оперсь на подушку, давай торочити про християнство, про ідеї завоювання, про гріхи божих слуг, про все те, що так кортить повторити атеїстові, ковзаючи по поверхні користливого себелюбства і відсторонюючись головного: віри; дякувати сусідові, бувшому старості церковної двадцятки, той обвів десницею німу, паралізовану сном, палату: якщо Господь досі милує світ, то тільки заради оцих; молитви їхні чути біля самого престолу! знайомиць поглянув зневажливо і глумливо, мовляв, ясно, шиза косить; отак і мордувались надалі, я зранку кивком голови вітав знайомого, що гірше, ніж лікаря, зненавидів мене, і курявою закипала біснувата днина: молодий, скорий на вислугу санітарчик наказував витріпувати постелі, пил надмірного смутку млоїв мене для майбутнього здогаду: моя приреченість додає знайомому сил; він уперто розтягував еспандера, аніякогісінького добрілого почуття не виказували м'язисті вилиці мавпуна, сама холодна поривчатість рухів, тріск суглобів, шоркіт щетини об комір при вовчому напівпозирку через плече, звичка до присідань, буцім тренував ноги для біганини простором крізь світові літа, на косину через парсеки вічності, цитування, квіти під пам'ятником, над покрівлями шкіл імені його імені, над вулицями, перейменованими на честь його восьмого подвигу, над попелом спалених пророчих книг, що до приходу темряви пам'ятали про всіх лжемесій. Одержимий люд марив, прикутий широкими пасами до ліжок; багатьом допоміг би священник, сповідь, причастя, відомо ж, психічні розлади зліковувались за давніх часів, може тому стільки хворих, — заледве тепліють живим духом у тілі, — що Вельзевул по змілілих серцях бісенят розсилає, наwerbовує рать для ересі: крізь сталевий скрип еспандера чув воляче сопіння й під'юдливий голосок: щось Бог забарився з випискою, жде хабарця, помолись, щоб звільнили від аміназину! серед людей психічно надірваних — віруючих найбільше, і дитяча безпорадність повертає до молитв так самісінько й звично, як бабця наказує малим, наляканим нічною бурею, онукам вклякнути під образами, помолитись за странників і в темряві чекати батьків; ось повернуться наспівані, молоді, з шишечками духмяного теплого короваю, замотаного в хустині; однокурсник і серед хворих видавався чудним, жінок без розбору іменуєчи бабами, єдину втіху мав: баляндрасити з принудчиками, моторними й бравими, дещо поблажливими після "спецу", про їхні сексуальні пригоди на волі; то публіка похитлива, булками не годуй, дай побахвалитись, які вони козирні; обов'язково один тримав блондинисту директрису гастронома, коньяк наливала, обов'язково присватувала молодих продавщиць, аби не гуляв, де попало, хоча насправді дільничий насилу впхнув його сторожем до молочної

лавки; другий на Півдні чоловічою проституцією заробіткував, як чорт хмарами, крутив іноземками по готелях, третій, четвертий, за приховану таблетку циклодolu таких харманів наплетуть, аж той мало не розривав еспандера: да-а ріб'ята! слухав оповідача, простягав йому покурити, замріяно дививсь на осику за вікном; загальна прибитість слугувала йому потвердженням власної сили і совісне світло обминало його — чому під тіннями митарств одні добріють до всього суцього і складають подяку, а інші, просмолені хвилями доріг, отримують від пережитого тільки спрагу насолоди і виправдання злого? так міркував я, пам'ятаючи про тих, що нічого не віддали крім роботи; про тракториста, який вивіз на поле гнояку на тракторці, шкіра його просичена коров'янкою як нікотинном, завертає на станцію, назустріч йому п'ять скирдувальників; йдучи на пиво, викупалися в ставку, вила поховали в кукурудзинні за греблею, почіплялися на пахунця, сміються, раді, до чайни годину йти, так підскачимо запроста, спекотнява така, що від поту розмокають сигарети між пальців і сивіє сіль на чубах; двоє молодших плигають біля ворітець скраю села, щоб за чвертку недогону порубати дрова хазяйці; накладе в полинялу кепку огірків, три помідорини, пригірщ вареного стручкового гороху, посолити й до пива самий-пресамий смак; доки впоралися, внесли дровиняччя під шопу, приятелі, слизуючи солоний пил на губах, заледве продишуючи круту спеку серпня, по кісточки в пилюці стануть за ворітьми і хтось на манір бубна гупне об алюмінієвий термос худим костюмашистим пальцем; нема пивка, немає завозу й сказала, не ждіт і хоч показіться! ніхто не зітхне, не образиться; впокорені стернистою тугою дядьки посідають на обрубі канами, звисивши ноги в замаслених, чорних, буцім галоші, кімнатних тапках, по лікарняному ковтку смикнуть на гурт четвертинку, пляшку закинуть на покоси прілого бур'яну, корка забере молодший і застігне кишеню військової, цементної на лопатках сорочки; прихвалюючи самогон і хрумкаючи огірками в тріскотливому на зубах піску, побредуть під горби повз мертву ставкову воду, — отако й підобідали, давай вивершувати солімку, — молодий принесе суховила з держакми витертими й худими, що кості, викинуті з гробів, купкою склавши одяг, полізуть на солом'яну кручу, розіп'яті сонцем, гірчично малі для яструба, котрий вигойдується на гребенях бузкової спеки; покидаючи піднебесся, збавляє лет і тоді його лякає понурість людей у кортових, гробового кольору, підсуканих по коліна штанях і самі плісняві, немічні з волячою втомою на роз'ятрених пітних повіках постаті; руки їхні гіпнотично повільні; здається, крила згорни і почуєш скрип сухожиль на живодерні безвітря; по зап'ястя засмагла втома, тіло бліде, на плечах нашпигане будячинням, на шиях руді хомути; вихор закрутить огребка в яру і покотить до всохлого джерельця, погляди стішаються провісником вітру, грози, що виміє сонну солом'яну млявість і солону ропу на очах, і осінньо, немов після приморозку, запахне витолоченою волокушами конюшиною по стернях, — дарма — пробував голос безнадійний яструб, бачачи, що жодної хмарини не видніє над обрієм, спускався нижче, повільно розмотував спіралі над степом, низько нависав над останньою латкою вівса, куди від комбайна поховалися перепілки й лежать грудоміхами, ткнувши розсічені страхом голови під крила; вівсяні мітелки гойдалися від хижого повіу;

вигнуті на кінцях, сизаві, з розчепіреними маховими перами яструбині крилля пригинали овес до землі і оголювали пташиню беззахистність, очі займались солом'яним, жовтим вогнем азарту, ще малу мить яструб прислухався до мишачого писку, — тихо, миші холодні, бо днювали по норах, — і безсилий далі терпіти спрагу виставляв пазуристі, в пір'яних штанцях, лапи, кидався на куріпку, дзьобаком продовбував спину і пив теплувату, ледь остуджену ляком, кров між ребрами, де тремтіли солодко бузкові легені. Через тих-о людей на солом'яній домовині осуд покидав мене; недавно стрів однокурсника: на майдані неможливості розбалакує про культуру, вивчив напам'ять пів стусового вірша, горює над національним, лає вічно чергові події, сірого кітеля застебнув на останній гудзик, посуворів, посуворів, бочком підскакує до публіки з десяти п'яндюг і вмить закипає рогатим вождівством; підлий і пітний понуро ціпиться в припадку правди і мсти, то ковтає голодну слину, то клене підступність видимих ворогів, а насправді зайнятий тим, що й раніше: погубленням власної душі; мені ж боліло незримо — що станеться з людським серцем на висоті двох обмолочених тисячоліть, чи подобрієм на одну падалішню зернину з упованням совісного плода? навряд чи.

11

Озвіться, діду; так, кажи, вибалакайся і полекшає тобі; нестримність, ворог любові, була головним моїм злом, я втомився прощати, нахлинула втома і люди, яких я образив, ніколи не визнають, як я молився за них, ненавидів себе, давав обітниці суворого мовчання — воля, сила дерзань моїх вигасла, над календарем літа переважав дух перловиць, що гнили на річковому березі, викинуті прибутніми водами, в горах, напевно, пустились дощі, тутай суш і доцвітала цикута: чи прокидався під ранок і безнадійно ждав чогось у півночі, чи лягав спиною на бистроводдя і поглядом голубив небо, думки розчереплювало: доки триватиме богопокинутість? згодом цей здармований час забувся, як забуваються марення під простирадлом палючого сну в присутності лікаря, що радий підслухати і проклясти тебе за безпам'ятну балакучість; в годину сумнівів люди ставали лікарями; про них не відаєш, що вони знали про тебе; тому сім'я виростала в престол відвертості, тихої вразливої самоти; тому втрата, покара за нерішучість, була вигнанням у минуле злослів'я; придуркуватість сухого й гнаного вітром насіння отрути однаково царювала серед тих, кого по старій пам'яті перестрів під кав'ярнями й вежами з людської кості; сидіти вдома; вона, відкинувши голову, ліктем опершись на холодильник, медовими очима примруженої левички слідкувала за мною, і подарована на весілля, декоративна, з благодійними квітами таріль, здавалось, лосніла знущенням; краще вік без господаря, ніж власною кров'ю гріти таку блощицю! навідмаш рубнув безсилу стіну, тарілка гепнула об підлогу і надшербилась, хотів склеїти, глянув, всміхається; вічний старець, книги розпродав і це продаси; голими руками храпнув зо зла таріль, болем обпекло потім, кров заюшавіла за обстріпаний манжет сорочки, спробував зав'язати, кров за хвилину пробивала бинт, тако і доклигав на станцію швидкої допомоги; там наказали поворушити пальцем, відвести погляд на плакати з цивільної оборони, дали укола, легкий лоскіт проймав замімілу руку, зшивали

білою ниткою сухожилля, ніби покусувала мурашка, поплескали по плечі, заборонили на два місяці піднімати тяжке, то мав нову мороку: саме ремонтували дитсадок і батьки відпрацьовували там за здоров живеш; сказала, годі ганьбити, думай собі щось, або вимітайся, воппшем; добре, піду, раз так, — від помаху гойднулась дьогтьярна, як нитка слини з чортячої губи, павутина під стелею; тоді випало тягати столи з чорновусим, видним собою прапорщиком, зносили з другого поверху, щоб фарбувати вниз, таки не втримали на площадці між розтягнутими гармошками сходів, дошка всією вагою телепнула на скалічену п'ятірню; плюнув на лікарняну допомогу, день при дні напитував собі роботу, від болю прокидався на розкладачці і тьохкіт закладав вуха, згодом відкрився свищик на пальці, вигнивала нитковина, яку заплющений мусив висмикувати зубами; рана місяць висвердлювала кістки, прикладав марлю з обліпиховим соком, запарював у фіолетовому розчині марганцівки, гній сочився з середнього суглоба; тоді на останні карбованці пристарав "Столичну", склянку без закусі лигнув, горілкою обмив обценьки, впівсили, сподіваючись, може вислизне нитка, трохи поскубав невивгниту нить, жовту, як навощена, міцна дратва, по спині линуло холодним потом — і сірпону! — судом згризла шкіру з лиця; головою на підвіконні, безпам'ятного застала мене на кухні; рукав хакової сорочки змок від сліз; соромивсь глянути на сліпучу кафельну синяву; вона мовчки прибрала на столі, мовчки всадовила малу перед телевизором; радів притихлій жінчиній згоді і подумки дякував, що здогадалась про розірвану спільність; сама газетою обмела павутинний ланцюг над дверми, свічник латунний в накипах стеарину шухнула у сміттєве відро; даремно віяло матіолою і кихкотів, аж заходився пугач над молодим лісом; закрила вікно на вулицю; ліктем посунув глечик поросячої крові, забув вилляти, досмалив і недокурка, грудьми, опертими на підвіконня, відчуваючи кригу зчужілого дому, тихесенько забожився, згадав себе малим; бабця відводила через залізницю до школи; благословіть з того світу, більшої нема надії — звідтоді спогади пекли незгойним, гниючим соромом, мов витягували, висотували, виривали цупкі сухожилля з скаліченої руки. До сусідського хлівчика в приватному секторі щонеділі підточував автофургон, і молодий медвідь, видзвонюючи мідними брязкалами на ошийнику, застрибував туди й кігтив пазурами дерев'яну обшивку; господар змотував на лікоть повідок, рукавицею стирав іней на віконці кабіни, на полах бушлата обтріпував солому з берлоги; світало над залісено вепрячими спинами горбів, медвідь чмихав, надихавшись бензинового сморідку, і лизав скло, за яким у кабіні малиновіла потилиця хазяїна; відкривав бардачок і примірював сонцезахистні окуляри, а десь автобусами до заповітної галявини з'їзджались мисливці з жолудисто незмигними від застоюної люті собаками; лайки оскалювались, радісно потягуючись на передніх лапах; старий у підшитих дерматині валянках розмотував котушку з прапорцями, гавкіт було чути аж до кордону лісника, косулі там здригались, молодняк терся шиями об соснові обаполи і копитив обскубане в зимі липове віниччя, до оранжевої крові прохромлюючи рогами шкіру одне одному, — пройняті злою тривогою, ніби нагледіли водночас: медведя за карабін чіпляють до грубого дроту, натягнутого між грабів, скраю галявини впівголос перемовляються чоловіки, собарнота

скалозубить і обнюхує траву, зрідка старий, притупуючи валянком, гукає: давай, давай! і хрипкуваті голоси обривали дзвін брязкал на ошийнику медведя, що глух від люті; давай, давай! і летіла шерсть, сука з натертим об сніг малиновим вим'ям відлітала до кучугури, гримів ланцюг і сніговий вихор здіймався там, де клубкували чорні і гостровухі собачиська; будуть працювати, хвактічески получили хрещення! шо да, то да; медвідь же знав: рід його, вистріляний позаминулої осені, закінчується на ньому, на вбивчих гостряках пазурів, на кривавих патьоках по спині; нехай старий собачатник над зігнутим вдвоє зошитим викрикує клички собак і пахне весною зозулин цвіт на пеньках, нехай лякливі задкують під кущі драпахів і господарі лижуть сніжки, він здалеку упізнає справді злобний голос, він зведеться на задні лапи і захищатиме спину; нехай бритвенно, гостро спалахує вичовганий дріт і псота кашляє, давиться пітною рудою шерстю, він вистоїть, — одгризить собі язика й захлиніться кров'ю. Тижнями ходив сам не свій, за копійки підпрацьовував на товарній станції і там посварився з бригадиром, що закривав наряди кому як хтів; а німота облягала потім, на віддалі вокзалів і річок — відколи бачив дитину? — безсніжної глухої зими прикликав на майдан і серед запрошень сфотографуватися біля Діда Мороза в кожусі з кривавим верхом, серед милих діточих приспівів, запаху глици, розтовчених горіхів, лікарняно злежаного одягу з нафталіновим сморідком, серед ковзкого, осрібленого інеєм, граніту коло мертвих фонтанів, звідки, послизаючись на власному шарфикові, малюк човп до простягнутих батьківських рук, серед розгублених фотоспалахів на скляному більмі лисобокого трап'яного верблюда, верхи на якому хвацьки поганяв кантаркою хлопчак, осипаний білими остюками, серед юрби, апельсинового світла провислих гірлянд і наспівів про зеленого папугу, почував себе батьком; надійдуть, разом питимем каву в забігайлівці біля вимерзлої чаші, відкоркую шампанське, розповідаючи, як діставав святковий напій, обережно, ось і повні склянки, твоє здоров'ячко, доню! вино заріканням пощипуватиме в горлі, запросить додому, донька, набігавшись коло ялинки, засне на моїх колінах, віднести на ліжечко, відчуваючи легкість худенького тіла, підбивати таку ж лялькову подушку, обмощувати ковдрою підібгані ноги, вдихати солодкий дух і довго грітися об сонну посмішку ангела; нікого ти не побачиш, мотаючи головою поверх голів, стаючи навшпиньки, витягуючись, мов вішальник; одна прийде, безборонна і тиха; сьогодні мусить; покине пса на морозі, знятим з нього ошийником обстукає на дворі чобітки, запросить на вечерю, пригадаєш повстану оббивку дверей і ручку у вигляді голови лева, сама помалу зніматиме грубий вовняний светр, просмерділі собачатиною лайкові пальчата кинувши на підлогу вітальні; задушно і спрагло тремтітимуть жили на шиї; сама крізь квартиру викине псюрі черствий окраєць, разом занавісить вікно, скаже, холодно, як у льодярнику, — прийди з донькою, наснишь ще вдруге — дарма. А відразу після виписки бракло сил для зітхання; дивно, колись був добрим пловцем і того літа покірна на правому березі течія підштовхнула — міг пірнати й пливти, зривати лілії з гадючим стеблом і пливти, озиратись на захоплену на пляжі свічу її тіла й пливти, ногами відштовхуватись від загрозливого бакена і пливти, пропускати опередь себе баржу з гравієм, бронзового по

пояс матроса з шлангом на кормі, нехай поливає гарячий камінь, і пливти, сліпнути від потопельного валу й пливти, бо чайка з голосним скиглінням, збиваючи пух рогози на качалках, кинулась на дрібну, виплеснуту хвилю, срібнобоку плотвичку, вода потугішала і від близьких круч долинуло подібне на голос січкарні гугніння під вербовими корчаками; течія сотнями линв обтяла відступ, потужні шестерні викручували суглоби, десь зовсім поряд закрапотіла з плакучого листя роса; наковтавшись блювотного літепла, дотягувався до поряд звислого гілля, тягнуло вниз, а підпливти не годен, течія несе за два сажні од берега; світлотіні вмивали лице і стрімко пролітала цвинтарна огорожа дерев; однаково ж кудись викине, утримати себе на плаву; заклало й вуха, заплющений до зеленої різи пірнув, ховаючись від сонячної відрази свідків, викрадаючи силу в уявної погібелі, випірнув, — болотяний витопт між осоки пах іржавим залізом капкана, якого підлітком ставив на бобра, зелений покіс пах вигорілою на плечах, пітною сорочкою батька на косьбі, дзвін мантачки загойдував новими хвилями, знагла зашепелявив на повороті ситник і вода зжовкла, тільки подумати хотів, то від піску, а коліна вже проорали наждакову твердиню; зліг на лікті і підтиснув ногами здутий живіт, вонітував, здавалось, гарячими кишами, пітний лоб обтирав об суху, витягнуту сітями, кропивку, відтак помалу відколінкував на червоне покривало жорстви; над кручею розпластано і захмеліло від висоти вився яструб, і спритненькі ластовенята, помітивши тінь, пірнали в глиняні нори; ящірка на сірому вапняку здригалась від писку птахів, помалу з білим тягарем роду повзла мурашка по акацієвому стручку, страх смерті шмигав мідянкою в білавого черепі літа, кожна приземлена течія життя раптом відокремилась від льодоходу неба і щось загинуло в мені, бо, злігши спиною на сухий відшліфований корч, помітив за маревом піщаної стерні: вона вклякнула біля малої і дитяче відерце натрамбовує ракушняком, щоб будувати фортецю; без уваги на мене; знала, що виживу; і таємно всміхалась над сповзлою бретелькою купальника незасмагла, незцілована береста, підпалюючи самотні сутінки тіла. На свята, на всіх дверях, куди стукав і відчиняли, білів крейdiaний, намальований, хоч і дідівською, проте заступницьки впевненою, рукою хрест, — світлі координати над промуляним клямкою півколом заброд, — вхід відсувався подібно до могильної плити, сам узриш: тіла їхні землісті і діти під ковдрою лижуть згарок свічі, за стуком обсипеться побілка і той річковий ракушняк стане крейдою білого дня, розмов, що розчерепили мозок; розлунений станцією голос по селекторі воскресить крик санітара; відбій, відбій! тихесенько, міцні в'язки на грудях, ніч під лікарняними пасами спогадів, затягуй сам, і тоді після шокowego стану дадуть пийнути сиропу, дотепник на алюмінієвій квартирі видряпав дулю; відгорлань своє нині, свідомість втрачена і час від часу безпричинна здола розтинатиме груди; своє здійснили; хворі, напевне, стічкувалися під палатою інсулінників, рятуються чужим криком, лікар не забороняє з огляду на педагогічний вплив; з ординаторської війни духами — німб блань після родичів; марно, бійся жалінь, боронь доле, виплачеш себе на посміх, підозра задмухне світлосумну тишу чекань, втіху темряви, коли до сліз уявляєш дому... ніде так не пам'ятав ... ніжно рання п'ятьма подарує сміх дружини під вікнами; пожалій

лучче їх, безболісних на вроду і впевнених завдяки єдиному прагненню: похитливій свободі; світає, тоншають, тануть рятівні паси на грудях, хоча й уявні, проте втримали від німого стрибка за балкон; згадай, тоді з волі передали четвертину коньяку, ковток і цигарка, смак дубильний на пів-життя, правда, боявсь балакучого друга по шизі, та ніхто не заклав; пили в умивальнику, відкрутивши обидва крани; під землю, зринувши на малу мить, щезала артезіанська вода, проте попахувало гнилизною. На світанку слухати магнітофон і перемотувати одну пісню середини сімдесятих; до сьомої розподілки тьохкає зелений пульс, росте гінкою очеретиною; щось схоже пропалювало скроні під "естом", відтак безпам'ять, здається, заново вчиш людську мову; пусте; перемотати касету і чайник затрубить срібним ріжком; найлютіше плакати вдосвіта; гірко молитись, бо дніє, святиться Ім'я і царство гряде, воля Його на землі і на небі; повірити серцем, струм проб'є до кісток: обпікатись об склянку, вівсяними крихтами підсолодити чай, дитинно виллизати долоню; біля настільної лампи черствіє сир, везьнути пилюку, газетою накрити паку листів, зачитано давніх; пора будівельникам об ребро вагонетки розрубати мішок смоли, сокирою під колесами розворушити жар і підкинути кльоцка потрухлої шпали; ломом довбати смоляні хліби, вагонетка ухне сичем на гребені попелястого ранку і вітер видмухне косми живичного вогню, скоро кипітиме: притаманний окраїнам запах пекла, готель, суботнє безлюддя, мокрий сніг за вікном, тиха стороння думка, мовляв, ти ніколи не помреш, бо кожную секунду бачитимеш вічною.

12

Коли дощ пахне райськими яблуками і голуб під ясенем на монастирській стіні вкриває голову крильцем, пора покинути розгадування снів і посікти пампушки тютюну з цвітом дроку; з дубового коритця зсипати куриво в шкіряний на сирицевій поворізці кисет, та мисливським ножом порізати на розкур газету; на порозі накинати капюшон дощовика, вдихнути солодок злущених стерновищ і самокрутку послинити, викресати вогню, впізнати обліпихову гілку пасажирського поїзда на далекому залізничному мосту; — двиготів, розрубуючи фату прожекторного світла над переїздом: вона з прапорцем за халявою гумового чобітка прокрила двері в тісну канцурку й сьорбнула заварки з чайника, вмита малиновим соком світлофора, подумала: самій сходити? приймакові донесуть, давно з сокирою виганяв, мільтон прицоцаний, на три роки завербувалося, тоді Богдана послала доля, чого ж покинув? мусила злидня матнистого з ощадкнижкою пускати знов, легше терпіти вибрики чоловічі, ніж лемент бабський; чули таке! зманюю хазяїв їхніх! донесли й тому бобіку з "бобика", мовляв огинався страховий агент, доки ти, бідний, прохідником вкалував; я відбрила: ось Бог, ось порог! каліч спита, замимрило, на місяць зав'язало, та картуза видали нового і почалося; три міліціонери на висілок, машина своя, балюй, труси самогонку, тиждень нема, добу відсипається; нахалеру собачу, — баби підкусують, — такий приймак; а звідки, питається, ждати луччого, звідки виглядати на троє дітей і зарплату дідоводихи? законного порода у вибої погребла, цей пшик козлячий прибився, командує, а ти на переїзді чергуй, а ти дітям форму вижебруй до школи, а ти полуниці й малину з городу

тягай на базар, а ти, молода, бійся в дзеркало глянути, щоб не злякатись себе, збляклої видом, посірілої від диму смітників, куряви поїздів; була в місті, заходила за минулою адресою Богдана, знала, його там нема і все одно чось потюпала, як сновиди; дякувати, якась жіночка дорогу наредила, хутенько змоталась, хтіла повірити, що з дружиною помиривсь, тому й обминає висілок, якби то так; легше повірити цьому, ніж думати, вгадувати, хіба собі неціловану знайшов? переказували, допізна світиться на монастирищі, скніє при гасовій лампі один, за столом задрімає; міг би й листівку вкинути; до знемоги сумний, яким трауром його прибило? ну і я першою з доброго дива не обізвусь, попробуй туман прокричати на перевозі; вподобав дикий на скелях виноград, розказував, по світі кидало, притуливсь до монастирської стіни; коли скрижаніє річка, бита буду, по молодому льодку втечу, подруга підмінить на чергуваннях; від клопотів господарських одна сивина і діти порозлітаються, подякують, та й по всьому; втечу, кожухом обкутає і назад проведе, повз ялинові гілочки, натикані ним упоперек льодяного русла; надихає за шию, комір шарфиком по-дитячому обіпне, притулюсь до неголеної щоки; рада померти на зоряному морозі; губи, як сіллю натерту рибу, судома потягне; коли чекати на переїзді? о, чуєш, дзвонить перед товарняком, вийду глянути, за всенічну всього передумаєш.

Упівока поглянувши на поїзд, що плазував між колючого дротиння на мосту, Богдан зітнув лопатками під промоклим плащем і вступив до сторожки; гніт прогорів, він підкрутив його на пучку і струснув бачок лампи, думаючи, що треба десь вициганити пального — світло молозивом розіллалося по стелі. Чим не робота страхувальним агентом! по весні цвіт черемухи оббивай головою, літом розхристайся, планшета закинь на плече, на привітання подавай руку старим і малим на лавочках; насінням пригостять, а як довідаються що розлучений, від воркітливих свах нема одбою; такий видний, мабуть малоп'ющий? такий ладний собою мужчина і пропадає сам, анех воно западеться! оно Валін п'яничка на вербовку зв'явся, під хоробу він їй, молодиця, сам зайди, глянь, малину за хатою вибирає, чого думати, сходьтєся та живіть, скільки теї мороки, соколику мій! вона над відерцем видмухувала з переспілої ягоди хробаки, він, тримаючись за дротяне на хвiртці кільце, запитав дозволу увійти на подвір'я, холодок витоптаної кропиви нагадав сумирне сільське дитинство, вона сказала; забур'яніло кругом і боюсь висапати, може гадюка тамо під лопухами; лякливоша від старої дівки; як ви кажете, дати вам сапку, позрубуєте цей-го бур'ян, діти вже розказали, що ходить страховий агент, то це ви? висілок: двоповерхові шахтарські будиночки із зашкеленими балконами, з тісними літніми кухнями за горідчиками і садками; на чорному від вугільної куряви стадіоні чухались об штангу кози, тітка, сидячи на дерев'яному ящику, торгувала черешнями на склянку; немов по-писаному вродилась кума, повела косим лисячим поглядом і заздрісна жіноча енергія згойднула Валину втому, згоїла нашпигані на зап'ястях руки; та звідки, — обоє розпитували, — та скільки в паспорті записано дітей, та чи насправді розлучений, та звідколи, та щоб ти здоровий був, такий помічник, та чи з розумом попиваєш, та чи ж багато переляканих сьогодні застрахував, ще мусиш по людях іти, то нехай тобі Бог назустріч, ну я побігла,

варення пригоріло, сюди чую, гвалт! ми приснули змовницьким сміхом і вона довірливо, як давньому знайомому, сказала, що завтра йтиме на нічну зміну, сьовечір вільна, вип'ємо чаю, варення пожичу в куми, любиш полуничне? зупинився в готельчику? по телевізору третя серія, подивимось, ніде ані чоловічої душі, вино і пиво завезли, приймак он листом порадував; якщо взнаю, кагал ваш кедроні матері підпалю, гад буду, терять нечіво; то таке мона стерпіти? старосвітське запрошення власкавлювало мене, коли по застрахованих висілчанах букет пійоній настарцював і запитав себе; хочеш обсістися тутай? буде степ, буде річка, відтерпнуть зціплені сухожилля; подумай сам, така дивна полегкість окрилює по хуторах, по висілках за каменоломнею; тут знайоме все, сходжене мною. І дивне некликане щастя зоріло на воді, коли затінком зрадженого слугами виноградаря збігав до порому, мріючи і померти на скелястому березі; отак помріяв перехитрити час, — розбите бронзове дзеркало на споді гробниці, — побачив себе, на сотні сумнівів розколотого бідом дорогих мені людей; краще нести свій хрест самому; так думав і підходив до будинку за купою жужілля коло котельні, квіти заховав у спортивну сумку, подякував телебаченню за відсутність сусідів, домлівала задуха, двері були прочинені; вкладала спати дітей, серветкою витирала попільницю для гостя і, щоб пришвидшити час, обминала поглядом годинника на столі; я поклав квіти в раковину умивальника і ступив на балкон; там на підлозі лежала напівзгорнута постіль з матраца і ковдри, на підвіконні пахло кремом для засмаги, — прохилив вікно і обпікся святом малинової зорі над похмурими териконами, над проламаними покрівлями бараків, над автобусною зупинкою, над диркотливою хмарою пилуки, над мотоциклом без фар, що пригальмовує на майдані, тверезіший в колясці поправляє рибальські сітки, а водій, почіпивши на руль ребристого шлема, давиться пивом з банки, яке хлище йому через ніс, подає посудину напарникові, той заливається і собі, хляпає кришкою по слоїкові на коліні, "емте" рвучко газує на бруківку, розлякуючи молодих півників на паркані і, коли минають стрій двоповерхових будинків, чути підмугикування і вицок свинцевих грузиків об дно мотоциклетної коляски; на узвозі скловатний туман тверезить зальотників і пісня тихне; накрутила будильник і стрілку виставила на шосту — позавтрім чекатиму на переїзді, — банки з варенням знесла на кухню, засміялась, знімаючи хвартук і витираючи ним руки; якщо запросивсь на балкон, значить нема, десь посіяв упевнену силу власника, що возсідає в світлиці озутий, курить і струшує попід за диван, видно обоє ми збідовані, правда? цілуючи, переніс легке, бо радісно піддатливе, жіноче тіло в кімнату і задихнулася вголос; ти хлопчик! потім, прозоріючи після тривоги, за кожним пестливим словом і відкриттям якогось ширшого світу, справді побачив себе малим на скрипучих складських воротах: засліплюючи кальціоною содою вороння на кленах і дітей на залізному прутті, снували, спінували руді калюжі старезні "Зіси" з роздутими бортами, водії часом привозили з лісу пучечки чорниць і тикали з кабіни хлопчикам, що обривали губами ягоди і зарікались більш не пуляти болотяними шибалками в лобове скло, не підбирати заслинені недокурки за порогом вагарні, не курити за сухими ящиками й за тюками

осикових стружок, не чіплятись за задні борти на повороті, не сукати дулі водіям, котрі раптово гальмують, щоб вискочити з корбою, не збовтувати зелену воду в пожежній, вохристо пофарбленій, баді під щитом, виловлюючи пуголовків майкою на патику, буцім сачечком; ловити тільки злюче осине плем'я на мішках із-під цукру; тако пляшечкою накрив осу, загвинтив корком і притуляй до вуха, вилізши на ворота й тримаючись за найвищий гостряк, або розхилитуючись над калюгами, доки гуркоче товарний поїзд і зловіщого скреготу не чути у вагарні; ті навстіжно прощальні схлипи перед річищем залізниці і кам'яним руслом сошейки замовкли тоді, коли трактор притягнув і одчепно покинув під липою стару з солом'яними віхтями на лезах, з погнутими залізними колесами січкарю, ми гойдалися на довгій тичці і тупі леза мотлошили оберемки лопухів, перерубували сухожилля подорожнику, зеленим соком прискаючи нам межі очі, — ворота прощань над січкарнею світу наврочили блукальну осінь; ніжній і тихій, що лягла підборіддям на кулачок, хотів повідати про найніжніше, та поберіг на потім; будка на переїзді, там мідний чайник на столику, затягані карти і два ящики замість стільців, за відкосом мілка криниця, дві гайки примотано до дужки відра, зливала на ноги після грози, що застала напівдорозі; перекинувши кирзові черевики через плече, по гарячих калюжах, по росяно прохолодній траві, по іржавій від залізної руди стежечці причвалав до світлофорних троянд, окропом грозової рішучості змив куряву на ступнях, одсвіт блискавок ще різався на листатому кінському щавлі, але гроза даленіла за велосипедними коліями по отаві; — засвітло, підборіддям притримуючи тріпотливу хустку, що збилась на шию, вона з'їхала з мосту, минула луг, і росяне білоцвіття таволги хльостало по литках, пахло медом, деркач дудонів за вербами, зрідка колесо наскакувало на щєбінку і буцкав об руль бідончик з вечерею, мляво, сам по собі обзивався дзвінок, звуки наливались срібноголосим чеканням, подібним на забалакування самої до себе; може прийшов досі, чує здалеку, зустрічатиме? війнуло креозотом, іржею від штабелю шпал і купи скоблів на галявині, відтак дочувся дзвінок на переїзді і вдячно тельнювало серце, це ж прийде; відколи за покійним чоловіком подалась, покинула донську станицю, стільки й світу чужого, що день до вечора, люди кругом вербовані, очі видовбуть і не питай, як звати, безрідні, прийшли; приймаки пили, бо всовістити нікому, терпи і на, коли хоч, побачення; духмяність кропиви забивала дух і вже яскравіла над посадкою, наливалась наркотичною силою зоря, як бубляшок маку; колесо вильнуло на мокрій траві, — вона підпихнулася чобітком і виїхала на тряский брук, що під переблиском світлофорів нагадував шкалу термометра; притулила велосипеда до сухої західної стіни, прислухалась до тиші в будці, заціпнула сталевим півкільцем розстебнуту по дорозі кобуру і зняла з руля бідончика, здалося їй, злиденно легкого, як для святкової вечері; загорнута пілкою варена картопля, малосольні, з окропом, тількино з макітри, огірки, дві парникові помідорини і чвертка слив'янки, затикнута газетним чопом; озирнулась на передгрозняні хмари, що набичено й грізно сунули проти вітру, над скелями блиснуло і небесний вогонь розіллється по тілі; заледве тремтячими пальцями розвзулила на шиї хустку і по-дівочому пов'язала кісником; простелись йому дорога під

місяцем; спів невидимих по байраці птахів завмирав над покосами, пахло дудником, лопухами і пустою, як на покинутих обійстях, так не хотілось заходити всередину будки; знову пустився дощ, вона переждала його під стіною, дивлячись на диких двох голубів, що сиділи на одному дроті з сизастим соколом; сутеніло, вставав молодий, ще прозорий для звуків, туман і мені легко вгадувалась дорога по дзижчанні на переїзді, босим ішов через луг, марно черкаючи відсирілими сірниками об тертку, виплюнув біломорину, під ступнями потріскувало бите скло граду, дивувався темряві на вікнах діжурки і думав одне; не прийшла, всюди пізно; потім, коли поставила відро на цямрину і простягнула жовтий залізничний жилет, запитав, чому світло медове? — буря дроти обірвала над дахом, — скринька ліхтарика з різнобарвними світлофільтрами тьмяно палахкотіла на вікні і вона, сміючись, насварювала мене, коли з яскравої, буцим молодий льон, зелені перемикав світло на втомливу снігову кипінь; вмиротворена любощами, ворожила на картах; я ж козачка, дивись, причарую! за довгим дзвінком вибігала увімкнути прожектор перед поїздом і, слідом за аміачною задухою після цистерн, креозотова тривога, вічна супутниця доріг, гніздилася в тісній халупині; вона кидала жовтого прапорця на стіл і пристукувала колодою карт по долоні, мовляв, нехано здихаюсь того гнидника, виглядатиму тебе; обридне хліб страхового агента, прийму, поживеш, поки серце здорожене втримає; мої діти тільки мені потрібні, знаю, вгадую твою печаль і тому не розпитую, всякому своє болить, а мовчазному найбільше, звідала по собі; знову тоскно над шлагбаумом сурмив дзвінок і, всенічно вартуючи залізне річище, ми слухали тьохкіт рейок довго по тому, як поїзд даленів за криву, боялись загадувати на три дні вперед, лампочка в ліхтарі тускніла, нагадуючи шершня; сивів і вищав туман на мосту, коло річки на брилу граніту опустився старезний степовий орел, востаннє оглянув голий до териконів простір, хрипливо гавкнув, роздратований свистом ховрахів на горбі, прислухавсь, — замовкли, — зігрітий втомою влади над степом, міцніше вкутався крилами, суворо й незмигтно звів очі на дзьобаку, ніздрями з насолодою втягуючи полиново дрімотне повітря, заплющився; рудувато світлий знак на його голові скоро геть зіллявся з пільмою і ніч, вилизуючи завошивлене тіло, змиваючи темно-буре офарблення пір'їн, владно розкрилилась над косогором; за тиждень, викликаний телеграмою куми, повернувся приймак, — переказував Северин, професійний злий вісник і знавець таємних оказій; як-то вона зараз? добре, що відмовився бути тягарем, двом нещасним ще гірше; гайну до висілку, взнаю про все, тільки мине ця депресія; бач, по-лікарняному заговорив, сам собі кат і зцілитель; така вже доля пустельника.

Коли відчинив двері на вулицю, копняком на сльоту виганяючи пса, що заліз під мокрий брезент на дровітні і тричі пчихнув простуджено, — ріка випадковою жінкою загорталася в простирадло туману, вітряні крила дерев опали і звіром ницьмував на піску паром, дві линви ховалися в очеретах, над трьома хутірськими хатинами царював сутінок; довго спалося, — запитав себе Богдан, — довше за двадцять віків од часу оніміння Захарії? як пахнуть під навісом вільхові поліна! одним оберемком пропало,

обіцялись привезти вугілля, тепер лід зміцніє, краще підкинути підводою, скільки його на зиму потрібно, палитиму по пару совків, на розпадку нацюкав дровенят, не пропадемо; але скажи, відколи дід відійшов покайним сном, хіба я жив для свідоцтва; звідки ж думка про сповідь? дивно, земля за погрібником цвіте, печериці до морозу зародять, мона насмажити пательню на маргарині, закликати на сто грам енкаведиста, бо дід щось змовчує про себе й про лисого, знайомі давно, тільки останньому пам'ять відбило, диво що так, добряче на віку повар'ятував, гола голівонько; а може приходить дід остерегти, почути незнищене слово роду? от Северин сам самує, обпалений сатанинською хугою, тому і скластись не здужає, вбивствами смерть залякав, таким у пеклі вже тісно; до купи нас осінь звела, маю послухати дідову мову і його, звідти і звідси; куди це задівся бідон, а, ононо під кухвайкою в сінях, думав гасу нема, трохи є — зачерпнув консервою рідини, чий запах так любив змалечку; особливо якщо бабця на присьбі доглядала керовгаз, на дні латунного тазика плескались, кривавили воду випатрошені карасі, луска сріблїла на стертому з дерев'яною колодочкою ножі, якого колись загубили на городі, дочищаючи пізні кормові буряки, потім виорали весною, трохи заклепки підправив і ніжик вдвічі рідніший, керовгаз розгорівсь рівним полум'ям, молоді півники склювали риб'ячі пухирці і неболяче довбуть мої позбиваті об каміння, обвезяні соком перетертого в пучках кривавнику, соромітно нехворі ноги; зара збігаю на город, наламаю капустяного листя з росою, виріжу туті прожилки, розкачаю його макогоном, бо змащена олією качалка лежить біля тіста на столі з відгорнутою цератою; ліплять вареники, покинуть мені ложку сиру з цукровою пудрою і жовтком; нехай бабця капустяним листям обкладе варикозно зчорнілі, вузлакуваті, набрякло важкі, буцім намоклі головешки з дилів згорілої хати, ноги в бурках з широкими халявами і вискубаною ватою на носак; кепсько, що нема молодих лопухів, нехай оббинтує листя, згасить вуглини жару в кістках і знову з її пальців обсіватиметься біла пшенична мука; жаль, шпаки обнесли останні з підв'яленими боками вишні на верху дерева, міліла благодать, літо висихало ряскою на мокрих вербових поплавах під причілком повітки, чорнобривцями й пізньосерпневим страхом духмяніло подвір'я; скоро поганяй в школу, так неохота, бабць, добренько мені на дворі; треба йти, треба; бачте, пішов, аби залишилося наше подвір'я; одну-но мить посидіти б там на калачиках, обхопивши коліна, посутінкувати радісно — гляньте який улов, — верболозовим пруттям залатувати дюри в старій колисці, що пахне равликами; ти нею вкривався під час грози і сам нагадував равлика; посидіти б, почекаати, ось підрум'яніє на сковороді і спокусливо вигнеться смачнюще присолений, ламкий, хрумотливий хвостик ще недосмаженої риби, сміливо відламує його! Запах гасу вмив лагідністю і просвітленням зору; він побачив за руйновищем монастирської стіни: собака, витягнувши шию, хлеще воду на обміліні, фиркає, роззирається, біжка обнюхує покинуті мишачі кубла по притолоченій повноводдям траві, поводить мордою на густий оситняг, звідки за мить вигулькує з обплетеною водоростями, прибитою по течії пляшкою, яку, мабуть, ховали на похмілля туристи, і вже сягнистими стрибками летить за дровітник; кладе з пащеки посудину на купу однакових знахідок, втомлено, з гідністю піонера, дибає до сторожки,

прочитуючи в погляді господаря подобрілість, прищулюючи вуха і б'ючи хвостом по слизкій, як шкура викинутої здихлятини, осінньо холодній землі, повискуючи сам до себе; спатиму в сінях, аякже.

Ввійшли обое; вогонь зметнувся у буржуйці, осипавши в піддувайло жар, і обсвітив крізь прочинену фаєрку пристанище пустельника; під ліжком обметані гонучами кирзакі, під стелею низку тарані з обламаними плавниками, цибулю, часник, гумовий клей, кипу журналів на полиці, в пузатій коньячній пляшці наливку зозулинцю для зміцнення сил, гранчасту, ще прадідівську чарку, — єдине, що виніс здоми, — кисет запашистої з буркуном махри, безмовно сіру тарілку радіо і окремо на покутті рибальські причандали; моток пофарбленої вільховою корою жилки на розламаний сірниковій коробці, пуделко з гачками, розсип дробин, бамбукові з фосфорними наконечниками, соргові, набірні з гусячих пір'їн поплавки, карабінчик для самопідсікання донки, кормушка з свинцевим грузилом, жмут сталки, пластмасові мотилі, кований гак на сома, обсмалений ріг на лінка, дві потускнілі латунні блешні, вудочка для зимового лову з потрісканим ніпелем, анісові краплі на денці плящини, голова велетенського рака з побілілими вусами, кусінчики сухого спирту в затяганій, напівобдертій коробці, блискучі від парафіну, зеленоголові великі сірники, ніж, бензинова запальничка з патрона, похідний примус, піврозламане кружало макухи, пінопласт, мормишки у вигляді гедзів, зламок коркового дерева, трубочка від крапельниці, пластмасовий розкладний стаканчик і томик Аксакова з фіалкою замість закладки; буржуйка чмихнула димом, зітхнула, неспіхом взялась пережовувати вогняну з іскристим насінням траву. Дістав шовкові нитки і до бильця ліжка прив'язав два кінці недокінченої сітки, уявляючи, як впливе на весняному поромі вдосвіта повз тремтливий на середині ріки стрій поплавків; ловко, човником засмикував нові петлі, вічка нагадували миті прозрінь; хмільні, горласті, з бородами, розкустраними на вітру, поверталися лжеченці в пустелю з Царгорода, пліткували, язичили про Іоана, гостювати цурається, людиноненависник, зрозуміло, підбиває на владу чернь, зверхність і здирство його погубить, скільки храмів цих одкривати, подумайте, браття дорогі, дам престольних гнівить, мовляв, очі підводять сурьмою на манір єгипетських ідолів, августійша імператриця Євдоксія в сукні прозорій опечалена серед троянд, зітхає чиста, як сльоза ближнього; він, братове, нелюдимий від бісівських вад, от побачте, доведе до різні з аріанами, духовно зміцненими Юліаном, сатири на християн писав, атеїст, прости Господи, та ж не христопродавець, благочестя тримав до імператорського вінця; так, тоді передмістям Дафни іде повз храм Аполона, туман, запустіння, ящірка пірнула в перекинуту вазу на сходах, жрець саме заколов гусака і роздмухує вогонь для всеспалення, пір'я летить аж до сандалів владики, а поряд пишається храм християнський з мощами святого, богомільці з піснопінням розповіли дорогу туди; добра собі okazія, закрити зборище, викинути кістяк, нехай тиняються по місту процесіями! ті кричать — пасрамляться уклінні перед істуканами! а той собі — я, Юліан, наказую; муруйте тюрми! вірите, браття, останнього дня блискавка креснула об мармурового Аполона з простягнутою рукою; нема, нема, то двох воїв, що

поскаржилися на утиск, закайданив Юліан і схиляв до язичества, ті нівкакую, обезголовив їх і убоявсь гніву, давай сатири писати на християн, каже, язичеські храми хіба шкодять церкві? давайте сусідувати; якби не так; дива євангельські заперечував, епігонствував, графоманив, поетами, музикантами себе оточив, богемствував і впливався славою; по його творах учні скніли над рефератами на тему: легенди про Ісуса Христа, мракобісся і фанатизм іудейської релігії; ранений під час походу в Персію смерть за хмарами саранчі узрів, живота обхопив і болото з кров'ю кидав до сонця, вигукуючи; ти переміг, переміг мене, Галілеянин! ченці на підступі до печер, оббирали реп'яхи з одержі, позіхали, хрестили роти; від їхніх кроків на пагорбі ховрашки ховалися в нори і тих цвіркун. Нитка скінчилась і Богдан ще відмотав від катушки, прислухався до вогню, поміркованого, мовби корова жувала жуйку — і голос дідів долинув; заповнили світлу столицю так, що православні мали прибіжище в одній домовій церкві, бо храми відгикували богохульними гімнами, аріани торжествували; горе нам, горе Антіохії! гори кругом обжилися утеклими, вони ставали на молитву вночі, імператор Валентин спалив двадцять чотири пастирі; чистосерді стражденники вставали за криком півня, ждали грози, кругом напів'язичники; слухають псевдонавчителів, гординею чорних, золотооких відперелюбів і звірств; ось вони, звузлені, зріднені торгівлею і кумівством, похиттю й суєслів'ям, свідоцтвами й гостюванням, пилом доріг і димами пожертви, обітницями і клятьбою на мечях, ворожбитством, астрологією, прискаленим розумом, звуком самотньої сопілки, розділеним майном, поцілунками, курчатами під спільною квочкою, собачим гомоном, поглядами за вікно, скрипом ясена, колосистою спекою з волошками навшпиньки, щитами на воротах, постаттю в мучному вбранні, лунким голосінням сича, потом смертельним і видихом без Божого імені на устах. Остерігайсь Северина, онуче, старий скористався довірою твоїх розмов, на два береги розкаркає про гріхи сильних світу; лжепророчисько, якого скіфи забули спалити в степу, на купу хмизу на возі поклавши зв'язане тіло і вогняними жигалами штрикнувши коней під боки; чуй-но, за твоєї відсутності пробував слова твої, пащекував до людей, промови ябедні багатьом подобались; слово Северинове, мов брязкіт ключів, приємно й безглуздо діє на довірливі душі; слово ж твоє рятівне для свідків печалі; Северин бо — єпископ заздрісний, даремно примірював митру твою; любитель ситних обідів і пісних розваг, рибу пічкує по норах, за простолюдина себе видає; людина з поміркованістю вола і спритом ящірки, коли наступають на хвіст, своїми брехнями мріє затінити наш рід; стережись, один ти, один над водами свідок і пастир.

Ваша правда, діду; безвихідь залякує, але трудно збороти самотню людину; проте тоді, поневіряючись пустелею розпачу, телефонував на далеке місто світлокосій, юно полюбленій жінці, сказала, що день народження сина співпадає з моїм днем, батько давно підполковник, пам'ятаєш пасхальну дорогу, живу в чоловіка, зраджує, квартира моя порожня, відпочинеш хоча б, приїжджай; вгадуючи її материнське співчуття до себе, пролітаючи десятилітнім тунелем розлуки, згадував дитинство; а нині зима, смуток неісходимого снігу, що ополудні на вирубках пахне весною і огради полустанків

збігають назад, череп'яне листя дубів світає над розбитими чашами митарств, над вокзалами з висоти пригадувань і замовлянь; спи, кохана, чужа, в домі зрадливому, спи, чекаючи обіцяного дзвінка, спи, уявляючи себе перед дзеркалом, зоря парфумів на лівій долоні, правиця ж вигойдє синюватий, як молода кленова кора, лак на нігтиках, спи з дитям, спи далека, спи під намоленим заступництвом зустрічі, спи, обмита наркотичним маковим молоком надрізаного хмарою місяця; стокопитна ця ніч притупє тумани коло залізничних мостів, губить вогняні підкови по очеретах, димом зароджує ранок; спи незаймана, ближча від світлої близькості недолюблених сімнадцяти літ, спи на землі своїй; по відкосах дотліває бур'ян, жарінь нагадує світлячків; на дні колиски вагону прокидаюся немовлям, щоб вступити в обітованну долину; спи зіщулена в рутяній, густо зеленій п'їтмі повесільних літ, спи, забуваючи лоскіт весільних стрічок, дзвін роси на барвінку, вічну зелень скорботних полів, спи втомлена, незлослівна, морозно тиха; після танців проводив додому, серпнево лоскотав лисячий комір; літа розкошу! літо, розбите на підголоски сурм золотих, несла за собою повсюди, несла на тупіт оленя з свічниками на похиленій грізно голові, напівзабута спалахувала світлим болем, спалювала туман над ознаками часу, наказувала вітрам вимітати образи, верхів'ям дерев схилитися шанобливо, на честь приїзду викупати місто дощем, засклити за ніч всі телефонні будки, — подзвонить по дорозі з вокзалу, — влаштувати конкурс квітникарок на майдані, запросити самодіяльність, та не жаб'ячемордих духовиків, а щось із скрипками, щось циганське; нехай утнуть, коли купуватиме росяні на довгих стеблах троянди; справді, на околиці міста свідоцтвом про приготування дотлівав смітник, димом залатуючи прорвини на місячно полинових сітях часу; вогонь перекидався на траву і зсезали за мостом солодкі привиди туманів, солодка вата на паличці в руках дитини, малий еси, їдеш поділитися здобним, твій красномовний захват є передчуттям втоми; не кришталево і не весільно видзвонював брудний посуд на столику, стара вірменка на нижній полиці голосила крізь сон, рука зі срібною обручкою звисала на підлогу, на якійсь станції на запасних коліях помітив спарені ряди коліс, — відбігали своє в парі, — пригадав, що подібні колісні штанги минав по дорозі до своїх, і тьмяно, жовкло світилися вікна майстеренки; потім виск гальм, під чобітьми заспаного, по-хатньому розхристаного, провідника потріскує вугілля, розсипане в тамбурі, втомлено хляпає лядя над сходами, обхідник молотком на довгій ручці цокає кришки букс, нагинається, нащось везає пальцем залізо, на дах вагону хлище з водонапірного рукава дужий струмінь, за траурною огорою стовпів різьбиться гілля акацій, ще в освітленому кіоску протяг погойдє позавчорашню газету на прищепці, базарювальники з повними корзинами на плечах розгублено, змерзло, дрібненькими кроками обступають вогнище автобуса, голоси їхні, мовби спросоння, лайливі, схожі на скрегіт розхилитаних залізних стулок; двері гримають і автобус перевальцем відчалує до базару, — холод ранкового міста, животворний еси! перед осінню особливо, — сам малієш, маленькому тобі всього жаль; від вихопленого поглядом дзеркального провалля вітрини, від доторку до всезмивного горя часу, твого найлютішого, бо співчутливого, ворога, від всього миттєво сущого покинутість розрубує

груди, немов свині, і моторош черпає кров холодною квартою; за хвилину відлягає, поменшало чорної крові? чи світ, навиліт пронизаний блискавкою ранку, на обличчі майдану вигрів тебе, мов сльозу, щоб оплакати домовину спільних нічних страхів, — тлін і вмирущість непогребно лежать на смітниках літа; хіба тільки тобі всього шкода, тобі, приблудному і чужому, вбогому духом і вигнаному за так, милостивому й сумному; мій ідеале на ранковій, засвіченій любов'ю дорозі прагнень, що допоможе зміцнити дух і подобрити для єдиної, ти чуєш, бідовий мій ангеле, — скільки в тобі краси! — ось ближчають мої кроки, — скільки тиші в моїй уяві, — прокидайсь доброчесна, вибач, що я кажу тобі ти; доки світанок дратівною байдужістю обминає мене і вкорочує лиховісне громаддя тіней, причавлює пластелинові верхи будов, аж підгинає хвоста димок над трубою пекарні, доки за пазухою поштової скриньки гріються чужі прощальні листи, ще сумний міліціонер на пероні підбиває кийком зім'ятого зі сну картуза і підсліпуватий ліхтар роєм шершнів падає на печерну темнину крайньої вулички; вокзал пустельний, циганки з медалями за материнство ладнуються на торг пуховими хустками, по дві сумки перев'язують шаліком, докурюючи "біломор" і поглядаючи на розклад московських поїздів; облесливі, золотозубі, веселоокі піддобрюються соромітно до провідника, коли розхристаний ступне на мантачку перону, що вигострив стільки смертельних розлук! ще ледве дніє; тітки з повними відрами не припрошують до яблук, дорогих на похмілля, ще запах соняшникового насіння не задухмянить зимовими посиденьками; давно, кохана, давно розлушили зерна спільної довіри; наше спілкування мусить бути святим, щоб здолати нудьгу й бескінечність, вірити: стріча вигоїть аритмію випадкових телефонних розмов, бо далекі забудуть нас; минати скривавлені левині позіхи світлофорів над заспаними крилатими середхрестями, що вітряками змололи молодість, піднесли і поверли на круги кола твої; іти, не минаючи альтанки за човною станцією, — там безлюдно і стебла лілій догнивають на мокрому піску, — поминути і пітні простирадла готельних вікон, майдан покинути безоглядно, як є, минати вихор пилуки та паперових морозивних стаканчиків над рубленою дитячою фортецею; місто віднині здається забавкою; геть розсвіло. Як і десять років тому, заявився без попередження, — ще успієм обриднути одне одному; намисто на блузці спалахувало спіраллю недолі, — минати гнівну тінь на підлозі альтанки; пригадуєш, тоді розчесана бакеном ріка губила іскри риб і за столом чаркувалися мугиряки в тільниках, час прудкішав, так галопом зривається під гору кінь, а впослі? згадай, сірниковою коробкою цопаючи об коліно і таким побитом тамуючи відсутність курива, замріявав себе думкою; бути з Нею завжди; вона пригорнулась, легка, боязко всміхнена, верхньою губою ховаючи щербинку зубів, встиг подумати про солодке буття, об'їдки чужого медового місяця, допоміг нести сумку з білизною; квартира пустує, десятирідня сестра, підгулюючи з вуграстим курсантиком, завела там рейвах бордельний, приберемо післяобід, згоден? чого тинятися по готелях? Через десять літ пригадав цю вуличку, під'їзд, плескач відмокрілого тиньку на порозі, пригадав, щоб хутній забути тебе, минулу, й здолати прірву відчуження, бо не отримуючи твоїх листів, любив їх ще більш, ніж раніше; невимовне далека, радий побазікати з вами голосом

великих людей, чиє листування цитуватиму, позаяк власного голосу у вашій присутності бракує; мовчання ваше нагадує про той час, коли вважав себе негідним любові жінки, мною найвище поцінованої в якості єдиної представниці всенього її роду; моя втрата, дозвольте торкнутись подій далекої осені, що тільки поглибила світлоносний потік, це може вам видатись несумісним щодо деяких обставин мого життя, але будьте певні в цьому зізнанні, рівно як і в моїх почуттях і любові до високого стилю; ти підхопила грайливий тон, щоб не згадувати образливого; і, газетою обмітаючи павутину над шкіряним кріслом, рипаючись за двері з сміттевим відром, зливаючись обрисами на дзеркалі ванної, нагинці один проти одного віддираючи на підлозі минулий віск, на німу радіолу складаючи порожні сімейні альбоми, ми віджартовувались від боязкої спокуси напівнатяками, і розносили по оселі тиньк, подібний на попіл кострища тоді за клубом; після танців сідали на лавочку з шести цеглин і соснового обапола, менші з ліхтариком і брезентовим картузом чимчикували по полуниці на дядьків город, я героївся, підбивав парубків йти по складську горілку на рампі — гвіздки загодя розхилитані, двоє тримають тебе за ноги, на плечі стаєш, головне скло покласти за пазуху; квадратна, розміру ґрат прохолода тамує дрижаки і ґратована нора втягує руку, аж муляє під пахвою; зловчений намацав два корки з покійно приплюсклими хвостиками, внизу сопуть, один подає ціленьку пляшку з одбитим дном, однаково запилюжена; став, став назад; ціхо, доки сторож обійде лісосклад, паливний склад, чайну, то мона й цукерків напатрати з сусіднього вікна; за спіхами зникає страх і, тільки припасувавши шибу, сплигнувши з плечей приятеля, на землі відчуваєш, що вигрівся, щез скляний холод на грудях, гайда! — ти, моя люба, вдавано звична до смерклих okazij, кидала на вогонь корінчики полуниць і нарікала на зелепухи; горілка коралисто золотіла від полум'я, з дупла липи дістали склянку і дасенівський голос на магнітофоні вістував далеке, як судний день для безбожника, бабине літо; тоді обняв, ти зітнула лопатками й голосно здивувалась, я, дороженький, не вішалка! тому так дивно і боляче розмагнітити обіймами роки? вона мусить бігти і наказує підобідати в кафе, ононо за тролейбусною зупинкою; після роботи малого на чоловіка покину, прийду, виглядай; а легким лебединим розкрилом одягла білу куртку; ще за втомою відходу літньо і легко золотилася курява біля штор, а час був пожалкувати за злодійським ковтком лимонної, чистий хміль той будив дорослість, нині саме безтривожне знаття, прийде? не прийде? прийде, звичайно; сама звичайна, внесла вітер суботній і хлопчика за комір привела, сказала, що гості заморочили голову, зараз сестра на сльозину забіжить, вибач, милий, малого забав, маю клопоти гастрономні, повір, хутенько змотаюсь, побігла я! з сумки дістаючи кальвадос, згадав давнє почуття лишньості, що охоплювало, коли хвостиком швендяв за нею і мріяв про усамітнення; так само поспішала, так само зчужілість виляскувала до продавців, так само любила купувати панчохи, косинки з люрексом, купувати за найщиріше золото розлуки, яке привозив звідусіль, тільки його назаробіткувавши по країнах; купувала всякий на чоловіче око непотріб, щоб доказати свою незаперечну владу над речами й над ним; малий уклікнув перед порожнім альбомом і заплакав саменький, бо дідових

фотокарток ніде не було; я на кухні душився димом "примини", коли вбігла простоволоса, мов з юності; сестра слідом; хлопчика заспокоїли і вмостилися на матрац, сестри братів своїх здитинілих; я після другої надумав упитись; все чуже, ця медова щербинка на зубах, ці розповіді про чоловіка, мовляв, п'яний про конкурс натурниць торочив, фігуру мою на п'ятнадцять карбованців оцінував, чуєш? чекала образи, я змовчав, за третьою подумки зарікся від вибачень, від спільної трати знецінених літ, від зім'ятого на жовтій підлозі простирадла, від долонь хлопчика, що затулив мені очі; допили й вибачились; сестра пообіцяла курсантові, ти спробуй до готелю вселись; тиждень вільний, відпустку візьму, от і славно, військові, знаєш, ревнивці такі, чистюлі мамині; якийсь ти сумний, згоден і мовчиш, чого питається? для годиться пообіцяв обійти всі готелі і згадав трамвайну, склобійно скалчату дорогу на вокзал, чимось споріднену до дитинства, — підлітком намотував налигач на лікоть і зірвана за бугаями корова потягла через купу скла, на стежці ногою тряс, об пеньок вибивав гостре пляшкове дно з розрубаної до кістки п'яти, того літа ми зазнайомились, скільки скляних доріг протекло на прив'язі до рогатого? — щоб не муляти очі сусідам, вийшов сам і перегодом дві розварені сосиски трамваю бризнули соком людей на щелепасті сходи вокзалу, тоскно з вонітуючим риком обіззавсь на далеких коліях "чмез", пожадливість міста катувала знайомим до відрази станом невсидючості, лоскіт серця оголював нерви і вигризав кістки зубенятами хробака, що точить нас переважно під ранок; ім'я йому: тривога часу; безвілля, жах, найчастіше образа пробуджують його за дня і тоді несила зітхнути і перевести дух, здається, душа покине тієї ж хвили; залишається коридор і розмитість облич, принаймні відсутність хижих оскалів; життя, десять кроків від загідженого риб'ячими кістками буфету до божевільно люмінісцентного присмерку перукарні, звідки, як завжди надвечір, несе бридким одеколоном, мокрим волоссям на швабрі, бузковою пудрою, розмороженою рибою в сітці коло дверей, похитливим потом під пахвами єхидно лисого перукаря, засаленим простирадлом і тютюновими крихтами на липкому карбованці, й стріпаними з коміра нового, загнано згорбатілого, відвідувача паршами, які нагадували повітря в гидотно газированій воді; дратуватиме все; стрій думок, коридор, одеколонна смердота, зелене підморгування таксі, домовинна холодюга від роззявлених камер схову, писк синиці на перонному ліхтарі, і втішить тільки знання, що болісна роздратованість, випікаючи ще одне тавро зневіри, розтираючи по морді ще один харкак, подарує снодійну в тамбурі електрички втому; варт злягти плечем на стіну і покаятись; опромінений моєю недолею гине світ, свобода розчавлює яснопам'ятних, дими голубіють над звалищем; чим я винен? по вагоні ангельський вітер проносить світло, — моя печальна, кому мріяв уклінно читати французьких поетів, прощайте.

Послухай діда, забудь хрипи високого стилю і скрегіт розчарувань, ніби з грудей, як із дубової дошки-сороковки залізною лапою витягують іржаві цвяхи; забудь, бо мусиш відати, чоловіче, імена всіх злослівників Бога, — хто ви? чия вогняна рука, який ангел за богохульство скарає? вклоняєтесь каменеві, змиті течією вниз до брижуватого

морського безумства; хто ви на довічній війні сумнівів і добродеті? воістину, внуче, благаєте збавлення від напасти, жодної заповіді не виконавши з любов'ю; до молитви встаєте, плачучи, й гинете в епілепсії зарікань, єретики новоціанські, пошесть заходу; яка гординя, яке нахабство, будучи людьми, виставляєте себе безгрішними; скорій море царюватиме без хвиль, аніж гріхи покинуть катувати берег землі потойбічної; діти природи, яких пора відмолити й висповідати в синів Божих, орди варварів у сивих кибидах, алтарі поставте на скіфській землі! напівдикі амоксовії, що обпивалися кров'ю з людських черепів, зійдіте з коней і причастіться, вклякніть перед хрестом розп'ятого, бо осеніє і виноград по балках давно здичавів, найманці і господар без вина вікуватимуть? вартуйте лозу, ще вродить за скрипом линви і видзвоном шкворня об срібний дзвін, зародить достойними для подорожніх і птиць, радісно хмільними плодами. Чуєш? це пісня звідти, — козаче, козаче, я тобі не вірю, зрубав ти калину на моїм подвір'ю, — це з могил північного міста; там патріарха судили і навхрестні на грудях матросів стрічки ширились латунними зубами, православні вставали; цю пісню я нишком наспівував, латаючи чоботи в таборі, земляк же мій розповідав; за хлібом духовним одібрали й земні хліби, то білобрісі бестії, як вони самі себе кликали, давай по церквах одбирати скарби, мовляв, на голодаючих пролетаріїв, на всіх святотатців, кому храмове золото привиділось власним, додумались, ти скажи, надоумив лукавий; виступили священники: нехай добровільною буде жертва, без насильства, бо забирати гріх; і вирік розлучений: а не дождете! Листя впало на мокрі монастирські дахи, листя раннє й незжовкле, нове, буцім словечко "комунія", листя важких від облудної типографської чорноти листівок лягло на безоружні чати при дверях Тихона; старі й малі, не розбираючи слів, палили ту паперову погань всенічно, листки на вогні шкварчали гадючою шкірою і вулиці під ранок застилав чорний попіл, вітер розгонив його по соші, цілі купери наносив на підвіконня судного залу, де озирці, боячись хрестного знамення, підвелися запродані перед владикою, — рахуете, влада повелася зле? — так, святотатськи, — значить ми, влада робітників і селянства, злодії святинь? — я канони нагадую, — на одну мить старий заплющивсь поважно і тоді матрос коло дверей зиркнув на вулицю, вивітрюючи дим самосаду, випускаючи на окільні світи сірчану задуху блюзнірства; він помітив під обклеєною декретами тумбою глумління двох скліщених псів, вони смикались на два боки, незвіриньо, майже по-людськи скавчали і п'янезний двірник, підпахвиною опершись на мітлу, глухо приплескував долонями, десть на площах засвоївши звички нового часу, давайкав, свистів, по всякому підохочував до розваги споглядальників на кривавому від собачої нужди і риготняви кам'яному царстві свободи; матрос причинив двері, думаючи про комісарок і про вечірній патруль, гребнув соняшникового насіння з кишені, пару бубок розлушив і виплюнув, — недопражене, цвіле, гірке, — глянув на стіл президії під урочистим кумачем, диви, і досі той бородань сивий хармани плете, шльопнути б контру і всіх ділов! вітелі вбивають єпископів, листи про помилювання писав, а дулі! найглавніший товарищ гибів по заграницях, гнив по куренях, канешно оздобивсь на буржуїв, терор і терор, за агітацію, за пропанду, за активну, за пасивну протидію, за горобців над

трибунами, за марш впірьод, за квіти на могилу коханки, за саботаж, за гнилі сльози інтелігентиків, за красну армію, за блудні простирадла вавілонської суки, за мавпу з черепом, спітнілим у волохатому кулаці, за пропалений сигаретою диван, коли вартовий вождя, багнетом накраявши в'ялену рибу з посилки і потягнувши вина, куняв собі з жариною між пальців, обвуглював нігті, загорався великими ідеями і біг коридором розносити пожежу по світі; матрос потягнувся і відступив на крок — патріарха виводили під вигуки; благословіть владико! проте жодної богомільної руки, що тягнулась до нього, Тихін не упізнав, волала стеля, патріарх встиг подумати, що окремішність душ і ліній на правицях поглинає знеосіблення юрби, — горе вам: дика нудьга, ця головна вельзевулівська зброя, страшним попелом посіє голови — і, вклонившись, на чотири сторони перехрестив натовп; матрос тилом руки здмухнув з лоба безкозирку, буцімто щоб дістати паперу на розкур, і попросив шупку махри в приятеля, закурив; кроки ближчали, пінтим хромом шкірянок, бравим одеколоном і комісарською відрижкою війнуло по коридорі, два військових проводили бороданя, жартівливо, панібратськи розпитували про сватання одного чекіста до черниці: чіво панькацца? зіграєм революційну свайбу, пролетарським солдатом побільшає; а то як? знаєте, зовсім скис бідолага наш, пособіть! матрос одвернувся, ховаючи козячу ніжку в банякуватому кулаку; патріарх, спускаючись сходами, мовчав і від бороди його знайомо пахло проскурками.

Той матрос, діду, що розповів вам про осінь святотатства, коли ви латали чоботи голкою-циганкою і шильце з латунним обідком було захромлене в нари, той матрос міг довіковувати в домі для престарілих на Уралі, пересидівши всі табори і заробивши пристойну шахтарську пенсію, доки параліч не відібрав ноги і мову не потягнуло; ніяк за тарілку манки подякувати нянькам, спасибі їм, постіль справно міняють, одна біда, накурितись безсилий, пару раз смикну бичка і кашель додушує; обмощений подушками, сиди сиднем і згадуй, щоб його пригадати світлого; може як малим вудив на лісовому озері окунів і вода при вечірньому сонці горіховіла під берегами? людоньки милі, як пахло опеньками, як хутко змигнуло життя, один Бог повірить! — на Уралі, заробіткуючи, випадково й щовечір ідучи в готель повз ограду скорботного дому, міг я бачити старого з неголеним, проте мужньо врочистим лицем; він сидів проти вікна і зорив вище голів перехожих, в останні земні свої вечори здогадуючись: діждали благословіння, щоб вбити з чистою совістю. Присутність пам'яті всюди; готель, порохнявий каземат митарства, ліжка, стіл, простір вовчої ями, серце водянистою мерзлою цибулиною терлося об лопатку, обшоркуючи лушпу сподівань, на скляному підносі чорноголовими гусеницями сіріли недокурки, чергова входить без стуку; коли відбуваєте? о, за графин доведеться платити! посудина з гірчичним накипом і сморідком злежаної трави, з філігранною затичкою і щербиною збоку, стояла надбита відразу, яка ж утіха розпозіхатись; мусили попередити, п'ятірка й годі; витрусити сірих гусенець у відро, спакувати до рюкзака голільний станок, брудний одяг, журнал без обгортки, там стаття про перелітних птахів; якби знав, що тітка доводиться донькою тому старому за скорботним вікном, — здала, бо засмердів хату, — хіба б сердивсь на

дорогу? ладан і миро не виніс я з дому отчого, диким маком не обсіяв стоприступний поріг, спокутуючи кимось розбиті чаші, звідки зелену кров блуду пили, кров, настоящу на жабурині зневаги; повернись і розбий скляне серце гніву на голому в брудних більмах склянок столі; вино засохло на споді; слідом за тобою брат твій увійде, сяде згорбатілий, забалакуватиме про ніщо, аби хоч якось себе забути; забалакуватиме до власного потойбіччя на вікні завбільшки з траурну портретну раму, ніч чесатиме смоляні коси; далєбі, відспівають і нового пожилця, що заклятий, без вини винний і всього позбавлений, крім готелів і зрад, вкотре оплатить не нами розбиті чаші. А ви розказували, діду, що батько ваш, прадід мій, мав десь хутір і добрий дубовий ліс; ті, що гордились злиднями, одібрали; їх мучило, їх казило, ви ж, — повірити тільки! — до сніданку за обійстям стріляли в ситнику зайця й назбирували вздовж дороги білих грибів, обсідали всією родиною стола, бабця ловкими рогачами витягувала з печі чавун тушкованої картоплі, потім перекидали покоси, відрами напускали в саджалку рибу з пересохлих озер, стригли овечок, сушили вовну на паркані, сирицею перев'язували ціпилна, віяли зерно, розчісували кінські гриви, лагодили збрую, щоб їхати до млина і ліс німував зусебічними скалами; їм, лисицям облесливим, не давала спати дубина; дошок міцних нарізали на вагони й вивезли на морозне пекло рідню, напиляли стовпів під накази про ростріл утекших, потім подумали і дорізали шпал, аби залізницями на край світу заперти господарів, нагребли мішки тирси, щоб посипати закривавлені тюремні двори, гіляки згодом переробили на целюлозу й папір, пора було виписувати довідки про посмертну реабілітацію; для нас, ваших онуків, діду, набудували таких бібліотек і шкіл, геть чисто схожих на казарми, бараки, вокзали, побудовані нам для довічного вигнання; по окраїнах, мудро все таки, натицали витверезників, божевілень, готелів, спецприймальників для доходяг; мені особисто спорудили оцю халупину, повірите, завезли нові дубові рейки на пором, видно, допилюють узлісся і біля вирубки, як вони кажуть, ділянки стоїть попереджувальний знак, під диркіт бензопилок туди в'їзд заборонений; поряд, тягнучи розкрижовані колоди, ламають підлісок трельовочні трактори, спіє малина, гаддя гріється на старезних зотлілих пенях; пробачте, якщо нагадав вам болісне, діду.

Щоб полегшити біль пограбунків і втрат, розкажу лучче про енкаведиста; син його, Тралі-Валі про викладачку наукового комунізму розповідав, належала до юнацьких коханок батькових, разом розбивали намети по берегах каламутної ріки; звичайне, Северин і там не кайлом вимахував; викриття саботажників, тее-сее, ну і молодість розпалювала класові почуття до жінок; спали покотом, хто кого згріб; хвороби списували на шкідників; пан ойтц засвідчував виконання вироку; амурні води ковтали неспокій літ; за вислугу звання накинули, далі боротися з ворогами перевели, а коли синові поступати припекло, свій записник погортав, там телефони всієї совдепії; о, прицмакнув начальницьки ласо, о, давано по давній пам'яті цю активістку прозондуєм; далеко пішла, проте й по голосу миттю впізнала; висвятили синовя в студенти; брат на медичний узвіз подавсь, рахуючи, що лікар і в тюрмі лікар, справедливо сказати, боявсь, медсестер молодих старому приводив, балювали разом; Тралі-Валі, на таке

дивлячись, хату покидав і спивався по друзях; по правді кажучи, пустопорожня історія; кобиломорда з прокуреними зубами викладачка Ніну зрізала на іспиті; під час зимової сесії, пригадую, якась безсніжна стояла зима, дама з боксерською щелепою клала біля себе пачку "Біломору" і сірники, курила, по-бандитськи ховаючи цигарку в кулак, розхвильованим пропонувала воду, демократка з наметових, мою студентку висповідала по білету, та відповіла, і, наче добридень, додаткове запитання, про що б ви думали, про революції, лютневу й жовтневу; дурне дівча дати сплутало; мегері заціпило, думали, дасть жаба цицьки, бо й варта того; таки, на графин дивляючись, ковтнула слину і одійшла, і в плач; ми піт, ми кров проливали заради вас, заради світлого, ой-ой-йой, срам на мою сиву голову, дати нової ери вона поплутала, а к стенке за такої розговор! хто там староста, кому сказано, води мені! вижлуктили, худоба! староста заскакує бочком і хвать графина, очицями нелюдськими блисьнув по столах, мовляв, знали коли воду вихлебтати, ух, скоти, стара по доброті наливає, а вони п'ють і п'ють, тепір повсцикаєтесь на датах з'їздів; викладачку зводило корчами, все одно, що неїну доньку згвалтували на очах, давай про комсомольське містечко голосити, про спайку натхненних, про ентузіазми вовчих ночей; староста із графином вбігає, цокає горловиною об склянку і свою морду облізлої мавпи з дурнувато схибнутими в'язами нахиляє до професорки, ще й одним оком аудиторію пасе, мовляв, бачте за вас принижуюсь; засокорів на вухо: викличем порушницю на комзбори, на партзбори, на студраду, на бюро парткому, оброботаїм на всіх рівнях, будьте уверені, лічно доложу, даю слово від імені курсу, завіряю, що пам'ятатиме великі дні лучче, ніж свої місячні; помилуйте — й світочі закритих книгосховищ вас не забудуть, запевняю; істерична історичка подала старості "біломорину", піднесла сірника, той не курих і зопалу зажував пів-мундштучини, геть чисто козел, що жує цигарки; на мою полегкість зійшла, коли на лакованому паркеті, відрізняючи своє розкуто туге, треноване тіло тенісистки від гострих колін суперниці, без запинки протарабанила ті дати, щоб вечором розплакатись на моєму плечі, згадавши, що трималась на волосині від виключення.

Та її страх був даремний; коли приїхав на вихідні з практики, то відчув себе геть чужим — наше ніколи сліпило обох останньої п'ятниці лютого; здавала залік по психології, виблякло рожеві стіни розлунювали безвільне завзяття студентів і той радісний гам, що вістує наближення жіночого свята, підвітрена брезентина в дворі відкривала мертві електромотори, сміття, розбиті, з сатанинськими рогатками, лампочки; сонце пилком вербних котиків сіялось на чавунну ограду й розніженого на млявому пригріві кота, однак вітер нагонив хмари, знову ставало зимно, думалось; а ніде тобі людського лиця! їхав сюди найщасливіший, могла б запитати, тільки пхикнула зле; міг і букета купити; вибачай, я сьогодні зайнята, ой, помовч, ти мені не свекруха; хіба циган, щоб вгадувати, котрий, може отой, спортивно обмакогонений, може дженжуристий якийсь араб, може кіно, може зайшло за поцілунки; любив, як неприспану судому серця, осинього, затиснутого в кулаці кубла; вицокуючи підківками чобітків, легкою рукою торкаючи граніт перил, збігла до підвального гардеробу, зникла

між напарфумлених подруг, так, ніби ніхто її не чекає, побалакала, пожартувала, щось пригадала недобре, наморщила лоб і з пальтечком у згині ліктя, поправляючи смоляний берет, краєм ока оглядаючи себе в дзеркалі, випірнула з глибокого сутінку; наше ніколи сліпило на сходах підземного переходу; задивлялась на миготливі барвисті ліхтарики, по одному на мізинцях вірменина, що смикав цяцьки вгору і вниз, паперовий ящик стояв біля його ніг, туди ловкий торговець кидав п'ятірки і нанизував на палець ліхтаря, вогонь радісно багрив очі дітей на тротуарі; душа моя, полум'я в чужих руках, розгорається, ухкаєш до землі, означеної кроками милої; вогонь даремний для сутінків, що порудили від перехожих, кишать — і ніч навпроти вітрини лисіє, буцім поточене міллю хутро; кавказець за ниточку скубатиме склянну кульку, на асфальті листяний вихор ступнів такий морозний, гріють осині жала і вітер захвату повз тебе, мовчальнице; пальто з великими гудзиками на рукавах, френзлі білого шарфа січуть мокрим снігом, підземні, зіткані з милосердного дзенькому мідяків, протяги переходу і два сиво заштитнені абхазці на вокзалі; з відра кропили жовту квіть молодій мімозі, купи віниччя обзолочували їхні м'які ялові чоботи, рукави повстаних курток; неподаровані ще букети стояли в лантухах під стіною і пахли медовим місяцем курортів; на скелях досі потанули сніги, — поїдемо? — побуваєш ще — серце тисне — зичу зустріти кращу, не хворій, — губами діткнувся до персиково ніжного волосся на шиї, зелено зміїлись числа на годинниковому табло, проте й електронні намистини надто вповільнено, ніби незримий Ангел вокзалу з чітками, мригали угорі, ледве замолючи самогубний блиск рейок, біду відступникам від любові; прощавсь, молодів од розлуки, склянкою в заграбованій забігайлівці лигав коньяк і бридив доторкнутися до апельсина; на сусідньому столі виїдені шкірки світали безвільною звабою скинутого бюстгалтера; вдома бачив, на мить заскочивши в гуртожиток, розплавлений віск на тарелі, заледве погляд одвів од банкотної паки листів і втримав себе не читати від кого; скринька різьблена, визиркують фальшиво білими банкнотами; курити до гіркоти; відчай, це кислий дух поту від п'ятірні, якою обтис обличчя; однаково тра підводиться, йти провулком продажного міста, йти повз безногого на ящику, за газетним кіоском, — спить, обнявши милиці, і шапка вухом закрила очі, — йти, втікаючи від дрімоти з власним каліцтвом, стерпіти; нехай трьома незасмаглими чашами ясминно чарує ласих; п'ють трунок і обціловують всю; дивись на вокзального пса, оно спить собі калачиком на скловаті; жалке і жалісне осинє серце випусти на рваний, сирий, вже начебто березневий вітер; по берегах, де любились ми, ртутна безпам'ятна вода, на проталинах подовбані намистини глоду, маревце над кротовинами, сонячна повінь кольору осинього крила, злі окапини воску з останньої свічі затужавіли роєм, діти з пучками очерету гасають, підпалюючи траву; вогонь медовий; прокинутись на задній сидущій автобуса і дитиніти, забуваючи нестерпне; дозволити собі згадку про трамвай, на підлозі розіллятю біду фарбу; дві макові пелюстки сидінь пломеніли вільно; якось аж зло потягнув за рукав; сідаймо; вона, здивована, глянула на білу пляму, на білий атлас моєї подорожньої долі, надірвала газету, обтерла чобітки і випростала тугу в литці ногу; твій глузд, твій мозок розіллывсь яблуновою побілкою і за горбами, за фанерними

шпаківнями дач, за ядучими зелепухами таксі на стоянці, за церквою під голубим дахом дім на тебе чекає, рідніший отчого дому — будка поромника — там зітхнеш: тобі моя сповідь, Ангеле...

15

Знаєш, імператрице розпачу, володарко неапостольської імлі, деś розчісуючись до вікна в годину післячорнобильських сутінків, дума про невідомість нагадувала листівку від малої, — як рама байдужіє до вибитого скла, так вітер свище в мені крізь гостряки в грудях, — видно, стискаючи дитячу руку, ти обводила літери, ти писала; ходимо обоє по медкомісіях, щось усередині болює, обіцяють путівку на літо, тільки ти, тату, до нас не заходь, мама сказала, що ти хочеш бити дядів, лучче вишлю тобі фотографію, пришли й свою, якщо можеш; січневий морозний вітрюган підстьобував до готелю і скорочував той невимовно катівний шлях, ту тривогу, буцім щось водить, треба потинятись до мертвого сну, засинати одягненим, ніч предовга; весною ж геть біда; розтанули на площі снігові, величезні, бетонно скрижанілі Діди морози, казкові крокодили з гармошками, обсипані глицею крижані мури, ковзанка від пам'ятника до автобусної зупинки, синьо льодяні, прозорі, як спогад про дитину, вежі; з останнього пагорбка малі ковзалися на портфеликах, галасували, я допомагав їм ліпити сніжки, першого ж мене й обирали за мішень; збивали шапку й притупували, сміючись; батьківська втіха гріла дорогою і дарувала сон, як втрату свідомості від інсулінового шоку; березневими ж днями по місту, розсіваючи коленкорові квіти на ніздрюватий сніг, по місту поповзли поминки; післяобід нема чого й підступати до їдальні, до ресторану, до якогось, пригадую, здається на крайній вуличці, кафе з присмаленими паяльною лампою дверима; на столах пироги з рибою і журавлиновий компот, ще порожньо, на підвіконні обтягнутий чорними косинцями портрет роботи зальотного художника епохи угноєнь, від кухні, схрестивши руки на грудях, йде тітка, в чорному простому вбранні; простіте, міл человек, помінаєм; дорогою назад: обтягнуте колючим дротинням озеро, таблички про заборонну зону поіржавіли й хирлява на камені, бліда трава мало різнилась від горілого серпневого різнотрав'я на Поліссі; якщо по-правді згадати, то людям, тим шахтарям на видобутку радіактивного поліхлору, добряче завузлили язики, про аварію п'ятидесятих років і не заїкайся; розпитував, відчуваючи, щось не те, щось знайомо чорнобильське кволить тіло, аж доки один ханурик під автовокзалом, витрушуючи крихти плавленого сирка з борода і прикладаючись до пляшки пива, дякувати йому, не просвітив, мовляв, наслідки зара видко, рак, частковий параліч, сам на тому закритому заводі працював, було шо їсти й ковтнути, пенсія інвалідська, чую по вимові, земляк; земляк, тікай звідси, поки Бог ноги дає, а ногам силу! мене ж тутай тримає хоч якась тобі бражка, барак, друззя; завербувавсь на свою голову, дурний, було б знаття, ех, та й годі! отож, прямуючи у готель, подивися на озеро, пригадай доньку, більше пам'ятну по фотографії — з мереживним комірцем і сплетеними під підборіддям руками, з бідовими заїдами на губах і поглядом заблукалого зайченяти — ніж насправді, бо коли її бачив, час був, як атом, розколотий на дочорнобильську і теперішню добу, ім'я якій, невідомість; дитина, ясніла деś там, до горя; виплачся, п'ятірнею обхопивши лице і

втискаючи сліпи в очниці; кажуть: і яблука не торкни, і відступись від малини, то поїхали з мамою на море, там цьотки довідались звідки ми — й ходу з-за столу; доконали дірехтора, щоб одселив нас окремо, в підсобку санаторію, це ще добре, люди з сумками на вокзалі на підвіконніках ночували і впрошувались до провідників, аби забрали назад, бо ті, хто здає квартири, питають паспорти і якщо бачать, — ви із-под Кійова?, той балакати не хочуть, круть і по всьому, буцім зачумлені ми; імператриця, самотньої вроди зоря, віддзеркалена на росяному склі балкону, палиш сигарету, попіл збиваючи на вазон, змарніла й вибігала і тому так ненавистні тобі спогади про чоловіка; розтрюєш себе для щоденної війни: плаття, бант напрасований, затьопати в дитсадок, товктися в тролейбусі, думати на планерці, чим там годують їх, жалілася вчора на нудоту, аякже, кволіють діти на концтабірних харчах, того нема, того не мона, збожеволіти треба слідом за невдахою; ото б розказати лікарю, звихнутому по психічній частині, мабуть би з блиску втікав, ні, прописав би заспокійливі трави на ніч; облесливий, хитрий, щоб заслужити подяку, а доброти має стільки, як вовк засохлої крові під кігтями; тьху, було б про кого думати, просто звикла до нього і часом подарунка якогось занесе, для виховання це краще, ніж аби мала зглядалася на всякі компанії; це вигідніше, ніж знайомитись по електричках, принаймні нічого не вкраде і мона довірити ключа від квартири; по магазинах збігає, дитину за шалік з дитсадка приведе, питаю, ти шо, не міг на руки взяти? перероблений дуже, мовчить, сопе, до дитячої душі піддобритись йому трудно; а ще ця робота, голос начальниці липкий, як вчорашнє шампанське на столі, затхлість підземку, сичить і бамкає дверима ліфт, перші відвідувачі стабунились перед стойкою, один сутулиться, чеше за вухом олівцем, дама в лінній сукні кашляє в носовичок, горда собою, запихає батистовий жмак у рукав і вдає Джоконду; моєму лікареві пара; самозакохані віслюки; любити тілом потрібно, любити на заздрість сліпій німоті, на завидки всім, що роздягали очима мене на вулицях; дозїтхався ж історик, — баняка одягни, на людях роги приховуючи; десь до Уралу доплуганив, по переказах видно і ні словечка тобі, ні зарікань телефонних; сам собі винен, а то? є люди навік нещасливі і мій серед них; дурна, такий він твій, як і всіхній; мовчить, певно з медом йому на перинах вдовиніх; якусь кацапочку підхопив, обротала, запрягла книжника; втім, дядько з воза, кобилі лекш; запанів, смітить копійкою по пивбарах, давиться консервами на похмілля, спить, плентає в кінотеатри, знайомиться під час останнього сеансу; куди та-ам; якій мимрі потрібен ти з кислотою міною? зачумись і сказись, тільки верни мені спокій; друзі є, батьки є, телефон лікаря, зцілителя венеричного страху, є напихваті, питається, бракувало дідька за пазухою? знайди ще дурепу, аби сльози втирала; постїл! годі, пора до роботи, в підземелля печерні, передадуть картки замовлень, блудна черниця знайду мудрість блудливу і якийсь козлоборідий фарисей дякуватиме, згрібаючи книги на оберемок; запрошуватиме, — от мають моду, — в театр; анех тобі западеться! лисяче вогняним, розсипаним на плечах волоссям засвіти ртутний туман люмінісцентних ламп по кутках, зла і серйозна увихайся між стелажми, доки втома загоїть останню думку про коханця, про чоловіка, туфлик ногу натре, дістань косметичку з пластирем, заклеї

п'яту; тако і спогади натирають, сповільнюючи майбутні кроки; на обідній перерві прилипне екскурсант; дозвольте вас сфотографувати на фоні церкви; стріляний, ти диви, винайшов ще один спосіб рознюхати адресу, всякому дай, а мені живота носи? образився, переживеш, дровичан енурузович; да, як би на вечір згадати про каву, термоса з собою взяла, куплю три, ні, чотири чашечки, зараз по тридцять копійок, куди ми йдемо, людоньки! коли вже не думатиму про ці копійки, за всяку мелоч трусися; обов'язково не забути про каву; абино за північ впоралася з білизнаю, вручну треба, стіралка в ремонті, лікар, от п'ятькало, от єхидини кусок! нахвалявся швидкою допомогою притарабанити; випросив своє і забув; придурюється, звичайно; думає проситиму, щиро мріє віддячити за благодіяння своє, думає, подзвоню, руками лободину білизна пратиму, щоб змити останні сліди покори; володарюватиму тобою, побач, приспічить, привіється, донька ж все розуміє, скільки мона тако на кухні; або в загс веде, або пеньком сиди, до ординаторської медсестер закликаючи; знайшовся великий пан, вугрі на спині любить щоб почавила, живцем гниє, боком вилазять прокляття хворих, німі їхні погляди в спину; і одіслати шкодую, звикла, прикипіла відвертістю вседозволень, що раніше на законного розгнівили мене, на парубікуватого святенника; такий вже правильний, хіба поменшає, гульни й собі, чи й справді неземна і пророча йому світить доля; слова, силу пристрасті має високу, не збрешу, чи то й зовсім вальтанувся на голому місці, якщо вірити лікареві, тю ти, знов за своє, сказано, лікар мені по безсоромності ближчий, змовницька сила з'єднала нас, я лжемудрістю фоліантів, він тизерцином, підгодовуєм згорблений спокій юродивих і читців, сум'яттям сумнівів їхніх позбавляєм від мук себе, позаяк духу Божого ми не прагнем — і досить цього.

Євдоксіє, імператрице, за північ кремом помастиш руки, білі після прання, і від приватного сектора почуєш крик півнів; білизна, блузки рукавою самотністю ще дужче холодитимуть ніч за балконом, ніби голісінька серед вітряної пітьми стоїш, — і зігріта вдячною думкою про дах згорнешся під двома ковдрами; збудить півнячий крик; до пітної холодної сорочки пригорнеш малу й довго плакатимеш як ніколи, налякана сатанинським сном, від якого навіть півні горлали на сідалах, били крилям задовго до третьої години; кнурисько з осклілими очима лікаря лагідно іклами чухав ступні, залоскотував до знемоги, озирався навсбіч і тоді з м'яким хрустом відгризав пальці, м'яшкорив литку, ліз вище; біль послаб, тільки солодко нило серце. Ти тремтіла спросоння, вололарко підземель, і тим зримішали мої сни за лісистими горами; обтрусив дощину з оберемку бузку і спробував посміхнутись, але тільки-но ти куснула губу і сніжним цвітом остудила рум'янець на щоках, а три обличчя за святковим столом обернулись від торта на двадцять п'ять свіч, міцнотіла, здобна, з родимкою на скроні, кума здивовано зиркнула через плече і щуплий залізнозубий кум поправив на переніссі сталеву оправу, донька майнула ліловим бантом і заходилась виймати гостинці з рюкзака, три пачки вівсяного печива, три пляшки шампанського, ляльку в білій хустині, купу барвистих, навіл зігнутих книжечок; тільки-но ти на два оберти повернула замкове коліща, я відчув себе лишнім на твоєму дні народження; кума

ойкнула, на кухні загримала посудом, кум однією п'ятірнею ручкався, а другою наливав по фужерах коньяк і горловина пляшки цокотіла об тонкий кришталь; замурзана шоколадом доня з лялькою під пахвою забила у куток і по телевізору дивилася мультфільм про блудного папу; мені полоснуло по очах те пам'ятне світло, коли кума стренчила аборт, а ти, не маючи лишньої копійки, надумала сама зірвати вагітність, добре хильнула "Кагору", годину кисла в гарячій ванні, знепритомніла, очуняла, носом сьорбнувши води, розсікла голову об стіну, проте вирачкувала до балконних дверей, лежала на вітрюгані, коси прохолодно налипли на спину, від литок тіло вбралося сиротами; там і знайшов після роботи, закутав ковдрою, поцілував синю жилку, що ледь пульсувала на шиї, звівся на лікоть від кам'яного лиця; через тебе гублю здоров'я, поштурмак; але не зірвала плід, і ось донька дивиться телевізор, підходить до стола, бере з тарілки консервовану сливу, сідає в куточку, заслухана чимось жалісним, по-заячому морщить носика й покрадьки цілує ляльку; зайти в умивальник, буцімто змити куряву — і вимив сльози з очей, бачив на раковині бігуді в каштановому волоссі (вкотре пофарбувала зачіску), поіржавлений станок для гоління, півпляшки колись подарованого на день армії одеколону, вологу ганчірку на голобетонній підлозі, міль по закутках; здавалось, рубнули спину кастетом і кремезний у чорному светрі чоловік зіпає ротом, безсилий продихнути вогняний дух чужої оселі; звично рукавом тернув по вилицях і вийшов на кухню; ти тримала бузок і губами вицілювала кожну щасливу на три пелюстки цвітину, тамуючи нервову спрагу; пригадай, обіймав під ясенами пологового будинку і, не випускаючи букета з рук, цілував світлу тінь хризантем на припалених сонцем віях; що нагадувати, коли знайшла собі жевжика, — лікаря; голос, раніш власкавлено тихий, крижанів під владою забаганок, недокінчене вбивство дало тобі дозвіл підфарблювати коси звабливим фіолетом, на два гудзики застібати джинсову, вузьку, з розпіркою сукню, звідки видніє туга сіть панчохи, дозволило безжурно курити, обтирати в кулаці горловину пляшки з пивом, освіжатися в сутіні дезодорантом "Жасмин", і, завівши долоні за шию, ліктками стискаючи бузковинь грудей, блукати голою примарою по кімнаті, вдивлятися в морочне вікно і, слідом за човганиною по коридорі, бігти в обклеєну портретами акторів вітальню, стиснути ямки в тазу, мерзнути нетерпінням, ждати, коли від погляду коханця осліпне сатанинське золота зіниця на дверях; мені ж казала, "згадай балкон, чого відтягнув звідти? після того зненавиділа, як перший гріх", "не бійсь, не чекатиму, доки вонкати почнеш"; і, пам'ятаючи, що чім незалежніша жінка, тим дужче розслинюється чоловік, дякувати долі, я вдихнув по готелях холод соснової, щойно вимитої, підлоги, зненависть посилювала щем дошлюбної віри, на затяганих покривалах вовтузились нові приятелі, темнів під вішалкою портфель страхового агента, на батареї сохли обмазучені джинси водія-автобусника і місячно сяяла кокарда на картузі льотчика цивільної авіації, на вішаку синів просмерділий міндобривами кітель, вино "Агдам" рожевіло на денцях склянок, за північ скрадливо рипіли пружини, чувся шоркіт сірника і під коробкою тріск обвугленої голівки, чуже бухикання, осінній вітер і відчай, буцім кожнісінький звук роз'ятрює свища під

лопаткою; сусід плює на жарину цигарки, димом здмухує попіл з подушки, човгикає туфлями об поріг і переогодом вносить знадвору аміачний сморід загідженого туалету, з графина перехилці дудлить воду, восковим пронікотиненим нігтем цопає по гранчастому склі, щетина покійницьки іржавіє йому на борлаку, важкі закисляні очі сльозяться волячою тугою, і не знаєш, хто він і звідки, чим його втішити; зітхає всю ніч; зранку тут розходяться без прощань, бо назавжди, а надвечір, перечитуючи замаслені старі замітки в газеті, розстеленій на столі, виглядай нових приятелів; старий циган, заприщивши грубу козячу ніжку, на білому простирадлі простягнеться в гумових чоботях і армійському бушлаті, скаже, зятя потягнуло на убогу одну, може завтра следак дасть свіданку; моторист рибальського катера повідає про похорон матері, захрапотить білою редькою, зубами розірве батона, впаде на постіль, заплаче, капроновим капелюхом накривши лице; в дощ татари-будівельники ліпашитимуть за стіною в доміно, смалитимуть зілля і вчаділі таргани з-під плінтусів поповзуть на коридор; діду, в ангельських шатах надходите ви і стоїте ледь зримо; ранком супутники розбігались по справах, я брів у їдальню, там, біля директорського кабінету, товклись не стільки засмучені, як затяті цьотки, товклись, щоб замовити поминальний обід; відтак дорога мені була на бурову, експедиція шукала артезіанську воду, потоки ж бо після аварії згіркли, пил граніту, через легені потрапивши в кров, кам'яною зморою наливав тіло і думалось, як прожити заневоленому свободою? за дня сонце й камінь рятували турботами, на головпошту не наспіло телеграми, листа, зацмінний смуток білів над шиферними дахами міста, де справляли поминки й пахло рибою, де знову виглядав нічліжників, лігши головою до вікна і заклавши босі ступні на дерев'яне поренче; і ось я вдома, знаючи, що сплю, кума на завтра запрошує до себе, кум на похваті тримає шовкового з вогняною підкладкою плаща, кума, вдягаючись, вильне гарбузкуватим задом, дружина вкладає спати малу і насварює пальцем ляльку; обоє спить мені! коли дзвінок, трое молодиків на порозі димлять крізь малинові ніздрі, дурнуватو вклоняються, шлють вітання, дружина мовчить, злігши плечем на одвірок, хапаю одного за гриву, другого за барки і б'ю їх лобами, третій, чорнявий лікар з тонкою шкіряною краваткою і вугрем на шиї, коліном рубає мене в пах — пробудившись під готельною з мишачим запахом ковдрою, помічаю; ртуть на шибках перекипіла в досвітнє срібло, куці роги подушки сторчкують над головою сусіда, а на столі, пригнічена пачкою "Астри", сіріє вчорашня квитанція про сплачені аліменти; на вулиці гримає візок двірника, що час від часу коло бордюрів підмітає прощальні квіти; місто, де поминки замість свят, давно прокинулось від крику по барачному коридорі; прибиральниця в темряві копнула шваброю тіло ханурика, від пальта його тхнуло пивом і цвілими сирками, скорцюбленого сусіди поклали на голе ліжко, оббалакуючи; видно води шкорбав пийнути в умивальнику і підкосило; тітка збирала порожні пляшки по кутках і складала, фартухом обтираючи від павутиння, в дитячу коляску, щоб виручити на похорон якогось рубля; десниця мене вивела звідти; тобі моя сповідь, Ангеле: доки осінь, над лісами твоїми височітиме одна сосна, що обпалюючись сонцем, мріє зміцніти на щоглу для Божого вітрильника.

Пригадай весну апокаліптичної зорі, царице з очима підведеними сурьмою; було роковано, згодься, стати свідками й оцтом на списках біди, полаявшись за опівніч горя; курила в постілі, жар сигарети маковів на дверному склі, ледь світало; розплющений дрімав на кухонній підлозі і від сміттевого відра смерділо лушпинням картоплі й квітами; в спалахах міліцейської мигалки сон пітною ковдрою лип на тіло й зловтішно щезав од шерхоту тарганів по брудному посуді; котяче тоскно завили крани у ванній, стихли, голісінька в бурштиновому полум'ї кіс ступила за прохил темряви, водоспад світла нечутно мив груди в дзеркалі, повернулась, граючи жижками, з махровим, на вузель зав'язаним, утирачем, ледь усміхнена потаємним думкам, стала навшпиньки, темніючи миском на животі, дістала на антресолях коробку з бігудями, посміхнулась відвертіше задумам помсти, вродлива, струнка, нервово невиспана, надухмянено молода лікареві телефонує; я ліг лицем до стіни, прокинувся від різучого, подібного на запах сухої осоки, пороху втрати, що витріпаною з щітки глиною сіявся над матрацом повз вікно, тиша боліла твоїм волоссям на гребені; зранку, коли сила волі поновиться на пучку, можна наказати собі не думати, хоча б на годину, занести на плечі скатку постілі в комору, не думати, бо відчуєш себе геть безсилим, довго наводити годинник, звичка нагадає поставити чайника на газовий синій лишай, доки гріється, над газетою розламати вчорашні, в помаді, недопалки; курива й того чортма; самокруточка вийде, як мрія пастуха, дим перший стане на поріг спальні і по злому безладді вгадає твою відсутність; справді, захворіти страхом закритого простору, манією стін, що запавутинені твоїм голосом, привидам твоєї присутності, пора, пора, сорочці бракує декількох гудзиків, то вночі відштовхнула, по-чоловічому шарпнувши мене за барки, голку й нитку дістав, щоб хоч зашити вирване по-живому; руки колотило, що страх, кров на пучках обтирав об ніжку стільця, напосідав знайомий стан невисидючості, клацнув вимикачем, погасив нею в нетерплячці забуте світло, все одно ванна нагадувала покинуту домовину, по всьому місту мерців покликав прип'ятський вітер; вставайте викупані, похитливі, злозачаті, розніжені, вгодовані на заріз, гомосоветікуси, сексуалісти, щасливо прописані на апостольських кручах, бідні мої, содомчани, гоморці, тремтять, бо поправді вже янголи для всеспалення позначили ваші дома; впослі, додумуючи цей ранок, цей початок білокрівної ери, хотів грішним розумом вгадати причину падіння полинової зорі саме тутай, і думки терпли, на здогади лягала незрима тінь, потверджуючи невинуватість оказії; висохлим метеликом на кріслі біліла нічна сорочка й од вітру двома лукавими пальчиками покичували розв'язані бретельки; зацінно, недоторкано світав край відгорнутого ложа, на підносі з покраяного огірка висіялись насінини; робила маску на лице, міняла гнів на милість; косметичка відсутня, губи підмалює потім, обсмикнувши сукню на відкинутому сидінні авто; тільки тоді відчув ниття в попереку, смокчучий лоскіт у хребті, здавалось, сама нечиста сила в крохмальному халаті дня шприцом витягує спинний мозок для аналізу; за стільки місяців під катівними ліками, в оточенні справді хворих, за стільки необачностей, митарств, втрат, невезінь вперше ні з того, ні з сього діткнула думка, що

божеволію; от і все; звідки ця невсидючість? тако й ходити від стіни до стіни, від дверей до балкону, від шафи до телевізора, звідки таке тягуче ниття? дурний, їдь додому електричкою, тако й пов'яжуть, ні, це видно отруєння, бреши собі, живіт нормальний, попробуй втягни, не болить, голова не гаряча, скоблить по хребтині і в попереку, такого ще не було, головне до тролейбусної зупинки доклигати, ти здоровий чоловік, ти під галоперидолом брикав, а тут розслинився! дійшов і довго тримався за стовпа з бляшаним вітрильцем; байдужість, з якою сприйняв хіхоньки людей, була симптомом, що реакція на світ потуманіла й притлумилась; хотілось залізти в якусь шпарину, бобриню хатку, нору, не думати й не загадувати, втекти від усього, неміч така, здається, зляжу осьо під кіоском й залякну; повернувся назад; доки відмикав двері, ключ спітнів і вислизав під ноги, ліг одягнений, дим сигарети був з цинковим присмаком, до полудня тричі засинав і пробуджувався, яблуня крізь сон цвіла і кінь копитом кресав об бетонну скелю; тоді вперше над будинком прогарчав вертоліт, один, другий, третій, краяли сніво через кожнісіньку чверть години; стан собаки на прив'язі, — охота бігти, тікати невідь від чого й куди; ланцюг підозри тримав на ліжку; прийняв ванну, гусяче гелготання води з крана на мить погамувало неспокій, по кафельних стінах гарячою ртуттю скочувалась роса; може запалення нирок, сказав собі, пригадуючи розповідь двох вуркаганів, що в камері дерли роби на клоччя, розводили вогонь, над яким гріли кварту, аби притулити до поперека хворого друга, і попускав ниючий біль; солодка полегкість марлею обіпнула мене, узрів лікарню з п'явчато чорними губами медсестри, запльований з цвіллю по стінах передпокій, напівпідвал, на подвір'ї видніють карети швидкої допомоги і суворий на лиці водій з долоні злизує таблетки активованого вугілля, і два медбрати з гумових шлангів поливають білі соляні горби машин; змита пилюка пахне степом, топиною бростю, заячими слідами, молодим полином, а тутай, внизу, на носилках лежить нерухома тітка, розмови здебільшого про пожежників, яких треба відправляти кудись літаком, лікарі безпомічно тупцяють біля хворих, лежиш і ти під вишневою рибою крапельниці, міркуючи, що недоля спіткала за ніч, так гнівно проведену поза храмом; Пасха ж світає, Христос воскрес! збудився від гвалту затоплених сусідів, кругом попід стіни натекло, довгенько з ганчіркою колінкував і знову біль накипав у суглобах, щоб вкам'янити тіло; день, розбитий на мертві секунди юрби за вікном, їржавів, буцім поламаний будильник на шафі, голосили об листя ще нерозлякані прокльонами вітри і сусід на балконі дзенькав пляшками, видно вмощувався зручніше на мішку, відламував тараньку до пива, прицмакував, спльовував кісточки, пригрітий, розморений на весняному сонці; був він роботяга хоч куди, муляр, зварнювальник, шофер, заради квартири, закинувши диплома, на будівництво пішов, мабуть поглядає на мої двері, бо найлюбішою забавкою йому стало: соромити мене за безробіття; ну просто жаба чоловіка душила, як це так? всі ж роблять, всі випивають потроху, всі довольні, пойми, ти ж грамотний парінь, тебе ж посадять, на ковтні пива перед тюрмою! сьогодні нехай сам смакує, і обізватися, ти диви, нема сили; голос сивого припутня б'ється в печерах німоти, лежати й думати, відколи на стінах риба призрілась дружині несправедного

судді, судний день плавився на очах століть, от і розтанув бітумом під колесами "бетеерів" по дорозі туди, під колесами автобусів, що евакуйовують містечко; день чи ніч проминула, бо по радіо передали про аварію на атомній станції; прийшов до тями від опіку, від солоного окропу твоїх духів; тоді дзенькнув перстень, щось діставала на антресолях, на хвилину пристояла за дверми, по-солдатськи тримаючи дві скатані ковдри; поїду, позагоряю з друзями, сонячно, геть серпнево; чому надумала виправдовуватись? лагідна, незатята, безвільно виснажена любов'ю; зіперся на лікоть, щоб виляти, побачив безпорадну, з ознаками прив'ялої вроди; щоб легше обізватись, тилом долоні підпер лоба; побудь, забудемо все, сором сказати, здихаю; того й чекала: ти завжди самий нещасний! таксі чекає; вітер палахнув по квартирі, щекнув дверний замок, трьома сурмовими підголосками обізвався іржавий полудень, потім провалля, смерком виглядав весняну зорю, зливу сміху й повернення, сидів біля під'їзду, по вулиці чахкали клубами диму важкі, плямисто зелені, машини з військовиками в кабінах, люди впівголос кляли відсутність маршрутних автобусів, мовляв, погнали на виселення прип'ятчан, плакала і хрестилась калічна бабця на сходах, безногий грівся на сонечку за сміттєвим бачком, милиці оперши на кущ бузку, п'яні горлали пісень, йдучи від лісу з маївки, звично дотлівав день окраїни; один п'яний притуляв до синця залізного рубля, облизував кров на губах, з кишені його джинсів брудним носовичком сірів обдертий рукав сорочки; горло мені так скам'яніло від цинку, що трудно було зітхнути й вимовити привітрене поголосом слово; Чорнобиль.

Задушно, загнано, дико мені; по річках раки вищезли, селяни там воду п'ють, іншої ж бо немає; худоба з фосфорно зеленими язиками з пасьби бреде, в череві первістки розплющилось шестиноге телятко, одним оком на лобі зрить безпросвітну біду; яструб на пеньку прохромив пазурем радіактивну мишу, давиться гарячими кишками, смерть поперек горла стає; облізлий лис повісився на розчахнутому стовбурі вербички; дядько з пропитим сизим обличчям ріже бензопилкою дрова; на купах попелу на смітнику лобода не росте; дачники з посинілими від ягід губами кажуть, що всьо харашо; раптово зимніє серед літа, дощить, тоді дітвора збувається кашлю, циганка з немовлям, підв'язаним двома шаліками на спині, розповідає, так і так, руді ліси згасли, розвітрився лютий дим, людоньки слізні, подайте на милість; на нову весну, хто доживе, заборонить малим їсти рибу з кістками, засіє городи вапном; коли-то содомські соляні стовпи виростуть? порошок на сандалях чужинною смертю гріє, обтрусити на порозі прищестя прах і чистими увійти в світлицю погібелі, бо там, на дворі, болять повітря, засіяне грисом мошви, задушне, банне, кольору просвіченої золотої панчохи, яку запізнілим коханцям кинула клімактична вавілонянка; повітря, по якому нізвідки в нікуди линуть листи про сирітство, краще майбутнє світу; один престарілий дід, діти народжуватимуться старими; повітря, переповнене болем благань, буцім загусне; сам простір змаліє до образу втрачених місць, щоб позбавити і надії на похорон вдома.

Ти чуєш, царице з очима підведеними сурьмою? сьогодні виходив до ріки, твоя душа в пасастій тюремній роботі тупцяла скраєчку незримого мосту, приліг плечем до верби, цитьнув на собаку, вслухався; сама на себе озліла й поїхала з тим, дві ковдри

дістали з багажника, думала позагоряєм, такий сонячний день, прямо прелість, давай сукню зривати на мені, люблю поспіхом, хоч стільки й звикала, завжди кортить до останнього, спутала місяці, боялась аборту, гроші, звичайно, знайшла б, тих щипців страшно, ну, кагор якимось паленим корком смердів, давай лащитись по-конячому, лікар мій, сам безпам'ятний, вдруге і втретє, питаю, звідки сила така? сміється вдоволений, ехидненько так засокорів, буцім викид сьогодні радіактивний, багатьом одбере стовбняк; дурному розкіш, запитую, а тобі? відказує, трави питиму, стерегтимусь, головне діло, чисті харчі, консерви всякі, будь певна, потрапимо в похитливе царство, на чоловіків відкриють платні доми, саранча в спідницях летітиме туди, сама побач! збісила усмішечка його, на околиці міста покинула авто, в бардачку косметичку забула, от дуреписько, мало вчена, стою, голосую до приватників, зупиняється один, кучерявий і чорновусий, годків, сказати б, за п'ятдесят, безпомічний думала; куди податись? подруги на дачах, завели моду копатися в землі, під село косять, дуркують, як лікар каже, разечок-другий лопатою копне і зирить вилупленими очима в небо, яка природа, яка краса, вот где потеха! поскуповували по селах чийсь родові обійстя, тако бабу-покійницю ще не вспінуть зарити родичі, ще пахне воском по світлиці і сльозами на рукавах, ще собачисько напівсліпий не одвив третій день, не охрип від гавкітні на молільників, не зірвався з ошийника в степи, глядь вже наврипливі покупці, перевалившись через хвіртку, довгоруко і загребуще дотягуються до клямочки; увійдуть, хазяйновито плямкатимуть губами на іржаву під повіткою січкарню, на порожні, півспорохнявілі вулики по садку, на подертий куницею причілок хлівчика, на сокиру-тупицю, що розсохла на дубовому кльоцку й спадає з топорища, тільки-но шпорткий, не стільки беручкий, як застояний, нахрапистий від всього легкодоступного, горожанин самовпевнено з гиком замахнеться над дровітнею; нічого, приспічить у ванну, припхається, діви писані, доні єрусалимські, спраглі за насолодою на трав'янистих горбах; їдемо, сонце багрить черепичні дахи, поливальна машина сійнула по лобовому склі, щемно, радісно запахло зливою, виміркувала собі десь добути до вечора, до того ж, бачу, поглядає, згодилась на запросини і гойднула плечем, не таким раду давали, попробуй руки без меї охоти простягни; піднімаємось на третій поверх, каже, господиня здиміла на море, по сто грам коньяку приймем, голову чось ламає; ви ж за кермом, встигла вставити; пусте, одказує, добре зуби почищу і додому одвезу, сьогодні міліцію погнали на Чорнобиль; квартира вся занехаяна, нежила, засмальцоване з одламанною ніжкою крісло притулилося до шкіряного дивана, згадала лікаря, пригадала свого історичного тюхтія, невиситимо озліла на обох синьогубих, а кучерявий розохотився, як маршалок, почату пляшчину спирту і засохлого лимона дістає, за коньяк вибачається, мовляв, господиня гольнула, стара алкоголічка, мегера, помічаю сув'язь двох чоловічих тем; бридка супружниця і брак спиртного; з мене жалість вся вийшла, попоїздили жалісні на мені, проте поглядаю; кип'яченої води по склянках доплеснув, спирт посивів, за знайомство воппем, чокнулись і посміхнулись знайомцями давніми, спільниками предковічного гріха, запитую, чого тільки пригубив? він краватку зняв, повісив на поренче, вибачився, геть тобі кіногерой, зайшов у туалет,

вода сичить, проте здогадуюсь, що ригає; жовцю запахло, надумала заспівати, пригадувала слова, була розбишакувата, незвична веселість, хотіла встати і пошукати сірники, куди там, сп'яніла миттєво, ага, встигла подумати про дурман якийсь і що диванисько клятий скрипітиме, на вулицю чути, мокре на грудях відчула, вонітувати почала, знову туди ж, лоскіт такий, так нестерпно, буцім бджолиний рій солодко ние в животі, вклякнула, тішилася ним, мучителем, тішилась власною посмішкою на павутинисто постарілому за безліч підглядань дзеркалі, дих забило, передихнути спробувала, геть ненаситець, до медової млості нажалена навпомацки повз стіною пішла, заціпнулась зсередини; ванна, як ванна, мій домовиною похоті називав, цей знайомиць не з тих, що переконує жінку словом, двері обірвав, правда й заціпка там блаґенька, скорше для блезиру, щоб відгородженому розпалювати себе, похвалила його за здогадливість, поважаю фантазію і всяку творчість; для розваги противилась, не підпускала, дозволяла лиш цілувати стегна, — шо як хоче чоловік — він далі, ну ти диви, з головою влізе; гадала, сатаніючи від пристрасті, протверезію, але хміль залоскочував, заневолив до впаду, вся згорала, він облизав, потім лягла під гарячі струмені, думала віддихати, задрімала і хаменулась від лопотіння води, видно холодну відкрутив, дякувати йому, і покинув за понюх спирту; в скронях тьохкало, бачу джинсів і блузки нема, піджак свій на одному гудзику лишив на стільці, змилосердився, лизунчик; думала до темряви пересиджу, за диваном налапала трусики, по звичці закинула туди, здогадалась, обхопила себе під груди, якщо за приятелями вшивсь? кагалом припрутсья, ще чого бракувало, заганняють розслаблену забаганками, замахують, наслухана від подруг, воно цікаво, кортить, тільки не зараз, на цій-о хаті; мабуть міліція сюди мишкує щоніч, захомутають, на роботу писульку пришлють, ще й самі підбиватимуть на допиті, лучче по-полюбовному, правий історик, жінка з оксамитовим; підголеним всюди володарка, всюди пітні мізинчики затискають у кулаку, дай поторкати; сумні, з очима онаніїв, кінчають хутко; ні, не сьогодні й не тут; виглянула за двері, нікогісінького, піджак на собі стулила і на горище шась, дурна голова, ще й похмільна, гримнула об бантину, зірка мигцем різонула по заплющених віях, пристояла, тихо, вже нічому не дивувалась, натрапивши на матрац, весь у голубиному пір'ї, сіла, ноги обсипало сипучими іскрами бліх, ледве встигала стріпувати на литках, коли чую, заgrimали обчасами по сходах, галалакають біля квартири, кому першому йти, нема, нема, то коли не виматюжать кучерявого, той засокорів, тихесенько простягнулась під матрацом, креснув на горищі сірником, гукає до слиногубих, що й духу сучого ніде немає, мусора підмели, как піть дать, линяємо! зітхнула подумки, а облизались? знайшли хорову, цьому дам, цьому дам, цього на суходорочку віддам; пробудилась від чухавки, тіло, ніби кропивою нажалене, свербить, хоч на барабан здери, приголубити, обцілувати нікому; добре, думаю собі, на законному одіграюся, принесу три пера, тоді точно подасть на розлучення, гнидник, усі такі, думають, це вони мене, це я їх трахаю, бички солом'яні; відкинула матрац, сутінь дужче запахла голубинім послідом, пилюкою, піджак довгополий зійшов за плаття, коли таксі зупинила і молодесенький у військовій сорочці, яка ще пахне казармою, водій за

світлофором крутнув до підворітні, запитав про дорогу, — куди? — до подруги, — бачу, геть несміливий, ще телефон просити почне, котик мій обстрижененький, чистий, провірний на медкомісіях, ледь під вусом, надуханий, наречену тільки додому одвіз, підозрілий, невинний, засоромлений навіть журналом мод, гарнюсінький, дай погладити тебе по коліні, допомогти тобі, сильний який, злякалась коза капусти, дай сюди, сюди, сюди, хочу, ой, не спіши, затисну ногами, потерпи, заспокойся, зараз, твоя, твоя, приласкай ручками, ой, підожди, вона просить, сюди, сюди, сюди, ой, він вредіна, об'ясник, звір, товста риба, яка тремтить, зіпає жабрами, продихує тонюній лід, зачекай тросі, давай сяду на тебе, на палю, сюди, сюди, сюди, візьми губки, кричатиму, ой, хтось іде, тихо, нехай думає, що цілуємось, накрій курткою коліна, пройшов, ой, не можу, тільки не в мене, на пупика, ой, хочу назад, любесенький, кінський, грубий, сюди, сюди, сюди, не падай, ой, весь животик покусаний, обійми за талію, твоя, твоя, попробуй соски на грудях, правда матіолою пахнуть, хоч вигнись мостиком, тісно, ось так тугіше, він мене сказив, йди сюди, хлопчик мій, коник, мурашки по литках, не виймай, аби всеньку ніч так, золотий рій усередині, великий боле, помуч ще, розірви мене, ой, помираю; засоромлена пристрастю душа надлетіла в наструнене криком горло; звільнена, розплющено сліпа, я незчулась як рушили, авто заносило на мокрих після поливальної машини трамвайних коліях, я мріяла голенькою потрапити під грозу, викупатись дитинно, рейки фіолетовими ящірками йорзались перед світлофорами, масляніли калюжі, нове, пронизане поглядами самотніх вікон, місто відкривало себе, як лоно для гріха; зеленими хробаками вовтузилась соромітна ціна на лічильнику, пахло армійською ваксою від черевиків на товстому каблуку, він креснув запальничкою, ліктями тис мені волосся, болісно перевела подих, кров сокотіла в затиснутих вухах, на розподільному щитку лежала листівка з вогняно червоним, нестерпним раком, запраглося пива, шипучої, як поцілунок спраги, груди знов набубнявіли, зацвіли білим суніцевим холодком, у світлі автобуса знов запульсувала фіолетова ящірка серед дороги, здавалось, шукає нору на кручі п'їтьмавої вулиці; легенько торкнула кінчиком язика, потягнула губами, прикусила, від запальнички в міцно сплетених руках віяло газом, любила вперту свою пожадність, впиралася в нього, пестила пальчиком, п'їтний пах збуджував з наркотичною силою; на коліна посадив, раз, другий качнула, вистрибнула на руки, мало, цілуй всюди, хочу, милий, отак, отак, як я тебе, зайчик, рідний, ніхто не знає, гарно обом, лагідний, з кінською силою розірвав ноги, щока горить, поголений, шовковий, пелюстка макова, язичок сухий, сушить всю, отерпла, хочу сама, дай, дістану отако, ближче, ближче, рак знаходить нору, відчуваючи всього, до кінця, бери, бери, тепер закричав після мене; до самісінького порогу куми підкотив, запросила на чай, відмовився, помахав у вітровик, жаль, забула телефон свій записати, до ліфта біжком, хух, здається, ніхто не бачив; кума отетеріла, де та з ким? кажу, пробували згвалтувати, глянула на себе в дзеркало, ніби луска на шкірі засохла, очі позападали, звичайно, своєму наплету, що ми з тобою в кіно ходили, засиділись за балачками потім, скупаюся, постели мені на тахті, завтра про все поговоримо; кума жаліє; красивим завжди не щастить на порядних мужчин,

мабуть підвозили, я вгадала? це мають моду таку, от якби мене хоч разочок згвалтували, страх мічтаю; візьми женьшеневим кремом намастись, удосвіта встанеш невинною; на всіх таке понаходило в місті, лікарі радять активоване вугілля, побачимо, тисячоліттями тлітиме злий пил у кістках, поздоровляю з безсмертям; душі в пасастих робах заживо сахнутья від нас; спиш, ну спи; вимкну світло і задрімаю біля тебе; завтра подумаєм про путівки, про дітей, завтра довідаємося про горе.

17

Нудьга, звук копитної раті за стінами, то вихор жбурляє піском і обриває віконницю, а коли тихне, колючі сонця перекотиполя шерехтять по долині і гаснуть на мілині їжаками, що скорцюблені п'ють молоко імли за пороном; хліб, розрізаний навпіл, зачерствів і потріскався на дротяній хлібниці, повітря гірчить підсохлими на грубі сигаретами, гори за вікном відтінюють твою захищеність від сльоти, вістряганів, стужі, від чого колись боронила сім'я, а нині пропахла зрадою осикових дров халабуда, кущі шипшини, дикий виноград на горбах, холодна далечінь над скелями, куди варто глянути — і погляд зігріє серце, мов доторк долонь до багряно засвіченого піддувайла вдома; зимове безвілля відмінне від літнього ще й безпорадністю тіла перед Різдом, новим народженням; позаду простір полинових степів, пісок і камінь; попереду, за гребенем жовтожарих ягід випрацювані, підземельні, заживо чорні люди з шахтарського висілку, майбутнє світу, що позбавлений благодаті, приречено, вперто закопуватиметься вглиб землі, на сміттєвиську вічності розгрібаючи рештки земних скарбів, щоб звідти, з гримучих підземель, покинутих вибоїв, вентиляційних стволів, штреків, подібних на велетенські сурми в латунному вогні коногонок, час прохрипів про своє закінчення. Єгипетський вітер гнав між стадних гріхопадінь юрби, що розтоптувала зерно на камені, при дорозі, по гнітючих затінках втоми; ти напитував квартиру, з сусідами лигав вино, займав чергу на половину другої, цукерками, бляшаними зорями з горілчаних корків, ватою з узголів'я матраца вбирав подаровану сторожем ялинкового базару сосну, жив по підвалах, відсипався по двадцять годин на добу, ледь впізнавав себе на зачинених стулках метро, блукав сновидою по перекопаних мерзлих газонах, тікав за звичкою від міліції, спотикався, губив цибулину годинника з тисненням вовком на мельхіоровій кришці, дубенів на протягах, за підкладкою куртки налапував ключа, хукав на замкову, натрамбовану снігом, дюрочку, в темряві підпалював газету і смажив на стелі клопів, спав закутаний чотирма зшитими, мов ковдра, мішками; вранці бракувало умивальника, клигав до громадського туалету за кінотеатром, щоб поголитися, не пив одеколону з фанфуристами, для потіхи підбирав собача, годував його грінками на маргарині, жив, чифірів, зрідка заходив до бібліотеки, серед останніх на зупинці дівуль вгадував криворилю, котра згодиться відвідати підвальний склеп, за батареєю напихваті тримав чвертку коньяку і надламану плитку гематогену; опускався, тупів, зумисне читав застарілі газети, так ближче до минулого, лінувався ходити в лазню, в кіно, в гості до давніх знайомих, лежачи гасив біломор; плів павутинну думу, одмовчувався, до полудня розгадував сни, торкав зашчетинене підборіддя; люди, настрої, життя щодалі ставали землистими, безпорадно

нагими, здавалось, гола на куцому шнурі лампочка підслуховує думки, сповідь ангелові, обгризене біле мовчання серця, яке хітиновими щелепами під лопаткою обкусує земляний вовчок; стан прив'язаного до одра перед інсуліновим убоєм; ти тут знову як там, примотаний намертво; болісно було помріяти навіть про рибалку, про світлоносний час коло води, який не зараховується в термін життя, а дарується Богом понад прожите; допомагав дітям ліпити снігову бабу, позичав двірникові на огірковий лосьйон, часом і собі для розминки цюкав ломиком лід на тротуарі, одного разу видовбав роздутого, як здохла жаба, гаманця з скривавленими ганчірками; помалу став прокидатися без сверблячки в кістках, робити зарядку, підтягуватися до верхнього косяка дверей, чистити зуби крейдою, обтертою на палець зі стіни, і спльовувати сукровицю, в парку збивати бурульки з поваленого дерева, гризти найтоншу з присмаком молодості, чаги і моху, з'їдати п'ять порцій капусти в їдальні, любити копчений сир, густо присолювати пропахлі димом кружалка, вперше жалкувати за іскристим цимлянським вином, за добрим десятком жирнющих, в'ялених на степовому сонці рибців, довго стовбичити перед кіоском грамзапису, без видимої причини сходити на зупинці "вокзальна", вивчати зміни розкладу поїздів, зраділо з собачим захватом тічки тертися коло буфетів, підслуховувати розмову міліціонерів по рації, з міжміського автомата видлубувати забуті п'ятнадцять копійок, прикурювати в бродяги, що, підпершись кулаком, подрімує на державній тачці з бляшаним номером, дивуватися спокоеві малих птиць; сизомудрі вони, бо вікують під небом; гортати ветхі, просичені цвіллю читацьких вражень мисливські журнали на букіністичному лотку, жаліти прибиральниць, що збуряковілими руками розкидають мокру тирсу з відра, мов сіячі жолуддевого хліба, напропорочують голод тобі і пахне деревом; плакати, мізерніти під осліпленими балухами динаміків; ти визволив тіло, ти млієш під руном овець, живий еси; завертаючи з площі, авто кривавіють сльозами велета, і весь вокзал циклопічно волає над печерними валунами міста, — повертатися заспокоєним, на вирвату скоблі замотано сталевий дріт і обстріпаним бинтом сіріє записка від дільничного інспектора; двірник вибачається, рукавицею вигрібає слиз на дні сміттевого бачка; забув поставити йому півлітровку. Храмне місто притягувало молитовністю давнини, — Господі, аще обретох благодать пред Тобою, да будет по всєї землі роса, а на мєсте, ідеже воліші освятіті, да будет суша, — час так стрімко пронизував тебе, що ти заледве встигав подумати про душу, і то якось похапцем, час присмоктався до залюбленого серця, інших хіба бракувало? час, стократно пришвидшений, гнівався й навертав від утєч, — бисть буря веліка на рецє; завтра же вставше, обретохомся бліз Треполя, і лодіа сама ідяше горє, акі некаа сіла влєчаашет ю, — час, обпікаючи видінням віків, гоїв словами старця, — да будет по всєї землі суша, а на мєсте святем роса, — доки пустеля повсюдно, рятував росяний передзвін Лаври, твоїх бібліотечних підземель, імператрице розпачу, володарко спокус, подумати, ми ніколи разом не ходили в печери, ми порізно проходили за ворота, часом я на лавочці виглядав тебе з малою, листопадне, всевічно золотіли куполи; повертаюся, щоб повірити, посамотніти, злизувати росу на руйновищі храму. Дотоді як вигіркли й зподиновіли тумани квітня, місто, місто закликало на зиму;

хтось порадив квартиру на третьому поверсі, зелені стіни під'їзду нагадували жабуриння, платню віддавав за тиждень, кімната тісенька, гола, зате мав здоровенну валізу, що правила одночасно за шафу й стіл; за рогом світив вікнами будинок кіно і якось, вистоюючи чергу за вініщем, — після заробітків деякий час думав російською, — пан режисер підступив збоку; все на ньому виказувало розхристаність кіномистця: блаґенькі фірмові недоноски, шапка на потилиці, шарф до колін, засліплене сигаретою око, сива дводенна щетина на обличчі; пригледівся через плече і відійшов на крок, щоб екзальтовано вигукнути; який одухотворений вираз, мій брате, ви вроджений актор! потім запросив на прем'єру, звичайно, чужу, сам він промишляв чаркуванням, гнівний на сценаристів, на операторів, на дружин, за гранчаком буряковів і пінив, що всі його зрадили; мені подобалося коло його знайомств і вільних суджень, потім пошкодував, що привів випадкового друга на квартиру, той зачастив, вічно на похмелюгу, вічно розкаяний, вічно з авантюрними планами розбагатіти; злемзаєм, продамо сценарійчик за кордон, отримаємо виклик, доляри, брат, не шутейне діло, одним словом, пора душі в ресторан, стіл замовлений, ну, по конях! вмів засипати лестощами, розхвалювати, сватати до молодії, на диво затурканої, господині, котра вмовляла помовчати, дитя ж заснуло, хочте, я кави поставлю вам? була вона навчена вихваланнями — і свідоцтвом тому: дитина від негра; дай, Боже, пам'яті, Катерина, так, здається, звали хазяйку, а може, потім згадалася таким ім'ям, однаково; існувала на подаяння друзів нареченого; тра було бачити: щосуботи троє університетських ефіопів вроджувалися на порозі з гвоздиками й ромом, — на весь час відвідин дитина переставала плакати, — взуті човпли до головної кімнати, торкали й цопали дзвінкі коралисті іграшки на колясці, гомоніли, буцім друг повідомив листівкою про труднощі з шлюбом, родина забороняє, дитина за кордоном їм не указ, хутенько без закусі видудлювали ром і краплю оденків виплескували мовчазній, ламано пояснюючи, що вона годувальниця, нехай дбає про молоко, — і спільний фужер наливався сміхом; запитували про постояльца, мовчки кивали, напрасовані, наваксовані, серйозніші від розпорядників похоронного бюро, мстиві поглядом, буцім усьому світові затялися віддячити за рабовласництво білих; стиснувши губи, довго, прискіпливо оглядали мене і відкланювалися до суботи; дитина заходилась, знов оживав дім плачу, здавалось, до смерку діточими схлипами просякали стіни, побиті сирістю біля плінтусів, коробка з двома сірниками на газовій плиті, убога з надірваним вухом кастрюлька манки, плетене крісло з мокрим скрутнем білизни на спинці, на столі книжка без обгортки, під стелею полотняний мішечок сушених грибів, розсипана сіль на підлозі, запах газу, солодкий чад збіглого молока, хлоп'яча, розкустрана, остюкувата зачіска солом'яної вдови; немовля плакало так, ніби вимолювало гостинця в далекого батька; миючи на кухні пивні пляшки, виполіскуючи зсередини здохлих павуків, я знав: день при дні зростатиме підозра з боку фігових друзів фіктивного обрання; так і сталося згодом; коли вмовили вигнати квартиранта, платнею доповнивши вірність друзів; бордель не бордель, а гарна ознака того, що настобіса, на сто знахабнілих підозр, на сто принижень потрібен ти тутай, на третьому поверсі дому скорботи, серед міста, куди над'їздив, щоб позбутися туги уявних

повернень і всього вселенського безсоння, померлого часу дочорнобильської доби, на лаврських росах якої зоріли донька і ти, аріанська властолюбнице, Ніно; місто мало властивість повертати течію часу назад, правдивіше, засмоктувати на дно просторового колодязя, там поправне все поправне, там глуха тіснота благань, там, дякувати долі, безпросвітно, ніде жаліти себе, там відчуваєш себе заживо позбавленим душі, там чорна втома похміль, злопригод, псевдодрузів за склянкою посилює втраченість, там божевілья чигає по підземному переході блудними посмішками квітникарок, ромашковим соромом і нудотою пригорілої кави, вічних бомжів, копійчаних співаків, циганок на сходах, акардеоніста на перекинутому відрі, назюсюканих журналістів, які просять заграти ще не вмерла, слухають півзаплющено, думають, де б додати по соцькому, один, правда, кидає зім'ятого, липкого, жовтого, як нікотинний харкак, рубля і біжить доганяти своїх, доки сліпий намацує, накриває рукою пуделко; чотирма стовпами з чотирьох вітрів гробове світло підіймає на світ без сповіді. Пам'ятаю, до дня народження господині купив букет хризантем, розуміючи коротку, забудькувату нищість блуду; вона ж пояснювала відмову нареченого тим, що взагалі їхня квартира приречена, тому і дитя плаксиве, і вчора вблагала вас посидіти тихенько, бо закликала сусідку й боялася, почує вас, докладе жекові, присікаються за незаконну квартиророздачу; сусідка ж, хоча і вредна, доскіплива, зате набожна, замолювала гріхи рідні, знаєте, я вам не казала, і мама, і бабушка, й батько за півтора року померли під цею стелею; я мовчала, я думала, ви покинете, ви добрий, малого гойдаєте, коли по магазинах іду; просто біда з повзунками, з дитячим харчуванням, поки надигаєш, признаюсь вам; дообідні години просиджувала в сусідки за кавою, повернута ворожінням на чорного любаса; чув їхні розмови на коридорі, — натоптувата до вайлуватості мала звичай брудним босоніжком чухати ліву ногу і безкінечно засмикувати поясок на юхтовому від манної каші халаті, буцім сама нечиста сила зривала одяг на тілі; мала радість по-чоловічому прикурювати від вогню газової горілки й довго не розгинатися, запаленій синьою всеміською пристрастю, думати, що світить ногами в слідах сверблячки, і потім обкусувати кінчик рудого вуса; чому вона втримала малюка біля себе, а не здала в дитбудинок? було це знехтуванням своїх чоловіків; вантажників горілчаного магазину, сантехніків, електромонтерів, звільнених на свободу з колонії однокласників, водіїв таксі, чорноробів на будівництві, гуртожитських парубків, міцноруких, дебелих, які пропахли кислючим пивом і тюлькою, неговірких, загартованих хижацтвом передмістя кандидатів до "елтепе", кучерявих, цементнооких, безвиразних, мов сіра старість на казенній постелі, всіх тих, що пошкодували для неї зальотницького вуличного слова; дівчиною на підготовчих курсах зустріла його, домовилась про побачення, щоб подратувати подруг, надухмянених гонором наложниць аспірантів, мовляв-то, він ефіопський принц, казав, геть забере звідси і повинчаємося на його родіні, аякже, християнин, носить хрестик з сандалового дерева, такий культурний, куди нашим постолом! подарував помаду, на заняття підкочує на таксі, щодня з букетом, цілує руку на сходах, — переказувала лагідно мені, і голос збивався на ніжні нотки чекання; підсвідомо вона боялась образити долю; вона ніколи

не показувала фотографію чоловіка, щоб не зурочити його приїзд; вона човгикала патинками на судомні звиски малого, приколисувала, хоча й затихав він десь аж під ранок; вона пояснювала це тим, що біоритми дитини споріднені часовому поясові батька; нудотно солодкий, ніби від гнилої дині, запашок гуляв по кімнаті, й ніколи кирпатий носик малюка з мелясним обличчям не торкала посмішка, тільки плач посмикував губи спрагою слова й розпачем; на видному місці стояла повна іграшок посилка з англійським написом, і сохли на батареї пелюшки, годі було вгадати, чим катує дитину відсутність батька; того дня, пам'ятається, вона підкислила воду таблеткою вітамінів, поставила букет, закликала на телевізор; різнобарвний мерехт по стінах, запросини ковтнути рому війнули на мене чимось затурканим до жебрацтва, прибитим навік — чому я тутай, серед чужих плачів, допиваю покинуте благодійниками? — призрілась твоя, імператрице, оселя, менш як півгодини їзди й узриш зібрання нечестивих; парубійко блаженний і дві подруги ждуть пори відкриття заповітного відділу; вчора добре заквасили; привід: вихідний; вчора студентик-практикант допомагав зносити книжки в сховище, кума запросила, сидять одутловаті, мовчазні, з прокуреними пучками, салат на тарелі підтік майонезом, хліб зачерствів, і вкупі з помадом попіл сіріє на вінцях фужерів; розмови все бабські, відверто зловтішні, білобрисий, наляканий звабою хлопець нігтем розчухує на крилі носа вугра, тамує гикавку, дивно йому, що дві красуні язичать про потаємне, котра коли вперше, давно, та недавно він на порозі привидам став, підступає до постілі, душить, їй-бо, закочує на мені нічну льолю, будеш моя! подумати, ріки витекли, міль посікла підвінечну фату, а мого ревність спопеляє на привида! приходить часто, от і тремти, шизанутому ніч по коліна; правда, коли дитина вдома, а не в батьків, мій історик десь пропадає; кума радить мудро, з покірним схилянням голови на плече; заведи сторожа; та й звідки впізнати, він? не він? чи до того самого доходило? Ніна відмахується; дурна ти, дурна, ой, здуріла! по руках впізнавала, обійми від лагідної остороги, від страху втратити міцні, так тільки люб'ячий обіймає, тільки він, так юний брат обіймає сестру, мій історик печалі, от хрест святий, що не брешу! кума ловить знічений погляд парубка, геть сміливіє, погладжує по коліні; як вовчих ягід об'ївся, будь мужніший, називай мене мамою, ти диви, засміявсь, зубки дівочі, дрібні, слухай, розумничку, візьми там-о рубрики і паняй на тролейбус, за універсамом на руках продають цигарки, візьми й горілки пляшчинку, та лучче, коли на винце нападеш, похмелим, та й дми в гуртожиток, од гріха, старі ми на двох ділити, ну, шуткую, ходи милий, ходи красотулічка, ходи сюди, цьомну щоку, думаєш, тримаються за матню бабери, просто аванс і втома від думок про аборти; пити дешевше; слухай, деруть три ціни, дякувати вітчизняним презервативам; біжи, половина на другу, послухай мене — тюрма не мине! гримають двері, Ніна виказує кумі, мовляв, студент наживає п'ятами; пусте, втихомирює старша стидомирниця, піддрочили малого, що будь здоров, і таксівку назад обжене, щоб дочути про бабське, цей су-мирний баранчик, вкладамо спати, та й випровадимо, хіба перший раз? згодом студент, бажаючи похизуватися і пам'ятаючи про сміхи, згризає корка з пляшки сухого вина, кислого, як столітня сироватка,

стрімко, потопельно хмеліє, кумасі тягнуть його попід руки на простелений поролон, кудлають чуба і потім, поглядаючи на гостя від стола, підстьобують одна одну жалкими й жалісними відвертостями; ти приїхав напитися святої лаврської роси, ти почував себе гіршим негра, якого ждали, і тратив віру, і гайнував дні, радів відвідинам режисера, поправляв шарф, дорогою розказував йому про диво, ще сильніше смутнів — і понеслася душа в ресторани.

А назавтра, доки негренья спить, німує скибою чорного болю, хазяйка таки метнулася по магазинах, вантажник клюкою з брязкотом і скреготом задки тягне стовп дротяних ящиків до приймальної буди, в підвалику швейний цех; дівчина з клейончатим намистом-метром усміхається до дільничого інспектора, що опершись грубою папкою об коліно, щось набалакує через квартиру; зелена стіна, як мох на колодязі, всмоктує розплескану сонячну воду; доки безвихідно й вільно, без обіцянок, без бажань, без генетичного страху спізнитись, однаково куди, згадай силу волі, яка піднімала тебе малого за чверть до сьомої; вистромити носа з-під ковдри, ще рано, ще на вмивання десять хвилин, п'яніти від сну, вставай, вставай, мамин голос, підгинати пальці ніг на підлозі, пелюсткою хрумкотить простелена коло ліжка невичинена заяча шкура, одягаючись на ній, згадувати дідуня, по декілька дробин з убитого зайця досипав у нові набой; на вдачу; зара б іти з ним на полювання, перевіряти петлі, читати сліди, горенько мені сталося, вирізьбив на ясені рік смерті діда; нарешті вдягнутий, черевики на грубі висохли, мов кандали тісні, в сінях черпати воду зі склобом криги, батько довгою коцюбкою витягує з печі обсаженого, кволого, причамрілого в теплому попелі кота, сліди його на столику попелясті; пальто, після ковзанки сохнучи на духовці, пропахло апельсиновими шкірками й сушиною, злямчений, також висохлий комір, лоскоче потилицю; снідати вже одягненим, вийти, прокинутись зовсім і остовпіти на порозі; такого кучугур по садку! коли відлига втрамбує сніг, будемо схованки рити, фортеці для воєн, жити в снігах, на майбутнє уявляти себе замуrowаними в солянній печері; напевно, й дорогу до школи перемело, бульдозера стрінемо за другим яром, скребок зрідка гарчатиме об каміння, покидаючи за собою рівний напівтунель; ми з портфеликами під пахвами, хукаючи на пальці, до пояса в снігу, попождем на обочині, доки схлине сніговий вал, і віддзенькає підбита іскрами накривка на тракторній трубі, тоді аж бігти, ковзатись, егейкати, і парубки підбалакають старших дівчат до скирди, в солом'яному кублі ляскатимуть наспіх виріzаними з зошитів картами, та чось сьогодні передумали, курива чортма, і між снігових стін тільки й тривоги, що піднімуть на глузи, коли перший розкотиш дермантинову шапку, бо ж на горбах вітряно, цокають перемерзлі ягоди горобини; затуляй щоку портфелем; питається — і під хоробу та школа? тако заковізнати на горобця, підберуть їздові на сані, перепитуватимуть, чий це? позгинаються над книжками, по надписові на щоденнику упізнають, один скаже, ти поганяй до скирди, я хутенько підкину малого додому, це по-моєму вони за другим поворотом живуть; дядьки чужосельні, статечно радяться, кожен розмотуючи віжки на ручці й поплескуючи, перед тим як замахнутись, по колінах ватяних штанів; правду кажеш, за

поворотом і вуличка вліво, помниш, куди вторік гичку возили? ну хата під червоною черепицею? ну подвір'я велике, і кадки стояли, от же безпам'ятний, в хату закликали і з собою літру дали, ще слоїк смаженої печінки тицьнули; о, згадав, тоді, як нарештє, попали на свіжину, особливо житнївка була добра; та дивись, нагадай, щоб зразу снігом, не вносячи в хату, розтерли хлопця й дали випити вина, візьми й собі з чекуню горівки, скажи, силос возитимемо на днях; виспавшись, приклади копійку до вікна і виглядай хлопців, зайдуть провідати; пора копати снігові печери в садку, потіха й годі, ніякої школи тобі, слюданий наст закутав погризені зайцями яблуні, нема діда, нікому обмотати на зиму; сніг шипить під дерев'яною лопатою, ніби розпечена сокира в джерелі, вторік цигани кували на вигоні; сніг, після того як ти вичуняв, здається рідним, тільки він здатен вирятувати від людей і доріг, особливо, якщо видовбеш собі печеру й сидітимеш на дні крижаного, покропленого водою з віника, льоху; мона докопатися й до землі, під листям назбирати соковитих, запашних, навіть не перемерзлих яблук, вставити віконечко з криги, пошукати і їжака, даремно, деś заховавсь під кагатом, замість сідала припасувати очеретяний мат і двері заткнути обмолоченим снопищем; тепер схимницька печера готова, — від батьків заховався, від школи втік, лежи собі, уявляй острів скарбів, потім іди на куріпок, гріючи руки в рукавах, бо кишені повні пшениці; біля скирди, куди злітаються на колоски, розсій зерно променями, розтягни на кілочках і підпри патином дрібнооку, плетену з жилки сить і з ниткою на вказівному пальці заховайся в соломі; от і вони, міцно збиті, кругленькі, з червонуватими басамугами на сірих крилах, кудкудахають, мов кури, видзьобують зернини, скликаючи решту зграї, пряменько дрібцюють на сніг, посічений тінню сітки; ось видно світле, жолудисте пір'я під горлом і біля дзьобика, ось мохнаті до першого суглоба ніжки перестрибують заховану нить, цоп — і вся зграя, розкуструючи димкуваті вола, заборсалася головами в сітці; яка смакота засмажити одну на веретені! низку зв'язаних принести на плечі, відтоді й батьки дозволять жити в печері, вікували ж колись люди в глинищах; пора й тебе, моє серце, привчати до самотини; такий маленький дідок надихуватиме собі за пазуху; стільки й радості, що один і нікому нічого не винен; ось завогніє село, в безпритульній на краю поля будочці буряківниць виє вітер, буцімто там влягається днювати темрява, мабуть, роздмухує головешки, покинуті нами з осені; від розмов на морозі сірпають передні зуби; ось новий пагорб, біля цвинтара стрій тополь, на повороті стара, обгризена причепами, товстокора верба, в дуплі, як в кубасі, жевріють совині очі, ось низький, вишнево пахучий дим примітає хвостики кукурудзиння по городах, відв'язаний на ніч собака в кущах ситнягу розгрибає мишачі кубла, в копанці лунко вибухає лід, крига темніє навскіс, волохань, прищуливши вуха, пчихаючи мокрим снігом, гребе під гору, тікає на подвір'я, буцім від пострілу, й кругом так тихо, що чути собаче хекання, чути, як глухо дзенькає об заклепки обмерзле сталеве кулко на ошийнику, звідкись поскрипують сани, болісно й глянути на побілених інеєм конячин: гриви наїжачені на худих шиях, паморозь на віях напівзакриває сливові очі, здається, що коні сплять, і чавунно важкі копита притупують узвіз, щоб не впасти; всюди втома; за перехрестям вибрати на

входжену селянами дорогу, трактора тут не було, але байдуже, снігу вже повнісінькі черевики; над магазином і над лікарнею погасли ліхтарі, одна-но лампочка бузковіє на халупині за стадіоном, пильнуючи наші погляди на ганок (увижаються лобзики, тонка фанера, дерев'яні молотки, електромоторчики для ловких корабликів, всяка скарбівна всячина, щіточки для обмітання стружок на верстаку, сухе липове брусся під плитою, загублені бузинові трубочки, пристріляні кульками з пластеліну, плакати по техніці безпеки; дядько з перебинтованим пальцем, чолов'яга в робочому костюмі з вогнегасником напереваги; веселе привілля уроків під назвою "трудове", на бетонній підлозі розірвана резинка, це мідними скобками лучили в пельку радіо, що обзивалося за добрим пострілом, видно, дротики там контачили, і вчитель боком стрибав на стіл, ніби обрубаною кісткою, біліючи кальсонами, чим викликав сказ загального сміху; був він лисуватий, поблажливий, в піджаку з орденськими планками і протертими нарукавниками, пояснюючи будь-яку тему, вставляв "може виникнути питання", бідний, заляканий, як усі сільські вчителі, рятувався не гнівом, як інші, а якимось боязливим ставленням до учнів, щоб вони не одстругали пальця на точилі, не повиймали очі викрутками; кожного мав за рівню собі, учнів після перерви окликав лагідно, наподобі старого армійського старшини; рібята, рібята! смерком халупа нагадувала омріяну всіма шкільними злодюгами скриню з холодною ручкою димаря; таки виставили манюне вікно, відколупавши раму, винесли і коловороти, і рубанки, й полотно для лобзиків, а головне електромоторчики; найпутящіша річ! за яку можна виміняти хоч патрона; втік накопали бронебійних, кулі, то найміцніші пробойчики, порохом глушать рибу) заздрісним вогнем б'є недавно припасована лампочка сигналізації; нас засмоктує глухий від інею тополиний тунель; чим глибшає сніг, тим вужчає протопт на алеї; забігти наперед гурту і врзати по прикореневі каблуком, пекуча тирса засіє дівчат і хлопців, вкупі з ойканням і сміхом посіється морозок залиць; далі навперегонки лупити стовбури, паморозь налітає за комір, залоскочує талими патьоками по спині, холодним димом закутує до п'ят, щасливо паморочить, — всі ми замерзлі, всі ми однакові під зрадницьким сріблом зими, змалку куплені обов'язковою дорогою, христопродавці дідизни; задихані вбігали до вестибюлю школи, де роздягалка, мов накинута на голову мішок, пахнуть огризками яблук порожні класи, розкрути глобуса, затисни під пахвою спис географічної карти і вступи на бойовище, на війну безталання: вся твоя доля замотана на вістрі зброї; тричі бемкни латунним калаталом, ніде нікого і сторож спить, може шал твій даремний? якби не так, морок прочинених класів малиновіє на східному крилі, ніби там проявляють фотокартки на документи майбутньої неволі; на прописні свідоцтва, паспорти, водійські права, посвідки всіх суворих зразків, военні білети, їхня множинність потрібна, щоб за чимале життя призбирати відомого срібла на однісінький, зате великий, похоронний портрет; та, доки розвидніє, йди на незримих ворогів, спис ще легкий, тому все здається здоланим, луна дзвоника, мовби фортечний дзвін б'є на сполох, і темінь сизіє по кутках, — невже ти переміг сьогодні? — сьорбни воду фонтанну з алюмінієвого бачка, струмінь попахує хлоркою, нікому до тебе діла нема, це нездоланна ворожість,

розтяжки турніка поскиглюють під вагою декількох тіл, потом буланих коней пахнуть поснулі спортивні мати, хтось прикручує сітку на тенісному столі, і відбита ракеткою тенісна кулька котиться по підлозі й цокає, мов креше копитцем. Найчастіше на квартирі з плаксивим негрням снилося нічне оглядання класів і те, як забракло оцінки в атестаті, здоровий лобур, давній випускник, знову треба кудись поступати, сказали, приходь раз на тиждень — і йду напівтемним, подібним на склад, будинком, на стінах фотографії минулих літ, мона впізнати вчителів, вони молоді, серповидні ж під фотокартками прізвища випускників незнайомі; тоскно й безвихідно; знов на великій перерві бігтиму в буфет; довгов'язий, незграбний, заляканий парубійко з очима піднятого за вуха зайченяти; перестрибує три сходи порогу, минає двір, на ходу піднімає і тре об банякуваті на колінах кортові штани терпку, хоч і влежану, грушу, на вишмуляній до цегли буфетній стіні з віконечком-ніркою сіріють любовні плюси, клички, прозвиська, щоранку нові; мов проступають віщі й погрозливі біблейні письмена; поглянути, чи не згадано щось про тебе? якщо так, затерти страх копійкою, купити поцвілений сирок, взяти талончик на склянку чаю, слухати давкі крики біля віконечка, то кремезна, в спортивному трико дівка, відтягує за шиворіт хлопців, що бочком і плечком тиснуться поза чергою; декотрі учні з багатших сіл беруть талони на котлети, на манку з медом, сидять, мотіляють ногами на нікельованому поренчі проти кухонної ніші; чергові з паралельного класу засоромлено набичені й мовчазні, чистять дрібненьку картоплю над казаном, всі знають, що їх підгодовували, сьогодні вони спільники куховарок; двічі ложка з картопляним пюре цокає об тарілку і розмащує порцію по всьому дні, пахне котлетним жиром, а ще смачніше рум'яниться і потріскує цибуля на сковорідці; готують для себе; їдальня напівпорожня, хлібниця на плакаті на стіні піддає голоду, допити чай, і якщо заспішити, то мона збігати до колгоспного за стадіоном садка, там назбирати слив; повинен вспіти; вперед! бігом! на стежці здибуєш тих, що з віддутими, завбачно продертими полами маринаток вже тюпають назад, слинять одного недокурка на п'ятьох і натирають сухим полином долоні; перестрибнути земляний вал до саду; от гадство, аж уклякнув роззявлений, так смертельно забило дух, так врізали по спині яблуком-солодовкою; ждуть, що кричатимеш, аби змісити гуртом; хлопці, які прийшли з восьмирічки, скидаються на людожериськ: усі вони з лютими бандитськими вихватками; бабця казала, в голодовку в тому селі начиняли людським м'ясом ковбаси; краще змовчати; вже близько, за галявиною, медово соковиті, зелені сливи, таки не встигну туди добігти, та й визбирали всі, поки натрусиш, погладиш за вухами сторожове цуцня, лучче набрати антонівки, після уроків сливок накраду і повен портфель притарганю додому, страшнувато самому, тра підбити компанію; то потім, а зараз: трохи вповільнено, бо аж кольки під боком, обігнати замкнену, обкрадено тиху майстерню і на алейці перейти на крок, вже нікому перестріти й висмикнути з-за пояса пазуху яблук; росяною прохолодою лоскочуть пупа, одне закотилося за спину й випало в мілку канаву; підібрати, затискаючи руками живіт, о-о, якраз соковите; немає ледарів, лодарноти, як каже старий трудовик, наганялися в квача між молодих ялинок, нема за аркою ботанічного

саду відмінників, ласих на дармове, так бояться запізнення, що ні на крок від учительської — і, тільки-но встиг так подумати, з-під кущів туї вискакують мої друзі, ціла аглоєдська орава, котлетками пахнуть і дайкають сиротинно; а прозиватись будете? отак би й давно; поки добрий, як мурчик — налітай, малишня! вискубнув сорочку і ще довго до дзвоника, стіна по-святковому дихає ваніллю побілки і пахне стернею павутиння в горідчику, над сухою синьохолодною айстрою в'ється джміль, бабине літо летить, пахніє нічними підпалами, іскристими по яругах стовпами вогню, перельотом пожежі через рівчачки, мішком буряків на плечах малого злодія, втоптаню в землю кукурудзою, іржавою водою, корінням балабану, яке на горбі викопував батько, криком сов, що позліталися на смалятину мишачих кубел, ранковою гіркотою згарища, пріллю конюшини на покосі, слідами повені, ряскою, равликами на болоті, останньою рибалкою за млином, в'юнами в колисці, риб'ячим слизом на долонях, кублом коноплянки в осоці, жалісним промельком крила синього рибалочки над греблею, набряклими, встеленими осиковим листям дошками човна на прив'язі, знятою з гачків картоплею на витоптаних місцях, вітром і бризками з дерев'яних коліс млина, коли в брезентовій курточці, в батькових забродських чоботях, намотавши чотири гонучі на ступню, стояв подалі від водоспаду на слизотному валуні, на водорості довів оклена, декілька риб уже підстрибувало на березі, помалу тускніючи, обліплюючись соломинами й дертю, азарт підсилювала ймовірність полетіти на білокостомахувате коріння, обчовговане спиною води, що мріяла потопельником зігріти себе й на один ранок віднадити зиму, — дивлячись на привітрену павутину, очі йнялися слізьми; калатав дзвоник, грімко стогнала підлога по коридорі, і вишикувані до приходу воєнрука дев'ятикласники кам'яніли під стіною, по лінійці шпарин між дошками підрівнюючи носики взуття, — прокидався і знав, що кошмар довчатиме позавтрім, через літо й прозріння, запитував себе, що ж розучив ти, коли сниться школа, сніговий дим уздовж алеї, географічний, затиснутий під пахвою спис, націлений в темряву майбутнього бездомів'я завбільшки з карту світу? — там ворог незримий і пам'ять про втрачену силу волі; вставати морозного ранку й до лоскоту в п'ятах боятися запізнення на автобус, на першу ходку, вставати, щоб власною павутиною обов'язків втримати світ від найзлішого сумніву; кому це треба?

Звільненому від прагнень, яким радіти думкам? признайся, чоловіче кволий, ти хотів безкінечного спілкування з днями любові, ти пив, напивався цикути спогадів, мав заздрість до самого себе, маючи змогу розмовляти з Отцем небесним — тому і дратує, і ссе дума про зібрання нечестивих.

Кричала дитина, я сідав на ослінчик, гойдав коляску, читав стару без обгортки книжку про полювання, з малюнками тетеруків, з дрохвами в ковилі, з описами пташиних звичаїв, з азартним щастям весняного перельоту, з фанерними гусаками на полі, з вальдшнепами в молодому ліску, — єдине, що міг читати, підозрюючи: десь і твоя дитина плаче, бавиться маленькими граблями на подвір'ї дитсадка, за майже тюремним муром; згадував, які омелюхи скльовували горобину під Різдво; моя вже всьому противилася, відмовляла, до недосяжної зваби віддалена затятим суперництвом,

буцім порівнювала з кимось удатнішим і визнавала за невдаху, щоб дужче, до неприступної сили, роздратувати себе; тоді заходило свято, але бракувало ялинки в тестів, донька обнюхувала соснові гілочки у відрі, і я запропонував сходити, моя хмикнула, зрозумівши натяк по-своєму, з тією похитливою цнотою самки, що спить і бачить одне, уявляючи другого; хотів розвітрити простір показної сім'ї, старим і без того все зрозуміло; ну ні, так ні; дорога підмерзла, й напівспущені шини ковзали по ожеледистому піску, велосипед заносило, сніги, сніги закутували по стрімких просіках віття горобини, і чубаті омелюхи з білими дзеркальцями на крилах посвистували зовсім поруч, зависали вниз головою на кетягах, обмирали на мить від глухої, прибитої снігопадом, луни пострілів по вільшиннику; хотів привезти дарунок, поставити велосипеда під навіс і мовчки пиляти на станцію, але безвітряна, сонна холоднеча і птахи на гілках притлумили образливу понурість; при самісінькому болоті, між зеленого в рудих цятках багна знайшов і обухом по прикорені обстукав ялину, сніг сипонув на лице, розтанув, нагадуючи радість свяченої води з кропила, нагадуючи піднебесну пам'ять про втрачене; тоді цюкнув під корінь; дерево здалось зависоким для стелі; тримаючи за стовбур, обсік нижнє гілля і відрубав вершка, лезом сокири обтер живицю на долоні, сів перекурити на розруйнованому покинутому мурашнику, розвів полум'я біля ніг, відсторонено й хворобливо помічаючи за собою все, що означувало прощання, все, що гоїло біль, смиренний параліч духу, все, що наказувало мужніти на хатниську мурашиної злагоди, все, що піднімало над собою, чужим собі, над молитовно стуленими в троєперстя бруньками на вершечках ялин, над всеньким лісом, над якимось чоловіком; він підпалив оберемок зотлілого хмизу і думав, свято ж заходить, так всього шкода, навіть пострілів, що втихли за сосняком; він паперовою мотузкою примотав деревце до багажника, попробував, чи добре тримає, між ялинових гілляк запхнув сокиру, роззувся, каблуком шкарбана об раму вистукав сніг, доки витріпав гонучу, нога спітніла на морозі, натягнув чобота, ще озирнувся, запах глици, нестерпна, напівбожевільна ніжність нагнала на вії сльозу, однаково тонко посвистували омелюхи з кумедними губами, тепір дозбираючи оббиті ягоди на снігу; він тилом долоні набив сповзлі ручки на рулі, обламав вибиту шпицю, глянув, чи не згубився насос, треба їхати, рипнуло сидло, і ледь чутно, бо притрушений снігом, затріскотів під колесами льодок; переднє писало вісімку; потім вискочив на втрамбовану лісовозами колію, і їхати стало легше; коли оглянувся, то побачив: за безлистими драпахами багаття вигріло бік мурашника, якраз вогонь встав на задні лапи, щоб покликати людину назад, крик вістрягану змусив його присісти, полум'я гребнуло теплий мох, злизало бурульку на бруслині й закублилося змерзлим борсуком, чию нору обіклали капканами головешок; він їхав повільно, прочитуючи сліди й наброди на вирубках, деінде на пенях восковіли мерзлі опеньки, над погризеними пагонами вився яструб, дрібні птахи заховалися в ліщині, порожній наперсток на гілляці, що нависла над дорогою, нагадував розбиту лампочку з ліхтарика; він хотів вікувати в хатині лісника, щоб дві лисиці-вогнівки в повномісячну ніч дибали по льоду озера, прислухалися до собак і сміливо мишкували в глибоких травах; він на ходу поправляв дерево на багажнику,

дивувався омеляхам, які грілися на довгому покосі диму, на розвилці до міста наздогнав військового "бобика", звідки горлали і радісним матом перекрикували один одного браконьєри, мелькнув відпечаток кривавої п'ятірні на брезенті; він сам, оббілований як звір, здригнувся від судоми; на галявині морозний вітер зігрів обличчя відвагою; він знов замружився, тамуючи сльозу, подумав, гарно б зустріти вовків, щоб розповідати потім доньці, на підйомі до шосе відштовхнувся ногою, затріскотіла на обочині ожеледиста крупа; він навскоси перетнув асфальт, крізь сутінки й непроглядну крутію долинула святкова туга гармошки, апельсиновими шкірками золотів під ліхтарями наст, по провулках було безлюдно, на подвір'ї господаря димом яблуневих дров і пахощами оленини загасала коптильня, коли ж вітер роздмухував малиновий жар і з піддувайла вифакувало полум'я, він помічав обгорілу мішковину під шиферним накриттям на бочці, совок на снігу, яким закидали лишній вогонь, дрова на возику, господиню, яка на порозі пристоявала з рожевим у довбаних ночвах м'ясом і вільною рукою вчиняла двері, кота, що тягнув під стіжок зрізану з копчених лопаток руду, просичену жиром пілку; він спробував загальмувати, проте колесо гримнуло об залізну браму; обтрусив на комірці сніг, боком протягнув ялину крізь фірточку, розірвав паперового мотузка, загнав сокиру в покраплений пір'ям пеньок, прихилив вело до погребя, постукав об дзвінку хрестовину рами і, поки мала бігла й підтримана бабою вилазила на стіл біля вікна, йому раптом привиділося, що їде ковзкими сутінками по галявині, їде втихомирений, востаннє до сім'ї, а сніг замітає незворотність.

Бо потім приїздив намарне; плакало негрєня і між схлипів пробивалась відчуженість, немов душа відлітала до спекотних околиць батька, і тільки мати давала йому раду; пражила молоко, облизувала соску, годувала, розказуючи про родину, яку спіткала одна й та ж хвороба під оцією стелею в патьоках затоплення, серед цих стін і здутих, ніби обварене тіло, шпалер; я простягався на розкладачці, клав під голову книжку про полювання, дотягувався до стола і відсьорбував заварку з чайника, щоб не заснути й додумати вічне; як бути далі? та субота за полудень ткалась від горілчаних відділів, і біда згонила гостей, яким ніде ковтнути поблизу; режисер, пропускаючи за поріг бородатого колегу, сипав побрехеньками, загравав до хазайки, обіцяв, проти моєї волі, знімати мене казковим героєм, гість сутулився над гранчаком, хутко п'янів, калічне українською мовою починав шьокати і збиватися на англійські слова; режисер, наливаючи по новій, плів про сценарій, успіх, золоті пляжі, вінчестера тобі привезу, хочеш? нігтем штрикав мої груди і відставляв великого пальця, щоб викликати на кухню; позич до вівторка, оддам, валюти в шмондера стільки, що чорти лантухом не допруть, задобрити його мушу, пойми, сам знаєш, геніяльне кіно прогорить, четвертачок до вівторка, гад буду, звідки в генія пітні рублі? ховаючи гаманець, думав, скільки горбатіти доведеться за копійки, чамріти по готелях, спати на підлозі побутовок, товктися на автовокзалах, вбалакувати людей на страхування, гикати на сіроцементних кузовах "зілів", забувати назви забутих Провидінням сіл, а-а! принаймні цікаві люди, слухай собі, може під час розмов і вихопиш випадкову пораду, білет на літак замовити і роботи під зав'язку, справді, солити ці гроші, чи що? пойми,

дорогенький, нам головне задобрити шмондера, він петрає на мистецтві, як свиня на карельській березі, але добре притрушений на українській історії і визвольній боротьбі, пора кувати успіх, вперед і без черги! В кімнаті від скрипу дверей прокидався добродій, що дарував візитку з лондонським телефоном, жалівся на богему й брак доброго пива, обов'язково тикав пачку "Мальборо"; весь його лоск виказував ситого, пещеного любителя екзотики, споживача газет і світового експерта, що знає наше існування ліпше від нас, і весь він, мов затято піднятий палець; тільки просу, не вціть мене зити! особливо хазяйка дослухалася до пом'якшеної вимови, — їй подарував декілька гумок, — показувала гостеві адресу чоловіка, молодик посміхався і знижував плечима, байдужісінький, як і той, що поїхав; хазяйка нітрохи тим не смутилась; малий заснув, погойдаєте, коли заплаче, піду до сусідки, ворожитимемо на кавовій гущі, а то як? мені різало ліву лопатку, лягав долілиць, роздратований: чого я тутай, тупа худобина, ледач, безвільна твар? балачка заходила про психіатрію, — наплів таки бісів режисерисько! — іноземець запитував про допомогу безробітному; сміх і гріх; я механічно хотів забутися, просто не бути, щезнути, згоїти совість, спалити неіснуючу квитанцію про переказ для доньки, виблювати пропите, забути тхорячі морди по кутках (одна метушлива, друга вдоволена, слизька від смальцю, окулярики тре носовичком) ригати на візи, знайшли того, що постраждав, тута всіх катували, дякую за можливість передіагнозу, дякую за те, що подякували, за згадку в пресі, за дульку реабілітації, здоров'я вигасло по клітині, мозок, обпалений інсуліновим струмом, сохне розлущеним, недоспілим горішком, ви ще посидьте собі, я засну, я здихаю; та, виявилось, спогад про смерть був рятівним, принаймні, так мислив під крапельницею в просторій кімнаті, додумуючи сказане медсестрою про двох мертв'яків; мабуть, режисер, зекономивши собі на похмілля, приніс, коли я дрімав, технічного спирту, правдивіше, сурогату з клеїв, що намертво злютовують залізо, ханига продав, ті обое загнулися; коли мене виписали, після розмов, пояснень, підписів на протоколах, господиня вже виставила валізу під двері, сморідний коридор не примусив жалкувати; вона сказала, що друзі нареченого наказали жити самій, ви не кляніть мене, добре, ви десь знайдете собі куток, ви ж один — і, перегнувшись над перилами, дрібно покивувала мені вслід. А через пару років, обдзвонивши на вокзалі геть усіх знайомих, зігрітий новим від'їздом і гарним старим вином, натрапив на останній сторінці записника на чийсь забутий телефон, набрав номер і пізнав голос своєї хазяйки; хтіла повіситися, сусідка слідкувала за кожним кроком, малий одну-но ніч і покашляв, викликала лікарку, каже, бронхіт, виписала таблетки, з аптеки прибігла, вже захололий, думала, здурію, на експертизу подала, нічого не знають, тропічна болізна, звичайно, був без прививок, поховали нехрещеним, друзі нареченого закінчили універ, забрали дипломи й ушилися з блиску, ні привіта, як то кажуть, зараз сама, на вихідні підміняю двірничиху, ви надовго? покидаєте? пойміть мене правильно, квартирантів боюсь, вас би взяла безплатно, аби молоко й хліб купляли, пікає, киньте ще дві копійки, я зовсім бідна, я рік пролежала в психічці, на роботу ніде не беруть, кому я треба на пенсії, кинули дві копійки? приходьте, живіть, скільки вийде, чуєте, дві копійки, передзвоніть, добре; короткі гудки протверезили

луною кроків по сходах, чорним здогадом: свідоцтво на списові карти світу гнівить незримого і накликає біду, аж несила зітхнути; доле, дай сліз пробачити, допомогти, бо горе вмертвить міста, що безпам'ятні сміються нині.

18

За брязкотом ланцюга і криком сойки над вербами пес застрибнув у човен; ріка побуріла, сонце навзаходи віковічно продирало півсутінь, весло черкнуло об бакен, світлякові наснився липневий грім, течія загойдала його знову (затишно під скляним ковпаком) ще гребок, вода з повільністю вогняної магми обмила борти, яструбом сіла на плечі тінь виноградних скель, собака вистовбичився на кормі, і днище шкребнуло об гальку. Під винним магазином скигли

ла гармошка, й безногий, упізнавши перевізника, насупив на очі картуза; висілок підземних людей вирував, як на свято; йшли слуги, йшли мимовільні раби пітьми, йшли роботяги з сажисто чорними віями, йшли діви з раннім клеймом гріха, йшов діогенівського вигляду хлопець з ліхтариком-коногонкою; до старості тут ніхто не доживав; йшли, аби йти, змарнілі рознощики молока з бідонами на возиках, що погримували на бакаях, — притримуючи спинами дишлі, збігали до води, ріка не стала молочною; йшли тісною підковою випускники учкомбінату з новенькими посвідками "грозів" і прохідників, дзенькали копійчини в консерві, дехто відкорковував зубами вино, з горла пропонував прикластися каліці; той ковтав, дякував, занюхував ременем на плечі, просив закурити, замружений, роздобрілий сватав пройдох до сестри і дружини; поки, брацця, заробітку тут, перевізник на хутір підкине, оно він з мішком стоїть, вона мене любе, слухняна, гаряча, як у серпневому бідоні мед, одбийте під три чорти, може відпустить до дому престарелих; знайшла собі наймита, їдь, співай! знайшла, кого посилати! молодих повно, обрік в сраці грає, вибачте, пошуткував, вона мене любе, здибав же біс сатану, лучче дайте заспіваю, не я тебе зрадив, сама ся зрадила, як я вів коника, нащо ж виходила, як я вів коника, коня вороного, нащо ж виносила віна червоного; годі розпитувати про ліквідацію, часом лютий стовбняк нападе, курву ж дзвони весільні покликали, гуляє тут день при дні, приходить на жужіль звуглена вся, відгоріла, скрипуча, фарбу облизали на ній, роздел би видру, забирайся, звідки прийшла, люди, кумпанія, забирайте собі, оддаю, щоб віддатися під санітарський догляд, багатії, шкодуєтесь, киньте рублика для дами на монпасье, солодше цілуватиме мене з вами; публіка, котрий совісний ще, розкажи моїй, побоїться, від гріха далі, пливти сюдиго за річку, передай, зтовчу на синьо, паяльною лампою обсмалю волосся на срамоті, порубаю манаття, візьму кустом, заберу пенсію і в палати, здамсь до лікарів, нехай собі знає; ціхо, ціхо, оно вона, нагуляна, гребе сюди. Натоптувата і рішуча, оббираючи на спідниці вусикувату череду, йшла до магазину сестра велеблудна; Богдан, щоб подалі від гвалту, за вушка потяг міх склотари і зник за приймальним пунктом, звідки впізнав радісне, мовчазне сторопіння чоловіків, мабуть, позіхали, долонями затуляючи перегар від всебажаної; затріскотів гравій і корки під коліщатами тачки, підгилена консерва дернулася об арматуру на магазинному вікні, жінка матюгнулася, що відбила каблука, сильніше турнула каліку в плечі; до схилу

горба пхала його в спину, потім, впираючись йому в груди, позадкувала до берега — сестро моя, сестро, хрипів інвалід — підняла й гепнула тіло в човен.

З порожнім і згорнутим мішком під пахвою поромник скупився — цукор, сірники, хліб — запхнув здачу в кишеньку за поясом, кинув собаці грудку халви, ніч запиналася туманом, солодшав дим, бо обгоріли роби, і тліло м'ясо, на трупи падала стеля, плавився каменепад, шахта знову ковтала пожежників; навіки сумна доля пекла; хто виривався звідти і зараз човнує до віконця коло монастирської стіни, хто тамує на воді дрижаки самої річки, — собака витиме на непроглядь, на кормі підтискаючи під живіт мокрі лапи; сьораз обминеш бакена з літнім світляком, — хто замотає ланцюга на вкопану рейку-припін, і той почує себе скалічілим. Скільки казалось, не їдь туди; бачте, діду, осінній день заморочить і бувалого поромника, недоля кличе кудись, щоб показати бідкування ще більших бідак, мовляв, годі нарікати, бо вітер поверне від скель і принесе солодкий дим трупів; ти думав, якщо ти зрікся світу, там замирилась підземна війна, вовк облизує оленицю, визрів святий виноград, митарі зійшлися з мандрів, сіли на валунах, виглядають гіршого горя, птахи, що не жнуть, уділили їм хлі-ба; там все однакове, поночі волає сирена, пожежники на бігу одягають шоломи і їдуть на підніжках, тримаючись за двері, зсередини помалу вигорає земля, там неприкаяно, нудно й розмови всі про печальне, коли викинуть тюльку з рибгоспу імені адмірала Нахімова, по чому картопля в колгоспах, закупимо на коліхтів, треба ж зимувати, оце б жирної колишньої сільодки та молдавського вина, пальчики об'їси, ти знаєш, моя цілими днями по магазинах і повіриш, чи не, принесла тріпер, на неї в домкрата не встане, вивод який, таршсіржант пожежної служби, де багацько людей, там повітря заразне.

Ви подумали діду, що я нарікаю, перепливаючи пам'ять, ні, просто світляк засинає в бакені й богвість коли прокинеться по зимі, море від нас далеко, отже і плескіт хвиль не поверне назад часу, що з любові викресує світло на завтра, світло, яке лякає так радісно; невже ти живий? світло, немов на весільному дворі, куди боялися підступати малими, світло під липами; парубки, нетвердо ступаючи і поправляючи коленкорові квіти на лацканах, розносили пругку, золотаву, легку, як джмелиний азарт, тирсу на каблуках, на лавочці під ліхтарем золотіли неймовірно святкові латунні труби, зривався танець, дівчата зривали хустки з плечей; ми в канаві під парканом справляли своє дитяче весілля, вона одягла мені на підмізинець важку, підібрану біля "емтеесу" шайбу, я ж на тремтливо покірний пальчик нареченої настроїв латунну обручку, потомившись, ми хукали одне одному на долоні, вітрисько з дерев'яного ящика змів цукеркові обгортки, піщані коржі, пуделко з-під вакси, вінок дубового листя, зламаний ключ, старі календарики, всю потаємність віри в дорослих, всю терплячу таїну власного світу, всю спрагу чимхутній добути до повноліття, весь найніжніший біль мрії, що й ми сплетемо руки у світлоносному колі; тоді цьотки, вихилясом минаючи танцівливий гурт, нестимуть повні тарелі в намет, музиканти, видмухнувши слину з мундштуків, поплескуватимуть роздуті щоки, на валізці з грошима поставлять тарілку холодцю, редьку з олією, домашній хліб, і звеселілий маршалок, поглядаючи на дружку

за столом, для годиться хильне лимонаду з духовиками; по пісенних голосах батьків ми вгадували, коли поспішати додому, і гойдалка поскімлювала в садку, доки музиканти рятували рожевого півника в графіні, картопляним цвітом пахнув туман, на городі видніли постаті парубчаків; вони тирлувалися по грядках, і найспритніший, відхиляючи полу намету, подавав дві затикнуті газетним чопом пляшки хлібної горілки, коровай на тарілці, жменю печива, пару стопок, салатницю з олів'є, біле від смальцю кружалко ковбаси, та музиканти врізали туш, і погляди весільчан прикипіли до хрещених батьків, які по залюдненому тунелі несли дари молодят; світла побільшало, бо обезлюднів двір, перший звабливий подих лоскотав моє вухо, ми притулилися головами, з-за ящика позиркували на тихе подвір'я, іржаво поскрипувала на вітрі гойдалка, була відразу повертатися по хатах, ми, зріднені знехтуванням дорослих, подрібцювали канавою довкруг саду, звідки під ноги нападав білий налив, ми відчували, що пальці, перетиснуті обручками, наливаються ваготою обов'язків; пахло сліпим захопленням пізніх отав, ми мали б на них любитися потім; ми були щасливішими від молодих на весіллі, ми вірили беззастережно, — як я вірю нині в заручини пам'яті, довічної нареченої схимника, — ми обійшли компанію підпитих хлопців, що на колоді ділили весільну здобич, і кмином пахнув розламаний хліб, довго, як старі, ми пристоявали посеред дороги, здавалося, ми слухали громи музик на весіллі, нам страшно було обізватись і вибалакати диво; "приходь завтра", мовила вона замість прощання, — завтра нема досьогодні, мій ангеле, тебе привела мама за північ, і мій батько поволі розпилював обручку на розпухлому пальці, маленькі лещата поскрипували на столі, і сичання терпуга втискало мене в подушку, батьки були сонні, й тому нас не били. Світло тихе! по сутінкових містах блукань назбирував колекцію свічок, щоб засвітити шлюбне безсоння; тобі вклоняюся, володарко підземель, пора звикати до спогадів про тебе, вірю, наші серця ще налиті любов'ю і, значить, маємо що оплакувати, тільки слабкі впиваються розумом, тільки ниці; розлука дарувала нам пристрасть, та все-таки погорда досвіду перемогла; жертвуючи світом, помстився тобі, твоїй непостійності; я обриваю листа, аби прийняти цілунок твоїх нічних уст, і продовжую, вимріяна, дорога, о, якби твоя зненависть зцілила мене від любові! збирав свічки; білостеаринову лампу з золотим обідком, пам'ятаю, купив на турбазі, розгорався камін, фіолетовів обрій, дорога текла в залісені гори, в чекання листів, попеляста самотина сіялась за кожним рипом дверей, тлів недопалок на підносі, товста адміністраторка нагадувала про доплату, подовбана лижними палицями підлога німувала до часу, коли розбитні, доглянуті, пещено стрункі красуні в гарячому лисячому хутрі обтріпають спортивні шапочки об одвірок, розстебнуть кріплення, тримаючись за кавказські шиї, підставлені під тимчасове ярмо, навмисне голосно, видзігорно кихкотітимуть на коридорі; ти обіцяла приїхати на канікули; декоративного медведя з діжкою, зайця з піднятими вухами було купив по весні, непостійність пекла пришвидшенням долі й зненавистю на власний гнів, пригадую, мабуть, стонадцятий гуртожиток, вулик трутнів, на підвіконні газета від протягу билася приреченою бабкою об скло, зневага до білого дня ковтала вечір, виходив надвір, на дзвони, послушниця з печально ясминними, затіненими

хусткою, очима йшла з фанерним віяльцем по храмі й гасила вогонь лампад, непомітно з латунного сонця підібрав згарок свічечки, ще теплилось надією чуже благання, відчув погляд на спині, в бабусі в окулярах купив декілька воскових, очеретяно тонких, лякливих свічок і кишеньковий молитовник, та забув попросити, щоб помолилися за нас прескорботні діви, було пізно, черниця з мідноголосим дзвоником нагадувала про кінець служби; йди собі, отроче, сам не більший і не щасливіший, ніж власне ім'я на твоїх листівках, кохана, йди, поглянь, на майдані вітер витріпує з кожуха ялини безліч іскристих бліх, поза часом минуло літо, вже новий рік, покиньмо це завошивлене бенгальське місто! окрасу колекції, свічу-букетик троянд купив у сільському магазині, виголоднів на рибалці, з кульком грубого печива і пляшкою збовтаного ситра сидів на березі, риба клувала сонна, з гнійними виразками під лускою, звідки сіріла остючина, притисни пальцем, цвиркає на брезентову штормівку; собачі голоси обнюхували дрімоту й, коли замовкали, здавалося, їхні злі морди відхекуються за спиною перед стрибком; моя наречена, пообіцяв риби на день народження, електричка спізнилася, сутінки перехожих текли гранітними сходами повз платформу, твоє чорне вікно підкидало голівешку втоми, ти спала, щоб розбудити звабу, я на цегляному підвіконні, змівши вівсяні крихти, налапав сірники, ледь скригнула скляна фортеця серванту, звідки визволив, вишикував перед чорнодзеркальним вікном і зайчєня, і гнома, і лампу алладіна, і золотоголчасту сосну, і царський скіпетр, і білого гриба, і змія з рубіновими від спокуси очима; вибачливо посміхнувся і підпалив гнотики, впізнаючи духмяність спілих суниць, пухнастий страх, усенічне тремтіння лісових духів під листям, надію чарівного світла, прощально виплаканий придорожній квіт, яглицеву прохолоду в грудях осіннього неба з хрипами болісних журавлів, яскравий спалах крила; віск на цегляному ложі розтанув і спиртово спалахнув на мить, перед тим як загаснути; вона здригнулася від тиші власного самотнього подиху, накинула ковдру на плечі, осліплена запахами, ніби барвистим сном, майже свята, бо викупана псалмопівною похвалою свічок, моїм замовлянням, страхом, — від повіу ковдри гнотики поліловіли, нагадуючи лісову безпритульність світляків; чим вразливіше, тим дитинно щасливіше самотньому серед ночі, і, при звичаївшись до темряви, сівши на тахті, підмостивши малу подушечку під спину, запитала про свято й самим згідним згасанням тремтливих, припалених на сонці, вій покликала мене до себе.

Впізнав тебе, ти безвихідь; задовго до твоєї знюханки з лікарем, прихвоснем феміністок, ворогом чоловічої здорової культури, поміркованим вітрогоном, пустомельним язичником, гордим млином, що мріє вернути зерно з помолу, божевілля душило кігтистими лапами собацюри на грудях; я ще не став Златоустом, я був вірним постільним рабом твоїм, володарко блуду, повіриш, таке щось находило, трудно й сказати, така невсидючість, таке невдоволення всіма і всім, така неприкаяність мордувала останніми днями до Різдва, що одного цього могло бути досить, аби потім, звільненому, повірити, прийти й поклонитись зорі народження Бога; ниций, земний, земноводний плазував чоловік, тільки пити, до галюніків упиватися на самоті, відрікати від себе скловатне небо, безсніжну землю за вікном, вінегретну блювотину на

торгівельному лотку, мертвоту полудня, незрушну німоту, що піддрочує звіра на людей, в приватному секторі підгедзкує собаку, він кігтить браму, і божевілля душить тебе, пити самому, боятися йти на люди, чекати сну; по хаті запах осінньої, добре вгрітої печі, бабця складає в пелену сухі грушки, одну витирає послиненим фартухом і дає на пробу, кубаха тліє жаром, бабця підказує, врубай-но, чого тинятися без діла, пару трісок на розпал, та приходь, поки зігрію страву, пожди-н, осьо тобі брусок, погостри сокиру, ящики нею рубала, потупилась на цвяхах; розкрити очі на поклик, ніде нікого, нахоплюється сніжок, обсікає останнє чорнолистя ворон на тополях; чаїни в склянці осідають на дно розпареними сумнівами здорового глузду; божевілля, це страх дивитися на людей, страх власного страху, спроба переконати себе в здоров'ї, страх насильства, ніби тобі, як свині, вирубали чотирьокутно груди й холодною залізною квартою черпають кров, пальцем відпихаючи згустки, сизіє пліва, бритвенно гострим ножем ледь чутно обсікають легені, кров парує в гладищі на снігу, собака винюхує теплий сморідок нутрощів і солодко, тоскно скавчить, ланцюг на ньому послаблений, колядники розучують жалісних пісень, вистукують об поріг снігову крупу на валянках, божевілля це гнилоротий собачий дих, — до Різдва диявол рикає підголосками твоїх злих, затаєних справ, — бо чоловік народжується від жінки й народжується він для скорботи; за стіною жінка бавить маля, співаючи "радуйся", потім довго ходитиме коридором, відтак постукає, питає про пляшки, знайдеш однісіньку під батареєю, звідки накапала брудна вода, вона подякує засоромлена, з сіткою поспішить за молоком, один сором цей нагадає твою винуватість; скільком допоміг? це божевілля гордині, втома нести свій хрест. Господи, згадай покинутого перед пащею, повір нам, застраханим луною зла, самотнім і суєтним, сонним скраю опівнічних садів; але візьми-н, пригадай, до вимушеного знайомства з лікарем ти й слова "божевілля" вголос не згадував, якась лікарева неповноцінність перейшла на мене частково; є чоловіки, є жінки, які страждають виключно статевим органом; всі їхні біди на перкалевому ґрунті блуду; всі їхні підозри переповзають на людей, отруюють спокій, волю; той білохалатник, скептичний прищ, і ти, володарко підземель, спасибі, допомогли стан звичайної тривоги, яка заступала від вас, назвати хворобою, мало того, переконати мене в безумстві; це він передав мені досвід підглядань, підозру до слова, буцім підслуховують кругом, зараза його свідомості засіла в мені; він, сіяч нейролептиків і діагнозів, жнець забалакувань, галюцинацій, божевіль переконував, що кожен інтелігентний чоловік по природі своїй трохи вар'ят, згадаймо класику; він похвалив би зараз, бачте, больно́й, визнаєте себе божевільним, дорозумувались таки, я ж вам казав, больно́й, викиньте з голови теологію, я ж совітував по-доброму, приходьте на курс інсуліну, всякого переконай, що його здоров'я власність народу, сидять на пенсіях, а суспільству плати, треба ж дивитися правді в рота, інвалідність знімемо, приходьте, ну, вітелі, всюди були помилки і на керівних постах, і серед дрібних і зовсім мелких фігур, бували промахи, десь комусь і наступили на мозоля, але й на нас, треба визнати до кінця, тоже оказували тиск, ізвесні органи, відомо всім, але так згоряча прописувати в газетках про злочини лікарів і кликати на ньюернбезський суд, це масова

істерія, це психоз, психіатри проти! якби нам дозволили при новій власті, ми б з літака засіяли площі таблетками, заспокійливі засоби пустили в міську водомережу, ось один наш пацієнт, здається, визнав, що він справді того, і це полегшує нам лікування; приходьте в будь-який день, санітар вас впізнає — та похвала його гірша сказу. Доле, насни животворну хату; ще літньо, ще бабця ясеновим поліном вигрібає з кубахи жар, і пахне притлілим деревом, ось і вогонь, ось, підкидаючи накривку на чавунці, кипить, парує тушкована картопля, ковток наливки пропікає судому в горлі, змети сухі крихти на столі, згорбатілий вилижи долоню, тепер зовсім малий вийди по хліб, іди, каже бабця, йди, не бійсь, пса зачинено пічною заслонкою, горенько твоєму серцю, йди на світ, де кволий зціляє кволого, вони брати, бо кров їхня зігріта заступництвом і любов'ю.

Ти ж, Ніно, ще до митарств моїх зненавиділа, на біду мою, хворих; після катакомб книгосховища зривала на доньці зло, знервована й мовчазна відмахувалась від допитувань, плакала над брудними тарілками, в раковині; статурний такий чоловік, куртка на голому тілі джинсова, за серце хапається, прямо на мої босоніжки падає, тролейбус повен, я в крик, під руки виводимо, знаходжу йому таблетку, оклигав на лавочці, давай випитувати робочий телефон, щоб подякувати за спасіння; дурна дала; тепер відбою немає, дзвонить, плете, контужений офіцер, пенсія маленька, на останні вам фіялок купив, прийдіт на побачення, моя пані! тоді, наче здрасце, мама його прибігає в закритий фонд і хап директрису за груди; як так! дитя моє вроджений олігофренік, має нахил до авантур, а ваші курв'яги вилупились на квартиру, я трьох невісток спровадила, поїхала на курорт, сют-тут, і нова шлейка забила баки моєму мальчику, десь видерла тіліфон, скільки можна, я, щоб ви знали, вдова кандидата в цека і попрошу прийняти мери! відвідувачі слухали, гардеробниця слухала, технічка з корзиною сміття слухала, сказись та скрутись, цілий день ходжу як обпльована. Пам'ятаєш, Ніно, ти піднімалася з переходу і хтось плюнув, аж спину під тонкою футболкою обпекло, озирнулася; як ні в чім не бувало, суне закислое дебільне рило, — згризаючи губи, метнулася вулицею навскіс, ще в ліфті здерла й стоптала обпльований одяг; вчиняю двері, жінка моя напівгола, мовчу, щоб не запитувати про гірше, вона защіпнулася у ванні, напустила води, тоді в крик, защітку на дверях зірвав; вона головою билась об кафед, сльозами вмила долоні мої; щастить на оказії дурепі; або: хвора тітка, збираючи у сквері пляшки, наврочила викидень, пили каву з дівчатами, термос передавали по руках, сміялися, певно, стара подумала, що беруть на глузи, ех, як верескне, впала на купу листя, ногами сукає й клене, клене! ми ходу, боюся цих проклинань, чисто якесь наслання на мою голову, куди не піду, всюди гвалт і юродиві. На горе собі заперечував, мовляв, людина слабка, отруєна зневагою світу, прагне жалості, співчуття, пробач її — обіймаючи легенько і зціловуючи тінь втоми на лобі, просив вибачення за надірваних, мовби замолював власну долю, — ти гнівалася, стискала губи, сталевів вузький жолобок між лопаток, тіло вбиралось сиротами і обпікало струмом образ, ми не думали, що ці випадки з тобою були віще сумні, закутував тебе халатом, ніс на тахту, вкривав ковдрою, в чай з малинових гілок додавав

снодійного, ставив чашку на стільці, щоб ти могла дотягтися, гасив світло, аби не вбридати тобі, зневіреній в чистоті горньої сили, яка вчить нас меншою карою, показує на безчестя й на славу, зневіреній — потім зрозумів — у милосерді сім'ї, як надії на поміч, на співчуття, на обов'язок довікувати до похилих літ, коли любов до онуків виміє все образливе; ти, безнадійно прикута до молодого ложа, хіба загадувала про старість, хіба хто з твоїх подруг думав коли, що знехтування сім'ї, знищивши для себе майбутнє, не уявляючи себе там, безсумнівно вкорочує віку, і гріх самогубства на ньому. Потім, щоразу після викликів швидкої до мене, — цим віддячувала постійне: оханись, де була, скільки мона, — згадував твою злостатість до хворих, буцім відьомська сила випробовувала красу ще задовго до зрад, коли зрадила вбогих серцем, продала неокупне, знецінилася до того самого, аби, здихавшись під три чорти, зіпхнувши трьом санітариськам, відпродати й вільні помисли, щоб тільки збайдужіти до мене.

Богдан розпалив буржуйку, — тепло втихомирило осінній плач ясена при монастирській стіні і важке, мов одбиті легені неба, гухкання хвилі об беріг, — на гаряче залізо поклав крумку хліба, потім посолив сухаря і смакував його з шипшиновим чаєм; мріяв про довголіття, хотів покинути куриво, на жилці над грубою сохли тютюнові листки, і рука мимовільно дотягнулася до одного; тріск зілля, яке він тер над газетою, нагадував снігосіч об вікна отчого дому; там зараз ніхто не живе, батьки перебралися на нове місце, там вікна голі, і в сінях, прикриті дрантям, стоять два ящики антонівки, на підвіконні потускніла від пилу ваза з ячмінними колосками, їхні обламні сонячним буревієм вуса посіялись на підлогу, корж відмокрілого тиньку сіріє на відтуленій фаєрці плити в мишаках і пилюці; ні вибиті плечем двері, ні крайня, поточена грибок дошка підлоги, ні покинута в кутку дерев'яна етажерка з порожнім фотоальбомом на середній полиці, ні пара прищепок на мотузку через усю веранду, ні зотліла, засиджена мухами, тюль на заскленому прямокутнику, ні столик з підламанною ногою, ні цілком пристойне кріселко, звідки по вечорах, з обов'язковою книжкою астрономії на коліні, бачив як пролягала півсутінь, — стернистим був вигляд степів, неймовірно волошковів захід світу, — ніщо не забуло тебе і німота стін виказує задуму, зусилля пригадати той неспокій недільного від'їзду; по тричі спаковували портфель, для міцноти стягнутий ремінякою, по тричі перекладали рожеву картоплю, яйця в коробочці з-під рафінаду, загорнуте в грубий папір копчене сало, зверху яблука, аби щось гризнути в дорозі, та от морока, завсіди бракувало місця для слоїка грибів чи смальцю з вишкварками; куди б його, горенько моє, приткнути, казала мати, щільніше перекладаючи харчі і пробуєчи стулити портфеля; стій, ще ж куртку забули, задубнеш там; на себе вдягай, електричка скоро, нагадував батько; барвистів росяний рубероїдний дах повітки, бабця на мідний гудзик застібала внутрішню кишеню мого піджака, в клітці гупали лапами кролі, полином на подвір'ї пахло — і ось ти подумки вдома, на колір гнійних бинтів вицвіло ячмінне колосся, ось пересилиєш злодійський сором, що сусіди побачать, подумают зле, ось залізна коцюбка чорніє обсаженим держакон на плиті, фаєрка відтулена, який ще дідько покочегарює в сліпій пітьмі? пуста німує; знову щось нашукуєш, твій ротатий портфель каменем спотикання сіріє

на порозі, за віщо біль вигнання? позачиняєш квартирки, обтріпаєш павутиння на рукаві, по рипучій підлозі, немов кожним кроком забиваючи цвяхи в домовину собі, тримаючись за стіну, дійдеш до сінець, налапаєш за підсобівкою ключа; а заходив кудюю крізь замкнені двері? нічною примарою, привидом еси, весь зотлілий від сорому, — поспішати, порожнім ящиком про людське око підперти двері, немає віника, колись мама ним підпирала; коли ти спав, зоря бузковіла над повіткою; остання іскра точила, що за безліч ночей згризло перст колихкого жита, он тамо, на проламаній кролячій клітці, згризло самого ясена і рік смерті діда, на гладенькій корі, вирізав гострим кравецьким ножом, про що нагадує шрам на пальці, згризло голови тарані на жилці біля погрібника, недопиту каністерку пива, на два пальці залишалось якраз, думав, ковтну після клубу; на порох, на тінь стерло поспіхом скинутий на веранді домашній одяг, кеди без язиків, сорочку з надірваною кишенею, кисет махри, порізану на розкур газету, стерло радіоприймача з обламаною антеною, останню пісню, готель Каліфорнія, голос диктора, що нагадав московську годину — пора і нам тако пригнутися біля калинового куща і все одно головою торкнути важкий недоспілий кетяг, притримати на ходу картуза, батько забіжить наперед, щоб взяти квитка на електричку, від портфеля німітимуть жили рук, висотуючи силу, яка потім під весільним тягарем нареченої, під вагою дитини, під в'язками бібліотечних книжок, під пакунками переїздів, під оберемком дров для випадкової берлоги збайдужіє до понурої втоми; ще озирнутись, і, плечем підпираючи браму, поглянути на розсохлу коло криниці діжку з-під березового соку, на перекинуте на цямрині відро з прикрученою до дужки великою гайкою; смиренний вересень ітиме слідком; через тиждень обіцявся приїхати, і тому тільки задимлена блакить над полиновим пустирем та бита цегла на прослідку поділятиме мою дорогу; за сошем не забуду переступити напівзотлілого дубового пенька, свідоцтво воріт, на яких розгойдувався підлітком, мріючи про мандри; от і залізниця. Лячно прийти звідти, слухати крисячу шкрабітню вітру об дах; буржуйка прогоріла, підкинь трісок, і раптова вогнина затріскотить равликами під ступнями негоди, що затялась розтоптати тебе, вбогу халупину, пачку солі, два бухінці, алюмінієву квартиру і фотографії рідних на голодошаному столі.

19

Подумки знов покидав тебе, чарівнице, утіхо, володарко підземель; зрозумій мене, коли бачу колиску, я згадую про домовину, коли згадую тебе, бачу випрані простирадла на балконі; не засуджуй, від'їхав до виноградних гір, щоб полюбила мене, забутого; моя самотня феміна в єгипетській золотій парчі, збадьорена кавою десь за полудень, моя усміхнена, дивна, пора згадати про себе, годі думати про людей, їх ніде не бракує, — доки ти, моя зрадо, з подолом сукні в зубах, по коліна стягнувши труси мереживних чорноморських хвиль, натерла душовим милом замандавошений кримський лобок, присіла за валуном, ойкнула від лоскоту солі й розкинула вибриті під пахвами руки, на мою голову падає вулканічне каміння, бризки, попіл, вихаркнуті легені сухотно чорнобильської землі; ти розгнівана? глянь на блудних самців, що гвалтують некрофілічну культуру, лисуваті, доглянуті, гемороїдально терплячі на

відкритих сексборах познімали на крісла старі піджаки, тріпероносці думок міняють шкіру на віру, гордовито сумні вони, з вибаченням за відвертість покидаю море твоїх підмивань, якнайширіше Ваш, свідок скорботи, прощайте, — коли виїздив за місто, окраїнами поводитирував латаний вістряган і жебрацькі, щелепасто балконні будинки поправляли миротворчу снігову сивину, автобус подзвонював сотнями значків на оксамитині при лобовому склі, безрідним протягом вулиць, шорканням площ, кадильною тугою автовокзалів, кришталевим літом ранкових застіль; згадай: світало, заціпка голубиним дзьобом цокала об вікно, бігли до річки, вода безсоромно прим'ятим туманом стелилась до ніг і пахла отавою, ми гостювали на дачі, оздоровлювались, за висловом лікарів, колег сектанта, від зірватих хвиль на обмілині скімлив бакен і гаснув захмареною зорею, сонне літепло ріднило нас, мала ще спала, згасав ліхтарик твого ревнивця, що тихо відходив геть; здолавши ранок, видзвонюючи значками, автобус минає безкінечних ангелів на стовпах, білі чашечки може слухають твої перемовляння з коханцем; відкинути голову на сидіння, тепліють надихані сльози на вікні, світ розвиднюється, любити втрачену легкокрилість листів, не послати телеграму на день народження, ніде, нізвідки, викинути загублену тобою на березі заолку, втішитись, що випровадила лікаря і через куму напирала якогось офіцерики собі, гріх сумувати, гнітити серце, вам видніш, моя бібліотечна звабо; автобус пригальмовує, тремтить обірване дротиння на телеграфному стовпі, тітка на переїзді, підборіддям притискаючи крила пухової хустки, з-за халяв валянка вигрібає сніг, знов заходжується дерев'яною лопатою розчищати колію, поблимує світлофори, термометри дорожніх оказій, згадати себе маленьким, бігти до лісу, чіплятись на тракторний причеп, зістрибувати, падати на спину, щоб аж забило дух якраз навпроти вирубки; молоді лісоруби, коротко крєкнувши, топірцями на коротких держаках підсікають сосни для новорічних базарів, багаття прогриває купку бруслин і від диму в теплі оживає сонна кузка під корою; вона слухає стукіт дятла, барабанщика розстрілу, тріск вогню, дим теплішає, кузка гадає собі, що доспить до весни, так і серце моє заховалося в смоляну розщелину траси; куди тікати? під корою теплінь, дорога востає в небо, ніч викрала набиті бурштином валізи станційних будок і сонце загорається шапкою на злодієві; минати переїзд; на похмілля байдужі робітники в оранжєвих камізельках поверх кухвайчин довбуть мерзлу землю під кабель, бригадир за халяву унта запирає малинового прапорця, що також змерз на вітру і хоче погрітись об литку хазяїна, дядько п'є з закрутки термоса чай, самокрутка припалює йому вуса, тінь осики б'ється стреноженим лошаком, засніжений простір з дерев'яними щитами на полях ницьма падає на гори й гангрєнно відмерзлими обіймами ріллі затискає мене, пєстить вічнотєрпінням; спати, згадуючи перлиновий зблиск очей, коли ти глянула від подушки й поправила полу затиснутого між колін халата; коліна цвіли піоніями, звєла рішучє смоляні брови на перєніссі, винуватим усміхом, буцім згадуючи щось недавнє, згасила розгубленість; на ліжку дитячі фанєрні літери різнобарвились днями минулих свят, і донька, вбігши з коридору, поправляючи пальцем заламаний задник взуття, сказала, що дядя подарував манюсінського, отакого завбільшки, хом'яка; ти вклякнула на килимок і, ховаючись під обвислою скатєркою,

витагнула паперового ящика з-під столу; тваринка з ліловими пазурами гризла гарбузяне насіння і нахилялась до коньячної закрутки з водою, біла, мабуть, фарбована перекисом, нагадувала добре вгодованого пацюка; любить швендяти по квартирі, залазити в дірки, любішої забавки йому немає, залісти й сидіти там, пояснила дитина, і ти заборонила їй чіпати хом'яка, він замучений, він покине нас, кому кажу, не тронь, задовбали! запах похитливого звірення навіть твій погляд наливав нетерплячим, пульсуючим теплом; а пригадуєш море, ми на смузі прибою збирали яшму, ти підбрала уламок магми, звідки повилазили жвавві хробачки, ти дивувалась моя культурнице, червивий камінь, кругляк історії, свідоцтво віків, подумати, звідки вони налізли? озирався, приходив сюди, на мою голову падав каменепад підозри, мала показувала на килимку шпагат, навчили в дитсадку, ще всього навчать, на завтра мають принести якісь квитки, чомусь від дитини це легше чути, це такі вже красуні, що за кожним їхнім ступнем слідує хом'як, свербляче лоскітний третєся об ногу, як сама похить; так доню, слухаю, ага, дядя й клітку придбає, сказав на вихідні принесе; що? дати вам гроші на одяг для хом'яка, добре; ти готувала каву, з чашками на підносі увійшла з кухні, запідозрила щось недобре в спільній мовчанці і наказала малій влюлюватись, загомонила про фіктивний шлюб, треба подумати про старість, для матьадіночки, сам знаєш, тільки малосімейка світить, трохи більша від урни, не подумай такого, підбила на розпис студента, безплатно, без всякого обов'язкового, а що, в нього прописка тимчасова, гуртожиток на п'ять років, мовчу, забобонна, ще злиняє наостаток і згадуй бабо як дівкою була; приходив до тебе, уявляючи напівзатоплених повинню кротів, що в норах, схожих на книгосховища, знаючи про кінець всьому, кліщатся, затиснуті мокрою глиною, над кротовиною прохує пар, повинь заливає підземну трухлявину вкупі з пискляво зліпленими, напівпрозрілими від насолоди грудками живого жаху, що сукають ластоподібними лапами, пробують заховатися вглиб землі, а вода спершу перетікає їм по спинах, пахне листям, змиває на вусах пил, кроти хочуть вдихнути повітря, бічним ходом вишмигнути на поверхню, та їхні писки сьорбають каламуть, вода стрімко виростає знизу, мов лопатою одрубуючи голови, які не встигнуть і пчихнути, як вже захололи; приходив сюди, нехай цілують зневажливі в нервовій зтяжці, делікатно підтиснуті, суничні під сонцем стількох пізнань, нестерпно далекі губи; ти дещо зверхня, піднята на роги панурговим стадом, культурними діячами, соратниками лукавства, ти всюди трималась за їхню пробивну силу, підняли й кинули, час нових пастухів, ти лежиш на покосі, талановита абортисментка, чие ім'я на афішах підпалює сутінь Європи, на гудзиках халата також перламутровий блиск акардеонних басів, спогад про музиканта розриває тебе і ти сідаєш по-турецьки; на мій голос забігає сусідка з пательнею у витягнутій руці, косувато, алкоголічно глипає на стіл і, щоб відробити чарку коньяку, набріхує про сон; бачила море й мужчину на піску; справді сльози комусь; розчинна кава вихолола й попахує сухими губ'яками, звісно, хом'як, схожий на презерватива, найкращий дарунок для сім'ї, любить лазити всюди, гість, якому ніщо людське не чуже; ти сказала, потерпи, розстелю ковдру, мала задрімала, переклади на дитяче ліжечко, тихше, нехано двері заціпну, така з двох чарок

п'янька, груди міцні, зовсім дівочі, попробуй; розсипали на підлогу дитячі фанерні літери й цифри, змішали час і слова, нехай собі, позбирає завтра; справді, їй довго збирати розсипане нами; на два голоси відлякували мить пізнання, для тебе втомливу, ніби від народження знала цей вічний чоловічий сором і згоджувалася відчепно; неправда; чому ж сміялася, спокусивши мене, бавилась намистом на шиї, кісточка за кісточкою, сміялась, не приховуючи зневаги; під цокіт намистин, цих чоток глумливиці, я почувався дідом, свинцевіли кістки, бракувало сил встати, далекі вогні міста, коли прикурював біля вікна, блимотіли зіницями нічних таксі — ти заснула, і ось я їду, друг заповітний, Сашко Тралі-Валі, підпрацьовує на заводі шампанських вин, прийме на ночівлю, радісно розпатланий внесе оберемок пляшок, два півлітрові слоїки замість склянок, попільницю з консерви, пречерствий сир, жменю сухих кислиць і передчуття випивки розправить нам плечі; друг мухобійкою з устілки черевика лясне вп'янілого на тумбочці павука, простягнеться горілиць, сплете чорнезні ступні на ліжковому поренчі; попахкуючи сигаретою, надпиваючи з банки, весело, як про все пережите й, отже, позбавлене мсти, розказував про тюремне щастя; прогулянка в обов'язкову, вільнонаймані увихаються з носилками, саме ремонт, пофартило, товстого дрота підібрав, розклепали в камері, зробили корбу, давай буравити метрову стіну, по черзі крутили, один змітав на газету порохно і в унітаз, всьо ціхо ша, діра готова, капітальна діра! запулили чай в камеру тубіків, звідти пропихають скручені трубочкою гроші, вибач, капусту, сам знаєш, туберкульозних тримають на замку, всьо путьом, гендлюємо, чефірим, ментові бабки тиць, анашичкою підігріє, коли якась миша оперові нашелестіла, той заскакує з начальником тюрми, по фамілії Комісар, за одне прізвище мочити треба, правду я кажу? кругом нього прапорщики, хазяїн скалиться, кому приспічило синім ходити?! даю дві minuti і винного на коридор, в протівном случае всіх змолотять на синьо! діло ясне, комусь треба брати на себе; кажу херня, мовчить моя камера, повторюю херня, писанусь за компанію, їм заціпило, буравили ж разом; саме опер носакон чобота двері вчинив, єсть паскуда? я гражданін падпалковнік! гідє арудіє труда? осьь проволока; сколько буріл? минут сорок; разі вазможно аднаму, хахол? клянусь здоров'ям; значіт так, по сорок дубіналов получаєшь каждый день до етапа, еслі не пробурішь за сорок минут, а еслі проб'єшь, трі дубінала і гуляй, аліментшік; дубинкою під носом мені помахав; работай где хош, стени візде метровіє, давай, время пошло! виходжу на коридор, прапорщики за мною, попробував крутити, іскри від кафелю летять, контролери з кулаками, абурел казліна! ціхо ша, кажу, Камісар разрішил, самі слишалі; думаю, де ж я бачив оголену кладку, де ж? над сходами; згадав, як похмелився; і точно, мулярі нащось тиньк оббили, я туди, на два пальці цементна смуга, я давай метляти, давай поплывувати на руки, зривати з себе спітнілу робу, косорото всміхатися до наглядачів, давай ту стіну мало не гризти, аякже, по сорок палиць щодень, заб'ють до етапу, точно, шкура відстане, їдріт твою ангідріт, оце втелющився за спільне благо, пузо в пилюці червоне, мозолі кров'ю налляло, нігті до м'яса пообдирав, кручу аж сльози сцикають на стіну; весь червонопузий, як кіно про революцію; коли гукають, время стікло! перевірили, на п'ядь сплохував, не вспів трохи,

як положено руками під кутом зліг на одвірок, покликали Комісара, дубіною гах, гах, гах; спасіба громадянін падпалковнік; маладец, гадіна, сматрі міне! ну, і в камері, ясне діло, чифір, сигарети, почот і лаври; аякже, комунія таких наплодила людей, що всюди тра вміти поставити себе, доказати ехидним, зараз мене, здається, на айсберг без випивки закинй і то серед пінгвінів виживу. Наливай-но по слоїчку, ковтнем шипучого, мій незабутній, і пропади пропадом спогади про всякі мури, сімейні, державні, світові; можна й рожевого, напівсухого, славного, аж іскряться мізки, зачекай, дійде й до золотистого черга, до напівсолодкого, святкового, легкого, медоцвітого, повільно лагідного, вогняного, повтори, любий друже, по новій, добре, слухаю, не перебиваю, просто давно не пив і радий зустрічі, хрест, що не брешу, розкажуй, — звідки почались мої походеньки? втік од батьків, пригадую: хотів жити на острові, сірників, солі, житніх сухарів, пару пачок маргарину, гачків, волосіні, всякого вичитаного по робінзонадах хламу припас, іду повз річкою, острова нема й нема! тоді розувся, туфлі на березі прикрив речмішком, заплив за очерети і ти диви, захромився ногою у вічко сітки; тримаючись за шовкову нитку з поплавками, вибирав рибу, переламував їй карка, а до берега поспробуй докинути; я пливав слабенько, беру дві голови в зуби і якомсь гребу, передихнув, знайшов грубу жилку, прив'язав на кінець паличку, то вдруге гарних лінів притягнув і чую моторка гуде, думав пенькну, куди втікати? кругом все голо, речмішка на себе, залажу в очерети, а ко-ма-рі-в — гибель; ну, ніздрі забивають, мовчу, сліпаю, ані дихну тобі, підпливли, чую голос татуня, ще обкомівські голоси, думаю, якщо й пити сядуть на березі, отута п'явки і вип'ють кров з мене; чую радяться, на трійную уху леща маловато, лучче пратянем по заводі, вон на прігорочке разложім кастерок, место чудное, прямо просіт, прісядь і закусі; батько командував переставлянням, я виліз на беріг і мало не знепритомнів, віриш, п'явок десятків зо три на пузі, на ногах, на яйцях, на дупі, обліплений ними, як корч бодягою, пісяю в долоні і по тілі тру, губи згризаю, страшно, насилу повідпадали п'явури, ситі, буцім вужі, я їх на каміння очеретиною позгрібав і другим каменюкою давай товкти, цвиркають, всю мармизу заюшили; вмився, бачу смеркає, — як писалося в пригодницьких книжках, пора било подумать о ночлеге; бреду в село, бачу, тітка збирає в сито малину; заблудився, пустіть на ніч; бачу, поправила, затягнула хустку і підбрала волосся на скроні; тобі скільки? вісімнадцятий, цьоцю, осьо линини насмажимо, я вчувся в "петеу", оце їду а практики, мені недалеко, завтра дійду, повз річкою веселіш вертатись, я хочу далі поступати на геолога; намолотив три копи диму, натомлений заснув, навіть не заснув, придрімувати почав у флігелі, прохолодою льоху з-під підлоги так пахло; аж вносить сковороду риби, підсмажені хвостики листяно загнулись, ставить запотілу банку вина; то скільки тобі, голубе? двадцять п'ять мені! бідненький, геть синоньо мій, мені під п'ятдесят, сідай, пом'янемо всіх чоловіків моїх, їж рибку в сметані, зараз варена картопля поспіє, ковтни вина, заморока покинутій, приймаки вирипали добро, я б тебе всиновила, такий молодюсінський, аж ну, то скільки кажеш тобі? тридцять один мені! дивись, мона сказати ровесники! винце нівроку? капітальне вино, видно самі робили, ну, щоб вам руки не боліли і всяческих благ! дай поцілую тебе, красівенький, іди сюди! прокинувся

на перині, чую, сопе під боком, тільки вставати рипнувся, ти куди? піду, перекурю; кури тутай; сигарети в речмішку у флігелі забув; іди та прихोдь; починало світати, як я дернув звідти, то стонадцять чортиць не догнало б; отака порода, що молоде, що старе, обрік грає, а нашому братові: аби ковтнути! допивати шампанське, брататись образами, співати, доказувати, кому спати на ліжку, кому на матраці, докурювати козячу ніжку з тютюну, витрушеного з бичків, випивати по таблетці аспірину, щоб на ранок не тьохкало в голові, крутити радіо, вже замовкло, вгадувати чи завезуть пиво до гастроному, хвалити себе за стриманість, бач, не полізли шукати рогів на свої лоби, радіти зустрічі, домовлятись про полювання, про спільну рибалку, добріти уявою і засинати на застеленій матрацом і ковдрами, приємно твердій підлозі.

20

Богдан дивився на ріку і вгадував силу вигостреної об скелі течії, що клала один покіс, травистою паклею на вербах обтирала добре виклепане лезо, розпанахувала береги, на лівому плач століть, на правому стогін підземного вогню, крик завалених шахтною породою, — донині зрів самі хвилі, як подорожній помічає випадкові постаті на обочині, — дико нуртуюча, з тисячі срібних линв зсукана, стрімководь сплющувала вертких плотвичок, витягувала хижі морди щупаків із загнутими всередину зубами, кривавила очі й плавники красноперок, наїжачувала спини пасастих окунів, роз'їдала стічними отрутами і перетворювала на сірі змилки зябра старезного, важкого, як битий валянок по відлизі, сома, останнього на ямі за перекатом; простуючи до сторожки, гріючи руку в загривку пса, перевізник здригнувся від голосу Марії; жалісний, підсоби... Одутловата, запнута чорною хусткою, в галошах на босу ногу важким перевальцем зійшла з дубової кладки, несла в ночвах білизну і часто покивувала головою, на посинілих від холоду руках зникло старече ластовиння; Богдан перехопив ночви під пахву і, прямуючи до її подвір'я за осокорами, слухав; хіба тепер стірка, вкине в машину, перемеле ті бздики, та й; а моя мама колись збирали дрантя за місяць, що тра саньми на ставок везти, бувало, наготуємо луг; зав'язують полотниною діжку, кладуть горохв'яну або гречану полову, сиплять ясеновий попіл і ставлять баняки в піч, вода закипає; тоді цідять її через солому в попелі, це і є луг, ним мили голови, намочували полотняні штани й сорочки, хуста по-нашому, натрамбуєм повне жлукто цих хуст, розпечем на вогні каменя на червоно, посиплем попелом, кидаєм каменюку й вода кипить, і так полотно визолиться, що ніяких тобі бліх і ніякої зарази; та й люди здорові були, бо як хазяйка на ставку випере, та як підсинить, та як викачає рублем, воно аж лоснить і таке гарне, дається, мона писати на ньому; сніг за саньми палає, морозисько обпалює горобців на льоту, кінські кизяки димлять по дорозі, їдемо до ополонки, пальці в зашпори позаходять і світ такий білий, потріскує мерзла білизна на оберемку; звичайно, коли був мила ущерб, то мусили луг робити, але ти подумай, так мені пам'ятне це, бо не добра тоді ждали.

Сіли на лавочку, біла минувшина яснила спокій Богдана, бабця задивилась на стіни розруйнованого монастиря; вибух розкидав огорожу й мури, там, де сторожка твоя, розклали вогонь і на підводах притарбанили казани з міста, давай виварювати золото

з ікон та риз, один сокирою дрібно поколов образ Георгія Змієборця; чорні, задимлені, як нечиста сила, пекли над жаром шкварки, скільки того золота наробили, не знаю, зате комсомолі повезли всю цеглу на будівництво свинарника імені Сталіна; там свинота, переказували люди, така розплодилась, що обгризала руки, поки відро перехиляли над коритом, яку підлогу не настелять, згризають за ніч, ото породу вивели, потім по всьому світі розвезли на розплід; а селяни, побачивши добре казани і вчаділого наполовину сторожа, що грелями викидав тліючі ризи на пісок, передмухував золото і затулював кисета, з підсвічником наподобі ангела виходив на руїну, смерком, вранці, вночі збирав розкидане церковне майно на переплав, солдати наносили дров, прикурювали від жару і, коли розгоралось на славу, йшли рити землянку собі, а селяни, побачивши святотатство, боялися виходити на двір, щодня ждали світопредставлення і коли божевільна черниця, втікши з етапу, прибилась до села, всі посміливі; гряде гнів Господній! вона покликала хутірських дядьків, гуртом підняли і до осикової гілляки прив'язали дивом вцілілого дзвона, калатьнули раз і вдруге, і втретє, тиха земна благовість покликала людей на голос муки; браття й сестри, літо Господнє розбруньковує листки, по плодах впізнаймо його, ніякої одежі з собою не беріть, буде зимно, бо мало кого обминуть спокуси, відлітаймо від сеї землі, зійдем на кручу, візьмемся за руки, перехрестимось, знов обіймемось, ступимо і злетимо, браття й сестри, доля за довготерпіння окрилить нас, іншого спасу немає! Я дівчиною була, кругом тільки й розмов, що про друге Пришестя, навіть солдати, покриваючи бляхою з церковних куполів свою землянку, навіть страж у всьому хромовому, — містечковий аптекар, який після смерті жінки прийняв молоду циганку і та вмовила його покомісарити, більшу частину золота здати начальникам, але трохи підлататися і собі; всьо так дорого, пудра на вес любові, описали аптеку, іди, работай на пільонкі старік, рожу тібе сина, хочеш синка, ох, прельсьтитель мой сладкій, — навіть вони підходили до черниці й слухали розповідь про віщий сон, бачила храм, відбудований серафимами, сказали мені, ангели понесуть над прірвою і не преткнеться нога о камінь, бо вибраним зводити дзвінницю на суді! співаючи "Богородице Діво, радуйся", люди зійшли на узгірок, саме вогонь розгорівся під казаном і злий спалах обсвітив їхні спini, побожно простоволосі голови чоловіків, запнуті голови жінок, профіль солдата, що піддертими глиною нігтями напівзаплющено рвав гімнастерку з плеча; опинившись на кручі вони вгледіли внизу душі внуків; з чорнобильських пущ несли фосфорно сяючий, зіплений як коровай, попіл, — на концтабірних робах колючки терену, на сандаліях роса ще римського бруку, — ви сіль зневаги, ми полиновий прах винесли з дому свого, серед осені святотатства йдемо на вогняний міст, восплачте пророки, судійство відтерпіли ви, нам заповівши літо з оскоминним вереснем, зраджений слугами, потрошений виноградник і чорні від шахтного пилу дахи, де нема глашатаїв; ви очистились, в останні дні попивали медову воду, добро роздавали старцям, просили їх помолитись за вас, ночви й пекні лопати кидали на подвір'я сусідів, котрі не встояли перед лукавим і записалися в колгосп, ви нашили білих сорочок, чекання й полегкість здолали приречений сум, на столі в кожному домі

стояли розписані, мовби святкові, труни, сліпий ходив по цвинтарі і розхилитував хрести; мертві, вставайте! ми не встигли очиститись, наші кістки стали лічильниками, що відраховують еру звільнення, час кремації пекла, нам іти разом, нас виглядає хмарний листопад горя, сіллю й попелом встелимо, втеплимо чорну ріллю, ви чекали на нас, зустрічайте; поле з свинячою щетиною стерні, час обсмалить біснуватого звіра; нам іти разом по спинах ситих горбів, закабаніла лють світу розрубана навпіл, різник витирає ганчіркою кров на ребрах, сідає сонце, вітер обрію синьо гуде тисячами паяльних ламп, всю ніч, всю вічність смалитиме кнура, що пожер нами розкидані перли, благання до сильних світу, віру в невірних, піт і золку безпритульність дощів вигнання, коли з клунками, з малими дітьми на підводах тікали і вище хмар різались збагрянті мечі війська Іродового, розрубане черево долин смерділо кишами, ми тремтіли, звідси нам видно було: дух непевності намовив черницю підбити вас, щоб вийшли скопом на кручу і найлякливіший гукнув; всі царства попереду! дядьки дивилися на гострокутий, мільйонолітно спластований морською погібеллю вапняк, уявляючи власний мозок, що посіріє від крику, мозок, що розтечеться цементним розчином по підмурівках кам'яного болю, мозок, розчереплений і пронизаний скалчатою тугою кісток; ось летимо і дивна полегкість обвітрює лиця, ось чіпляємось за дерева, хочеш озирнутись, пізно, об камінь зчісуєш голову до хребта, болю майже нема, так ніби сірник догорів до пальців, ось востаннє судомить розірвані сухожилля, шкіра тремтить холодцем — крок назад; відійдемо, братове, з іменем святим на устах — та ми ще стояли на кручі, більш половина гурту зойкнула; ні! черниця, піднявши руки, кинулась сама, між нас похибнулася рівновага, міцніш сплели лікті, ще палахнуло багаття позаду і щуряча шерсть страху замовкла в горлах крик; ні! — і кинулись долу — і грозова хвиля вмила до ранку камінь; я була дівчиною, на другий день так помідорами пахло, гроза знов заносилась, бачу, таку хмару пре і по сошейці втікає від дощу чоловік, вітряно, страх! я загукала і вибігла, махаю хусткою, сюди, сюди, кругом хати позачиняні, одні домовини там на столах, сюди, хутній до нашого двору, то коли не блисне, отако межи очі, аж запахло вогнем, йому хоч би хни, впав долілиць, підвівся і далі побіг на пором, а мені на потилиці геть обпалило волосся і під фартухом на животі здуло шкіру, опік сильний, мене на підводу, давай в больницу, мама одвозила, вертається назад, батька вже скрутили на виселку, допитують, чого кров на валунах коло річки змивав, грамотний?

"тако й обійшлося з блискавкою, баб?",

"звісно, молода була, яка там смерть на умі",

"довго в лікарні пополежали, мабуть?",

"та яке там, вавка на потилиці зажила, та й",

"що ж то за чоловіка доля принесла?",

"Северина безпутнього, направили стріляти в кар'єрі куркулів",

"присватувався, чи зразу до розпису повів?",

"вже й не впомню, одбило спогад",

"на старість, знаю, пам'ять кращає",

"дурдом вигриз пам'ять, та й ти ж там був?",
"дивен час; Северин, милосердна блискавка",
"пасла худобу за кар'єром, чула постріли",
"мабуть там і перестріли одне одного?",
"може й так, недоля всюди однакова",
"скажу, що й чорнобильські вітри діють на пам'ять",
"твоя правда, плачу, дитинію, щось вигадую собі, аби колишнє забути, небо милувало, та земля розверзлась".

Під повіткою мригала сороковольтна лампочка і баба, розвісивши білизну, вимкнула світло, поставила на порозі балію для дощової води; за териконами гнівався грім і при спалаху блискавки на нефарбленій віконниці сльозіла живиця, пахло корінням поваленої сосни; перевізник, міркуючи про померлих, побрів до сторожки з сліпим ліхтарем, поскиглювала хвіртка, він вслухався в голос дідуня, що зігрівав по дорозі до житла і мріяв про забуття; двоє нас і конвоїрів двоє, вивели косити сіно; посуха, ліс кругом, гедзи заїдали коней, ми мусили натирати їх гасом; конвойні з болота черпали картузами смердючу воду, голі черева й спини поливали, ходять, посміюються собі, мокроматністі, геть як обісцяні; а напарник підбиває, тако станем, буцім коси мантачимо і по горлянках шварк, не вспіють і пікнути, я ж на бойні худобу різав, смію сказати, рука, будь здоров, надрочена; не встигне і облизатись, як голову підгилу в багно, затопчемо, зброю, пайок заберем і кожен до своєї родини — ходу; відказую: воно хочай і антихристи, і нарошне приставлені, щоб під'юджувати на гріх, та мусимо бути пильними, смиренністю голуба, мудрістю змії оберігаючи душу, за усіма приметами вічність скоро; напарника аж роздзявило, питає, в тебе з рідні хтось у священниках? не встиг його розчарувати, оголошують перекур; полуднаєм на траві, коли чую запах горілого моху, буцім зотліле сіно ворущать; ми посхоплювалися, куди втікати, всі четверо знаємо, біда! біда! косми густого диму поповзли між дерев, раптовий вітер трошив сухостоїни і це за якусь хвилину, доки конвоїри радились, гнати нас до бараків чи переждати okazію; думаю, дурні пеньки, з цього лісу і птах не вилетить, амбець усім, залягаймо в болото! мені прикладом поміж лопаток; на! я зашкوپиртався, впав, взялись тягнути, куди там, димура вищає, вони ходу! одрачкував я за кущ, згадав всіх святих і притьмом на болото, по купинах дістався на острів, знаючи, що в цю вітряно вогняну пору з лісу ні грибникам, ні їздовому на хурі дров, ні лісорубам не вивтікати за дикими свиньми, що заривалися в землю, бо щетина шкварчала на спинах, ні рибі, яка зварилася в копанці біля хатини лісника, — обмотавши лице змоченою у власній сечі гонучею, закутаний двома кожухами обгорів на подвір'ї, а височенне згребло вогню, розкидаючи драницю, обриваючи з петель двері прибудов, вже перекинулося на баню і далі понеслось вичісувати галявину, клопоть зеленого жита; колосся спершу пострілювало на хвилі гарячого марева і ватяно спалахувало від іскор, що налітали від суцільної стіни пожежі; гул посилювало ревище медведів; затиснуті рогатками вогню вони витоптали малинник і, затуляючи медвежа, передніми лапами розгрібали таволгу, по якій полум'я підповзало до них,

розшматовували спечених під камінням змії, підводилися на повен зріст і ревли задихано й хрипко, мовби з гарячою піною вихаркуючи зварені легені; тоді вихор підхопив їх і кинув на чорні обсажені казани пеньків, що накипали смолою; медведям забило памороки, шерсть на спинах горіла, вони кігтили, клаптями здирали шкіру, медвежа тулилось до матері, щоб зализала пекучу коросту на лопатках; шматуючи власне тіло, обвугленою мордою відмахуючись від задухи, стара конвульсійне розсікла бік малого, лапою відчула холодні, обморожені страхом, нутроші, повільно, напівбезсило проламала йому ребра і, скаженіючи з опіків, занурилася в набитий ягодами живіт; прохолодний порятунок розплющив очі, зіниці розплавилася імла, вона не встигла пересвідчитись і ревнула востаннє; ніздрі просік за вирубкою всмоктували запах горілих грибів, бортняного меду, крові і яструб, тамуючи радісне, важке калатання серця, вився, вищав над лісом, помічав видовжених на бігу зайців, які, ледь торкаючи каміння, перелітали мілкий потічок і купою неслись по лісовій дорозі; їх обганяла, розтоптуючи все живе, пара лосів, русаки на одну мить кидалися врозтіч і злютовані жахом знову вискакували на скопирсану колію в палаючій на льоту сухозлотиці соснової кори; обік дороги, безвихідно роззираючись, сунули їжаки, на їхніх голках висихало мокре, назбиране коло потоку листя, вони знаходили на пагорбі борсучі нори й загребали себе там землею; яструб для годиться пробував запам'ятати схованки звірини, та зір його танув, очі йнялися сльозою, він пробував злетіти вище, пірнав на дно повітряних вирв і думав, що гине, покараний за зловтіху, за загравання до чужих смертей, за страшну, відому тільки йому, безвихідь лісу, він падав і щоб вмилосердити долю, ставши таким як всі, розтискаючи язиком вольового дзьоба, пискляво кричав, — ще кидок, — і хвиля повітряного відпливу несла його над згарищем, над купою зібраної лісниками на дьоготь берести, що чорно кадїла й розліталася навсїбіч, над зотлілим на сірничину кісsem на галявині, над перекинутим, трїснутим глечиком, над роздертою між великим пальцем, загубленою взимку дроворубом рукавицею, котра спалахувала мишачим кублом, над підкованими каблуками задертих армїйських чобїт, над розжареним, як ковальське залїзо, стовбуром, який переламав спини втікачїв; на їхніх обличчях завмерла судома гадюк, притиснутих ліщиною рогаткою; яструб, свїдок небесної покари, набирав висоту і помічав білку попереду; вона перестрибувала з дерева на дерево, вона виривалася на узгірок, коли розгойдана вітром крона затремтіла від зустрічного протягу й хмара чорного попелу вкутала лїс, а білка, вже відштовхнувшись заанїмілими лапами, слїпла від спалаху модрини, куди її плавно відносив політ; зіщулена в клубок зблискувала пригоршнею бездимного пороху; яструб пролітав над галявиною, над потрїсаною на прикладї гвинтівкою з розпеченим дулом, — пострілу зовсїм не чув чоловїк, оглухлий від ревища на серединї болота; він ногами відчував опертя, затоплений кущ осоки; булькаючи тепла жижа смерділа тухлими яйцями; він загодя встиг виламати декілька тичок, покласти впоперек ями, злягти на них грудьми, доки вітрисько водномить на махорку зітре листя берїзок і кишїтимуть гаддям прогалини води; він викачував на себе зіпрїлий мох, баговиння, квашу кольору гнилих мухоморїв, весь торф'яний, столїттями

злежаний, поспіх вмирання, всю трясовинну безвихідь світу і голіруч викидав кволих гадів на сушу; попід пахви засмоктаний рятівним багном таки втратив свідомість, щоб всеньке життя дивувати собі: чия рука витягнула й поклала обличчям вниз, на кущ журавлини? дихав через респіратор моху, дихав повітрям, що пахло мерзлою картоплею після оранки по весні, солодкий тлін забивав дух і вертав пам'ять на землю — згадуючи себе, ліг долілиць; яструб рушничною блискавкою пропалював вечірне нікуди і гуркіт перекочувався далі за згарища. Дим тоншав, розбивався на сині струмки, я насилу вибейхався з ями, вклякнув на купині журавлин, серед болотяного мого розпачу повстало видиво: вогнеязика стихія до коліна ламала хребти дерев, солдати збігали зі сторожових веж, вівчарки, втомившись скімлити й рвати повідки, ледве хекають, за останнім ув'язненням наглядач накидає скобу на двері теплушки, паровик чакхає, обволікаючи паром начальника, на ньому хвацький мундир і тільник визиркує під розстебнутим крахмальним підкомірцем, на чоботях тирса, розгублення на лиці; все пропало, розстріляють, як последнего в'їди і всруся кров'ю! майже радісно думає він і дужче стискає картуза з розламаним козирком, останнього свідка безладдя; дико тупочучи чобітьми, натовп у розхристаних робах вивалив від пилорами і один пикатий для забавки ліктем збив картуза, юрбище хлинуло до естакади з розкочегареним паровозом, вже потім наспів конвой, кількох поклали на місці, зачинили вагони, поїдете в пекло, мати вашу перетак! молодші офіцери на платформу з піском вантажили секретні сейфи й обтріпували на кітелях сургуч, в'язні давайкали, гупали, свистіли, голосно і натхненно гуртом співали псалми, начальник обома руками м'яв картуза, буцім скручував в'язи живому звірові, палаюче верховіття сосон летіло, перекочувалося покрівлями бараків і підпалювало складені трикутником дошки за пилорамою, проламувало пожежні щити з відрами і сокирами, змітало стенд передовиків, кумачеве гасло на фасаді адміністративного корпусу, б'єст вождя перед вікном; начальник востаннє оглядав свою владну розкіш, подавав руку на платформу, йому помагали і постріл означав для машиніста: поганяй! повітря гарячішало щосекунди, в'язні тепер тільки співали — і раптом вибух; сто блискавок ізсередини проламує дах пилорами, найвище летить гострозубе колесо, свистять бризки скла і залізних скоблів, на платформі дехто втягує голови, дехто вибачливо присідає між сейфів, наглядач знімає багнета з гвинтівки, сивовусий пояснює, тирса, братіка мой, висохла на порох, такий закон, как довбануло, одно загляденіє; на нього цитькають, гарячішає і пісок, і залізні домовини з безліччю папок, і зім'ятий на гонучу картуз у сухих вже долонях начальника, що поправляє портупею тільки для того, аби пристукнути кобуру і згадати самовпевнену вагу нагана, сміливіє, похмурніє; застрелюсь останній, як комуніст перед комуністами; і згадує, що забув у шухляді флягу коньяку, один вірменин піддобрився, звідкись дістає сучара, майже повнісінька фляжка, всього пару ковтків відсморбнув, немає зла, всьо пропало! яструб, відчуваючи крилами розжарені цвяхи летючої глици, обтрушував розчепірене стернове пір'я, брив над водою і безсилий кричати завертав навперейми невірникам: горіла обмазучена драбина шпал, на проламаному мосту паровоз ткнувся лобом об кам'яне дно і засопів

потопельно; дибки встала платформа, на насипі, пробуючи матюгнутись, захрипів привалений сейфом начальник, якому ребра прохромали легені, напівзігнутою рукою обмацував траву, картуз догорав між рейками, два вагони нагадували колоду під лапами вогняноперого дятла; з розбитих дверей боком ліз перший в'язень, коли смерч, розкидаючи вирваті з корінням дерева, могильно дихнувши землею, підірвав за колеса і на межу лісового пекла покотив відкосом теплушки. А яструб, окрилений вдячністю за порятунок, летів на болото, щоб поділитись спасінням, на купині переждати грозу і провести людину на вільний німий беріг річки.

21

Доки зір лагідніше біля свічкового вогню з кігтиком мороку, — гнотиком, — рідна кровино, згадай білого фарфорового янгола на плетеній етажерці; голубка того по дорозі з заслання підібрав, малим ти любив бавитись янгольцем, що голову до крила прихилив, зрить примружено в очі тобі; на шийці птаха німбово золотів ланцюжок, дзьобик надбитий нагадував мені, старому, борню з вихором сатанинського пір'я; пил на лапах йому побурів; пам'ятаю, міряючи гони до батьківського обійстя, благов, на підводу візьміть, люде добрі, самі зачумлені, гнані страхотнявою повз тих, що на голому полі виливали ховрахів, нори в обводах піску затикали гонучами, один проворніший з сокирою біг за переляканим спритним звірцем, по ховрашиній спині на! на! на! з останньої люті, послизнувшись, себе по босій нозі телеп, тако підрубаний цибава, діти ж мовчечки ховали в торбину здобич і знову колінкували по котовилах торішніх скирд, назбираючи і пробуючи на зуб колоски; підводи підточувались до млина, саванно й біло від грису шельпотіла по жолобі вода, і гола в, шкірянці наопашки, комсомолка збігала до валунів, — поплескатись навприсядки, — рибу не потрави, кихкотів, тримаючись за одвірок, мірошник; голодні й трупи лежали під брамою, мовби кагат перемерзлої картоплі; на ніч живі переповзали в канаву, слухали скрегіт жорен, дихали хлібним теплом, їхні тіла обнюхував сторожовий собака, боялись вдарити, подумки дякували за зігрів, бо надихував їм за пазухи і серцям було легше відтанути в смерть; люди забули слова, крім проклять, земні хліби обернулись на камінь, тільки олюднілий від баченого звір молитви виспівував, вив на місячне безжальне точило; зорі малиновіли на плесі в тихих бинтах муки, котру армійська жона просівала з сита, приплескувала долонею по обручі, поскрипувала шкірянкою до світлих дверей, здичавіла від розпусти й ситого поглуму над чорноротими; всю ніч хропли коні, так близько до трупів підходили вовки, підгуляла братва виносила сулію кулеметникові на кручі, туман всідався на павутину по суцвіттях кривавнику, немов відкинуті небом молитви, світало, на хуторі радо цвірінькав останній невпійманий горобець і так сонно, так ясновельможно, так лагідно пахло давноминулими жнивими! сама смерть при млині духмяніла здобним хлібом: пишностегна, в шкірянці, являлась торговою, кошик притримувала під пахвою, обдаровувала бубликами, зачерствілими на твердизну кайданів, котрийсь лежачий розплющувався, бачив баберу, яка обліплена тістом ночви вишкрібала ножом і світила сідницями; ми нагадували їй поснулих під кригою риб; тоді обпалений соромом звівся і, дякувати долі, від гурту одступив і приреченість мучного місця покинула мене; нахилці,

нагинці повз кручею продріботів, віриш, онуче, ніби проснувся, ноги винесли на дорогу, де й сила взялась; доки мучитися посіяним, пора проспівати славу; померло самотнє зерно, стократними плодами рід мене виглядає! Перехрестився я і насунув на брови картуза, віриш, полегкість гойднула, хоч сто літ зеленководдям лугів пливи, — став легкий, бо беззлісний: що наші муки проти страждань Христа? фарфоровий янгол зігрів мені груди: на хатнищі лісника розгріб перетлілі головешки, відкрив металеву скриньку з обплавленим манюнім замком, ось він, ангел, сльоза пожеж, скам'яніла пір'їна гнівного крила, зміцни піднебесну полегкість! — час пропав, ані літо, ані зима, ніяких примет тобі і страшно тягне горілим; під купою битої цегли надибав льох, за мідне кулко ляду підняв і задихнувся від липового медвяного духу, обережно, потихеньку, сходи глиняні, зійшов униз, клунок картоплі й діжечку меду виніс із підземного спрату, на галявині в білорих заметах беріз тріскою діставав цілюще їдло; візьми попробуй колись печену картоплю з медом, відро води видудлиш, правду тобі кажу; раденький надумав змінити хлібця в робітників, що рачки клали сошейку, підводяться, на грубих шкіряних наколінниках обтріпують пісок, звідки й куди? по очах вгадують: біглий! Одказую: хату в Білорусії зводив, господар діжечкою обдарував, до сім'ї напрям тримаю; їден із молотом коло хури стовбичив, тако по тім'ї довбане, не вспінеш ойкнути, чоботи на пропій здеруть, хмизом привалять і котрийсь вогню берестяного піднесе — разечок зозуля кукнула, думаю, стільки й відміряно мені, зірвався з дороги, та дьору, в спину кричать; дурак, самі чужаків боїмося, кому ти потрібен, лахмітник, ех ти... Мед під пахвою на полу протік і рука роздушила картоплину, замотану в гичці тлумака, так драпонував по чагарях, спинився; вкупі з тріском рогози, яку малеча висмикувала на їжу, причувався любий ячмінний шелест, вітер хвилі ткав сітями на погібель і хвощ щетинився спиною вепра на міліні ставка, солодко було від пам'яті, що колись отако на покосі полуднав крумкою з сіллю і копченим сальцем, дурний, шкурочки викидав, зараз би їх сюди, хліба б, хліба б, розжовувати б кожну крихту й запивати з баклагі ледь прокислим молоком; за прикладом селян беззубок зо п'ять налапав ногами в муляці, роздмухав кострище, засмажив, смакота! аж розморило, думаю, на вилупі осьо задрімни, властям моє життя за цілушку відбатають, нікому віри нема, сказати по-правді, це і було безвір'я; давай щось робити; виправ завошивлені манатки й розвісив на сонячному боці стіжка, глянь, сіно надскубане, рукою туди, людоньки, плескач макухи витягую, такий Богом посланий скарбище! горло пальцями затиснув, крик свій здушуючи, огледівся, обнюхую, мацаю, гризу, доки зуби зболіли, присівши в очеретах, на двоє розламую, далі розмочую собі по кусінчику, розкошую; з маслобойки хтось поциганив добренний кавал, аби довідуватись поночі; вдягаю мокре на себе і вїо бо дощ. Поглянув від пагорбка: хлопчаки майкою ловлять пічкурів по канаві, за обидві лямки тягнуть під беріг, один вибовтує рибу гулюмашистим корчем і так гостро, так лоскітно, мурашинім укусом пахне й січе по литках синювата від водяних бабок осока, так кумедно виглядає малий у капелюсі з двох листків кінського щавлю, — насилу розсуваючи трави, він несе за рибалками солом'яного бриля, куди складали улов, — так попискували стиснуті двома пальцями в'юни, ряска на животах

присохла лускою, старший збивав товсту зелену п'явуру з плеча, вона цвиркала кров'ю йому на вухо, над кублом заклопотано перефуркувала очеретянка, в норі розбуджена голосами видра чмихала від кислоти людського поту, червонявий жук гриз затиснуту в передніх лапах очеретину, геть збите, столочене загоншиками татар'я зруділо від багна, ластівки брили над посивілими в гірких туманах китицями дроку, так хотілось гукнути, ловці мої праведні! тонкий, виголоднілий на батіг, вуж вилупився з листка білої лілії на малих, так сумно, повіриш, ступні на пагорбі вкам'яніли; це ж і мої діти десь харчуються кістками розвареної риби, яку приносять додому загорнутою лопухом, нігтем видають киші і білі пухирці, споліскують пічкурню в бляшанці, щавлю, кропиви накришують туди, круто солять, тоді менш багнюкою тхне, — дітлахи вже споліснули майку і на піску взялися ділити муляву рибку, рядочками розклали дрібну, трохи більшу, один долонями вигріб копанку і напустив туди десяток в'юнів, хто вхопить перший, того і здобич; похнюплені, зневірені в добру долю, в стрімке щастя вхопити найбільшу рибу, наперед вгадуючи, як порадіють вдома, стоять над ямкою, геть чисто поводити над шапкою заковізлого старця — егейкнув тоді і помахав макухою, бояться підходити, на видноті поклав, а коли озирнувся звіддалеки: стовпчик куряви сірів на горбі і вітер перекотиполем ніс солом'яного бриля по стернях.

Вечоріло, по бур'янистих полях оранжевий млів туманець, по калюгах коло річки буслі збирали жабів і, закидаючи дзьоби, давилися ними; два шуліки лаштувалися спати на камені, поодаль стояла хатка без вікон, двері дудником заросли, смерділо молочаєм, роса посивила тріснутого на стовпі глечика, зліва ліс, праворуч обвалюється глиняний беріг і третя верховодка в траві, ніде нема броду, розповінь — де прихилити голову? — пахне липою від посадки і якось недобре тихо, буцім підглядають за тобою; заходжу, кидаю на припик тлумака; на долівці старі головешки, подерті, присмалені коло вогню, ремінні постолі, на дерев'яному ліжку зривки рибальських сітей, солома на печі тхне щурами і запустінням; засвітло, щоб розігнати острах, повикорчовував біля плоту височенні, побиті градом, лопухи, позатуляв ними вікна і страшно мені, як вихрестові на порозі синагоги; оранжевий туман, переливаючись через греблю лісу, сокотів мільйонами тонкоголосих цвіркунів, поволі вищав, запинав виднокіл, злизував тінь обпаленого блискавкою осокара на острові, призахідно розгорався, на колір гарбузяної каші запікав чагарі терену по ярах, нагадував про бездиханні, важкі, збовтані неродючою глиною води потопу; грімко обвалювався підмитий, посічений ластовиніми норами, беріг і хмара писклявих птахів стригла мошву над каламутними хвилями, майже олюднено плакала, доки згасали за перекатом потопельні пухирці, суглинок розбивався об підводні валуни, викидаючи на поверхню пташенят і пір'я з кубел; поглядом пошукав образів по кутках, — несвячено й голо, — може тутай вкорочували віка біженцям, грабували втікачів, ловко, звично, хутенько роздягали нещасного, здирали хреста, при сліпакуватому каганці ділили скарбівну здобич, замотували каменя в порвату сіть, чіпляли до горла й кидали на бистрину забитого? виморений думав миттю засну, помолився, — захисти мене, Господи, силою чесного й животворчого Твого хреста і ним охорони мене від всякого зла; в руки Твої, Господи,

віддаю дух мій; Ти мене благослови, Ти мене помилуй і життя вічне даруй мені, амінь, — ще тільки сіріло і ластівки, провісники злого, пірнали під одвірок, облітали халупину й тонко щебетали, зависаючи над піччю, трусили крилами, придивлялись до заплющеного чоловіка і низом понад підлогою шмигали в сутінь; протяг шелепотів лопухами, здавалось, хтось човгає під вікном, розплющусь — ніде нікого — влетів кажан, перетинкою кістлявого крила змітаючи павутиння під сволоком, писк його ковтнуло глухе бурмотіння річки; десь погримувало, але й зиговиці поглинала пітьма; чогось мене почало трусити, думаю, захворів, пробую піт на лобі, холодний, злим інеем засіває до п'ят, лихоманкою трусить руки, пробую засміятися, лице скосоротило, гикавка забиває груди, хоча б тобі тютюну, хоча б викресати вогню, закурити, жариною розігріти темінь, — і полегшало б, — лежу, ледве дихаю, мороз заповзає слизьким вушем за пазуху, зализує мені горло язиком скаженого пса, відьомським примовлянням зашіптує вуха, лежу, ладен пенькнути, розтанути на густу безберегу ніч, такий лоскітний холод напав, ніби заживо прихромили кілком до мурашника; здається, за стінами хтось тупає, скиглить, янчить, трудно і встати, аж захихоче пугач, всилу перехрещу себе, помолюсь, на одну мить полегшає і знову повна мозгівня голосів; падйом, падйом, на оправку, скати! вставайте, батьку, пора косу клепати, якраз випала гарна роса, кругом синьо, ми будем покоси розтрушувати! оце вислала посилку тобі, чоловіче, дай відповідь, чи отримав, чи не покрали в'язані теплі шкарпетки? яблучка, пошті за даром оддаю, дорогесенькі пасажири, беріть мочені яблучка, кому десяток? праверка дакументов, стой, стой, ушол гад пад кальосамі! страх коліном убивці наліг на груди, я насилу підвівся, думаю, треба втікати з цього неосвяченого дому, та коли гроза, як не впірить! куди підеш? тільки подякував долі за добру стріху, злива прищухла, знову зацарював тихий повзучий страх, пробую молитись, голос нечистої сили перебиває думки; кого кличеш? рогатому поклонися і будеш живий! забрів на шабаш, сиди, терпи, звідси дороги і за поріг немає, стіни дому втікачів просякли страхом бути пійманими, притягнутими на допит, куди тобі, худобині, пертись, жертимеш прілу солому, безсилий виповзти на двір, всіхній ляк закатає; послухай, вдома, куди направив ступні, за старий глиняник один одного закладають сусіди, близьких родичів зраджують рідні, батьки по людях роздають дітей, сильні записують себе злиднями, вовк обертається на ягня, дужим німіють руки, свиноматки до ранку роздирають приплід, всюди зрадництво, старці перетворилися на саранчу, сиди сиднем, їж солому з шерстю щурів і бійся власної тіні! тоді вивалюю з груби цеглину і на чотирьох стінах видираю хрести, чую, справді, копитом знадвору об арцаби б'є і сопе по-волячому, плямкає, болісно мичить, ніби щойно втелилась корова в сінях, стривожено фиркає, жує жуйку, бутить і казиться звір без статі. А тільки приляжу на дерев'яний настил, здається, волохата рука тихенько по лиці гладить і лізе за комір, — зараз душитиме! — затисну вуха, молюся, щоб приховати думки: Господи, помилуй мене, малого раба! голоси паморочать; тікай до річки, біля острова перейди брід, горе сонному! інший наказує; сиди, ще будеш давитись соломою, сиди, заведемо тебе на погибель! Подумати, страх мене на льодомаху скував, зрідка під стелею

потріскувало кажане крило, гостре вушко підслуховувало молитви й схлипи, час від часу шелепотіли лопухи, страшно падала на долівку відмокріла коров'янка глини, страшно вовтузилися на дворі хробаки, перетрублюючи мокру землю, страшно, сито бринів комар, смакуючи краплю солодко даремної людської крові, страшно сивіла ніч крізь дилі хати, мертво височів дудник над парканом, страшно бухкала велика риба на ямі, страшно скімлила клямка на причілкових дверях на горище, поскрипував, тріскав, драбинний щабель, молодим льодком бралась змурашена пітна спина, страшно було від знаття, що волосся на потилиці встає дибки. Всилу діждався ранку і, коли сизь продихала шпарини між дилів, на лопухах завидніли продовбини граду, чіткіше означилися хрести на стінах, — встав і перехрестився, — буцімто каменюкою врізали по гладищі на стовпі, череп'я сійнуло аж на стріху, ляснуло об стіну, залопотіло по калюжах, голова мені просвітліла, благаю: Отче наш, що єси на небесах, нехай святиться ім'я Твоє, нехай прийде царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі, — тільки-но досюди проказав і невидимо, тисячокрило згойднулося віття верби над річкою, висміхом обізвався пугач, вітер змів на підвіконні лопухи, стало тихесенько, по вимоїнах лолотіла повенева вода і вперше над балкою продудонів бекас. Вигрітий теплою втомою світання, страх поволі минав, вітрисько приніс запахи ікри в прибережних травах, холодок мулу на просихаючих, викинутих на беріг пеньках, тремтіння кленових ключечок, заплаканий сміх ледь побурілих ягід глоду, радість білого гриба, що проклюнувся з-під листя, захват білки на гілляці ялини, стріп крила синьої бабки на лезові татарнику, приглушене туманом на мілині фиркання дикої косулі, якій в ніздрі потрапив водяний павук, жовтооку недремну понурість шулік, що на камені розправили стернове пір'я перед обльотом своїх володінь, перший багрянний просвіт по каймі вільхових листків, досі незвідану, впевнену подяку за спасіння, — звідкись, мабуть від села, по обніжку канави чалапала забрьохана голодна лисиця, подеколи притулялась головою до землі, низ морди почорнів від невдалих мишувань, зникала за бобриною гаткою, вигулькувала між кротовин, підстрибувала на горбі, винюхуючи привітрений лисенячий запашок нори на схилі, трюхикала понад яром і здалеку проти сонця роса на спині і на хвості видавалась блакитною.

Сон підламав на ліжку і голос пробив мене; тутай прокляте місце, сину; звідси, з цієї землі, почнеться, велике горе; отамо за ліском велемудрі й сліпі змурують колодязь прірви, звідти на весну вийде смертельний дим, на пострах світові, зорею після півночі над ближнім берегом помітиться вік, згіркнуть води, полиновим, неприбраним стане зерно, серп зотліє в руках ненародженого женця, звідси на Великдень везтимуть люди діжки тіста на возах, буде сонячно, одна єгипетська хмара наздоганятиме іншу, на другий рік явиться Богоматір над західним краєм, книгу буття перегорне чоловік, далекий від істини, чорним ім'ям наречеться пустка над річкою, багато може оповісти, подарований долею фарфоровий ангел, та ліпше послухай нащадків своїх, людино — справді, голос примовк, ніби вийшов покликати когось на дворі, зробилось так тихо, що чути було біг мурашки по стіні, скапування роси на травах, скрадливий фиркіт їжачинього виводку за порогом, зненацька пробуджену тягу в печі, здавалося, з хати

тікав незримий вогонь, вдруге голос був несуворий, покірно простий; на чорнобильській землі онукам зійде каравай з попелу, саме прокляття біснується отуто, щоб стерти тебе, свідка шабашу, чуєш; то запізнилася на екзамен, постукала в учительську, взнала, де випускники пишуть твір, тако співалося подумки, била мене мати з ночі! невиспана, десь під ранок пілотку йому на чолопок натягла і вмовила не проводити, бо дніє вже; однокласники, певно, крадуть піонії по горідчиках, аби задобрити вчителів, ой, така збідована викладачка, чоловіка має, і воєнрук, і фізрук, учнів спровадить на стадіон, сам замкнеться в спортзалі з співачкою, якраз пара, вічно в светрі, галіфе й чоботях, просмерділий рушничним маслом, мордань і білобриса, накучерявлена бігудями, овечка, тонкоброва, зверхня, стрімка, буцім тільки-но вирвалася з обіймів, обпалена еротичними снами старшокласників, вся школа знає, а їм хоч би хни; викладачка ж літератури вірші про любов нам читає, в голосі сльози, подівочому косу перекине через плече, запише домашнє завдання, попросить сидіти тихо, на пів-години додому біжить, дитинка росте спаралізованою, а гевал у напрасованому галіфе, збігаючи сходами, ключиками від тиру на вказівному пальцеві грає, доки співачка в актовому залі видресировує піонерів під акордеон; отож, сказала своєму сержантові: їдь собі, бо перестрінуть з букетами і донесуть; і сором приб'є перед учителькою літератури, майже сестрою чистосердої любові, коли сяду за парту й подумаю, це ж ми востаннє отуто; крейдяний пил білітиме в шпаринах підлоги біля дошки, безсоромне, рукасте всезнайство відмінників, ляклива тиша, розгубленість відкритого уроку, багряний одсвіт букета на екзаменаційному столі, вікна закриті наглухо, вітер приносить радіактивний пил, земні літа, іспит до горнього престолу; чим винуватіші від дорослих; лікар, батько однієї дівчини, попередив, ми по тричі на день мили підлогу на коридорі, пили в їдальні безкоштовний моркв'яний сік, це вполі з батьків вираховували; на випускному вечорі натанцювалися під естраду — і до річки; виглядати сонце; по заплавах зривались крижні і татарник вмиротворював раптово схвилену сонну воду, на якій, воскрешаючи обернену краплинну пам'ять часопростору, при мідному дзеркалі, при свічі, при магічній тринозі тлів безпорадно жалісний погляд астролога, що ледь усміхався кривавими напівзаплющеними повіками, бо збувалось його пророцтво; чорне ім'я, вгодоване молоком сказеної вовчиці, катувало народи й сіяло запустіння; під лезами прожекторів щезав туман на мосту і добре видніли пляmistі військові машини, і респіратори на грудях водіїв, і розплюсклі світляки на лобовому склі, і байдужий від втоми прапорщик, злігши плечем на борт, відкорковував, пускав по колу флягу, і синя від густих вихлопів курява за "бетеером", і сніжні, обшиті целофаном, підкомірці розстебнутих гімнастеров, коли солдати гукали до наших дівчат і гріли кулаками по кабіні, і потворно упевнений сто тридцятий "Зіл" дерся під гору, і хлопці вже сміливіше свистіли навздогін, дехто салютував недопитою пляшкою, і слідом за автоколоною на бакаях пробуксовував командирський "уаз", антена витьохкувала дубовим пужалном, і пилюка гасила недоторканість роси на кущах ситнику, і даленіло ревище за пагорбом, і тихий за греблею водоспад вмив наше розгублення, і вчителька літератури спробувала заспівати, і сонце клубком спарованих

мідянок лягло на воду; ми мовчки потюпали до села, несучи втомливу золкість світання; тоді ж, на екзамені, заколисував сон і дивний голос вчувався; не беріть ні мішка, ні суми, ні вузачки і нікого в дорозі не вітайте, ідіть, минайт всі покинуті колосисті поля в молитві, щоб Господар жнив не барився; підхмарною саранчею стрекотіли вертольоти за ліс і смерком ніхто не вертався від копичок з лантухами полови, то поназвозили "партизан" на жнива, буцім чужинні войовники гарцювали під клубом, зерно відпродували за первак, до ранку пекли радіолу, мені ж однаковісінько стало, на четвертому місяці ходила тоді, чось цей екзамен настирно згадується; одному хлопцеві кров носом хлинула і вчителька, справді свята душа, відпустила його додому і мусила щось там дописувати на аркуші, по коридорі судомився сміх і чіткі кроки воєнрука, походжав заклопотаний, звідусіль пруть селяни, дайте-но того лічильника, хочу заміряти на обійсті; ... діло могоричеве...; військові розбили палатки під школою, кажуть до голови сільради, дезактивацію проводити тра, самі подивіться, на приладах зашкалює, а сільський голова згріб манаття і з блиску, такий маєток покинув, такі хороми, такі гаражі, здоров'я дорожче; ніхто його не винуватив; люди, котрі беручкіші до життя, геть повтікали, а військових перекинули обтягувати зону колючим дротом, вичіплювати дорожні вказівники; мій солдатик у білому шоломі, з жезлом на перехресті стояв, може з місяць, такий сумний, обом нам жаль було неминучого; якийсь підвечірок йому принесу, перекладену хлібом, смажену на шкварках яєчню, термос багнового чаю, замотані серветкою цукрини, посідаємо за дорогою, доки припрошую, доти їсть за відчепне; жалівся, що апетит одібрало і трохи нудить від сигарет, дим якийсь неприродний; приходила пожаліти його, відчути себе потрібною, коли нікому ніхто не тра і всякий думає, куди втікати? й на тому світі світитимуться кістки! їх перегонили на роботу до реактора, якісь там брили таскати; байдужісінький, виморений, зітхав, може скоріше наберу дозу і випустять звідси, коміснуса, виїдем звідси по переселенню, заживем, от побач, я писатиму, я хочу похреститися, повірив отуто коло дороги, я стану щасливим батьком, присядь осьдо на шинелю, холодно, сльота, скоро за мною приїдуть, остання розвозка підбирає, дощ пилюку прибив, які ми бідні! вербове листя на піску чоботом розгрібав, чорниць саме слоїчок назбирала, візьми на дорогу, поласуєте гуртом; сама тих лісових ягід попробувала, губи й всередині дух почорнів, і чуло серце; назавжди! бобиком начальство військове наспіло, з госпіталю потім листа прислав, тай по всьому; через лікоть подруги переписала твір, — героїзм образу, всяка мура, — а пам'ять світала соснами над піонертабором; вожатий на риболовлю брав і, йдучи до води, оббивав спінінгом пилок на кропиві; торбу його носила по беріжку, доки бльовкав сріблястою блешнею, більше лілій наловлював, аніж щук; притискаючи руку до серця, кланяючись, дарував букета, подумаєш, на чотири осені старший, до кумедного серйозний, долоню поранив гачком, замотувала батистовою хустиною, він цілував шию і говорив про заміжжя, коли те було? незчувались, як сурма озвучувала над лугами туман і останній нічний метелик, відчуваючи хижий писк кажана, ховався під листком очерету; наспівали суніці, слухняна, аж самій дивно, помагала на кухні тіткам, чистила рибу на бляшаному столі,

туго пов'язувала хустку на зцілованій шиї, чую, зарядка на спортмайданчику йде, скрипить турнік, хекають підлітки, до своєї кімнати заскочу, розстебну бобку, перед дзеркалом стисну груди, доки розтануть сунично холодні сироти біля сосків, день мого тіла світає! букетик ягід поставлю в склянку води і засинаю сном медово густим і звабливим, буцім завтрашнє передрання, ще обернуся лицем до стіни, аби подруги після сніданку не зурочили мою усміхнену радість на щоках, і сплю до обіду; ото ж бо, твір, перевірила тричі і поклала на вчительському столі загнутий на полях, проштемпельований аркуш; троянди ронили пелюстки на указку, сонце крізь кришталеву вазу кидало матіолову тінь і я чомусь пожаліла себе, мовляв, якщо поступлю в педінститут, зустріну там колишнього вожатого, хіба пам'ятатиму про солдатику? дівоча доля, — вибираючи, не перебирати; звичайно, з освітою чоловік показний, якби знаття, що пам'ятає студент нестерпну, довгоочікувану мною легкість піску, пригірщ якого шпурляв на причілкове вікно, викликаючи мене на рибалку; лежачи долілиць, затискаючи безсонний подих, перед світанням тільки й вслухалася, тихо, тоскно, пульс замерзає в скронях, лоскоче непевність, може проспав, болить далекий, привітрений крик лебедів на лісовому озері; вони ночують посеред плеса; вдень наздоганяли їх на гумовому човні; пара стривожених веслами птиць розбилася, одне попливло до берега, друге могутніми крилами зривало хвилі, змітало комах-плавунців на водяних квітках, врешті зірвалося поперед човна, з незграбною важкістю низько облетіло озеро, коли, кинувши весла, мій рибалка зімітував постріл долонями; може будильникові забило памороки, буває, наведеш, попробуєш, дзвонить, а вдосвіта, мов заціпило; здається, дзеленчання в його кімнаті почула б сюди, стало ще тихіше, ще лоскітніш; мить — і піщаний час потече по вікні, повертаючи нам вигнання в рай, назавжди.

22

Запах волі — ранковий холодок білого гриба; брів по ялиннику, розгрібав глицю кривулястим дубчаком, по западинах росли лисички, обік звіриного протопту найчастіше траплялися білі гриби з перлиново чистими шляпками; тоді, щоб не пошкоджувати грибниці, викручував знахідку за прикорінь, радісно обнюхував ніжнього, вмитого росами, ледь прим'ятого від доторку капелюшка, якого заздрісним оком проводжала білка на розлапистій старезній ялині; чималий грибний збір відтягував торбу, за деревами яскравіла проти сонця річечка в мертвому гіллі і корчаках, густо переплетених лататтям, двоє парубків кілками підважували й розламували, відтак розгрібали бобрину гатку і, коли шуганула вода, підставили чималого коша в промоїну, раз по раз зазирали туди, налапуючи дрібну рибу; запахло мулом, ікрою на мокрих гілках, ряскою на спинах раків, котрі задкували до нір, і старший хлопець вигукував щораз, хапаючи клешнисту здобич, а срібнобокі оклени, збиваючи мілководдя, кидались проти течії, терлися об кам'яний поріг, колами поверталися до збовтаної калюжки, де молодший хлопчина вичерпував їх сачком; легкий тріск равликів під ступнями нагадав мені, що мона назбирати перловиць і зварити в казанку з грибами; ще покрити туди кропиви, лісового часнику, присолити від болотяного смороду,

розім'яти скоринку — наїдок, хоч на весільний стіл! проте, якось незручно зазіхати на чужу здобич; хлопці вже заходилися пічкурувати: вигрібали з багнюкою по декілька плотвин, один раз налапали вужа, тоді для певності менший почав штрикати в отвори палицею, а старший по лікоть і вище засовувати руку під берег, обоє, вивазяні баговинням, порізані осокою, збуджено галасливі, зникли за обривистим поворотом, що геть закиданий був тонкими обкорованими гілляками завтовшки з олівці; нема-нема, то коли не верескне котрийсь, давай сюди, давай кілки, бігом, давай довбанемо бобряку! два пуди м'яса, як стій та дивися! поки добіг, продершись крізь терен, вони вже гамселили бобра з пшенично остюкуватою, зловісне наїжаченою шерстю, товкли палюгами по голові, по лапах, а звір, чмихаючи кров'ю на пісок, відплигував до нори під корінням ліщини; плаский його хвіст веслував по міліні, зализуючи сліди неспокою; старший хлопець заскочив наперед і кілком ткнув боброві межі очі, загнаного буцім сказило: вигнувшись, задніми лапами гребнувши замуленого корча, цибонув на нападника, — під гострими різаками храпнула вирвана з м'ясом п'ята і забіліли пересічені сухожилля, — солод крові ще дужче розлютив бобра, він обфиркнув гарячі сунічини на вусах, окоренкуватий, вайлуватий, трохи відзадкував і оскалився для нового стрибка, коли з кручі, надсадно гикнувши, молодший хлопець довбанув його каменюкою по хребті і відволік увагу на мить, якої вистачило, щоб той з розваленою п'ятою гострим кілком прихромив звіра до суглинку, — тільки тоді, під хрип конаючого, хлопця ошпарило потом і засліпив біль; допоміг витягти його на сухе, подертою сорочкою міцно перев'язати ногу під коліном, обкласти подорожником заболочену, слизьку, мов розварений буряк, п'яту, сушняком прикидати в лісі бобра і обидва, — покалічений, згризаючи губи і підпираючись моїм дубчаком, малий з кошиком риби, — поклигали на село, додому;

пам'ять про голод пече вирваним сухожиллям — віриш, онуче? — голод — це коли люди на стовпах розвісили образи, а зморшкуватий підліток, йдучи з чавунним бемкалом, викрикував імена мертвих; коли на порозі сирітського дому голі дитячі тіла на меншенькому обривають і їдять струп'я, припали губенятами до ран, зосереджено, мовчки лижуть сукровицю, сам найменший, насуплений, як старець, скубе вцілілі вавки на собі і запихається струпами з долоні; голод — це коли кагати конфіскованої картоплі згнили за станцією й перетворились на місиво черв'яків, і до щілин всередині арештанського вагона прикипіли метеорологи, посаджені за підробку прогнозів з метою нанести втрат урожаєві; голод — це коли ячмінинами фиркали армійські коні, йшли маневри, бив барабан, лунала команда: строїцца! командири в біноклі оглядали бойовище, очеретини шабель, куряву за кіннотою, пили остуджений льодом коньяк: за славу родіни, за победу мірового комунізма! залізаний ад'ютантик поштиво наповнював срібні чарки, військо долало багна, обзеленене водоростями виринали на полях легіонами сарани і бачило дядька біля криниці скраю села: весь зморшкуватий, одутлий, з великими нерухомими очима, подумки дякував долі, що пережив криваву дристуху, скнів на печі, знаючи, серце от-от зупиниться від найменшого поруху, згадав про заховані на дні, запечатані смолою, обмотані дротом, щоб легше підхопити

павуком, пляшки пшениці; дивіться, вкотре зачерпую чотирьохпалим гаком, нема, пропало, мене самого всередині кігтить іржавим гачищем, таки зачіпав, доки доїдете верхи, зубами згризу смолу, вклякну отуто за жолобом, конаючи ситий; голод — це коли діти по слідах армії збирають кінські гарячі кізяки, сидять на обочині в кислій куряві і видлубують ячмінні зернини на лопух; голод — це коли на дзвіниці сам по собі оживає дзвін, першим почув комсомолец, що повертався з досвітків у церковному вбранні, в дурнувато перелицьованому клобукові з рогами, гармошка йому відтягувала плече, гвалт хотілось курити, понюхав кисет, — дай-но заскочу до хати-читальні, стибу бамаги собі на розкур, — на паперті храму гримнуло, думав, заходить гроза, вогкий пісок, як буває при вході в печеру, страшно посипавсь по спині, страшний недобрый дзвін згойднув місячну мертву околицю, мовчали собаки, мовчки біля дверей розпласталось підрубане паралічем тіло; світ німував безголосо, вві сні побачивши, що має далі збутись; голод — це коли бусель понад багном на льоту давиться гадиною, що обмотала дзьобака, з полів трупним смородом віє і напівмертвяки, облизуючи пшеничне молоко на губах, сповзаються в чорні ожереди; голод — це коли й тобі серед них постане увіч обійстя, жінка з дітьми й тлумаками, вона розкаже: лупоокий молодий голова порядкує по хаті, дамочку намовляє, — брось енті сльози, Мань, хлев порадошний, сам сматрел, када наші скот реквізіровалі вместе с куркульом їхнім, калхозніков баламутіл, ядріт твою дишлом, — стою і виглядаю, осьдечки зараз хазяїн пужалном по халяві стьобне, вимітайтесь з двору мого! якби-то так; тихесенький сівкий дощик миє черепичні коньки на хаті, під повіткою склала пожитки, руки млявють, заледве шуфлю підняла і давай гнояку з хліва вичищати, кураки виносити на город, діти драпачем обмітали павутиння на стінах, дзенькав ланцюжок, до якого за благодатних часів припинали за шию корову; глянь тепер: такі земляні купини понавивертали щуриська, аж ну, то битим склом дюри ті затовкла, вже вполсі сусід, пічного ремесла майстер, плиту на два банячки стулив, одверину від морозу скрутнями соломи сама оббила, Маня, дружина люципера, крупі гречаної торбинку принесла, плаче, молить не проклинати — он газети читає, заматірелий такой, гаваріт, враг ні сдайотся, хоть би дітя нашлось, смягчіло яво серце; стала до роботи на залізниці, вже лекше, оселедчиків, хліба купити в станційонному буфеті могла, важезним молотом-гемером скобля в шпалу заб'ю і розігнуся над рейками: сморідне марево двигтить назустріч вкупі з паровозною парою, торбешників на дахах стільки, що вороння злітає з посадкових ялин; одного разу випало двоголове пташеня з кубла, не треба і до ворожки йти — знак на людську погибель, мовляв, розумні аж двоголові, склякнете тако в багні; театр войовничих безбожників колесував од станції до полустанка, якісь дівулі в матроських бушлатах і тільниках горланили з обвішаної плакатами платформи, що гарно їм на полях зорі стрічать, скавулив патефон, після концерту роздавали по черпаку квасоляної бовтанки; люди з консервними банками, з жебрацькими картузами дотягувались до казана, один дядьора хрестика на собі поцілував і тако з розмаху голови — харк черпальникові межі сліпів; той паруючого казаниська на плечі юрби зіпхнув, крики ошпарених, галас, мат, колінкують по обмазученій лободі між шпалами,

запихаються квасолею з покидьками і піском; тоді двоє в шкірянках і кухар сплигнули на перон, розчепірівши руки, набичившись, помалу оточили дядька, петлею з пояса звалили за шию назад, не встиг і пікнути як змісили, зачовпли; скільки тра доходязі; з роздертої кожушини стирчали кістки переламаних ребер, лице світало привітним щастям, здавалось, душа була радісінька видихнути біль наруги й наслуханих безбожних пісень, не чути нічого й не бачити; ні людей, що навприсядки несли під станцію кам'яні животи, лягали лицем до стін; ні машиніста, що вистромив босу голову у вікно паровоза, кивнув до захеканого розпорядника з черпаком, той відповів кулачищем, буцім мантачкою креснув по косі — паняй, азвірел народ от свабоди, диктатуру сводіт на нет! над хрипами й п'яним жіночим виском забився паровозний свисток, аміачною парою шибонуло на чергового з вишневим жезлом, мелькнула фіранка на вікні, мигнув приціл кулемета на гальмівній площадці останнього вагона; я вибрела з вікового затінку каштанів, вдихнула довготерпіння від уклінної паруючої землі між шпал, розігнулась, поглянула на нерухомих людей під стінами, і витьохк рейок різонує груди холодним знанням, що все теперішнє горе, вся майбутня біда — від потурання безбожникам; прийшла додому, саме підводою, поверх мішків, п'яним лантухом притарабанили голову, їздовий тягнув під руки, чобіт зачіпивсь за поріг і впав на шкрабачку, нахлистався на продпоставках, гегнув під ранок, земля відмовилась приймати тіло біснуватого; другої ночі влетіла кульова блискавка, палахнуло по хаті, там і жіночка совісна полягла; ми стріху хліва накривали мокрими ряднами, вичерпали криницю, вкупі з мулом діти витягували відром жовтопузих жабенят, вберегли хліва, за місяць і господаря дочекались, рідного, вимученого, аж невпізнанно свого.

Голод, внуче, це коли вимерзає страх і всередині стільки крику, що хочеш послухати людський голос і вибрідаєш до ріки — по забур'янених полях за млином горіло макове пелюстя, обвітрений цвіт налипав на замшілий, розколотий жорновий камінь, на дишло воза без задніх коліс, на розламаний, обліплений п'явками ятір на міліні, звідки колгоспна худоба тільки-но пила сонну, вечірню малинову воду, і стрімкий головень, виплескуючись, ще ловить на хвилях напівпритоплених гедзів; звівши босі ноги з греблі, дихаючи теплою затхлістю мишаків по закапелках млина, рядком сидять злидарі, мовчкуют, звідусіль зігнані нутряним інстинктом; коли підсідаєш, саме з горішнього вікна вифуркує чорний голуб, на кованих дверях поскрипує кулакуватий замок, мишачим запахом пустки просякнув вечір, німа задуха, бракує сил встати, тоненька цівочка крові з порепаної ступні сочиться на лепеху, сита зелена п'явка повзе по глині, вихор зриває куряву, мак судомними язиками крику гасне між бур'яну, сутеніє; почав жувати макові стебла, пригадав себе хлопчиком, згадав пінистий двигіт мучної, здавалось, молочної, води за млином, коли всенькою сім'єю на підводі їхали з церкви й кидали в піну розлущені горохові стручки, кінським потом віяв розмашистий свист батога, срібні бляшки на збруї надзвонювали сон; дрімати, притрусивши сіном щоку, дрімати, знаючи, що холод туману в яру вмие обличчя відвагою, збудить, зістрибнемо на ходу і вчиним ворота навстіж; дрімати, нічого не знаючи про обнесені двоаршинним частоколом двори, про залізне кулко,

яким мусиш бити об браму, христарадничати — хазяїн, аткрой! — нівелено беглих пущать, анкавідісти шнирят пасьолком, — згуба чатує зусебіч, тільки встиг напиться води і поставити відро на кадку, глядь, попідруки до сільради потягли; прокурено, тісно, запльовано, лавка під безвіконною стіною, недокурки на підлозі, доміно на столі, перед начальником грубий зошит, до якого прив'язаний дратвою хімічний, обкільцьований на кінчику олівець: бери, закурюй, їсти, брат, хоч маніфеста спитай, нема, самі тут переселенці, рідко хто не пробував утекти, так шо поганяй, та не розпасталакай! біда не ходить одна — наскочив на комсомола, мармиза безсонна, одутла, бдітельна; куди та звідки? плетеш хармани про рідню; який пасьолок, лесоповал там єсть? ще й який, дворучними пилками сосни чиргикали! входила молодиця з графином браги, мене виставляли за поріг; по правді дивом втівав, ліс під боком, на твердому настові жадних тобі слідів; розпитував назви найближчих виселків, підпрацьовуючи в безногого інваліда за харчі: гній вивозив саньми на поле, посторонки гризли потилицю й муляли попід пахвами; забував, скільки йду, скільки втікаю, зима, літо, осінь зіллялися в один роз'ятрений біль пекучої шлеї; згадував себе напровесні, злігши спиною на прикорінь сосни, дихаючи на повні груди оскомою жолудів, забуваючи, що воля — це голод, заячий сон під стіжком і страх прокинутись пійманим, вовча пійма й даремне гупання кулком об браму; один литовець на Пасху покликав за стіл, говорив більше сам до себе і до старої жінки коло печі — має дванадцять зібратися нас, вигнаних і скорботних, розгублених і сумних, маєм згукати вбогих, і Христос серед дванадцяти незримо поділить хліб; мені дух забило від погляду на припик: бабині руки чаклували над струдлями на декові, гусячим пірцем торкали в рунделику розмішаний на медові жовток, пахучою засмагою мастили пироги, схожі на сонних риб, великою дерев'яною ложкою клали сметану в борщ, кидали котові розварений хрящик, рогачами діставали баняк запеченої, пахнуще підгорілої картоплі з нашпигованою салом і часником зайчатиною, і я згадував того замерзлого, подовбаного воронням, посіченого дробинами зайця, котрого сирим зжував пару неділь тому, потовк на камінні ребра й, хитаючись по лісовій дорозі, смоктав холодний кістковий мозок; до обіду пригріло, отож, коли дід провадив через сіни й всадовляв нового гостя за стіл, протяг тріпав його сиві вусища, таловиця капотіла з шкіряного картуза, і обличчя випромінювало тиху праведність; два підлітки кинули в піддувайло розжовані ківтяшки живиці, злягли ліктями на коліна, чекали; потім старчиха витріпала й повісила над запічком свою мокру хустку, ще якісь люди входили, і на дванадцять кусінчиків Пасху розділив хазяїн, всі встали для молитви, перехрестились, а коли підсовували лавку й підводили очі до стола, апостольська тиша великодніла серед нас; дід промовив: зі святом. Прокинувсь від грому, тилом долоні тернув снодійну макову зелень на губах; гранітно сизим, чужим, громовицею дорікань і луною прокльонів постав мені світ на греблі; вітрисько зігнав жебраків, чорний голуб на льоту вдарився об причілок камінної пустки, падаючи, розсік павутиння під нішею мосту; по розгаслій дорозі до обійстя добіг, гроза розходилася, як востаннє, мокрий прикипів до сухої груші, на місці хати — розквашена чорнота, буцім нетривкі без хазяйського догляду стіни перетворилися на

болото і розповзлись під дощем, каламуть, що сочилася під ногами, смерділа тліном і попелом, град молотив по розкиданій всюди черепиці, роззираюсь: хлівець побілений, крізь віконечко, звідки гній викидав, падає світло на купу обгорілих чорних дилів, приглушено долинає скрегіт, двері на себе потягнув: обзивайся, хто тут? відповіді, як благословення, жду; чую, щось шемрає в кутку за відгородкою для поросяти; протяг загасив керосинового сліпака на яслах, волохатою гусеницею жеврів гнотик, хтось ховав дерев'яні ночви в соломі біля пристінного рівчачка, пахло гасом і свіжоперетертим зерном, мучним п'ятипалим відтиском страху біліла пляшка на плиті, деє пискнуло мишеня на горищі, злива примовкла, вечір, здавалось, онімів, суха, наповнена рідними запахами, тиша згойднулася від голосінь: батьку! господарє! очі виплакала, зір потьмянів, стільки шкіряних зайд без стуку вривалося, та й голод всякого зоднаковив: вірного й злого, вдячного і покликаного на глум, вмираючого і розгубленого, вибач, батьку наш невпізнаний, забагатіємо при тобі, така прикмета; всього хатнього скарбу — дві надщерблені гладішки і пара полумисків на плиті; то заходився майструвати стола, сидючи в погребі й зрідка відтуляючи продуху, щоб вивітрити чад гасника на двох цеглинах при засікові; прикурював од гнотика, слухав кожен ступінь нагорі, дерево під ножом закипало візерунками, — похований підозрілістю сельчан, здавалось, кожним порухом між чорнозапліснявілих стін, кожним обертом голови під могильною вологістю стелі, кожним стогоном і зітханням випручується до світла минулої сімейної злагоди, віри, достатку, — пристукував тилом долоні по розбитій бамбуловатій стамесці, хмільним від незвички махорковим димом здмухував стружку з колін, тихенько цюкав сокирою, припасовував дошку до дошки, а коли сонце сурмило полудень, вбоге світло, прорізавши прямовисний отвір, нагрівало біля мишачого кубла розсохлу діжу, і пахло капустою з кмином, і світлоносна туга торкала лице бинтами тюремного вішальника; котрогось вечора зітхнула моя: загадували на жнива, всіх просили, піду, зароблю полукіпок, гадаєш як? — мислимо сьогодні живцем закопувати себе, на жінчину шию каменем страху лягати? — тоді розцяцькованого, до блиску вишліфованого скельцем стола на білий світ випихаю з льюху; дітям забавка, аж присідають зраділо сумні, розгублені, в кмітливому ластовинні; принесли яблук, звісно, зелепух, принесли берегових квітів, поставили в слоїчку на святковому столі, повсідалися на перекинутих відрах, кажуть: мама з поля нам щось принесе, туди обід повезли, такі великецькі каструлі, така торбеха з хлібом на хурі, боялися бігти слідом, навкруг стерні дядьки з нагаями й ружжами, дають закусити й випити тому, хто підбирає покійників на котовилах; скорій би поспіли медові грушки, ми б, тату, сховалися по кущах, прилетіли б роєм дикі бджоли, ми б підзирили їхнє дупло, обкурили б його, набрали меду в сотах, накрили двома полумисками, поклали в торбу, зав'язали на вузель, понесли на базар, виміняли на пуд муки, наварили вареників з яблуками! правда, тат? потім ви покропите того роя на гілляці, струсите у відро, поставим вулика під повіткою, дождемось липового меду на літечко, сиди собі за столом, висмоктуй з вощини солодке; мона й свічок наліпити з воску, і всяких прикрас на ялинку, тільки б хутній поспіли спасівчанські солодкі груші,

правда, тату? дививсь на дітей і запитував себе, які хмари побачу до Спаса, гратовані? дьогтем помастив чоботи, йду до сільради; на ганку прапор, кінь дубове перило гризе, і новий голова, сидючи на сходах, пером виловлює муху з чорнильниці, питає, вип'єш? вчора мій конюх повісився, біла гарячка, беру на його місце, запрягай! піймав муху, витер перо червоним носовичком, раптово посумнішав; був він зовсім безвиразний, геть молодий, цілодобово п'яний, прибитий сумнівами, кому найперш помагати: людям чи владі? совісний, взяв на роботу, розумів біду, то й підгребли за поблажку селянам, мовляв, напівобмолочені снопи приховав від предпоставок, беріг на зиму, думав проміняти на панське золото; отак того літа з горем стали колгоспниками; покроплену свіжоспечену хлібину обмотали рушником на столі, було ще сонячно, сіли обідати на подвір'ї, осінь дихала чужим полем; світ зійшов на виглядини; вік чекати своїх і вік плакати, онуче; питаєш про тоскні вечори, коли назбираними на хатнищі дилюгами підживляла вогонь, смажила рибу на пательні, а хлопець напівстертим ножечком до коліна стругав поплавка з вербової кори; ждання берегло від розпачу; помалу розгорались і потріскували глиною старезні, просичені людським довготерпінням дилі, в одсвітах полум'я зблискував мазут на засмальцьованих рукавах ватника; на збитому з грубих дощок миснику чорнильними печатями, немов запалими очницями, зирили картки на купівлю хліба в буфеті; стіни хліва, нагріваючись, пахли молозивом, діти рано влягались спати на застеленому брезентом сіні, голос вогню перебивав хижий крик паровоза на підході до станції; збряклі туманом поля розлунювали й розбивали судомний крик на тисячі підголосків туги, кожен з яких пронизував богопокинутість світу і повертався назад, щоб спопелити чеканням; однаково і тебе виглядала, онуче мій, — зацміном пахло на все село, дно балії зітхало, задихаючись від мохового запаху дощової води з покрівлі; напечу картоплі в духовці і слухаю скигління електричок, обідня минула, хвіртка мовчить, за клопотами наспіє вечір, знов оголошує прибуття, виходжу до сусідської криниці, щоб вповні дорогу тобі перейти; нікогісінького; сяду на лавочці, синь безшелесними смугами заколисує ясени, пагутькне пугач, і знову тихо, тільки качки дзьобами бухкають об дно тазика, хатне світло яснить розсохле граблище на повітці, підсачок на цвяхові на стіні, пахунки ямину й моху зіллялися в один вмиротворливий спокій сущого, в заколисливе, вдячне оновлення землі під дахом родинного тліну, буцім нічого і не було, і вік отуто просиджую в спогадах і чеканні, ніби подякою за вбиті на чужому полі літа — світло над кущем зацміну біля лавки; знадвору підійду до вікна, притулюсь двома руками до шибки: пачка недокуреної тобою махри жовтіє на полиці вішалки, там і пір'їнові поплавки, і стеариновий недогарок, яким натирав лижі на полювання, і фарфоровий ангел з підзолоченими крильми, і магнітофонна касета, і обмотаний мідним дротом мундштук з бузини, і хаковий лиялий картузик, і жовкла газета, і розсипані в пилючці сірники, і вицвілий великий портрет, — колись перезняли виїзні фотографі, ночували в нас, ти на паспорт знімався, взяли одну-но вцілілу картку, ще й не хтіла віддавати, потім приносять, нате патрета, баб, — і підрум'янений, з яблуками, як ти любив, пиріг на миснику, і в слоїку на столі букет жагучих, бо росяних, піоній, і родинне фото прадідів коло груби на стіні, і

домашній вогонь, зігріваючи солом'яну позолоту на рамці, нагадує про сьогосвітньо минуше, про яснопам'ятне безсмертя душ, про кривдне літо розп'ять, про відболілість всього — відступити — і вітер гине криком деркача по долині — відійти в болісне щастя ямину — і ні слів, ні думок, тільки виглядання тебе, живого, і от остання прибуває, і в хаті на столі задубла обмотана пілкою печена картопля, і нема нікогісінького, і подужчав, постуденів сирий запах моху над головою, і чи вдасться здолати, перележати могильну ніч, перехрещусь і лекшає; тако кума цокала квартою об дійничку, корову ж бо господар неїн зберіг, коли поголос про колгоспне пішов і нелюди посунули по хазяйствах, до хліва з пляшкою скочив, за роги коров'ячу голову заломив над яслами, линув перваку, приходять, налигачем тягнуть на межу, корова впирається, вони смикали, смикали, корова брик, кажуть, здохла, куркульське вим'я, худобина і та вредітель! смерком хазяїн аж у глибокий яр годувальницю одігнав, припнув між лозами, ночував коло неї, щоб собачиська не розірвали, підпасав досвітком, вдень малі од напасті сторожували; тоді хутко доросліли, мовчать, ані писку з вуст; корова й собі голос втратила, то часом прибігає від куми моя дітлашня, сяде поряд і духом молочним дихає на мене, мовляв, пригостили квартою; задуматись тільки, як один день минув; у пічній кубасі заснуло пірце з плетеною ручечкою, яким обторкувала весільний коровай, сльота тихесенько залягає над ластовинням чистотілу по малиннику, саме цвіте, треба нарвати, жовтий сік виводить мозолі, сльота шемрає по забур'янених хащах безу, чи сплю, чи справді на подвір'ї: за обидва крилі підсмикнула хустку з листками м'яти на скронях, зіперлась на хвіртку: чорна неміч збезлюднілого села нагадує про моровицю, нікого немає, втішся, бабо, одним, може, онук до батьків подався на суботу; кликали і мене, та хіба там всиділа б весною, літечком, хата біля багна, деś дірок ящірки познаходять в підлозі, нема-нема, то шась у кутку проява; та й жабів не бракує, скільки торішньої осені винесла на совкові, всилу дождалась березня, діжду й гостей; тако і дід мій того досвіта, човгаючи по хліві безживними, як сире м'ясо, ногами і падаючи на соломі долілиць, бідний, видихнув: насилу Богу добився; кволь падуча здолала і спав три доби; отак і внук задрімає, вибіганий по містах, а передранням, коли гуркіт московського поїзда подаленіє за блокпост, так що бринітиме одна тріснута шибка в сінях, гукну, вставай, хлопче; сльоту розвітрило, погідною росю сизіє подорожник на стежці, йтиме садком, напівзгорбатілий, вибіганий до понурої втоми, йтиме, пригинаючись під гіллястими яблунями, обмине суху, надламану вишню, переступить через колючий дріт на широко втопану людську стежку, пристойть, захромлюючи гачка в грубий кінець вудлища, кресне сірничиною, озирнеться з серповидним відблиском жару на козирку, обійде купу злежаного пирію скраю городу; потім затихне і клишання чобіт, і цокіт вудок об підсачок; поставлю сковороду на електроплитку, смажитиму картоплю на салі, вийду по окріп, навкруги росяна повінь, світає, тільки притолочена отава з покірними записинами конюшини виказуватиме вічний родовий прослідок до води; переказують, плесо багніє, сама вже давненько бувала там, на зелені свята діти татар'ям потішать стару, та й по всьому; це ж я проспала, будити тра, вставай-но, хлопче! о, скрипнув диван, було б нехай ще полежав, геть розвидніє, пора й

собі підніматись, качок випускати, яблук назбирати на сушину, доки кури не пороздовбували; повстинна мряка, і піч кадить, ліска розсохлася, підстелю паперовим мішком, доки прогорить жар, успію сирників злемзати, масла підсоленого трохи є, спекотнява, знаєш, гіркне, то поставила в льосі слоїка, людоньки милі, драбинний щабель підгнив, то як хибнулась на спину, об діжку геп, думала: гибель! чи ногу викрутила, чи в спині тріснуло, тутай і захолону, скільки старому тре! тільки на все, скажу тобі, Божа воля: оклигала, перевела дух та помаленьку, та потихеньку видерлась комахою на ясен світ; тутай і вмерти лекше; а нех ти там зачумися, масло дістала, а банку з салом забула геть, скажу, аби глянув, це-то okazія з тею драбиною, ти подумай; о, підвівся, застібає сорочку проти вікна, комір затяганий, виперу на днях, при нинішніх жіночках хіба догляд, да-но обізвуся: випий пару сирих яєць, тамо в ситі за скринєю, в сінях, чаю ковтни, бо сигарета заприщиш і вйо, хіба ж то розум? питає про олій; аякже, на пару сковорід буде, ти-но риби злови, тоді загадуй; налапав під ліжком чоботи, дрова рубавши, сікнув між великим пальцем і ніколи за біганиною підлатати, тепер діраві; чуй, картоплі насмажу, чи може зварити, як? банку з салом принеси з погребя, там, під драбиною; диви, бо щабель зогнив; послухай, гонучі висохли на черені, зараз теплі, розімни і взувай, — добре, бабць, скоро буду, — та не забудь кінського щавлю нарвати, на березі вже великий, ноги обкутаю собі, щоб жар витягувало; доки капуста впелюститься, лопухи перепробувала, цвіт каштановий клала, мало помічне, ще попробую щавльове листя; цокнув клямкою, бухикає на подвір'ї, точнісінько отако дід, одіспавшись по мандрах, взявсь за солом'яний скрутень на одвірку, насилу переступив поріг і з кров'ю вихаркнув на спориш свою невіру в живе повернення; на бантині під повіткою налапав міхурець жовчі, якою заліплював свищі на худобі, сів на ящику, змастив порепані босі ступні, згадав домашню товарину, котрій виносив рядно перемерзлої, з розрубаними головками гички, гладив телятко по здухвинах, гукав старшого сина, щоб покрутив обід січкавні, вграли корову на м'які чоботи, сирітським виглядає обійстя з кілкуватим стовпцем під гладишки, на місці хати болотяна купа попелу, сажі, нещастя — ядучим серцем утрат міхурець жовчі обтяжував йому долоню.

То, кажеш, добріє зір од свічі; мені ж нічника навподобі трьох тюльпанів засвічували, жеврів на стіні, при безсонному світлі стільки разів перебачила ту останню свою живу дорогу від літньої кухні: несла відром пару трісок, пару поліняк на розпадку, спиралась на палицю, така слизота, це вже до себе на квартиру зимувати забрали; на снігу стриміли засохлі в срібному дощику ялини, чось подумала, — оце не діжду тебе, внуче, на ногах, — снігур купався в заметі, і як йому не холодно, аж зморозило всю, вітер кинув холодного, сморідно брикетного диму під ноги, потріскувала мерзла білизна на шворці між турніком і гаражем; сусіди розпалювали, гримаючи коцюбкою в залізній плиті; вітрисько, оббігши чотириквартирну цегляну скелю на пустирі, скуб поліетиленове шмаття на парникові, розгойдував ожеледисті драти на підстанції, і так всього було шкода; обдивилася сивий світ, тамо єдиним віконцем жовтіє хатка під лісом, то ж, мабуть, довіковує якась стара; зара зайці з

розгону вискакують на галявину і спинаються на задніх лапах, скільки-то мій хазяїн їх переносив; і так щось притримувало на порозі, але віником обмела шиті валянки, галоші обстукала паличкою, заходжу, світлицею по вікна запала гранітна синь, якийсь шемерх дочувся, ніби сально потріскує нагорілий гніт, відро з просохлими на печі березовими полінами поставила біля груби, щоб попіл вибрати, з роботи прийдуть, теплесенько як в рукавичці; і тільки-но розігнулась, — хитнуло мною, заточилася; має ж заболіти, подумала, щоб відтягнути давно відому, давно очікувану мить і поіменно згадати своїх, помолитися за домашніх; біль і страх десь поділись, одступила до порога, назад, здається, забула двері прихилити, аж чутно: голодні сусідські кози в хліві бухкають рогами об стіни; поземкою тягне, руку до дверей простягла, вспіла побачити, що зачинено; в домі найманому, в господі чужій, в кожусі лілового снігу, в німоті затерплого подиху чисті дзвоники на дугах лоскітнули слух: двері ж прикипіли до льодистого порога, рипнуть, такого лютого холоду нанесуть, — і та непривітна думка відстрахала далеких на санях гостей, бо в мить, коли обірваний тромб гарячим шилом проколов мозок, я знала, що житиму: дзвін подужчав, струснув за плечі, подаленів собі; туманіючи головою, вклякнула біля стіни, тоді ж привиділось літо: освячували церкву, прийшла додому, дощ обсікав жовтий пил на лободі, ряботинив калюжі, прилягла на дивані, радію, тепер близенько ходити старій; здається, вчора з городньої бригади втікали до храму на свята, корів за річкою подоїмо, на ніч покидали там, вдосвіта діставались туди човнами, та хутко, та вправно пливем назад до села, трудодні заробляти; всюди поспій; однак просимо свого бригадира, дядьочку, відпустіть, одпрацюємо, сердешне слово, гріх на святу неділю горбатіти, дядь; той, сидячи на жеребці, як визвіриться, колгосп піднімати тра, одвоювалися, плани спускають скажені, всього для міста постав, аякже, п'ятилетка не шутейне дело! здибить коня — і курява до неба; на кручах непролазно палає глід, у продихнутих піснями тунелях туману зоріють вогні на плотах, то втікали до церкви, струпішавіла скорботою душа прагла молитви, таїнства; по дорозі назад перестріне в силосно зеленій гімнастерці, нагайкою зміряє коня під живіт, полосне сміхом, — знов одлинювали, подам докладну про саботаж, ладно, ладно, пахлядім по роботі, — прискали зляканим сміхом, кінь, косуючи мордою в піні, навітрював червону лютю на скаку, багряніли хмари; завив собака на дворі, призрілось, що гість прочиняє двері, за ясенами блиснуло, порожнім відром об камінь гупнувся грім, на столі в тазику чорніє дзеркало каламуті, крізь руду, злишаєну стелю сочиться дощова вода, пріль забиває памороки, гість стоїть на порозі, дивиться на мене стару, на лежанці вкриту кожухом до підборіддя, закутану пуховою хусткою так, що тільки рот чорніє беззубо: заберіть гнилу воду, повна хата натече, сама негодяща, чоловіче добрий, прошу, винеси хатню сукровицю на помийник; стеля валиться, світ гниє, заберіть дурну воду звідси; гість мовчав, але вчувався мені голос діда; дорогою втечі якось надібав перекинутого човна, жили під ним діти з великими головами і палицеподібними руками, животики роздуті, грибкові нарости на ступнях, варили пуголовків у консерві, полякались, конвоїра їм нагадав, повтікали з колонії: оце, дядю, прибився до нас піонер, що сторожував пшеницю на полях, та прокрався, всилу

здимів, бридив нашими супами, запанілий, злючий на куркуляк, марив про школу анкаведе, часом набирають туди з нашої босоти, зачучверілий, поплівся, видать, прийняли, одним горлом менш, Северином кликали, тепер боїмось, що наведе на нас оперів; малі під човном жабенятами скачуть, замурзані, одутлі, і горенька їм нема, сказано, будьте, як діти; найстарший з кописткою в зубах до цеглини кришив ножиком кропиву, вогонь облизував булькотливу консерву; тако й покинув на березі, через міст димів потяг, на платформі войовничі безбожники правили своєї, гармошка, бубен, свист, всюди спокусителі, всюди сатаніють; при згадці про спокусу гість, що досі стояв спонурений, підвів голову; згадалось лице кошевара, що перекинув казана на плечі голодних, і тепер нема йому місця ніде, всюди за ангелом смерті чигає, щоб потрапити на той світ; згинь, проклятий, — і гість пропав: знову своя чиста хата, в скрині з мідною ручкою пахнуть нафталіном піонії на рушнику, ними витруть обмите тіло, туфлі невзувані, парусинові на полиці прискринка стоять, пора прийшла, доле, заступи від життя; в горнятку дві посинілі картоплини і смалець на сковороді загус, розвидніло, жду, виглядаю з рибалки внука, сонячно, стеля сіється теплою мукою, дай помолюся за рідних, стуляю троєперстя для хреста і розплющуюся, прокидаюся на ліжку — ноги збряклі, нерухомі, неприродньо важкі, ніби прикидало камінням: обмийте! то дочка в залізну мисочку набере теплої води, потре мокрою ваткою підощви, потре між пальцями, трохи лекш, а все одно свербить і вогнем пече, і плакати нема сили; людино добра моя, то-то вимучитись треба; забігла баба сусідська, за руку бере, нігті, каже, посиніли, значить, скоро; нічого, думаю, цього ніхто не минув, обмити і нарядити знайдуть кому; відкланялась баба, а мені диво: чого вона боса швендяє по зимі? дочка каже, що валянки скинула і так зайшла; то тре було сказати, щоб не розувалась, холодно ж; нічого, вона закальонна, до глупої осені боса ходить на бураки; другий раз нехай взута зайде, бо аж мене морозить; таж хіба її допросися, скинула валянки, й годі; от вперта; лежіть собі, бабцю, смирно, врач приписав спокій, а лікарство знайдем, вже дзвонили по людях, мовчіт, яка вам робота, напрацювали своє; одвезіте мене додому, города копати тре; зима ж, мамо, полежете, виздоровійте і поїдем туди; одвезіт, нема ради, під свею стелью встану, підсмикну годинникового ланцюжка, стрілки вклякли на шосту, роки минули нареченими в одвітрених вельонах з листяного диму, а пам'ять тримає милосердя: яскраву кров журавлин на посніженому болоті; вічним листопадом ми спішили на багна, блакить цвіла над ковбанями, над безшелесними озерцями, що, настояні на гіркоті падолисту, непроглядно каштанові, давали ягодам яскравість сили; кожен падалішний листок на осонні горів по-своєму, і по-своєму пахла напівприв'яла, відчахнута з верховіть, густа соснова гілляка, хлопчаки сільцями ловили дроздів на кетяги горобини, переходимо річечку, знову ліс, повсюди вимерзає кущова зелень, вся, крім бруслини й медвежих вушок, багна жаріють замурзаними об іней намистинами, зникає тривога — і спомин про нахукане тепло хліва з богоприхильними яслами гріє золку нелюдимість серця, яснить втихомирену самоту; лишилось пристоявати скраю болота, бачити, як березовий жовтий вогонь вистеляє іржу баговиння, аби згодом, через літо й безсмертя, проклянутись тихим журавлиновим жаром; тепер лежи

каменем, та й каменеві лекш — земля його зціляє холодом; тепер нікуди й не вийти, так обмуляно, так задušно, так зимно, сказати по правді, в хлівці привітніше велось: до рання на відгородках і дерев'яному віконечку в стіні накупала паморозь, ласочка попискувала в норі, діти ще спали, натягнувши на голову брезент, обмостившись зусебич сіном, хазяїн на дворі топорищем набивав сокиру об кльоцок, на вистудженій плиті п'ять гарбузяних бубок пахли злиденством, проте в кошику біля піддувайла за ніч розмерзлася, набрякла гниллю дешиця картоплин, іней на шпаристому вікні пропускав трохи світла, пора було вставати, розпалювати; почуйте мій голос, живі, заберіт звідси, поїдем города садити на станцію, везіть підводою, помаленьку, бо на машині всю мене розтрясе, покличте орати того хижинецького чоловіка, що борони вторік позабував, являється й знов боронує, ані тобі грудочки, хоч яйце коти, любо глянути; треба зорати на зиму, забули геть, плуг одітне такі-о пужална хрону, тута й напоказ нема, беріть, вибирайте, поставите бурякову закваску, натрете коріння, та й буде до м'яса на свята; ще б посадити зимовий часник, обгородити паліччям, бо кури сусідські здовбуть на нет, а дров на всю зиму хватить, внук минулої осені горішину зрізав і порубав, осердя дерева було міцне, сокира злітала, цюкнув чобота собі, то поклала обухом у відро з водою; дров повен хлівчик, аж дідом взялись, попліснявіли, відразу піч протоплю, хлібець та крупа од мишей в духовці заховані, пшона торбина, на ліжку і на столі кругом мишаків насіяно, а нех би вас виказило, оце приберу, напалю в хаті, востанне згадаю кожнісінький ранок, — та пізно; в домі найманому, чужому ноги одняло, вірите, за однісінький ступінь вмерла б і ожила там, на батьківському сидищі; там кропива проклонулась між штахет і забейхане сіре курча дрібцює по латі, з густої вечірньої роси яскравіє мох на шиферних рубчиках погребя, день дописує ластовине крило, човпу до куми по воду, побалакаєм, пів-відерця додому принесу, на лавочці кіт на мому насидженому хвартусі гріється собі, накрив лапою вухо, скільки було їх, а всякого помню; один попелястий ловив щурів, собаки зарвали, їдного каменякою сусід забив, одненький вдавився риб'ячою кісткою, кашляв, схуд, пробувала дістати в горлі, вирвався з рук, стільки й бачили, здох десь на полі, шкода, так всього шкода, так сталося, що жалість втрат замінила святе життя нам і всюди пізно; в домі найманому, чужому прокинутись од багрового світла вночі, зима пахне ліками, медом на печеному яблуці на плиті, пам'яттю про мишачий холод покинутої swei доми, ліва нога затікла, пашить вогнем, насилу притулю до прохолодної стіни, смерть котом третється об литку, нявчить, незла, чути кислий сморідок шерсті, лащиться об ногу, аж раптом гримне, подаю глас до дверей: любі, людошки, заберіте ці тюльпани й присяйте свічу, грім калатає на голе дерево; пора прощань; одна-но на зимний світ заступаю од громовиці сліпих і сонних; та голос задмухнув серце, — через хворих, розбитих, калік помилюю дітей непокори, — незримі пальці торкнули повіки, прийшла вдячність, спокій і безтілесний сон: на все, на все Твоя воля, Боже.

Сют-тут і літо минає, збираюся на ліси, — чорниць сушених, всякої всячини виміняти, — на складі мішок соди потягнув, роздаватиму на стакани, гендель є гендель, по дорозі впрошується на підводу дідок, на ньому стара полотняна сорочка,

підперезана шкіряним пояском, сукняні штани, глибокі, з лляних шнурів плетені постолі на оборках із кінської волосіні, — ветхозаветний дід — якась дивна сонькуватість на мене налягла, попутчик про Бориса й Гліба оповідає: уви мнє, свете очію моєю, сіяніє і зоре ліца мого, серце мі горіт, душу мі смисл смущает, і не вем к кому обратітса; пужално за халяву застромив, ніби подрімую, але такий мене страх мотузить: це ж як нагледить комсомолія мішка, буде й на ягоди, й на гриби, й на коріння, і на цілющі трави; забриють назад; лучче б стельвагою в тім'я забили; дідок же править своєї: не дейте міне, братія мої мілая, не дейте міне, нічто же ви зла сотворівша, помілуйте уності моєї, помілуйте господіє мої, ви мі будете господіє, аз вам — раб; під лісом гедзів над кіньми побільшало, рояться хмарою, і хмаровиння грозове налягає на сосни, по краях світило виграє бахромою на хоругвах, грибним духом, суніцями, неспокоєм волі з галявин потягло, зупинилися біля кринички, дерев'яним ковшем зачерпнули води, пополуднали хлібом-салом, розморило під сокотіння коників, сусід, хоч сіна під боки й підмостив, спати й не думає: не пожнете мене от житія неспозрела, не пожнете коласа неспозревша, не порежете лози, не до конца возрастіша; до чого ця мова, гадаю собі крізь дрімоту — водномить голос діда став зрозумілий, рідний: всякий учень Христа залишається на світі для страждання, всяка невинна мука є світлом для кожного, хто, славу й царствіє сьогосвітнє зненавидівши, чистоту возлюбить, аби рід спасти; сплю і чую: вітрисько дужчає, зривається на понурий свист, а сил бракує розклепити повіки; з мішечка, сіючись між драбин, пилюка з содою лоскоче ніздрі, буцім щось підмовляє мені: гріх торгувати краденим — а вони ж світ обдерли до нитки, по миру пустили, факт! — обібрали, щоб розлютити затятих, збудити гординю, щоби останнім, яко і першим, вкоротити віка, упир скаженіє, спокушуючи дарами нічийними, тільки візьми; віно і медове, брашна честная і бистрії коні, і іменія многа і дані, і честі бесчисленні і горденія, яже о болярах своїх? всьо с німі ісчезоша, всьо суета і суетіє суетію буді; далі чую: вістряган гне траву до лиця, фуркоче листям, рипнуло колесо, грім та іржання подаленіли, я ж язиком не володаю, а прокинувся — немов головою в ополонку вмерз, стільки граду накидало! коней слідок на галявині пропав, звичайне, на облесливого діда подумав, зашептав до напівмертвого сну і чортзна-де впирає зараз; от поліське злодюжисько! тото входився по вирубках: семисильник деінде цвіте і пахне недолюбленою тривогою, побита градом білолиста папороть перебігає в жовтоцвітіння льонку, слід петляв по вибоїнах, певно, колесо налітало на корчі, сухі голки на драпах дерли за коліна; зненацька, знагла, сама по собі, мабуть, збрякнувши вологою, храпотіла сухостоїна, збиваючи хмару дощу з вікових ялин; сопів і чавкав, провалюючись на багні, ледь вгадуваний мурашикоподібною спиною за хитивом очеретів старий ікластий вепрьсько, що, вибившись на суху, затінену деревами стежку, довго зирив на свої ранкові сліди, пізнавав непролазну небезпеку й старість попереду, двічі хоркав до невидимих ворогів, трохи чухався об живичний стовбур, витираючи кліщів, і по чорному тунелю, ввігнувши голову, тюпав на терпкий запах дубини, — сполоханий його чавкітнею тетерук на сосні бив крильми й червоним гребенем і антрацитовим блиском пір'я на воліві пропалював

туман над болотом; всюди причувалось іржання загнаних до кривавої піни конячин; за мілкою, на два скоки, річечкою помітив паруючі кізяки і розсип соди на листатому зозулинцеві, мурахи старанно обминали ядучий пил, тягнули вусики глиці на спинах; запитав себе: а притягнеш додому погибельну новину? присікається голова з пуголівками: де та що? промахлював коней циганві, поганяй, голубе, назад, на виселку! дві колії густо жовтіли притолоченим цвітом калгану та збитими скіпетрами коров'яку на обплетеній ліщиною просіці; приреченість майже звільнила від страху, немов наостаток дозволив собі надихатись смолистим ялиновим холодком, що росяним голубим елеєм теплів на розлапистих гілляках: яскравіла зелень під родючим тягарем шишок, а понад глицевим рудим настилом так пронизливо тонко і так пекельно сизів лампадний сутінок; ліс, як завжди перед галявинами, зненацька погустів, і, пристоявши перед непролазним кущем акації, я почув вигуки й зойки, подумав — банда, бий тебе сила Божа, коників випрягають, банда і є, підійду, може, впрошу віддати; аніж там порішать, краще тут серед об'ясників склякнути; нічого втрачати, — голову увігнув під гіллям, вибрідаю з гушавини: дорога розступилась на два віконечка обрію: роззирнувся і пізно давати драпака; три міліціонери тирговкали перед шлагбаумом підводи, ціла вервечка яких піднімалася з яру, а двоє самих вгодованих перемацували на возах наміняні ягоди, борошно, всякий скарб, щось відбирали, щось кидали назад; над вогнем біля намету парував казанок, голі по пояс, спортивно бадьорі молодики різалися в карти на пеньку, декілька з пілотками на обличчях хропли голічерева на покосах, припікало, спросоння хляскали на грудях гедзів, білизна й гонучі гойдались на розтяжках намету, смерділо суцільним, людським і тваринним, потом безвихідного стійла; спершу лунав окрик — сто-ой!, потім насмішкуватий, п'яно впевнений басок: ящур, ящур, зараженні продукти сдать под расписку, немедля! ей, кто там возлі подвод, задержатъ для праверки личності! схаменувся, що двоє чимчикують по мою душу, на ходу розстібають кобури, бокують на відріз, дихтять засапано з перепоею, руки, руки паднімі! піднімаю, матъ вашу так, піднімаю та двома кулачищами блись, аж пальці зсудомило, обох скопитив, за коміри гімнастєрок хапнув, рилияками чвак, чвак об дорогу, гудзики порснули, мов очі повискакували з риланів, юшка цвиркнула на вуха — зігнутий, майже навприсядки: цибишь до лісу; ломанувся по кущах; свист, гвал, бах; у задниці собі свисніть, хитросракі; хіба ж покинете партейний пост, щоб злидні з торбами порозбігалися? але що дивує і кажить: скільки по лісі об'їзних доріг, а ці тютьтії прямісінькою на горб виїжджають; сказано, неміч! щось заберуть, щось покинуть; біг, прислухався і знову біг, двоколійний, поси́ланий содою слід давно згубився між хащами, біда за бідою, сів, одсапався, тихо, куди вони рипнутьсь, така порода, що тільки п'яним коліхтівом герої; про всяк випадок заліг під купу хмизу на дні висохлої ковбані, собаки в дурбасів не було, прошляпили; і, тільки підмостивши двома кулаками щоку, в дрижаках позбуваючись смертельного відчаю, побачив, що стискаю два обірваних коміри; да, відчитають сцикунів; десь вгорі разочок кукнула й зааніміла зозуля, а вдома ж господарство, як одна сім'я, всюди тра догляду, королиці збив фанерного маточника, з клітки загальної відсадив туди, скубе пух на собі й вистеляє

кубельце, скоро маленькі запищать, помню, якогось року короліху мав, що як малих приведе, так на ранок скривавіла вся, гикає, клята, ти подумай — і королів показило; може, минеться; лину в концерву молока, чисто по-людськи висьорбає, оближеться й, граючи вусами, опущеним вухом торкаючи підлогу, пострибає до ясел: догризати полинові пучки; до весни розведеться чимала ватага, шури пушу на рукавиці собі і на шапки дітям, головне — покаструвати лишніх самців, бо погризуть одне одного: того цвіркуна налапав, йодом кінчика бритви везьнув, цупкою, в горілці змоченою ниткою перев'язав; старший хлопець за чотири лапи триматиме обіруч, зціпившись од тваринного болю; таке мале й геть по-людськи янчить, аж заходиться; потім втихне, дурне, подумаєш, комарик пахвину лоскітнув, зате г'зитись забудете, ну, цибай до адійотів клаповухих своїх; а щурів, не питай, розвелось за погибельного часу, то приніс їжака, нема, нема, коли помічаю: щось під сіном зашкреблось, розгрібаю стіжка, а там пір'я з півників, подушку мона набити; от гадство таке; захромив їжака вилами; кажуть, вони якщо з собачою мордою, то не рвуть курчат, а з свинячою — то патрають; щурі ж загризли скопом попелястого кота, вгодовані, він проти них як миша, але, мишей ловив, з усього городу позносить і поскладає рядочком біля погрібника, мовляв, нічого нашу картоплю трубити; зарвали щурі й, знахабнілі, пішки ходять по подвір'ї; вимайстровую пастку з колоди, здохле короленья кладу, то за ніч обридло вскакувати, гах та гах; ліхтарем "летюча миш" присвічу, щурисько зубери вискалив і хвостякою ще хльоскає; думав, диндерва наварити якогось, слизнете під три чорти, лихоманні! та побоявсь, ану поросятко, — мудре, таке потішне, вчорашнього харчу в кориті і не торкне, на сирого буряка й не проси, не подивиться, теплого їдла ще посьорбає і чухається об загородку, — десь вибіжить на подвір'я, поласує калачиками, кураками й шкорупайками на спориші, покрадьки підриє кущ передок та отруту десь підбере, анех воно западеться! підривши кущ, порося думало; полякаю горобців, доки заженуть до хліва, скільки мона держакон сапи молотити по схабах, скільки вам рохкати, всрані хазяї, що сало кров'ю зійде, от пабачте! таки гарно, що без отрути обійшлось, потрохи перебив щурів пасткою; хазяйство росте, квочки розумнішої на всьому кутку немає! де ви бачили, щоб до самого лісу на багно курчат водила? посуха, під листям порозгрібає хробачків і дзьобом трусить, оно, оно; густа, з фіолетовими верхами трава розляжеться від каменепадного вітру, зірваного крилами шуліки, квочка кігтями на нього цибиць, і птах зринає над кущем вовчих ягід; прокинувся під купою хмизу, — ніякої облави, — виліз, обтрусивсь; витоптуючи черені піддубців, що в шляпках тримали наперстки вологи й обталі градини, минув молодий, з вершків підпасений лосями соснячок, якусь прогалину з двома копичками сіна, обійшов ще одне багно, припарювало, хотілось пити, збирав ягоди вздовж покинутої старої дороги, дубовий листок прикипів до підточеного слимаком, золотавого зісподу масляка, замилювався ним і трохи збоку помітив полишену копитом виямку на прилизаному дощом піску; десь заспівав півень, татаринням і вербною гіркотою ріки потягнуло між сосон, між спутаного ожиною пагіння драпахів, між гробоподібних дров'яних штабелів на краю лісу, звідки побачив двох хлопчаків, що, сидячи на поваленій через річку вільшині,

тримаючись міцно сплетеними ногами за вибілений обкорований стовбур, саме остю прохромали рибу на ямі й голосно, на весь світ гукали й тішились щукою на піднятому гарпуні; потім один, балансуючи на дереві босими ногами, поніс здобич на берег, тріснув карком об прикорінь, обдмухав кору на лусці і зябрами нахромив на вербового сучка в затінку, а другий знову приліг лицем до води, чекаючи, доки всядеться змутнілий пісок, поховануться струмочки в очеретяні гільзи і тонке, з двобічними зубцями, вістря замре над плотвиною з ліловими плавниками; підходжу, розпитую про улов, чи не бачили коней тут? о, дядь, лісникову мішанку підпасали, ми одігнали в закло, бо невідомо чиї, а налетить — і повсьому, покинув пити, нарвано лихий; біжу, гніді мої збруєю здалеку дзенькають, підбігаю, то думаєш що, віжки як були, так і є, замотані на ручці, тільки суховилами розпороло мішка і сода вся витікла; недоля з нею; коні попасом щіпають траву, ліг на возі, дійшло, що за супутник святий розділив мандри й одвів од шлагбауму, і радість, що доля пам'ятає про тлінного раба, молитвою подяки здригнула груди; цвіло над водою заступницьке перевесло синіх-пресиніх бабок, і молодиця, дивлячись під ноги на випадок гадюки, граблями перекидала сіно, кожен порух, кожен ступінь співав молодістю й красою, сумненько і слізно поспівував хлопчик на колоді, — ловись, ловись, рибко, ловись, ловись швидко, — співала запашність одвільглої стерні, пробудження намоклих під покосами коників, співало, боячись викричати себе, впоєне синім спиртом волі шалене серце під горлом; розмотав віжки на ручці, викинув непотрібного мішка і тільки нокнув на білогривого, й колеса шухнули по твердому прирічному піску, малий переможно підняв на гарпуні місячний серпик окуня, коні рвонули вбрід, жовтозелений пилок рогози посіявся на дрібнохвилях; на другому березі згадав про родича, — дай заїду, — той всадовляв за стіл, я всилу однікався, нема часу, розкажи, рідня кровино, як вивтікати мені по об'їзних; дали гладішку кисляку й вареної картоплі на підвечірок, — поганяй з Богом; ти згадай, мій онуче, глека, що обмотаного забрав собі; нагадав? оце і все про дорогу.

23

З дому отчого на потребу поган виніс гладішку крові — пийте; з хліва злиденних поневірянь, з оновленого стійла біди виніс тепло пожертви, — даремно; та недарма мені, діду, сниться Афон, чекання корабля, прибитого бурею; Діва Марія з апостолами кидала жереб і випав на проповідь беріг ідольських капищ, вітер злив море на сорок четверте Різдво, світало, човпли об скалу, полоскались на хвилях просичені сіллю, сиві корабельні дошки, клапті вітрила на горі нагадували погідну хмару, теплів вогонь, сповиті передчуттям дива збігалися люди з пригир'я, світало на подвиг пустельників, на всенічний молебен, на роздмухану хрестним помахом пономаря кадилицю, що срібноладним димом вмиває царські врата, стіни храму, молільників, проголошення ієромонаха до братії; востаньте! світало на кроки паломників, що запаливши свічки, слідом за чорноризцем нагинаються і світлим страхом наповнюють печери; радісною сльозою з розлуненими іменами святих світало на благовійну тишу; по корсунському шляху княжі коні везуть митрополита, сірійця родом, на отавах провидіння дзвін часу оббиває зернисті роси, видзвонює збруя, через плече їздового грекиченці поглядають

на відкриту гору, звідти їм розповсюдити нове слово, і головний олтар світав пронизливою всепрощальною блакиттю золота з діамантами ікона аристратиґа сяяла уклінними іскрами покаянь; князь блукає притуманілим лісом, свита знишкла, блудить пустельними бездорогами полювання, диким яром, переліском, зрить чарівне світло образу на старому пні, впізнає святителя Миколая, наказує тутា возвести храм, засапані собачі морди гріють його опущену руку з гарапником, здригається сокіл на плечі, підйомне світло розносить тупіт по голосіївській пустині; інший з ім'ям земляного притулку, притримуючи на грудях масивного хреста, кладе в основу обителі камінь; поле напівобжате, вечір золотить легкопам'ятні без зерен істини голови скирд, рілля димує рубероїдом злої ночі; крізь столітні дими узриш незрячих, прозрівають від шестидзвонного стогону на башті, стоять під фресковим різнобарв'ям, пророки, єпископи, пустельні вої; звідси по первозванних слідах днітимуть іверійські землі; ченці перевозять паломників на новий беріг, путівець пролягає кипарисною алеєю, дитинний вираз облич лякливіє висотою, вище й вище до нагірного монастиря розкрилюються по схилках серпневі сади, останній зворот, обсаджена квітучим олеандром огорода, — паломник з тераси бачить неймовірно сліпуче проти сонця, запалене латунними свічниками яблунь, безобрійно молоде, в клавішах янгольського благовістя, море.

Сон на паломництво пам'яті — потвердить свідок самоти з тінями жестів і монологів — далекі пізній; все, що вклоняло перед світом раніш, все спільне з жрицею культури, володаркою премудрих підземель, напуває ще наркотичнішим трунком самотності, холодом мерзлого листя, дорогою по гриби; розгрібали опеньки ліщиновими патиками, грибні корінці холодили руку, пахли трухлявінню, як і штормівка, простелена падолистом на траві; по всьому лісі блукали згорбатілі постаті; дивно, що до морозу успіли поспіти нові суніці, дрібненький білоцвіт подекуди грів лапки останньої мурахи; лоскітна втома перебігла нам по спинах, сиділи засоромлено біля кулька з губ'яками, може хто бачив, обтрусила шешітку на колінах; старі грибники, пенсійного віку комсомолки, передовички під'їздних пліткувань, вічні запівали ветеранських хорів, читачі оголошень, базарні сидухи давно обросли мохом звідництва, внутрішньо цвілі від запустіння, живуть підглянутою засмагою літа, сморід нафталіну і розворушена пріль виказували їхню присутність, та невисока трава приховувала зрощені докупы опеньки; плюнути вслід згорбатілій від роззявленого захоплення тітці, послати вголос і буцімто забере, вкраде з побаченим незціловану чарівну павутинність волосся на губах, листопадно простелену вдягачку, лоскітну мурашу на животі, лоскіт пітної олімпійки з блискавкою нарозхрист, приємну ваготу худенького тіла на колінах, паморозь на смолистих соснових пеньках; пуповина стежки по мокрому снігу прирощує до телефонного автомату, що після дев'ятої вечора народжує звістку про дитину; приятелі в передчутті сильної випивки, пробуючи свої сили, підкидали мене на руках, щось вигукували над брудноталим сніговим перкалем і тільки мигалка на міліцейській буді змусила їх замовкнути, а мене — повірити в батьківство; під загубленим світлом снігів лишень рибалка повстала без злопам'яті, без образи; ще валер'яна низько цвіла при воді, збульбашений консервним бовталом

струмінь бивсь об корчі і вигонив щупака, здавалось, кип'яча ртуть, дугою черкнувши сітку, з вистрибом перелітає через коркові поплавки; листаті лілії за перекатом ховали мальок; мона натішитись пірнанням до позолоти в заплющених очах, частенько заглядати в торбу і пробувати її вагу на витягнутій руці, кричати, е! коли, зненацька, на глибині рибина лупоне в сітку й нездужаєш витягти заплутану об підводний корч снасть; матюгаючись, марно зтягувати вдруге і втретє, перекурювати на березі, поспішати, вгадувати еством улюблений спокій малої ріки, що співмірна лиш власному змалінню коло самотньої лісової води, зір гострішає, тоді бачиш як зариваються в мул в'юни, як плотва в подряпинах щучих зубів вниз головою шукає личинок на глибині, в ямі, куди їх знесла покручена течія, як від холоду прокидається в норі миньок, напіврозплющений слухає себе, свій мільйонолітній годинник пам'яті (ще не зима) і знов засинає, як чайка побіля броду визбирує з кропивки дрібних окунців і бистрина замулює сліди підводи, — певне сюдою і ви поганяли коней, дідуню, — на чийсь жерлиці в глухому заклі грає поплавок, стрімко пірнає, вигулькує, тихне, шука об'їла живця, ящірка гріється на сонячному боці кротовини, зголодніла переповзає на обмілину, куди летять сполохані загонщиками на очереті, підсліпувато сонні комарі, жаба плигає з латаття, голосно крекнувши, зозла, що всі гедзи подались за людськими спинами, валер'янове суцвіття вигойдуге малу пташку, розсіваючи квітковий спів і безклопітну рожевінь літа; подекуди русло закидане гіляками, тоді йдемо повз деревами до чистоводдя; прохолода пестить напечені спини, зупиняємось, щоб виплутати з вічок гілки й почухати нажалені зіллям ноги; беріг м'яко воцаний від очитку, на горбах сухий і травистий; ось і нова ковбаня; розмотуєм сітку, тихо, щоб не обвалити кручі, спускаємось на глейкий уріз, хміль обплів хащі глоду, зеленкуваті шишечки гойдаються од найменшого повіу і надсвічують жолудисту воду; хмелить полуднева тиша, цвіркуновий азарт лугів, і так світиться чистотою, так пахне на всенький світ, так збудливо зміцнює м'язи соковитість водяного зілля і хмелевий пил, що варто подати голос загонщиків: давай, жени! черпнути сіткою глибіню і над збуруненим піском блискавкою палахне звідти риба; вона снилась тобі, вагітній; до пологового дому привіз пару ковдр, виписали на п'ятий день, гостей найбільш цікавила вага немовляти, мене ж гризла всередині безвихідь, всі дороги злиденства зав'язав вузол сім'ї, і вночі, поколисуючи дитину, думав, — ось підросте, поїдемо до баби, навік забувши про місто, — і згадував себе малим; якщо нагрімають за походеньки, світла радість: погладити пса, на батьковому поясі приведенного від злодіїв, радісного, лапою вивернув каструлю з охлапами й кисляком; бабця стукне його каструлею по розгублено піднятій голові, з повітки зніме ліску для сушини і подибає в хату; послиненим пальцем стерти сажисту мітку в собаки на лобі і по гладенькому стовбурі горішини видертись на вершок, гіллякою розгойдувати конюшиновий запах поля; комбайни з щедрими брезентовими рукавами зсипали в кузови "газонів" зерно, все ширше по стернях наростали копички і ширшав дитячий нетерпець вечора, коли батько візьме з собою по полову; ще рано; шпаченята гострими шильцями дзьобів докльовували останні, побурілі на зухвалому сонці, вишні над плотом; вже пізно гайнути з колискою на копанки, по в'юни, мул на

ямах вкрився лускою, лапистими чаїними слідами, осині жала стерняків роз'ятрили серпнєве небо, найгустіш, найтривожніше пахне чорнобривцями й пом'яками, — скоро нести букет до школи, — дядько підводою везе сіно, притиснуте рублем, гукне трамбувати, сусіди ж, на вишках задуха, біля бантин сіріє пучок деревію, гостряки вил зблискують навпроти живота, сіно сипуче, незлежане, коли подорослому сідаєш передихнути, звісивши ноги з гори, вітер під сорочкою лащиться холодом горохових стручків, добре видно своє подвір'я: оно-но дід кладе в торбу літрового слоїка самогонки, хліб, варені яйця, огірки, каже до бабці, — соломою в канаві прикриють тлумак пшениці, спасибі їм; смеркне, піду, заберу, буде сипнути курам на зиму; батько з двома кубинськими мішками під полою маринатки гукне додому, — тату, мона я собаку одв'яжу? — втрюх ітимем межею, наскубу полину королям, по околиці села снують темні постаті, приємно по голосах вгадувати однолітків, їхніх батьків, приємно кивати по-дорослому, змовницьки змовчувати, проходячи поряд розгребаної копички, теплої всередині, то пріє полова з травою; з обкошеної колосистої стіни вигулькне заєць і вистовбичений поведе вусами; куди втікати між світла комбайнів і довжелезних, мов смуги горілої стерні, людських тіней? прищуляться, дремене в яр, собака слідом, повернеться вибіганий, полюватиме на мишей і, роздратований даремними ловами, з вистрибом кляцатиме на кажана, скавчатиме, прикусивши язика, розгублено нюхатиме різнопахучі сліди, біля городу наздожене господарів; присівши за копичкою, батько одного мішка наGREBE до половини, а два ув'язані докупи наб'є половиною під зав'язку, втрамбує ногами, заткне соломою і солом'яним снопиком підмостить ліве плече; ходімо, син; за втомою забуваєш кількість ходок; світло полосує звіддалеки, буцім скрадливий головинський "бобик" приглядається, куди хто пішов; дорога неблизька, скоріше б картоплею повіяло від городів, батько на ходу обтирає піт картузом, скоріше б забіліла мильнянка на межі, тоді хоч пенькни, висвічуй, доганяй, вигнало б з тебе дух і пару! злість додає сили, ноги наливаються свинцем, рахуєш кроки і кожен ступінь тьохкає в скроні: не брикнутись; на межі батько обов'язково питає чи заморився; не спотикнутись, стільки ямер, кротовин, огребків кругом, не відтоптати собаці лапу, крутиться під ногами, не наскочити з горба на батькову спину, вчасно присісти, коли наповзає хапливе рукасте світло і пахне торфом низький туман, що простелився з яру; головне, доплентати до городів, та не зчуєшся біля драбини і на горище хати попхнеш мішка, батько витрусить, скаже, — ще б на гречану полову розжитись, скоро за посадкою мають косити, підем? — так славно сидіти на товстій гілці горіха, мов на коні, сидіти навпроти вечірнього жнивного степу, що кличе й зманює ліловим сонцем навзаходи, сидіти, вловлюючи кожен порух часу, щосекундне наближення сутінків, дорослості і дороги; той колір замурзаних картопляних бубирішків і вогонь нагідок між абажурів капусти, той вільний спалах дівочих суконь ґрунтівкою від ставка — приїхали в гості, зупиняються біля копичок, забалакують до обіржавлених рудою втомою, голих по пояс, водіїв, що жартома поплескують сидушки в кабінах, — той лагідно вижовклий на завтрашню спеку обрій, той ситий голуб, що прилетівши з поля, туркоче на граблях антени, той чистий, обвітрений пагорб садків на далекому селі, той багрянець витких

помідор, де, висихаючи, тьмяніють пружки від лійки, той сутінковий, однозвучний із захватом цвіркунів, лоскіт полови, що гарячим піском майбутніх, згорбатілих доріг посіється за комір сорочки, той об'їздчик з проламанною кінським копитом головою, що видно, коли знімає на стіл засмальцьованого, як пательня, старого військового картуза, жаліється на пастухів і перепад тиску перед грозою, той день на горішині — єдина безтривожність літа; ще рано зносити гудиння на картопляний кагат, зеленими гарбузяними трубками дудоніти до копачів картоплі, дійничкою носити велику в погрібник, а коли батьки по роботах: ганяти сошем дзвінке, мов ранковий молодий лід, колесико на дротяній ручці — печать прийдешніх сургучевих шляхів і водночас зачакловане коло усіх повернень — бігати з тачкою, набігатись, вилізти на горіх і ждати, що погукають, злізай, хлопче!

24

Вже й свинцеві грузила і поплавки навісив на сітку для підльодного лову, — товстим дротом треба протягувати снасть від ополонки до ополонки, — а крига ледве засинила очерети і бакен гойдався на стеариново м'яких хвилях; Богдан виходив на пором, перевіряв донки, з потертими рублями в зашпиленій кишені сорочки, з собакою назирці, з двома піскуватими щукерами в дротяному садку брів до магазину; від мокрих скель віяло холодом, судомою незрушного затерплого каменю, віри заледве вистачало, щоб підіпхнути себе; купував плитку чаю, пляшку олії і київську "приму", скільки влізе в кишені; розстібав шпильку й не дивлячись — такі затягані — з притиском клав гроші на ляду, роздивлявся прилавки, молоду продавчиню, до якої забалакувала баба Марія: повіриш, дитино, ні, а кобила половецька до Северина внадилась, каліку свого на лікування здала, там хоч матиме догляд, ти бачила, на тому тижні синоньо наш, лікар, "москвичем" підкотив, молодят висповідав, старого лікарнею пострахав, ондатровими шкурками набив багажника, такий дорідний, лице печене кремами, викапаний актор, мені привіз хустку, з жінкою пообіцяв приїхати на той раз, любаску свою, каже, спровадив, отримав нову квартиру, нічого їй там шнирити з чужим дітям, задрипанці бібліотечній, студентку неторкану собі знайде, кругом молодець наш сина; на захламленому ящиками дворі підкладкою шапки витер піт на лобі і пригадав вицок куль по бляшаній оббивці тиру; стояв на автобусній, за плечима горбатіла розлука й армійський рюкзак, хвилину тому вона нездужала підвестися з тахти, знесилена черговою лайкою, любощами, клятьбою і зізнанням, знав, що востаннє з сім'єю, прийшло безболісне, як одрубана частина тіла, знання, зовсім одмінне від передчуттів та іншої розніженої екзотики, прийшов біль скаліченого, боліле все, хлипка запалена тривога молодості, вічна розгубленість душі на прощання, виплакала тиша і в прописному свідоцтві автобусний квиток; на збірному пункті з одним наркоманом драпонули на ніч до міста, я гольнув пляшку "столичної", приятель відмовився, курих траву і здригався від кожного скрипу на горищі, розказував, що тікає в армію від помсти за борги, позасинали навсидячки, звівши коміри кухвайок, я спросоння кричав, мріяв про ранок, щоб одіслати листа, — бережи доньку, — тоскно було уявити ситцеву фіранку над ліжечком, а потім вона скаже: тату, ти більше не приходи, твої дяді нас

битимуть; знала, чого навчити, знала; скільки від'їздив звідти, щоразу думаючи, це востаннє, автобус залято барився і тільки роз'ятрював біль, — сісти б, заснути, забутись, — від бляшаних стін тиру долинали хльосткі й полохливі постріли по мертвих циферблатах, що відмірювали уявний час до нових відвідин, ось ти і вдома; кинути сиру рибину собаці; при теплій грубі, лежачи на топчані, відсьорбувати з кухлика чай з мелісовим домішком, вказівним пальцем притримувати сторінки; просторіє по кімнаті пар, плеснути з чайника і затулити фаєрку на плиті, подумати: сам став безбожником? дружність за дружбу, любов за приязнь вимагаю собі, невдоволений всим, ображений, спокуса пам'яті побільшує огром світових спокус, поменшує світла для душі, що з двох рук умита кислотою зневір сліпне від гніву; забудь себе, повторюй за Златоустом: чим більше п'ють, тим сильніша спрага, втратили все, що мали, спілкування з Богом, райські співбесіди, безпечальне життє, вийшли з раю нагими, немов після загибелі корабля, буря — не вітром зірвана, але безтурботністю плавця — викликала всевишню тугу, вклякнув чоловік на пристані, хоч ні скорбота, ні праця поденна, ні безкінечно втомлива сльота жадань, ні жертвопринесення людським гноєм і кров'ю, замість дарів серця, щирої подяки за життя, ніщо доти не осквернило землю, яка виблює нас потім; морські розбійники не просвердлили корабель, впускаючи море в добрі багатства трюмів, не скиглили чайки над кістяками тлілих кострищ, не пропікало душу в печалі диявольське жигало; навіщо ж зводили башту до неба? з без'язиких висот угледіли море, занавісу над троном, світло ангельських сил; сумні непокорою, безвільні здогадом, що Бог не стільки карає, скільки наперед виправляє майбуття: якщо не потерпите й не зупинитесь при корені гріхів, то ніколи й не виживете в оззобі! одне зло людське: гординя, короста любостяжань, і друге також: смерть, голод, хвороби; лікар, виводячи в сади й на луки, менше зціляє, ніж мучаючи голодом і припікаючи виразки залізом; один лікар, один і той самий, і однаково природа тілесна цибає від щастя лихоманки, тільки меч судді вигострений, дари відметені, ями готові і колеса й кати розминають змурашене сите тіло; також виноградарі не тільки втепляють до зазимку корінь лози, але й обрізають пагони, мають заступи, але й серповидні ножі, і ніхто не засудить їх; отож, браття, поділяючи земне судійство, за віщо докоряєм Бога, коли нас, хворих безчестям, зціляє; який безум! не дарувати Йому й того права для захисту себе, яке даємо рабам невдячним; і втратимо час, коли відберуть власність і Він схоче взяти Своє, Він, мудріший безлічі лікарів, сердобольніший батька, правдивіший судді, поміркованіший землероба, Той, перед ким мусите благоговіти.

Здавалось читав, але книга була закритою; свиноподібні хмари за вікном човпли на висілок, — рити листяні покрівлі хат і чавкати жолуддям сердець озлоби, — причувся й голос володарки; кличеш царицею безпам'ятства, княжною тривоги, а пригадай серпень: на торф'яних кар'єрах вижухла осока, сам сказав, доки гостювати без діла, тестеві чоботи взув — завеликі, то ще по онучі підмотав — і стільки бльовкалось дрібної пташви на болоті, оддалік походжали чорнезні чаплі, на обгорілій сосні млявоокий і втомлений яструб оглядав свої володіння, через підняте крило з хижою зневагою зиркав на пискляве, забейхане птахство по ямах і сичав на людей, що заважали йому

метнутись блискавкою на лови; кігті судомило і, щоб не вп'ястися намертво в горілу кору, він зрідка переминав лапами в пір'яних штанцях, пересвідчувавсь у власній силі й поблажливий, ледь примружений, дивувався відвертому нахабству мишей, що вештали, як хазяї, по висохлих рівчаках, по людських протоптах, розлякували мух на роздутій, подовбаній воронням, рибі, розпурскували від уривчатого шелесту їжака; зелені рої над здохлятиною виказували їхні легіони; по канаві кишіло червонобокими карасями, ти вичерпував їх колискою, щиглями збивав п'явок на ногах, мені наказав бігати з торбою слідом, зроду стільки мертвої риби не бачила; зеленкуватими коржами поприсихали до злушеного мулу линки, з роздертих ротів лізли черви, вогняна задуха пражила ліс, кинь сірника — і вибухне; ти відкинув колиску, верескнучи; диви! диви! грубелецький, з держак суховил, в'юнисько терся об залатане алюмінієвим дротом дно, найстаріший водяний гад спокусливо й чорномудро глипав на нас очима, попискував, як баба від нетерпця, під шкіру мені заповзав нестрашний солодкий страх, що прокидався потім завжди, коли мліла в обіймах лікаря і вгадувала опівніч твого приходу; сутеніло, і чайки й чаплі, почистивши об пір'я дзьоби, відлітали в заболочене закло кар'єру; бриніли на вітрі стовпи комарів, твоя покусана гола спина біліла над калапецею; я, обросившись по пояс, гукала; ходімо, годі! гукала з торбою по твоїх слідах, буцім припнута, прикатована вічно дихати чорним смородом багна і обростати лускою впійманої тобою риби, — годі, кому кажу! — таке, ніби наснилося на яку хворобу; сите болотяне чмакання ступаків, чорне, збовтане підсачком, плесо, чорнезні на протилежному боці птахи, жагуча пульсуюча слизькість в'юнів, коли опустивши руку в торбину, намацувала, стискала найтрубшого і вгадувала майбутнє; вмивалися біля джерела — знявши з очеретини консервну бляшанку зливала тобі на плечі, на шию — ти все боявся, що п'явка приссалася до одного місця, довго розглядав себе, гиготів лошачком, тер болотяні ляпахи на скронях, шкодував, що забули взяти мило; щоб скоріше обсохнути робив зарядку; вдома домивалися в балії, та бруд так глибоко в'ївся в шкіру, що проступив і назавтра, то лоскотав під пахвами, то просинювавсь під очима, то цементно сковував брови, скільки не відмивай, а болотяним духом, тільки принюхайся, б'є від шкіри; здавалось, і любимося там на багні, на торфовиську, на мертвопресованому корінні лісових родів, на перелюбному ложі самої нечистої сили, що виповзає з руки і обплутує, обпікає судомним гадючесьлизьким шалом; — за дурні невідмивні вечори згадуєш мене чорно; і все в мені гіркне тутай.

25

Нічого чорного, нічого злого — розказати про вересень? відпустку за власний рахунок взяла, вдвох подались до батьків твоїх, тесть саме отримав дачну ділянку і встиг поставити на межі халупину завбільшки з вулик, автобусом виїхали за місто; пам'ятаю куряву на задньому сидінні й піддатливе, майже здитиніле під спортивною бобкою твоє плече; така мізерна, така до жалю покірنا була ти тоді, така благаюча захисту, з болісне зморшкуватим усміхом, найвродливіше свята, опечалена кленовою гіркотою посадок — тиха пора згасань і кволих дірчатокрилих джмелів, що випили очі останнім, блідо малиновим, квіткам чортополоху! — якщо до смертного часу забуду

сівкий попелястий дощ і спонурених грибників, що з корзинами пхалися на передні двері і червоніло кришиво збитих мухоморів на їхніх гумових чоботях, якщо захоплений вересень обвіє останні порошини на стеблах полину, повз які буксував на бакаях наш автобус і я з дядьками виходив підпихати, і ти дивилась крізь примружливе скло, якщо посмуговане хмарами небо ще однораз на віку звузить обрій розподілками масштабу, твоє волосся пахнутиме грибами, беріг білітиме від печериць, згустків нічного туману, якщо знову, як тоді, щезне головна твоя риса — чогось завжди бракує; то уваги, то любові, то застільного співу, то спокою лицем до стіни, — якщо відболить дочорнобильський неповторний час, якщо доля пошле ще один такий день, тоді пам'ять з'анігілює; палахне й зникне моя приреченість на сповідь; дотоді ж, — до неможливого, — обізвуся сама: голову прихилила на його впевнене під штормівкою плече, — пальцями неболяче стискав груди, — мій повелитель, мій мовчазний, мій ні на кого не схожий, мій законний спокусник, вибачить все, помагатиме старим на дачі, нехай сусіди подивляться, чоловік, сім'я, діти; восени, як і тепер, вкутає болоньявою курткою ноги на голому дощаному ліжку, нагнувшись, обтисне долонями моє лице, злегка побатьківськи поцілує лоба; за розкритими дверми розкладе вогонь, держаклом обламаної лопати накопає картоплі, назбирає гудиння по грядках і, коли дим понижає над сусідніми халабудами, ми зрозуміємо, що посіялась мжа; знову так морозно всередині; дістань пляшку коньяку, сьорбнемо з горла, обдмухай від попелу печені картопини, простроми їх сірником, деякі загорни жаром, дим волошково зацвіте на вогні, стрімким синім почерком допише вечір, згойднеться від протягу скинутих одерж, розтане, як ми обоє в єднанні, заплющені поблизу неба; тиша, дощ обціловує оселю, холодно, куртка стала замалою для двох, ковток спиртного, твій голос, випірнула з глибини, нестерпно довго, з трояндовими пелюстками замість очей, сліпо чекаючи світла, видихнула себе і закинула голову, щоб струснути волоссям, дрімота; змовчала про похорон шкільного друга, розбився на планері, — вигадав нову модель і крила склалися на льоту, — заціловував на танцмайданчику, коли ходила у восьмий клас, циганкуватий, веселий, задиристий, зуба висміяв у кулак, світив щербиною, бився з кожним, хто без його дозволу запрошував мене на вальс; потім поїхала вчитись, жила в гуртожитку, залазив по трубі, порядок витримували казарменний, підйом, відбій, перевірка кімнат, заправка постелей! закохав трьох моїх подруг по кімнаті, все підслухали вночі, все розпитували зранку про недочуте, потаємне, — свіча нашого безсоння заливала їм вуха гарячим воском, — вже тоді побоялась виходити за красеня, хоч і потім підбивав кинути тебе, завербуватись на далекий Схід, своїх діток двоє, моя одна, славна б вийшла сімейка, хотіла вирішити остаточно, там радіації нема і квартиру обіцяють незабаром, та вже феміна в мені сиділа, боялась, що над таким не подужаю взяти верха (навіть не просто щоб верховодити, поганяти, користуватись до останньої жилки ним, а щоб витруїти з себе краплю останньої любовної покори), він інженерив, майстер був золотий, жіночка з кислою міною, дивилась на неї, думала: хіба й собі отак скисну від ревностів, постарію? розбите тіло планериста нагадувало одягнутий холодець, щось драглисте і водночас застигле; засліплення смертю збудило в мені дику

хіть; рятувала себе цинізмом; здавалось, саме падіння з висоти любові, сама тривога невтілених жадань, що били нас дрижаками, перетерла його кості на солідол нудьги, перетворила тіло на драглі, обтягнуті чорно смугастим костюмом і шорсткою, неприємною, тонкою, як плівка засохлого клею на пальцях, шкірою; його мама повідомила телеграмою, то плакала, то кляла на чому світ стоїть законну невістку, що повіялась на курорти і чорти її знайдуть там, це через неї здох втік, це через неї розбився, через миршаву гнилоту суку, заколупала бідного своїм ниттям, фригідна мимра, бухгалтерська рахівниця, рахітка; його мама впросила читати всенощну, ой, страх, ой, думала, коли ж світатиме, голос, слова про Лазаря хололи стеарином при трьох свічках, — ось дочитаю і днітиме, — страх, ніби мурахи од вогню, пробіг спиною; згадалось, що з мамою ходила в церкву святити крашанки, тітки розкладали принесене на хустках, ми ж такі були бідні, що тільки три фарбовані цибулинням яєчка лежали на пілці, батько все пропивав, злікувався потім; ми ж стояли перед освяченням і доброокий, бородатий священник віником воду як лине! дочитала про Лазаря, розсвіло, вперше поглянула на покійника, перехрестилась, — от зараз встане, руки його вузлакувато зміцніли, в кучерях чіткіш означилась сивина, тільки не було віри, розтанула від передсмертного подиву; завіщо, доле? після похорону ходила марою, зайшла поставити свічку в храм, стовпець воску в пітних руках обтанув, тремтів, баби збоку косували й лякливо хрестилися; гляньте на грішницю, свічка в неї вистрибує, як жива; ти приїхав на декілька днів пізніш, справді, вибралися за місто, лежали на дерев'яному ліжку, в халупі з відкритими дверми, дощ пахнув попелом, під курткою було тісно, мокре листя незмивно прикипіло до сходів, знадвору напливала теплінь, всередині стіни холоднішали від темряви, ти закорковував скляну фляжку, налапував сигарети на підвіконні, сідав у старезне плетене крісло при дверях, кутив зсутулений, дим випускав надвір, запитував чого мовчазна? тихішала, шулилась, вросла в ліжку, давно відлюбила тебе, звідки ж напливла ніжність? перст доленосної тривоги відчула на собі, — триматимусь за Богдана — розказала про аборт, ти скипів, скочив, підгилив крісло за поріг, підійшов, стискаючи пляшку за горловину, думала, вб'єш зараз; ти сказав, знаю, боїшся, що другою дитиною тебе припну, ех, дурепа; в хатині зробилось тісно і вибите, — чомусь тільки тоді помітила, — вікно задихнулось линялою занавіскою; думки про аборт спліталися з видом посолених в'юнів, які стікаючи моркв'яним слизом, плавились клубком болю і, дужче роз'ятруючи себе, повзали в емальованій мисі з ікринами загуслої крові; їхали додому, за поворотом зблискувала ріка, рожевими недогарками понад берегом пломенів гірчак, на стручках вербного листя відпливала осінь; лучче б ти докоряв; зійшли з автобуса, допив коньяк, весь осунувся, дідок бородатий, та й годі; пляшку поставив під лавочку на зупинці, брели лугом, назбирав повен картуз печериць, мені ж пекучий клубок в'юнився всередині; певно думає, що дитина була не від нього? ну і нехай, досить підозри; розламаний на козирку картуз печериць і поминальну мовчанку виніс на пагорб, звідти водніло містечко, світляками кишіли вікна на трухлому пні осель, все змаліло до розмірів власної біди, побачила тебе з божевільними очима; ти бубонів, дитино сумна,

ненароджена, манюня, вдихни цей запах землі й грибів, скоро й ми ним станемо; амоксовії напівдики, що на диких просторах пили людську кров і тішились кубками з черепів ворога, впоєні нечистотами войовничого варварства, гляньте на тих, що з материнського вим'я вовчиці отримали всі високі знання, а впали в безодню невідання; зійдіте з коней, перед розп'яттям упадіт ниць, причастіться вічної істини, еретики похрещені, незлі, осідлі, — коли кінськими гривами дибиться дим і військо гатить списками в браму, горе вам за стіною, горе вам і на вежі, горе приреченим на смолоскипну ніч, горе затятим, чи ви повірили, чи злікували лепрових, чи воскресили мертвих, чи вигнали бісів, чи захопились премудрістю апостольських послань, чи зрозуміли всесвіт, таємний і для пророків і для святих, чи пішли за Христом, чи були послідовними — от ваше безумство і повертається до вас.

Повз височенним муром ясенів, тримаючи в згині ліктя картуза з печерицями, ішов, благословляючи грозу, дотоді ніколи небачену, осінню; блискавки розгоралися на півнеба і від того, що грім губився над лісом, ставало моторошно, мов на пожежі; попереду над ґрунтіркою цвів обезсилілий на вітрі метелик, поводити нас додому; жорнові камені хмар сіяли дерть ясенового листа, перелякано, тоскно на крайньому подвір'ї вило собака, мені запрагло, аби метелик сів на випадкові дари в картузі, щоб ти зрозуміла, чия душа тремтить предтечею снігопаду; немов злякавшись повчальності моїх думок, метелик на озоновій течії вмить стулив крила і відлетів назад, відбілів на минулій дорозі, тільки-но я озирнувся і впізнав твою посмішку, мила; стіймо під деревами, отуто, місце сухе, затишне, переждемо; віття дуба статечно німувало, кора на розлапистих прикореннях справді була сухою — з благальної покори голосу, з тремтливо покусаних губ, з обличчя, обвареного схлипом, з болісної відрази до поцілунка, з одвітрених, немічних, бабськи старечих крил хустки зрозумів, що цей тимчасовий прихисток врятує від посередництва батьків; доки нова злість накупатиме зневагою, вона притисне доньку до хвартуха, сушитиме волосся над плитою, вхилитиме голову над фаєрками, рожевітиме від розжареного заліза, просвічуватиме крізь сорочку грудьми, — всюди, щоб вона не робила, де б вона не була, всюди проглядала пекельна зваба, — підбиватиме зачіску долонею, і зігріта постійністю вогню, розгинаючись, зрідка дивуватиметься засклілому поглядові чоловіка, що відсторонений, мовчазний, сидячи за привіконним столом, оббираватиме травини на грибах і кидатиме сміття в піддувайло; грім гагахне по черепиці, теща перехреститься, заборонить малій дивитись на синьоозлоті парчеві вікна, відламає за образом гілку свяченої верби, притулиться до шибки, побачить діда з керосиновим ліхтарем під полою брезентухи; він налапує зігнутий гвіздок на одверині погрібника, зігнувшись, пірнає всередину, між ящиками яблук знаходить обплетеного лозою бутлика, видмухує павутину з лійки, схилиється над півлітровкою, — пригощу зятя, — мокровусо всміхається сам собі, з іржавим скрипом піднімає лампове скло, задмухує гнота, входить, гнівається, що хліб лежить догори на столі — і теща за поріг кидає відламану гілку; донька не надивується гостинцям, ліщині від зайця, кумедному маслючкові в махорці й олійних капках зісподу, дощ стане безшелесним, кволим; сичання дров у

плиті, тепла втома заколисуватиме в спокій, але ти, неблаганна, так і не присядеш за стіл, вимерзла всередині сядеш на ослінчику, — спиною до нагрітої плити, — і дві стіни ями виростуть поміж нас, бо присутність покійника, що не побачив світу, буде незримою всюди, куди тільки впаде наш і його здивований погляд.

Мирились, розходились, пам'ятав про підставлену щоку, обов'язок християнина, і завжди здавалось, що десятки сторонніх очей з лукавиною поглядали на нашу втому, — неможливість розірвати, — та сила, котра вприкінець віку затіялася розділити царства, однаково заважала, як розриву, так і відродженню шлюбу, і вона з легіонними устами незрушно дивилася в стелю, по вікні п'явчато повзла роса і демон зятятості годував місячною сукровицею гордині; лежачи на спині і ледь тамуючи тупий, заціпенілий біль під лопаткою, вгадував, кого з розплющеними очима снить поруч? скоріш всього думає, що немовля, розпалюючи стрімкоплинну жагу, обкраде вроду — і знову високосний ранок розлуки, поневіряйся по квартирах, тебе, скіф'янку, роздягатиме поглядом заїкуватий удівець, закінчуватиме слово на "і", мовби спотикаючись об другу невимовлену крапку, пояснюватиме про сусідів, про газ, про дороговизну електрики, будьте господарями, та варто було okazії, скоріше відсутності довгоочікуваних пригод, і всі крапки пристанищ, всі заїки засидженістю мух даленіли на прочитаній і перегорнутій тобою сторінці; ти миготливим зорепадом пільми прочитувала їх на стелі й коротким кошачим "ні" зілляла в одне й загасила повернення; живою була тільки мильна печія спирту, який квасили на автовокзалі з бичами годині о шостій ранку, і впугана пуховою хусткою дівчинка попросила розміняти півсотенну купюру, — дано глянути, — мале, мале, а круть і ходу на двір; звідти послали підсунути фальшивку; ну й хріновина з ними, наливай; ще приперли синюватої на колір рідини, підпалили, горить, мона пити; засалена фарба на лавочці позолотіла від вогню, коли ти, моя любове, мій ангеле, моя синя роса намріяних світань, моя далека привиділася в дублянці, в ловких на високому каблуку чобітках, ось підійшла до каси і здмухнула сніг на плечі, — хтось зальотницьки кинув сніжкою, — і ледь встиг подумати; звідки? коли обернулась, чуже з татарськими вусиками вдовине обличчя й стакан були напoxваті, і пили, заливаючись, як перед судним днем, і курили, збиваючи попіл у камери схову, хтось вициганив у торбешника сирі картоплі на закусь, і світ ставав ріднім, і люди товклись під дверми, і рибалки в кожухах і ватяних штанах гримали коробками слідом за вигуком диспетчера про відхід автобуса на Киштим, а прокинувся від шершня лампочки, невідомо де, махнув заплющено по один бік, — холодне тіло, — по другий, — холодний труп, — щось тваринне підказало, що саме труп сусідує поруч і не здивувався, побачивши себе голим на голому, оцинкованому столі; сів, скорцюблений обхопив плечі навхрест, стіна лизнула спину коров'ячим, зеленим від гички язиком, подумки, з сорому, побачив себе на родинному обійсті; сіра пташка покивувала дзьобом на тичці з виткою квасолею, зголодніло і жаб'яче гвагали сусідські качки, в тазику дощової води чорний жук судомно перебирав лапами, на трикутному стосі обаполів лежали вудки, кропива зіпнулася вище кролячої клітки, внизу під кліткою біля обдовбаних кукурудзяних качанів кублились кури, проти сонця іржавіла, грала мошва, чужі дядьки крили бляхою

піддашок, один на драбині подавав дерев'яного молотка і, обтираючи ліктем на грудях піт, турбувався про пиво, грімкий звук заглушав пісню дикого голуба на яблуні і медоносні янгольські сурми гарбузяного цвіту за повіткою з обірваними дверми; тільки сіра пташина на патику покивувала дзьобом і безтривожно мовчала, — згадав, що з бабцею востаннє садив квасолю, це по мене прилетіла її душа, — пташка відводить очі і дивиться на зайд; либонь, відкупили хату, — боїться покликати, мабуть, рано, — чужі люди порядкують собі, на підвіконні синіє букет улюблених бабцею фльоксів, що сплакують дрібні цвітини на пересохле, розкладене тютюнове листя, лунає бляшаний дзвін, пташка спурхує і крилом оббиває на камінь насіння кропиви, немов ображена, — такі хазяї, що нікому й кураки з бетонної стежки змести — всюди цвіте горупка, чути м'яке гугукання голуба, оцинкований клапоть під ножницями скавчить і дзенькає об ящик з цвяхами, пелюстя нагідок надвечір стулилося молитовними перстами, чужі криють хату залізом трупарні, кругом позаростали отакенні бур'яни і жодного яблука тобі не вродило; такий запуст, що вовки позаводяться; короїд на обаполі залишив дрібкуваті сліди, тане в покинутій мильниці сірий змилок, тане незмивне горе покинутості, віє сажею з сусідського димаря, на якому дід перед смертю застрелив пугача, то другий, прилітав і кігтив одвірка; довкіл — прозора врочиста повільність; хутніше б, хутніш облетів лист і ясенове насіння застрекотіло болючими стрілками часу й зрушило непевну льодисту прозорінь; сил бракує впізнати себе, хтось інший, повільніший, не ти, вмивається радіактивною і гнилою водою з тазика; на дощ звіддалеки лунко гуготить, а вже потім гримкоче колесами поїзд, зрештою сутеніє, всідається збитий гарапником ластівки пил мошви, прах налягає на землю, згадуєш про мовчазну пташку і думаєш про себе, чого ти тут? вогкий налип на стінах здригнув серед моргу, доклигав до канцурки, звідки віяло теплом, і в більмуватого, з байдужою біломориною на губі, діда запитав про труси, — тамо їх ціла купа в кутку, вибери, які чистіші, — і аніякого подиву на лиці, ніби щодень встають мертві; запропонував одеколону, червоного корочка поклав на коліно, я ногою розгріб сморідні лахмани, завелику резинку зав'язав вузлом на боці, ложкою цукру зажував гірке питво, сидячи на ящику, чекав на лікаря, бо той мав розпорядитися щодо одягу, дід за другим сьорбком розповів: трьох захололих притарабанили і, кажеш, встав, да-а, проштрафилась санітарики, що ж — живи; кахикнувши, червоним бубляшком закоркував свій "Російський ліс", мені потепліло, похмілля брало своє; згадай, моя рідна, подарований запах зими, одеколон на армійське свято, згадала? оце і воно — повернення.

Приїхав; думав купити хату в селі; щось непідвладне для вимови спонукало хліб розламати з людьми, що ласують полуницями в слідах жаб'ячих язиків і бухикають димом чорнобильської пущі, — ти запитувала колись, чого боготворив дитинство? напевне, доля, обкрадаючи земним, готувала для осені, коли надією зорітиме пам'ять і більш нічого, моя любове, — мені порадили пагорбисте пристоличне сільце; там тітка, з кварти поливаючи обсмаленого кабана, розігнулась на голос, обтерла руки об лавочку, болотяною дорогою привела на обійстя покійної своєї матері, обчовгала галоші об

присьбу, сама поторкала стріху, на показ постукала згином пальця по вікні, по дверних косяках, зазирнула крізь сінешню ляду на горище, почухала ногу об ногу, злізла з драбини, немов спускаючись панськи до мого злиденного вигляду, заправила дві тисячі, і сказав; добре! тоді тітка давай випитувати, чи сім'янин, звідки сам, чи крепко по празниках закладаєш, чи на роботу підеш у колгосп, чи всього города засадиш, може половину покинеш нам? знаєте, тут одна сільська жіночка просила для молодят, тра посовітуватися з нею, бригадирша ж; пішов на автобусну зупинку, видихуючи дух смалятини, що просичив стару кухвайку; відтак по весні втрапив на острівний, поруйнований повинню острівець, люди там промишляли браконьєрством і саморучно пекли хліби, половина хат пустувала, то з купчими паперами сільрадівського порога оббив, про все домовився і на, коли хоч; п'янезний бульдозерист розрізав трактором нафтопровода і хлинуло в річку, міліції поназганяли і все одно якийсь дурень кинув сірника — палахнуло до неба, мешканців заледве вирятували вертольотом; бобри і видри, вужі й куниці, вся прирічкова живність на тому острові полягла, вкупі з хатами, вкупі з надією поселитися там — здалеку побачив згарище в масляній кваші нафти і кістяках тварин, прив'язану ланцюгом до дерева, розпухлу, живцем обвуглену корову з репнутим животом і задертими догори ногами; постояв, перехрестивсь і тихо поблукав далі; на околиці дачного висілку надивився кімнату, господар, нехлюйного вигляду дід у шитих валянках, сказав, — плати на півкроку вперед, а прописувати не буду, бо вб'єш, хіба мало случаїв? я цілісінький вік ці два поверхи будував, стільки тюльпанів до міста вивозив, що нехай йому пекло, дочки й сини, безкінечною роботою залякані, повтікали, відрікся засранців таких, осьо з ноги гній тече, осколок воєнний, скажу тобі, досі муляє, ну, переходь, коли так, живи, роботи хватить, — приходжу з валізами на другий день, довго стукаю в двері, жду, тарабаню у вікна, коли виходить, бачу, щось не до шмиги; не пускає і на поріг; закурили, помовчали, тоді обізвався: вибачте, здуру, з самоти розпатякався, наобіцяв, а ви, я так понімаю, чоловік добрий, довірливий, нашо вам лишнє горе; були в мене постояльці й нагородили екземою, гляньте, — зняв валянка: нога кольору потовчених суніць, заголив від пупа сорочку; на худому, ребристому тілі сіріли струп'я, — будете ходити, ще зачепите, це якась особлива болячка, казали лікарі, з тюряги привезена; отак і мучусь; гнояки пів-валянка натікає, забуду зняти, засну, то присохне, хоч криком кричи, хоч лапу клади до колодки і сам відрубуй; так цілого валянка і розпарюю; іди собі, чоловіче, доки ноги не відгнили, краще дорога, ніж смерть сидяча; подякував, покинув дідові пару сигарет і кутником валізи прихилив ворота.

Доки приплентав до хутора з антіохійськими краєвидами і на поромі узрів текучий бурштин свідоцтв, інший свідок обізвався до мене; кого смутить благоденствіє нечестивих, тому варто уявити розкрадачів гробниць, котрі перш ніж схилитись над плахою, насолоджуються співом самок, — на сибаритських обідах, гордо здіймаючи брови, величаються нагі, — тому плачу ридма над покарами, які вас ждуть; подумайте про овець Іова, що втратив їх водномить, подумайте про смерть дітей його; але яка користь, скажете, якщо і небо, і земля, й сонце впорядковані від сотворіння, а справи

людські в занепаді, в безладі? маловіри, знайте, правдивість збувається тим, що один отримує кару, а інший помирає безкарно, і добрий один отримує почесні, а другий животіє до смертного дня — щоб ви повірили у воскресіння й добріший час воздаянь; ворог діє не силою, не жорстокістю, тільки лукавством, перемагаючи багатьох, бо великий оббріхувач спалював Іова, озброїв раба проти Владики і Владику проти раба; так само, бачачи людську озброєність проти чистої волі, отримає перемогу над безтурботним відступником, його співслужогою; тому й відступив диявол, тільки потім позаздривши людині в честі і чеснотах, позаздрив блаженству, і розбрат і війну затіяв без всякої на те причини, — і огниво спаде на вівці твої; обходьмо затятих і запальних, хулителів і злопам'ятних, тримаймося на покайних шляхах, вибачаймо братам, нехай пробачаться і нам гріхи.

26

Сон дурний; ніби прокинувся від смертного страху, — ластівка влетіла в хату, — і вибіг на подвір'я; почвара з людською головою і тваринним тулубом фиркає біля воза, пора запрягати, вже й вороння здовбало кізяки на соші, злітає радо; тримаючи посторонка, ловлю копито; ногу, ногу! копаю носом чобота під живіт, почвара, обертаючись, прощальною гармошкою збрижила шию, повела каштановим оком навсибіч, храп за голову! душа моя, пара молочна, чим надихнулась ти від людських родів? ангеле, твоя осінь на захід відпливла, ти за хмарами, ти все бачиш, відьмацькі злі душі — й володарка розпачу серед них! — бичачими, повними вогню, міхурами летять омивати гріхи на Йордан і, пробиті дзьобами журавлів, падають на рубероїд горищ, схарапуджені в стайнях коні хрипом будять піддатового в прадідівській шинелі сторожа, він спігне, затуляється рукавом, калатаючи ломом об рейку; огнисті пухири даленіють за село, до цвинтара мовчазним ескортом їх проводжають сичі, потомлені там і обсідаються на осиках, і наймолодший, ще неспонурілий, до всього цікавий, коротко поховавкне на пожежу; сірчаний обід на місяці збляк, проте все одно над лісовими багнами дощ, як завсіди, перепинить і згасить відьомський лет, щоб жодного разу не досягли заповітної річки, щоб знову цілісінський рік по світі назбирували палючу заздрість, спалахували від неї і злітали роздуті; вітрисько стогне — й дощить над полями забуття; ангеле добрий, об кульові блискавки нагостри двосічного меча архангелові. Мені ж летіти обезголовленому — верхи на почварі — поза антіохійські береги; там, або збожеволієш, або знайдеш серце марноти; там початки усіх родових вигнань, доріг, що відгризли голову, мов клубок невдач; там спочили господарі, час один і той самий; сидять на ліжках, звісили ноги в кальсонах, зрідка протяг згойдне жовті, кольору вирватих сухожиль, поворізки, ґенсюр на підлозі грає фіолетовими коралюками; годину тому на пагорбі за селом зсипали в яму мішки зерна, дірку заліпили глиною, зверху прикрили дерном, може й бачив якийсь пройдисвіт, затуляючи ліктем зорю на кашкеті; з дірчатими шпичаками прийдуть, здовбуть поле знайдуть таки, до останньої ячмінини вигребуть, а підгребло б вас до тих колгоспних жомових ям, що зіпріли й згнили, буцім сама земля, бездоглядно чужіючи, закисла зсередини, збрякла жовтезним смердючим місивом, — а натягали возами від станції, а наобіцяли золоті

гори достатку, а примусили очеретяними матами втепляти ями, а дождетесь, що отак вигниють і мізки колгоспам, — сидимо на голому ліжку в правлінні, заарештовані за утайку зерна; голова знайомий, сільський, дав сулію нам і одібрав одержу; час вкам'янів на мовчання; в полумиску стояла капуста з журавлиною, зрідка нагиналися над посудиною, відхиляли голови, пальцями в рот запихаючи кислий наїдок; коні хропли на подвір'ї, то з'їжджалася, рипіла, розминаючи ноги в хромових чоботиськах районна влада; червоноармієць прохилив двері й дививсь, як на звірів, на дядьків, що вимочують хлібом капустяний з олією росіл і, струснувши оденки в сулії, ділять пів-чарчини останнього з присмаком меляси самогону — печія наростає ангінним клубком, — солдат відходить, сідає спиною до вкритого кумачем стола, пригвинчує до гвинтівки багнета, щоб викликати на допит по одному, розлючений думає; куркульські кендюхи, вижлуктили таки, такого ґенсюра за ніч уграли й сидять тверезі, жмотня, і стопочки тобі не покинули. Летіти далі, продихувати серце в сопілки стерні, сурмити про осінь під землю; малими на цвинтарі збирали пластмасові, вибляклі на сонці квітки, мідним дротом прив'язували до велосипедних рулів, колесували по розрівняній грейдером ґрунтівці, кудюю півста літ тому потарахтарили на виселку родичів; вози скрипіли розворами, під копитами тріскотів лід, воїн мантачкою гострив багнета, звук нагадує сичання велоколіс, що перебивало морозний, пульсуючий над полями витьохк прощання; ми натискали на прохолодно радісну лапку дзвоника й букети на рулях засвідчували моторошну вибляклість одержі привидів; пробачте, діду.

Минати прірвище з продухами стерні, звідти час ледве струмує маревцем; минати над дзеркалом озера шовкову пітьму, голі, голодні столи галявин з дрібками снігової солі, а вже попереду тисненням золотом богословських книг розгортаються древні константинопольські сади на пагорбах, — ще не відбувся собор "при дубі", ще не засуджено Іоана, імператор не відмовляється від святого причастя на чотириста третє Різдво, попереду погром церкви, домашній арешт, куди до оселі праведника подався з ножем уявно біснуватий, був схоплений віруючими, забив чотирьох; ще Євдоксія не померла від пологів, підпливши випитою блудом кров'ю; ще злоязикий єпископ Северіан, що пробував грати златоусту роль, пліткуванням і брязкотом погаслого кадила приємно діючи на слухачів, не згнів від пораненого мозоля; ще всі вони разом, але воскресінням порізно — і ось всенічно, всесенно трясками дорогами на коні старий вигнанець під вартою, терпить голод, бруд постійних дворів, ось і Мала Вірменія, битий смертю зітхає; слава Богу за все; зловмисна ніч нависла над кровопролиттям народів; безневинного, звинуваченого його нема, але над берегом часу кам'яніє місто смуги; везуть на пристань, посріблені лускою дошки горять під полум'ям смолоскипів, верхівці за гнущечки притримують схарапуджених коней, смолою піт накипає на гнідих боках, за хрестним знаменням відпливає корабель і земля, і нове узбережжя світає криком; винуватців судилища каменувати! гул підземний, вершник від імператриці всилу довозить листа, стільки дерев накидало впоперек шляху, каменепадний гнів повалив ліси, тільки церква святої Софії встояла під землетрусом; вигнанця вертають і лине дзвін, та знов біснується іродіадине сім'я, знову плеще й танцює натовп, гзиться на

честь колони з профілем велеблудної, безсоромством голодної, скотством лихої, скаженої кров'ю, що розірве зсередини в годину пологів. Вже й почвара стомилась, — поводить мордою, вудила гризе — вже й голова мені від побаченого виросла, вже й назад повернули, а внизу йдуть і йдуть орди варварів; довгі заплетені коси на вухах, шкіряні шапки на головах, вусища рижі, вигляд суворий, сектанський, злютований заколотом; ось, побивши пророків, обплутали світ закривавленими нитками з одягу священнориздів, ось вклоняються Арієві, високому на зріст, рукопокладеному в просвітери єпископом александрійським, ось вони, послідовники уродженця Лівії Кірінейської, тремтять від однієї тіні єретика, що рече, — Христос історична особа, а не рівний Господові, Син Божий, — ось він, ласкавоголосий, привітний, відлучений від церкви, скликає на нову битву; підбурених, як завжди, безліч, серцем вони сліпі, люблять великі вогнища, єдність своїх страхів, береться туском біля вогню поіржавлена від крові зброя, старший ломакою розкидає жар, влягаються покотом на застеленому гілками, добре вгрітому, попелищі — і розсілась утроба вождя, і жодного сліду по них, прокидаюся.

Розплющую очі від присутності дідової душі, — ніде нікого, — час непевний, чи то туманіє день, чи то повномісячним блиском налятє вікна, зате холод нагадує перші місяці служби; замполіт хрестика на шиї піддивився, релігійного почуття в мені було обмаль, більше спроби утвердитись і виказати незалежність; заметіль наждаково шкребла по щитах, немов затялася згризти тимчасові статутні пророцтва вкупі з бійцями в намальованих чоботях, лунало; ротаравнесьсмірнаатставітьбгданбагамолецдвашагавпірьод-кругом! і капітан заводить до ленінської кімнати, під вікнами риплять кирзакі однопризовників, розтягнута колона намотує кілометри кросу довкіл казарми, а тут, в теплі, смердить мишаками журнал "Наука і релігія", на полицях кипа брошур, газеті капітан, без кінця поправляючи портупею під погоном, зітхає, згадує короткий курс атеїзму і подумки дорікає училищеві; оборзів у корінь зачіпав замполіта; ви щось хотіли сказати, мабуть? — так точно: Бога нема! — ну, це занадто категорично; докажіть, — чуєш, ти хлопець недурний, посидь, почитай тут, в мене ділов прірва, займайся сам, я піду — за сірим від інею склом рота одягала противогази, потвори з нелюдськими, геть чортячими, більмами плазували в снігу, розлунювалась команда: вааздушнаятрівогавспишкаслева! перегортаючи жовклі, просякнуті сатанинською блювотиною, сторінки, з радісним нетерпінням виглядав наставника, що врешті збуджений і жартівливий з'являвся з двома шкіряними сумками пайків, — пшоно з однієї просипалось на підлогу і черговий дбайливо підмів його віником; капітан дарував мені карамель і, квокчучи, нахилився над моїм вухом, щоб прочитати журнальну статтю про останніх і перших; дивлюся в золотаво олійні очі командира і переконався, що Бог є, оскільки подарував між плазувальної муки годину тиші, щоб повірити в Нього, далекого від жорстокої армійської сили, сили без доброти, сили задля насильства над ближнім; Біблію до того читав поверхово, як завжди читає той, маловірний, кому Святе Письмо ще не відкрилось для серця; події, притчі

запам'ятовувались без паралелі на власний духовний стан; це згодом вповні розвидніли строфи, озоновим світлом заструмував кожен абзац; капітан, зіжмакавши цукеркову обгортку і паперовою кулькою граючи по столі, по-панібратськи запитував про мир і меч; мені бракувало переконливих слів, мусив змовчувати, щоб потім зрозуміти своє маловірство; капітан брав підшивку журналів під пахву, брошури розтикав по кишенях, просив піднести торби до цегляної будочки "кепепе"; на ковзанці повз казармою тріскотіло жужілля, смерділо відталим накипом на стінах туалету, однопризовники за пожежним щитом обтирали шапками піт на розпарених бурякових обличчях, запихали противогази в підсумки, жували снігові ківтяхи, бухикали, вдихали дим сигарети сержанта, гризли порепані на вітрюгані, болюче безкровні губи, дехто перемотував онучу на нозі, тримаючись за плече товариша і носакон намацуючи халяву чобота; загнані, дикуваті, в арештанськи довгих шинелях, батожили недобрими поглядами; у-у, синок, попеня, шлангіст, хрестоносець! а ближче до штабу жужільна тріскотнява під каблуками переростала в тонкий піщаний скрип, захеканий, натягуючи лайкову пальчатку, надбігав капітан і змовницьки поплескував по шії; там вузлик шовкової нитки з хрестиком був першою комою після рядка сподівань на лікарняній справі недолі; згодом подумали, що такому ненадійному солдатові, як мені, небезпечно довірити зброю, бойовий пост, караулку з обшальованими всередині стінами, зіпхнули на обстеження, при вовчих характеристиках рівноцінне шизофренії; від підйому до смерку тасувався по коридорі, тісному, як пожежна кишка, за розвагу правив прихід новачка, запійного фотографа, що здався психіатрам, тікаючи від "елтепе", і за пачку сигарет виміняв місце на дермантиновій лаві, котра стояла в кутку і вважалась неписаною власністю припадочного, — десть довбанули по кумполі, — довгов'язого, кінськи щелепастого, смішного, винятково добродушного боксера; за щупку чайної потерухи навчав здебільшого тих, кому загрожує відправка на "спец", пісні "ой хмелю ж мій хмелю, хмелю зелененький", йому ще відсипали чаю, він човником долоні кидав його на язик, запивав тухлою напівканалізаційною водою з-під крана, облизував чайні на губах, розжовував їх, ковтав, прополіскував горло на випадок перевірки санітаром, ледь заплакано веселів очима, "здесь под небом чужим я, как гость, нежланний, слышу крик журавлей, улетающих вдаль, сердце бьётся в груди и так хочется плакать...", сідав на умивальнику і радів упівголос, скільки пісень, скільки туги розійшлося таким побитом по етапах, незгірш священника людям душу загоїв, помолиться котрий і випишуть звідси; виписували, та хіба надовго; косо подивився на сусіда і поганяй назад, набреше, що з'їздив по рильці, йому квартири, правдивіше, смерті моєї тра, розширюватись надумав; звичайно, загнуса тут, кому вже в прийми потрібен; скажеш, сам собі винен, згода, коли бачу несправедливість аж тіпає мною всім, на учоті состою, нехай хоч дитя телефонну трубку зніме і наспіють архангели, — папіроси, білизну наперед складеною тримаю; тутечки до своїх звик, зустрічають, розпитують, пощитай одна сім'я, все про всіх знаємо; лучче тут, ніж на волі, бо гіршого вже не ждеш; фотограф і ліжко собі здобув, піддобрився до санітарок, пообіцяв карток на всеньке відділення наклепати, що, правда, потім і зробив, десть і мене кляцнув, маю згадку;

значить, діду, лікарня, маринад, що й казати: матраца, на якому спав між ліжок, на день відбирали, товчись по шаховому ленолеумі, перемірью коридор, гадаючи, гукне сьогодні лікар на допит, чи ні, щось записуватиме, обов'язково втішить, це депресивний психоз, це мине, підлікуємо і довідзене; серед тих стін, під підлогою, напевне, й щурі почувалися божевільними, попискували, мов інсулінники, всюди смерділо шерстю й фотограф на вихідні намілювався додому, веселий єврей, все розказував потім про жінчині золоті руки; така кухарка, така господиня, ходили на двосерійне кіно, впоштем, гарно на волі; встановляв посеред кімнати триногу, доправляв лампу, розсаджував на стільцях медсестер, мізинцем злегка поправляв їхні підборіддя, урочисто метушився, торкав свої густі брови, розрівнював комірця піжами, буцім сам готувався до зйомки, завмирав, примружувався, долонею вперед виставляв руку, шулився, ховався за апаратом, щоб підстерегти незлякану мить і картярським порухом відкривав вічко, — на порожевілих, усміхнених обличчях тіток цвіло саме свято; складаючи триногу, розказував про хворі нирки, радісно, добродушно оповідав про тюрму: ліків ніяких, хоч ти сконай, а скрутило так, що скавчав і ногами совав, то хлопці дерли матрац, гріли алюмінієву квартиру і притуляли до поперека, думаєте що? допомгло; да, неволя, заробіток до посадки пристойний мав, моїй хватало на передачі, ну, звільнили, діти женяться, знов крутитися тре, "участок" хабара винюхує, давав, йому мало й мало, грозить "елтепе", мусив сам сюди сплавитись, через місяць сидітиму вдома перед телевизором, а ментові абарзевшому отаково скручу! боксер незлюбив фотографа за везучість, — і додому пускають, і ліки для блезиру, — за відмову сфотографувати, мовляв, кольорова плівка скінчилась, схльоснулися навсерйоз; слово за слово, погляд за погляд, зуб за зуб, кинуло боксера з кулаками; санітар миттю головному доніс і, хоча встигли вони помиритись, ковтнути по мировій щупці чаю, приписали йому курс сульфи: здригаючись лопатками, по-дитячому прикипів лицем до обтягнутої дермантином лави, стогнав, просив усіх відійти, плакав, битий шокним страхом з увігнутою головою кинувся на подвійні двері і сповз по косяку; непритомного санітари роздягли до трусів, затагнули в надзорку, сміються, — бач, нализався, співай, дурак, — а коли почав ворухитися, зв'язали руки за спиною і прип'яли до гарячої, засіяної крихтами сухарів, батареї, надто цікавих одігнали шваброю, гукнули відбій і побризкали нашатирем заюшену з липким, сивим волоссям голову — від ниючих схлипів побитого заціпеніли й щурі під підлогою, стояв пекучий скловатний місяць; худоребрый, з діточим спотвореним лицем, з губами доброго лошати, з великими випланими очима, з кількома словами крізь схлипи, — я порішу себе, я не витримаю, я все сказав! — лежав прив'язаний до голої сітки ліжка і жилистою шиєю пробував скинути обісцяного матраца, яким накрили, аби мовчав; був ранок, боксер голосив, обпечена його спина присохла до заліза, а коли збивавсь на погрози, гуртом, бандитсько мовчки, оскалившись, підскакувала санітарня і каблуками й ліктями гатила в живіт лежачого; коли проходили повз дверми надзорки і вдихали сморід сечі, хвилини сорому були страшніші від років страху, фотограф пробував задобрити білохалатних захеканих костоломів, підсовував по пачці сигарет; курило відбирали і пхикали на нього, —

задрал, казліна! пшол, гаварят! безсилля заступитись за ближнього: одне з найбільших проклять, що наперед прирікає на зневагу, відступництво, палить серце і хоч ти вмири; за бетонною загорожею робітники в казані варили смолу, чувся тріск розламуваних ящиків, крутий, кіптюжний, подібний на трупний сморідок, дим крізь кватирки наповнював тісні палати, я запитував себе: якщо Бога немає і зло безкарне, чому ж слуги бісівські воюють з Ним? чому такий, здавалося б безневинний, вияв свідомості — носіння хрестика — веде за собою стільки повчальних незгод, немов невидима сила прагне озлобити, твоїми ж руками зірвати шовкову нить на шиї? чому капітан останнього дня з нагрудної кишені кітеля дістав на показ загорнутого в конверт, подарованого нареченою, хрестика і розвів руками; лучче тобі комісуватися, хлопче; чому з частини не отримав ані одного листа? збулися, здихалися, нічний черговий по роті з відра обливає молодого, намилює господарським милом спину й груди солдата, з придигом, чітко наказує, прінять упор льюжа! і двоє казахів, що вчора самі розпластувалися обмилені, тепер збуджено, великооко, пересварюючись по-своєму, підскакують до приятеля і човгають ним підлогу, тягають за ноги попід плінтусами і, щоб не порвати хебешку на штрафникові, співчутливо обминаючи задерті цвяхи, самі до себе командують, влево руля! розвертаються біля порога, під'їзджають до тумбочки, просять в сержанта закурити, лежачий і собі піднімає макітру, зубами закушує мундштука, вдячно пахтить біломориною, і двоє, впираючись в його задерті чоботи, плуганять до умивальника; всі щасливі; від каптерки долинає тріск сургуча, скрип фанери, скрегіт гвіздків, то прапорщик штик-ножем розпечатує поштові скриньки; на другому поверсі в кубрику черговий бідака, тримаючи руку під козилок, горлає: таріщ гвардії плафон, розршіте абратіцца к гвардії виключатілю! тарш гвардії виключатель разшіте врезать по фазе! невже знову вечір, незчувся, як згайнував день, на коридорі поменшало диму, немов його, ніби протухлу воду з корита, випили, вихлебали отруєні солоним жахом постояльці катівні, і розв'язаний новою зміною, весь пухло синій на лиці, невидючий від сульфазину, що вигризає кістки і температурить тіло, в піжамі на плечах, боксер вимірює по надзорці втішну думу про те, як надійніше й лекш накласти руки на себе?

Гукнули в санпропускник по матраци, що пронизували спини холодом, ніби ми несли на собі кришки розкопаних домовин; мовчки стелилися; майже зрима присутність недоброї сили нагадувала про село — старшокласником на комбайні допомагав обмолочувати ячмінь, подекуди на покосах проклюнулася конюшина, від копичок віяло прілим зерном, трав'яним соком, серпневою благодаттю й сонцем на трубах духовиків, що неспіхом поверталися з цвинтара; комбайнери в тісному гуртику за волокушею чаркувалися, поминаючи вішалника; тоді один веснянкуватий, завжди чимось ображений, дядько цокнув склянкою об графин, хильнув, посміхнувся кутиком губ і каже: повіситись — мала мація, от відчепитись попробуй; той дурбас, певно, жінку полякати хотів, а тутай, точно вам скажу, знання потрібні; один водій, друг небіжчика, відмовляє, пояснює, що доля бідаку до сволюка притягла, курва ж собі вибасовувала, їй-то свято, пойміте, хлопці, ну ще по стоп'ятдесят і мусим цю латку

добити до вечора, задуха на дощ, отото парить — розстебнув, скинув і обв'язав на поясі пітну, брудну, як мокре путо, сорочку, а ображений дядько тим часом до комбайна метнувся, повертається з віжками; там така техніка ударна, що одне придротоване, друге примотузоване, абино чахкала серед поля; коли ми спорожнили люфт і брезентовий рукав з інвалідською безпорадністю сховав жовтовощану руку зерна, знеможену витратами десницю милостинь, коли ми збігли по драбині на притолочену "газоном" стерню, дядько вже припасовував ловкими, аж радісними, руками віжки до комбайна; примірювався так, щоб петля душила його уклінного; очима обвів примовклих бригадників, — сам залізу і сам вилізу з петлі; херня война, главно маньоври, — вклякнув, ще дужче ображений мовчанкою; водій підніс йому склянку і яблуко, дядько гольнув, надкусив зелепуху, виплюнув черв'яка, зняв картуза, крекнув, мов обруч на голову, накинув зашморга, встиг розчухати за вухом ситого кривавого гедза, вже великим пальцем відтягуючи на борлаку петлю і здираючи нігтем останній життєвий лоскіт на тілі; ми тільки помітили, як вислизнув той гачкуватий палець і дядько засукав ногами, зашморгуючи себе і стріпуючи безживною головою остюки з чуприни; він бився корчами, замість того, аби встати на повен зріст; ми підскочили, одв'язали його, плеснули теплої бурячихи межі очі, запитуєм, чого такий зблідлий? та, хлопці, вірите, живісінького чорта бачив; вилами в пельку мені ширяє, страху нема, тіко охота втікти від нього, свинячорилого; дерусь, повзу, чую раптом попустило, ну та добре, піду я собі, домолотите без мене; ми тоді вигнали зайця, гнались за ним на комбайні, дарма, дременув, хитрюга, на торфовисько, пробіг біля самісінького дядька, що спонурілий, весь прибитий, сутулий брів навпрошки і не чув, і не бачив нічого. Замість подушки в узголів'ї підкрутив матраца, ліг долілиць, мріючи розтанути сонним і забути чуже, мов своє: я-не-ви-и-три-маю! спокій обвив такий, як часом, коли в зимову дорогу провів гостя, на вулиці ніч, обстукав дрімотний важкенький сніг на валянках, прохилив двері натопленої оселі, жалісно уявляючи митарські мандри; супокій такий безпорадний, що несподівано для себе почав молитись, — Отче наш, сущий на небесах, нехай святиться ім'я Твоє, — заповітні слова, які мав потім вимовити й натхненно повторити тисячі й тисячі разів, нагадували сходження по небесній драбині, вище і вище, над скорцюбленим маренням однопалатників, над каламуттю бридких люмінісцентних ламп, над загнаним стогоном води в батареях опалення; там лютий окріп сатаніє для завтрашніх знущань; над помийною ямою біля кухні, де гризуться коти і на снігу чорніє сажисте коло від кастрюлі компоту, який кухарки виносили, щоб охолов; над безрадісним краєвидом, над стрілою поламаного ескаватора, що засвідчує відкритий видобуток вугілля, над розбитою "камазами" дорогою в чорнезній кваші, кудюю санітар вкупі з ще чотирма бідаками водив по хліб, жижа місцями хлистала через халяви, нагадувала рідку смолу, то продавчиня зжалілась, дала пачку "Астри", назад перли мішки бухінців, один бідкався, що забув укинути листа, санітар човп попереду, журавлиньо перестрибував через калюги, підмерзало, дзвінкішав простір, понад харчоблоком супроти заграви маковів дим, нікому й на думку не спало втікати; ми з різдвяними подарунками йдемо додому, браття, жменю "золотого ключика"

потягнули, на всіх роздамо, санітар роздобився на ситро, собі лигнув четвертину, ми йдем до шпаристого, мов ясла в хліві, чорно присипаного вугільним пилом паркану божевільні, всередині мур бетонний, сніг кругом ніздрюватий, пропалений пилюжними бурями, висілок залишився в долині; довкіл, куди сягне око, неприбране пустирище, ями, глибоченні колії, розриті горби, перекинуті панцирі кузовів, сміття, брукхт, обгоріла ребриста побутовка, стовпи, сухі двометрові бур'яниська по відвалах, чадить труба біля бомбосховищно низької котельні, дим простеляється через паркан, мов подих святкового вола в хліві; ми йдемо, браття, з дарами, розкажем вам, скільки бачили див, усяка мить неповторна в Бога! пташка вниз головою на бузині, ялинковий слід коліс по обочині, розіллята і густа, незвітрена синька вихлопних газів, — ми підходимо, спотикаючись, хліб все важчає за плечима, ми вже поряд, хоч ожеледисті зуби дороги гризуть каблуки на ходу, ми вже бачимо, як щасливо, стривожено, з розплюсклими об вікна носами, цвітуть неголені рідні пики; переступаємо по кладці рівчак від котельні, мішки з позначками "П Б" гецаються на спинах; ми чуємо крізь квартиру кухні як повар черпаком розливає по склянках компот, скрегітно тягне по плиті казана з молочною вермішелью; ми довго, старанно, доки не гукнуть ізсередини санпропускника, обстукуєм чоботи об шкрабачку; хліб принесли, радіймо! слова молитви заступили і пам'ять про неприкаяного в надзорці, і холод підлоги, і ртутну світлінь — наснився нескінченний ряд золотоголавих, урочисто сумних, побілених, вмитих пронизливим небом, церковів небаченої архітектури й краси; проходиш повз них незримий, думаєш про чернечий постриг, ця думка слабо вільному мені дає неймовірно святої, тихої чистоти і сили, минуле здається таким розгубленим, плюгавим і дрібним; ось і сорочка з грубої тканини, ченці під траурне піснопіння ведуть у горішній храм; вклякаю, падаю, хрестоподібно розпластуюсь проти Царських воріт і архіерей запитує: пощо прийшов еси, брате? ліктями відчуваю руки ченців, що піднімають мене; відказую про бажання життя схимницького, даю обітницю безшлюбності, безсрібництва, послуху; архіерей, опустивши очі, каже впівголос: візьми ножниці і подай мені їх! беру, обличчя навкруг чіткі, допитливо строгі, подаю пухово легкі ножнички в старечу, обсіяну ластовинням, руку, що відкидає їх на підлогу, і згойдується борода з суворою сивиною: підніми ножниці і подай мені їх! нагинаюсь, простягаю і знов чути стук заліза об дерево, безпристрасний голос: підніми ножниці і подай мені їх! якимось незрозумілим знанням пам'ятаю, що до останньої миті можна змінити вибір, втекти, просто відсмикнути руку від підлоги, знаю, що зараз архіерей, тепліючи зором, видихне: благословен Бог; браття почує моє нове ім'я, волосся з хрестоподібно надстриженої голови впаде на лоба, з хрестом і свічкою слухатиму апостольське читання, на ніч залишать у церкві, знадвору долине брязкіт ключів на поясі ключника, бачу себе збоку, кагор сорому заливає лице, ватянність сумніву позбавила сил, щоб нагнутись і простягнути те, що наказував архіерей з приплющеними очима — і, відчуваючи, що прокидаюсь, при всьому світлому настрої сну встиг уявити подвір'я: сім яблук білого наливу просвічує крону і ранній присмерк, запах солодкого соку під пругом коси, батько несе за плечима рядно мішанки, дзеленькоче ланцюг і глухо об кротовини гупає

припін відіпнутого на пастівні теляти, мама з відром іде звідти по пояс у білоцвітому кривавнику, холодне сонце їжаком згортається на непогоду — прокинувся зовсім і до ранку не задрімнув; світло, здавалось, назавжди житиме в мені нерозплескано, даруючи, між стихіями подяку порівнянь і навертаючи всюди, оберігаючи від більшого, ніж здатен збагнути терпінням; на обході лікар помилював боксера, звелів відмінити сірку, фотограф відступив дермантинову лаву; боксер тільки пересмикнув спухиреними лопатками, відчужений, але не погордний, ще ширше крокував по коридорі, зрідка німо спинявся навпроти дверей, стискав кулаки, ціпенів і плакав заплющений.

27

За вікном подав голос собака і поромник, відклавши сітку, згадав учорашній вечір: на порозі вродився Северин, одна рука його стискала папір, друга ховалася в кишені суворого військового плаща, замість звичної кудлатої шапки на ньому пишавсь капелюх — горе, горе мені, син Сашко, твій друг незлопам'ятний, від люміналу заснув; старший, лікар, дав телеграмою знати, суцільний сказ, — і потряс пожмаканим папером, так співбутильник потрясає м'ятим карбованцем, — гляди, Марії не збохни, бо геть закліє; чого йому, питається, бракувало? квартиру покинув, вантажником овочевого магазину влаштував, людські діти озолочуються там, відкладай на машину, так нет, заливався під зав'язку, пропадав почомзря, газети про сталінщину читав і ганив батька, енкаведе йому муляло, хіба докажеш дурному: таке підозріле врем'я було; або ти, або тебе з рівняними тельбухами зжеруть; це зара всі умніками поставали; я ж мислю по-своєму, земля горіла, вчаділі ми виходили полювати на братів, облукавили сотні мільйонів, мертвим легше, самі домучуємось за них, легко сказати, органи, всю жись на посту! — збив капелюха на лоб, нагадав, що чергування йому з понеділка, попросив підмінити, а якщо запитуватиме про нього стара, відповідати: витребували до начальства ріки по справах поромних; і щез, копнувши пса на порозі; Богдан сів за стіл, за вікном хльоскав об скали мокрий сніг, вороння з фіолетовим відблиском пір'я дзьобами розгрібало листя і щось вишукувало там, мабуть, жолуддя; ебонітом різьбилося мокре віття дубів, посвітлішала цвіль на руїнах, падолист гнив розкладеним трупом, птахи, мов п'янезні гробокопачі, довбали землю, хотілось вити від горя й сорому, що думки пливуть побіч пам'яті про покійника; хотілось криком зірвати каменепад скель і зупинити ріку, проте дума про час була буденною; як завжди при згадці про час, мимовільно повторював, — ми йдемо; ми йдемо світлі, однаково куди, але виходить, що бродимо навколо порожнечі, — згадував дочорнобильський плин манних хмар, вони віддзеркалювалися в горіховому озері, згадував, відрікався від себе, роздвоєного на непомірну втому і хворобливе передчуття; над водою цвіла черемуха, приходив туди звідусіль, свято наближення вгадувалося здалеку, вгадувалось по дзвінкішому стрекотанні сороки, по твердій глищі між сосон, по котовилі лисичок, по кожному повороті дороги, по гребеневі старого насипу, по стрімкому неправдоподібному світлу попереду — і раптово зачаклованим сьйвом втрати вибухає долина з шатристими вільхами, з сирітським пастушим куренем на горбі, з річкою, що сльозіє поміж сухими деревами; йти до озера; йти одному, але подумки з другом;

розказувати йому, обділеному містом дивакові, про різні лісові таїнства; прийти, плавучими кружалами розбити щучі кола на воді, наламати очеретяних снопів, щоб смерком присвітлювати туманне плесо; тут темніє знагла, ліхтарика десь посіяв, на глибині, прошилений сталевим повідком і обтяжений потрійним гацурою, карасик незграбно сіпається в траву, коли, сяючи жовтим оком, колодою пропливає щука, розвертається рвучко всим тілом, мить вичікує, завмирають і кришки зябер, гостра морда зливається з корчами, тоді згойдує хвостом, мов підбатожує себе, кидок вперед, вода роздираючи роззявлену пащу, лоскоче плавники і зуби легко прокусують спину живцеві — снасть потягнуло під верби, пора витягувати; мій друже, попливу сам, ти присвіти-но вогню, йди повз берегом, доки побачиш притопленого кружка, там і стій, підсічу велику рибину; вона шарпатиме руку на глибині, пробуватиме цибонуту над водою, зробити свічку й виплюнути гака, та чорта з два тобі! обидві щелепи намертво прохромлені кованим трійником, жилка різатиме долоню, попливу по-собачі, головне торкнутись ногами дна, тоді підтягую, щукера б'ється живим свинцем, від болю казиться, затихає, підводжу до себе, двома пальцями затискую очі, — гострі зябра розбатають руку до кісток, — і ось вона, здобич, біліючи голодним пузом на льоту, падає коло твоїх чобіт, друже! одягаюсь на березі, тебе нема, тремтливими від азарту пальцями застібаю комір сорочки; ти, мабуть, пішов назбирати гілляк для вогнища, вириєм ямку в землі, обліпимо щуку глиною, прикидаєм зверху піском, нехай печеться під жаром; ліс німує, ані скрипу кругом; куди ти запався, брате, приходь, згадаємо лікарняні вибрики; пам'ятаєш, лікареві казав, тільки з істориком покину сію обитель, артачився, жартами й глузами відбрикував аміназин, ніби в забавки лікування тобі; коли викликає на перекомісію: для блезиру про настрої запитав — почуваємось райськи, принесіте обом сюди два обв'язані простирадлами клунки одягу, пронафталінімось ним; нема кому? медсестра загубила ключі? віримо, чуєте, дзенькнула пляшечка об унітаз, санітарові принести два проштамповані горби, як одеколонною слиною плюнути; покличте, бо психхаркальня згорить, санітарські плюваки на підлозі смердять конваліями й гниллю зубів; гукніте, віслючисько запійний нездужає влучно в шпарину харкнути; ви подумайте, фарба згорає водномить; сатанинський слуга затре каблуком, та вогонь може перекинутися на стіни, ковдри, ліжка, зрештою, на свідоцтва судного дня, на історії хвороб; ви уявляєте? нафталінову волю внесіть скоріш, вартовими завісових конвульсій замремо босі на бетонній рівнині, в санпропасниці пропускника стоятимем струнко пе-ред шваброю, годі сіяти зерна хлорки, ми, вічні митарі, галюцинативні сіячі, покидаємо вашу стайню, марш, марш вперед, проснітесь, брати, перед брамою божевільної тиші! ти, авантюрист милістю неба, підбиватимеш на комсомольську будову; я ж, замакітрений розлученням і пошуком сотні на паспортний штамп, відмахнувся, пригадую; тоді навпроти пивбару за телефонною будкою сутеніло якраз, і білий від солі хвостяра ляща рогато вистромився з розірваної кишені, рукавом болонієвого зривка ти показав на забігайлівку, мав розмову тверезу, п'ятірню потиснув лиш похапцем, все забулося, ти диви: притискаючи ліктем торбу з трісками, поправляючи лямку на плечі, вбога в пасастому лікарняному

рубищі постать ступає на вогняний, холодно фосфорний, викладений тілами праведників, міст і рече син не Давидів: каюсь, без батькової прощі геть заблукав; на райкомівському дворі, пристаркуваті комсомольці путівки й квитки на поїзд нам видали; дорогою пропились до нуля і кіоск по склотарі на вокзальчику замкнений, далі смеркає, фотограф підрівнює наші ряди, спалах пече похмельюгою, знімок піде в районку, далі автобусами, на копрах шахт зарубінились гранчаки вина, висілок чималенький, водій розказує: за териконами, за горбами, за скелями спіє дикий виноград і ходить пором по річці; чуєте? гримить, знов глушанули рибу амонітом! нам руки потерпли, наробимо пійла, поховаємо в тазиках під ліжками, вставай і пий, прокидайсь і дохлебтуй, і нікуди з общаги не треба йти, всьо путьом, всьо по делу, аби тільки срач не на вулиці; по останньому пункту водій обнаряджує; але куди там, відразу збори, відразу текучий графік і зустрічний план, розбили нас по бригадах, по змінах, прикріпили до наставників, дали коногонки, фляги, обрізані гумові чобітки; дайош стране угля, парні! не судилось побачити ріку і нарізати кетягів для рожевого; після нічної зміни цвинтарним каменем спиш, потім карти, на другому поверсі бочка з водою, під час обходу міліції пірнали туди, двоє за ноги потримують, бульк і врятований від витверезника; очі совині, іржа на бороді, квасили шмурдячисько, простирадла зсукували на мотузки і месні комсомолки вночі лізли за передовим досвідом; просто одбою від них нема! сказано, всьо вирішують кадри і наші невтомні відбійні молотки; дайош стакановщину! бувало по п'ять кімнат відсапувалось на тріпдачі; профілакторій, чистота, правда лікарка шизанута на пенісах, все показуй, якби могла, повідривала б і гралася б ними, як цуциками, водила б на мотузку, показувала б гостям, тримала б за пазухою; грубе комнезамівське лице свідчило, що вона вигнана з райкому, — розказували епічне, перший до шафи притиснув, саме перерва засідання, щоб не мудохатись, раптом зайде гонець, вичитує стенограму і маслає, полум'яна, розпалена звивається вужем, за ноги схатила, на шафу тягне, звідти друкарська машинка по голові геп, як бритвою одрубала, зуби ж золоті, вставлені в партійному лечсанупрі, сам направлення підписав, неблагодарна, то вигнали за несплату членських внесків; декого виписувала на квартирку, казилася там, серед ночі прискакувала на тачці, падйом, осмотр, заходити по одному! хабарі брала тільки імпортними презервативами; все диндерево з білого світу зігнали на вугільний прорив, аліментники, елтепешники, утеклі від статті, замордовані квартпитанням і просто шлепери давали вугля країні; забув сказати, підселили мене в нору на три койкомєста: сивий, знервований поет, що завербувався раніше, і москвич без прописки, вайлуватого спокою каратист, різалися в доміно на тумбочці; звідки та як? ясно, бройда, свій чоловік! послушали, покивали, розповідають і про своє безталання; поет язикатіший, першим устряв: література гине, поезії чортма! вказав одному на національність і заварили бучу, їдріт твою ангідріт, повістка за повісткою, подруга, бібліотекарка налякана, втекла, слідчий за батька й за матір мені, такий чемний, носовичок біліє в спінджаку, звідки, запитує, фатальна ворожість до братів по класу, заблукали юначе, — коньяку плесь і сигарету припалює; чисто старорежимний слуга, ліврея золочена, думні брови, політичними анекдотами

бавить, остограмлює; знахідка для богеми; під ранок "волгою" підкидає на Поділ, відсипаюся цілий день і псом до поштової скриньки кидаюся: повістка на дев'ять вечора! знов і чарочка, і сигаретка, і газова запальничка капустяно смердить, вдруге кресне, припалить, ногу на ногу закладе, зведе окуляри над протоколом; мда, юначе, значить такийто вам національні ідейки прищепив, потім такийтенко підбурював проти офіційних діячів слова, сторінки, вибачайте, підтерті в сральні, видерті з їхніх творів, увічнені, мона сказати, в читанках, радив розсилати авторам, звичайно, довели вас, юначе, не друкують, не визнають старі пердуни, але навіщо ж так, давайте з книгою вам посприєм; звідки така обуреність на культуру; така несолідність, геній генієм, але ж пора і собі включатися в літературний процес! то як, рецензуємо ваші твори для видавництва? не думайте, в нас першорядні критики, авторитети, спеці, треба давати дорогу талантам, годі себе розтрачувати на гнів; повірте, так, так, осьо біля галочки розпишіться, з пропискою, звичайно, ліміт, та в перспективі можна вбалакати владу, ох, ця література, ці пісатіля, вже вчимо, вчимо, сіють мудре і вічне, а пожинаєм таке дурне, терпіння й терпіння на літераторів потрібне; дали їм літінститути, академії, роботу, дома творчества, премії, почот і всього їм мало; просто вроджені антисоветчики, бабніки і п'яндики; єсть, канешно, порадошні, але нездари, докотились, що нікого прочитати для душі! де Нечуй, де Тарас, де Підмогильний і Косинка, де кінець кінцем про сучасні будні, порадьте для сімейного читання, назвіть мені авторів, ну? під вірменський коньяк, під сигарети ментолові здуру такого наплів, хоч повісся на кабелі, щоб лампочка обпекла язика, але Бог милував, одступилися; може забракло дармового питва; дільничий порадив очистити підвала, по друзях перебиватись совісно і поїхав на Донбас вугілля рубати, а воно ж таке тверде, що тобі казати! перепрошую, що без матюга, відучив мій добродій — хтось збігає під акваріум? даю четвертак; поет склав доміно в пластмасове пуделко й присів біля радіоли, покручуючи колесико, а коли я надбіг, притримуючи під пахвою торбу з фугасами "Вермуту", він вже слухав "голоси" і каратист залатував спортивне трико на коліні, перекусив нитку, дістав склянки, розливаємо за знайомство! кремезний добрею лицем і розказує про сім'ю: нас двоє, вона піаністка, в гуртожитку ніде приткнути інструмент, тако й мотаюся за вербовщиками, мушу заробити якийсь куток, сказала, без своєї стелі нічого й загадувати про дітей; попотинявся, щоб їм стільки дихати дало над шлангом гімновоза, на рентгенному вітрі рудника, під могильними шибками крематорію, під кривавим димом міндобривного заводу, перед цистернами аміаку на запасних коліях, під гарячими мішками кальціонованої соди, нагинці, з гаєчним ключем над шпалами, під сонним душем після зміни в ливарному цеху, на цементному і вапняному протягові безвіконних новобудов; завжди вранці там однаковий дух ненадійності, пустки, розіллятих на підвіконні білил; щоб їм стільки пекла, скільки раз купували мене на біді! хотів прапорщиком на війну підписатись, моя в плач, мало, каже; твою кров пили, що чужої вже прикортіло! так і живу, горбатію, тупію, пишу листи, запивати почав, соромно назад повернутись, вопшем: дурію; ліг лицем до стіни і з головою вкривсь простирадлом; поет притулявся вухом до динаміка, мюнхенську хвилю глушили, ловко полум'ям сірника підворушував

гнотик спиртівки, болотяну всередині кварти з чифіром накривав консервою з недопалками, одним словом, комсомолія; коли підселяють Чапу, хроніка з ганчір'яною зачіскою, закисленими очима і власним матрацом; підмочена репутація переганяла його з кімнати в кімнату, де заново переповідав, що він не ким-небудь, а помічником приймальника склопосуду на Березняках був, програвся в тріньку, оце підйомні півтисячі відроблю і нехай воно пропаде саме вутле; лучче по приймах валандатись, свіжа копійка на пляшках щодня; подумаєш, чистьох, запах їм верне, мочун і годі; свої підйомні поклали на ощадкнижки, позичай Чапа; виручай Чапа, наливай Чапа, смаж макарони на маргарині, Чапа, цигань хліб по кімнатах, Чапа, ночуй на коридорі, Чапа, а хіба винен, воно само — одягнений, мокрий, за комір натягнув курточку на голову і заснув на матраці при дверях; ми відчинили вікна, відтягнули скорцюбленого під шафу; зненацька по вестибюлі заб'ється бабський істеричний крик, дурнуватий сміх, перелякані виски, цокіт каблуків, шкработня ключа слідом за м'яким стуком обдермантинених дверей — Чапа прокинеться, сяде, винувато сплете синьожилі руки на колінах, боячись всякої броварії, косуватиме в замкову шпарину, хоч знає і так: комендантша з ознаками прив'ялої вроди, з розпусним рум'яним лицем, війнувши фіолетовою гривною, замкнулася в кабінеті, слухає сміх вахтера і новий вакханічний крик шахтарських дружин, що обуреним легіоном прийшли вискубти патлюги на суці, підігнати компресора, посадити на відбійного молотка, довбати до посиніння; бач, мало їй чоловіка, кавказця, на два роки молодшого від сина, мало парторгів, інструкторів, цілих райкомів і виконкомів, так наших синів і чоловіків зваблює поодинці, курв'яга, біля пивбару машиною стає, скло приспускає, підманює пальчиком, просить прокатати до дикого винограду; давай, давай, дзвони наложникам у мінтовку, лопни над телефоном, поплач, повстидаються приїхати, жеребці грязношії; доки тремтітимем перед диспансером?! ми кричимо, ми кричатимем, нехай чують всі, гляньте, це жінка хіба? це сепаратор похоті! бач, не курить, не п'є, соски, губки свої підфарбовує, намалюй собі там, руда шмонька! підстилкою комсомольською приперла сюди; хіба спрацьована? хіба грижу заробила коло вагонеток? сучисько, машину купила, збираючи з хахалів на аборт, злиднюга, спасу від неї нема, доїть і доїть порадошні сем'ї, думали, переказиться, ага, якраз, бантики вона заплітає під школярку, порхавка клімаксна! сиди, сиди, зараз підженемо компресора, видовбем двері і вставимо молотка куди треба! всіх не посадять за твою манду, розвела притон, падаць! накричавшись, закидали сітки з хлібом на плечі, витомлені, з кам'яними обличчями розбрєдалися по під'їздах триповерхових хрущоб; там літні кухні покриті напластованою породою і гойдаються амулети прищепок на мотузках, мов зуби привидів: білих нічних сорочок; там собаки посліпи від туалетних мух, цілі хмари яких зеленоядуче гудуть над канавою; собаки хекають, лежать, повкривавши розчухані морди лапами, на зиму дільничий з малокаліберки, — дулом до загривка, — постріляє на шапки, вміє вичиняти шкіри, жінка працює швеєю, обтягне сидіння службового мотоцикла; там все відомо про всіх; там однорукий кочегар вийде з запою, голодний і злий, присвічуючи під ноги коногонкою, піде на шахту повз терикони; смердить горілим фіалкова, триколірна і

мінлива зоря, під гумовими ботами чавкає каламуть рівчачків, порода нашпигує ступні, завжди весною і хлоркою пахне вода, яку перед входом у кліть набирають шахтарі флягами, старий відхекає, підставить лице під струмінь, довго стоятиме так, потім розкаже ласій до анекдотів буфетниці щось довірливо безсоромне, блядське, візьме в борг замотаного газетою тормозка, і навсидячки, спиною притулившись до батареї, обриватиме залізними зубами тонюню плівку на копченій ковбасі, чавкатиме сірим моченим помідором, облизуватиме на підборідді розсіл і зрідка підморгуватиме до знайомих; одні в пітних робах, чорніші землі, стинають лопатками на крижаному після підземку протягові, відхаркують смоляну мокроту в кулаки, поспіхом бредуть до роздягальні, щоб захопити вільну лійку в душовій, а другі чергою стоять під дверима, поправляють на шиях ремінці респіраторів, хапливо докурюють, викидають у кошик сірники, боронь кому занести під землю, клітчий обтрушує піднятого капюшона, вода стікає по брезентовому до п'ят плащі, йому віддають пропускні жетони, рукастий тисячожилый трос тремтить, і втиснута на два поверхи, щільна, зігріта власними спинами, зміна роботяг замовкає; кляцають двері, гуде сирена, кліть шугає крізь водоспад, ліхтарне світло вихоплює потоки підземного дощу, камінні виступи на стволі, вгорі і внизу недобре гуготить порожнеча, здається, мільярднотонні кілометрові пласти зсуваються, щоб розчинити дві цукрини дорожнього рафінаду в склянкоподібному отворі, та ось ривок, вода стрімкіше гупає об залізо і пахне сосновими дошками на робочому горизонті; там треба довго йти, спотикатись на трапах, минати електровоз, вагонетки з вугіллям, переходити через колії, пригинатись під арочним кріпленням, звідки нависла гострокута брила; сопе витяжка, над головою висить вентиляційний рукав; там, попереду, осідає пилюка в лаві, зблискують зуби комбайна, на стрічці залізного транспортера звелось на передні лапи щуреня, гріється в теплі невичахлих, бамбулуватих електромоторів; тримаючись за кабель, сходити нижче й нижче, повітря гарячішає, смердить бовтунами, чи то здається так, ось і ніша, повісити на виступах тормозки, обмотати на поясі ремінець саморятувальника, бригадир підійде до рубильника і шарпне ручку; там люди потом вмиваються, а комсомольське плем'я черговий ударний мордобій завело: храпотять стенди, летить на голови скло, стаканівці і стаханівці здичавіло, з гиком і сапом, деруть сорочки, заюшені, але щасливі, повзуть по сходах на другий поверх, обіймають пожежну бочку, фиркають по-конячи, гальмує "уазик" під вікнами; Чапа матрацом накривсь і прислухається до всього равликом; поет слухає радіо, напівготовченко, сьорбає прохолодний чифірець, розламає недокурки над газетою і припалює самокрутку; папір, спалахнувши, обсмалює йому вії; він задмухує полум'я, мовчки чадить, щось записує олівцем на вцілілому клапті; коли радіо примовкає і в темряві світиться шкала, чути безсонну шкработню; так цілу ніч, прокидаючись, шкребтиме навпомацки, а зранку розшифровуватиме рядки; міліція свистить і байдуже зупиняється на порозі: цирк — один гнилозубий за жижку другого гризь, той коліном його в щелепу і з розгону двома ногами плигиць, той падає на вазони, вахтер вищить, ціла тічка вовтузиться, пінить, товче одне одного; хтось рубонув когось по черепі магнітофоном, батарейки пурснули на підлогу, смердить здохлятиною;

котрийсь наклав у штани; стою, з коридора поглядаю на партійну коріду, — по потилиці мені як рубоне з двох рук; а їдріт твою одоробла маму, саме вино допивав і фугаскою з розвороту блись по чайникові; кавкнув, вибалушив очиська, лежить і слину пустив; ну, думаю, амба, на бойовому посту комсомола, комсорга нашого завалив, точно пришиють політику; пошті як у воду дивився; в пляшці ще бовталось, смикнув, закурити в сержанта попросив, переступив через лежачого, нехай відливають! і почалося: викликали столичного комісара, він так і звався "комісар", жив на другому поверсі навпроти бочки, вуграстий, худий, надутий, казали, пошті цекіст; зігнали збори загону, в світлі рішень партз'їзду комендантша доказує про достойні традиції дідів, розпашіла вся, газетою тикає на комсорга й на мене, прицокує каблуком, нервово натхненна; вигнати з лав "веелкеесему" і дати характеристики, щоб не прийняли і в тюрму, скільки собі дозволяють! молодьож! вам ще жити тай жити! от помню в наше врем'я на ціліні люди женились, дружили сем'ями, песні співали под гармонь; їй подякували за порятунок від тюрми ті, що сиділи вже; решта змовчували, щоб дурканути за свідків; та й справді, всенька общага гамселилась, всіх пересадиш хіба? спихнуть на видзігорніших; на повістці дня стояла ще одна справа: заклеїмити поведінку недавно присланого бійця з вихватками підара; нігті фарбує, при зустрічі лізе обійматись, слинявий такий, і от, завів моду з балкону мочитися на людей, ніби вазони там поливає, — комендантша почала совістити: ти ж молодий, почті син мені, ну подумай, хіба так мона, как мать говору тібе, я ж тоже под балконом хожу, задумайся! товарищ комісар правильно киває, ніззя же так, та й обществінність сігнали подають, ти же взрослий парінь, вдруг вишов і людям на голови видоївсь; причом сістематіческі; он і піонервожата одна з коліхтівом подружок шла, пісьменно жалуйца, ето можна і участковому передать, но ми тібе просім, дай чесное комсомольское слово, шо ето било в последній раз! боець розсукав рукави будзагонівської, в линяло трафаретних гаслах, штормівки: нехай дякує, що не наклав! харашо з вами, но мені на зміну пора, піду я; гримнув скляними дверми і заспівав на коридорі свою улюблену: канаю по панелі, в разорваной шінілі і фетровая шляпа вся в гавне! збори продовжились, комендантша грудьми налягла на плече комісара, щось сокорила про дисципліну, та комсомольці почади розходитись, кожен думав, як відробити прокляті підйомні і чухати звідси; не забарився й суд: зачитали характеристики з місця роботи, з місця проживання, підписані фіолетовою мимрою, зачитали свідоцтва гуртожитських стукачів, що десять макітер проламав пляшкою і міліції сопротівлявсь, — прямо під розстріл пора; прокурорша запросила по два роки хімії п'ятьом, на перерві стріляла сигарети в сержантів, молода, виблякла, в светрі, без ліфчика, пласкоморда, з обручкою на лівій руці, незаміжня феміда, повіки збряклі, підсинені, губи пісні, дихає карцером і шмурдячиськом; перекурили й гримнули, видихаючи рештки диму; встать, суд ідьот! встаємо, щоб сісти: одного відпустили, трьом присобачили лісоповал, мені за відсутність прописки тридцять діб припаяли, лафа! коли прийшов — двері вибиті, речі розкрадені, вахтер доповідає, що поет здимів по гонорар до столиці, Чапу блондинка накрила, біла гарячка по-науковому, на матраці

в карету занесли; каратист непогано тримався, в прийми пристав, економив на хавці на кооперативну діру; комендантша, суче вим'я, на аборт залягла; вивтікую звідти і рву прострочену комсомольську затичку.

28

Їду, ніхто мене не чекає; фараоновими колісницями по прирічних полях загрузли скирди; поїзд, яко сущу, долає ріку і трубить світлом, і розтоплює мури передмістя; ніхто; жінка, відкине сніг і, милуючись рожевою черепицею заграви, мерзлу білизну в зітхання хати внесе, розвісить над грубою і потемки, щоб не зманювати заздрих сусідів, сяде при вікні, на голубій повз криницею стежці виглядатиме милого; немає; дров під повіткою набере, до ранку вихолоне безсонна підлога, змовкне капіж бурульок по льодистому снігу, тінь дерев'яної лопати примерзне до кучугури за собакою будою, гудок електрички подаленіє над станцією; шелепоче загата, сльозіє продивлена крига на вікні, дитина після продовженого дня обстукує валянки на розтоптаному вінику, дістає з портфеля і кидає собаці бутерброд, облизує пальці, в хаті зеленою сторінкою відтає крига у відрі; батько давно не підписував щоденника; живемо самі, працюю сільською фелшаркою, займаємо половину аптеки; горить рубероїдом і провалюється на горизонті покрівля дня; за стількома приймами забув нас, запив, заїздивсь; так втомливо забувати, якщо зима і черепично, дахом міражним, чужим тисне землю заграва; ніхто; і мати не жде; ось на березі літнього ставу грудками виганяє викупаних, сніжних качок на сушу; ліловіє небо, дивною тривогою наливаючи серце; рибалки нахромлюють варені картоплини на гачки і бльовкають ними подальш від греблі, кидають макуху з глиною; гладінь при березі вже п'їтьмава, на горбі спалахують клубні вікна, гармошка витинає, ой лопнув обруч, макова хмара ластівок всмоктується кучматим верховіттям ясена, деякі пролітають крізь гілля витрушеною з волосся половою; їхні глиняні нори в кручі зяють землянооко, морочно; пливе туман по лугах, і клечально і клично полощеться біля канави татарник, сонце вже сіло, але верхи тополь ще вмиті полив'яним блиском; чийсь хлопчина в дротяній сітці несе рибу, вудками допомагає вигнати качок; безногий сторож, опираючись на костур, вибрів востаннє обілетити рибалок; сидітимуть цілу ніч, пів-скирди сплять; короп бере на донки; протез поскрипує, в правиці пачка білетів, проштампованих сільрадівським клеймом, самописка за вухом; його посилають під три чорти, або ще й далі; він не ображається, свої ж хлопці, трохи вичікує, може наллють, і йде похмелятись на вчорашнє весілля; зринають наполохані котом ластівки, аж прилягає мошва над водою; птахи завихрюють світло над кручею, блищать криллям, чорними блискавками пропікають нори, падає в землю зерно землі, а сина немає, і під подушкою в мене лежить його, замотана носовичком, обвезяна зеленюкою, пуповина; і батькові відіснилась снігова гора, кудою з братом ідем по ялинку; це недавно сюди перебрались сім'єю, в долині провисли телефонні дроти, в школі нас лякали бандерівцями; оце втекли з уроків, на валянках льодяні обручі і всередину насипалось снігу; тримаючись за дерево, роззуваємося, вистукуємо об стовбур талі ківтяхи, маленька сокира в кишені товче під бока, збігаємо, крига на річці цвіркоче зеленими кониками, над голим камінням блиснуло решето

вогню і грім сполохав сойку на букові; згодом довідались про кульові блискавки, а тоді, дременувши до військового містечка, думали тільки про лісових бандитів, скільки всього понарозказували нам; кляли батькове відрядження сюди, сокирку заховали в дровітні й прикидали обмерзлими поліняками, щоб завтра по ялинку втекти; по хаті темно, біжимо до командира, по чеснопіонерському розказуємо, — таку влаштували кресню ракетниць, було, як вдень; прочесали долину з собаками, ніде нікого, ото нам виписав батько тюлей! мати заступалася, на голій її руці скипіли басамуги від пояса; ото ви, батьку, і розказали про бездомне дитинство своє, вперше розповіли; родинна анархія і поплатя погонями вас налякала, служба цікавила вас більше всього; ми вклякнули в кутку на горох, набурмосились, плакати хочеться страх, та знаєм, що за сльозу будемо биті по-новому: тако непомітно розсунули ті горошини й лобами притулялися до стіни, голос ваш, тату, командний, беззаперечний, вольовий воскрешав своє дитинство: таким курдуплем малим був, що батько, сидючи над залізною лапою, з дерев'яними цвяшками на губах, ловко, розплесканим молоточком підбиваючи підощву чобота, не довіряв мені обчищати розіпнуті шкури на козлику, кляв за непослух старших моїх братів, — і на день і на тиждень втікали здоми в комунію; барак стояв на околиці, там дівчата, патефон, гульбища, співи; коли провулком молодиця захекана біжить: поїмали, поїмали! батько попереду, я слідом, прибігаємо до бараку; біля підводи вирував натовп, червоноармійці відтягували розпашілих тіток, що гатили кілками накриту рядном голову лежачого; одна благочесного вигляду бабуса під'юджувала юрбу: бийте, бийте, він мертвий, йому не болить, зате всяка погань надивиться і зарубає собі на шноблі! коли батько потягнув ряднину на возі, лице середнього брата, порубане багнетами, пінило кривавою жовчю в кутику губ, все тіло було подовбане, руки скарлючені судомою; батько стулив їх на грудях, сказав, — поцілуй, — я приклався до розсіченого по підборіддя рота, заплющився; мене відвели під паркан; жовчна холодна піна пекла на губах і потім допомогла вижити: під човном на злежаному паровозному ганчір'ї, в лихий час облав, по вечорах жебракувань на вокзалі, на допиті перед колонією малолітніх, під поглядом капітана школи енкеведе: був такий інтернат, куди набирали поповнення; зранку до вечора вчили тільки закладати; сам начальник за винахідливість похвалив і преміював складаним ножиком, мовляв, нечистий не вигадав би простішого, кнопкою пришпилювати до стінгазети цидулочку на англійській, хто де купу наклав, хто гризе сухарі ночами, хто тріперний; всього нас вчили; сидиш за партою навпроти навчальних таблиць, указкою показують: ромбовидне лице ворога, плоскостопий слід ворога, патрон від браунінга ворога, сталеві наручники ворога, відбиток лівого пальця ворога, портативний передатчик ворога, зразок протоколу допиту ворога; по команді струнко, відспівавши "інтернаціонал", чітко повторювали зазубрені параграфи статуту, аби потім розпізнавати ворожість там, де втрачали нюх вишколені собаки, замерзало рушничне масло, ув'язнені вороги роздовбували собі кирками ноги, щоб їх пристрелили над ямою; де на допитах розривались аорти шкідників, зрадники кидались на колючку, генерали мріяли про помийницю, виконавці згорали від спирту за місяць, начлаги мінялися

щопівроку, кожен, щоб вижити ставав інформатором, молодша офіцерня повально, та вірили вибраним, вірили тим, кому нерви спалила жовч на губах брата; бо коли підвода потарабанилась по соші і самосудний гурт розповзся по цегляних норах містечка, співчуття погасили помийні виплески відер і роїння мух над свіжою кров'ю по бруківці; ми з батьком прийшли додому, він сів на стілець, ножем став колоти цвяшки з дубового обрізка, мати питає, що там? старий згріб на долоню дерев'яні гвіздки: двома антихристами стало менше; раз прибилися до гріховодників, пиши пропало! комуна з почестями хоронила братів; зійшлися околичні люди, плакала благочесна бабуса, я ж обличчя міщан впам'ятовував і слухав слова промовця про справедливий караючий меч, особливо до відступників, що жеруть комуністичні харчі і пробують вкрати хліб додому; пам'ятаєте, батьку, ви дозволили встати й розтерти намуляні об горюх коліна; братик, миршавий, сльозу пустив; мене ж каяття не проймало; до ранку так простояв; після того, гірш проклятого, незлюбили мене ви, хоча проклята печать, вже дорослому мені спало на розум, кривавіла на вашому орденоносному піджаку і виганяла мене межі світ геологом, бродягою, безшабашним жартівником, залицяльником, пройдою, п'яницею, виганяла, щоб діти скривджених вами безслав'ям мені воздали; що залишалось: квасити і відсміюватись від злопригод, гомоніти з однаковими невдахами, їсти з виделки гірчицю, слухати лайку сусідів; будинок заселений цвинтарними роботягами, парторг цвинтаря, кабанистий гевал, гамселив жінку на горі, аж здригається стеля і батарея тремтить; вона виє: нібей, есесовець, сволочь, нашу тваїво рібьонка, зачем под живот, ублюдок, міліцію пазаву, вааай, котік, радной, машину ж не прагуляла; і вже глухі по безголосому тілі удари; гамселив босими ногами, зболіли пальці, дістав патинка, по мармизі півгодинно хльостав, шкіряні виляски слухали сусіди, — і так щовечора; куди подітись, куди піти, тільки до сторожихи, галайкуватої і простої; працювала на базарі і приторговувала вином; зійшлися; донька її змалечку пішла по під'їздах, день нема, два нема, заявляється, мов побита; я нагримав, сторожиха заткнула, бери пляшку і штопором відкривай, твоє діло маленьке, нехай роботає, з таким діпломом ніде не пропаде; скільки плюнути хотів і до пристойної молодиці пристати, була ж одна, фершалка, пити забороняла, добра, люб'яча, сором до неї не пускав, чого нещастя приносити, краще з однаковими; дурна моя винуватість перед всіма болотяним кавалком присушила до порога сторожихи; кролячий сморід, тіснота, правда харч готувати тямала; гроші після відряджень на м'ясо давав, а з ким крутилася, не розпитував; за кожен пляшку, — хоч п'яна, та пам'ятала — потім справно вираховувала з мене, та все одно краще, ніж з ханигами по під'їздах сандалити, або вдома на самоті, перед томами діалектики; було гарячка вхопила, чортяка призрівся з кадильніцею і в солом'яному брилі; зранку бігай по вантажниках, клянч, трусись, переплачуй, похмелюга, а тут краса: п'ятірню через поренче до шафи дотягнув, заплющений намацав гранату і булькай, сірники й попільницю на ліжко поклади; нехай з понурими зеками спуталась донька, нехай собі, бачили ми їхні погрози, от сторожиха моя закульгала, це гірш; кажу, сходи до хірурга, з пальця гній тече і ніготь весь почорнів, мазь пропише, а що? помімаєся ти на ковбасних об'їдках, будуть різати, сам

туди йди! тоді схаменеться, з обнімонами лізе, покинула пити, помолоділа, вірмени на роботі підлащуватись почали, приходить звідти і розказує про себе, наче про подругу свою; серцем зів'яла доньку до заміжжя схилити почала; вино мені приносила справно; потім їду на заробітки, там і листа від малолетки отримав, мовляв, мамі ногу одрізали, пришліть грошей; побіг на пошту, відправив, відпросився, а по кишенях голо, йолі-палі, думав, думав, написав листа, що приїду під зиму, коли розрахунок на руки отримаю сповна, а так висилатиму потрохи; думаю, доглядатиму, хоч і не розписані, але обов'язок таки; ось тільки дотягну місяць, копійка все таки; недоїм, збиру дещицю і шлю з листом; трохи, правда затрималися, горів план, пообіцяли доплату, бригадир попросив; на вокзалі щось засвітилося всередині, щось таке, ніби мама мені маленькому руку на чолопок поклала; підкочую до комуналки на таксі, сусід, співбутильник смик мене за полу; твоя з зеком схльоснулася, п'ють і співають! заходжу, справді голубками на ліжку сидять, довгу спідницю вдягла, ноги не видно, але на бильці висить протез, при вовкулаці пояснює: хто ти мені такий? хто ти такий, питаю! щоб жалістю допікати, пісьмами своїми? і посерйозніла: чужий ти мені, ненадійний; вибрів, їду повз аптеку, думаю, кому потрібен, якщо й каліка знехтувала мене? чия вина на мені? старому прописували від безсоння, оце, батьку, ліки твої зцілять блудного сина; цей світ, неправдою твею пройдений, чуєш, сурмами мені заграв; є правда останнього вчинку, ціла жменя правди; набрати води, таблетки, як варені очі риби; лягти, їсти з долоні, втома така, що тяжко цей люмінал запити; тільки не думати про ригачку, закурити; тільки не згадувати, що це остання; смердить мишаками, дим якийсь аж чужий, зняти наручного годинника, дуже чути, кров відпливає від голови, затиснути жарину в кулаку, відпекло — і нікого не бачити.

29

Богдан закинув на плече сіть, розкотив латані мисливські чоботи і відпихнув човна, — вода з потопельним присьорбом пінилась біля скал і ковтала принесене з дикого винограднику листя, — загібаючи веслами проти течії, він стежив за поплавками, що здригались, ніби від холоду, він опускав довгою мотузкою цегляні грузи на дно і виставляв буйки по краях; білим пунктиром на хвилях тішилось око, було зимно; він заковізлим пальцем розкотив на вуха спортивну шапчину, підняв комір куртки, закурив по роботі; ріка зносила вниз, дим самокрутки наморочив, а коли човен прим'яв жухле татар'я і затріскотів ракушняком, неголений, тихий начальник узбережжя сів на кормі спиною проти вітру і затягнувся смачно; бляшанкою вичерпав воду на дні, заслухавсь тисячострунним полуднем: від мосту по розщелині гримотів каменепад далекого поїзда, слідом тьохкали рейки, глухо шумів голий вилісок, горобці по наскельних лозах обкльовували останні грона, здавалось, кожною голкою скімлили шипшинові кущі, мекала коза, бредучи кам'яною дорогою повз терикони, розгоралися гасові лампи верб, на миротворне полум'я задивлялися перелітні птахи, хотілося жити богвість доколи й забути гнівні свідоцтва для ангела; ріка потеплішала на доторк, бриніли натягнуті, ледь замулені, вічка, смикалась гарячим сухожиллям верхня поплавочна дратва, він вибирав снасть, — грузила цокали об борти, — він розгинався і виплутану, з роздертими

зябрами, рибу кидав собі під ноги в плоскодонку. Собака вже чатував на вимостці, сидючи на задніх лапах, господар кинув йому пару добрих плотвин, пес накинувся ласо; поромник обмив луску на чоботях, змотав через лікоть сіть, сплюнув погаслу цигарку, вмивсь і одфиркнувся, коміром сорочки витер лоскітне щетинисте лице, з торбою і веслами на плечі попростував до халупини; вітер товк по колінах, шарпав за гудзики курточку, пухирив одяг на спині, різав очі морозним піском, пронизував блаженську шапку, — на пагорбі біля монастирської стіни йому стало затишно, переклав весла на праве плече і, втішений, на витягнутій руці вгадав приємну вагу улову. Поставив на керогаз обсаженого казанка, газетою обтер окунячий слиз на ножі, порізав картоплю, сипнув ложку солі, покуштував, шупкою ще досолив окріп, кинув туди за хвосту оранжевоперих окунів і на остаток, відкоркувавши флягу, плеснув чималу грамину спирту; геть споночіло; за поминальним столом чокнувся склянкою об прихилену до підвіконня флягу — за убієнних і скорбних братів по недолі! за жалість до всього сущого! за тебе, імператрице горя! за корейський райцентр ростовщини! катувався безсонням, виходив на двір, степ був порубаний каналами, на Маничі дядьки ловили сома на донки, просиджував ніч коло вогню, купував кавуни, давився кривавою плоттю скибок, думав про твій аборт і виригував киші під навісом; фари автобуса гнали імлу на Ростов, на зупинках пробуджувався отупіло, дихав помідорною прохолодою з поля, почувався навік пропащим; гнітила відраза до всіх, крім одної; комахи розплющувалися на лобовому склі; пересадки, приїзд, вечір плавився золотим чеканням, молода в приталено вогняній сукні, породисто звабна, бажана як ніколи, з дитиною подаленіла під гору, перейшла міст, стояла в моїх зіницях незрушно; на молокозаводі хижо чахкали насоси, переганяючи білу ріку сновидінь; виправдовувалась однолюбством; подалі від тещиних дорікань став на квартиру, скнів пластом, ти не з'явилася й разу, ти забула про мене, як і всебажана смерть того суботнього літа; не бачились, не прощались, восени дала телеграму на головпошту, в загальному вагоні просив розбудити залізничників, пекли в карти на привіконному столі, повний місяць нагадував золке світання, хтось вигукнув назву міста, я з сумкою на пригальмованому ході зістрибнув на храпотливий гравій, чужинне поле сіяло, перевівало місячний грис, мало обчати не позбивав, так гнавсь за останнім вагоном, побічня намертво стис, віддиханий обіслав матюгами картярів; день розшукував по містечку, в тихій півсутіні впізнав голос дитини, якийсь чолов'яга підсів па лавочку, болото п'явками лізло йому між босих пальців, нігті мав, як шуліка пазурі, дитина бавилась і не впізнавала мене; імлава осінь після дощу була твоїм сміхом; озирнувся, — волосся зіbrane тугим вузлом, пригасло вогняна сукня різьбить коліно; забалакувала до випадкового, той розказував про купання і гладив малу по голові; мені ледь кивнула, сміялась, тоді буденно зітнула плечем, ходім додому; пофарбував причілка й бензином відмив сині патьоки на руках, ти винаймала нову квартиру, догоджала хазяям, власній тітці, пустила пожити до зими, потім розгиркались, абрикосівка й помідори ждали на столику літньої кухні, з погреб пахло динями і молодим вином; вибач, щось тут я плутаю, всюди по заробітках, на випадкових верандах тебе чекав і думав, що готуюся йти на побачення; вибач,

володарко мудрих підземель, — всюди розлука чигала на нас ще до того, як золотими пальцями загашувала вогник свічі і кликала нерозбірливим, буцим спросоння намріяним, нічним іменем; яблунева яскрава тиша вклякала над дахом, забував дороги від'їздів, крейдяне світло по міллерівських горбах, дощ на мосту, з обстриженими налісо призовниками сидів на вокзалі, сам почувався в'язнем листів, гірко щасливий, вітер тріпав мокрі вуса старого провідника, йому текло на обличчя з картуза, якого підбив оранжевим прапорцем і надірвав квитка до маленької станції, та ти знову поїхала й не покинула своєї адреси; зимували з браконьером, допомагав йому вичиняти боброві шкурки, до весни й шапки наловчився шити, від браги нудило, закусували копченою оленятиною і сухарями; весною на понтонному мосту допомагав довити судаків, за день випадковий знайомиць, пам'ятаєш, розказував про нього, жартівник, аліментник, приймак, згадував армійську службу, мовляв, на розводі генерал об'явився, гукає басом, хто добре закрутить махорки, на п'ятнадцять суток додому пущу, один поперед другого слинять ті самокрутки, я ж думаю, не, подожди-н, скрутив папіросочку і останнім підношу, тримаючи в двох руках; генерал і питає, а заклеїти? самі свою слину маєте, порядок такий! думаєш що? відпустив на побивку, правильний був генерал! на другий ранок довідуюсь, що той рибалка зарубав жінку і порішив себе; літом ти не відписувала, все всередині висохло на махорчату потерть, ти одна, моя генеральша, могла злікувати, заклеїти паперові груди. Минуле розсіялося на безліч випадкових сповідей: зникло з лисим бродягою в старих сандалях, що виспався на головпошті, підтягнув подерту шкарпетку й подався до пивбару — досьорбувати піну з кухлів, — відпахло миттевою дівчиною з фастівської електрички; вона, тримаючи батькового капронового капелюха, опускала монету в автомат метро, встиг закохатися серед натовпу на "вокзальній"; минуле всюди, біля річки, де сидів над вудками і заздрих бобрам, застібав на голові плаща, так лютувала комарнота, деркач викроював саван туги, зшивав наново й знову дер ветхе зоряне полотно, зубатий звір веслував хвостом, тягнув трухляву колоду на гатку, а назавтра маєш покинути і оцей курінь з ялинового гілля; глицю посипав сіллю від лісових мурах; минуле там, де непрохано скригнуть двері соромом ранньо засмаглої жінки в палаючій наготі, жінки тихої, як сумна тінь свічки в раптовій темряві, як стрімке полум'я в заплющених очах, як безпам'ять літньої спраги за нею; поцілунково грітиме кожен погляд; минуле — спроба воскресити ідеал любові й ожити самому; минуле апокаліптичною комою закручується в комету гніву, в дистильовану прозору кров історії, в звичай азіата: ви ставали до шлюбу, пов'язані хустками трьома, поверх намітки нареченій клали на лоб пов'язку з пучками пір'я, наподобі ріжків, три метри білого полотна відрізали від сувою, з білогостинним стягом обходили рідню, після того, як гості витерли ним лице, накидали на голову діви, нареченому з червоних і зелених ниток зсукали шнура з кутасами, підпоясали сорочку, хоронили в святковому убранні, за гробом три верхівці, з шовковою перев'яззю через плечі, збивалися на обочину, коні прихали, згризли зуби об вудила, сніг летів на гаряче, кольору твоєї сукні, знамено, вік народжувався погребально; ти, вікове втілення знань, потракованих, як культура, таємно заручена з

трупом істин, імператриця науки і вчених спокус, ти байдуже, всезвідано взяла мою долю, нікому нічого не винну, засуджену тим, що мучилась серед тіней і мірою покаянь готувала себе для доброго; вмерло розсіяне на тисячі сповідей зерно, пора, очистившись, розказати про Диво; друг тепер поблизу раю, помолиться за нас обох. Спирт пропікав до кісток, поромник покуштував наваристу страву і відклав ложку, — їжа тиснула гордо, — казанок холонув, розливаючи духмяність лаврового листа й перцю, рука мимоволі згрібала хлібні крихти на столі; не думалось і не згадувалось; за вікном таріль латунного місяця розмахнулась, щоб удосвіта grimнути об морозний сонячний диск і вістувати вбивчий потік годин над голодною пустелею осені; дощем, туманом, всіма піднебесними схлипами закликаючи туди, звідки — з сипучого хлібного мурашника — і відіпрілим нігтям нема повернення.

Проти місяця, коли цокався об похідну, зачохлену брезентом, флягу, спирт голубів коралюми і провіщав зиму, ялиновий лапник на льоду, — хліб наш пустельний дай нам на сьогодні, — тепло від казанка розливалось по столі і Богдан незчувся як закуняв на схрещених безвільних руках.

30

Собака збудився від шелесту вітру і писку мишей в загаті, розплющився, — по піщаній дорозі хуркотіло авто — потягнувся на випростаних передніх лапах і, щоб краще чути, обтрусив прілу солому на вухах: тріскотів гравій під шинами, вискнули гальма, галалайкнула пісня з прочинених дверей; собака, оддираючи слизький мох на камені, по виступах вибіг на монастирську стіну і побачив Северина з туго змотаним під пахвою дощовиком і хлібом у сітці; один общіпаний бухінець тепло духмянив пекарнею; в машині, злігши ліктями на кермо, сидів під пластмасовим чортиком добродій з байдужим газетним обличчям, щось відказував старому, дрібно і шанобливо покинував, безпомічно схиляв голову на плече, — гугнявий уривчатий голос свідчив про втому, — за кожним словом згинався дужче, безсонний опух затягував і без того дрібненькі очка; собака, нашорошивши вуха на розмову, приліг до каміння і простягнувся на животі, подумав, звідки цього молодшого знаю? ніби не бачив ніколи, подожди-н, про плетених на лікуванні чортиків хазяїн розказував, лице молодика знайоме зневажливим виразом, звідки? таким уявляв лікаря з розповідей поромника; ми рибалили, хвіст мій мокнув на дні човна, ліловим плавником короп торкав борти, опасистий, головатий знову бився судомно, глистуваті вусища матилялись по гороховій мостирці, лапою рубнув по хребті, затих, як миленький, годі полахати рибу, зелене місиво пахло медом, хазяїн набивав спружини з гачками і закидав снасть на глибину — ось і приманила доля ворога! покликати поромника? ще підгребуть; сам полатаю мотню зальотникові; бач, прибитий собою, чує погибель, покійником від нього смердить, аж вити хочеться; нюхни, від запаху смерті весь він обкутаний лікарняним душком, гнилим смородом ватки, що з неї після уколу хворий висмоктає спирт, новокаїном, засохлою на денцях пробірок кров'ю, гумовим холодом перчаток, антабусною блювотиною біди, нашатирним крутим повітрям безпам'яття: підійди-н ближче, анциболот, почую, що надумав ти, тріпер ходячий, дулею зроблений.

Щоб замаскуватися, собака шмигнув на дно канави, викачав себе об сухі реп'яхи і вистромив голову; Северин, скрипнувши хвірткою, потер на лобі намуляний капелюхом пружок, буцім мітку ошийника, якого пробувала натягнути недоля, обстукав черевики об шкрабачку з ліжкової сіті, пововтузився з кулакуватим замком, пірнув у хату, як у кротовину; легковушка крізь розламані ворота підкотила під Маріїн поріг, добродій з кульком цукерок, із пакунком грубого печива, озирнувся злодійкувато й лапнув дерев'яного кілка, що правив клямкою. Коли собака, прилягаючи до землі й обминаючи калюжі, на зігнутих лапах доповз під вікно, в світлиці пахло липовим чаєм, стара роздмухувала в сінях керогаз, раденько, взад і вперед човгикала галошами перед гостем, що гомонів: аби хоч записку покинув; прошу нікого не винуватити; тепер срамота, люди казатимуть, квартиру батькову не поділили; мені в своїй благодать, слідчий викликав по факту підозри, мусив пояснювати, усиплення на ліцо, скільки йому доказувалось, потягуй культурно, так не, допився братик, самим душевним себе вважав, убогому милостиню подасть, рибину з безногим на площі розламає, за спасибі і пива слоїк принесе, розкошують; дорікав гордістю мені, а хіба розумів, робота така, з хворими авторитет берегти мушу, інакше такий, як вони, як усі, залякані власними червивими думами; поважаю батькову затятість, йому все ніщо, магістрові чорновидіння, віщунові минулого, йому все загноєне злом; гріх так казати на батька, гроші нам на село прислав, жалів по-всякому; коли призвали на полігони, сем'я голос батьків забула, командирський рішуче короткий крик, портупею на вішалці, обмотані гонучами чоботи, що сохли біля плити, владний всепоглинаючий запах гуталіну, ви росли, виростали, сини мої, напівсиротами, вкупі до їдної дівчини ходили, хіба забувсь? ти згадай, як кожуха вивернув і роги з двох червоних перчин до коміра приладнав, перестрічаєш опівночі під бузиною, курити давай! — і черк кресалом, — ойойойкнув брат, за живота схавивсь, ти втік, та красуня втекла, його ж розбило на місці, вразливий такий, син мій бідовий, жив і жили порвав; горе, людоньки святі, горе, вік тебе горювати, та вже й віку нема; насилу під ранок до хати приповз, півні заспівали й викачали ляк, дівчина ж так і постаріла незаміжньо, силою нечистою приречена на страх ночей, на німоту жаху, коли син собакою шолудивою повз чужими городами, повз, тремтів розпластаним стогоном, два тижні мовчав і потягнув на собі упослідженість; до того застраханий, що біда: хлопці череду пасуть, а завертати обридло, гадюку нахромлять розрубаним рогачилном і гайда за ним, виск, гвалт, крик, мамкання до неба; згадай, ти найбільше, Аркадію, полюбляв засичати гадюкою і збоку гілкою по нозі хльось — ех, тута й здорового мона позбавити пам'яті! тебе й боялися дужче мідянки, бо сикнеш і мороз посіється дітям за коміри; якось прибігла мати одного, так і так, стояли під клубом, ти руку йому поздоровкатися подав, стиснув добре і рукавом кухвайки трясеш, помалу виповзає звідти вужисько, по п'ятірні тако холодним жальцем лизь, лизь, лизь: бідний нездужав вимовити пу-пу-пусти, стріпував правицею, лихоманно тремтів од плеча, того вже насправді одкачували; ти вихватками чисто злий дух був, так тішивсь наляканими, так милувався ними і ніякого тобі каяття, хоч рубай шию до колодки; Сашко й худобу відмовлявся пасти через тихо гадюк,

книжки читав під повіткою, там збоку віконце манюне було, в кутку лежала розкублена солома, потім приїхав батько, він противився йому мовчки, кажуть, на людях був балакущий, вдома ж напівоніміло упослідженість свою тягнув, розгублений зовсім, зосереджено старий, немов провиною катувався; горе, люди святі, тому й смерть по мене спізнилась; погребли, кажеш, крематорний прах і нікому пом'янути вином галілейським; яка там випивка, мамо, я за рульом, ви вугле на зиму маєте? чи в больницю хочете лягти? старий рекомендує; новий корпус якраз відремонтували, той, що за котельнею, помните, стояв покинутий, дідиська вікна покрали, тепер пацієнтів побільшало то навели порядок; було кричали про перегіби, тепер самі інвалідність просять; дурних ніколи не бракує; хоче, лягайте, побули б до весни, доки города садити, думайте самі, піду, ще до батька заскочу на пораду, бувайте, мам...

Собака, зачувши останні слова, переметнувся через сухий рівчак, краєм ока помітив непідібрану порожню пляшку, побіг далі, обчухав лоскітні на морді реп'яхи об осокір, постояв, прислухався і заліг перед подвір'ям Северина, щоб гризонути зайду зненацька, з бур'янів, проте машина мигнула до двору Полівців і, доки хекав туди, на ганку блиснуло світло, жінка в нічній сорочці пробубоніла через скляні двері: я не сама, прихось серед тижня; не хоч, як хоч; іди собі, вік докорятимеш послугою; зараз гукну, змолотить на просяного снопа; каліч чортова. Чоловік добрів до машини, прокрив дверцяту, закурив, звів ноги з напівосвітленого салону на підмерзлий пісок, спонурено ввігнув голову; собака, прилігши до землі, закрив лапою жаристі очі, чув сапання нервово роздутих ніздрів ворога, хотів прочитати в його думках підлий намір проти хазяїна, — тоді вп'ється іклами в борлака, кляцне вдруге, всіма щелепами перехопить горло і ривком голови на бік, заплющившись, щоб не осліпнути від солоної крові, вирве гарячий м'ясистий шмат і вихаркне його на здихаюче тіло ворога. Ображений гість переконував себе, що сам роздвоєний, вальтануся скоро, кругом страхи, от і зара, здається, хтось переслідує, повзе по кущах, всюди страшно, кудись іду містом, двоє по п'ятах слідом, під весну лікаря з сусіднього корпусу закабанили ножом, сорок одне поранення; всюди кепсько, з бібліотекаркою облом, геть придурошна стала, марить житлом і своєю дитиною, одне затирила, дитині потрібен спокій, дитині шкодить наше спілкування, — красиво сказано! гнів гніздиться в серцях розлучених; звичайно, мусіла б потурати тобі, ошасливив таку, що звикла володарювати; якби ти знав, скільки сил пропадає від брехливих обіцянок, скільки накипає зневаги, що в один день вирішуєш сподіватись на себе, на вроду, на відморожені забуттям нерви, на пам'ять дівочу, коли всіх вас бачила з слиною на губі, нище пояса незасмагли, буцім розуму й прагнень тільки до пупа; в судомі похоті бачила, знала, приневолювала, зводила з розуму, зводилася з колін, двома пучками пальців гасила зізнання на устах, гоїла опік затиснутого гнотика недогорілої, лишньо тріскотливої свічі, все навкруг підслуховувало; ти, спокусителю, наглим смішком украв, на тиждень звозив до моря, тричі в кінотеатр зводив, малій купив шоколадку; то ж, тверезіючи серцем, доскіплюсь до дрібниць: до переритої сумочки з телефонним блокнотом, до мовчання за столиком літнього кафе, коли позиркував на голоколінну, що поряд сідала в таксі і скалилась

видрою, до поплескування дитини по щоках, до нарікання на брудний посуд; запобіглива, з самого початку обплъована зневагою до історика, пам'ять підсовувала тільки бридке, немов нічого не було, крім тваринне тупого хекання, ніби ми гості, що однаково прагнуть насолоди і вдовольняються заздрістю; потрібна тобі для одного, бути сукою, прив'язаною до сучка — і стільки вартує кварта води під старість? такий чуйний, добропорядний кнур! я нагадав про поета, посміялася, можеш ревнувати до паралізованої баби, доглядаю, білизну перу, обіцяла оформити опіку, прописати, квартира трьокімнатна згодом відійде, буде що покинути дитині; поталанило, аж зурочити боюсь... Собака лежав напівсонний, заплющений, прибитий чужими, незвично мертвотними, думками, що смерділи горілою кісткою; здавалось, тонке сверло раз-по-разові буравить голову: гола клініка, клинить мізки, клин підганяє клина, тебе опухлого витягнуть рибальським клиннем, клеми позеленіли, країна кленів клинить на слові клин, справді, дах протікає; роздвоєність; ти пригадай, пришестя астролога; міцно збитого, чорнобородого, дещо заїкуватого, немов лякався вибалакувати себе, прислали органи по діагноз; за тиждень він встиг закохати в себе весь бабський кагал, угадував, під яким зодіакальним знаком котра віддалась, вийшла заміж, захворіла екземою, зверталась до знахарів, отримала малосімейку, розлучилася з першим, ходила в церкву, полюбила військового, заварювала любисток на спирту; до астролога мало дітей не приносили хрестити; мої лікарняні приписи медсестри нехтували, замість галопередолу давали вітаміни; він без тіні нахабства поглядав на всіх господарем; закликав його в ординаторську, сам курс гіпнозу вивчав колись, та не тут то справа була, додумав потім, а тоді вибовтав про себе чисто на сповіді, пацієнт пересипав допит премудрощами про астральні стани душі, про приреченість стрільця по відношенню до сузір'я, під яким народилася близька жінка, володарює, привласнює серце, дбає про шлюб, щоб вільніш зраджувати, русокоса, розлучена, розумна, має дитину з дефектом мови, втілює собою скепсис культури, іноді чарівна, їй роковано доглядати відьму, щоб всотати чаклунську мудрість, вона твоя чаша золотого вогню, твоє джерело, твоя мука, твій щит, твій слух, загострений на бойовище, твій злочин зневаги, твоя хвороба між хворих, твоє прокляття серед молінь і клятв, твій страх безлюб'я, твоя втрата на дні народження; пам'ятай, ми однаково язичеським духом спокус керовані з тобою, тільки я знаю, а ти ні; ми однаково поставлені, щоб панувати над блаженними, — слухай і пам'ятай, — прокидайся, цілителю! клятий антихрист, вперше словами віруючого подумав тоді, на обході хутенько минав палату з рукастим, мляво набиченим, бороданем, медсестри аж увивалися біля нього, без мого дозволу йому передали домашній одяг — і щось татарське, навальне вгадувалося в згорбатілій фігурі на ліжку; безкінечні бабські розмови про чорну магію простилалися по лікарні, таблетки переставали діяти, з проколотих пальців не текла для аналізу кров, медсестри гзилися між собою, йшлося до того, що видерли б одна одній очі, загризли б мене живцем скоріше, ніж волосина впала з обзолоченої ревністю голови мага; коли виписував, він поплескав мене по плечі, так само без тіні зверхності, урочисто серйозний, перламутрові його зіниці закипали прозорим співчуттям; дививсь, дививсь і

ні слова, навіть про манію величі змовчав, хоч діагноз йому був відомий; звідтоді моя погорда зійшла на пси, запраглося тиші; так само, як досі жив радісною владою над людьми, збайдужів до всього; перед сном по три рази перевіряю замки; добре братові, перепірнув тривоги, відчайдух, побрів поз отруйні сади, яблука биті гниллю; цікаво, якщо попроситися на інсулін, допоможе? брехня, запроторять в районний дурдом, там і здохну; звідки цей чехівський комітрагізм? позбиткуються охоче, сам знаєш, свої над своїм, всі симптоми переслідування на ліцо, пришиють маньку: прокляли прокляті, казали ж розумники, гріх над юродивими блазнювати, та атеїзм горів вище неба, мій звичний скепсис обернувся бридотою; бридить вечір і вітряний гул по порожніх відсіках порому біля води, старих гидко, сам собі здичавіло бридкий, всюди кроки за спиною, тиха, павуча хода; втекти, на дачі розпалити камін, обкутатись пледом, сидіти в кріслі, попиваючи коньяк, дивитися на вогонь і випліскувати оденки на жаристі дрова; скільки не втікай, а щось нагадає обмотаних гамівними пасами хворих, облущене білило на ліжках, заповнені маренням картки: хтось дихає позаду, озирнутися, значить переконати свою слабину, пора сідати на аміназин, краще внутрішньовенний, головне, уникнути підозри колег, більшість шизануті, тому накинуться на свого; ще треба поголитись, щетина дводенна, нове лезо обов'язково поріже борлака, всюди мариться кров; до електричної так і не звикнув; нудна екзистенція; бридко лягати на інсулін, рік, два від сили, протягну на автопілоті, ну, полікують, ну, дадуть першу групу, все одно амбець; може чорнобильська зараза клинить? ні, прокляття; всьому свій вік, залізо і те старіє, втомлюється, по-науковому; все туфта, в'ялотекучка, шизуха, — з пластмасового наперстка витрусив декілька пігулок на долоню, ковтнув слину і, коли вже захурчав акселератор, пес тріпнув головою, буцім учаділий від людських думок, гиркнув зозла на себе, кількома стрибками поспробував наздогнати авто, запчихав від диму, розвернувся й подрібцював до сторожки.

По дорозі собака прислухався — нізвідки жіночий голос сіявся по монастирській стіні; послала доля баберу, що до сказу мене доведе, по війні тридцятилітньою кобилою льотчика, полковника вроді, оженила на собі, втерла носи шістнадцяткам; вибір був, хоч куди; порода сказалася; вміла підмахнути; по закордонах жила, по санаторіях ніжилась, минуле, буцім чорти хвостами накрили; гебісткою була, таку вдачу мала, що три віки гарцювати могла, завідувати підлітковими клубами, співати ветеранських пісень, отримувати ювілейні медальки, очолювати походи по місцях бойової слави, та підкосило, діти машиною влетіли під "камаз", там автогеном тіла вирізали, ноги старій віднялись і вслабла на вуха; кричиш, кричиш, доки допетрає, гримаса безсилля налле смолою кожну зморшку на лиці; гукає: коляску на балкол! пери вчорашні простирадла! запни рушником горло! кашу манну давай! лікар щопонеділка підтверджував пульс немовляти, серце, заведене на століття, казав, нехай частіше служанка робить масаж поясниці, наніч обов'язково ванни з морською сіллю, вигрівайте ноги, ну, я пішов; добре, що стара недочувала; ще по дорозі з роботи про постіль мрію, та думати про відпочинок і розслабити нерви боюсь: тазик замоченої білизни просмердів ванну:

отримати розтирання в аптеці, забігти на пошту по ветеранську пенсію, загодя уявляючи пральну дошку старечого тіла, куди треба втирати ліки, піддобритись, завести розмову про опікунство: дитина в батьків, стає балувана, а привезеш, стара може виперти на вулицю, пора оформити все по закону; так, ніби виходжу за неї заміж; ні, за тих, кому вона вкоротила віка; хитра бабера до лесбійства гне, кожне нагадування зводить до того, що минула прислуга стибрила кольорового теліка; правильно зробили, винесли в покривалі, а то як, задарма твої дришляки витягувати, увихатися з судном, тарганити коляску на скрипучих колесах; і ні прописки постійної, ні сімейного даху над головою; одне добре: спить, як убита; здоров'ячко кінське; гостей приводити заборонила, аякже, послухаюся тебе, задрихнеш, телефон у вітальні, проте й чоловіка путнього встидно закликати сюди, в берложище безсилового гніву й котячої шерсті по кутках; перетерплю, випрацююсь, змалечку до мозолів привчена, ще й безвільні самці привчили думати за кількох; за одне долю дякую — за самотність; за полохливі затяжки сигаретою; розвішу білизну в коридорі і на кухні закурю, котам підсуну тарілку з прокислою манкою, чомусь пригадаю козу, яку доглядала вдома малою, вреднюча така коза, дійницю між колін вибивала і хоч ти плач; пам'ятаю, як зараз, отакенний щурисько в кутку сидів, очима світить, замахнулась, а він на гумовий чобіт стриб, айяйяй, ноги зватніли, по стіні на подвір'я вигреблась, кажу мамі, більш не вступлю до хліва, а вона мені: диви-н яка дівка, розпанькана яка! по спинярі кулаком, за коси шарпнула: а вигулялась на материних хлібах! щур бідну лапнув, подумаєш, диво! тепір соромно вдома признатися: ходжу за вередливим бабздом; від неї козою тхне, бородавка за вухом волосата, губи в засохлій каші тремтять, хитрує з пропискою, буцім всеньке її життя втиснулося в єдиний подих благодійниці на паспортний штамп; дихне і по-всьому; ага, ще й припоном до ями не вкладеш; будем бачити, перетерпіла історика, витерпіла стількох, перетерплю й віковічну совдепівку, комсомолку на пенсії, активістку за вдачею, генеральшу по прозвиську; підсипати б якогось трійла, та експертиза допетрає; чогось так багато курити почала, від малої в туалеті ховатимусь, догоді треба здихатися котів, ще заразу якусь, глистів до рота занесе, бідна моя дитина; котам сипону диндерва, якщо стара здогадається, відповім, що то епідемстанція труїла пацюків, коти зжерли дохлого; все одно прожене; наказувала ж котів за поріг не пускати; розвела тічку; оце життя, боятися за чужих котів і забувати про свою дитину! голос затих, ніби жінку покликали в кімнату; собака ще малу мить постояв, прислухаючись до мокрої стіни, — серце ночі билось розмірено, дитинно, чисто, — радість просвітлення від зла перекипіла в спокій за хазяїна; і пес почвалав до сторожки.

Раптово знесилений, напівсонний, в бушлаті з піднятим коміром, спиною притулившись до плити, поромник мріяв так і померти: з просвітленим серцем і втомленою подякою; перш ніж собака пазурями дернув поріг і склорізно дернувся об скло звук даленіючої машини, тривала ляклива дитяча тиша, і, відганяючи думки про гостя, намісник берега зрадів богопокинутій кволій німоті, не голосу навіть, а подиву:

ти гнівався на смертельну зорю, що пропекла дьоготь часу і сама гине від стужі, пізно плакати, пора звикати; святиться молитва, радій, в наближенні царства близька надія. Кемпінг туливсь на горі, медунка прокльовувалась поміж старезних лип і вічнозелених свічників туї, а внизу за панськими ще дубами, за чавунною огорожею вирувало місто, тролейбус двома цеглинами розчвакував калапецю раптового снігу, день починався з кислого смороду шкір, в салоні кипіла лайка, за зиму висушений, легкий, мов власна натягнута на п'яльця шкура, видублювався гірконужденним полуднем, пригадував назви зупинок, на морозивному кафе бракувало літери, пхавсь без мети, стовбичив перед кіосками, вмовляв себе подзвонити, був безсилий обізватись, гидкий собі в очах далекого здивування, був приречений здихати — так сам заспокоював себе — був навпроти знання, що смерть мужніша і легша від втрати віри; всюди вбачав приреченість; серед тіток, що продавали закоханим перші пучки козьодрів, квіти пахнули свіжістю простирадла перед абортom, серед синіх поштових домовин, що завагітніли листівками на восьме березня, вже там, всередині, безсоромно спліталися зізнання і плодилися байстрючі долі, серед м'ясистого наливу рум'ян на щоках підтоптаних кобилиць, обвислі складки гнили екземою блуду, всюди вбачався таємний світ володарки підземель і пересилити себе означало збожеволіти, п'яно впроситись, прийти, обома ніздрями вдихати слину, сечу і піт чоловіків, котрі закусивши горіхове, нестерпно вигнуте до лопатки плече, мочились від сказу, перш ніж кінчити в неї; коли ж повертався алеєю, біля купи хмизу на піщаному боці горба цвів дрібнесенький очиток, гіпсовий холод пам'ятника мертво світивсь між дерев, налипи слизького листа на асфальті нагадували жабів, з ялин яструбиньо ширяли мокрі розкрили снігу, стояв туман, згори напливало маслянисте рожеве світло і крізь прочинені двері шипів телевизор в холі, чорнотала вода гризла шкрабачку на порозі, ще трохи постоював і, щоб струснути себе, згадував щось несуттєве, який сьогодні день, котра-но тепер година? та жовтий струмінь уявного пропікав мозок, як сніг, сорочка липла до спини бридким простирадлом, увігнутий, з осклілим поглядом самовбивці заходив всередину, брав ключа і сходами на другий поверх піднімався в лігво кошмарних видінь; влітку готель займали юнати, а весною звідти не виводились розгодовані, по-бичачому насуплені тренери, люди без комплексів, чемпіони по вгроблюванні часу, олімпійці, що на черговому стажуваннячку згнали жир, розсудливо самовпевнені і тупі, на стільки тваринні всередині, на стільки позбавлені сльози душевних катувань, безпричинного жаху, страшних внутрішніх самообмов, на стільки здичавілі, позбавлені мук сумління, що здавалось все їхнє червиве самонезнання себе, вся захована в торжество плоті, в фізичну придуркуватість зневага болю, все їхнє кінськкозубе тирло на світі лиш привід, аби сім злючих бісів з себе, сім замерзлих обезкровлених п'явенят вдихнути в чиєсь роз'ятрене виразками, криваво пекуче нутро, позіхнути, вийти на коридор і, вмикаючи світло в холі, раптово зіціпитись — відчувти потяг до вбивства; там цілоденно баюдилась тиша з свистком чайника в кімнаті адміністратора, вечорами ж гуляла броварія, прохання позичити краватку, біганина з праскою, попльовування на припечений палець, збуджені бахвальні обіцянки привести ресторанних дівчат і, як завжди в годину

розгублень, дратувало видовище гевалів, зірчаті підтяжки, тваринна хіть, загорнута в прозорі шлейфи лосьйонів, мерзотність сили, той знуджений спокій центнерної туші м'яса (пам'ятаєш, тоді ти служив, був солдатом невдачі, послали розвантажувати розрубані бичачі тіла, побілене мерзлим жиром м'ясо здавалось дубовим, гепало об дощаний біля вагону трап, далі тягнули тачкою і ти, історик, пригадував той звичай клятви, той обов'язок пройти між двох розпластаних половин бика, доки дим жертвовного вогнища виїдає зір — кому ж присягаєш нині, опинившись між м'яса?) і, як ніколи втомлений, спускався алеєю з гори, минав сліпоту парників, колючий дріт, притулену до дверей сторожки лопату, глиняник біля порогу, цепок з ошийником коло буди, дим по коліна сторожевому собаці, що, побачивши людину, схибнуто притуляє голову до плеча, задкує і шулиться, ждучи каменя; минав яблуні в першошлюбно цнотливому розквіті незнання, обійми запахів скоріше нагадували про хміль, а не п'янили; нічого збудливого, нічого нового, нічого свого, старість починається всюди, між м'ясистого натовпу під сокирою вулиць, між розрубаною плоттю міста, — сірчаним випаром дахів і спогадом про єдиний запах провесінньої, вмітої дощем землі, про дух чекання, що звався весною; нічого, крім втомлених, стиснутих щелеп, сірого подиву існування, втоми, нічого, — здогадувався і миттю забував, — крім втрати віри в ледачому, завбільшки з коров'яче вим'я, серці; нічого крім дурних самонавіяних страхів, самопідозри щодо одержимості гнилим духом, якогось навмисного старіння і відсутності животворного, справжнього, знаного тільки віруючому, страху, що душа твоя в одну ніч буде покликана до престолу; здогадувався: чим довше обминав церкву, тим дужчає всередині мертвотна, отруйлива хворобливість думок і снів, тим виснажливіше це катування, тим тихіша молитва на самоті, та щось підказувало — "ще не по-всьому".

Яка нудьга! яка нудотність кожної речі й самого себе! справді: проллявся, як вода, всі кості мої розсипались, серце моє зробилось, як віск, розтануло посеред нутрощів моїх, висохла сила моя...; і язик, що приріс до піднебіння, вже не домовить псалму; бо пси оточили, і натовп злочинців мене обліг, і кидатимуть жереб, щоб розділити одежину, і скоро Пасха — постись, душа; без прописки на роботу ніде не брали, в паспорті мулялась сотка, позичена на судові витрати по розлученню, невідплатність зім'яла адреси друзів, зранку на тротуарах виростали квасові бочки, лопотіли над столиками трап'яні грибки, смеркався чистий четвер, бабусі узвозом від храму несли в сніжнопаперових кульках свічки, переходили вулицю, сідали в трамвай, що зсередини весь розгорався від захвату перехожих; світла ще не вмикали і обличчя молільників, вирізьблені чистосумним вогнем, світили суворістю, що зійшла з гори, — блиск розливався по grimотливому вагоні й затоплював усе довкола; забувати борги, вгадувати потаємну свою наречену в гурті побожних, позаздрити святу, полюбити надію, вона жде і так вірно тебе чекатиме! ви зустрінетесь тутай знов, після заробітків вилюднієш, привдягнешся, знімеш квартиру, купиш прописку, довіриш собі сім'ю, працюватимеш людиною, без дикого перегару провінційної волі, без горбатого приниження, лайки, глухого й виряченого отупіння на вихідні; вкотре переконував

себе добути в місті до суду й шукати прописку по околицях, приставати на всякий зарібок — був за мить від убивства: за крок від стану, коли піднадзорний мочить свого "участка", осліплений відчаєм дизертир косить чергою облавників, прострелений заєць, впавши на спину, ударом задньої лапи блискавично й кігтисто розсікає живота і випускає киші мисливцеві, що мав нещастя підняти його за вуха; був за ступінь від намисленого: прийти, замкнути двері зсередини, скрученим паспортиським журналом заткнути пельку старої розпузатілої ропухи, оприщавілої підстилки всіх мусорів, що хапали за бродяжництво, незмивною фарбою проштампувати їй землисту, дрімотно нажаблену, морду, напудрений лоб, залляту жиром спиняку, драглисту задницю, синюваті індічі ноги і копняком загнати печатку в зашмуляне, як старий палярес, клімактичне кубло жеківської законодоленосної здихоти! прокляті, проклята ваша контора, засцяні державні виблядки, глистоголові упирі, глистоїди, спагетники, нелюдяги, похітлива й жаднезна жабота з виразом чесності й постаментної величі! праху прокляття з городища работоргівлі! помалу захворів на ту відому міську лихоманку ображених, що власну неміч ставлять собі в заслугу і в найзлочиннішу вину суспільству, ставлять не стільки через байдуженість до них, як через солодкобіль наображеності у череві глистослизьких клубкувань, блатів, підлещувань, підстелянь, підхабарювань, кишкового смороду, фізіології тліну; помалу і зрозумів, що тільки тут стає порохом, обтрушеним із сандаль, нічим ніколи нідлякого; прахотою ницості, жабослизом знікчемлення; тільки тут виродження по правді космічне, й назад і вперед уявне на мегатонні, смертоносно непоправні, віки; за усвідомленням непоправного злий припадок минав і тоді бачив людей такими як вони є: збідовано гнаними, загнаними, приреченими на лютий колообіг виживань і вироджень, і від того, що позаздрив їм, ставало ще непоправніше й гірше, ніби вкрав у каліки меншого, ніж свій, горба; знав, що відмовлять і смітники сторожувати, знав, що хвора стаття гірша розбійної, проте для годиться, скоріше з невсидючої тривоги, плентав по відділах кадрів і безсилий вбивати німо ціпився до начальників, замначальників, сікрітарьов, помошніков заводелом, ціпився і мовчав, немов затявшись вдихнути стільки принижень, стільки образ, що сеї блювотини вистачить, аби обригати всеньке це місто, гарем азійської наглості, чьтокаючих хутрових сук, прав чілавека для скотини, розгодованих прілоокіх тхорів, що знявши форму, вдягнувшись в людське, під автоматами цмулять пиво з банок; втікати, їхати якнайдалі, там, по райцентрах, чиновницький страх перед планом більший від страхолюдних підозр, там зжити хлипку тривогу, бути потрібним собі, коли ближнім став тінню зашморга; двічі перепиняв міліцейський патруль, неголеного, з безкінечно завузленими шнурками на черевиках, буцім сама дорога накинула древні вузли і прирекла на недолю майя; облапували кишені демисезонного пальто, глипали па фотокартку в документах, гортали далі — а, бомж! — і понеслась душа в райвідділ; доказуй, проси, щоб здали в лікарню, страх і розжарено спіральні, безвихідні, як електроплитка, де гріється сульфазин, мерзотно скотські, безрадісні думки стали супутниками по дорозі під гору — в дім найманого безсоння, в самотність пагона м'яти в склянці на прибраному, аж льодисто холодному,

столі; вона жила зовсім поряд, за новим, пустельне вітряним, мікрорайоном з обрисами вибитого скла; за гребенем гостракуватої туги така розгубленість, така сльоза здитинілої любові — я божеволію, прощайте! вже там: ходиш малий на весіллі і ждеш, коли-то мама винесе вузлика з покритими печенинами, цукерками "Лайка" і куснем пирога, дядьки ляскають картами по півній бочці і один впрошує музикантів заграти похоронний марш: так люблю його, так наплачусь всігди, чуйт, хлопці, піїсят плачу! кидає півсотенний папірець на барабан, старший посмоктує люльку й батьківськи позиркує на весільчан, свати в рушниковій перев'язі статечно радяться і, розставивши крилато руки, гукають "люди,заходьте!", відгорнуте брезентове запинало лле метушливе світло на двір, музиканти городньою стежкою потюпали на вигін, дядько двома кулаками голову підпер, сидить на межі, слухає, не наслухається сумної, там і засне в щасливих сльозах, і місяць виблискуватиме на трубах, коли, переступаючи через огіркове гудиння, городами йтимуть назад; ми ж, малі стидамири, позалягали коло брезенту, мамраєм, дайте кусінчик торта, зліпленого згущеним молоком, гості нажерлись, дайте! нам видно розуті, намуляні в танцях, жіночі ноги в туфлях на святковому каблучку, пальці торкають вигин підощв, на тирсі поміж столів виблискує залізний карбованець, що випав з підноса, коли перепивали молодих, ми просимо голосніше, дайте одну-но скибочку кавуна! а зсередини цитькають — нат, їжте, щоб вас земля поїла! за дитячим своїм соромом зрозумієш, — кохана поряд, — і зранку, безцільно вибрідаючи в місто, забуваючи весільний траур давнини, накажеш собі одвідати дитсадок, побачити доньку, й при одній згадці про зустріч серце скипалося чорною кров'ю, згустками ночей, смоляним опіком розлуки; заходило літо, розпечений бетон витьохкував під дощем і вчаділо залягала спека; щоб згаяти час брів подалі від знайомих околиць, їхав тролейбусом, купував квиток у Косий Капонір, землиста музейна півсутінь налипала на обіддя карети смертників, про страту розповідав захоплений, як більшість екскурсоводів, відмінник історії партії, молодий кандидат з очима сексуального маньяка, на скельцях окулярів при обертті голови спалахувала кривава райдуга партійних марень: тутай вони сиділи, звідси давали драпака; акуратна солома лежала на підлозі загальної камери; будь ласка, гляньте, ось і камера смертника — можна зайти? — по інструкції заборонено, — на хвилину, — раз ви так проситесь, переступайте через мотузок — зачиніте — для чого? — для повноти бажань — справді, славний затишок облягає за мурами добровільної в'язниці, революції, бунти, благодатна тюрма, кричи, вимагай справедливості, бийсь головою об нари, вихлюпуй окріп межі сліпи наглядачеві, співай, молись, все дозволено смертному смертникові, тобі, не жив, а мусів втікати, бо вони розбіглись давно і твого прадіда, твого діда, твого батька гноїли страхом живого пекла: лічити пульс і вгадувати зміну світла надворі, прощатись, прощати, довго на душерятівні теми розмовляти з священником, цілувати миротворче простягнутого хреста, плакати, що той дядько під схлипи похоронного маршу на вигоні, "виходьте, час езекуції вийшов!", молодик на манір ката дзенькнув в'язкою ключів, окуляри ще дужче наллялись кривавою райдугою: історик, напевне, колега? кивнув і знітився; на дворі й сонце нагадувало жар останньої затяжки в'язня,

обридле нікотинове світло сочилось над брамою, каламуть після зливи затягувала оббите листя в решітку каналізації; злів і дужче соромивсь затятого болю й сорому: забудь сім'ю, забудь дитину, обмини церкву, відхрестися від ближніх, убий себе! ти негідний слухати їх, помолимося, — ти відступник; і неможливість молитви повертала до весільчаного дитинства: вже парубками крали горілку на столах, на подвір'ї старші чоловіки танцювали завзяту польку з молодицями, в наметі порожньо, тільки руку під брезент простягни і налапуй карафку, котра повніша, тримай, горловина вислизає між пальців, бо обвезяні жиром рибних котлет, захололих голубців, які подавав друзям, стуливши дві миски докупи; матимем по ковтку за здоров'я молодожонів; кололи свата на могорич, відмовився скупий реп'ях, нічо', самі дамо раду: не вперш свині землю рити; вузлом сорочки на пупі цілого города переорав, доки доповз сюди, оно приятелі під боки шурають, — салату з майонезом, салату, салатницю, дурню, тягни сюди, і каклет м'ясних, і вертунів солодких, чуєш, ти, — знагла шепіт за спиною обмер, очі встиг звести від стола, коли маршалок, присівши між лавами, прицілившись, крутнувся на каблуку, і, вслід за свистом розсіченого повітря, груба гранчаста склянка крекнула об стояк, аж здригнуло наметом; крижані скалки полоснули по щоках — обтерся на бігу, і запахло слив'янкою, потом, кров'ю, уявним запахом тютюну; страх хотілось курити; чи то господарі прокляли тоді? так поспішливо, так невдало завів сім'ю, немов до самого шлюбу втікаючи з чужого весілля; стількох залицяльників навкруг пальця обвела, а розкрутила дзигую танцівної сукні, заворожила зір тільки одному, що знав — чоловік Богові служить або жінці — тільки знання було мало, от і вибрала доля: носитимеш золоту сережку з ніздрів свиняки. Зникнути, просто не бути, в палаті безсрочників перегризти вени, востаннє глянути на чавунну ограду — і бітумна втома засмолить легені.

Якось зустрів Сашка, той бродяга так стішився, закликає до себе, в приймацький барліг, базарна дама його в одній минутині вина дістала, тарілку капусти поставила і, облизавши пальці, сіла й мовчить, косує похитливим очком на склянки, — на ковтни, дай побалакати по-чоловічому; розпитував мене про обставини, обіцяв прилаштувати десь, кругом знайомі, козирна масть, принаймні, попит на сибірську лопату завсіди є; трохи від серця мені відлягло, друг сердечний розкажує, що на Західній живим товаром гендлював, тільки й балачок кругом — про дивне з'явлення Божої матері; сільце одне, забув назву, паломники звідусіль на автобусах, на машинах пруть, на дорогах міліцейські пости, щоб завертати їх, а випивки, скажу тобі, чортій скільки сортів, молдавські вина, коньяк, ізобіліє, то ти кажеш стурбований пошуком ярма? на всякій службі головне — з потрібними людьми бухати! ха! може помічником приймальника склопосуду? місце, вже й преса обнародувала, золоте, дивися, все тобі не до шмиги; вічно з мухами в носі; тоже блатна роботка є: доцент-розпорядник похоронної кафедри, рівень світочів кандидатський, премії вищі державних, гробові, зранку до вечора церемонії, раути, куди посольським, а всіх клопотів, — заявився по дзвінку, зареєстрував покійника по прейскуранту, ковтнув — і закрома родіни повні! розливай, вип'ємо як комуніст з комуністом, — за победу! — гех, нехай вона западеться; не хоч,

віддаю місце страхового агента, папку знайди і всенька життя в раз'їздах! друг ти мій, хіба віддам на поталу ворога; ми ж одні, ми з божевільної неволі випущені зціляти кволих, брати за руку сліпих і втішати розбитих гордістю; ми, найвищі серед високих, будемо їм за слуг — і дорога твоя спасенна! вибач юродство, бо сліз для правди нема, остограмлиємось — і по конях! вприкінець теревень мовчазна половина його позбулась затутого виразу, поскаржилася, що пухне нога, і одвернулася до стіни, плакала.

Ждав повістку на розлучення, докатовував дні до суду, розумів, що ні приробіток, ні хата, ніщо не подарує спокою; сором накупів під лопаткою, гнійно гнів розбухає, вилізти б на сіно, впасти спиною на косу, щоб витікла жовтим слизом нудотна, ламаючи, зла печія прокляття й провини — і водночас нізвідки росло знання, що має статися нова надія; засинав, пам'ятаючи про успіх ранку, пробуджувався, вмитий льодяним потом, трупно скутий, безсилий, буцім видовбаний з вічної мерзлоти; дніло для суду, привселюдних відречень і сліпої ганьби, суддя нагадувала вавілонську почвару, кілька запитань збогнула, тай; розірвала шлюб, укладений громами молитв і тишею глибокого снігу; володарка підземелля з очима підведеними сур'юмою була по-єгипетськи неприступна, стрімка, сумна, зронила слово покори, розписалась над пальцем судді, на мене глянула незвисока, не байдуже, — з чистим неусвідомленням, з подивом вбивці, що висмикнув потеплілого безкровного ножа; смерком, незрозуміло чому, після безцільних блукань по місту, опинивсь на вокзалі, на позичені співпалатником гроші взяв квитка, — за суд заплачу пізніше, — й за миготливими полустанками зрозумів, що весна звечоріла скорше, ніж, сплакнувши останню пелюстку, згойднулася вишнева зав'язь; мотоцикліст тягне скибу куряви на мосту, річечка вкрита кульбабиним пухом, обкорований бобрами осиковий олівець вказує на нову гатку, зелений рогіз спинається вище горілих очеретів і притлумлена туманом гіркота попелу ледь нагадує про нічний вогонь, гангрену осені; стій біля вікна і дихай просвітленим холодком, місячне дзеркадо сиве; живий еси.

А головне, — додумував потім по казематних готелях — знати як людину роз'їдає приреченість і смертний жах, зрозумілий відтоді, коли батько наловив колискою риби в рівчаку, з торби витрусив у тазик більших і менших карасиків, один був спотворений, одноокий, з розірваним об гачок ротом, були й задубілі линки, п'явка стискалась, грубшала на білому череві окуня, ряска й пучок жовтих лілій пахли теплим торф'яником, застоюною каламуттю з пір'ям водяних птахів; батько ще потрусив за різки торбину і тоді об дно тазика гупнув, зашкрабтів клешнями ледь синюватий рачисько, панцир його був м'яким; батько щиглем збив п'явку з окуня, линув дощової води з баді, колодкою складаного ножика цопав рибу по голові і, затискаючи вибалушені очі, чистив луску, і випотрошених карасів кидав до ще живих, котрі, виплескуючи хвостами, обпливали тазик по зачаклованому, загнаному, безвихідно кривавому колу; плямкали, ковтали передостанньо судомне повітря, врозтіч кидались від долоні, що наосліп серед безживних налапує чутливе, викохане джерелами, срібло — і боком до бляшаного дна притискає рибину; батько об траву, а потім об кортові штани обтирав ножичка, кречнувши, важко розгинав спину, знов зачерпував погнутим

рунделиком воду з баді, хіба знаючи, що син на кутовому камені, вготованому під фундамент хліва, почувавсь скалічіло; син думав: колись сам сидітиму під обезкровленим вечірнім небом! і рука намацала одноокого карасика саме тоді, коли загадав, що він непомітно вихлюпнеться на траву; батька зупиняв синів погляд; хвилину дивився на рибку, що ворушила плавниками, сам собі дивувався і кидав приреченого в дощову каламуть, глибоке залізне корито зітхало сплеском; там, у їржавій неволі, рибина пливатиме до зими, доки вода не промерзне наскрізь; самотність часу, відпущеного для батька й матері, для бабці й діда — тепер назавжди це пригадав, — гоїла молитва перед образом Діви; молитва наніч, коли тіло ще тримало холод каменя, біль подумки втраченого опертя, та бабця загадувала молитись, повторювати за нею, і цвіркун, що жив у сінцях за газбалом, заводив радісної, пречисто сумної; прокидатися від тривоги, що мама в ранковому поспіху вимела його надвір; чуйте всі, тамо цвіркуняча схованка між загубленим змилком і слоїком соди, сам цвіркун сидить кволий, виспіваний за ніч, лапкою прочищає зуби, пожди-н, зараз нарву трави, квіток конюшини, полину, вчора косарі зайшли повечеряти, поставили воза за брамою, то трохи насіялось сіна; сумний мовчальник сидить під осонцем павутинням, присісти й собі навпочіпки, — лапками спритно перебирає травину, зелений ангел, охоронець ночі; боячись втрат, забувати про нього до пори, коли дрімотно визріє вечір, сюрчання зоряних жнив зіллється з єдиним покосом любові, з передосіннім пронизливим пульсом літа, — така теплінь навкруги, таке прощальне сяйво вгріває хату, що передчуття снігів, на диво лагідно і крізь сон, нагадає малому про безсмертя. Страх за близьких, щоденну тугу напувало видіння риб — відблиск прокулиного сніва; дитинство ж зцвітало під знаком захвату і розгублень: чуєш скрадливий, злодійкуватий шелест шпачиних крил? тамо над шпанськими вишнями, крайніми від городу? гілляку над вуличкою перехожий зігне — і вибухає крилате, сумне серце вечора: зграя летить за богвість який виднокіл, здається, назовсім, так раптово кленовий лист золотіє на колір домовинної живиці, сич на вкритій драницю, провалений сусідській повітці насуплюється, щоб поховавкнути, кігтями дернути сухий, їржависто зелений, мох і горло йому судомить тиша: син фарфорового ангела, сльози пожеж, зелений заступник хати й собі мовчить, стереже оселю від голосіння: рідні ще всі живі; за лісоскладом розпачливо дзявонить, рве пельку перед сторожем, заробляє охлапа прибудне собача; батько об лезо рубанка загострює хімічного олівчика, послинює, над порогом розмічає соснові дошки під козинок голуб'ятні, лінія ледь видима, штрихова, смеркається; вічно щось пробував розводити: голубів, кролів, нутрій; батьків пошук, невтомність волі, перейшла в спадок малому; після марень про піратські скарби захворів думкою про всесвіт, перерив бібліотеку — тісненька, ліве при вході вікно заклеєне плакатом, щоразу гупає розтягнутим барабаном, на верхньому стелажі, якщо торкнути рукою, мишаки налипають вкупі з пилом, гуркоче трактор, дзенькає шибка вцілілого вікна, то старші хлопці вставили сірничину замість цвяха, щоб вночі, легенько вийнявши скло, діставати книжки про полювання, завбачно складені на підвіконник; потім одному мисливцеві змінюють на порох, нароблять "зривпакетів" і

радісною ватагою, висвистуючи, побіжать на торфовисько глушити рибу; ветха, з оббитими дощем стінами, бібліотека протікала, над головою дранка сіяла холод осінньої сльоти, пахло торішнім брикетом від груби, і неповторний затишок книжної цвілі супроводжував марення про космічний простір, про нездоланність, зіткану з протягів світла, з холоднечі зоряної самотини; сором'язливий невдаха, посередній учень п'ятого класу сам заповнював формуляр, — бібліотекарка прогорілим совком вибирала попіл з груби і тилом руки поправляла хустку на скроні, — а вдома, гортаючи фантастику вкупі з науковими брошурами, блукав між вигадки й стверджень, уявляв зустрічі з срібноскафандровими людьми, вертався через багато миттєвих століть додому, пояснював про вигнуте гравітацією проміння, що заокруглює і закінчує світ, приходив до тьми, ладнав телескоп, хлопці саме таскали по школі поламаного бінокля, то виміняв за десять срібних із молотобійцем монет, потім із трубки шпалерів мучним клеєм зліпив блаженного тубуса, припасував окуляр і, протерши заляпане тістом скло, під місце для спостережень вибрав роздвоєний стовбур горішини; вдарив приморозок, хлопець стояв на стільці і до райдуги в очах роздивлявся споночіле погідне небо; здавалось, бачив і самого себе, і глибокий zenіт, що пульсував метеорами на руків'я короткого оріонового меча, і місячне сито, що сіяло кукурудзяну муку на покопані городи, на поліетиленову плівку з прив'язаними чотирма цеглинами побік котовила, де літувала копичка, на гладенький стовбур горішини, на всю несходжену благодать, на блискучі зубці серпа, що визиркує з лантуха, якого тітка несе межею з колгоспних полів і за садком пахне конюшиною, на вивішену на плоті ганчірку з спортивних штанів, на кота, що бавиться з обірваними поворізками на холошах, на підхоплену вітром іскристу сажу з комина, на парубка, котрий у провулку черкає сірником, прикурює і на ходу з підкладки піджака витрушує копійки, прямуючи до клубу; збільшувальне скло тьмяніло від подиху, сузір'я плавились, захоплене, поближчале небо немов казало: скоро й тобі на люди; йти свідком серед судійств, збирати свідоцтва злодухого віку, який має округлитись, стиснути вакуум до першотворного ядра, відмагнітити грішне від праведного, хоч ти й не нагледів, як під силою тяжіння відхиляється мільйонолітне світло, що мусить обігти по колу безоднище мороку, заокруглити і завершити його — і назвати світом.

Осене, світе ясний, якби знову прокинутись за відгородкою бабціної хати і прислухатися до розмови, — о, кума чось пильгучить, всю самогонку розпродала, нема мови, скучно без п'янюг, — мона? така погода, анех тобі, скину тут галоші, — чого ви там моняєтесь? заходьте, — ото городиська в неї, насилу зійшла, такий довгий, а бураків! повен льох буде, — диво що так, товар годуватимуть цілу зиму, ще й на весні продадуть — послав Бог сусідку; а копички сіна в Юзика погнили, — не прибрав, хіба то хазяїн, — третій укїс уже в неї вистоявсь, бичару має двохрічного: там загребе тищу рублей, — отото капуста вродила в Надьки, — в неї капуста славна; попелу, кураків підсипає, — чоловік неїн підвалу міняє в хаті, зогнила, там же та хатина, як вітряк; він дерво доп'яв чортій звідки, а фундаменту нема-а, тепір міняє донкратом, — нехай міняє, яку халеру має робити, — а Марійка прибудна, шо по літричках старцує, знов

прибилась до мене, ще й камандує: принеси яблучок! біжи в садок тай нарви! я не можу: ноги замочу, — але ви гляньте, кума, на мої руки: чорнеznі які, горіхи лушила, каже Богдан, шо в ніх є йод; і не одмиваюця, — та воно само зійде, — знаєте, Марфа продала хату; а в самої три поженяться, тай куди? — о, то старший натаскав дерва на три маетки! вже порізав на доски — вже?! — а пінсіонерам нібито дають пшеницю, — не знаю, я її ніколи не брала — чуйте, Генько казав, на врублівщині такі бураки, шо п'ять бураків і мішок; тай то: завів стільки сратви, качок, королів, гусей; кажу, займи поздовж і твоє все поле; смієця лукавий — хата замикана? — да-а, Марійка сказала, не откривай, буду цілий день спати; а, кажу, спи, мені треба йти; болота кругом, поки канавою під плотом дочовпла, п'ять раз галоші погубила! це машини з бураками багна понятягували на соше і кругом, така слизотіна... — западає мовчанка, слух вистовбичується зайцем на ріллі: стиха поскрипують двері на горище, шелепає цибулинням біля лежака кіт, воском плавиться теплосумний вересневий день, дужче, ніж картоплинням, пахне квасолею, яблуками, відсирілим на дощ тютюном на підвіконні, та ще німіють перед відльотом ластівки — і тільки хитиво дротів між деревами виказує пташиню присутність; цокає під піччю саморобна дерев'яна пастка, мабуть, здатна відтоптати ногу слона, бабця відсовує стільчика, на совку, притиснувши тріскою, виносить мишу на двір і викидає на сором котові; лежиш тихесенький, знаючи, що зненацька, повз цвіркуновий дзвін, залунає розмова, — це оно у вас чужа біла курка, о, дивися, до мене Надьчиних ходить дві, — акиша-га! — дощу сьодня не буде, так оно висне, висне, а не замрячить, — це правда: Кольків хлопець за границьою служить? назбирає грошви за п'ять год; та й батьки на нього роблять; охвіцер; зара кругом так, — дітям пхають усе, — от цей кіт та лазить, тільки-но ж сидів на дворі, вже на повітці; щоб тобі вилізло, — треба йти, розпалювати грубу, пекти картоплю в духовці, бо Марійка з голоду закоцюбне; вірите? сутками після походеньок спить; пенсії нема, дітей нема, шо має робити? старцюй бабо! — кажете, піднімає хату хазяїн? — п'янюги дубка з лісоскладу принесли, обтесав і туди, під веранду, добра підвала, — потім веранду присуне, так не покіне ж... хто це ходить під ворітьми? шо це за чоловік... — Василь п'яний, вже по мене; допитався в Марійки, от — добривечір! мона зайти? дайте горіхів, мамаша, — на... — вот спасіба — ти в селі знов живеш? — не, в районі, жінка закликала сходитись, питаю, Саша, ти заскучав за батьком? ага, двоє дітей, не знаю, шо буде; номера на мотоцикел, номера получу і поїду туди, там рога на заводі мона взяти хрустального; дав якогось рублика хлопцям, а за тридцять п'ять продаси, ціни пішли скажені; хоч халви куплю дітям, — то в тебе вже три, чи то штири жінки; і в селі баба є, — та ледача, матері дулі дає, гиркається, нехлюя; знаєте, бачив вашого Валіка, — якого Валіка? — вашого, я ж його знаю, — та якого, ти диви? то Богдан — да-а? ми з ним так побалакали біля вагона, — я думаю: який Валік? в нас Валіків нема, — то я спутав: я на нього Валік казав, — то ж Богдан! — ну-ну, Богдан, Богдан; вийдітно, бабцю, в сніи — шо там сікретнічати, кажи, шо прийшов по вино; то вже ходімо — ... підсісти до столу, випити кислого молока і глянути на курей, що кубляться в тирсі за дровітником, січуть лоскітних бліх, запитати в бабці про Василеву долю, — має по світі

трьох жінок і казяться, не знає, де жити; а ця кума! о, в неї очко, зазіхає, що в кого є; а скільки бураків у Ганьки, а скільки всього; та вона гибіє в колгоспі за города: шістьдесят соток... — ... бабця лущить гарбузяне насіння і пальцем згрібає бубки на столі; лушпу окремо — люди роблять, то й мають; ото зернята добрі, попробуй, добрі? — ну — попросив горіхів, дала, колись города горав, кабана колов, — помічник? — дуже чисто зробив, без крові, тоді льоху тримали, дужже гарне сало було; кума аж руками зметнула: ой, у вас гарбузів! на машину не влізе, — заздрісна? — ну, світ забрала б; хороші зернята, тіко не подужаю їсти їх, зубів нема, в пеньки залазять; ой, Боже, мій Боже, ото знають виходи п'яниці, сказали, що до куми пішла, — вином торгує? — він шось привіз за пляшку, — що ж він ладен приперти? — він знає шо! треба воду змінити в букетові; таких квіток аби в Кійові виніс на базар, то ж продав би; нарву снопа хризантем, візьмеш? — не смішіть, знайшли базарювальника... — бабця виходить: чути в горідчику шелест прив'ялих фльокс і плескіт води з відра, вносить квіти в півлітровому слоїчку, ставить на стіл і милується зоддалеки, — от, гарнющій букетик, — що ж у цього невдахи стільки жінок? — що ти кажеш? — питаю, чом у нього жінок багацько? — він не може з ними вжитись; чи він важка людина, чи вони важкі, чорт їхню маму знає; це як кому щастя випаде: сім'я; бери молоко свіже, кума принесла, пий; кашу гарбузяну з пирогом бери їж, оно зніми пілку на припіку: струдель ще теплий — тоді перебивався на київських злиднях, жив зневагою інших, зненавистю до себе, та богвість якого вечора, при якій лякливій свічі, згадав голос ангела хати, найближчого ближнього, брата всіх пожильців, всіх, хто був на подвір'ї, всіх, хто виходив звідси, всіх, хто живе в тобі, проживши відчай даремного існування; послухай. То станція! старий, затишний, як антикварна мебля вокзал, — шалівка деінде відійшла і від грому коліс тремтить, і сіє шашелеву позолоту й синю фарбу на лавиці, — всередині фінська груба, віконце каси, легкий присмерк чекання, в кутку на тумбочці алюмінієвий на замочку бачок питтєвої води, латунне, схоже на розігнутий гак, джерело вгамовує заблукалих і спраглих, котрі на свята тільки й роблять, що вештають через залізницю до чайної і назад, п'ють "Біле міцне" з горла, наблатикано радяться, кого б побити, пристають до людей; а нехіло лі, братія, песнь яку розпочати! та безнадійно, прокурорськи велично, над перонами з висоти стовпів гаркає — а-л-ляк-тро-поїздздалбуновкійов... прібиваїт на третю путь! — і всі, мов з обіймами, кидаються з розставленими руками: підносити сумки й прощатись; коли витьохк сталі затихне, на шпалах всідається й плаче, — не розбереш, чи то хитро усміхнений, чи то заплющений гірко, — відомий на всю округу, преп'яний Генько; сидить, гойдається, з двох пальців випускає порожню пляшку, щоб вибити об рейку дно, приплентати додому і з виглядом мученика, батька родини, годувальника сім'ї, потуплено розказувати, мовлявто, хлопці заховали в посадці міх зерна, ніс півлітру, пола дірава, розбив, налий-но ше одну пляшуню, жінко; веселий, притчевий чоловік! на складі робив, вивантажували мішки з цукерками, — облитий шоколадом арахіс, — малишня під вагоном колінкувала, запихалася, плювала піском, вантажник подерту ношу несе і сіється ласощ над трапом; ми підбирали, то коли дирк — завскладом на "запорожці"; батіг за халявою, сам

рум'яний, лихий, поскрипуючи костилем, підходить, стало так тихо, а Генько, під'юдлива душа, телеп, буцім випустив, мішком об трапа; ми туди, а зверху батюгою по вухах: мати вашу! короїди, вилупки! Генько боки од сміху рве, а завскладом, тримаючись за рампу, костилем йому в груди, як списом: а щоб тебе кров'ю залляло, скікки ти мого серця з'їв!!! Генько встає з четвероньок, неушкоджений, ще веселіший очима, з суворим розканням на лиці несе костиля старому: нат, спасіба, не нервчайте, ви ж нам, як тато рідній! — з нами отак і тре, а то б поспивалися гібені мамі, — скаже потім на кухлем пива, сидючи на порозі чайної під млявовечірнім сонцем, коли залягає безвітря і по гучномовцях одно реве: алльляктроміханік! зайдіте к діжурному па станції! нема, нема, тоді ще гучніше й завзятіше: дай плюс! дай плюс! даю плюс! піреваю на мінус! ... спраглий пустельник, марячи оазисом, так не просив води, як станційний електрик, маракуючи над стрілками, хрипів у переговорний пристрій: дай плюс! дай плюс! піреваю на мінус! ... гудки чмеза, гахкання відбитих ломом щелепастих люків, курява доломіту над вугляркою, вохристі, найліпші для рогаток, кульки залізної руди, що на великій швидкості злітали з вагонів, і калюги на стежці, якою ти їхав по березовий сік, іскрилися червоно; скляний в сітці бутель на велосипедному рулі цокав об вилку, колесо підстрибувало на камінні, над прольотами вставав туман, далі ярк — і труба під залізницею дихає чорним протягом; старі ліроподібні ялини пахнуть мохом, мільйонолітнім забуттям, живою землею кротовин, теплом воронячих гнізд, вапняними патьоками по стовбурах; так миротворно кругом, здавалось, так буде вічно: від'їхати недалеко, щось добути для дома і повертатися смерком повз семафорні вогні; на шафі біля стосу родинних портретів лежав телескоп і поламаний будильник, лункіше, ближче гримів на завтрашню сльоту поїзд; бабціна кума, розторгувавшись вином, приносила десяток груш у хвартухові; сідали на лавочку під кущем ямину — дві куми, два незлостивих старечих серця: тихо, мов пульс, мов поминання перед олтарем, згадували своїх сельчан, виказували щось більше розмови, щось глибше вечора й світла злагоди, щось врівень любові і всепробачливого знання людей; вони балакали, гріли в кулаках грушки і старіли щомиті. Лежати на верхній полиці, вгадувати крізь сон, — якою залізничною гілкою женеться поїзд? — злягти на лікоть: безрідна ніч, прожектор над лісоскладом, дорога до чайної, стара вагарня; лиш встиг подумати, що добігши до протилежного вікна, побачить гілля горішин, синій морок над хатою — і станцію проминули.

Осене, світе ясний в іконостасі згасань, дай забути сестру безрідного книжництва, — стрів лукаву на вулиці, з подругою і ще з двома дженжуристими супутниками; осене від пророка Осії, навчи одна: піди, візьми жону собі в блудниці і дітей блуду, бо сильно блудить сія земля, сини мають прийти, як пісок морський і там, де казали — ви не мій народ! — вийдуть із землі переселення, непомилювані, щоб судити в домі з печаттю вигнань, щоб народжувати плоть від плоті коліна глумливого, серед якого й вона, на оману нам названа ім'ям пташинім! нехай змете павутиння з лица свого, перелюби з грудей своїх, похитливого біса з зіниці ока; оберну на пустелю, обнесу шляхи тернами і

побіжить за коханцями, та не здожене, шукатиме й, не знаходячи їх, розгубить дарунки, сережки й намиста, елей і вовну, льон і вино, срібло й золото, що з нього вилляли боввана собі; по слідах беззаконня поспішатиме недоля; всі князі твої, всі вони горять скверною, як піч, розтоплена пекарем, що покидає черінь, коли вимісить тісто й зійде воно, пекар спить усенічно, а ранком вона, палаюча святотатниця, пожирає суддів своїх назавжди. Чим дужче заспокоював себе, тим сильніший перегар помсти закипав на лиці: геть некерований, лютий, сліпий, куди засмиканій достоевщині! дзвоню до подруги, переказую щоб приїхала; звідкись засіла хижа, нелюдськи зачаєна, хитрість і загнана дика втома водночас; правда, хутко приїхала на таксі, обтрусила іней на хутровому комірі, ще ніжно примружена, недосяжно далека, мовчить, розуміє все; сідай! а сам, як ніколи, відчуваю нашіптани чужі думки: дістань випивку з холодильника, відкрий консерву, візьми ножа з набірною колодкою і канавкою для кровостоку; виміняв на заробітках; покрай хліба, випий сам, закуси, попробуй на переляк — побач, не покається! магнієві бісики розгоралися в жіночих очах і тремтіли від здогадки; зраділа, дивлячись, як він п'є з трьохлітрової банки настояний на гадючнику самогон, прикрила пальцями посмішку на губах, — давно б закінчити, ця рабська невизначеність гірш убивства; мовчав, знаючи, що вже підхмелений і тільки-но обізветься — зведе весь надубивчий гнів на погрозливу лайку, на здушений крик, на повернення в голий сором; подумай, що потрапила під трамвай, давно мертва, вдар рукояттю по голові, бий ззаду, падатиме, прохروми спину, ніж нехай сидить там, менш натече крові на підлогу; а вона й не думала проситись, вона знала розумом свою вину, не відчуваючи її безвихідного розпачу для нього, вона вже так звикла до коротких, напівжартівливих, простих, скоріше приятельських, ніж любовних, відверто життєлюбних відносин з іншими, що одна думка про нього була нестерпно нудною і страшнішою страху, аж лоскотало всередині: ти не винесеш моєї смерті, гнилокишкий, ти повісишся, — а щоб ти здох! закрив консерву, ножа засунув під хлібницю, на холодильнику сіріли ув'язані наваксованим шнурком з армійського черевика листи в конвертах без марок; дитяча фотокартка випала звідти, коли розірвав і розсипав по столі двоосінньо жовте листя з дерева розлуки; аркуші гратовані, почерк розмашистий, щоб менш розказувати про себе; донька бавилася з відерцем на піску; досить погляду на розбиту піщану фортецю, аби відчути себе чужим; вона й на листи не глянула, руки на колінах сплела, — вона ліпше написаного пам'ятала свої обіцянки, тоді як ти чавив скроні кулаками, тамував біль аміназинної запамороки, з отупілою байдужістю заслинював халата, ненавидячи себе, благаючи сну, годинами плачучи над конвертом, на стільки розбитий ліками, що безсилий витиснути з себе декілька слів: мені легшає, все гарно; вона нагнулась, наструнена хтивим чеканням вбивства, пасемце спітнілого волосся налипло на її лоб, губи стиснуті, золото сережок підсилювало вираз маски, листи на клейонці нагадували колоду гадальних карт — десниця випадку розкинула на дитину; знову, сміючись, попросила закурити, немов зумисне нагадуючи дні, коли дужче кохання, ночей і тіла, любив гумор шибеника, яким вона тішила, розважала гостей, нагадуючи і збудливий, вкритий сиротами, холод весняного безсоння, після

того як гості розходились: під етажеркою тлів електрокамін, сніг обламував гілля каштанів, грубезна, завбільшки з чаклунський ріг, синіла проти місяця бурулька за вікном, зранку в заметах позастряхали тролейбуси, з проламаного даху зупинки струмкотіла вода, нічний буран позакидав дроти на акацію, ішли пішки, захоплено щось розказував до самої бібліотеки, на заздрість перехожих переносив на руках через голубі, мов підфарблені синькою, калюжі звабно легке, бо піддатливе, тіло, було воно беззахистним, мокрі рукави плаща гріли обняту шию, в парку співав, продишував золке повітря соловей і тіні голубів плавилися на куполах храму — вона знала, що пригадати мовчки, натяком брови, німотою ображених, по-дитячому відкопаних, губ, беззахистною цнотою відкритої шиї; потім пірнула в гарячу ванну й тремтіла в нудотних корчах, уже без сміху, сама тоншаючи на волосину, яку мала одітнути доля; на кафелі туманіла парнота, шкіра поволі буряковіла, та крижаний камінь від того ще дужче виїдав груди; тепер, після всього страшного, вона боялася і подумати: це ж міг зірватись, якби закричала, покликала кого, якби приховала знаття, як я його ненавиджу, люди! вибрів на жовчне сморідне світло біля під'їзду, тиждень гибів по друзях, тоді прийшов за речами, просив, сходімо в церкву — мені не тра, хіба збиралась кого вбивати? — прошу, зроби це для мене й доньки, — покинь блудослів'я, — ходім, прошу, — віруючий? кайся сам, я тебе до гріха не доводила — вперше й востаннє ходімо вдвох — боявся прокляття над родом, житиме з сім'єю, чи ні, в тій церкві малу хрестили; йшла служба, декілька бабусь так слізно й так чисто підспівували півчим, Ніна постояла трохи й рипнулася на двір, хор співав радісне, вознесенне: Царю небесний...! коли підвівся з колін, скрип завісів вже згас під куполом — вийшов слідом, легка постать чорніла на ковзкій від першого снігу алейці, що збігала від церкви вниз, а назустріч піднімалась і поскрипувала дерев'яними перилами, вся в жалібному, черниці; повіталася — спаси, Господь! — на хвилю пристояла і, ніби сама до себе, — вона вам не пара, та дівчина, — це дружина моя і доньку маєм, — терпіть, не вбивайтеся, доля розсудить вас, — черниця поправила хустку і знов заходилася з відра посипати піском доріжку; і щоступня вниз ногам ставало твердіше і, вже доганяючи лисячий комір пальто, відчув таку полегкість, ніби материна рука перехрестила зсутулену спину. Геть спокуси! очам віри видно його, Ангела, охоронця над повсякденним туманом, над багатствами марноти, над очеретяним димом осені, — зір злиденно сльозіє, щоб виплакати й забути себе; Господи, в біді, в знесиллі яви Ангела, якого Авраам причащав, який утримав руку над сином, який діву в пустелі втішив, яви одного з багатьох Твоїх, що перед очима Іакова сходили й піднімались таємною драбиною аж до престолу, що осявали дорогу обітованим вогнем, супроводжуючи по пустелі, яви, Господи, того, хто врятував Давида від левиних щелеп, того, хто увійшов до храму, де Захарія з кадильніцею в руці вже оніміло знав про народження Предтечі, того, що легкокрилий благовістував віфліємським пастухам, яви слугу свого, визволи Отче з темниці втоми, яви миротворника в сяєві слави, не того, що згордівши, одринув у пільму, яви справедливого, вісника повелінь, — прозрію і я — таке місячне пекло, духом помсти і відчаю пече безодня падінь; — і заступи і помилуй...

Снилось: обідає біля дороги під триногим стовпом, смерк ущільнюється глухою повстиною, вівсяна каша налипає на ложку, тарілка напівпорожня, за парканом вогніє вікно, і такий роздоріжний ляк. що хтось свій, сільський, вийде звідти і запитає: чом ти тут, чого не ідеш додому? прокинувся від голосу провідника, він роздавав білети пасажирам — і передчуття свята було безпомильним; на пероні розбалакався із студентом, що за його словами пару тижнів тому стояв біля храму в комсомольському патрулі: звільнили від занять, пообіцяли стипендію; таке робилося, віруючих тьма, і старі і малі; ми мовчимо, покинули агітацію і мегафони, бо автобуса рознесуть, що ти хочеш, фанатіки; а ти часом не кориспандент? їдь до Дрогобича, на автостанції напитаєш село Грушів, там всякий знає...

Автобус минув задертого вздовж дороги шлагбаума, дощану халабуду з недоїдками, обірвані міліцейські гудзики на траві, серед села пасажири спішилися і Богдан попрямував за ними, переймаючись благоговінням від своїх поводитирів; зустрічні вітали знайомих поклоном; на пагорбі товпились люди; звідти, від подвір'я господаря, чия донька першою помітила Божу матір, видніла дзвінниця і сизий пам'ятник на честь давньої з'яви, і тінь хреста за густовітими ясенами на спинах молільників. Це потім встиг роздивитися, а відразу, — на балконі каплички чорний, траурний обрис Богоматері, видно, як вона кланяється нарізнобіч, юрба зітхає і дехто падає озем, лице в сльозах; і раптом відчуваєш смердотний сором за себе, за гидь прожитого, за плюгаві нав'язливі думочки, за свою ницість перед побаченим, — бо кожне твоє безстидство, розпластана фізіологія гріха, паскудство розуму, що казив світом і марудився життям, кожна звивина гадючих нутрощів, кожна клітина гнилого в тобі вже побачена; тремти, всеїдний. Поряд якийсь молодик покручував окуляр бінокля; Богдан, здивований присутністю голосу, попросив глянути: обрис святої Діви, не наближаючись, тьмянів за збільшуваним склом і танув, мовби підказуючи — не треба; бінокль пішов далі по колу; весь дотеперішній сором поступивсь місцем засоромленню від невіри, страхові святотатства, власній ницості перед обличчям найсвятішої двохтисячолітньої таїни і водночас знанню своєї причетності, подихові живого неба; тепер було добре видно, як траурний обрис помалу рухається по балкончику, — люди шептались про благословіння; дорогою повз витоптаним і вже втретє переораним, як розказувала одна бабця, городом зійшов униз, до каплички: на підмурівку довкруг огради горіли й духмяніли свічки, жовтий, червоний, сніжний стеарин стиха потріскував, і вітер гойдав барвистим рушником, ув'язаним на дверних ручках замкненої капличці; люди йшли нескінченно; жінки, стоячи тісним півколом, простими й слізними голосами співали псалми, а коли мовкли ненадовго, знайома вже бабця впрошувала дорідного міліцейського капітана пустити за ограду, аби при самій капличці поставити нових свіч; старі догорали. Офіцер втомлено, з надлишком байдужої сили, відмахувався; тут уніатська церква, вона закрита, тут не положені культові служби, скільки казати вам. Доки тривала розмова, якась хворобливенька, бідова, з молитовною радістю в очах, дівчина прошмигнула на подвір'я, стала навколішки біля балкону, — хустка збилася їй на плечі, — чолом торкалась землі, підносила стулені долоні вгору і молилась так

щиросердно, з такою неопалимою вірою, з таким пресвятим вогнем, що і молодший, посланий офіцером, страж переминався з ноги на ногу, вмовляв відійти за ограду, а вона, заплакана, дужче біла поклони. Бабуся, що втретє приїздила сюди на поклін, самим поглядом показала на ледь зриму, завбільшки з наперсток, тінь біля правого кутового стовпця на балконі — струм пронизливої чистоти підламував коліна і єдиною думкою, одним каяттям було: повторювати за жінками біль молитовного співу: молим тя, благаєм і руки возносим... Заплющитись: увіч стоїть картина Богоматері, руда, в колір зіржавленого світу, фарба на дверях, здивовано суворі, розгублені, обнадієно прості обличчя паломників, синій потріск задмухнутих вітром свіч, похмурий біг тіней, сонячна кипінь на сизій покрівлі, простір і яснота благісної урочистості над світом. Люди пошепки, якимось по-рідньому оповідали, що влада навмисне замурувала трубу з каплички; там біля вівтаря джерело, ще минулого віку засльозило з дупла верби, тоді була перша з'ява, селяни свяченою водою зцілялись.

Сновидою вийшов на пагорб: за ріллею між прозелені дерев стояла траурна тінь — і моя рука сама по собі творила хрестне знамення; зникло минуле й майбутнє, розпач плоті, мізерія знань, тривав лиш сором за очі свої, негідні дивитись на Неї, матір самого Бога. Здригали слова маловірів — то, люди добрі, стовпчик чи галюцинація яка! — здригав і голос знайомої бабці, що підвела одного до паркана і вказувала на активіста з мегафоном, мовляв, першими днями видерся на балкон, щоб білою матерією запнути, і рука його збагрянтіла, закривавилась там, де тримав молотка; чим дужчав сором, тим яснішала всередині переконлива тиха сила: покайтесь, творити милостиню, молитися за убієнних, просити прощення за живих, терпіти за злих і гордих, бути слугою заступництва і, зустрічаючи вбогу душу, розказувати про диво — і жити сказаним.

Пресвятая Богородице, спаси і помилуй нас! — всіма нервами і всім загостреним чуттям, а потім вже слухом ловив почуте і, коли підводився з колін, боязко було отріпувати пил землі на одежах; розплавлений на граніті віск тужавів, бабусі з виболілими після каяття очима запалювали нові свічки, затуляли долонями гнотики, проте невидиме траурне світло з балкону головувало над покірно змалілими людьми, лиш дядько з напруженим зором і твердими рухами церковного старости вирізнявся буденністю, наглядав за порядком, давав всьому лад, поправляв заплутані вітром рушники на ограді, повторював: царствіє Боже єс്മь всередині вас; збоку охкала безвиразна молодичка, — а деніг, деніг скокко пажертвовалі, і всьо ісполком атабрал; вот абманиваюцца народи, — гнійний сморід коло хліва бродив над купою нечистот, донизу простилалась рілля городу і сором вибілював до неможливості осуду; за спинами уклінних бабусь відійти обережно до криниці, там по руках ходить вірш, записаний на папері в косинку: о дивна новино, чудо з чудес, пречистая Діва зійшла з небес, прескорбная Мати в чорнім вельоні сумна і плачуча стоїть на балконі, моліться, моліться і кайтеся, люди, завтра, напевне, запізно вже буде: я прошу і молю за все Твого Сина, бо впаде на світ цей тяжкая година, в гріхах невимовних земля пропадає, рідніться, моліться, прошу вас, благаю; коли переписав молитву в блокнот і застібнув на гудзик внутрішню піджачну кишеню, голос причувся йому, тихіший від падіння зорі:

дивись! дивись! ангельський легіт обвітрює лица й сумніви, й відчай, і смерть, досі віддалена на політ воскресіння, втрачає упирську жахливість; вір і вірою віддаляй судну годину від кволих серцем. Весь білий день здавалось Богданові — відстороненому від себе, дивному собі — що сила вища розмірковує за нього і радіє йому, мов після довгого сирітства віднайденому справжніми батьками, та водночас розпитує і вивіряє синівську душу на міцноту: чи досить вдихнула яснотерплячих сил, щоб самотньо, йти між володарів і ягнят, доносити сурмове світло ангела, падати від знемоги, підводитись і шукати хреста на дорогах свідоцтва й розпуки. Повертались назад, тряский автобус потрапив під зливу, крізь сон оголені нерви відболіли, і пережите впелюстилося в одну мить, в одну сльозу подиву і любові; то ж, коли скраю вокзальної площі випив склянку води, здавалось, стояв за сотні літ від сьогоднішнього, витрусив і передав гранчака наступному в черзі, туман кінським сапом закосичував кам'яний простір міста, навальна ворожість, як і затятість захистників, прирікала на споглядання, хотілось гукнути і привітати свою прощальну луну, враз захмелили духмяною шкірою легкі на золотавих пряжках валізи, знайомо й приємно, як на вакації, запахло курним вугіллям, таблеткою валідолу в обценькуватих пальцях носильника, апельсиновим соком, що його циганча, оперезане хусткою з немовлям, вицвиркує з шкірок в пташиній ротик малого, кислим пивом, тріскотнею розбитої об поріг пляшки, риб'ячими кістками на підлозі буфету, шерстю й слиною на висолоплених язиках блудних псів, загноєним коростявим брудом на тілі старого бороданя, що підстелившись картоном, підігнувши босі, обморожені лепом, чорнобурякові ноги, мулявся в закуті за дверми і фугаска вермутна стояла напихваті, замацаною тривогою підвіконня білетної каси, ваксовим правоохоронним холодком, йорзанням поспішаючих, гумовим чадом шин таксі, казематною пріллю телефонних буд, голубинім послідом, оранжево новісінькими рюкзаками й наметами на бічній лаві, креозотовим мороком, жнивом майбуття, яке висвітимо дорогу як і потяг, що з вічно осінніми вікнами, з фіранками кольору хірургічної марлі на устах, підплив до перону — і сморід гальм став наркозом повсюдної розлуки.

33

Свій перший виїзд страховим агентом пам'ятав до дрібниць: на далекі незастраховані села підкинув володар шашличні — він їхав байдуже куди, але де б дешевше купити свинку; коли ж Богдан вийшов за місто, той весельчак саме з чайником ганяв по смітнику за лисицею: вона з перебитою лапою петляла між бур'янів, тикалась мордою в обгорілі "камазівські" скати, доки не заплуталася в колючий дріт, де і поклав її, доблесно кречнувши, водій "Москвича" древнього випуску; кинув пухнасте, з білою латкою під горлом і реп'яхами на хвості, тіло випадкової удачі в багажник і подобрілий, невибалаканий пригальмував на обочині, щоб взяти попутника з папкою під пахвою. За лісом звернули ліворуч, підняли шлагбаум на мертву дорогу з оповзнями червоної глини, минули крутосхил, водій вдесьте повторював, як розмахнувся чайником — і шандарах, тільки зубами кляцнула, скажена кажеш, фігня, дам вичинити, підсуну своєму податковикові хабарця, буде діло! відтак

розпитав про мету поїздки, ввімкнув транзистор і висловив здогад, що по дерев'яних хатах люд охочіший до страховки: буде діло! і замовк, поринувши в думи про те, чи варта шкурка вичинки; кляті податки! відчуваючи за собою минуле, їхали повз покинуті хутори, мертва лисиця в багажнику гупала на бакаях об каністру, на обочині кострубатими головами чорніло диндерво, іржавіли сіялки скраю забур'яненого поля, ворона сиділа на пропелері "кукурудзяника" і мішки з-під міндобрива біліли на добрі гони довкіл; за селом дід начепив корові на роги газету, щоб не забігла в шкоду, а сам збирав по лісосмузі губ'яки в армійський картуз, на колгоспному дворі під посохлим бадиллям кущилась яскрава зелень, догнівала в багні безколісна хура, якісь люди розбирали хату на дрова, диркотіла бензопилка, один нагнувся на тракторному причепі, різко смердонуло коров'янкою від бортів, на околиці ніде нікого, тільки баба посеред городу розбиває вилами сухі гарбузи і вітер скубе соломі з розламаної, без одного колеса, бригадирської брички під осоками. Водій висадив біля будинку колгоспника, — при стіні кособочився стенд соцзмагання, — посигналив, порадив надалі за дня напитували житло, вийшов і собі розім'ятися, глянув на закоцюрбл лисицю, тилом долоні захляпнув багажника, і авто, обвіявши синюватим димком, здалось Богданові, повезло решту його тривоги. Невзабарі з ключем на вказівному пальці надійшла заспана, розбуджена сигналом, молодиця в галошах на босу ногу; вона відімкнула п'тьмаву странню, показала на тумбочку з баком води: в тазу змилин плавали кавунячі скоринки; показала на постіль на дерев'яному ліжку при стіні, забрала два карбованці й паспорт до ранку, і буркнула, де знайти її хату; вогке простирадло сирітськи прилипало до лопаток, буцім просичене сльозами всіх випадкових нічліжників; дух казенного житла був, зазвичай, печерним, від протягу з шпаристої підлоги поскрипувала дверця тумбочки і об піднос дзеленчала склянка на столі, ніби невидима рука цокалась за початок звикання; поряд всенічно стогоніли машини з зерном, німа передгрозьяна задуха тиснула скроні; вперше не думалось і не пригадувалось; двері зсередини зачинив ніжною стільця, папку підмостив під подушку завбільшки з два кулаки, ліг, перекурив, напівоглухий від тиші, попождав гуркоту, упізнав світло на стелі і довго не міг заснути, вмиваючись потом нової житухи; а вдосвіта, поголившись, споліскуючи шию біля криниці, підперезаний рушником помітив сокола, що залетівши з гарячого навіть світанкової пори, безжалісно живучого степу, завіщось воював з голубами на ясені: туге гостре оперення, мускулисте тіло, лускувата золочена шкіра на лапках, голова з темно-бурым верхом і гострий зубець мовчазного дзьоба — все в ньому виказувало хижака: от, зблиснувши гаками пазурів і прищуливши крила, кинувсь на припутня, що низько профуркотів над хлівом і сів між домашньої птиці, саме вийшов господар у майці й сизому галіфе, свиснув, навприсядки затупотів — і сокіл стрімко майнув під небо; спакувався, за порогом видніло поле: трактор лушив стерню і мовчазне, чорноземне бажання жити вкупі з спогадами про Диво притлумлювало гіркоту — і відчуття вини вперше повертало до вродженого чоловічого холоду: земля так воскресло дихала на яскраві диски, що й пил був приємним; засвідчувати єдине, — любов є життям — нехай сонце заходить за папірусні

гори і доброта недовго гостює в людських серцях, фіолетовий вітер до ранку громадить дощову паклю над обрієм, тихне, обважнілий від ноші осені, зривається на сніговий спів, мокрими утирачами хльоскає по збуряковілих обличчях, зриває дощові корони з калюж, дихає невмирущо і обхукує, обціловує кожен листок підбілу, кожную жебрацьку долоню лопухів, напивається річкових туманів, білих, мов скаламутнілий березовий сік, що тільки-но бродить, нехай нікого не навернеш водномить, та одне знання Дива засвітить радістю ближнього: скоро осінь! забувати очікування серед бабусь, що нікуди не поспішають, крім терплячого смутку, час вельможного, повільно, широким помахом до небосхилу обдарує шовками блакиті з медвяним запахом чебрецю, ти зупинишся на троні степу, гілкою полину обмахнеш на взувачці пил, поправиш волосся своє пораховане; і сонце всевічним вогнем просвітить мурашину тінь на грудочці пагорба.

Тепер удосталь мав часу: плин його сповільнився до чарівної новизни; безсмертно, синьо палахкотів по курганах і гнувся на тонкому биллі густий безсмертник; дядько з порожнім лівим рукавом сорочки зустріне на порозі, по залізничці на подвір'ї вгадаєш, механізатор, навіть дзвоника до хвіртки провів: собака осліпнув, а кругом циганва вештає, солдати з уборочної, так і виглядай вредітельства: що тут страхувати, людино добра? п'ять курок на сідалі, зурочений вік, діти по городах, купа іржавого мотлоху, сам бачиш, догибаю; так то; про Бога і не питай, ми з ним не родичались і не вітаємось; всю жись почитай на полі, в битвах за урожай, це молодим, зледащилим зараз забили баки; йди собі. Понад шляхом білаве курище спалахувало золотом ячменю на кузовах, машини пхались під гору, попереду сивіла скеля елеватора, на збагрянтілій річці куняв рибалка в човні і простелені на латаття вудки також, здавалось, дрімали; йти вулицею, від двору до двору: товстотіла, з вихворілим обличчям тітка поскаржиться, що пенсії обмаль на страховку, якщо б захтіли, то можете квартирувати в мене, окремих вхід, прибираю чисто і ніхто не докучить зроду, приходьте, я вже й забула коли чай солодкий пила, можете канфет купити грам сто, які там гроші, сину; баби, сидячи рядком на колоді, віталися пильно й відчужено, замовкали, довгими поглядами обмацуючи то спітнілу на лопатках спину, то папку під пахвою, гомоніли проміж себе стиха: чужак, наведено брагу шукає, випитує, бач, по дворах, тоже, скажи роботка, хай тобі; при вході в курінь над спорожнілими столами різнобарвилися зів'ялі весільні квіти й стрічки, родичі господаря просиджували за пляшкою, граючи в карти, розказали всі анекдоти, обридли одне одному, ледь почата півлітровка довершувала їхню тугу; вже не пилося; то ж так привітно стішилися гостеві, гепнули перед ним тарілку з тушкованим м'ясом, звідкись приперли цілу мису почерствілого хліба, самих цілушок, обступили гуртом, замовкли і з натхненною памороззю в очах дивилися як він щасливо і непохмільно питиме, — хлебицьнув за здоров'я молодих, і мало не розцілювали родичі — клейонкою між стосів вимитого посуду походжали кури, пахло тирсою, цвіллю, затишна полуднева змора нагодувала саму вічність; в світлиці самотнього дідка на столі поміж консерв, гнилих яблук і пожованого здьору, оперта на дротяну хлібницю сяяла окладом ікона Богоматері, і сам старий, як здоров живеш, відразу про неї мову: давнішня, так, багато покупців приходило, ще й добрі гроші давали; всякі, подумай є

люди, всякому шось видзігорне тра; кажуть сусіди, гріх продавати, так я й повірив, вже піддобрювались, чвертку приносили, собі хочуть, всякі моди бували, але така; ну добре, ти по якому делу? значить осударственный чілавек, ясно, тобі признаюсь, я, товарищ, не знаю як вас звати, в своєю врем'я комсомольської ячейкою руководив, був на ліквідації культових сооруженій, не, не продам, не продам, варто позбутися, то ніхто й в хату не загляне; а поховати? На руці кожної господині цвіла срібна обручка (щоб у корів молоко не зводилось), на жердці за літнею кухнею сохла марлева пілка, сохли й рибальські сіті на огорожі з плаского каменю, парубки пригощали вареними раками й домашнім пивом, на плиті з чотирьох валунців кіптюжився, парував під зеленою кришкою, обсажений баняк, хмільна оса увихалася над бідоном з відкинутою накривкою, в горілій траві вив'ядали на сонці й білили сіллю розламані рачині шкаралущі, господар повертався од вуликів, виймав останню вощину з медогонки, ставив на ослоні полив'яну таріль, і стебло дерев'яної ложки стирчало з густого меду; там вікна нагадували давні, вижовклі фотокартки, наклеєні на цупкий картон, — листя осеней на стовбурі шляху богвість якої давнини; тло видавалось жовтим; міцнорука засмагла баба обтиньковувала глиною хліва, пахло сухим верболозовим тинном, достатком і солодовками в понизинних садках; біда трималась окраїн; там полюбив тишу випадкових осель, життя нічною примарою підходило упритул, брало за горло й дихало всіма страхами всіх зримих життєспраглих згасань, всіх обділених сподіванням, словом, і час, як молитва, ріднив любов'ю до всього безпорадно вмирущого світу.

Забув сказати про Лавру: до поїзда кілька годин і номер схову на вокзалі 196-Б, секція 392/3858; за такої часини і шельпіт дерев, і дзвін трамваю, тисячоноге вовтузіння юрби нагадувало сонний шелест вінків на цвинтарі: одвідати давнє; з другого поверху лаврської бібліотеки так любив бачити за вікном торжество осені над синім золотозірчатим куполом, над туристами в захваті фотоспалахів; знову читати про скіфів, слухати вигуки двірника, дзвінничний передзвін через кожнісінькі чвертьгодини, горобець чистив дзьобика об віконну раму, дрімотне тепло з медвяністю груші за вікнами уявлялося маревом скіфської волі, а восени, перегортаючи сторінку в тиші, яка витає тільки в древніх монастирях, міркував про ніщо, про кінець початків, про зникнення всього, малів, помічаючи геть обезлистілу грушу, і за оградним гіллям тривожною німотою розвиднював купол храму, що будив висоту, як крик перелітного птахства; заносився дощ, вицокуючи по підвіконні, по безфарбних, обгризенних градом, покрівлях будинків, по водостокові, по вишукано стрімких колонах, — золоте ліплене листя ставало спорідненим осені, — по необталій дзвіничній свічі в німбовому полум'ї святих під меншим куполом, зненацька відкривалось небо, і близьке прядиво хмар і вікно з навпіл тріснутою шибою кликали безслівно, як туманна річка, так лагідно, і так завразноплинув ще живий і вже споминальний день! гасити лампу, зачиняти вікно, враз неповторно глухішає стукіт каштанів, плоди тарабанять по блясі і поцілунковим звуком вітають землю з вицахлими слідами ченців; нести книги на оберемку, дух безсилий перепливти цю розповінь вечірнього неба, багрець призахідного вікна, прохолодний стук штампика на квитанції, мишачу занишклість пилу на стелажах, щем

прикусеного дверми язика килимкової доріжки; ніяких думок, позаду й попереду таке глибоченне, таке ясномінливе прірвище, що заболить раптом і скрип завіса на дверях, і запах дорогого тютюну, яким добродій на сходах натрамбовує люльку, мізиним пальцем притримуючи чубук, і тихий сплеск гребеня в дзеркалі, і воркітливий закоханий сміх студенток, і стомлене від дощу обличчя, і розламаний гудзик на старому плащі — заболить незліковним болем вічного, раз і назавжди. В черзі біля ближніх печер нестарий, підпоясаний білим шнуром, монах спирався на костура і розказував екскурсоводові, що довгий час після війни тут протодияконом служив, а коли монастир закрили, — ви знаєте в які роки, — то подався мандрувати, постився в північному скитові, одвідав древні обителі, служу, як можу; зрідка до ченця підступали сміливіші тітки, запитуючи порад, він одказував і благословляв їх широким хрестним знаменням; зрештою увійшли, минули пекло на стінах; сутінь і жовтизна печер дихали прикритими тут розтривогами і невірою напарфумлених екскурсантів, чимось аж надто тимчасовим; монах, перехрестившись і прочитавши коротку молитву, припадав губами до кожного скляного віка, під яким покоїлись мощі, а збоку дитя скувало матір за руку — чом дядя цюлує їх? — то його рідні — відказувала жінка; я боявся порушити його молитовну самоту і бачив тільки слід поцілунків на склі, мов продихували морозну шибку, бачив широку спину, дві білих китиці, набойку на каблукові чобота, коли він переступав на вищу сходину; в лівиці шапочка і костур, і тінь троєперстя ковзала по стінах; він сам звернувся до мене, останнього в текучій черзі на вихід, я також перехрестився на нетлінні останки, вдох, сторонньо від натовпу, ми помолились у підземній церквиці, повній м'якого воцаного світла століть, мов обзолочений пилком вулик, і вийшли на пронизане лютою прозорістю подвір'я; на мою розповідь про Грушів він відповів без подиву, що так і мусить бути; пошукали якийсь відомий йому колодязь, пригубили води; після війни найнявся сюди будівельником, дві контузії, пенсія мала, я бойовий офіцер, командир батареї, спасибі владі, і странствую за інвалідським посвідченням; прийшов я сюди, роблю всяку роботу, коли слух пішов, мають нашу бригаду перекидати, — й ігумен до мене; оставайся з нами; я й не думав ніколи, не знаю, чи є Бог, чи нема його; ігумен тоді: помисли з тиждень; я жив собі й жив, я й забув, що стала пора відповідати; ігумен назустріч, і усміхається так проникливо, радісно, ніби вся моя доля без мене щасливо вирішена: то як, надумав? і хрест святий, поки він не спитав, я не знав відповіді і не мав віри; аж раптом вмила така полегкість і така ввійшла сила в мене, така чистота, так захотілось жити, це після смертей, після хвороб, після всього, так якось дивно і світло стало, що хтось новий у мені відказує; так, згоден; всяка віруюча людина має високу хвилину навернення, перші дні, перші літа каяття і віри, та всяке світло тьмяніє від людей, потрібно пам'ятати, молитись, дякувати, цуратись відчаю, замолювати пристрасті свої і ближніх, та ти сам знаєш; то кажеш Грушів, траур, так і мусило бути; яким ім'ям тебе згадувати? богоприхильне ім'я; мене Ігнатієм звати, запам'ятаєш? ти як ідеш у світ, іди й не бійся, милосердне заступництво з нами; я вже стільки сходив! у світі самі хвороби й марення, дух звірячий і дух людський однаково тлінні, та Бог посилає, треба; для небагатьох, але не знаєш

для кого; і слава за все, слава. Коли прощались, чернець, геть як у старих романах, розстебнув чистий, ледь надстріпаний комір сорочки і з-поміж декількох на шовковій стрічці хрестиків відчепив за кулко один — візьми, носи. Дякувати Богові, досі ношу.

34

Аби день і настрій, і діти на межах обламували кукурудзяні качани, обскубували руді косми, пробуєчи, чи цвиркає молочко, відтак ховали їх за пазухи, і тітка дерев'яною ложкою підсолювала окріп у чавуняці на двох розжарених каменях, і дід, присутулившись, ніс драбину за спиною, щоб приставити до причілка, то б нагадалась хата: там на горищі важкий, дубовий, певно столітній, ящик з прадідівськими інструментами — пощербленими стамесками, терпугами, лобзиком, полотном для різьби по залізові, фуганком із кучерями соснової стружки, дубовим молотком, сталевою лапою для підбивки взуття, складаним метром із бляшаними наконечниками, в позначках хімічного олівця, схожим на гармошку з дерев'яних колінець, набором викруток і гаєчних ключів, і різним дрібним господарським причандаллям: фарфоровими, ізоляційними роликами на метровій мідній дротині, мотком знайомої, як спазм, засохлої і здерев'янілої, колись липучої, чорної, трап'яної ізострічки; нею обмотував топорище дід; а на споді приховувались: кавалок замазки, врізний замок, дверна кольорова ручка, шальовочні цвяхи, клубок провощеної і клубочок насмоленої дратви, шильце з латунним, обрізаним з гільзи, кільцем на держачку, швайка з пропиляним вістрям, ковані рибальські гацюри на сома і гакуватий павук для вилову потоплених відер, шляпкуваті оббивочні гвіздки в пуделкові з-під карамелі; там досі на бантинах розсихаються, порохніють вудки, так давно обкоровані і для гнучкості декілька разів змащені ріпаковою олією, з навмисне розтовченим грубим кінцем, щоб надійніше, краще захромлювалися гачки-ковтунці на малу провесінню рибу; там стільки скарбів дитинства! наприклад, збоку від нічліжного, застеленого картатим рядном, сіна стояв бутлик з вишневою наливкою, аж легкий хміль досі пробуджує будь-де, і тихий, мов виплаканий, вгадуєш по людях сліди родинної благодаті, немов душа надлітала ночувати туди, де причілкове вікно затикнуте цегейковою шубкою з витертими біля гудзиків латками і попелястим підбоям, таким збуджено радісним, зимово рідним, близьким, що горло тисне судома, тисне шаліком, яким мама пов'язувала під настовбурчений, аж клаповухий, комір пахуче теплої, вгрітої коло духовки шуби; там до світання душа ховається і відтерпає в рукаві, доточеному з обрізаної поли на четверту школярську зиму: душа пізні повертається звідти, від ящика з інструментами, якими нічого майструвати, від бутля з п'ятьма засохлими вишнями на денці, обтріпує густий і сверблячий пил радіактивного горища і надлітає до володаря, що ось прокинувся в чужій хаті, встає, пригадує себе, перехилці ковтає воду з чужого відра, дивиться, довго вивчає довгобразе віддзеркалення на емалірованому дні — і на солодку й жахливу мить відчувається втраченим; та щось пригадує і вмиває лице — йому йти на люди.

Розказати про диво вибляклій спаралізованій тітоньці, що обмощена ватною ковдрою сиділа в кріслі на веранді і прохолода виноградного затінку була приємна їй;

розгомонілись, хвора попросила надвезти з міста богослужбових книг, обіцялися церкву відбудувати, саме життя починається, новини благі і так мене підкосило, якщо будеш там, поклонися за немічну тілом рабу Господню, там імена знають, святе спасибі, що зайшов, і пресвяті заступники тобі назустріч в дорогах; присутність невимовної, співчутливої, урочисто радісної ясноти і за кожним словом побільшення власної віри складали повне відчуття того, що хтось інший в ньому розказує замість нього, бере правильну інтонацію, відкидає розгубленість, сором — і невидимий ясний струм племіпився між слухачем і речником. Двоє рибалок із донками й пляшкою недопитого "кагору" дибали в напрямку верб, від діравого целофанового кулька пахло порізаною на рівні кусочки макухою, рукави болоньєвих курток лосніли засохлим риб'ячим слизом, осьо ковтнемо і замаскуємось, куди нам страховка, ми й так страшні. На якісь чверть години замжичило, а після дощу сонячно запахло втрамбованою дорогою, чистим простором, травами; в річці виплескувались голодні щуки; останні городи, останній поворот — і степ простилається як постріл. Старий комбайнер в окулярах на лобі, плакатно сидючи на вгрузлому в землю колесі, розімне обмазученими нігтями сигарету і, долаючи люті, зведе розмову на загальне: які люди? ніхто не годен! я так рішив, треба поспалювать гроші, — грошва народ точить! мене гроші не муляли до тринадцяти літ, а курнути охота, то по кублах натиру яєць — і до Мошка в кооперацію; от тобі й сигарети; було обкурися так, аж очиці вилуплю і ригаю в канаві; вже парубком іду на станцію, мати гукає, на десять копійок; дорослий вже, накатався на каруселі, квасу випив і три копійки додому в кулаці приніс, о! а зараз і грошей, як насрано, але то получку не видають, то піди шось купи на неї; ти, якщо кариспандент, то запиши, запиши в папку і пропічатай там: гроші треба знічтожити, від ніх все горе. На хуторі жилим виглядало одне подвір'я; мослакуватий, статурний дід обтрусив на колінах тирсу, обтер шию підкладкою картуза, ловко, бочком застрибнув на пилораму і сперся на важкі, мов дишла, руки; син на мотоциклі розбився, триста виклади, старій на поминки двісті п'ятдесят угати, та ще медальйони обом на хрести замовив, по червінцю, смерть, брате, і без страхування, дорога, дорога-а! переб'ється, вина потягнеш? випили виноградного, дід подобрів, хляснув себе по матні, крутнувся під повітку, довго порпався там і виніс замотану ганчір'ям шаблюку й гармошку з полатаними міхами; скажу, зараз мона, я в Нестора Івановича денщиком воював; ох, він любив мене! пацаном підібрали, я на скаку під конем "яблучко" врізати міг, батько, нехай там царствується йому, аж сльозу витре і цепку золоту подарить, в голодовку в торгсин заніс, одратувався; глянь! дід миттю розувся і ремені гармошки на ноги натягнув, і як врізав зальотницьку, виставивши коліна і перебираючи пальцями по басах! за це тре було випити; раптом на паркан вилетів червоний півень, діда спершу зціпило, потім, ех, як підкине — не дивлячись, за руків'я шаблюки схопись, труснув нею, скидаючи шмаття, і кошачим присядом кинувсь на птицю: бей красних! реж сучню! і з переможним виглядом під самісінький ніс підставив мені кров і райдужну пір'їну на кінчику леза.

Добряче підхмелений прибивсь на ночівлю: відразу з сіней шибонуло важким,

нудотним, застояним смородом сечі й зотлілих гуньок, брудної підлоги, ліків, збраженого кисляку в банках: над топчаном звелася на лікоть одутла, безвиразного віку, хазяйка; так нервчала, нервчала, що вже не прийдете, рубель мені хіба лишній? оце злягла, стеліться в другій половині хати; дух непровітреної нічліжки і вовчий нутрянний сап вигнань за відгородкою збрякли так, що мусів кропити подушку одеколоном; вікна знадвору були наглухо забиті віконницями; заснув каменем і прокинувся від вовтузняви за занавіскою, пізнав голос поварихи з їдальні і цигана, що на майдані торгував рондолевими скарбами, — на розкладному стільчику стояла валізка, а там на чорному оксамиті блискотіли обручки, хрестики, перстні, — чоловік, гризнувши скло, зубами відкривав пляшку, випльовував корка під стіну, жінка, біліючи смальцем лопаток, розстебала бюстгалтер, місяць синіми водоростями сочився крізь шпарини віконниць, вони пили з горла, вкривалися покривалом і безсловесно, затято ділили дерев'яну пристрасть на широкому ослоні; мовчки затихали, як боксери однакової ваги і сили, відкашлювались, сопли повільніше; по фіранці плигали одсвіти, коли циган прикурював і запихав сірничину в коробку; затягувався, кректав, різко затоптував недокурка п'ятою; іді суда; більш не можу, вся в синяках прийду; я потвоєму миршавий тракторіст-безручко, на випий і пайді суда, тоже мені. Облягла тісна задуха, сил бракувало просто встати й піти, якась кошмарність запахів, звуків, тіл ворохобилась, паралізувала волю; а вдосвіта від гостей сіріла лиш пачка "Ватри" на підвіконнику, на електроплитці в пательні танув шматок маргарину, і тітка, схибнувши нечесану голову до плеча, розбивала яйце об ребро сковорідки, кляла з моїм приходом цигана; забив памороки, пусти й пусти, та нема де! я де-небудь; на п'ятьорку роздобрився, а в самого, собаки, фальшивого золота повен чамойдан, певно й міліцію всю скупив, лазить тут, зарізяка, мусила впустити; може й тебе висватати, з того боку веранди аптекарша молодюсінька живе, негуляна, посидюча, думай; мені як прийшлося: Філька, перший мій, носив портупею, брагу, самогонку трусив, зайде та, як здоров живеш, води попросить; всі вже вкурсе, якої води йому, — на! повну квартиру перекинув, обтерся, спасібнув і далі тиняється неснідамши, рак заробляє; правда ще перед тим перевели в їздові, з хати виносити почав, біла його потроху, хіба pomoже, перебрався на цвинтар, ну, думаю, здихалась, так осетин до мене пристав, судимий сам, хазяїн, не пив, не лаявсь, місяць, побився з дурним сусідом, посадили; які він пісьма писав мені! які привіти слав! коли замовкнув, нема й нема; їду я туди, та й далеко їду, кажуть, розстріляли, забив начальника; я так знервчала, відтоді й ноги підкошує; листка передали, де могила; він же й пальцем мене не вдарив, і не обсварив, і красивий, здоровий, так знервчала, так знервчала, їсти що попало почала, розтовстіла вся і до людей перестала посміхатись; дали групу, пускаю квартирантів; от тобі й маєш, був один чоловік і нема, було щастя й здиміло, то не обманеш? прийдеш сьогодні? краще купи щось на того рубля, сама не доб'юся до лавки: приходь сину, баба вмере, з того світу подякує.

Крейдяна тасьма дороги оповивала заквітчані безсмертником кам'яні горби, простір був неозорий, особливо, коли збочити і ступати самим краєм балки; вужі

вистромляли голови з колючкастих затінків глоду, на дні обов'язково сизіє криничка, найти стежку, зійти, долонями впертися в гарячий камінь і пити, напиватись, ще пити, доки зсудомить дух, а потім, присівши збоку, з холодним спокоєм і розумінням дивитись на зжовклі вигорілі чагарники вздовж тіснини, куди закинуте здалеку, сівке зерно падало для порятунку і в безвітряній, затиснутій степом, улоговині прогризало свою щілину, вкорінювалось серед інших, давно осідлих втікачів, терпіло повені, зливу, люті степові наслання і, чіпляючись за останнє, гинуло; села траплялися бідні, люди прискіпливі, злі — лазить, старцює, ґевал! заліз би ти заживо в яму! так слово за слово зчіпився з молодим солдафоном у кітелі наопашки, той за ножа, а біля хлівчика стояли вила, так пострибали один перед одним, охолонули, за малу крихту не загубивши душі; потім хотів скупатися, але так били дрижаки, що думав, накриє судома, згадав біблійний рядок про свиню, що повертається в свою блювотину, так і чоловік прилазить до минулих своїх гріхів; всюди підступ, прокльон, чорнослів'я, зневіра; чи й справді неможливо рятувати водночас великий світ і єдину душу? і ні смиренності голуба, ані розуму змії, — тлін безвільний! раб власного праху! так запроста тебе діткни і стаєш ще гіршим, ніж вчора; невже всі дороги тільки шлях каяття? тримайсь подалі від гордині й сили; покинь просторікувати про Диво і розкидати не своє, де попало; щоб вони не попрали ногами своїми і, обернувшись, не розтерзали вас; так все зчервивіло! і, мов на потвердження того, на котромусь дворі на перекинутому відрісидів заголений до пояса, посічений вавками по всьому тілі, не то чоловік, не то жінка, безбородий, окоренкуватий, міцний, на спині пластирем біліла незасмаглість од ліфчика, груди, як сальтисони, вираз очей нахрапистий і водночасне слюданий, блядський; на розмочаленій колодці перед ним лежав пучок колосків пшениці, вівса і жита; вистукав зерна, взяв чайник і прикладав пучок до рани, поливаючи його теплою водою; тільки тоді обернув голову, зітхнув і витиснув з себе якийсь аж заплаканий голос: чо ти скалися? гемофродіт я, ось загниваю, п'яти болять, "волос" завівся, в річці під шкуру залазить, от сижу і випарюю, часа за два вилізуть, тонюні такі черв'ячки, і понамотуються на колосся; одна ранка заживе, а десять гноїться, то знов буду парити; скільки всередині тіх зародків є, хвороба їх знає; думаєш допоможе? — будемо сподіватись, — принеси хоч води з літньої кухні, там на газу гріється; закрутив балона, приніс відро, подумки помолився за хворого і вже за хвірткою, повертаючи дерев'яну закривку на стовпі, здригнувся; як від великої образи плач хоронивсь на безпорадному подвір'ї.

І розмірковуючи, — коли ображає здоров'я, що казати про дух, — ішов краєм серпня над осокою берега; різуче безсилля, як щітка в глинянику, терлося в грудях, сонце в оранжеві промоїни хмар заосочувало дорогу на косогорі, гостро пахнула хутірська тиша; сплетений з красноталу курінь, вода з умивальника цокає в латунний тазик, під листям жаріють порічки, кіт простягнувся на теплій шиферній покрівлі собачої буди, на лаві макітра з малосольними огірками і молодим часником, окремо купую зсипані стручки квасолі, біля повітки пустирно влежується купа потрухлих штахет і дров, двері веранди прочинені; вийде запнута трауром літня жінка, під пахвою альбом; думала, ви фотограф; кого тут страхувати, людино добра; осьо син, город

зарізавав, операцію так зробили, ось дочка, йшла з випускного вечора, напали, пробували згвалтувати, вісім дірок отв'ортокою зробили в голові; тепіро з молодих мало хто свею смертю мре; хотіла портрета замовити, щоб разом сиділи, кажуть, так мона, тутай ходили недавно, мене десь не було, принесуть людям то й собі попрошу, наказувала сусідам, то виходить це не ви, може молока вип'єте? і, гортаючи перекладені сліпим білим папером альбомні сторінки, подумав, скільки біди кругом, від одного співчуття пора вже втратити дар безсилої мови; коли жінка з осклілими очима пішла заносити альбом, з боку городу вродилась баба і сперлася на граблище: йди собі, йди, хіба не бач, вона хвора, з больниці недавно вийшла, негодні ми й здохнути, шо від нас треба? глянув на запавутинену під кущем перелок кошівку, на курячі кублиська по дворі, на мертві цвинтарні квіти за рамою подвійного вікна, вклонився вибачливо і вийшов геть. Простуючи навмання, думав, що від грушівського вечора поза власною волею отримав новий зір: надивлятись на смуток очима старця, що раніше по селах збирав одержу покійників, відбирати зболений жаль — хоча б одній душі мусить же полегшати від цього. Доцвітала гірчиця і бджоли несли з глухої кропиви мед; на вбитому в стіну хліва цвяхові висіло коромисло, витягуючи спраглу, аж здерев'янілу, шию до води; дядько скаржився, що хліба по два бухінці на руки дають, комбікормів не виписують, сінокіс вигорів, мусів корівчину спродати, а без молока зле, водички нахлебщися, виднуй-но за баранкою в полі; на веранді сиділа повнолиця, запухла, з хворобливою посмішкою дівчина, ледь розтуляючи губи, злякано й підозріло запитала, — а мені дасте? а звідки ви? а в нас повітка згоріло, як я маненькою була, правда, тат, я надірвалася криком; ховаючи віспу опіків, тісніш зав'язувала на підборідді вилинялу, як цементний пил, стару бабську хустку; дядько сів біля рейки і взявся склепувати погнуті дужечки від суконного картуза, якомсь миттю забувши про гостя. На вулиці в прохил брами визиркувала баба-сусідка; ти не перепись робиш? а не на вугле записуєш? не? то яку ти біду тут робиш? а-а, ну то прохось собі далі, я від смерті застрахована, я не буду вмирати, аж до судного дня, побачте! сто з лишнім год живу і при своїй пам'яті, ти десь чув таке? сама себе обхожу, по хліб хожу, города копаю, нее, я не можу так по бумажці вмерти; рано ше. В просторій, непросмерджений кислим пивом — на жнива заборонили — сільській ідальні піймав себе на тому, що піджартовує з буфетницею, з лагідним окриком забалакує до поварих, почувається вільно, розкуто, впевнено, так, як це приємно бачити простій людині, і пригадував себе малим, коли, потопаючи, з відчаю гріб наосліп, і ліктями й коліньми водночас впирався в звичний, піщано твердий, неймовірно привільний беріг.

Творець і дорога вдихали в простолюдина силу володаря, князя, вже одним дарунком нагадуючи про спокій пожертв, бо хто по-князівськи мав, той і княжо втрачає: знані, відчутні, сходжені степи з солом'яним вихором і полохливою отарою на узбоччі розрівняної грейдером ґрунтівки, підкову на нічіїх воротах, сподівання зустрічі, в'яль незрізаних букетів по смерклих дворах, самотність, криваво вишневий кашель неба, чіткий гуркіт поїзда, що поближчалим громом коліс нагонить

передгрозяну задуху, на перегоні будку обхідника з обвітреної червоної цегли, а навкруг ні куща, ні дерева, зате кличуть і зманюють вікна скирд на геть присмерклій ріллі до обрію, плач перепілки за розораним гніздом, давно покинутим, вічно ріднім, черствий хліб, викинутий цуценят на пляжі, там спав одягнутий під грибком за три години до автобуса, прокидався од зміни тіні, розбивав об коліно кавуна, вигризав серцевину і йшов вмиватися в жалкому, аж дзигоніло в скронях, безвітрі; на вокзалі побачити й втратити красуню за кригою ресторанного вікна, раптову тишу і скигління випитого, зацілованого помадою скла, офіціант проти світла витирає серветкою малинові, як вирвате звірине серце, фужери; запізнитись, семафорна райдуга зшивається з пільмою шпал, чорним спектром поневіряння й всенічного погляду за вікно, двоє нас на вагон, провідник заціпнувся, п'є і оплакує колісну долю, останній рейс, там на пенсію, вгробила молодь, зливай воду! а зранку на кожному пероні сизим димком світатимуть кошики антонівки і пізніх слив, тітки в намисті з сушених абрикосів простягуватимуть кетяги винограду, їхні очі червоні на нужденному вітру, провідник зрозкошується на ящик пива і в'ялених два лящі, зло, відсторонено, гордо, з неспіхом народного трибуна зайде в свій вагон і прямо в тамбурі засмокче першу пляшку; де-небудь, але ближче до вечора зустріти старого мисливця з одностволкою на шпагаті, цуцик лащить йому об широку халяву складеного забродського чобота, дід прикурює, пробує приємну вагу крижня і двох лисух в ягтдаші, притримує ліктем приклада, все одно буцає ним об велосипедну раму, їде, знагла з тополі шибуляє сова, виставивши пазурі на собаку, той підстрибує на задніх лапах і моторошно, тонко скавчить, дід прикладається з одної руки, постріл, совине пір'я вкупі з димком тане над зарослим кар'єром; вечоріє, малі рибалки крадуть моркву на полі і притьмом біжать до вудок (ще б висмикнути по карасикові) сидять, шуляться, піднімають коміри сорочок, а темрява й комарнота неблаганно заливає білі поплавки й молочні всередині бідончики, — тільки й світла край світу! вдвох з побитим бродягою впросити сторожа автовокзалу, щоб пустив на нічліг, на диво минеться без чвертки, розірвали кільце кров'яної ковбаси, давилися черствими пиріжками, пили і вмивалися тухлою водою з-під крана, і сирітський сон на дермантинових лавах, — липучках зневаги, — був справжнім щастям; примарилось, що взяв відпустку додому, під дощем кисло дубове брусся на новий хліб, помалу з хати вищезла вільгість пустки і поселилась чистота спогадів, самотини; завезли і черепицю, каміння на фундамент лежало предковічно, заросле бур'яном, вночі там похоркував, пробує знайти поживу, цілий їжачиній виводок, гарбузяне гудиння переповзло через купу дерева, майстри того літа приходили якось відчепно, радили щоб підсохло, ділились махоркою і чутками про можливе виселення; зранку, коли ще спав, сусідські кури обдовбували стіну хати, спросоння причувався стук нежданих гостей, сам собі нагадував нічого не винну світові лялечку під корою, та варто розплющитись — і з відтуленого вікна сонце засліпленим від крововиливу дятлом проштрикне груди; доцвітала квасоля, гарбузяні вусики кільчилися на обаполах і переплели всенький город, так заснували грядки, що мусив вилами стинати хаші, аби викопати пару картоплин; тиша той рік панувала така, що

чувся цокіт колорадських жуків об причілок хати, потім шкреблись по стежці, біля порогу обліплювали пару картопляних бубирішків і куцу лушпайок, апетит мали такий, ніби затялись пожерти землю; забобонний перед сліпою навалою, насланням, боявся їх душити і щообід задобрював, залишаючи неприбраним свіже лушпиння; від жовтизни окропу займалась осінь, а ми так і не прив'язали букета на зводинах хліва — і подих вола не теплітиме над довгожданними яслами, і пророча зоря десь інде й пізніш гарбузяними сурмами звістує новину — літо завмирало вкупі з невтомністю короїда; під вижовклим листям, як під хвартухами, важкі гарбузи округлювались і тверділи страхом чорнобильських породіль; і все було марно.

Готель серед барачного висілку; ще попробуй туди поселись, без відрядження і без посвідки; попробуй впросись на постій в тюремного вигляду номер з покривалами на ліжках, як засмальцьовані клейонки; від теплої крові вмовлянь адміністраторка по-вампірськи добре; в передчутті житла день мине без пригод, а на ніч вривається худий, подібний на підлітка пристарок на покручених, взутих у подерті кеди, ногах, зіпреться на акацієву клюку, гляне на вішалку, мовчки постоїть, тоді скине й повісять засалену, — такими трактористи застеляють сидушки, — без жодного гудзика кухвайку на цвях в узголів'ї ліжка і простягнеться одягнений; дістати похідного кип'ятильника, благодійника всіх бродяг, запропонувати сусідові чаю, печива; він по-дівочому знітиться, посміхнеться, розкаже, що приїхав спродати п'ять десятків яєць і випити пива, інвалід, коло мами живу, сумку в тьотки в концурці поставив; коли часом бійка, щоб яйця не потовкли, автобусники сп'яну дуріють. За розмовою нагодився і третій нічліжник, браконьєр, обвітрений, чорновусий, з мішком байбачиних шкур під пахвою; смердонуло скотомогильником; балачка звернула на відоме, де б випити? я відмовився, попросив на вахті шматочок господарського мила і провулками збіг до річки; вода ледь туманіла, десь далеко ляскав по соші гусеничний трактор, підпалюючи фарами стерню, ніч невидимо й гостро лемешами холодила повітря, віяло кукурудзинням, крайнебо крилатіло, вечір ситим крижнем свистів на рогазою; відлітала і пам'ять, думалось, що більш не знатимеш потрясінь, ситцево шелестіла хвиля об гальку, на протилежному березі по стінах човнової сторожки виблискувало багаття, темрява так згустіла, що людей не було видно; кров молодило щось одомашнене, схоже на мрію і любов, мокрий пісок, здавалось, крижиною трісне під ступнями, проте вода лащилась тепліше від літепла дитинства, в тонких струменях бринів струнний спів, настрій невимовного з долин і витоків річки, настрій того, що мало впам'ятатись і дозволити інший відлік: коли пірнав, дістаючи витягнутими руками дно, течія приховувала свою морозну глибинність і виштовхувала на поверхню; дух забивало розтривогою, криком нічних птахів, весільний келишок бакена погойдувався на туманному обрусі і випліскував на скали дивотворне вино — густе, непродихне, мов з галілейських медів, повітря хотів запивати сльозами благоговіння й подяки; дим від городу наніс комарів, я накинув сорочку, розчісавсь п'ятірнею і пішов на світло готелю; ледь поскрипувала колодязьна корба, і молодиця з відром вже подаленіла за хвірткою; в готелі тітка дрімала за відсунутим фанерним віконцем, не відриваючи голови від схрещених рук, попросила

заціпнути двері, клямка заледве трималась на розхилитаному гвіздку; коли прочинив кімнату, то спіткнувся об вигасаючу образу пристарка: цить! від ліхтаря знадвору сріблів корок графина на тьмяному столі, з-під подушки браконьєра визиркував ріг мішка, смерділо недокурками, що загасли в консерві, убогий потягнувнись під кухвайкою і подав голос пискляти, я на тебе сердитий! браконьєр, радий слухачеві, недобре гигикнув; чуєш, як там тебе, це криве одоробло підбивало мене на прямим гомосексуалізм, якусь півлітру достало, мені на один зуб якраз, випили, то оказується — його колишній завбиткомбінатом, грузиняка з тельбом, як цистерна, розтлив, розбестив, того зняли, а цей не дасть попару, яєць по селі накраде, тут продасть і шукає, хто б його вжучив, от бобік нещасний, от мразь! каліка мовчки сопів, налапав під ліжком палицю, затих, здавалось, заснув, тоді забалакав і моторошно стало; тільки спитався, а він з кулаками, козирний! похвицався б ти на ногах викручених, мому братові до війни бобер п'яту й сухожилля вигриз, голод не цьотка, довбали того бобряку кільками і хвятьнуй різаком, там зубиська, сам знаєш, мати як побачила, то походила, походила і мене на сьомому місяці привела, в череві викрутило суглоби і виріс я обезножілий; нужда збезчестила; тепер і автобусники поробились злі, чорта з два тобі підкинуть в область; канхвет, всяких наїдків понакладають на вокзалі, а як празнік, то, канешно, під церквою лафа, найлучче давали мішкові, без ніг і без рук один, де потіряв, не розкаже, обрубок на шляпу покаже, — зганяй, браток, — пару вина принесу, заллю йому в глотку, сидимо, балюємо, ходять, спідницями крутять, а хіба гляне котра; одну обригану за огорою впрошував, погидувала, зараза, так і не попробував; хана мені, мати здоми вигонить, сусід плює, думав яйця продати, напитися і підчепити себе тамо скраю лісу, де гойдалка; не знаю тепер, може на зиму попрошуся в дом престарєлих, там і мішок той зимує; чи то живий? раптово, як у всіх знедолених, голос його притих і за хвилину лиш тихе посапування виказувало його присутність. Браконьєр закурив, поставив собі консерву на груди і, лежачи горілиць, збивав туди попіл і, нітрохи не схвилюваний почутим, завів своє — про третю жінку, про полювання, про витравлених хлібними м'якушами з аміаком байбаків (вилазять з нори, як миленькі!), про асфальтування дороги, про колгосп, звідки, скажу тобі мона вдоїти ще і помідор, і порося, і картоплі, наш бригадир ковтне з головою і всьо путьом, нас десять рил, скільки світу об'їхали, кругом почот і повага месного насілення! в битовці свій самогонний апарат, замість дрожжів беремо томатну пасту, цукор народ приносить, і на вечір пішла й поїхала, нема одбою, і старі й молоді, і молодиці, і хроніки, танці під магнітофон, жизь — маліна; це за пастою послали, продам шкури, куплю, зробим останню гоночку і так загуляєм, так шабашку обмиємо! приходить і ти, я адрес оставлю, мене питаєш, там всяк тобі скаже! поставив консерву на підлогу, поправив мішка, ліг на бік — по кімнаті плив оцтовий запах шкур і невтомного хижацтва. Тільки встиг подумати — отакі вони скрізь, знають, де вкрати, де вбити, де втекти, де пересидіти, де виїхати на ближньому — як сон кинув у глибоченне провалля, куди ні ангели не долітають, ні власні схлипи; летів цілу непритомну вічність, завмер на льоту, хотів зрушити вгору, тіло ватніло і розсівалось, як сніг, і враз осонцена

сліпота, ніби з рогатки влучили в око, вмила мозок пробудженням. На вулиці тарабаніла підвода з молочними бідонами, готель був порожній, навіть тітки десь не було, паспорт відкрито лежав на столику, — простягни руку й бери; каліка в кухайці сидів під колонами кінотеатру, на лопухові лежало з десяток яєць, час від часу він послинював їх і витирав об сорочку, чухав рідку болотяну щетину на вилицях; поряд лежала й шапка; дехто з перехожих кидав копійки, дехто вітався; його тут знали, мені совість підказувала сісти поряд і розказати щось душєратівне, та він випередив: чо' нажабився? іч, морду надув, солідняк, жалільник, одійди, бо зміряю ключкою! криві клешні сірпались, як то їх викрутили вдруге, на правому кедові бракувало підошви і великий палець чорнів лопатистим нігтем на неприродньо білій, поточеній грибком, нозі. Мені дорога була на телеграф, щоб переслати назбирані за страхування гроші; мені залишалося думати, що сором найупертіший ворог добра і дієвих сил моїх заледве вистає, аби в собі зберегти святиню.

За асфальтовою тасьмою, за оранжєвим понизинним ліском видніли крейдяні гори — там хутір нагадував перекинуте буслине гніздо, жінка гортала на колінах книгу "Отруйні гриби", в тазику шляпками доверху лежали піддубці, опеньки, краснюки, дрімав на лезі ножа слимак; по берегах холодніло: ріка на зиму висмоктувала рештки тепла, щоб гріти під льодом рибу; поснули в гумових човнах рибалки, прокидались од звуку катера і перекидали знесені хвилиєю поплавки, день сонячний, але риба вже одійшла на глибини; сторож у подертому летнику і каракулевому картузі оброшує кирзакі на приріччі, довго зирить на полум'я горобини, на дикого голуба з підстреленим обвислим крилом на дроті, притискає до щоки приклад рушницї, проте й піднята за ліловий дзьоб здобич побільшує нудьгу, йому нікуди притулитись, завербований на сезон, хоча б чарку піднесли за оцього кавуна; на пісках поменшало засмаглої дівочої вроди; давно знаходив на прим'ятій лободі за вербами то розірваний золотий ланцюжок, то шлюбну, заважку для вільного пальця, обручку? поодаль на горбі п'є й нікого не підпускає ображений молодий пастух, череда лежить на траві, вітер загоює гедзині укуси, пастух закушує яблуком і після четвертого ковтка подобріло думає, що одна просила вколоти дров, зайду-но вечором, лине з наперсток, а там побачим; після сьомого сьорбка думає, чи не гукнути сторожа, придурня завербованого, та ну його, ще смальне з одностволки, вимочуй сіль тоді, ото пече мабуть, от ізвірг, по чомусь же стріляє! голова мене, бач, сповідав за п'янку, такий розумний, ставай сам гній качати — і пашол ти! міліція явилась сходу, глянули, покрутили носами, не, йому тут гірш, ніж на сутках, буде! оце череду за матір одпасу і завтра в район на пиво, нехай повкалують без мене, нехай; од такого всього жив, жив я і спився. Зрештою на косогір вибейхався гурт мисливців, у всьому брезентовому, заброджені попід пахви, охмелілий від крові ягдтер'єр підстрибом лучить одгризти лапу качки, притороченої до повного ягтдаша, скавулить, знов плигає, здригається в повітрі, щоб дотягтись в солодкій судомі, і зо зла клацає муху, і біжить нюшкувати імлу, що нагадує димок пострілів; сірники відсиріли, гукають сторожа, той приносить дві дині на витягнутих руках, скибкує тонко, наловчено, власним складаним ножиком, і

вперше за цілий день посміхається рідкими прокуреними зубами, слухає теплий плескіт на денцях фляг; всі затихають. Поромник б'є молотком об рейку, здригаєшся, ждучи перевозу на березі й поглядом попрощавшись із випадковими стрічними, — осінь, побережній пісок, на схилах горбів необжиті і забур'янені лисячі нори, на безлистих вгорі тополях чорнота покинутих кубел, — тобі легше, бо й ти не маєш де прихилити голову; кортить зістрибнути на плаву, хоча й нічогісінького не забув там, позаду; лиш круча пустельна і зустрічі рідкі; перепливи за так, поромник збирає мідяки тільки за перевіз транспорту, сходи, замість мита в дорогах сплачуй і забувай імена шкільних друзів, себе маленького на фотографії; іди навмання, через балку, знову глід, знову терен, знов заглушене на камінні зерно, на ґрунтівці оббери колючки на холошах, минай худі, чорні соняшники на потрісканих стовбурах, наче юрба за покійником звернені в один бік, — ось стоїмо погибельним урожаєм, мертвіші мертвих, посіяні завідчепно й тому позбавлені доброго плода, нам зсудомило в'язи від бескінечних обертань, світило лукаве, поклич володарів дбайливого ножа, ми прагнем дати засів, перш ніж згниєм навстоячки під шал сльоти і впадемо на радісний ляк пацюччя, — мов натовп сажотрусів на зачумленому обійсті, зверхньо, з ворожістю приречених проводив поглядами подорожнього і тісніше, похнюплено збивався докупи; коли попутка підкинула в райцентр, безпричинно розбитий, втомлений опустився на лаву за кінотеатром, дорідня жінка прикривала двері телефонної будки, спиною притулялась до вибитого вікна і голосніше кричала: тьотькать, ви зараз впадете, прийшов сьогодні рано, одьожа в сумці, носки в газету замотані, виймає пів-бутельки самогону, каже, я твій навікі, люблю її і не знаю, як жити, але прийшов навікі, вбий мене; кажу йому, можеш іти, як душа лежить туди, я тобі не зміняла нікада; не, каже, тобі на роботу скоро, ну роздягнися, чуїте, тьотькать, все як в людей; він і заявляє, ходім туди, пїтьдісят рублей забув там, не покидати ж, ключа маю, а вона торгує якраз; столи завалено голубцями, ковбасами, копченим сиром, одмічали шось, каже не чіпай, я покропив його діхлофосом, нехай жере, падла ненажерна, мені то шо, нехай, заглянула, чуїте, тьотькать, у шафу, куди їй до мене братись, пару шмоток, шубка, пальтечко з норковим коміром, лахудра, тай все тобі, а-нехлюя-видно, стільки посуду немилої, сміття по кутках, шо ти хоч, одні хахалі на умі, ну, думаю, найшов на кого проміняти, казюл, а він мені, роздягнись, дай ізнасілюю тебе тутай, от дурний, от; беру, скидаю плаття через голову, він туди, чуїте, тьотькать, коли дзинь у дверях, от і дождались! поки вдяглась та в ванну, те лахудрище вдерлось і на кухню, ах так! ах ти прастітут подзаборний! ти сюди сучок зводиш! а я шасть та за двері, вона слідом, не тронь, кричу, я мать їво дітей, а ти хто? чуїте, тьотькать, сьогодні в гості заходьте, замилуетесь ним, ага, десь на пів-восьмої, оддыхає, ну я пішла на роботу, ага, такий добрий, хоч до болячки клади, то приходьте.

Край розчахнутого подвір'я на купі піску бавилося дівча з чистим, на диво розумним поглядом — йдучи в їдальню "пеемка", забрів до цього провулку, попереду і є ржавіла випалена гасом трава — горло зненацька обтиснуло налигачем і, щоб продихнути мить, обіззався: маму виглядаєш? не, жду літаючу тарілку, наш тато

вернувся, мама така рада, а я, коли виросту, не буду гуляти, мене тарілка до хлопчика віднесе; нас потім вивезли на машині, він слабів, він добрий, лікарі проколювали пальця і брали кров, потім нас привезли, біля села повикорчовували дерева, ми гралися на пенях, там коріння догори дригалом, хлопці вкрали в хімкабінеті банку ртуті і банку фосфору, старші дівчатка на нашому весіллі вінків наплели, ми підпалювали фосфор і ганяли ртутне намисто по соші; коли військові машини зірвали таке пилючисько, поза селом тягнули колючий дріт — і тинятись там заборонено: на продовженому дні нам сказали про радіацію і про гриби, і про ліс, і чорниці, і про квітки всякі, і куди не мона заходити, а нам клопоту мало, аби допасти до викорчуваних пенків: той нагадує вовка, той медведя, той казкового змія; і почнемо в сховки гуляти! мій хлопчик завсіди за мною бігав, мене шукав, такий хитрунчик, нору під корінням виграв, затулиться дерном і знайди його; він мене знаходив, я його ні; потім поженились і разом сиділи, вгорі бігають, гукають, а нас немає, і знов тягали по лікарях; багацько людей виїзжало; ми гасали по пустках, настигали в нору повно годинників, там понакручуєм і як почнемо дзвонити, от потіха; приїхали такі гребучі машини і всі пенки зарили, нас вивезли; дядь, може ви бачили, такий білявенький хлопчик, тихий, мусіла сама заступатись за нього, такий смішний, викапаний Чіполіно; за нашим селом сідала залізна тарілка, люди повиходили і до нас, хлопці там череду пасли, повтікали, а я б сама попросилась, дядьочку, голубчику, я б за ноги хапала, щоб хлопчика привезли назад, досі виздоровів, бо кашляв сильно, марнів на очах, принесла йому яблук, його ж нема — і погратися ні з ким; мати каже, всі чоловічі вибрики од безділля, сьогодні присунувся, сьогодні наскликають гостей, питимуть, щоб радіацію вивести; дурні, що ти скажеш; а чо' це ви ходите? така папка гарнюща; знов переписуєте, кого виселяти; кого дояркою, кого шохвером; старіх менше жалували покупці, золоті гори приносили, худобу просили забити, то й батько поїхав на виглядини, мати волосся на собі рвала, нема й нема, втік та й годі, та ж не, приїхав, довольний, машиною камандує, задом прямо під поріг підїхала, вдежу на кузов покидали, поганяй, кричить; нам виписали теличку і двоє поросят; поки бур'янцю наскубу, поки покришу до лавки, скроні розламує і вся голова закопаними будильниками гуде; на безкрівному дитячому лиці проступав жорстокий дорослий сум, терпляча безнадія; один замурзаний бантик звисвся на вухо, на підмізинці сріблїла тонка, вмуляна в шкіру обручка; під час розповіді вона босою ногою нагортала на ногу теплий пісок і забувала про мою присутність; старече в розмові проступало, як креозот на побілених стінах нової, стуленої з залізничних шпал, хати; пісок, напевно, привезли на веранду, там вже залляли й фундамент, обживаються; подарував дівчинці складаного гребінця і календарика з лисом, звіддалік, минаючи куряву біля "пеемка", помахав рукою; вона притулила човником долоні до лица і підгукувала припутням на ясені, однаково нагрібаючи на змерзлі ступні пісок і вже забувши про мене.

Чоловіки в промаслених комбінезонах, посуваючи підноси, мовчки розгнали капустяний випар проти кухонного вікна; їсти перехотїлось; випив три склянки компоту і, обсмоктуючи вишневі кісточки, думав про ціанистий присмак зерен,

пригадував літо, коли ходив до дружки Сашка повз онкологічний корпус і морг, пахло соснами, протиприродньо, недобре віяло глицевим безсмертям лісу, щовечора в сірій прибудові світилося жовте вічко на манір автомата з газводою, над дахом височіла залізна драбина, так що діти з освітленого корпусу спускались до ній туди, на рівень другого поверху, і стрибали на милицях, сміялись; холоші в декого зав'язані вище коліна на вузель; раді своїй партизанщині, раді, що помогли одне одному й злізли гуртом, вони ховались за вентиляційними витяжками і безрукий малюк просив зав'язати ниткою надувну кулю з добродушним Віні-Пухом; світ дорослих, смерклі манівці людей, котрі проходили вниз, їх справедливо не захоплювали; там, на покрівлі, діти взнали радіактивне майбутнє, та голос няньки згукував по палатах, милиці болотяно чмокали об розігріту смолу, коло драбини здоровші підсаджували слабих, лізли слідом, тягнули цяцьки й причандали, а вгорі, проти освітленого вікна, сердито божилась, простягала назустріч руки, жінка в білому. Хтось нарадив пивні дріжжі, тоді взагалі рецепти чесалися на язиках, стільки зродилось медиків, ніби згідно теорії про історичну необхідність, — й ніхто нічого толком не знав, плелись святкові демонстрації, після яких охлос звично зцілявся вином і прокльонами владі, всі тішились, нікого ніщо не хапало, всі знали про потім, всі наживались останнім днем, тільки діти, засмоктані пекельною смолою, замолювали темряву на підмурівках ночі. Пив дріжжеві пігулки, в гостях у Тралі-Валі окілограмлювався недостояним яблучним вином, друг люб'язний затягувався дорогим димом, всідавсь на бічну колодку шкіряного фотеля, анекдотив; питають новобранці старшину — тарщпрапорщик, а кракаділі літають? нікак нет, атставіть! а комбат говорив...; да, канечно, вопшем, на самом деле, в ісключітельних случаях літають, но-о-о!!! токко в военное время, токко в стратегіческих целях і ніс-ко-ніс-ко! Вино збражилось і забивало подих під горлом, — було не до сміху, — животяку здуло на барабан, пробував струганути над унітазом, жовчна слина котилася, буцім скажений звір покусав, зір каламутнів, пекло і бульчало аж в носі; Сашко накручував двозначний номер, насилу лікарі відкачали, добре, що друг поїхав слідом, хотіли в медвитверезник здати, там би загнувсь без ніяких; друг не дав, нехай царствує, авантюрник чистої води і пам'яті; відтоді спогади про чорнобильське бражним повітрям розривали нутро, ні виблювати, ні позбутись пекучого спазму, так, якби хотів видерти з себе обвуглені стронцієві кістки; звідтоді кожне зітхання молило про порятунок, а він пролягав через втечу, через вимушену невсидючість, успадковану від діда й від батька, що з бабусею під сорок сьомий рік з кошиком старцював по селах; доки додому донесуть, картопля померзне, щось на кисіль подібне варили, знову йшли, за торбинку кукурудзи й обід цілий день чипуляли дрова, слізно дякували господині, — така добра; здебільшого і в хату не пускали, з порогу жалісно проспівують, перед вами старчиха проходила, ми все оддали, самі вже синієм, отамо за горбом багачі живуть, туди, туди йдіте; ми поверталися зранку, щоб на вечір дійти, в лісі, пронизаному осиковим холодом, мов судоною проклять, мерзла земля відлунювала кроки, наче хтось дибав назирці, ждав, коли пірнемо в гущавінь; попереду темнів ялинник і невидимим поводитирем м'яко гупали розпушені шишечки, оббиті рудими і галасливими птахами; на

сироїжках срібліла крига, загадувалось про весну, коли мона жувати смолисту соснову брость, бабця розказувала голосно, щоб розігнати мої страхи, як дати раду вовкові; лозину, та хльостку, та довгу, бери і не питай, як звати, а поміж вух обіясника, ну, пішов, собацюра приблудний, бо зніму ременя, залигаю, приведу в село, посажу на цеп, то-то заспіваєш печальної! мрія зоріла одна: про підводу з добрими лісниками, близькосільними, своїми; самі впізнають нас, самі тирговкнуть коней, глибше в сіно поховають сокири і до самого хутора розказуватимуть знов і знов, як вони нас злякалися на лісовій дорозі; ви ж, цьотко, знаєте, доброго не жди, ой, не жди, саме банди під вечір злазяться, ви ж чули, на тій неділі вирізали сім'ю, і досі не найшли, де там; і звірі й нелюди по чагарях, як жар у попелі, припишкнуть до пори в синьоморозному тумані. Склянки з розгризеними кісточками поставив на бляшаний підвіконник кухні; на вулиці затиснув носа перед цистерною з аміаком, лапнув голову, забіг до їдальні, прибиральниця вже міряла мого вилинялого обноса; знову ступив на замазучений гримотливий двір, і, киваючи на вітання незнайомих майстрів, що миттю зауважували мою папку, минув прохідну з простеленим впоперек дороги ланцюжищем, насупив брезентового каптура і потюпав на свою старцювальну роботу.

36

Вечір, дим стерновищ, світлінь погідна така, немов яснота і втома проллялись, розплескані, вкупі з теплим зерном на лопатах; від присмерклого току зароджував туман, гойдливе ліхтарне світло пахло кінською гривною, перелітними холодами, непродихністю висоти, в кожній зустрічі погляду, в кожному прощанні щоднісінський день світилась осінь і воля; зайці вже ночували на вгрітих польових дорогах і лис, пригинаючись, біг, петляв по стрімких слідах так замріяно, так невпевнено в собі, що шелепало сухе, вколесоване в землю кукурудзиння; від м'ятної роси повз канавою звір втрачав нюх, губився, м'яким щіткастим суглобом розчісував чорні вуса на морді, наморщивши носа, пчихав, неголосно, радо скавчав, мелясне світло ставка попахувало качинім пір'ям, сполохана на гречанищі перепілка губила й своє перо, ніде нікого, тільки загублений з кропивиною в зубах тувель зирить двома розшнурованими дірочками — пора бігти до скирди, там плодюча мишва теребить ячні колоски і невситимо попискує, як молоді на весіллі; а зранку старий, найстаріший в окрузі, мисливець на купу гички невдалік од води простелить таку ж стару, як земля, кухвайку, кунятиме, ждучи тяги, ані чиркне тобі, ані просвистить вгорі, дід розімне затерплого бока, прив'яже одностволку до велосипедної рами і, безнадійно дивлячись на сонячний обід, казатиме сам собі, анех воно западеться, поїду до жінок на городню бригаду, цибулю скубти, там мені весело, наспіваємось, дадуть п'ять рублів, чи зо центнер цибулі, найму пахунця за чекушку, допре в село, от і добренько. Всюди вже оселялась туга; це буде на запасних коліях розбитий шпаристий вагон, по кутках крейда, дошки смердять міндобривом; підстеляйся зривками паперових мішків і слухай репродукторне перемовляння над смерчеподібним світлом забутої станції; або крита черепицею будка скраю бурякового поля, стіни оббиті щитами соцзмагань, можна наносити соломи, одягнути два светри, покласти сумку під голову, довго тішитись

зорями й дитинством тиші навкруг; або звичайний навіс полустанку, дві дерев'яні лави, зеленкуватий, ніби з застоюної сечової ями, дощ проти ґратованого касового вікна, занавісочка блякла, ніч лосниться і пахле рушничним маслом; злігши на мокрий брезент, куняє вартовий на платформі, одсвіт буржуйки полощеться на стрижених головах і синіх майках солдатні, що оперлася на поперечку в дверях вагону; старослужбовці; чекають зупинок і нипають, де б що вкрати; або затишний райвідділ міліції, лапами підбитого крижня за вікном жовтіє обрій на спеку, одні розмови про полювання, скільки випили та забили лисух на відкритті, посіяв такого доброго повідка на собаку, хтось підбере, а то як, добре врізали, треба буде конфіскувати ружжо, в мому приклад гібені мамі тріснув; сокотять на подвір'ї кури, півень кігтиками цокає по ганку слідом за самим начальником "роведе", той приструнить надто хапливого сержантика, віддасть документи, запитає, що снилось, жито? а мені сінокіс, мабуть-то корова втелиться, да-а, хазяйство, брат, капітальне маю. Або ж випадковим пристанищем стане бездверний, покинутий хлівчик на околиці села, шашіль доточує трухле дерево, хату, по всьому видно, продали на знос, — і старий сніп маковиння послугує матрацом; або по-розбійному наглий, застелений сінною потертю, бетон під мостом, ставок обмілів і висох, тиша така, здається, чути як у траві ростуть печериці на греблі, цілонічно над латкою води схлипує прибита самотністю пташка і хочеться йти на далекий вогонь серед поля; зненацька злякає сова, що проти місячного неба широким крилом прорізала нішу мосту і пропала вкупі з писком ховраха в дзьобакові; слідом за прохолодою захочеш жити вічно, бути найменшим, як пил на шляхах, просто бути, долати час нездоланною любов'ю до милосердного поля, бути одним серед тих, що спільним серцем вдячні за милість розмови з Творцем, за одну ласку погляду на підпал стерновищ, де нікого з людей немає вже.

Богдан минув залізничний насип і, змівши листя з пенька, сів перепочити в посадці; над коліями нечутно бовталось марево, щекала переведена стрілка, диркотів підбивочний пристрій, яким робітники в оранжевих жилетках затрамбовували щебінку під шпали; від струсу поїзда по лісосмузі обсипалася й м'яко нахромлювалася на голки бурштинова алича, земля так повсюдно була встелена жовтомедовою гниллю, що й оси гули розгублено, з переситом; зненацька шемерхнуло за спиною і, озирнувшись, Богдан побачив лисого, з обдертим кінським лицем і загребує довгими руками, чоловіка; він повз навкарачки, тягнув каністру з потоптаними боками, помітив папку, пополотнів, відплюнувся згустком крові, мовчки, кивком підборіддя згодився на допомогу; старий дядьора, а крепкий, так стиснув під пахвою, так грудьми наліг на плече, думав, м'ясо на мені вирве, а сам заледве ногами володав; десь на мотоциклі розквасився чоловік; пробував запитати, мовчить і сопе, тоді щось налапав за пазухою, киданув, я тільки примітив на льоту невеличке свердельце і декілька дерев'яних чопів; дядько вицвиркнув крізь розпухлі губи, — ононо хата в провулку; на подвір'ї, обнесеному непроглядним парканом, нещасного вигляду жіночка так пронизливо і так тоскно верескнула "ко-о-олю", що чоловік з останніх сил випростався і тилом долоні затопив їй в лобешник, без оглядки на ойкання й дзвін розкиданих відер рвонув на себе

двері веранди, кинув каністру під лаву; вайлувато, медвежо, проте без п'яного одурства й сліпоти, почовп всередину хати, скрипнули ліжкові пружини і хазяйка, що було розпласталася замертво на порозі, сіла, намацала під стіною галоші, глянула на мою папку і, закусивши сиве злямчене пасмо, дременула на вулицю; згодом дочулись схлипи за густим кущем безу; дивні люди й предивна okazія! прикинув, звідки почати вичісування села, і зайшов у двір з куцохвостим, по-міському делікатним, підстриженим цуценям; веснянкуватий господар гострив наждачкою ножниці і також знічено глянув й заусміхався до папки, худою долонькою вказав на крісло, що зазвичай прикрашають зубопротезні кабінети; ви таршследуватіль, каюсь, що підглянув, привели цього лайдака, це канешно гуманно, але це такий льорака ледачий, що ніде статтю вписати, голий кримінал, позаторік вкратило мою ручну машинку; стриже як дихає; взяло й з кінцями; мені хоч плач, маю патента, стрижу і брию, не судім, не замечен, люди мною довольні, а цей, не можу змовчати, вже всю округу обікрав, знайте, на лісоторговому складі розвантажили сороковку, сторож влюлявся на найширшій досці, добра доска, така як стіл, з одної доски двоє дверей вийде, то лайдачисько ходив-ходив, ходив-ходив, здається бери любу, так не, виждав поїзда, підскакує, хапає, бідного сторожа кидає і ходу перед грузовим; це ж зверство! ви ж знаєте, він робить зчіплювачем, на "чмекалці" курсірує по станціях, думаєте, звідки він приплився? ясний перець, ви краще мого знаєте, але й нам докладують коєшо: вчора він морс на спиртзаводі точив, просвердлить дюрочку, каністру набере, заб'є чоппиком, шукай винного, все списують на коліхтів охорони! "чмекалка" собі манітрує, цистерни забрала, а бочки на рампі стоять; не вспів достати свердло, а сторожі усіх складів скопом та на нього, та за руки й ноги взяли, та гепнули з рампи об землю, а машиніст бачить лихе, та ходу звідти; оце він і приповз, беріть відпечатки пальців і в допру! це ж зверство, він всю родину свою закатавав, літом з'їхались дітки, а він, вибачайте, на туалетові замка почепив, буду ще чистити після вас! вони до мене в кущі безу внадились, ходять і ходять; це зверство; сьогодні такий безкультурний чоловік ганьбить нізащо совєцьку владу, нікого над собою не признає, корову пасе, де хоче, брикету зроду не купував, мішками тягає, допик вже всім, під подушкою трима сокиру, самі не заходьте, беріть команду, "бобиком" підскакуйте, доки слабкий, в наручники його, гада, а мені машинку назад; я тут пригляну...

Вийти і розсміятись; порадіти збідованій простоті, що єднає долі й народи, позаздрити злегка, згадати покинутість; небесний смутку, врятуй легкодухі березові насінини, короноподібні на взір, незчислимо чисельні, рівні євангельським ліліям за вдячною неповторністю краси — день холодного вітру, і полетять над злидарськими кухвайками городів, над зеленим фетровим капелюхом класичного відпускника на пероні (цій безжалісній, безіменній, братській могилі прощань) ледь встигнеш подумати, ти тут востаннє! як загупають по домовині грудки коліс, а березове насіння й далі коронуватиме погідний простір; ти тут божевільно один! коли згадуєш про самотність, видно зовсім вже осінь; подовшав вечір пасажирського потягу, мисливці й невдахи сповзаються в міста, перед дорогою закусили, направили око, позаглядали в

дула рушниць, порахували гільзи, сезон убивств і згасань триває, серце підранком щулилося, безголосіє в травах тіла; тремтить і поїзд, тремтить і зжовкла газета на колінах пастуха, старий розминає три знайдені при залізниці недокурки з фільтрами, годинник чомусь запізнюється, настрій тліну в передчутті вогню, і травам, і ліліям, і мені, і нікому неоднаково, та тільки для нас, чуєте, незнано рідні, улюблені, всі, чуєте, порятунком триває, це осіннє всеспалення — жертва за нас; подякуємо ж! зійти без уваги на назву станції, двері в готелі відкриті на Захід і Схід, навстіжне світло по коридорі, мов протяг з пустельного піску, в кімнатах біженці, магазин на першому поверсі, купиш консерву, хліб, трилітровий слоїк абрикосового соку, більш нічого немає; сік кислющий, виплесни в раковину, банку віддай розгубленим прибиральниці, довго дякуватиме, за чверть години принесе хвартух помідор, землисту, обтерту грудочку солі; повечеряти, як людина, впізнати себе на нічному вікні й, одомашнівши, відчувати, що все тіло свербить, покусане мурахами під нічліжною скирдою; спати без просипу добру добу; заходитися прати одяг, викласти з задньої кишені джинсів п'ять трояків, ремінь витягнути й перекинути через бильце ліжка, гризне підлогу гадючий зуб пряжки, випросити порошку й тазика, носити воду з криниці, гріти похідним кип'ятильником, золко вже на дворі, сушити одяг праскою, теплий комір сорочки зцілує шию, дістати з сумки і витріпати від остюків грубого вовняного светра, пошкодувати за люлькою і ароматизованим тютюном, подумки ладнуватися в гості; рішучої зовнішності сусід налягає грудьми на саморобного преса, прокручує обід, чавить яблука на вино, дружина з кухля п'є сік, сміх молодий, обопільно щирий; подумки зігрітись біля невинуватих, хоча б один одному, людей; зраділи б гостеві, спраглі життя й тому приречені шукати друзів; нікуди не йти, засинати одягненим, на околицях сніва потривожніє гелгіт гусей — і путівець на батьківщину буде легким; варваром почуєш себе, одним з нашестя при брамі вічного й вовчого міста; вогнища позгасали, жар журиться і хитає тонкою шиєю диму, і випадковий рятунок означає тимчасовість всього; а коли поласкавіє, потепліє від сивого сонця пил на столі, охрипнуть голоси вантажників біля магазину і чисто запахне мукою, витріпаною об дерево з білого мішка, ти прокинешся й вийдеш сильнішим за біль втрати літа, на терезах печалі й майбутнього погляд хитнеться, переважений крилами теплих хусток, баби займатимуть чергу за кавунами; добрість чужини в тому, що ніхто не впізнає; все не моє відійде нікому, невипиті вина, зсукані хижим безсонням на вішальницький мотуз простирадла, ніч, маленький готель, попрощаймося, найрідніші: самотність для того, щоб розказувати, ніби собі й не собі, своїй любові до відміряного, прожитого й уявного, скільки різних людей, скільки грішних і гнаних, скільки ніяких, скільки світла зоріло на шляху до готелю з вікнами без занавісок; квартира вибита, зате дали другу ковдру, прокидатись, дзвінка прохолода й тінь ясена на вимісяченій стіні нагадають щось не своє, щось потаємно древнє, дні розтануть, як і роки, душа попливе світловими віками, щосекундний ступінь і крок наближатиме до землі прабабківської, найобітованної; там всі галактики, всі зорі, всі невліпові й чисті, як просвітлення, повсюдні води нейтрино, всі океанні глибини п'їтьми раптово спорідняться в ній і

осліплено змаліють на сльозу благоговіння й подяки; а зранку вітер, оббігши газову бочку за магазином, на брезентовій кепці впізнає куряву заштатних гонів і вихором вкаже біглий біблейний вихід, туди, туди, і клич себе тричі невдахою, щастя без видимої okazji зігріє груди: іди й нічого не бійсь, не жалій себе, все найлюбіше попереду, все завжди з тобою і, коли неможливо змужніти до вічного на щодень, іди й навчайся терпінню; все мине, як закоханість уві сні; та проте обов'язково трапиться двір — без хазяйського догляду: під повіткою на купі гіляччя іржавіє тупа сокира, над цегляною коробкою замість веранди гойдається на вітру, мов поводить вусами, розбита лампочка, до нежиллої стіни доказом прірви приставлена нова драбина — постукати і вслід за дозволом побачити на столі купку ліщинових горіхів, і підперта кулаком, великоока, з носиком білочки, дівчина, вдавано посерйознівши, запитає навпрочуд знічено й мило; вам кого? скине з пліч завелику, видно мамину, пухову хустку, покладе її на спинку стільця, вмить подоросліє, ріжком оксатимового фотоальбому, де роздивлялась обличчя вже пошлюблених однокласників і пригадувала обнадієну себе, прикриє наколінну латку спортивних штанів, і вільні, без маминого пухового докору, груди просвітять засмагою і окрилять блузку; є зустрічі, коли впізнаєш себе сто літ знайомим, бажаним; вона розповість про мачуху, батько помер, на одну черству стипендію візьми проживи зараз, перевелась на заочне, довідки друкую в сільраді, заodne і комсорг, відпустили сьогодні раніш, щоб звіт підготувала на районну нараду; колгоспним автобусом повезуть, доповідатиму від імені молоді, смішно вам, а мене всю морозить як подумаю; вся громадська робота на мені і особистого щастя ніякого, вам знову смішно; хоче горіхів, сама в лісі нарвала, можна ялинку прикрасити на Новий рік, візьміть, вашій доньці сподобаються; звідки знала? тепер ви смішний, ви дивитесь на мене то захоплено, то суворо, як батько раніш, ну справді! всюди потрібне знання людей, як любить повторювати наш голова сільради, — скиглій, бабник, а мати в нього закохана, бухгалтерує там; якщо від горіхів відмовились, пригощатиму липовим чаєм, згода? і зрозумієш, чому зігрів шию напрасований комір сорочки, чеканням рук милої лагіднів довгий сон і гуси гелготали за брамою вічного міста, чому день видався вітряним і слова минулих признань, їхній простуджений холод, тепліють від липового духмянку й золотого всенічного марева побачень; і кваплива турботливість яснила дівоче лице, пальцем притримувала кришку на чайничку, розливала по склянках напій, знімала пілку на хлібниці з крихким саморобним печивом, запитувала про варення, сливове чи полуничне, тоді те і те, вносила дві повні тарілочки, сідала навпроти за столом і, куснувши горіха кутніми, торкала, долонею ямку на щоці, і так довірливо заплющувалась від короткого тріску. А якщо смерклий вітер, крижаніючи, скує білих повітряних риб по калюжах і пояскравіють пустельні вікна притулку на горбі, тоді замовкне магнітофон і коридорну сутінь розчісуватиме обірвана стрічка; діти гуртом доламають велосипедика, щоб скоріш циганськими пензлями малювати верблюдів на стінах, батьки їхні на сходах питимуть пиво з бідона, квартою і кусінчиком риби частуватимуть всіх, нині свято, вперше опісля жнив завезли спиртне; але для тебе радістю стане холод провидчий, видно богвість куди! і якщо надивитися з темряви на

доброзичливо світлих, роздобрілих від втоми, чоловіків, — один здає карти на кришку бідона, інші заціплено чекають, — то пожалієш себе, як малого в материних туплях і піджаку до п'ят, оно напівсонний витирає кукурудзяне молочко на губах, кидає качана під сходи, заплющено двома ніздрями втягує густий і запаморочливий тютюновий дим, і зовсім по-дорослому, злігши на перила, хитро підморгує сам собі, витягує шию, милується козирним бубновим віялом у руках батька; туга смертельною ластівкою пірне в необжите приміщення і поселить там ніч; встигнеш згадати про зустріч, сховати папку під плотом, йти повз цвинтарну німоту вінків до однозвучного з калатанням серця ліхтарного дзвону над тополінім провулком; ліхтар втомився просвітлювати і прагне згойднутись дзвоном; вийде чарівна, в беретіку, в пропахлому полином пальті, в дріботливих чобітках; куди підемо, на річку? покажу старий міст, дошки там всі потрухли, на острівному хуторі повно покинутих хат, влітку туди на човнах переправляють пасіку — приїду відпочивати — буду вашим провідником — а придбати хатину там складно? — займайте будь-яку і живіть, господарі повимирали, родичів нема, майже покинута свята обитель — і стисне лікоть на кручі, збігаючи по грудкуватій землі; пісок на приріччі також промерзлий, і парчево туга вода розсікає місячну вербну долину; приємна твердь під дівочими каблуками відлунюватиме на правому березі весільним сміхом сича, пір'їна білітиме знаменом над баштою обвітреної піщаної фортеці, і в місячній цноті пляжу так трудно було помітити сліди недавніх лежань, як і повірити в зустріч оголено безтурботним літом; пляж нагадував діамантове точило, що за словом і поглядом вже зроджувало пам'ять і тим вигострювало невблаганний німий час ріки, час ранніх зашпорів, коли вода на підламених пальцях відступає від берега і так звірино чисто й привільно навкруг, так хочеться все впам'ятати, що неповторно довго, на безсилу мить запрагнеш збожеволіти, впасти і по срібліні на кожному листку збирати пронизливість власного й нічийого замерзлого подиху! діамантова іскрінь яріла попереду і впокорено гасла під ногами; ріка не була рікою, а синьою жилою рукастого велета, що стискає вогні і просторить дороги; стільки казковості й чару, стільки невинуватої тиші панувало довкруг, що хотілось вигадувати й вірити в щось знайоме, земне, бо неможливо обняти стільки полюбленої підзоряної краси — і вижити. Надиханий іній на комірці її пальта осипавсь від доторку тернової гілки; минули весь затоплений полив'яною синню вилісок, старе сухе річище, з холоду мерзлих лілій знову здогадалися про ріку, за галявиною простір вигинався і оживав, як стрімке завітчане поле; за поворотом, ніби сховавшись від пострілу, води нечутно повільніли і відкривали собою долину; ми присіли на рибальському мостикові з чотирьох обополів, вона сказала, якщо вам не смішно, давайте сходимо в клуб, хоч коли, хоч завтра, побачите дівоче царство і нову радіолу, як завідувач культмасовим сектором я купую платівки; змовчав, пригадуючи розклад автобусів, лиш думкою встиг порадіти, а й справді, придбати халупину і човна, одружитись, сказали б старі люди, тримати оцю молоду незлукавлену жінку, бути володарем над двома рукавами ріки, мов рогами достатку; пізно; але чому? не всю дурнувату кров випили п'явчаті ненаситні дороги? день і харч, день і минає бляшаний

прапорець над автобусною зупинкою, день і на місячній печаті закарбується оскал розсохлого на дубових підпорах мосту; ось він, роззявлений, напівсонний, китовою пащею всмоктує жируючих сомів, виплески чорних хвостів, світло моторки, коріння обрізаних катером водоростів, тоскний час до світання, спазм гріха, відколоті від берега окрайці криги, тягучу павутину обірваних великою рибою переметів і саму стомлену з розпоротим боком рибу, декілька раків, що виповзли з нір на запах поживи, заспокійливо жарке листя глоду з пучечком подзьобаних ягід, паперову гільзу, розкидисту тінь совиного крила, загублене їжаком райське яблуко, підкопитний лункий тріск сушняку і трубне охкання лося на острові; черевом була ціла ніч за мостом; добре, що обійшлось без обіцянок, без брехнів, дорога назад видавалась ще потаємнішою і невпізнанною; добре, що чистота і холод примерзлого вербного листя порівну роздарувалися нам, а простягнута для поцілунку, зігріта перчаткою рука, злегка, самим порухом доторкннутих губами пальців, виплеснула в ніч радісну ясноту надій, чим улюбленіших і земних, тим стрімкіших. Доля зранку розбудить бухканням чобіт об сходи, і встигнеш на зупинку рейсового пазика; водій прогріватиме мотора і дозволить курити в салоні, пасажирів нема, водій вичитує в районній газеті прізвища друзів, знайомих, і вголос пригадує чужих, і мало не плаче над жертвами витверезника з рубрики "п'янству — бій"; а коли густо малинове, вмите імлою, сонце пропалить хмари над обрієм, почуєш кахикання передових комбайнерів, що в нових піджаках і вперше взуваних туфлях сходяться до колгоспного автобуса біля контори; кахи, кахи; дере під горлом кожному комір незносною нейловою сорочки, одеколонний дурман забиває вихлопні гази, начальство бариться, передовики урочисто серйозні, подумки вже сто раз налякані сценою, куди викличуть під духовий оркестр, одягнуть кумачеву бинду й вінок колосся на шию, — і не поїхати соромно, і по тверезому їхати встид, то відходять за автобус і прикладаються так хутко, мов виривають зубами чеку з гранати; по п'ять крапель, а як полекшало, ти скажи! ось і вона дріботить, на ходу поправляє перчатку, сідає на переднє сидіння так, що з-за фіранки помітно профіль, на спортивній шапочці пухнасту й веселу сніжку, білий шовковий шнур від капюшона на плечі, лице осіннє й завражене, стороннє розмовам; та за ранково багряним видивом помітиться новий приїзд, нове літо, острів між двох рукавів ріки, просте й обнадійливе знання, що є до кого приїхати з терпким серцем. А коли автобус таки назбирає пасажирів по висілках і на задній сидущі награватиме магнітофон, тебе обійме, огорне тиха заспокійлива рідність до всього; згадаєш як після кіно любив при сільському клубі штовханину і тріск перемотуваної кінострічки, голоси, вибух перегорілої довгастої лампочки, якою механік блиснув об стовп, і бита скалчата туга стане безболісною і просвітить високосним днем, немов ти покійник, ти вмер, анігілювався на світло, розтанув тисячоліття тому, десь над Антіохією, і ось ти звільнений, лише на день, щоб відчутти: від далеких громів і крику волосся росте на голові, волосся все пораховане пальці вітру знов перелічують, щоб жодне не впало; доки світ жде побаченості й благословіння — прощайся з ним; з дядьком у чорній роботі й восьмикилінному картузі набакир, аж сивий чубець їжакує від протягу, старий на колінах тримає сітку

зеленуватих помідор, до чобіт його тулиться бензопилка, ланцюг замотаний рудим папером, дядько зітхає і каже ні до кого, так наробишся, що аж ну його, загадувати про ту пенсію, вік роби і роби! і лице світиться добрим подивом; прощайся з пухом будяків над голим скошеним льоновищем; прощайся з старими; ідуть по хліб, кулаки їхні впухли від стиснутих гаманців і сіток; прощайся з довгошиїм підлітком, он гойдається на хвортці і розхилитує завіси власного двору, щоб легше вивтікати здоми, назавжди; прощайся з усіма чужими як рідними, з грибниками на велосипедах, корзини труться на рулях — і всі вони зникають, відлітаючи назад по обочині, назавжди; прощайся з сухою травиною на шляпці погризеного білкою краснюка, з тремким листом вільхи, з падолистяним на тихій воді почерком ясена, з міцним розлапистим листям дуба, з рожево поцяткованим дрібнолистом чорничнику, з привітними листками вовчих ягід, з хитким і летючим листком хмелю, що одірвавсь від калинового тепла над річкою, захоплено кружеляє, враз позбавлений прагнень, а з висоти журавлиного крику все листя нагадує рудих мурашок на трухлому стовбурі; каблук нічного злодія викотив на багаття небес, мурашня, обгораючи, сукає лапами, збивається гуртом, зиркає за край колоди, за обвітрений вилісок, спасу нема, жар млоїть, тріскотять роздерті вогнем тіла — не напрощатися з листям, не виплакати небо; листатий кущ папороті зацвіте й заплаче по нас; однесенька дика груша на седищі, хати нема, діти несуть повні пазухи на сіно, ховати під копички, щоб вгнили до солодкого, веселіш буде череду пасти, і кидають гризаками одне в одного; така пронизливість, розіллятий довкіл настрій покинутого обійся і уявного дому, саме настрій, саме пісня дов'ялених сінокосів, піщаних узлісь, змілілих до чорноти копанок, проплаканих вітром німих околиць; так солодко куриться на зупинці, водій несе тріпотливу путівку; знову серед людей, попрощаймося, браття, ще недовго ми разом; он дитина на палець намотує пасмо тітчиних кіс, он добродій в капроновім капелюсі запихає складані вудки в автобус, накульгує до задніх сидінь і кланяється кожному пасажирові; он дорожні робітники тягнуть розподільні знаки, товкачки, ручний каток, сітки з сидорами на плечах; попереду виростає череда, виляскує свинцева, вплетена в кінчик гарапника, пломба, пилюка хмариться; чи й собі вирвати віжки з рук возія, рвонуті берлин з шестернею, сиротинне серце поблагословить шлях, підкотиш панськи додому, на диво і тутай світ, виплаканий, просвітлілий, такий чистий, спрозорілий, аж ніби нікого нема, свічечки вигорілого подорожнику потвердять, що це твоє подвір'я, стань, і ти безтілесним, обернись на поламаного будильника на вікні, на пір'їну з надірваного конверта, на куцовусого пластмасового кота для заточування олівців на телевізорі, на струнні схлипи сусідської радіоли, на макову пелюсткову закладку між сторінок Святого Письма, на відсутність всіх і саме чекання, на рушник-плащаницю з обличчями ближніх, на шелест, шелести, кроки, на сон вві сні, щоб за скількись там перевтілень розтратити відчай німих і зсудомлених, надболючих прощань.

Та обійдеться простіше; коли місяць от-от зійде, коли ми ближчі до неба, попросиш нових хазяїв поставити розкладачку в теплиці; там порожньо й пахне трьома великими помідорами, що гниють на насіння в кутку; від туману павук над дверми

опускатиметься до теплого ґрунту; пошлешся на хворе серце, господарі поспівчують, дадуть легкого з собачих шкір кожушка на вкривачку, довго кликатимуть до столу, ти відмовишся з одною думкою, — лягти і вмерти, — люди такі добрі до мене,десь цими селами й батько блукав по війні, з мамою наймалися за торбинку пшона копати людські городи, а коли геть зосеніло, дибали по хатах, дешиця вареної картоплі була йому по п'ятах, на печі сліпа баба скарлюченим нігтем видлубувала з тріщин між цеглою пару квасолин і невидюще, проте впевнено й добросердо, простягала на молитовний голос суху і тонку, аж тріскотливу, як невичиняна шкіра, долоню з поданням; от і господарі в сінях, малий знову пробубнить "отченаш" і ждатиме: якщо погладять по чолопку й зітхнуть над сиріткою, видно в самих стіл заставлений злиднями, якщо ж гомонітимуть нишком про наврипливих старців, пора налапувати кілочок під клямкою, якщо ж мовчки заметушаться по хатині, тоді жди, виглядай охлапа; та веселіш, коли рястом уквітчується весна, сонце ще притуманіло зимне, та чубаті три пташки на ясені пробують голоси і по подвір'ях підтало вже; переступай поріг, голосом напівпростудженим, майже дорослим, питай — є вдома хто? скинь шапку; дозвольте помолитись за живих і вмерлих; завчено і серйозно, не натискаючи на сльозу, повтори молитву, відчуй себе водномить старшим за старих і мудрішим за померлих, чий вдячний дух і незрима присутність зріднить і вміє від пісної туги обличчя живих, ледь помітно збадьорить їх у тісноті виживання, вони заходяться біля груби, війне солом'яним і кізячним попелом з піддувайла, вже забувши про себе, прийматимуть тебе ріднім, своїм, жадним домашнього тепла і пів-кухлика надзолоченого плівкою молока, запареного в духовці; та в сінях неголосно прикахикнуть мама, господиня, мов пригадає щось, — насправді ж видихне затерпле в грудях молитовне диво, — ступне до смолистого, з різьбленням по боках, мисника, відімкне його і подасть медовий від підсолодженого жовтка кусень зачерствілої пасочки, декілька надцокнутих і тому приємно важкеньких, годних лиш на поживу крашанок, пригірщ в'яленого чорносливу, жменю сухих диких вишень, їх можна обгризати, аж сама кісточка танула під язиком; замшілі зелені стріхи, відтанувши, здавались збряклими від пухлятини і так парували й дихали свіжою цвинтарною землею, що малий проти власної волі бачив себе дияконом, котрий запечатує могили. Ти ж, кволий серцем, від гніву сліпий, батька вважав безбожником, надто він по газетах вичитував про керівну роль, а куди дітись? ти совісного досвіду не мав, щоб пам'ятати про рівність смертних, про істину добрих справ, які спокутують незлий і безвихідний розпач заблукалих; ти власну озлобу на світ виправдовував можливістю чіткої стезі, але кожна з правд так злукавіла, так затемнила окреме жахне тривання і поведирський час, що коли покинутий, бредучи всліпу, збивається й витолочує чуже поле, то хіба господар картатиме його за безвинну вину, чи заплаче над покайнням? ти переступав заповідь про послух батькам і всередині колотилось щось блювотинне, сморідне, схоже на сморід перемерзлих на кагатному дні картоплин; малим він згрібав ті жиживі пухирі і клав сушити на мішку, простеленому з сонячного боку гудиння, підхоплював кошика й біг помагати копачам, що стояли вже вприкінці городу, поклавши на держакі лопат

схрещені руки й запалі, мовби прохромлені підборіддя; так нездвигно ламало спини; і, підкидаючи в ямки дрібні покільчені картоплини, уявляв яких-то з картопляного крохмалу мама вдома наварять галушок, засмажать цибулею з тим кусінчиком сала, що його обіцяли сьогодні, і боявся загадувати про дорогу до хутора, сорок з гаком, та й гак чималий, неміряний ніким; аж ось і соше, слиз засихає між пальцями й смердота врешті перебивається солодком ріллі, запахом витої бруківки, віхів прілої соломи й кінських кізків по обочині, та коли вітер з-за спини, гніль паморочила, хилила в сон, мішок ставав легким, на якусь хвилю сідали на купі сояшничиння на сухому горбі, полуднали сухарями з пророщеною цибулею, мама, замотавши ріжок носовичка на палець, ловко засмикували вузлика з сіллю і перші вставали, бо треба йти, доки зовсім не розморило; малий ковтав слину, дивився тупо на свої розуті, зіпрілі, зморшкуваті, мильно білі між пальцями і м'ясисто розбиті на п'ятах ноги, що так і не відійшли на сонці, витріпував гонучу, пробував натягнути чобота, боявся, що халява зовсім відстане від зап'ятка, трохи тупцяв на місці, розминаючи носики, і помалу, мов тільки підкований, пробував повз посадкою ступити в яр, з горба ще йшлося, дякувати, підпирав мішок, а за голодним сьорбанням води під кладкою, коли переступали канаву, нізвідки дивом приходила тиха радість, що скоро, скоренько дійде до сосняку, бери обламуй і жуй свічкуваті вибрати, смолисті цукерки лісу; мама, також всміхаючись, розповідала сама собі про милостивих степовиків, є робота, є збіжжя, є запросини приходити ще — вони йшли і смеркали усміхненим щастям під загравними небесами: додому ще огого, та все одно раді, як радіють тільки наймаліші, смиренні, зранені злосвітом душі; скоро зацвіте багно, можна виміняти на якусь поживу, беручи з собою в дорогу, скоро сину й гриби, й чорниці, і геть потепліє, і як підете з братом колискою ловити рибу, тоді дивіться мені, обминайте глибоке, гадюк не бійтеся, вони в воді не кусають, зате побережні трави розсувайте палицею, там всякого паскудства може чаїтись купа, та не баріться до вечора, бо комарі згризуть на решето і я все передумаю, і посивію вся, скільки того життя бідового і все проти нас, Господи! сонце, червоно сідаючи, обпече гострий і заголоджений зір вовків: завиватимуть так протяжно, що дорога через ліс нагадає висушеного колодязя з рубленими кадками — й понад виттям підземним і над безпорадним, пропаленим головешками двох постатей, туманом згасань ясно зоріла й просторилась на мохові куполи узлісь глибина й велич заступницького наднебесного зору — і доходили благополучно, ніщо не спиняло. Муляючись на розкладачці під поліетиленовим дахом парника, станеш змалілим, безпомічним, меншим немовляти, вперше викупаного в дубовому коритці, — стільки жалісної доброти даремно розіллято над даремним світом; і три помідори в кутку, і лоскіт кожуха на обличчі і сонний, сінний запах лугів за світлою дверною проймою осліпить минулим, та зваживши на замолені батькові шляхи, затулить рукавом ночі, і голос тремтливого даху над головою скаже, що так тремтів на вітру і порожній мішок за його спиною, по дорозі в степи, сюди, де ти згадав себе ненародженим, і розтертий піввіковим жахом непритомнієш на місці мілкої картопляної ями.

Так думав поромник, долаючи зиму й щодень перевіряючи мітки з ялинових гілляк на льоду; чистив одностволку, кидав промасленого бинта в плиту, собака від запаху рушничного свинцю й нагару скавчав, заходився, викликаючи на полювання; та спогади пересиливали азарт; чим більше згадував, тим легшав тягар образ, дорога врочистіла, ближчали гори, сніги за вікном випивали з дна річки осіннє світло, хутір геть обезлюднів — Марію син на лікування забрав, Северин сам подався до санаторію, сім'я Половців перебралася у висілковий барак; допомагав їм вантажити речі, безногого в кабінку "газона" підсадив, пообіцяв доглядати за хатиною, що відтепер їм, як дача, злоока й простоволосо хмільна дружина співала, тримаючись за борти, і гупала по кабіні, коли меблі посувалися надто назад, а машина з обланцюженими колесами греблась повз ялинові віхи на льоду, і той, хто ступав за поводирия попереду, мерз від нестрашного тьохкоту в п'ятах; потім крізь прохилений вітровик дав покурити інвалідові, зморгнув навітрену сльозу — і вантажівка похурчала між скелями; іней іскрів на поромові, що рудим биком прикипів до піщаного водопою; час зупинився і вкляк захеканим спраглим звіром, нічого доброго не діялось і нічого злого; а вдома в умивальнику плавав крайчик льоду, вже й тиша западалась така зрадлива й маловірна, що сама краплинна вода вмивала від поромника руки. Доки проводив авто, видно поштар навідувався на велосипеді — тонка колія метляла від сторожки до соша, старовинною грамотою в дверній ручці білів конверт і з почерку вгадувався батьків голос перш, ніж доходили до розуміння слова, то тільки вхилив голову і винувато покинував, так, продаєм хату, так, приїдь подивись, так, ми думали, може вслаб, листів нема і немає, так, ми ждатимем, візьми відпустку — і, стоячи посеред хати, доливаючи в умивальник літепло з чайника, знов провинно кивнув, що годі стерегти поруйновані стіни, здичавілий виноградник, гадюкуваті кільця линви на піску, пора виносити на люди слово, мовлене самому собі, бо все, що відкрилось тобі й буде почуте кимось, житиме новим життям, все осяяне Дивом.

На пагорбі, вдихнувши синь прощальної висоти, поромник поправив речмішка за плечима і ляснув рукавицями об коліно — собака, часто озираючись, подріботів назад; сніг подекуди сягав йому по горло, пес по-дідівському сумно бухикав і злизував сніжинки на носі; на обвітрених безсніжних горбах ні вороння, ні перекотиполе не тікало в затишну долину, злий простір забутості пробуджував від забуття, нічим не освітлений камінь над урвищем світився сам по собі і так ставалося з кожною бадиліною, з мерзлими супісками окраїн, світло жило безпритульно, всюди й ніде водночас, його не меншало, але воно, знецінене, як перли в пустелі, промінняні за ковток води, тепер промінилося здешевінням, і просичений сілля, весь крем'яний від образи, ловець раптом вбачав за несправедливою платою передбачену зникомість моря, і, щоб зневірити здогад про втрату сутностей, навіть побачивши гори на місці долу, пірнав надовго, назавжди, на той глибинний, затяжний, здушений товщами подих вічності, якого достатньо, аби, звиваючись між коралів, головою вниз і вниз, переконати себе в тому як заведено, в тому, як мусить бути, охлухнути від гарячої крові й такого болю в вухах, аж зсудомлює, роздирає щелепи, прозріти востаннє,

розплющитись на чорноскельному дні і подихом зрушити гори. Вітрисько бив обляшаний бубен автобусного розкладу на стовпі і кублився в зав'язаній під бородою, перекинутій за плече, шапці простоволосого подорожнього. Гамірний поїзд нагадав Богданові до грудки знайому дорогу від станції до села — там не своя, але й не чужа, підперта кілками, з безпорадно обвислою стріхою до землі, хата бабусі одного з приятелів; сама стара, з ранньої осені до пізньої весни, тулилась по дітях, а влітку там під сливками завжди стояв чийсь мотоцикл, чийсь велосипед у затінку кропиви ліловів жгутом на багажникові, а гості давно за городами, біля ставка, розстелили на березі маленьку сіточку, залатують діри і поправляють поплавки, підтягують і зав'язують збоку резинки на довгих чорних трусах і спочатку неспіхом, остерігаючись наступити на скло чи консерву, а далі веселіш, вихваляючи наскрізь вгріту, аж лоскітну, воду, минають обліпленого бодягою вербового пенька; на ходу пічкурнувши, хтось налапує під корінням і високо піднімає на показ окуниська з маковими плавниками; всі разом заходять за татарники, низ сітки затоптують мулом, цупко натягують горішню, дерту з комбайнового паса, смолисту нитку, від задущного почмакування в очеретах, де по затінках заднювали коропи, в кожного рибалки млоїть і смокче під ложечкою, хтось не витерплює першим, і, стоячи на лівому коліні, не гукає навіть, а запитує в зелених аїрових шишечок — давай? — і загонщики з берега пінять воду! щоб відпроситися на ніч, мусиш назбирати в посадці відро аличі, наносити качкам води в два розрубані скати, підмести подвір'я, нашморгати коло яблунь, там зеленіше, смородинного листа на консервацію, всоте протяжно, тонесенько виспівати "ну-ма-а-ам", мерщій напхати повні кишені ще теплих, кругленьких, завбільшки з отвір склянки, посипаних цукром коржиків, змикитити, щоб ділились попарно на брата, перш ніж схопити снасті, вилізти на горішину і за городнім димком зогледіти, чи далеко забився гурт? з кілочків під літню кухню знімати вудки й підсаку, і бігти, доганяти компанію, що тюпає так помалу не через те, що збирає недокурки на ґрунтівці: разом з пачкою м'ятних сигарет один потягнув у підпитого відпускнуго дядька-моряка авторучку; трохи покрути окуляр, наведи різкість, підглядай за розніженими, спотикайся на рівному і стій, як вкопаний, коли проворніший хто висмикне щастя з поперед носа; той холодок дорослості, ранньої втечі з батьківських садиб, той неспокій і смак перемерзлих гниличок, груша вмирала якраз на половині дороги, той надвечірній, страшно далекий, лискучіший від ремня, об якого дід гострив майже серпасту бритву, той шлях, освітлений стернями, вмитий духмянком передосінньої ріллі, зріднював хлопчаків і провадив їх до змужніння саме сюдою, поміж безжальних перелогів і непомітних вмирань, саме на пагорбі і вигострював рішучість, котра згодом розкидає, випробує на прихильність до марноти, зчерствить нутро, погамує марення, та одному з них пошле долю чесного ловця вітру, і — о, Господи! — жодної зримості часу по тому, ніде, ніколи, нічого, нічогісінького, крім наближення: несем важкеньку торбину, там грілка з слив'янкою, яблука, варений на коропа горох, грузила з гайок, назбираних біля залізниці, три донки, три великих пінопластових поплавки, бухінець хліба і звичайно патронташ; під кухвайкою в старшого хлопця,

розламана на приклад і на дуло, рушниця муляється в рукавах, розмова притишена, але азарт такий голосний, що грудням вмовкли перепілки на житнищі; домовляємося, що сьоночі можна походити з "павуком", до того ж поставити навпроти греблі путанку, для чого мусим завулканізувати камеру і запливти туди, потім на солом'яному вогні надсмалити коров'ячого рога, під татаринням розкидати ятері на линка, натягнути перемета повз канавою проти кузні, розсипати для принади горох, начіпляти по декілька горошин і, головне, щоб не прохромити камеру; потім обпливти верби й розставити раколовки з драглистим, хоч і підв'яленим загодя, м'ясом перловиць, вимити ослизлі руки, тернути долоні об вискубану сорочку, об кортові штани, і, випроставши ногу, сухими пальцями налапати сигарети в кишені; чуйте сюди, зараз нариєм картоплі, варену з часником і олією потовкти, самий смак, шкода, весь маргарин щурі згризли, кому казалосься, нічого не покидайте так на столі, все під баняк і притиснути цеглиною; чуйте всі, двоє готують вечерю, а ми вдвох пиляємо на диких і свійських качок; а будеш дристати на клямку! — маліючи до тієї дороги, поновлюєш свою аж звеселілу малість і меншає, врівноважується страх надсмертного огрому, байдужої висоти, а здитиніння зерна підмовляє серцю, що так і чорнозем прийме зблукалого з добрими батьківськими обіймами — ми йдемо туди, де більшість: неглибокий, сказати б, приступливий цвинтарний рів і загорнуті в терновиння могили нагадують зоддалеки і райськоптиче гніздо і ще стиснуту годинникову пружину; тут всенька незнана, від того таємничіша і рідніша, рідня царствує до кінця віку, і щось здригається в грудях, коли проходиш повз цвинтарем, здригається чесно, щоразу, ніби судилось нам бути живими лічильниками і кожним пострібом стрілкоподібних тіней засвідчувати наближення часу, коли вся накручена сила вигасне, неук, підгледівши таїну майстра, торкне випадкового триба — і простір сикне і забринить розрівняною годинниковою пружиною. Мілководдя забур'яніло метровим хвощем, понад канавою, вишукуючи підранків, майже торкаючи крилами стіну рогози, пролетіло два яструби; долоня спітніла на прикладі закинutoї на плече рушниці; йти краєм ставка; на ходу розкотити гумові чоботи, погляд ковзне по качиньому пір'ї на плесі між осоки, загострений слух піймає і шкрабіт водяного щура (він гриз покинуті рибалками варені картоплини, і шелест сіна, котре розчісуючи на полі стерню, тягнулось за возом, а босий їздовий притримував віжки, щоб вдержати коней після пострілу) і цокіт бляшаної заціпки на розстебнутій курточці об патронташ, і сите чмакання риби під тьохкунами, і тихих два посвисти — летить! — саме по чолопок пірнув у хащі рогози, і перш, ніж намоклий приклад схолодив руку, коротко щекнув запобіжник, мушка сама собою, здається, зазолотіла проти крила — гагахнув постріл; птах тільки стріпнувся, мовби витрушуючи з метрових крил декілька свинцевих блошин, і, набираючи висоту, звився над берегом; другий яструб метнувся низом, розполохав дрібних очеретянок і зник потойбік ставка, за скирдами; викинута ежектором гільза чмокнула в багно, сморідок порошу лоскітнув ніздрі собаки, на купині лежав скелет розпатрошеного з подовбаною головою крижня, вільним переблиском синіло дзеркальце на крилі; болотяне літепло хлиснуло через халяви, тоді повісив рушницю на шию, гойднувся вбік, хапнув за міцно

вкорінений кущ рогози і вибейхався на тверде; пахло посіченим зіллям на ондатриному столі; за мостом між брудноцвітої череди снувала водяна курочка, лишаючи на килимі кропивки вузькі стежечки; налякана кроками вона пірнула за кущ оситнягу, відтак роздратована своїм постійним страхом і через цікавість не довіряючи йому, вистромила дзьоба і смішкувато закивала ним, — хотів стріляти, але подумав, нехай вийде на показ вся, ну, давай скоріш! — обпеклась об незмигні, розплавлені об рушничну сталь, зіниці людини і, ковтнувши повітря, надовго пірнувши, там, під водою, осилила ще один переляк, згори по кущах гатили грудками, течія каламутніла, вгорі тупали, обсипаючи білу глину, перебалакували, чи залазити в рівчак... там болота під пахви... та ну під хоробу... насипеш їй солі на хвіст... було зразу стріляти, валянок... подумаєш завбільшки з голуба... все одно була б юшечка... а так дуля з присипкою... ой, ходім... під ногами затріскотіла суха порепапа земля на калюжищі, тіні пропливли по рівчаку, аж гойднулася на бадиліні коноплянка, фиркнули коні, порожня підвода з п'янезним їздовим, перебиваючи шум води, сонно прогримотіла по мосту і, коли по замшілому камінні пилюка низом канави доклубочилась до осоки, звідти вистромилось і радісно струснулося водяне курча на хитких соломинних лапах; тим часом з поля брела череда і дурнувате теля, вибрикуючи на кротовинах, доганяло метелика, і ледь не сполохало трьох чирків, що низько заходили з боку кукурудзи і геть прилягли над кар'єрами, облетіли череду з байдужим пастухом, той саме перекинув пляшку і в кишені військової сорочки налапав огризок сухаря, і от-от мали підтягнути на постріл, враз випірнули над урізом яру і розвернулися в протилежний бік; ми побігли по будяках до верби, схоронилися за густим гіллям і звідти бачимо: три чорні груші, кинуті хвостиками вперед, майнули понад покосами і зчезли в кропиві біля рівчака; скрадаючись, закусивши губу, витерплюючи на шиї захмелілого від поту, наглого гедза, обережненько, м'яко ступали на пересохлий торф, що попелясто факав і осипався на воду, підходили до кропив'яного жалкого острівця і, коли вже здалося, що проминули виводок, попереду завидніла гатка з дерну й осикових кілків, і мушка на дулові пасла коров'ячі сліди, — зненацька, на дні канави, майже з-під самих ніг, шемерхнуло бур'янцем і зафуркотіло крилами так голосно і так сміливо, мов засапаний жеребець фиркнув над водопоем; рушниця була легкою, впевненою, коли припавши на ліве коліно з вибачливим розгубленням натиснув на курок і, ще луна пострілу не прорізала осінні яруги, як два радісні вигуки підняли на лікоть пастуха на огребкові соломи: качка дзьобнула сухий спориш, гребнула лапами, пробуваючи злетіти, і востаннє тріпнулася від сліпучої крові на очах; собака першим цапнув качиню шию і не відпускав, доки не копнули його під ребра; ми обдивилися здобич, дріб поцілила в груди, кров засохла барбарисовими бубками, доки з коробки сірників ми дістали по недокуркові й смачно запахтіли; пір'я на чиркові тускнішало, а коли його кинули в торбу й потюпали стежкою навпрямки через густоросяну гичку, птах здавалося втратив вагу, перетворивсь на піднесену, вкотре переказану самим собі, оповідь і радісне калатання серця під горлом; на старому хатнищі назбирали сливок, голод, на хвилину вгамувавшись, приморозив нутроші до спини; посвистуючи в латунну гільзу і

вголос міркуючи, що там злемзали на вечерю кухарі, ми почувались дорослими; позаду бекас стерновим пір'ям залоскочував тишу, лункіш виплескувалась риба на ставку, сутеніло й понад горбами, й пастух вперше гегейкнув на череду, тепер можна гнати, нехай хто попробує окриситись, що корови ненапасені, а сам він випимши! захмарене сонце впало розрізаною картоплиною в борозну між долин, посмерджували бовтунами гільзи в патронташі, приятель знову розламав рушницю, накинув ремінь на шию, приклад і дуло запхав у рукави кухвайки, підгилив порхавку на межі, розкотив чоботи, обтрусив на холошах колький бур'ян, що нападав, коли проламувались крізь хаші; раптово, як завжди після щасливого збудження, прийшла втома кольору засвіченого причілкового вікна, там нас чекають з вечерею, скоро й хатина визирне під сливами-угорками, там дорога під гору, промита, протоптана в людський зріст, і пахне кєрогазом, козячою шерстю на плоті, білавим, буцім на нього виплеснули змилини, листям гарбузів після першого приморозку, цибатим дудником, кількома коноплинами в горідчику, прикритим соломєю силосом на подвір'ї, картоплею в мішках на двоколісному возику, теплим достатком і настоящим на всіх хатніх пахошах світлом злагоди; минути засиджений гусьми беріг, чапля над ставком моторошно скиглить в нічліжній тривозі і невидима відлітає богвість куди й до кого; сиротиниться тиша; на мить згадати про дому, та собача, ткнувшись головою в торбу, підштовхне переступати потічок, де замість кладки чавкає під ногами тракторна "білорусівська" шина — і потойбік мілкої осінньої води свиснути в чотири пальці друзям, мовляв, ладнуйте окріп, гостріте ножі, пора ошпарювати, скубти і хутенько патрати качку! кортить закрастися під вікно і підгледіти: картуз недопалків заміняє хлібницю на столі, дим ховає по стінах шпалери з календарів і непорізаних цукеркових обгортки; цілі рулони було знайшли в якомусь вагоні на станції; картопля в каструлі, замотаній піджаком, стоїть на підлозі, хлопці на прогнutoму, вкритому землистими ковдрами, ліжку ріжуться в карти і п'яно набичують лоби над колодою. Чим глухіше і прохолодніше над горбистим сільцем западала темрява, тим дужче шлях до хатини нагадував дорогу в клуб: рік від року, доросліючи, шебуршали бур'яном під освітленими вікнами й несли на собі хрестаті тіні рам і невгамованість поглядів, то вже з веранди за спинами курців ховали розгублення і підглядали за танцюючими; намистиною на сутінковому столі рожевіла лампочка радіоли, засоромленим рум'янцем еднаючи зіткані в коло постаті, зблиск заколки на волоссі, перекинутому через плече, зелені промені на зірчатій клямрі пояса, за який, тримаючись великим пальцем, парубок притискав себе до підлоги і вигупував каблуками навприсядки; гурт свистів; то здавали останній іспит на дорослість: допомагали кіномеханікові перемотувати плівку й крізь амбразуру вгамовувати глядачів: ціхо! зараз! коли серед сеансу обривається стрічка і гул такений, немов соловей-розбійник розгойдує тополі над клубом; то вже й поважні старі парубки обвикнуть з малими і завжди гукають, коли потрібно або порожню пляшку знайти, або вкрутитися по городах за помідорами; тра ж заслуговувати довіру! то як зведеться гульбище, земля двигтить і не чути стогону товарняка за стадіоном, аж незабаром прохиляться двері за сценою і сплете руки на грудях чоловік при здоров'ї, статури

ведмежої, немов пригортаючи до серця гнітючу мовчанку, обведе гурт очима і того достатньо, щоб його викликали на ганок — там шось маєм сказати — відразу по повній, відразу вибачення, знаєм, знаєм, на другій половині квартира, мале вже спить, трохи збавимо звук, більш не гупатимем, справді глиняні коржі відпадають од стелі; чоловік, заспано мружачись на світло, для годиться перекине чарку і без жодного слова пройде через клуб, рвучко ступить на сцену, хляпне заламаний задник кеда, скрипнуть двері і клямка потойбік відгородки впаде одночасно з коромислом на платівку. Йти нікуди й кругом; вихор серед пільми пам'ятає про тебе, і білі окраїни тим непомітніше перекинуться в сморідне чмихання шахтного вентилятора й сукровицю сторожової зорі, чим ниціший духом і кволіший серцем, в продутому солоним сонцем лахманові, завчиш дивитися на людей твердим і співчутливим зором; йти беззаздрісно, безпечально, поклавшись на зустріч, впізнавати просвітлених по очах, а глупців по самовпевненому сміхові, остерігатися багатослів'я з мовчазним і мудрого запитувати про дитинство; не переч, не купуй краденого й сам не кради, пам'ятай, що для приятелів своїх друзів ти завжди підозрілий, всюди знай, що людина, і гніваючись і втішаючи, однаково безвладна над духом, як і над передранням смерті, і нема збавлення в цій борні крім одного, молитви; затам безсилля допомогти усім; куняючи на підлозі товарняка, під стелю заставленого молдавськими винами, упаси доле заснути каменем, особливо, якщо супровідник вагону по дорозі розпродав половину пляшок, наквається до гарячки і заляканий криміналом тебе, скорцюбленого свідка, потягне до дверей за чобіт; йди путівцем, ночувати просися в домі покійника, там ще бояться гріха, бійся дум про погибель, згадує святого, що в срібних веригах прирився розбійникам, і поминай небіжчиків, щоб вберегли від напасті; одягни зарік тверезості, будь доброзичливим, вдавай щасливого і ворог, обігрівшись серцем, відступиться від тебе; розказуючи про дідизну, не виказуй земляцтва, може знайомі знали і ненавиділи твоїх рідніх, звертайся з проханням без того виразу, ніби хтось винен тобі, засуджуй тільки самого себе і озирнись на безпам'ять: надіє моя, так палають очерети, рушничними стрілами в темряві! коли ось подумки надлітаєш додому, такий маленький еси, один над кривавими стернями гречаних піль, ніби записана стовпчиком молитва; крім гріхів надпекельних хто, коли й звідки тебе виглядатиме, моя душе?

38

Натомість дорога — і доростаєш, щоб бачити вмиті радіоактивною жалобою переїзди, переліски, марево над ріллею, що промінить як і все довкіл: тітка-залізничниця послиненим пальцем обтирає замурзану мазутом щоку і гомонить до приятельки про власної випічки хліб, житній, з кмином; свинцевіє, важчає плomba на дртику на ручці стоп-крана, якого ніхто не зриває і не рветься прощатися на перон, затоптуєш сигарету, заходиш, сідаєш, заплющений зриш смолини зіниць, мак потойбічний, світиться засліплений зір, без блискавок і сурм янголиніх, без надриву, без нарікань, без вітру вигнання під латаними свитками; бачиш, люди живуть, помираючи тихо, безжалісно; так як раніш? ні, пришвидшено, за чорний свій вік відвиклі од порятунку, тут на радіактивних чорноземах, помірковані, бо з кулака

обличчям у закут доїдали цілушку і вилизували крихти з долоні, при звичаєні до всякого, звиклі, свою біду, як матір, не кленуть і не вибирають; знову перон, дядько з розпухлим зобом, — кабаняча шия з хворобливими брижами в рості в округлий тулуб, — дядько палить сигарету в кутику губ і одночасно потягує пиво з надтріснутого (об камінь відкривав) горла пляшки, кров зміїться йому по бороді, і спрага, спрага; смерть приходить без смолоскипа й сторожових псів, — засвічений кожен закут і дощ, що куницею швендяє по глухому горищі, — світяться й хвилі на озері, і качки, ота рідкісна, пригадай назву, мандаринка, дзьобаком обскубує жолуді на гілці дуба, світиться і зерно в натрамбованому волі дикого голуба, що гріється на теплій від електрозамикання білій фарфоровій груші; випромінює апатію райдужна нитка мазуту, що витікає з похилого носика оцинкованої лійки в натомленій руці обхідника, іржаво каламутніє залізна руда в калюжах, просвічує крізь сльоту червоноцегляна водогінна башта, поля парують, розбиті смертельною гарячкою і розтерті оцтом, все марить, звертається до людини, марно; земля, ти йдеш проти мене з мечем, багряним щитом і списом, а я йду проти тебе в ім'я печалі; якось аж рогато сяють два ліхтарі автобуса на переїзді, блякло світяться пасажери всередині, світліє скирда на ув'язненому смерканні полі, посмугованому, як зеківська роба, деінде над ріллею проблиснув сніг, світиться і непідібраний на полустанку конверт, якого викинув з теплушки новобранець, минаючи рідні горби, дорогою до тридцятикілометрової зони, червонопагонний, блідий, охоронятиме колючий дріт від перелазу мародерів; місячний вискал і заголений живіт вагітного сонця, хоч і проглядають одночасно, та мало освітлюють нові фінські будиночки на лісоторговому складі і всяку переселенську всячину, партизанного вигляду водій в кабіні військового "зіла" кладе на щиток і магнітиком притискає путівку, і дощ невтішний і неприкаяний розтоплює станцію, і розколючує поля, мов дорожню цукрину в паруючому гранчакові. Мій просвітлений краю! і натомість — на те й дорога — торкне плече довгопала з прокуреним нігтем п'ятірня знайомого по інститутіві, присяде, важезну дермантинову сумку покладе собі на коліна, лице сердите, невивалакане, аж пашисть гідністю, що буває тільки в борців і відмінників по історії компартії; був хлопчиком на комсомольських побігеньках, старостою з шкодливою звичкою псувати повітря на перервах і відходити до вікна, замислено перегортаючи конспекта, в гуртожитку мав дерев'яного ящика на замку, там ховав провіант і худі марксистські брошури, і плакав гірко, коли хлопці для збитку поцупили ключа на зашмуляному бинтові, а на екзамені весельчак, котрого хлібом не годуй, дай проспівати неможливе, душа в душу з викладачем про улюблені серцю з'їзди — і оглянути курс, весь опухлий від безсоння й шпаргалок по рукавах; його брали в аспірантуру, допускали до архівів, обнадіювали та потягнуло ж дурного відбити активістку в улюбленого викладача, в кабінеті з погруддям, там і кандидатський стаж загубили, голосували одностайно і вона також проти нього, дисциплінована, далеко пішла, зрідка подзвонюючи на його тиху музейну роботу і стукаючи, куди треба; ач, змужнів, значок-прапорець на картузі, від сумки віє типографською фарбою, сивастим чубом мотнув, так бик прохромлює рогами сіно, ну, друже-брате, ти зараз де? настрої

мас мітинговий, січеш? цураєшся політики? це найзлочинніша риса нашої переляканої інтелігенції: ховатися по кущах у буремні роки! знаю, скажеш відчепне, а хто друже-брате боротиметься за народ, ось я, розповсюджувач вільної преси, двадцять шість раз по областях виступав, геть комуняк, треба будити, треба! ех, комплексанти, інтелігентики, моралісти м'яккотілі, підспівували ж партократам раніш, не всі звичайно, не всі, но в массе своєї, а народ пам'ятає, — слово народ він вимовляв, округлюючи рота й витягуючи губи, так божевільні ковтають з ложечки ліки від припадків страху, — друже-брате, будьмо відверті, всі ми обчитались вождя, чого гріха таїти, всі ми збудували оце суспільство, всі ходили під комсомолом і "теде", канешно, були отдельні винятки, але ж по натурі ми всі совкові страхопуди, то ж згуртуємось; ти ж патріот! і задирає голову, мов просурмив заклик востати з гробів і радуватись; відсвічує бронзою, подвигом, проте очі його чорніють таблетками активованого вугілля, ось по-бурлацьки перекинув лямку через шию, кроки сягністі, різкі, розраховані літ на двісті, поспішає на з'їзд, прагне активніше включитися в роботу, адреси постійної нема, розкиданий по всьому світі, — дарую газету, прочитаєш і передаси іншому, — хода тверда, сліпа від патетики, он виходить на перон і двома руками вдячно тисне за лікоть провідницю; проїхався задарма, — і так завжди. Посвітлішали дощини в посадці на ялиновому гіллі, світіння безболісно виокремлює і садибу на перегоні, прив'язана під обчуханим кленом корова похнюплена жує гичку, тітка несе дійницю й ослінчика під пахвою, болить і світиться фосфорне молоко корів моєї батьківщини: пийте! наростає і врунється світло прозелені між ріллею і стернями, пронизливим вітром світить верхів'я граба, що всох над ямою, звідки вибрали силос, порожнина сама смеркає всіма світилами й всіма порами року; полустанок, прищепка гойдається на чорному кабелі, в дитячій колясці під навісом кіт розгрібає мишаче кубло, і жодного сліду по дітях; а колись тут жив обхідник, стругав і розпарював лижі з акації, знав кожну лисячу нору, кожну боброву кольобанку, кожен терновий кущ, був господарем полів і долів; гримотить міст, серед туману і невагомості накликати, наркозно вдихнути сон, клубки морозної пари над вагонами — коли видерся по драбині на гору, жом проти люків насипаний купками, злежаний, твердий, протоптати діру і тоді проштовхувати липкі брили грелями: чим більше паркого світла виринає зісподу, тим приємніші згадки про зарібок, аж чотири залізні карбованці, святкова плата, буде з десять пачок "Орбіти", або запчастини для мопеда, або вудочки і мормишки для підльодного лову, на кар'єрах, прорубавши лунки, стьобати окунів, обмерзлий черпак за халявою холодитиме ногу, або заховати платню в бляшане пуделко з-під халви, потім ще призбирати і вийде на подарунок на восьме березня, мама здивується, три пластмасові тюльпани, духи "Бузок", листівка, все в кульку, зав'язаному ліловим бантиком, або полагодити в містечку дідів кишеньковий годинник, тоді географ запитає, скільки там до перерви, хто скаже? і спритно, проте з почуттям гідності, витягнеш за ланцюжок дзигарика, відколупнеш кришку з мельхіоровими вовками, за три хвилини дзвонитимуть; і вчитель руками розведе, тоді слухайте домашнє завдання! нечутно на долонях закипають водянисті мозолі і жомові брили гуцають в пащу люка; держакон впертися в ліву ногу,

так легше, внизу бурякові вижимки і гарячі і солодко пахкі, біло хмариться по вагоні, крайній вже вимітає свою площу березовим драпачем, кидає грелі в отвір, передає віника ближньому, по залізній щелепі сам вигулькує на морозне світло, зараз робитиме габарит, відкидатиме жом на шпалах; знову навмисне подумаєш про чотири залізних рубрики й сил побільшає, якраз щоб впорядкувати свій простір вагону, підмести багряне від залізної руди місиво, постояти, подихати, охолонути трохи і вже на вулиці обтруситись і вибити об коліно шапку з потрісканим шкіряним верхом; і, поправляючи волосся назад, неспіхом підійти до начальника, що тільки-но з чайни і пивна піна і посмішка цвіте йому на суворих вусах, покласти в кишеню чотири зароблені кругляки, з грелями на плечі йти додому, по соші ляскотить трактор-лопата, під фарами срібно димує світ, і комір сорочки злегка намерзає на шию; мріяв вирости схожим на худорлявих міцножилих дядьків, вантажників склопосуду; їм щоранку крутити на велосипедах добрий десяток кілометрів до роботи, товктися в скловатній сльоті, ці манюні лікарські пляшечки привозили в дерев'яних ящиках, вони збрякали і важчали, ніби наляті свинцем, лучче відразу розвантажувати з заднього борта в гарбель, і водій старезного "Зіса", стоячи на приступці, обіпреться об кабінку, все поспішає, все б йому лишню ходку зробити, а коли вагонів катма, вивантажуй на розквашену, руду від соди й вільхової стружки, землю, а потім звідти подавай на транспортер, електромотор часто клинить під осінньою мжичкою, все вимокло й розповзається, як манаття на потопельникові, що пролежав під льодом зиму, все протікає, все липне до рук розквашеним господарським змилком, та непроникний, позбавлений кремезності, просто замуцкуватий і витривалий дядько, зрідка поглядаючи на велосипед під вагарнею, більше на кобуру під сідлом, вергатиме на плече оббиті їржавою бляхою ящики; руда каламуть тектиме йому за шиворіт; а після обіду маневровий припре вагон кальціонованої соди, живого пекла, навіть, якщо не розсипна; забинтовувати порепані м'ясисті вавки на руках і з верхнього ряду закидати міх на спину, окуляри і респіратор хутко пітніють, добре, якщо відкриваються горішні люки, звідти війне прохолодою, та бувальцям безклопітно, вік на протягах, вік обтираються полою брезентухи, на вивороті чистіша, піт на повіках обдмухувати, попробуй витри, — і роз'ятрені кола жарітимуть в очах, мов справді дмухнуло жаром з печі, — та й сам вагон нагадуватиме гарячий, засніжений попелом, крематорій, доки дядько не скине одяг, геть до останньої нитки, в другій половині кантори, і обмахнеться рушником, душової нема, і все тіло пашить і посіпсує кожна ранка, подряпина, піддертий ніготь, розчухана червона шкіра під пахвами, і крутить в носі; нап'ялити чистішу робу і позаторішні, збучавілі, тверді, мов витесані з мореного дуба, кирзаки, пчихнути разів з триста, вмитись слізьми, змити шию над відром з алюмінієвого бачка і підсісти до доміношників, що грають на висадку за грубим, нездвигним, як в три обхвати дубовий прикорень, столом, до блиску вичовганим ліктями і нетерпцем такого самовідданого дійства, що здавалося з кожною домініною, обвівши поглядом гурт, виставляють душу на показ! повз вікном стугонітиме вантажівка, відтак просуне роздутий від паперових мішків причеп, болісно скрипне підлога вагарні, що приліпилася до кантори і горобці чинять рейвах під

шиферним навісом, цокне гирка на масивному з гнутим дзьобиком безменові ваги, ще посунеться великий важок, ще цокне менший на горішній перекладині, все відбувається миттєво, без нічийого втручання, і тільки тоді, коли вагар підписує путівку, помічаєш стрімку і впевнену силу його пальців; махорчатий дим заспокійливо вигойдуює стелю, заскакує майстер, прикручуючи дротиною гудзик на потертому демісезонному пальто, вицвіла, аж золотиста, шапка пиріжком, недокурки сичуть на губі, весь забіганий, між станцією і складом, між начальством і вантажниками, між заповненими нарами і вагонами на завтра, між давайканням з усіх боків і тим, щоб не забути записати на бригаду прибирання території, бо не буде за що платити, пару вагонів виграли, пару вагонів закидали, а розцінки мізерні: чуйте, хлопці, кінчай перекур, "чме" поставило вуглярку піску — і знов промерзлий, поспробуй його вгризи! ломи іскрять і загострюються на бритву, смеркатиме, почеплять по кутках вагону ліхтарі "летюча миша" і згорбатіло, мовчки довбатимуть, аж протліють подвійні брезентові рукавиці, і майстер з бригадою мусить розколупувати по кусінчику злютовану товщ, бо коли залізниця знову запише "простої", полетять і премії, і тринадцяті зарплати; от прорубали до сухого, тепер тільки встигай відкидати, внизу гарчить трактор-лопата, чирва в руках легша за пір'їну, та й рук не чути, одні механічні рухи й гаряча напруга сухожил'я, натягнутих, як і линви над тракторною кабіною; час запівнічний, тьмяніше блимає зубчате полум'я в закіптюжених ліхтарях, злегка похитуючись, йти до контори й тягнути по грудкуватій мерзлій землі приємно холодні ломи, що також поспішають, бо підстрибують, як живі; прив'язати до заднього багажника пару струганих дощок і сітку з рештками сидора замотати на руль без дзвінка, давно загубленого на бакаїстих трясках ґрунтівках, перекурювати на ходу, гостро вжикатиме динамка і світло фари, черкаючи кущі лоху над стежкою, тільки посилюватиме не імлаву непроглядь по боках, а клопоти вдома: зняти в хліві кухайку з гвіздка, наносити худобі теплого, забіленого грисом, пійла, скинути з плоти й нарізати голівок гички на рядно, вичистити гній в поросяти, внести навильник підстилки і розтрусити по збряклій сечею підлозі, обтріпати соломі на штанах, замилюватися на теля, що скорцюблене подрімує в сінному кубельці, а вишнева лампа на примотаному до поперечки, переносному шнурі зігріває йому залізаний бок; в сінях повна балія качанів і макогон, яким діти обстукували кукурудзу, щоб легше лущити; вчора півночі з поля носив; ще приставити драбину і зняти з горища ватяні штани, скоро завіє, зимно доставатися на роботу; вийти, на залізну штабу закрити хліва, всі сплять, по вечеряти біля плити яєчною з хрумкими холодними вишкварками, згадати про слив'янку з останньої гонки, передумати, хильнути з теплого слоїка відстояного з бульбашками кисляку, розшнурувати обмерзлу сирицю в черевиках, лампочка вже двоїться, так охота спати, поставити черевики на грубу, глянути на школярські портфелі під вішалкою, помити ноги в залізних ночвах, розсупонитися, скласти одяг біля порогу, внести відро теплої води з котла, встане жінка і поливатиме з ковшика, одводячи погляд від роз'ятреної жилавої шиї, дрімати під струменем літепла, ще без страху проспати зміну, коли каменем падаєш на перину і останнє, що чуєш — це те, як жінка

накручує будильника під подушкою. Тобі забракло постійності і терпіння, щоб стати таким, як вони, забракло простішої долі й простих радостей від авансу й від того, що в чайну свіжусіньке бочкове пиво завезли, і завтра вихідний, тішся, серце! склад перенесли звідти, та, коли зійдеш на перон і минатимеш простір, де стояли жижаві, мертві від соди, калюги, хіба забудеш себе малого, босого на сухій пилючці вагарні, з позбиватими об соше ногами, з пазухою кольорових корків, з пальцем в роті, з солодкою тугою в очах, що виглядали водія, котрий привозив дрібнолисті букети з сизавими, спілими й кількома твердими, фіолетовими ягодами; ось ти майже і вдома, радій душа, ненадірвана блукальною ваготою, ще позбавлена знання про отруйність всякого тамтешнього суцвіття й плоду. Отож, насвистуючи в латунну гільзу, виголоднілі й щасливі ударним полюванням, ми обійшли підперту кілками хатку, зупинилися проти освітленого вікна і притулили долоні до шибок; хлопці наші п'янезні, розхристані, доїдали картоплю з каструлі, відкоркована грілка сплюскло, порожньо лежала на столі, на витому шнурі мригала обпавутинена, схожа на осине кубло, лампочка, й пачка "Прими" сушилася на керогазі; пускаючи синій димок, парубки по черзі змочили вказівні пальці одеколоном і тернули по зубах, ладнуючись на багатші села; заходимо й ми всередину; о! варіть дичину, остограмлиємось — і на танці; скільки вас ждати, пропащих! ми пішли! до завтрашньої рибалки мусили завулканізувати камеру, шмат сирої гуми і латка лежали на миснику, вулканізатор напoxваті, розкочегарюй, латай, бензиновий пар від пристрою хмарно поповз по долівці, ми без уваги, коли як гримне! вогняний смерч стрибонув по хаті й зірвав кватирку з петель, вуха заклало, синенька гадючка блимала від камери до керогазу, про який геть забули; сердиті на друзів, давай бабиними лахманами збивати вогонь, якісь камізельки, якісь сімейні труси, хух, мона вчадіти, вискочили на двір; одутла, хвора на голову, дівчина з піврозтуленим ротом і запитальними очима гнала по провулку гусей, стьобала себе лозиною по литках і неодмінно вступала босими ногами в теплі коров'ячі ляпахи; на вулиці зимно і сливи-угорки, сліпнучи від туги, падають, нахромлюються на гострі шпичаки, і серце бродить хмільними тривогами; знагла долинають погрозливі крики, лайка, знайомі голоси; прибігаємо, соколи наші посеред калюжі стоять, вже обматюжили весь куток і дядьки замірились їх відмотузити; п'яні тіла вдвічі тяжчі, під хатою вклали на картоплиння, плеснули на голови по відрі крижаної води і лиш тоді попід пахви затягнули в світлицю, поклали долілиць, щоб не захльобнулися піною — і гайда на рибу з підсакою: на довгій тичці з капроновим шнуром опускати "павука" біля татариння і потім присвічувати ліхтариком карасів, що прогинають сітку; знайти випадкову донку, самі картопляні бубирішки сіріють на гачках і на тому березі під кузнею палять вогонь заїзджі рибалки; а вдосвіта той косоокий Василь, накручуючи транзистора на повну силу, егейкатиме з горба на колгоспних бичків і голос його на дощ буде грімким, пророчим, худоба тріскотітиме беззубками на мілині, губитиме сонну слину, і скіпетром піднятий дрин пастуха замахнеться, але не вдарить — і вкаже напрям; а згодом на попутці з райцентру наспіє дід, що завсіди моститься на глиняному стільчику внизу греблі, підстеляє оберемок горохового бадилля, чухмарить на вилицях

мучну щетину, байдуже висмикує холодних вже карасів, знов опускає донку, іржавий садок на кілку закипає радісним поповненням і обтертою лускою; ближче до обіду старий якийсь бабці відпродасть улов за обід і півтори склянки бурячихи, це норма, а зараз попльовує на гачок і замовляє від коропа, щоб не клюнув, не обірвав снасть, де другу закидушку вискіпати? і позиркує на вивітрену вощану дорогу, деє має надійти приятель, однаковий бідака, що просиджує півдня при воді, щоб стрельнути сигаретку в перехожих, мовляв, знаєш, покрали на городі тютін, а папіроси видають колгоспникам по списку, хіба допросися, втік хоч маковиння наркоманам продав, то було, а цього року чось забули мене, мабуть посадили їх, що теї пенсії, на розкур, живу калікою і калічно здохну, нехай потім сільрада за свої гроші ховає! отак вони перебалакуватимуть по два боки мосту — вода зміліла, олійно залягла до зими, ледь струмує крізь нижні заставки, то ж ніщо не втомлює старих голосів і в безвітряному теплі їм добре старішати, добалакувати себе і, шкодуючи за куривом, більш ні за чим не жалкувати; ми йшли городом під гору, бадилля соняшників сіяло на плечі росу і село куталось димом, начебто вкупі з стернями згорала підпалена зорепадом земля, всюди розплесканий спокій додавав надмір сил і кортіло щось вчудопалити; ми, збуджені рибалкою, пробували добудитись п'яних — куди там! — сіли, подумали, давай натягнемо на одного сімейні труси і скажем, згвалтував убогу, міліція вже хати трусить, шукає хто, погорів ти, дурак, що й казати, пиши пропало! так і зробили; п'яний бекнув і потягнув під голову просмерділу мишаками, подовбану валізу; ми під стріхою на обдуві підвісили дичину, головою вниз, одну лапу відрізали й кинули собаці, замотаного на чотири дуги "павука" витрусили від водоростів і поклали на горище, довжелезну тичку заховали в лопухах; бралось світати і молоді півники пробували пискляві, розгублені ще голоси: ми вступили в хатину, пляшками затовкли під ліжком дві щурячі нори, розрівняли купи землі вкупі з трухлятиною заміті, за якийсь час оббалакали денні замисли, що коли зранку не клюватиме? тоді з сіткою поганяємо коропів, буде діло! і запали в сон: так з горища спиною падають на свіже сінце; прокинулись від затхлого духу, — сонце вже пригріло злежані, просмерджені сирією глиною, пустою і щурами, ковдри, — і підморгнули один одному, мовляв, то-то, то-то сміхоти, то-то посміховиська зараз буде! але приятелі мирно чаркувалися за столом, солодкоокі, облесливі, хлібними шкоринками вилизували картоплю з каструлі, дружнім реготом зустріли закид про непристойне і тицьнули на бузину за шибкою, там на гілляці сіріла порвата ганчірка; і припускався дощ, і настрій гіршав з кожною лункою дощиною, що сікла лопухи за порогом, хтось, накинувши на голову складеного човником мішка метнувся в кооперацію по грубе печиво і цукерки-горошок, нарвали сливок за хатою, поснідали — і тільки шельпіт брезенту на кузові з вологим зерном, буксування машини, вітряний простір поля з волошковими хмарами вдалині, дорога додому і запах тирси на околиці раптом облягли знаттям, що це востаннє рибалили так безтурботно й разом; далі випускний рік, всілякі "досафівські" курси на водія, технікуми, "петеу", інститути, і за клопотами зчужієм один одному; далі життя, як оглушливий, різкий і пекельний виск гальм запізненої електрички — і солодкий спирт

пам'яті, обпікаючи горло, змусить ковтнути крик, що крім спогадів, все розщеплене радіактивним світанням, все доживає, навіть, якщо в пору безчасся раптом теплішає вітер, яскравіє цвіль на стовбурах, дрібне птахство так непомітно ліпиться на деревах, що здається виспіває, славить небо саме безлисте, заломлене вгору гілля, тануть і більшають на снігу стрибкуваті сліди куниці й кобила, що проламуючи лід на калюжах, несильно підрізала ногу й кривавить розгаслу колію, тільки вдає слухняність до батого, а насправді ж вибрикує силу дикого щастя і гнала б богвість куди, доки попереду гриваститься й пахне лошам теплий тривожний повів.

39

Він проспав свою станцію, — нервова напруга здолала за декілька зупинок від мети, — і прокинувся від того, що оголошували наступний полустанок, схопив речмишок і встиг проштовхатися в тамбур, зірвав стоп-кран і вже на пероні згадав про недочитану, забуту на сидінні книгу; о цій присмерклій порі на площі між складів селяни заштовхувалися в автобус та навпроти чайної молодик всадовляв до мотоциклетної коляски сліпого вчителя з жовтою пластмасовою рукою; сівкий дощ полоскав дермантинове накриття, краплі зависали на ремінці шлема, поводитир поставив на коліна сліпому банку пива і прикурив йому сигарету, біла непроглядність пеленала дорогу, відтак сліпий обернувся на голоси приїзджих, здавалось, вічно виглядаючи, вічно впізнаючи когось по розмові, забухикав, звів коміра пам'ятного Богданові від школи піджака, дощ припустився, і мотоцикл, гребнувши болото, подиркотів на сошейку. Дорога повільна, як сонне, вкутане сплячкою, здригання серця безпанцирної черепахи; ось і батьківське подвір'я, хвіртка примотана кабелем до стовпця, і висока, повищала, виросла за час виглядин, обліпиха біля причілку, і порожня кроляча клітка під яблунями, і купа будівельного хламу побіч повітки, і тополина брость, що проклюнулась між трухлявих дощок порогу, і ключ під оцинкованою бляхою на підвіконнику, все тепер видалось на стільки чужим, на скільки близьким воно було під дахом сторожки поромника. Аж зморозило всього; кляцнув вимикачем, темрява тільки загусла, обійшов хату, на причілку помітив перетлілий дріт, згадав про свічку в коморі і вже при світлі лапнув мертвотну холодну грубу, брикетним кришивом і трісками розвів вогонь, злодійкуватий, ледь схожий на колишнє гуготливе полум'я, сів при вікні, мріючи про повен город гарбуз, про пару грядок картоплі — гострити сапу старим терпугом, смажити вермішель на маргарині, зняти з шафи і полагодити саморобний телескоп, подарувати якомусь тямущому малюкові, наловити риби на юшку, прикупити вина, згукати однолітків; чиясь ворожбитна рука підкине гнилу баранячу голову, винести на лопаті в канаву і вгадувати, це ж кому моє існування промуляло очі? воно й краще; покинеш думати про власну законність на цій землі; тут на початку віку стояла станція з кількома жовтоцегляними будинками для службовців і прадідова господа, потім єврей при дорозі відкрив лавку; від громадянської розрухи люд тікав сюди, до постійного заробітку, працювали на складах, будувалися пообік сталевого річища, в голод залізничникам давали пайки; маленька станція! і радісно ріднить почуття спадку на оці забудовані, раніш безберегі, вдячно родючі, бо доглянуті, прадідівські поля;

перед смертю дивувалася бабця, почувши, що землю дають, — тако обпинаючи поперека пуховою хусткою, сиділа на ліжку, прислухалась до радіо, розгладила латочку на хвартусі, збряклими, варикозно чорними ногами спробувала вступити в бурки з вискубаною ватою на носакі і втомлено, здитиніло, сирітськи здригнулася від багнетного: дають землю! перехрестилася над безоднею колгоспних літ; нехай полопають від неї, ненажерні! з болісним виразом поставила на черінь ліску порізаних на сушину яблук, по закутках бгались чернечі тіні, вогонь обсвічував півлиця і чистий дух старості пломенів впевненим і незламним безсмертям. Отепер стій на землі, що згидила ковтнути ненаситців, стій і втисячне обдумуй привід своїх вигнань, стій і молись, як востаннє — кожен сумнів співзвучний молінню про чашу — стій з упованням на спокій, глянь, он дівчатко погладило за вухом сиволобе теля і пес розгрібає мишачу нірку, над вулицею знайомо тепліє посапування череди, стукіт рога об браму, хазяї відчиняють, і золкий безобрійний простір нагадує замерзле автобусне вікно, малими прогрівали залізним карбованцем, шлях від виглядань ближчав, от ми і вдома; закутайся старим бабціним пальтом, цегейковий комір полоскочує вербною свіжістю скрині, там на полиці лежали свячені гілочки; згадай портрети, що висіли на оцій стіні, забудь котрий день і вечір сидиш, розпаливши грубу, або виходиш за село — глибока рілля на околиці ховає стежку, сюдою десять літ тому з радісним захватом клишав гумовими чобітьми на рибалку — і вкотре за тиждень туга часу обезсилить тебе, діда на прадідівських землях, туга стане повсюдною, опечалить потойбічним, ріднім, мов підмовляючи, що єдина мить між тобою минулим і отеперішнім, оцей вітряний слізний простір поля, латка стерні при дорозі, бузина над канавою, гострі сліди підводи, солом'яний вихор за скирдами, траурно свіжа земля; подумати, скільки осеней! митарства по кам'яних нетрях, це там гординя відучувала плакати в гуртожитках, готелях, кімнатах відпочинку, заробітчанських кутках, напівскотських байраках, просто ніде, це там уявив себе сильним, знахабнів до безтями, щоб винуватити ближніх своїм безталанням, гнівити зустрічних, геть усіх, це туди знов тікатимеш, пам'ятаючи про магнітну чорноту і напругу безлюдного поля; перш ніж ти зводиш руку для дії, чужина зваблює розкутістю незнання, і цей безліч разів присновиділий чорнозем однополюсним магнітом відштовхує і пече тому, що надто вимріював, надто згадував, надто любив смиренні поля і затишну дорогу між глинищами. Обтисни горло п'ятірнею, бо узриш на горбі дівчинку, туга подвоїться і піймано заболить найзриміший образ дитинства: на сухому травистому схилі сито куняє череда, пес вичісує задньою лапою реп'яхи за вухом, дівчатко в засуканому сестринному пальті з долоні годує теля крумкою хліба, на галошах пудове болото, вітр крижаний — вона, уявна твоя наречена, терпіла в'їдливі дитячі прозивання, дозволяла на перерві відпивати з своєї склянки чаю, емальоване відро з пончиками стояло на передній парті, кожен підходив і брав собі, потім на вечоринці обіцялась чекати, голубами розмальовувала армійські конверти, вчилася на медсестру, співала під гітару на підвіконні гуртожитку, позичала помаду в подружки, готувала шпаргалки, перед екзаменом пила валідол, на практиці закохувалася в кавказської зовнішності

гінеколога, цілу ніч подумки писала листа про зраду, вдосвіта чорним олівцем підводила підпухлі повіки, вищіпувала брови перед люстерком, вперше кляла білий світ, робила аборт, їхала додому за сумками картоплі, гуляла на весіллях подруг, погордно зиркала на маршалків, покрадьки курила на лавочці, соромилась без чоловіка одна стовбичити на зупинці автобуса, відшивала пристаркуватих і пітних сільських залицяльників, пила розбавлений спирт на роботі, дивлячись на обшмуляну стіну, витягувала судно з-під паралітика, купувала ілюстровані журнали мод, вчилась в'язати, мріяла про столичний розподіл, зазирнула на танцях в очі курсанта, мліла від заздрощів однокурсниць, летіла на Північ, зеленюкою замащувала чиряки на солдатах, помалу гладкішала в компаніях картярів, слухала одне й те ж саме, про пайки й чергування, осилювала без закуски портвейн, на свята танцювала в освітленій похитливими поглядами офіцерській їдальні, столи зсунуті, кухня затягнута новим простирадлом, терпіла безчестя, знала, що він зраджує з окуляристою комендантшею общаги, кляла безплідність, невідомо чию, вгадувала себе востаннє молодою, чарівною, з начальником санчастини наглядала за дезинфекцією в казармах, байдуже віддавалась йому на клейончатому ковзкому тапчані, ходила вагітна по перкалевому снігу, байдуже слухала плітки, два плаття і сумочку з косметикою спаковувала у валізу, старіла в аеропорту, вдома приймала занехаяну амбулаторію, там збоку квартири на дві кімнати і погріб на подвір'ї, пускала тракториста, розводила своє господарство, раділа машині зерна після жнив, тішилась, коли записав на себе малу, обабніла, одягалася абияк, перетерпівши злостий погolos, почала ходити в гості до матері, здебільшого смерком, людей не цуралась, але й не спішила з обіймами, ставала все мовчазнішою, полюбила лущити в пелену квасоллю на вигрітій сонцем присьбі, півроку платила за розбитий трактор, битим валянком гатила в потилицю бездиханного п'яного приймака, серед ночі одягала кухвайку і поспішала за розпачливим криком, тряслась на підводах, втішала безнадійних, завела кумів, поволі зажила поваги серед ненависників, другу доньку записала ім'ям свекрухи, підробляла в колгоспі на буряках, клала по ложечці цукру в чай, займалася консервацією, стала завбачливою, дивилась нудні серіали по телевізору, врешті перебралася в колгоспну хату, посилала свого пияка на лікування, тягла на собі все домашнє хазяйство, сама водила телицю до бугая, вигнала приймацюру, шкодувалась на малі аліменти, серед тіток вважалась красунею, така червоняста, жартувала з агрономом і сама дивувалась, що грубішає, нагліє сміх, набула слави весільної кухарки, брала з собою доньку на коровай, спала з малою, боячись повномісячних сновидінь, коли час від часу, здавалось, пробував згвалтувати на клейончатому тапчані начальник, оперезаний портупесю, слинив, дихтів, душив під яблучко вогкими ручищами, і пещений ніготь на підмізинці лоскотав їй за вухом, прокидалася в крижаному поту і притуляла до грудей дитину, за найбільшу потіху мала роздивлятися фотографії, особливо дошкільні, з насупленим виразом, мов от-от заплаче і змие з лица всю майбутню непривітність долі; придивися! телятко вилизує крихти з діточої руки; наче й схожа на матір; однаково тепер; нізвідки налітає вітер-сирота, лащить, пожалійте; розгніваний затулянням рукава водяним димом застилає постать

на греблі і одне йому втішно, зрадіти їздовому, що звів ноги на бік, натягнув віжки, киває до напарника, стіймо, друга зустрів, друже, дай сигаретку, святою совістю прошу, тобі бураків не треба? ось в яру назбирав, зогниють, жалко, краще комусь віддам, везу напарника в больницу, геть негодящий, кров'ю кавкає і закусити нездужа; ну їдемо, їдемо, зараз, оце лапи відмию в ставку, добре б пірнути, але тверезий, холодно, кругом біда; дивитися вслід підводі, а дівчинка на горбі минь-минь-минькає до білоплямистого теляти і корова з оббейханим вим'ям чухається рогами об скирду, і жалібна чапля, поскиглюючи, високо облітає мілководі береги; вітер підштовхує тебе додому.

Вогкою ганчіркою історик протирав на підвіконнях і на підлозі радіактивний пил, — дім пустував, відколи батька перевели на нову роботу, — сіріла павутина на разламаних ніжках стільця, під сонячним квадратом парувала підлога; ще пахли антонівкою порожні ящики в сінях і порцеляновий голуб з тумбочки тихо поглядав на метушню, земля у вазонах зотліла на порошок, під вішалкою стояли рядком піввідрові бутлі; прийшла думка роздати їх, щоб молодим вином наповнилась пам'ять про мене; і озирнувся на кроки. Батько на порозі поставив торбу з харчами, повітався за руку, звично і заклопотано, ніби бачились тільки вчора; батько поспішав; маю довідки зібрати для сільради, є на хату покупець, кабель на причілку перегорів, добре, хоч пожежу не наробило, пороги з обох боків поміняв, поставив стояки, якщо прийде чоловік, то ти йому допоможи накриття зробити, там цвяхи подаси, чи драбину потримаєш; тут горе кругом, грузчика вбило, когось судитимуть, машиністи за кілометр почали трубити, дали по гальмах, мало вагони з рейок не позлітали, він собі йде, сумку з вином і помідорами потім найшли; він собі озирнувся, рукою до поїзда помахав, то з потилиці розчерепило голову, дрантя здерло, аж заголило всього, стільки по шпалах проволокло, а прийшлося нараджати, нема в шо вдягнути вдома, трусів лишніх немає; такі бідні; жінку покинув і двоє дітей, це ж від нашого заводу рахується робітник, платитимем пенсію за втрату годувальника; повіриш? не? це шосте самогубство за високосний рік! тутай мама дерунів передала, питає, коли до нас, сину, приїдеш? тут приберу і довідаюсь, сяду на попутню, скільки там теї дороги; хочу сходити на рибу, побачити сельчан, ждїть на тижні! ну, я поїхав за довідками — проведи батька до воріт, як колись проводжали сумновидого тебе, і, коли він зазирається з машини, гукни через паркан, я скоро приїду, приїду! доки просихали кімнати і з банки пив молоко, ліктем обтираючи теплі п'яточки на животі, серце вияснило від туги, серце свідчило, — так звук почуватись на людях чужим, що й при зустрічі батька зчужіло змовчував, — серце знало, ти молився щопівночі за рідню і трудно розміняти схлип на буденну балаканину; мусиш звикнути до звичайного, обсвіченого злагодою і звичаєм прощати, та й розмова перекинеться на понурі сільські тривоги, скільки даватимуть палива на талони, яка картопля вродила, капусту всю вирубали, село звиродніло на злодійську зграю, оббирають сусідів, обносять поля, ніхто робити не хоче, п'ють і казяться, як перед людодством, віриш, сину? лекше змовчати; врятує дума про малих світу; стара й поважна, блідаво розгублена на лиці, залікована по психлікарнях сусідка бавить сестрину онуку, притискає немовля до грудей і

всміхається двома надщербленими зубами, блаженно тихо дивиться вслід перехожим, всюди виказує свою радісну несамотність; от несе пів-відерця води і одноруч підпихає коляску, сам зболілий дух відчаю і смирення нахиляється над малям, обсмикує на рожевому тілі пелюшку, акишагакає на курей по грядках, а коли родичі поїдуть, вона стоятиме біля воріт, аби повітатися з кожним, всією поставою нагадуючи про всеминущість; вона й довіковуватиме при залізниці й здригатиметься від ядучого виску поїздів, злого залізного крику, що розрубував пам'ять, і вона знов на пероні допомагала медсестрам збирати і зносити на брезентові ноші клапті розчавленого "чмезом" чоловіка, одрізану вище коліна ногу, мозок, запечений на стовпі, а потім закритися в хаті й тремтіти безвихідно від окрику поїздів, запнути вікна покривалами, боятись вийти на двір, день за днем, година за годиною, мить за миттю спалюючи свідомість в солоному вогні жаху; пам'ятаєш, малим лякали, що вона зарубала кошеня на дровітні, може сокирою полоснути перехожого, стільки дурного наказували, і відмахнешся від власних кривд, буцім од зніженої хлоп'ячої примхи; оце знову стрів при воротях і вороття до минулого, до себе малого, що обсміював ім'я блаженної і обзивав ним приятелів, знагла діткнуло заколисливим співчуттям; ось вона гойдає чужу дитину, заступницьки велична, сама здитиніла на лиці, з лякливим розгубленим поглядом слухає надвечірній світ, і новий поїзд вістує наближення. Втомлено, по-дідівськи сів на порозі, гортав підшивку "Науки й життя", розглядав дві поперечних ПЕТ-тограми мозку; перша — нормальний стан; друга — мозок хворого на шизофренію; зоображення отримані при допомозі глюкози з радіактивним ізотопом C2, що через кров поглинався мозковими клітинами; циркулюючий розчин випускає позитрони (e+), котрі зіштовхуються з електронами (e-), і при взаємному знищенні вивільняють енергію у вигляді двох квантів; кванти потрапляють на кільце детекторів, ними обмотана голова пацієнта, з посвічування кристалів на комп'ютері виникає зображення: червона пляма в потиличній частині мозку; зона аномальної активності; споживається більше кисню, проходить інтенсивніший обмін речовин; дві зімкнуті півкулі, що твоє вчорашнє й сьогоднішнє, покара за безтурботність, спіткання з потопом галюцинативних вод і погляд на жінку з чужою дитиною; і тільки так воскресає світло.

40

Цілу ніч під підлогою янчав прибудний котяра, так болісно і надривно, ніби з нього живцем висотували киші, — видно, заліз крізь продуху, дерся об підмурівок і сліпачив на встеленій вапном землі, — Богдан відкидав вогку ковдру і кулаком гупав об дошки; звір примовкав на мить, а за хвилину обзивався в другому кутку хати; на стіні сніжним полотном біліла широка латка від килима з гвіздками вгорі; пригадай, скільки за килим нападало календарів, листівок, телевізійних програм — під осінь, коли мама прибирали хату, любив знаходити ті скарби, познаковані святом пам'яті; кіт охрип і похоркував по-їжачиньому під шпаристою підлогою, ніч стояла безмісячна, глупа, така, що загострює слух, аж чути, здається, народження думок і спогадів; кіт, мабуть, білий, ґрунт застеляли з батьком вапняною кашею, з повними відрами, балансуючи, переступали по легарах на нерозрівняну купу землі, розкидали білі грудки, щоб

вберегти від грибка підлогу, то ж невидиме ясне світло повинне струмувати зісподу, джерельним холодом омиваючи пліснявість кутків, лунку темряву нежених кімнат, старий одяг на вішалці в сінях, попіл, що просипався з круглого на закрутці підувала груби, весь лагідний дріб'язок, два оббивочні цвяхи з латунними капелюшками, ківтях замазки, перегорілі пробки від електролічильника, кусінчик крейди, старий, на кінцях заклепаний, клейончатий метр, скляну гільзу з-під валідолу, весь чистий біль віджитого і покинутого на підвіконні при дверях на веранду; натомість одна лиш латка на стіні, мов отвір в небуттєвому просторі, нагадувала про біле диво, на якому вознісся дім, освячений сподіваннями родинний затишок, захист, повернення звідусюди, чарівний скарбівний замок дитинства з хворим осиковим вогнем, бабця на совку вносила жар від печі, просихала від безпричинної сльози подушка, росло апельсинове дерево в риночці на плиті, духмяніла синька на білавій підлозі, ополудні після побілки нагадуючи пору зозулиних яєць, коли з першим кукуканням дозволяли купатись, світлішало недопите пиво в графіні й, холонучи, брались червоною шкіркою котлети на сковороді, за вікном дядьки кидали борони на підводу; пора й тобі намастити котлетного смальцю на скибку, пийнути пивка, от і дорослий вже; роззявлена сумка стоїть біля переминої картоплі на хвартусі, в хлібниці на столі одні сухі крихти, серпнєве сонце кипить на дахах, іди, іди, щоб втратити несуттєве, і час, пронизуючи вапняними протягами з-під підлоги, повернеться до тебе назавжди; перепочивши, знову занявкотів кіт, та так пронизливо й лунко, що не було ради й подумати про спочин під дахом, по якому горобиньо вистукував дощ; страшно скрикували сусідські гуси, страшна неісходима ніч за стінами видавалась молочною, настрахана дитяча душа оселі сиротинила сльозу і чоловіче серце лагіднішало, м'якло, як мох на покрівлі; ніби й не спав, але прокидався від моторошного підземного виття, відхрещував себе від кошмару і думав про кінці й початки; що є Земля? кволий замерзлий подих Всесвіту, пульсує теплою кров'ю океанів, розгойдує небо вітрами й зливами; що є людина? один сплеск печалі на рівнинній воді чи нагадування про слід Того, що йшов через бурю? що є історія для нас, засліплених рукописним прахом? буря, що, перш ніж втихнути біля галілейського човна, жахає розгубленням і відсутністю суті; яка потреба матерії пізнавати себе через людину, ось цьому довоєнному столику в мучних зморшках голодних літ дивитися за тобою з соннопам'ятного минулого? а може Земля — випадкова маленька станція для ангела, чиє крило, перельотом до милосердніших планет, зрідка окрилює віру? а може лиш вир у просторі, шумування епідемій, завихрення ідеологій, війн, чистий нурт ідеалу і відцентровий, розкидистий сміттеплин розуму, навіть уявою недосяжного для безсмертя? тут-то й горе! чи це клубок весняних вітрів, що оновлюють сушу й міжзоряний морок, гуркочуть прибоєм об старі й ревматичні п'яти континентів, задмухують всі вулкани, всі тривожно засвічені вікна о третій ранку, всю зраненість літа, всіх жінок і кохання, що народжує чоловіків, все осіннє тепло череди корів, що смерком гублять молоко в жовтий іней пилюки, все поглинуте ніччю птахство, що повертається в безнадії і плаче про вигнання, і нема йому ради, нема йому спокою, як всьому, що так хоче жити, так просить тихого

милосердя — і гине щохвили; Земля пропікає тебе блискавичним струмом баченого і уявного, марнотою марнот і похиленими на кукурудзу штахетами, сухі стебла відмежовані трухлим парканом на обійсті твого народження, звідси бабця за шалік переводила через залізницю до школи і вчителька на уроках читала сумні казки, за вікном чорнокорі в'язи, турнік, туалет на двоє дверей, вичовгана спортивна площадка, хлівець з інструментами, заквітчані клумби, відламана грозою і відтягнута на дровітник ясенова гілляка, дерев'яний козлик з розхилитаними ногами, під навісом оперезані паперовим мотузком купи списаних, синіх і рожевих зошитів, заготовлених на макулатуру, далі степ, бездиханні поля, далеке, як гори, громаддя чужосельних садків і виблиск брукованої дороги, що відразу після грози палає осонцем легким туманом, кличе до себе, зманює бігати з грімким чавунним колесиком-тачкою, забігати поперед долі, варто лиш вистромити голову над партою й довго вдивлятися за вікно; чого ти схлипуєш, моє серце, чого плачеш дитинно? ти досі там, долаєш поріг початкової школи, на веранді латунний дзвоник, ним калатає хто схоче, от і кінець уроків, біжи в кіоск за бурякопунктом, минай кагати солодких коренів, ряди машин, пропахлу бензином куряву над вагарнею, довжелезний спонурений стрій машин з відчиненими кабінами, водії відкривають бардачки, кладуть сидори на сидушки, поволі, статечно розмотують і розправляють просалені газети, негнучкими пальцями оббирають молодий часник і беруться полуднати хлібом, кисляком і рожевуватим, витягнутим з борщу салом; ось ти й прибіг; за віконечком дощаної, зелено пофарбленої, будки дядько приймає назбирані коло станції порожні пляшки, пучкою проводить всередині горловин, відставляє пощерблені, щось думає дуже сердите, зрештою посміхається і дає тобі важкий, вгорі зім'ятий, кульок облитого шоколадом арахісу; хату тільки починали будувати, батько приносив з чайної смачні недомашні котлети, ними пригощали робітників; ти допомагав майстрові колотити розчин, в кориті блювкалася вапняна вода і лопата залипала від розчину, глибшала лінія долі на руці, означуючи довічну прикутість пам'яті до цих стін; за вуха ловив королів, залазив всередину клітки, вони пацались, скорцюблені по кутках, потім жалібненько так попікували, батько перехоплював їх за задні лапи і йшов під повітку, стискаючи молотка, там під стелею на двожильному кабелі висіла розпірка, окремо стояли п'яльця; старими вишкварками пострілювала пательня на літній плиті з перекинутим відром замість комина, під радісні розмови про будівництво накривали столика під тінистими сливками, вишневий одсвіт з банки компоту забарвлював горілку в графіні, робітники вже домуровували причілок і похмільно поглядали на передобідній поспіх, батько ставив емальовану миску з королатиною біля плити, витирав руки об калачики, об спориш, і з двома відрами підбігцем поспішав по розчин; оно вже гукають згори і гак на грубому мотузку цокає біля фундаменту об биту цеглу; ти вистукав лопату об вінце відра, хотів сказати про п'яненьку балачку мулярів, мовляв, причілок косує, та нічаво, стягнуть в'язанням, ще й хазяїв перестоїть і нас з тобою, але батько, присутулившись, хутко, поспіхом взявсь за вигнуті дужки, глянув собі під ноги і почовгав повз хатню коробку з чорнорубероїдним мороком замість вікон, щось притримало на кутку, голоси над

головою були розбитні, звичайні, лиш вітер нізвідки, лиш темний спротив землі, що противиться забудові, як корчам простору, дико забутів угорі, причілок гойднувся на секунду, майстри ойойойкнули і відскочили з кельмами на середину стелі, цегляні брили з гуркотом вгризлися в траву, дзенькнув сталевий одвіс, батько пополотнілий стояв перед дзеркалом і п'ятірнею відкидав волосся назад, та доля милувала його від сивочолої втоми; тулилися в старій хаті і найсвятіше малим любив світло переноски в тільки-но побілених кімнатах; майстрів найняли нових, по-осінньому гостре світло пахло нефарбленими дошками і закипало торканням затірок об стіни, над лампочкою на голому шнурі лячно і ворохобно громадилась вогка сутінь, кличуть спати, куди там! мама вперше пропалює грубку, щоб сохнули сирі стіни, золотим порохом спалахує смолиста соснова стружка, горять обрізки, злегка продимлює над дверцятаю кубахи, та й дим лоскоче липовим цвітом, то батько, простуджений на протягах, сівши на ящику з інструментами, п'є з дідуневого мисливського термоса липовий чай, дає ковтнути тобі і далі орудує стамескою, врзаючи замки в двері; пійма над порогом жилої хати настояна на горіховому падолисті, бігти туди, крізь морозне щасливе почуття, що хтось за тобою слідкує, стискати клямку й пригадувати мучний запах білого бабціного хвартуха, хтось приглядається до діточої душі, — тепер ти безпомильно це пригадуєш, — ось ти пробіг подвір'ям, від нової до старої хати, стоїш наляканий між двох мовчань і, перш ніж світло прочиниться з сіней, ангел твій кладе тобі на чоло радість, і все майбутнє, що стосувалося інших людей і робило тебе невдахою, раптом маліло перед дивом хати, надихувало на вікна росу зіниць, виглядало тебе, втомлювалось чекати, аж дивною ставала думка про життя тутай, бо чим далі ти потів від'їздив, тим голоснішав скрип корби колодязя, під парканом вросло в землю каміння, вготоване на фундамент хліва, западала сльотавінь, змиваючи всі ті студентські королятники, армію, дисциплінарний устав, сім'ю, чіткий розпорядок внормованої недолі вартового аргамеддону, унтергомосоветікуса, зношену, з обірваними замками сумку, сльозу в глибині ока, і, варт пригадати здолання нічне подвір'я, як всі дороги минають, ти бачиш усіх живими, в просвітленій ангелом ясноті, жалісно всміхненими, мовчазними, присутніми водночас, як подив і докір; бачиш обмотані сніпками яблуні і врунистий степ за городом, по краях якого дід в застібнутій камізельці на добрий урожай закопує шкорупайки крашанок; тоді батько працював майстром на складі, в куцому демісезонному пальто і розкислих черевиках увихався між станцією і конторою, приходив пізно, вагонів то не було, то їх подавали забагато, вантажники вже поцібали на велосипеди з придротованими дошками на багажниках і подалися по своїх селах, дорожнє управління записувало "простой"; вічно там щось не так, гадувалось малому; одна робота й робота, одне гайда й пішов по розбитій старими "зісами" тванюці, одне "разом", золотава іржа на рейках, тріск піску під лапистим ломом, гул вагонного колеса, і від напруги десятків рук гарбель помалу зрушується й суне до рампи; за роботою зорів обов'язок вивести дітей в люди, позбавити клопотів до пори, коли власне батьківство змусить бігти й нашукувати кусень хліба, до хліба, і де б що виписати по знайомству; батькові та бігом порати, вкошувати королям, залізною коцюбкою

вигрібати з кліток, дрібнозубим згреблом чистити облежані коров'ячі боки, набирати з ями відро жовтомасляного весняного жому, вузькою шуфлею підбирати гній в поросяти, з гори знімати на радіозі солому, в розрубані шини за хлівом наносити воду качкам і гусям, виводити на довгому ланцюгу і припинати на городі бика, що вириває з рук припона, прив'язувати собаку, вибігався за ніч і лащить, прилягає животом на втрамбовану землю біля буди, геть охлялий, обкопувати яблуні й кущі смородини в садку, вистукувати об камінь штиковку, замітати подвір'я і, притиснувши сміття віником, виносити його на лопаті за гній, гріти воду на електроплитці, сікачем на довгому держаку рубати кормові буряки в ящику, посипати дертю, ставити корові, розуватись зап'ятками об поріг, замотувати гонучі на халяви, пальцем пробувати літепло, снідати на ходу, гострити бритву об ямкувато сірий брусок і об ремінь, кашляти від пекучого хрону і скліпувати сльозу, виходити на двір, виливати окріп в умивальник, запинатися рушником і старанно голитись перед круглим в сталевому обідку дзеркалом, довго вмиватися, підставивши під стержень шию, бритву і злямчений в алюмінієвому наперсткові помазок ставити на полицю, а звідти, не дивлячись, брати синю, майже повнісіньку, пляшку з пульверизатором, кропитися, бадьоро ехкати, натискаючи на жовту пчихалку, терти долонею щоки й одну одеколонну хмарку цвиркати на цікаво задертий ніс тобі, малому: хмарка цвістиме до надвечір'я, а тоді щастя — бо ж ми всі разом: тато перевдягається в домашнє, чіпляє краватку на сріблястий ріг вішалки, мама принесла великий кульок халви, дві пачки вафлів і обліковий журнал в дермантиновій сумці, ріжком носової хустини стирає помаду на губах, дід сидить на дровітному пеньку, замислюючи ясеніві лижі, нахиляється над чавунцем, заквашеною житньою мукою натирає кролячі шкірки і кладе їх в цебро одна на одну, бабця обламаною виделкою посуває фаєрку на літній плиті, вогонь з чорносажистими зазубнями вифакує в отвір; підкидає пару брикетин, ставить сковороду і, коли смалець розтанув, лє туди з дерев'яної ложки рідке налиснікове тісто — і щастя запахне оліфою на щітках в півлітровому слоїку, полуничним варенням на млинці, пінистим молоком, відламаним з білими прожилками кусінчиком халви, засохлою фарбою в банці, звідки сторчкує соснова тріска; робота й робота день при дні, літо од літа, і ти не згадаєш батька й маму, й нікого з рідніх, щоб вони сиділи просто так собі, без діла; підписні, обов'язкові, з лисим профілем на обгортках журнали пилюжились на видному місці на випадок, коли в хату на п'ять грам заходило начальство і батько виказував ними свою партейність, щоб згодом ніким не читані, поносного кольору, паки витягувати на горище й штабелювати там, бо бабця гидувала й побоювалась розпалювати ними, а дід, уникаючи штатних застіль і пораючись біля скриньки з мисливськими припасами, неосудливо стиха казав мамі, все то банда. Кіт в протилежному кінці хати зашкрібся об фундамент, заянчав уже так пекельно, що мусив вставати й гупати п'ятою об підлогу; потім накинув на голі плечі маринатку і вийшов на подвір'я; грізне з білолляним підбоєм небо визірнювалося назахід і вкупі з одвітреними хмарами промерзало на схід, звідки сірчано дихав підповнілий місяць, над землею урочистіла, мов перед кінцем світу, неймовірно заступницька, зіткана з

відболілих часів, рівновічна тиша, і залізні попелу на городі, і німий садок, і кожна просинена місячним світлом бадилля деревію, все знайоме довкола було на стільки відмінним від згаданого, на стільки бляклішим від уявного, що вона, уява, відштовхнувшись від подиву, з'єднала безліч відомих і підсвідомих правд і, як незриму присутність в темряві, відчула злодійське наближення таїни: твій дім, не випадково зведений на дні цивілізаційного розламу, твоє безсоння, просвічуючи на обидва камінні береги, означає собою рятівний вибір; годі кидатись на два боки, ти ж не дарма облітав кублища єресей, вгадував тіні двох гілляк розрубаного властолюбством древа, по насінинах здогадувався, чому саме тут доспіли плоди зла і отруєні, напівживі, перебувають кару байдуже, як сліпі довічну темницю; ти знімаєш варту з прикурғанних доріг, ратне слово віддавши на підвиз вовкам у затемнення, половеччина пожала вірний плач — і визоріле небо крізь п'ять століть торкає тебе милостивою рукою. Зайшов у теплінь хати, думки затерпали, пам'ять слугувала прозорим дахом, крізь який космічне нейтрино часу пронизувало планету, побіжно черкнувши вістря кулькової ручки й розгорнутий блокнот на столі; пронизувало непомітно, без перешкод і втрат, вимивало з вапняних порошин смертельний розпач, врівноважувало крик і німоту всіх, що тулились на цьому клапті чорнозему і так само пролітало довкруг, прогриваючи осінні отави пристрастей, вистуджуючи злий попел згарищ і залишаючи тебе ще дужче осиротілим, гнотиком світла біля двох бухінців на столі, біля трикутної попільниці з недокурками й цибулинням, біля безвухої чашки і сувенірно одягнутої на патрон бекасиної голови на підвіконнику; там і уламок дзеркала, і пляшка шампуні, навпіл витрушена примина, календарик, складаний ніж, надгрижена таблетка цитрамону, відтикнутий термос, мов лунке серце віхоли, — дід брав його з собою на полювання, — в кутку принесений для екзотики ліхтар "летюча миш", на скло якого іржа посіялась згаслим мерехтом, сині півники на фіранках, все те, по чому невгадно струмує космічний час, старить і перетворює речі на безживний непотріб; врешті вивітрить і спогад про них; і, коли відболить стужа зоряного огрому й настане просто ніч, смерть розкидає різнобарв'я мозку на палючі і безберегі нейтринові вітри, з'єднає з видивами братів по судомі і колись та пронесе над опівнічним дахом відпроданої оселі, над одвірком, зігрітим п'ятірнею нового господаря, над прогорілим совком при відрі, звідки годину тому зачерпував, кидав брикетну пилюку на жар, і полум'я багрило світлицю.

41

Доки туркоче вогонь в плиті, можна вечором вийти на вулицю, — заgrimотить бляшаними коробками мотоциклетна коляска, друг дитинства почепить на руль шолома; сьогодні він крутить кіно про кінну армію; на стіні будки кіномеханіка мальований зеленюкою дівочий портрет, пампушка квіток визиркує з-за підсобівки, всередині клубу буцкають більярдні кулі, мов бугаїсті парубки лупають один одного безрогими лобами, похропує при дверях завклуб, глядачів на чотири карбованці, на алейці поміж дерев світло ліхтарика сплітається з дівочим сміхом; плівка склеєна, тож помалу накладаєш на звуковий барабан, одягаєш на зубці, злегка прокручуєш ручкою, тріск тумблера, світло золотавим піском посівається на екран, ще налагодити звук і

поправити, відвести рамку від стіни, і можна перекурити, збиваючи попіл у відро з соняшниковим лушпинням і двома довгастими, перегорілими лампочками; до кінця сеансу плівка, стрекочучи, гнатиме теплий вітерець і вривається нахабно ділова парубота, лигнути півлітровку, заїсти жменею сирих зернят і запитати, коли механік дістане обіцяну рушницю; той кине жартом, що все одно чортма порошу, капсулів, гільз, а підхмелені жевжики тим часом туратимуть один одного під ребра; друг, на диво терплячий і компанійський чоловік, таки гиркне — а вимітайтеся! годі! — і вони, плюгаво оббалакуючи дівчат, посунуть табуном на веранду; приємна комірчина, випити б і собі, давай гінця за вином пошлемо; тамо за підсобівкою є, дістань, доки перемотую передостанню частину; пляшка, як немовля, впугана зривками афіш, певно, прихована для молодих, бо далеченько запхнута, недоторкана, пахне сухим павутинням; друг видмухне з кварти пилуку, витре всередині полою бушлата, виполісне вином — жест непитушого чоловіка — і запитає, завтра поїдем на полювання? хіба що зранку, зобід має навідатись дядько й покрити навіс над порогом. На місячному асфальті чіткіше помітні бакаї; сидючи на задньому сидінні, привставати на кожній ямі, за поворотом обігнала легкова машина, впізнати цвинтар з навстіжно скрипучими ворітьми, деінде синюшний відблиск на вікнах, громаддя дерев на околиці, забиту темряву по кутках; за селом дорога стрімко ковзала в яр, напіврозчавлений, конаючий кіт відповз на обочину і світив тьмяним прозеленцем очей, крижанів туман між горбами, над полем світло нагадувало потопельний вал, розвітілись верби, біля яких пас на мотузку корову і боявся вирізати пужално, бо об'їздник займе корову; тепір дерева розбійницьки, простоволосо нависали над дорогою, мов всі примари, від яких ти втівав, підростали й вичікували на тебе тутай, вдома; вітер рвав комір сорочки і аж стискав за борлака, коли, визиркуючи з-за спини, пробував перекричати грім бляшаних коробок в колясці; вдома провітрити з кімнат солодку брикетну сморідь і заснути без звичного читання на ніч, крізь сон, як в дитинстві, знаючи, що тихий, легкоусміхнений, недремний зір береже тебе і заколисує через стелю. А вдосвіта збудять чмихи мотоцикла; вибігти до воріт, оперізатися патронташем і, ліктем витерши росу на сидінні, впізнати бензиновий холодильник, аж випліскує з повного бака, від посмику гойднутись назад, за селом звести комір і застібнутися на останній гудзик; лет кожної пташки над головою, вороння, соколів, диких голубів, здригатиме, як раптовий посвист качинього крила; про вовчий сприт і затаєність нагадуватиме кожен кігтистий слід на одвільглих польових дорогах; попереду, над посадкою, недосяжно для пострілу, важко ширятимуть сизаки, злетівши з найвищого сухого клена, і всідатимуться обіч скирди на високовольтних дротах, тривожно витягуватимуть сизі з зеленкуватим відливом шиї; геть і не пробуй підступитись; зате на засіяному полі трапиться незліченна, аж дух заб'є, висипка чибісів, помалу об'їздити збоку, "як книжка пише", та й чорнокрилі, з чубчиками на головах, птахи, що визбирували зерно, — і вартовий з піднятим дзьобом пристоявав на одній ніжці, — враз піднімали скиглявий крик і летіли за вітром, витягуючись косою; двічі гахнули навздогін, але й перо не зронилось; біля могили стрінеться підвода з двома їзовими, третій, готовий вже, горілиць розкинувся на солоні й покійницьки

метляв худезними, перекинутими через задок воза, ногами в підв'язаних галошах; їздові, ледь не підстрибуючи, замахали на чотири руки; стій, тиргов, от біда робиця, якоїсь картоплі, бураків, дерті, комбікорму треба? ну, що ти хоч, ніде й понюхати в селі немає! може якоїсь пашниці, якогось сіна підкинути, клеверу оно скирдяки стоять! вже піддаті, один ховає в рукав усохлу руку з порізаними на циркулярці сухожиллями, другий дужче затискує паперового корка в пляшку; оце Борисові чотири мішки зерна оддали за літру, похмелились, але ж на вечір немає спасу, може інтересує горох? той з покаліченою рукою терпляче вмовкне, затулить полою кухвайки обвітрене цегляне лице, черкне останнім сірником по стертій коробці, засичить і сморідно згасне сірка, він потягнеться прикурити від бичка; помню, помню, завертати наліво в провулок, вечірком жди, готуй дичину, по чарці за столом і літруню з собою, н-но, іч, застояні, доходяги, — зміряє коней по збатожених, зрубцьованих боках, і затарабанять суховила на возі. Хату, де ми надночувували перед рибалкою, давно продали на знос, — і чомусь завжди на хатнищах скаженіють двоаршинні бур'яни, мов насмоктавшись сили з людських спогадів про живе місце, — замість ставка міліло закущене вербняком і рогозою болітце; одівши гумові попід пахви костюми, з рушницями на плечах, домовились з різних боків прочесати ставище; спутана по мілководді трава заважала ході, водяна курочка на ходульчатих ногах перебігла прогалину і пірнула в тьохкуни; майже слідом, залупавши незграбними розкидистими крилами, злетів довгоший, поздовж пасастий, очеретяного кольору бугай, і дрібне його очко було налляте жахом; повсюдно між осоки видніли насиджені качині місця, райдужне пір'я, пух, і обідок картуза, спітнілого в мить вибуху крил, тепір так лоскітно обпікав лоба, що мусив запхнути його в кишеню; раптом оступився в кольобанку і холоднезна вода черкнула по поясі, полоснула по ногах, болотяно зачвакотіла під устілками; костюм виявився розірваним у пахвині; холод підстьобнув до всуціль зарослої чередею, кропивкою і водяною м'ятою канави, і, тільки став на кущ осоки, щоб переступити рівчака, як знагла, від несподіванки грімко, торохнув біля мосту один, другий, третій постріл — і зграя качок, набираючи висоту, навскіс гойднулась над верболозом; крутнула до кузні на горбі і, недосяжна для дробин, перелетіла водоймисько й зникла за розставленими навперейми рукавами греблі; хоч все підказувало, що виводок подаленів увесь, він намірився йти тихіше, поправив сповзлу лямку на плечі, перевірів запобіжника на рушниці, сподіваючись випантрувати хоча б якусь лисуку, ліктем розсунув стіну рогози: голосно й перелякано г'вагаючи і б'ючи криллям по рудих качалках, нові зграї по три, по п'ять крижнів почали рватись над головою; благим матом криючи непроглядні кущаки, смальнув навздогін, послухав, чи не ляпає об воду качка, гострий звук крил майже зримо майнув над канавою, повищав, запахло порохом, хотілось вити, та з добрий десяток качинього племені розвернувся за вітром на міст — летіть, летіть, там вас нацьвохкають за милу душу! та знов обійшлось без пострілу і табунець, перелетівши греблю, пропав над кар'єрами, а натомість, прямісінько на Богдана, майже черкаючи тиховоду гладінь, брив здоровенний крижак — мушка сама піймала білавий підйом крила, мисливець од несподіванки приліг до води і на вильоті, коли

дзеркально блиснуло черево, смальнув трохи вперед з лівого дула, зарядженого нулівкою; птах підранком, стріпуючи багряне пір'я, гепнувся за прим'яті очерети; в костюмі чавкало добрих декілька відер каламуті й багна, поперек зводило, гілляки неболяче стьобали по обличчі, то ж, доки доклишав до чорної прогалини в рясці, качур запропастився, десь відплив чи пірнув, свистком вистромивши непомітного дзьоба, а зусебіч, вгодовано кракаючи, зривалися інші качки; нізвідки, нахабно, стабунено налітала згряя тріскунків; почав стріляти наліво й направо, озлів, спересердя плюнув, тричі прочесав густе очеретиння; крижак, мов випарувався; трохи постояв, щоб вгамувати дрож, стволи були теплими, на мокрий приклад налипло рудого пуху з галок і, заледве ступаючи в пудовому гумовому вбранні, поклигав на беріг; на чистій галявині вітер загув у рушничні цівки, вода міліла, йти ставало все легше, на серці відлягло і з обличчя не сходив розгублений, дивний посміх; друг з п'ятизарядкою за спиною щось нашукував нагинці в траві, тоді схопив уламок грубої дошки, великим пальцем за ремінь зірвав рушницю з плеча, вперся прикладом в підняте коліно, вдарив об затвор, повертаючи заклиненого ствола назад, люто стиснув цев'ю, пересмикнув затвора і викинув під ноги паперового, злегка перекошеного патрона, аж тоді обернувся, мов побитий з лиця; соромно людям сказати, засміють же! стільки качви і вся пішла над головою! хоч ти її дулом бий! Богдан скинув лямки костюма з пліч, стягнув, стоптав його з себе, і заходився викручувати штани, онучі, сорочку, від холоду скурюючи півсигарети за дві затяжки; потім розвісив манаття з підвітряного боку горба і сів обсихати на валунцеві; друг згодився знайти підранка, інакш ним поснідає яструб, і втомлено махнув рукою: а скільки було, одна аж дриснула на картуз, от невдача! — і спльовуючи тютюнові крихти, раз-по-раз ковтаючи спрагло дим, подався на середину водойми; там водорості тільки-но сплутувалися і затягувалися ряскою на недавньому прослідіві; чалапанання підірвало ще з дюжину птахів, п'ять пострілів, ніби влупили гемером об дно залізної бочки, зіллялися в одночасну луну і, перш ніж дробини, падаючи, сікнули по листатому бобівникові й викресали на чистому стовпчику води, Богдан застрибав між купин, горлаючи щось дикунське і вказуючи на острів, куди замертво плюхнулися дві качки, а решта стрімко набирала висоту і щасливець зіллявся з прикладом, навпомацки висмикуючи патрони з патронташа, а коли згряя плавно пішла на розворот і все стихло так, що здавалося, чути як булькають розкидані гільзи з латунними обідками, на те й бувалий бувалець, встиг одного загнати в патронник, чотири в магазин, для певності тилом долоні прикляцнути, догнати затвора, і знов закипіла автоматична стрілянина: кожен розгарячений, без поправки на вітер, постріл означувався польотом пижів і з горба були зрозумілі причини промахів; вистрілявши всі патрони й попоходивши довкруг острівця, взад і впоперек нього, закинув рушничний ремінь на шию, здалеку махнув двома піднятими за лапи кряквами, напівзігнутими в ліктях руками зліг на рушничку і виплентав повз канавою на сухе; на ньому парувала сорочка, парувало скло на годиннику, парував на поясі зачохлений з білокостяною рукояттю ніж, пашіло збудженою втомою лице, парувала злямчена мокра чуприна; він згріб і витріпав об коліно картуза, обтрусив на штанах сміття, скинув,

розвісив на лопушинні костюма, нагнувся над мотоциклетною коляскою, дістав з шлема четвертину і двійко яблук, мізинцем підхопив сітку з сидором, кинув бушлата на траву, присів навколішки: пора й око направити! хотів же собаку взяти, винюхала б, як стій та дивись, та хто таке знав?! це перелітна поперла, бач, облюбовує такі забуті ставочки, тут підживається біля свійських, от і думай; ти знаєш, да-а, непогана казьонка, пішла, як діти в школу, ти закушуй, вдягайся, бо маю поспіти на пару справ, ех, де наша не пропадала! по дорозі він зупинявся біля старих і малих, оббалакував усяку всячину, кому дістати ніпелів до велосипеда, кому поршня від "мінчака", кого звозити в районну поліклініку, кому привезти скипидар для розтирання суглобів, коли прискакувати на побачення, чоловічка-ханурика забрали в партизани, яке завтра вечором буде крутити кіно, не, не любовне, кажуть комедія, я ще сам не бачив, по скільки виписують гречки в конторі; кругом були свої люди, мисливці, собачатники, рибалки, браконьєри, капканники, розкопувачі нір, нічна злодійва, куми, прикумки, друзі далеких друзів, знайомі по проводах в армію, товариші по весіллях, опухлі від безпросипу самогонщики, всі, як один, свої рібята, всякому щось та треба, від всякого щось та вдоїш; він знав їх на сімдесят кілометрів навкруг, роздавав поради, отримував подяки, сподівався, сам обіцяв, передавав привіти, потискав руки, поплескував по плечі, запитував про виразку, втішав авторитетним, вичитаним з настінного календара, рецептом, зупинявся перед несподіваним подвір'ям, заходив на хвилину, півгодинно прощався, від'їзджаючи, кивав сам собі — вовка ноги годують — і курява за мотоциклом нагадувала ріг достатку; доки збочили на пристанційне соше, коляска була забита дарами.

Коли мотоцикл підкочував до станції, саме відходила електричка, і Богдан, поправляючи ремінець шлема, в тамбурі нагледів тестя; половинки дверей стулилися, вискнув гудок, мелькнуло щетинисте лице за склом: старий повертався з лікарні, щойно по другій групі оформили інвалідську пенсію, сітка з цеглиною хліба і консервами "Минтай" висіла на сталевому побічній; він марно огледів гурт залізничників посеред вагону, ніхто не ляскав колодою карт об сидушку і ніде підсісти до компанії, тако стовбич, смали до різачки в горлі, по назвах полустанків відрахувуй час до кінцевої, баба вийде з онукою, дзвонив сусідам, мусили передати, що виписавсь вже; а дочки немає, доглядає ради прописки баберу чужу, відколи на учобу спровадив, стільки й чули про неї, горбатів на залізниці, тягав торби; гаєчні ключі прикипали до шкіри; візьмеш відгули, довідаєшся туди, то й ніколи побалакати по-людському, все городські спіхи, клопоти, пару раз по магазинах зводила, ось на мені капелюх, треба почистити вдома; те саме й сім'я, не за здоров живеш розпалася, хлопець же непитуший, з роботою мало йому везло, хто їх, молодих, розбере зараз, бач, їде в полатаних чоботях на мотоциклі, вграла серце й собі заробила собачий пчих; літа збігли сморідним скотовозом і протяг втягує за собою; хіба давно під посадкою смажив на патику сало, зиму й літо, дощі і сніг під небом, а за цей час скільки рейок полопало, скільки їх поміняв, куди вже людині; переседиш в посадці грозу і йди, розставляй знаки, бо злетить під холеру поїзд; весною доньці приносив сік, пляшку кленового,

пляшку березового, раз навіть білчення шапкою накрив, ото-то було потіхи! в обід куняв на солом'яній підстилці біля покинутого блок-поста, на поясі прирів козу з базару; якби, якби тобі діду сказали років двадцять тому, що їхатимеш сиротою до двох сиріт; на роботі якось лекше, відбув зміну, виморився, вдома ковтнув сто грам, попорав хазяйство і засинай на дивані біля телевізора; а нема здоров'я, нема й роботи, і без кінця думай, думай, аж в голові рипить; крім роботи нічого в житті і знати не хотів, і відати, силу чув, силою тішивсь, силою жив і порвав жили. Електричка минала депо, іржаві колісні пари під стіною, стрілку з розбитим молочним склом в ліхтарі, червоні цистерни з отрутою, відстойники з гнилим жабуриnistим баговинням, канаву і кладку з шпал, знайому стежечку до будки з інструментами — старий, намотавши на зап'ясток сітку, прикурив од недопалка, ліктем обтер піт на лобі; хвороблива, нервозна кволь підламувала коліна; добре, що не сідав, зараз трудно було б встати: крізь кашель і сльози пізнав чергового з малиновим жезлом, притиснуті гумовою ниткою газети на лотку, чергу обік кіоска, дві лійки з сиропом, забутий на лавочці букет айстр, знайомого прапорщика біля дверей комендатури — два єфрейтори поправляли йому патрульну пов'язку на рукаві — циганський табір на майданчику над водогінною колонкою, яскраві квітчасті клунки, закудланих циганчат у підсмикнутих штаненятах і незаправлених сорочках, одне запихало в рот вареника й розмурзувало на підборідді вишневий сік, а друге гатило його кулаками в спину, дорідна повариха поблискувала золотими сережками проти вогню і статечно всміхалась, кремезна мати купала немовля, всадовивши його в бетонну долобанку і помалу натискаючи на важіль водогону, глядачі стояли тісним зачудованим колом, вітер видмухував з-під казана і кидав межі очі безпритульний попіл, а далі навпроти рампи звично пристоявав заґратований пасажирський вагон, туди підкочувала міліцейська, мишачого окрасу, буда, трохи пристоявала, мов по-собачі принюхувалась до глухих дверей, солдати з автоматами шикуються в два ряди, їх боком обходить баба з дитиною на руках; мала вказує пальцем і гукає на вухо, диви! диви! ще мить — і силою обіймів дід вирве з пам'яті біль невдячності і хворобу. Історик заснув на веранді й прокинувся від того, що завжди його в спокоювало, — від каменепадного грому поїзда, — і вже нездужав здрігнути, думав про розлам, про таємничу, знадливу, гостинно прочинену, ось ти, здається, на порозі, і непривітно глуху, надбайдужу спокутливість часу; ти відмовив собі в цноті сорому, благаєш, кричиш, б'єшся лобом об двері, бо вбивці он підступають бочком, та зсередини зачинено; зійшов імлавий пригаслий місяць, і далеко понад ярами всю ніч квилили чибіси, заходились жалісним претонким сплакуванням, ніби небо за мить має вмитися вогняними риданнями — і потім настане тиша; на кутку вперто, приглушено, мовби відгавкуючись, їм підвивав собака, та й він мовк надовго, задихнувшись незрозумілою тугою, а недремне й незримо птахство відспівувало луги, низько, тому голосисто, ронило квиління над долинами, мільйоналіттям накресленими для виття гнізд і пристанищ перельоту, здійсвалось, як вжалене, й падало над окраїнами, рідніми, своїми і віднині зловіщими; чибіси надривались то з одного, то з протилежного боку яруг, пропадали там, щоб остудити голос і далі кликати все живе,

все здатне на саморятуюнок — тікаймо! — сам простір свіжішав, мов дитяче лице від сліз серед покинутості й німого мороку, небо зусебіч хмарніло, ущільнювалось, пахло запліснявілим черствим хлібом, десть вгорі стогнав вітер, то й підголоски чибісів нагадували передостанні хрипи в насмерть відбитих, потовчених легенях поля.

42

Майстер гримнув ящиком з інструментами об поріг і загадав знімати бляху з горища; історик піднявся по залізній драбині; обсіяні мучнистим пилом листки гріли руки, як і все довкіл: жужмом напхане в картонку з-під телевізора, посічене міллю, школярське вбрання, червоний галстук, битий валянок з шкіряною, вирізаною з язика черевики, латкою, спортивні кандали на негнучкій рубцюватій підошві, цегейкова, леопардно плямиста, шубка, дарунок двоюрідної сестри, пришта до білої резинки малиновіє манюня рукавичка в рукаві; один листок бляхи трапивсь дещо надрізаний — було вирубував кусінчики, спускаючи на весні березовий сік — і пристояючи біля драбини, щоб перехопити списані дрібним горобинім почерком бляшані аркуші, дядько затулявся брезентовою рукавицею від пилюки, немов засліплений блискавичними видивами чоловіка в горішньому отворі; бляха гуркотіла, як грім в безвітряну пору, врізалась в долоні, гріла руки стронцієвим теплом, що в білозалізному кипінні владне рвати і плавити бетонні стіни; дядько, на скільки його пригадував, тримаючись обома руками за одвірок і вистромивши голову з горища, дихаючи чистим повіом, залишився без зміни, в сорокалітньому неспіхові, не щуплий і не кремезний, не мамулуватий і не говіркий, а саме розважливий, поміркований, суворо серйозний, яким і подобає бути майстру серед різних порадників-вар'ятів, нетямущих підсобників і підозрілих хазяїв; глянув на покриту ним богвість коли веранду, запитав, як? не тече? і, удоволений відповідю, дістав складаного в синіх, мов рубці на посіченій бритвою вені, позначках дерев'яного метра з-за халяви, потім якось неспрагло, знехотя попросив води, вмочив губи, сказав, що солона, і Богдан, зрозумівши натяк, затиснув пластмасову каністерку під пахвою і змотався за пивом, а, коли, вистоявши чергу в чайні й нікого не пізнавши з відвідувачів, переступив залізничні колії, то здалеку вже долинав нетерплячий стукіт молотка і тьохкання бляхи, яку майстер, перед тим як зшивати, загинав до прямокутної залізної рейки; сонце хилилось за яблуні і, довкруг бриніло прощання, — хата з накритим дашком буде готова на продаж, — і, коли піднятий на два драбинні щаблі, подав дядькові кварту пива, гарячим запахом заліза забило дух на цій приземистій, мов ешафотній, висоті; відтак загинав цвяхи під сподом, згоджувався, що стелю потрібно підбити картоном, брав на столі цигарки, і протяг на миснику гортав сільрадівські квитанції про сплату податків; бляшаним обрізком змітав тирсу з порогу й зоддалеки милувався на чужу роботу, зливав на обіржавлені руки старого таку ж багрову, дощову воду з баді, запрошував підвечеряти, сміявся з пояснень, чому вчора він не прийшов — відпасав череду, троє телят, дві корови, скоро й мене з'їдять, стаєнні, — на дубовий обрізок на столі ставив сковороду з картоплею і морозно, мов перед втратою свідомості, весь час млоїло передчуття, що ось перед брамою чмихне машина з речами нових господарів і страх власного голосу, котрий міг зірватись на хрип, змушував згадувати:

місце для хати шукали на теплих вітрах, тихесенької пори, коли синява над полем розливається на прохолодні й зігріті сухим ґрунтом течії; треба бувалому будівникові босо ходити по росі, за гребенями підземних негод знаходити місце, вгріте джерелами тепла, там і лагідний повів залягає; боронь кому будуватися на студенних протягах, гине діло, все одно, що взяти на крокви чи на замість дерево, бите блискавкою, або з покинутого млина, або котре виросло на цвинтарі; теплий вітрику, лякливо давніми сутінками повій, і проступить обсіяна стружкою постать хлопчика, батько вночі зі складу привів, той вовченням скімлив у тюках; ти чий? мовчить, зимно надворі, підмерзло вже; ти заблудив, мабуть? ходім, вдома твій ровесник сидить, подивитесь кіно по телевізору; мовчить зіщулено, взяв за лікоть, привів, зустрічай, мати, нагрій теплої води в тазику, вмивайся, об'яснику, будем вечеряти! ти сявав радістю, відтепер матимеш названого брата, він відіспиться й розкаже, що до останнього дня тулився в хліві з сіллю, в тому, що біля рампи, знаєш, на скам'янілих соляних брилах змостив із стружки кубло, чужосельні люди презувалися біля перону в городське, а заболочені чоботи запихали під хлів, там продуха, знаєш, сиди і слухай розмови на пероні, живий концерт; збирав пляшки на лісоскладі, п'яниці ховали між колод, догризали й випльовували терпкі грушки і тюпали по хазяях домовлятися про нову колодку; з-під шипучки в кіоскові не приймали, сиди собі вкублений, плямкай м'якесеньке грубе печиво з кулька, по дев'ять копійок, знаєш? а це останніми вечорами залетів сич в проламану шиферину, сяде на білу від солі бантину і чистить пір'я лукавий, скоро начистять ременем боки, скоро! мама постелила хлопчикові на дивані, сон ще біля столу зморив його, вічного пастуха, вічного втікача з дому, вічно забитого, по три роки в одному класі; покинув школу, ніби боявся там постаріти, пас череду, не вгодив старшим пастухам, змісили по-п'яному, били по голові, помочились на потилицю, пішли допивати; і тепер, коли побачиш його, довгобразого, дідівськи неголеного, з беззубим ротом, коли гукає на телят, ов-ва! куди пішло, будеш бите! то зрозумієш, що хоче крикнути, вава! на ньому кортові, блаґенькі, як наволочка, штани, скручені мідним дротом кеди, куца армійська сорочечка, солдатський кітель, під пахвою повен картуз печериць, повз дорогою збирає бички в пилюці; ти впізнав його з вікна автобуса по дорозі на райцентр і згадав ранок розпачу, коли він пішов додому в своє село, щоб доживати там зараз в дірявій хаті, всю зиму щодень ходити до смітника на розвилці, туди й назад кілометрів з двадцять, закидати торбу на плече, в придорожній забігайлівці досьорбувати пиво з бокалів, сидіти під батареєю, доки не зачинять, йти в сипучому снігу, весь білий, і замружено всміхатися на різке, гостре, як удар межі очі, зустрічне світло; ти сам осьо схожий на прибитого каліку; дядько встає, дякує, до самих воріт чути поцокування дерев'яного метра за халявою; скоро й дощ беззубо зашемрає на новій покрівлі; ти не встиг і махнути пастухові, й німо прикласти долоню до скла, скажи по правді, ти був нездатний повітатися, знайомий при дорозі виглядав спокійнішим і щасливішим від тебе, ти не заздриш, а злякався, ви ж свідки обоє, мабуть і йому, пригнавши череду, охота малювати в повітрі зайця, доброго, зляканого, прищуленого вуханя, що дременує по стерні від узлісся; так радів його втечі, заплакав,

сидячи на пеньку і передмухуючи гриби від глиці; хотів би розвести королів, стати господарем, носити оберемками молоді лопухи, та все щось муляє, все заважає, все нема коли; одягнутий, зав'язавши під бородою шапку, простягнеться на вкритому двома чорними залізничними шинелями ліжку, сон покладе заячі лапи на груди відразу, як тільки лице торкнеться зігнутої в лікті правиці; спатиме, задихаючись; дотліє в консерві гірка з недопалків самокрутка, пастух прокинеться від голоду, вип'є літрову кварту застоюної води, подумає, щось згадає, потемки пошукає на припіку, щоб з'їсти, підійде до місячного вікна, намастить на хліб рештки смальцю з банки, сипне на язик щупку солі, поки розсмокче кожну крихту, знов схоче пити, шкрабне квартою по дні відра, довго, заворожено дивитиметься в пащу місяця, спробує посміхнутися і не зможе, в тіпавці залізе на ліжко, в самий куток, на дощ повіє попелом з печі, і горілою сажею, чадом засмердять вкриті струп'ям нагару стіни; старі вдушилися, коли пас овечок, влітку надночував біля отари; так і засне, мамраючи, навсидячки, і присниться зайчисько з лапами, сплетеними на грудях, оближе на вусах моркв'яний сік, привітно, як рівний, розказуватиме про обдуреного лиса, про диких собак, хвалькувато покаже мітку дробини на вусі і згідно закиває на запросини зимувати в сінях або під стіжком, на подвір'ї, там жив собака, його вкрали, приходь, прийдеш? добре; а вдосвіта, коли сон пропав, тепло розіллялося в грудях і п'явка відпала од серця.

Вечоріло, історик сидів без світла, мишеня в коморі бавилося лушпинням квасолі, зримо постав увіч старий кіосок за станцією: приходили погрітись школярами і дихали запахом нових ранців, на вітрині від подиху тускніли скарби: олівці, витирачки з слоником, дерев'яні лінійки і пластмасові косинці, фотоплівка, фонарик, підстругачка у вигляді книги, кріплення для лиж, тенісні кульки з фіолетовою ціною 8 коп.; окремо — дорогі з чотирма різнобарвними стержнями авторучки, станок для гоління, грубі лляні нитки, скло для гасової лампи, гніт, порцелянова статуетка ковзанярки, при стіні більші й меншенькі, широкі і бігові лижі з чарівними наліпками на носачах, на гвіздку під самою стелею, так високо, мов всього підкидає на трампліні, сани з позолоченим іржею полоззям; за вікном сутінково, синьо кучугуриться й сивіє поземкою рання зима, і люди ще в осінньому легкому вбранні перед поїздом топчуться біля електрокаміна; вчора ходив по конверти, думав зачинено, розглядав на полицях корінці книг і всахнувся від погляду зсередини: тітка, геть постарівши, гортала в кутку давнорічного календаря і тобі забракло сили зайти, сказати, добрий день, маєте з марками, мені вистачить пару; ти кивнув, плямкнув риб'ячим ротом, пішов на пошту, здавалось, сам неблаганний, вакуумний час жевріє за листопадним склом, продовжуючи тугу дитячих відвідувань: а коли кіоск був зачинений, тиша всередині нагадувала згасання лампочки, то шашіль гриз стелажі, надбігав товарняк і вся будочка з сліпотою перегорілих вольфрамових вії сокотіла, мов сороковольтка, що струшена над вухом. Там, на лавочці, любив сидіти односельчанин, дитя війни, тихий пияк з прощальною незлостивістю, мов знав про близький відхід і боявся пробалакати потаємне; працював на легендарному паливному складі під опікою Генька, а безногий, опертий на ціпок, начальник підносився над двома вантажниками взагалі, як вождь світового

пролетаріату над піонерами, і вони його слухали й боготворили: зранку виглядали пошарпаного "Запорожця", з виразом покайних грішників отримували наряд, півдня вискубували п'ять лободин між шпалами, це називалось "уборкою території", зиркали на вікна контори, далі тинялись по складі, втуплені в землю, мов під лупу вивчали кожну смітину; перш ніж підмести на шуфлю, один неспіхом кропив пилюку, другий набивав на держак лису, скострубатілу мітелку, начальник, опершись на капот, розцвітав доброзичливістю, захоплено, як старшим синам, давав по сигареті "Димок", наказував, що мають поставити вагона, і, обстукавши ціпком шини, поганяв у райцентр — на нараду; прийшла пора! загнали пару обрізаних дошок-сороковок, підобідали, роздобріли й, заклавши руки за потилиці, лягли на широких лавах біля рампи; пахне метровими, складеними в пачки, осиковими дровима, відіпрілою на сонці, розлущеною, чорноволокнистою корою, купами тирси на пилорамі, гарячим шифером, вгрузлими в землю, новісінькими та безколісними возами, колеса так ловко щезли, мов самі втекли на пропій, поприростали до тачок і возиків; на штабелі чорних, спластованих засвіченою фотоплівкою, штахет сидить насторожено, скраєчку, щось там дзявкає і сукає дулі сусідська дівчина, всіляко привертаючи увагу, аби потім корчити морду й цибати реготливим всепролазним чортиням; для напівсонних, сповнених суворої гідності, чесно замислених над долею світу з поколінням пуголовків, "і що з них далі буде?", для розморених трудяг ехиднувате дівча втілює просто надмір блюзнірства, за яке мало бити і бити, щоб шкура порепалася й відстала, а бити і слухати, чи дихає! рідкісна, властива професійним п'яницям, шанобливість до релігійних свят просторилась і на родинні стосунки, дитя в їхньому розумінні мусіло виглядати людською дитиною, а не розпаньканим щеням, жінка хазяйкою, а не задрипанкою, злючою, як семилітня розчухана короста, і все разом в господарстві, в сім'ї повинне було знати своє місце — і терпнути від хазяїнового ока! а то завели моду дмухати на дітей, на літо взувати їх, зимою тикати по п'ятнадцять копійок у школу, припрошувати з собою за стіл — і виростають песиголовці! тільки нечиста сила підіб'є на таке — ну, попросив чоловік, ну, занесли ящик шальовочних цвяхів, ну, закуски в нього не було, в таких случаях кажуть, жінка поїхала в больницу, ну, дав з собою, одну ми відразу прибалачали, а другу сховали в штахетникові, надійно, перевірено, куди міліцейській собаці знайти, а те доскіпське дитятко внюхало, лучче б ти не прийшло на світ! виляло горілочку — там потім і пахло буряками, — напудило, заткнуло, як-ми-обі-да-ти (втіхара, щоб начальник не дуже бачив, бо й сам любітель) відходимо на місце зустрічі, поприсідали, з горла ковть, ах, ти ж нечиста сила! при одній згадці Генько хапав що під руку попало, камінець, брикетина, грудка, і запускав у дівча, а воно, тільки того й ждавши, верещало, шморгало, бігло додому плакатись — біжи, біжи, а вибігла б з тебе душа і пара! компаньйони помовчували ще з півгодини, хміль легшав і звірювався, покидаючи місце гіркоті, старший сідав, чухав щоку, дивився на залізницю, впізнавав купку дошок біля нерозвантаженого вагону, і, намагаючись розрадити себе й друга, святково бадьорився, поправляв лисучого капелюха, натхненно, кутиком губ досмалював бичка, виповідав лиш приємне, як вторік з жінкою тягнув, тягнув, мов

собачу пісню, буряки, а похмілля додушує, кажу, так приспичило, пішли в посадку, іде дурна, думає справді на старості, ага, потім рознесла по родичах, притягнув за руку, поклав, кругом мене облапав, крекче, встає, мовляв, відпала охота, треба на склад довідатись: як-я-потім-по-хліб, останню троячку тримала в ліфчику — і немає; я туди, я сюди, — немає! — вихожу з очіріді, а він суне з-за магазину, плаче і кається п'яний; тут і паливний вождь наспіне, та в плечі, та в потилицю костуром — удавано гнуться, хапаються за попереки і ледве тягнуть ноги, проте добре знаючи, що клоунада не пройде, якимось миттю збираються з силами і по бічній драбині спритно злітають на вагон, приструнені, недосяжні рівно йдуть по краєчку і стрибають всередину; "чмекалка стоїть поряд і жде кінця розвантаження, щоб тягнути на збірний пункт, машиніст обдумує мандрівне, вічне, куди б змотатися по Союзу сьорік по безкоштовному квиткові, що належить від залізниці? наполеонівськи невсидючий, прип'ятий на короткому ланцюзі дороги, мріє про всю країну, тоді зніме картуза, щосили вистромить голову з віконечка — люди, чиясь хата горить, вилазьте! то мати сусідського хлопчача насварила, він кілком двері підпер, накинув клямку, пшикало з сірників пожбурило на загату: бийся, бабо, об вікна! одрятували стару, сельчани скинулись на погоріле, хата стояла в чорних патьоках, без верха, мовчазний і це стерпів, сором зачаття гнітив його і відбирав мову дужче від всього пережитого, геть і згодом, коли привів жінку з хлопчиком і добудовував нову оселю; пішла прибиральницею, відро помий приносила з чайної свиням, халат заляпаний, там за цілий день такого наслухоєшся, останнім часом аж тягнуло до віконечка, — слухати, — голову на лікті покладе, вдає сонну, язичке чоловіки про всяке; підмітала біля буфету позлітки з сирків, удівець червонопикий, розпашілий весь, відставивши ногу, запихає гребінчика в кишеню галіфе; сядь-но, казатиму щось — і підсовує бокал пива — голос такий, хоч вуха затикай, каже, ходім, пальто тобі гарне куплю; зараз? нехай хоч смеркне; диви сама, пальто дороге, місяць віхтем столи вилизувати: послухала, дурна, і обдурило, гад, снігу за чайною понамітало, ці п'янички увихаються до вітру, донесли тому, тлінний ходив і все мовчки, легень від раку одгнивала, хоча б побив коли, ягням мовчкує, хтіла задобрити, по літрі пива приносила додому, підігрівала на плиті, найняли майстра, грубу перемурувати, весна, тріска на тріску лізе, безголосого забрали в лікарню, майстер хоч і пристаркуватий, але неспитий, порадошний чоловік, шоферує в колгоспі, свою покинув, прийняла, доки себе морочити, кому очі муляє, нехай повилазить їм, поховала мовчазного слідом за свекрухою, на третю ніч приймає турає під бока, глянь, сидить за столом, справді, прикладається до пивної банки, на грудях бинти сповзли з рани і гній засохся на ребрі; хочу завити і голосу немає, і зрозуміла, скільки муки безголосому при житті; він, ніби почув мою думку, і розтанув; закликала батюшку на дев'ять день, дітям заказала згадувати ім'я його на ніч; одне добре, приймає розхазяйнувався, хліва поставив, на суботу поїдемо виписувати в колгоспі поросят, сама виберу, хочу рябенького кнурця і свинку, кажуть, рябі живучіші, побачим. Відходить людина, покидає брудний одяг справ, і протяг невідомості смочить двері; чуєш, петлі сінешні скриплять, сіль сльозіє по столі на

цератині, десь сліпає на лампочку сторож на паливному складі, вже й начальника того нема, покійний; оксамитово, домовинно чорніють під ліхтарями кагати вугілля, просториться ніч і від страху перед німотою сам себе обгавкує кудлатий цуцик; заспокойся, налапай сірники під подушкою, закури, збивай попіл в ліжкове бильце, радіючи відблискам жару на стіні, змирися серцем, все життєспрагле, незлобиве, просте, мов сходить з виробництва, залишаючи нам старі етикетки, назви; щасливих людей немає! з живих всі однакові перед горем, всі мовчать про наближення — його ж ніщо не відміняло; нізвідки, без видимої причини спогадувалось про те, як в доколумбову пору відрубували ступні тілоохоронцям, щоб вкласти в могилу головного воїна, і думка про наближення, про безвихідь світу, — так, нехай ми помремо разом в опроміненні відчаю, — думка про всіхне зблискувала в такому первісному, напівдикому заступництві, що й смерть відступалась за межу нездійсненого, неможливого, нічийого.

43

Ти забудеш пори року і дня, рано вставатимеш, прокидатимешся в ніколи, розвітреним синім вогнем догорить чи то ранній світанок, чи пізня сутінь, час видужає в звичну безболісність, болітиме тільки спроба повернути його назад; буде дивно вставати й підводити руку до вмикача, за мить до світла пригадувати гілля яблунь, волошкове безбереге всеспалення за вікном; бездумно й тупо дожовувати напівгумову вчорашню яешню, впізнавати степ за порогом і раптом здогадуватись, що оцінкована домовинна синь з гострою заклопотаністю зварювального жала підрізала віко темряви — вставайте; о цій самотній порі пригадаєш небачене і своє, рідне з рідними, чуже з ворогами, світ загусне в бурштинову доречність, і ти повіриш йому о цій прощальній порі, коли каліка з Ясногорода йде, похитується на обочині, щасливий, усміхнений, бо машини сурмлять, приймаючи його за п'яного; кухвайка продимлена, в кирзаках з дірами й стертими каблуками муляється босий холод, по вуха натягнута восьмиклинка блищить антрацитно, вся постать виказує благоговійне розгублення, радісний страх, зрідні тому, що бачили апостоли в оздоровленого біля храму; так тяжко наважитись, та стерті кордони далечини дозволяють помислити про досяжне: на нетвердих ногах минути глухе льоновище з полукіпками на попелястій стерні, хоч поле й не житнє, а всмоктує тістом обчаси, і скільки не озираєшся, а тиша вибілює і сріблить морозцем лише далекі обрії, тихе буслине гніздо на стовпі, тихне луна по студенно прозорому виліску, тихоплинна, без видимих ознак втоми й хода каліки, буцім пуховою хусткою підперезаного мішком; на повороті до смітника колючий дріт, вкупі з тирсою тліють побиті меблі, порізані килими, хатній хлам, на випаленій землі глибокі, мов шанці, колії; знагла, неприродньо для ночі, зловіще ґергає сойка, позаздривши на відсирілу пачку махри, яку каліка спровадив у мішечок і туди ж, поволі, щоб відчути приємну вагу знахідки, опустив сокиру з тріснутим топорищем, і рудий від мурах корж обталих цукерків, і військову, роздерту під пахвою, сорочку, і шестерню з сепаратора, й залізну лапу для ремонту взуття, і дві погнуті кастрюлі, і хакову, вицвілу від опромінення, просалену потом робу; задкуючи, довго витягував брязкого ланцюга, мов намисто,

перелапував напівстерті кулка, вголос думав про собаку, вдома вже стільки добра, комусь потрібно за ним приглядати, тихіше мріяв про ще такі ж райські місяці, коли б з базарів вивозили забракований мед, ковбасу, згущене молоко в погнутих, потоптаних бляшанках; повертатися навпростець, тягар злиденства подарує рішучу, приглядисту обраність, сміттєвисько позаду палахкотітиме чарівними, притаманними для скарбів, сяйливо конвалійними зблисками, якщо озирці підкидати на плечах мішка й переступати м'які, вколесовані, драглисті, мов біженський переляк, колії; знову йти через засів тополиного падолисту на ріллі, через виярок, через суху, непролазну від будяків, канаву, знов повз дорогою проминати злодійкувату рукастість горішин, тупцяти по бур'янах, може трісне яка шкорупайка, вибиватись під гору, човпти на куток з сівким просяним світлом короварника, постояти, передихнути, підбіраною на соші дранкою обшкребти болото на чоботях, зійти з горба, а звідти мигцем на подвір'я, подумати так — і ноша стане приємною, легкою; коли й перестріне його смерть, — обмине сторопіло, простуючи в передранішню пору; снопи й перевесла увижатимуться напівсонним, приреченим, скоро об'їздник наспіє і рахуватиме, скільки впорали поденного, гілка черешні безболісно дзьобне об вікно, хто там? рано ж сусідці приносити півбідончика молока; то смерть блукає по окраїнах пільми і задивилась на молодих півників, що на сідалі продовбують гребені один одному; сон продовжує довгі ряди полукіпків, жнивну роботу в полі, неквапність таку, що ні крик, ні благання не розітне уст, і незнана, небачена, лиш мимовільно відчутна, гостя стоїть, впізнає і трохи вичікує, мов звіряє списки, — підвівшись на лікоть, мов хворий перед лікарем, готуючись на виписку, бачить раб Божий об'їздника на чалому коні і западає в марення, з хатнього добра пошкодувавши за гасовою лампою, чи згодиться поминальникам? вечором підкрутять горілий гніт і дві оглухлі від стукоту молотка, старі, нездвигні, дубові табуретки дивуватимуться німо посеред хати, де труна, де господар дому? місячна повинь вже вилизала греблі й човни, сажисті тіні сараною обсіли причілки, гостя торкала раму і посміхалась напружено, так посміхаються, коли на видному місці трудно помітити щось забуте, підсідала до непритомного: звільнена з тілесних одеж душа прозоріла й дивувалась власному, лагідному погляді на справжній з ястребиної висоти обрій, на села й полукіпки, на пагорби втоми й скорботні хліби, на розпліскане океаном марево, мов теплу радість каравайного столу, на звільнене всезнання, що другі відтепер звойовуватимуть поле й поглиблять глибокі долини розору, вдихнуть закляте повітря втеч і видихнуть нарікання на когось, ще житимуть людьми, та запінені зневагою прийдуть слідом і знелюднять покинутих — звідти, з висот завмерлого часу, видно, що зелень лісів і ланів перетворена в легіони сарани з лютим невситимим чавканням; звук надмільярдних щелеп нагадує тріск лічильників, сама ж володарка війська то запинає предвісницю ранку, зорю, то простроченими лотареями рве долі й хмари на клапті, то світлом скорботи в темряві яснить уклінних на самоті, то збиває хрести і беззубим мохом жере найдавніші могильні плити, то впорскує в вену музики сердешний біль, то, сама крижана, раптово здиблює лід на ріках, то ночує в січкарні на щітці отави, затиснутої між трибків, то

тривожним передчуттям смокче і млоїть груди, то всю ніч тупає по горищі, то, прокинувшись з ранковим радіо, дослуховує до кінця новин, щоб звірити з погодою за вікном горе, то сивіє пилом на обгортках давно нечитаних книг і розривнює закладки, то покидає садиби безоглядно, мов крик, розбивається на луну і чатує на дорозі жахом, то, буцім тікаючи, заводить в нетрі, то всім тягарем туги налягає на камінь, прив'язаний до шлагбауму, і просторить дику й вітряну порожнечу, то гарцює поміж орди, то в намовлянні розбійників обтирає кривавий піт на скронях, то дивиться очима жебрачки, що просить компотних жмаків і щулиться на порозі, то сіє попіл на торжищах, робить чесність безчесною, правду злим наклепом, щирість образливою, бо в ній подих вічного, то несе сніг на крилах північного птахства, голосить над безголосими, то хропе осідлана, лучить вгризнути за коліно, коли вершник пробує стремено, то мчить над багряними від пригаслих кострищ шатрами, то блискавичною кардіограмою неба вістує хвору печаль, то шарудить зливою, ніби їжачиній виводок збирає зелепухи в траві, то вечірнім перламутром ояснює гребінь у дзеркалі нареченої, то морозною поділкою сизіє на шротині, яку черкнув ніж, оббіловуючи козулю, то на мотуззя й пута зсукує простирадла коханців, то снопом ранішнього сонця підмітає підлогу і залоскочує хату, то на старий дермантин збучавлює шкіру на вилицях, виливає глибини вірності, владарює над багаттями втікачів, каламутніє в консерві з чаєм, холодить обличчя сліпого, що задивився на бистроводдя, падає смерчем на обмілини, висмоктує до дна ріку, перетворює сонце в малу, вишнево просвічену ліхтариком, долоню, вбиває день за днем, звільняє від обов'язків, доцвітає вересом на галявині, поскрипує паркетом історичної бібліотеки, розчиняє вольєри, зеленою слиною висне на губах оленя з фіолетовими, здивованими очима, падає в пилюку розламаним соняшником, за який почубарились двійко малюків, тінню сироватки налипає з банки на скатерку, тліє в кожній шерстині собак, що качаються по снігу на відлигу, замерзає грибним духом в лісах, під кінець зими натрамбовує лежаки сажею, пахне картопляною гниллю крізь солом'яні продухи в кагаті, в розрізаній картонній гільзі задмухує свічу і мороком змиває пляшку вина на столику, збігає на вогонь юшкою з дикого селезня, падінням мокрого яблука по черепиці попереджує про каменепад, лиховісно по декілька раз на день міняє напрямки буревіїв, на чорний димовий порошок сушить весняну ріллю і лисицею-вогнівкою кидається через поле; на той час будеш, як тюрма, набитий людьми, долями, минулим, почутим, всім тим, що посвячує в безпорадну покинутість, бо на цьому безкрайньому одрі друзів нема, лиш совісне слово Ангела; свідкові шкода й сил все починати спочатку, вступати в академію гінців за вітром, подумки відвідувати міста, на всіх майданах блукань киплять мітинги, зустрічі, пошук правд, лікар, піднесений і легкий, проштовхується назустріч, на шкіряному, зухвало підбитому, картузі блище тризубчик, щедра посмішка провокатора натхнення, алкогольно малинові очі вказують на гендлик, хильнути коньяку, холодіна, нехай прокурор милує! затулившись полою лайкового плаща, припалить люльку, пахне заморським димком, замружено, діловито заклеїмить тиранію, скаже, що вже півроку як здав партквитка, друкує замітки в опозиційній газеті, воздає героям славу, а дрібні

гвинтики, ти і я, мусили стирати різьбу нервів на свободі! добродій з мегафоном блавав розступитися, попіл "примини" падав історикові в рукав, попеліло збайдужіння, та варто було глянути в праведне лице ворога — і тоді намертво, єдинокровним зв'язком прикипав до всіх звинувачених, окрадених здоров'ям, катованих напівсмертю й напівжиттям, співбратів по лікарні; через дорогу, притримуючи декоративні шабельки й картинно підбиваючи смушкові шапки, пісно всміхаючись щербатими міськими зубами, брели гуртом, так люблять ходити молоді зашугані міліціонери, показували себе рудовусі молодики в козацьких оджах, і лікарем затрусило; будять свідомість! а гляньте, скільки прапорів, скільки кольору неба й пшениці! відроджується ненька! година для праці настала, впечінилися кацапи; от ти на мене сердитий, а це ж вони заслали практику каральної психіатрії, і попробуй заїкнись, як плювака розтерли б, що й казати! коли б я вас, друже, за всіма приписами лікував, ха-га-га, пропали б; та викиньте з серця, дорогесенький, ходімо ближче, послухаєте наш хор, які, які голоси! світло полоснуло по чорному авто, за яким радісно змикалась і славословила юрба, вітер гнав каштановий падолист над головами, на помості закипіло крикливе дійство, розгодовані, закабанілі, як євнухи, ліричні поети вдавали суворох натхненників, організаторів і борців; лікар і там був за свого, ручкався з кожним позаду трибуни, а коли натовп порідів, історик, сидючи на гранітному бар'єрі, кам'яніючи від сльоти, подумав лікаревим голосом, так, друже, зло заховане глибше, ніж ви гадали; побачив і самого спритника, що біг поперед машин і нахилився всим тілом, несамовито егейкаючи; сигарета дотліла між пальцями й свідок пішов за людьми.

Засинати в своїй хаті, — та подумки надходити додому; десь за хутором зустрінеється дід, він понукає на коней і обличчя його усміхнене, майже святкове, а коли підводу підгецує на бакаях, то з прикиданого травою мішка сіється на піщану дорогу і розлякує рудих лісових мурашок струмиськ каліціонованої соди; по білому сліду дрібцюють родинні злидні, заплакані від ядуchoї білоти, серед них припізнаєш себе, відколи дід повернувся без пригорщі виміняних чорниць — дороги внука пекучі; ось і село; крилата туга б'ється кукурудзяною загатою об шибку, димок на негоду мишієм услав землю; щоб стало видніше, притулись долонею до вікна, бабця замахується цопалкою на відігрітих мух і забалакую сама до себе, ти бач, ці паскуди тоже очі мають, тікко гойдь кляпавкою і полетіла, зараза, пам'ятаєш, бабця запитувала малого, ти чом не доїв цього вареника, хіба він грішний? пригадай, один раз на молодість приїхав передранковим поїздом, боялась відкрити, бо засвітло ждала своїх; це я, чуйте, осьо й собака пізнав мене, цепком перекидає каструлю, — руку на одвірку схолодив протяг крізь дірочку для ключа, яку відтикнула бабця, щоб упізнати гостя, — проскреготів по скобі засув і хата війнула теплом літньої людини, запахом злежаних укривачок, ковдр, лляних поцвілених занавісок, недільної давнини хлібом у скрині (в спрату від мишей) і вкам'янів черствий і безпорадний, мов грудка могильної глини, плач під горлом; ви бабцю, старієте, мене ж поряд немає; човгаючи важкими, збряклими ногами до ослону коло прочахлої груби, повільно, мов відталу ріллю, долаючи підлогу, бабця пожаліється на електроплитку, подивись-но до неї, хлопче, — і,

поторкавши спіраль ножем з дерев'яною колодкою, побачиш, ось розгорається і накипає нетривким теплом яскраве, іскристе коло, таке схоже на майбутній поромний обід-дзвін і на завихрене в опівніч грозове небо; милий світе, що пах гарбузяною кашею і трудив зуби холодним, перехилки з гледчика, молоком, чесний світе, засвітись пам'яттю з нічних доріг, озоновим, надвисоким, п'янким, як атмосфера юнацьких марень, втраченим часом, подобизною днів, що єдині заступають від такої ж нереальної, немов неіснуючої, але присутньої навкруг володарки сарани — світе лагідний, присновидь мені тих, що пережили все й не озліли, бо не шукали ворогів, а зустрічали біду як випробовування, бачили звірства як нагад про існування потойбічних мук, дякували совісній долі, що вберегла від гріха і не їхніми руками здійснилась кара; дід вибрав смиренність перед лицем зла, — під'юдливої мсти зачуханих будівників раю, — дід встиг побачити по світах весь огром і заюшену, нелюдську силу біснувань, малописьменний, простий розумів, що розпухлиненна гординя триватиме до написаної пори і, якщо дочасно прийняти виклик, самоспаленням вгріти пекельну безвість, то збезсиліє перед нею душа і сила; дід, знаючи про безнадійність знань, приховував ті свідоцтва, про які списувались тисячі й тисячі книг, над якими громадились мільйони й мільйони подихів, вже й сама множинність полеглих слугувала демонам, розсіваючи лепру безкарності й тим увічнюючи одержиму справу, біснуетий, гнилий і смердючий, як скажена слина, еретизм, розбризканий понад святим вогнем інквізицій; дід жив, мов щодень отримував передишку смертника, мовчав, боявся зашкодити сім'ї, здивування волі ховаючи в мисливський захват, там почував себе справді звільненим, неокраденим, молодим, коли припадаючи на праве коліно й сліпнучи від морозного сонця, бив нулівкою по рудому, витягнутому на бігу, звірові — постріл батожив льодистий сніг і кидав лиса на спину; бабціне ж терпіння походило з обов'язку праці, з повільного, майже родинного, знання про світ як про свого ближнього, з вибачливої любові, з усього того, що постає внаслідок теплового погляду і вечірніх вдивлянь в одомашнений, стиснутий селами, простір; бабця пригадувала одних за одними, підлих за облесливими, плюгавих за злими, ледачих за видзігорними, мертвих за живими, свекрух за невістками, хто звідки прибився, куди пішов у прийми, всі коліна сельчан, котрі ніколи її не знали, зате вона пам'ятала їхніх прадідів, з однієї постави правнуків пізнавала померлих і докладно розповідала про них все те, що вони мусіли б повідати в чистилищі; часом плутала живих з покійними, нітрохи не помиляючись в їхніх характерах і долях, мов імена існували, як підроблена на циганському золоті проба — бабця знала достатньо, щоб віднадити себе від миттєвих розчарувань і вберегти дітей для мовчазного й працелюбного продовження віри; батьки ж твої, змалку пізнавши даремність нарікань, покликані зжити свій час в безживному царстві, просто зжити, як довгу втрату свідомості в літа хвороби, батьки також витримали і тим утвердили надію — для тебе, покликаного на розповідь, що віковою каторгою, віковим безсловесним приниженням, віковою гідністю перед сильними позостала на світ і всіма жахами вбитих благань, всією тишею сповіді покликала ангела справедливості; зупини зоряний смерч, ось він

близько, опівночі, Ангеле, втихомир грізну, мов підняте море, п'їтьму над катованими передчуттям, ледь живими в мармуровому світлі скорботи; тоді гладишку з молоком поставив на стіл, подивований тягарем, таїною всього, прихованого за довготерпінням, коли відвикли нарікати й за кожним неспокоєм сподівались гіршого гніву, прокидаючись від скрипу квартирки, наче б від гromу приклада в сїнях, посміхаючись так, наче б мали заплакати, доживаючи з чистим серцем, мов і не живши зовсім, та щоб вони не робили й куди б не йшли — все одно так неспіхом, так помірковано й тихо, так впевнено відходили до останніх берегів, що в одну зоряну опівніч ставало зрозумілим, раптово відвертим, як молитовний зміст, що там їх чекає правдива вічність; там світло й праведно, мов після дощу навесні, а тут в моїй сутінковій пам'яті бабця ще послинює в пучках нитку і схиляється над швацькою машинкою "Зінгер", від окулярів яскравий падолист залатує станину і нитка, вкотре заломлюючись об голку, зрештою пронизує сталеве вушко, гуркає підсунутий стілець, сичить, пробуксовує ослаблений пасик, з радісним вистрибом подзеленькує в шухлядці з десятків великих, обрізаних на старому пальті, гудзиків і латунний наперсток, зшита й обстріпана полотнина виповзає з-під сталевої лапки і в очах кота кумедно підстрибує катушка ниток на сталевому стержневі, — бабця зшиває торбинку для гречаної крупи; скільки жив, стільки й нидів торбешником; звук зшивання злидарського полотна переслідував по торбешних дорогах, серед інших невдах, звук неміцної, роздертої на клунок, матерії з нап'їрника, звук тріснутої на спині, протлілої від поту, сорочки і однаково болісний, як присохлі до рани, напівобдерті бинти, кінцевий розрив ниток, що єднали торбинку з станиною; або згадай свої парубоцькі вельветові штани, холоші на сорок п'ять, сам майстер розкрою в районному ательє внизу обстрочив блискавками і перекинуті через лікоть, ще з крейдяними рисками на поясі, урочисто вніс у примілочну; скільки куряви замели, розривались на парканах, лисіли на колінах, кожним витертим рубцем наближаючи до відносної волі, мов пасасту одержу смертника заміняли на загальнотюремну роботу — це й означувало дорослість — потім, коли подався в науку, з тих подертих штанів бабця зшила собі робочого хвартуха й спідницю, і зносу їм не було; і ось, минувши листопадну імлу, знову бачиш ледь доторкнуте ниткою сталеве жальце, рука в старечому ластовинні злегка тремтить, і два німби від окулярів, затиснутих, мов лупа, також тремтять і розпливаються, подібно до твоїх спогадів нині; й саме протинання вузького вушка голки вказує на неминучість воріт, і двоєдина, жива і посмертна доля, з'єднана вечоровим світлом і розділена крізь збільшуваче скло, завмирає на полотні воцаними окапинами, двома сльозинами, двома радісними слідами на початку дороги туди, де більшість, звідки сяйливий погляд пронизує тепер і дужче всього живого пробуджує, воскрешає до життя і нагадує про тимчасове й вічне, каже: пора тускніти чорнилам на поздоровчих листівках за портретною рамою, скрині з хлібними крихтами втрачати медовий і круп'яний дух, літо минуло й ніхто не довідується, дочка не привозить чималого кавуна, якого по скибочці можна смакувати тиждень, ще й трохи лишити онукові, нехай попробує, от солодкий, можна сидіти на лаві під кушем зацімну і усміхатися до кота, що спересердя, від граду струшених вітром

слив, кидається гасати за листям, цілий вихор враз зависає і гасне над сухим, навпіл зрубаним, стовбуром ясена, — на ньому вирізьбив рік смерті діда, якраз під роздвоєнням, і обрубав згодом на дрова засихаюче дерево з гладенькою корою, по тому декілька літ там гіллячилися пагони; там, за кролячою кліткою, стояли й борони з вимитим, костеревистим пирієм на зубах; опираючись на них, вирізав ловку ясенову паличку, котру замість ручки приладнав до бамбукової палюги з переламаного старого вудлища; все ж полегкість для бабці по воду йти, пів пластмасового відеречка приносити, коли нікого немає поряд; а потім, по бабціній смерті, знайшов у закутку в сінях цілий оберемок тих підпірачок і костурів, серед них і той, бамбуковий, останнє опертя і знесилений докір тобі, живому.

Маревні вогні станції сплакують гудками "чмеза", коротко і розпачливо, на смертельному видихові, — раніш здригали чеканням успіху, нині ж нагадують про вітер в пустках, — ти, підтикнувши ковдру під боки, спиш, але станція палає, мов оцет в очах; ось меркне світло зірниць й собарнота на скотомогильнику підхоплює біль гудка, в безмежному відчаї гасить сон, розсмоктує свідомість, як негашене вапно заблукалого їжачиська; темінь кипить смолою, а коли зранку вийдеш, щоб вмитись, змилок примерзне до кам'яного горбика за порогом, війне холодною бруківкою, далеким митарством, і ти прозрієш на мить від морозної свіжості світу.

44

Прозрієш так, що розвидніє інший, синюшно осінній ранок, — виходити на перший трамвай, різацьки зблискують на повороті сталеві колії, золка, імлава синь нагадує пліву на розпоротому животі, і нутрощі міста вивертаються перед тобою; ледь чути назви зупинок, пасажери втрамбовуються, як супісок на свіжій могилі, западає поглиблена самота, єдиний твій прихисток, за вікнами така втома, що брунька дощу на склі безсила побити іншу дощину, більшає будівельних майданчиків, на вимитих до блиску сходах побутовки сторож у дощовику п'є заварку з носика чайника, на неголеному лиці похмільна одутлість, в зморшках біля очей розкаяна гіркота, хвороблива судомна синь заливає і мокрий гурт на майдані з витверезником і ліхтарем, смердить сечею, з оцинкованого неба змилини досвітку змивають помийну чорноту вулиць, прохідних дворів, і трамвай скочується на дно яру; звискують на повороті гальма, сумний двірник, обпікаючи губи оштипком "примини", підмітає на зупинці соняшникове лушпиння, витрушене безбілетником, котрий показував контролерові голодні кишені; пересісти на чотирнадцятий номер, їхати повз слюсарний цех з вертушкою на прохідній, клоччя масляніє на підвіконні, нізвідки смердить карбідом, тікати не стільки від себе, як від нудотно безцільного ранку, аж поки-то геть розвидніє і можна потелефонувати знайомим на роботу, спитати дозволу, зайти в контору, вийти на каву, радіти, переймаючись радісним поспіхом трудових громадян, подякувати, перекурити і, в черзі ранкових невдах загубивши самотину, зрозуміти й свою потрібність, повірити всім неприкаяним до тебе, всім їхнім істинам, всім утвердженням дорогою знехтувань, давно знаним, та лиш тепер близьким і рідним тобі надіям, вже з полегкістю задрімати за крайнім бар'єром на головпошті; дерев'яна надгрижена ручка з

чорнильним пером заміє між пальцями й сон допише листа в нікуди, тобто до всіх, звернення до мільярдних адресатів; вийти, знов їхати кудись, знов кудись телефонувати, знов нікого не знаходити, а якщо й знайти, під кінець місяця ніхто не позичить і шеляга, стовбичити сновидою біля просмерділих оселедцями ящиків за пивбаром, нериболовні, закустрані бороди ханиг підказують, що й час неапостольський і спрага їх втолена; просто ждати, уявним ножем в сільській хаті лущити кукурудзу, розколупувати рядок золотого зерна, що пурскатиме в пелену дружини, в порожнє відро з-під брикету, під столик на посічених шашілем ногах, донька цілуватиме натертий об качани пальчик і лагідний спокій витатиме над трьома тіннями на розмальованому піоніями килимку на стіні; рідні мої, от ми й разом; скрегітнуло таксі і в навіл заллятий водою фарі гойднулось брудне, каламутне світло, мов відбита печінка міста, запахло ніби знайомими духами, коли плюхнувся на задню сидишку і, перш ніж подумав, — хіба зупиняв його? — як лице жінки попереду обернулось, і ти впізнав імператрицю — давно в місті? — проїздом — тобі куди? — можна до центру — а я на вокзал поспішаю — як мала? — п'ятірки приносить — на вихідні будете вдома? я зайду — торкнув плече таксиста і згодом відчув під ногами хиткий навпроти підземного переходу брук, глянув на вільне жіноче пасмо з-під вовняної шапочки, таксі гострим різакським ножем морснуло шкіру асфальту, і нудотне тепло міського туману вкотре війнуло оббілованою пам'яттю; так боліла щовечір пісня на другому поверсі, там перед випискої дозволяли слухати магнітофон, слів було не вгадати, як не уявити в спогаді обличч дружини і доньки, лише надривний, сліпучий настрій струмував крізь ґратоване вікно в палату, ти можеш згадати голку з білою, намотаною на кінчик, ниткою? гордий собою солдат зумів пронести під коміром піжами і мріяв про заробітки тутуюванням, санітар обіцявся розщедрити на туш за дбайливе миття підлоги; ти випросив голку для шкарпетних потреб і уявляв рідніх, подумки заступав їх від звуку тарганів, що догризають нічне злиденство; минули свята; заступав від похитливої допомоги дільничого, он підносить торбу з продуктами і в під'їзді запитує ім'я дитини, мухи од смітєвих бачків злітаються на м'ясний сік на сходах, закривавлений слід веде в квартиру, звичайно будемо раді, заходьте; ти заступав рукою прохил дверей, щоб гість відкланявся собі по-доброму, ти відчував міць руки між одверин, здається, в замаху злетіла сокира з топорюща, в ім'я обов'язку відрубавши образи, — ось ми одні, ми так ніжно собі потрібні, ми так далеко від себе, що вірите, я вмираю, — голка спітніла між пальців і випурснула на картате, зтягане, ліжкове покривало; довго, наосліп, боячись привернути увагу санітари, водив долонею, знайшов, вона була дещо зігнута, вирівняв, витер гарячі, мов ошпарені, руки об піжаму, вийшов у туалет, щоб припекти вістря сірником і, тримаючи за вушко, спиною до хворих стати біля вікна, і світ змаліє на проріз у голці; лякало мимовільне заплющення повік, спробуй нігтем черкнути по зіниці, дарма, пальцями лівої руки треба розклеплювати і тримати повіки, гризти губи, болю майже не буде чути, головне, миттю заплющитись, кинути голку за плінтус, зігнувшись, іти до ліжка, падати лицем на подушку, виплакувати кривавий слиз і двома кулаками затуляти очницю, мов намагаючись звідти вирвати шкварчливе жигало з

вогняно-білим кінцем; субота, мусять викликати швидку; доки санітар сопітиме над телефоном, плямиста вогка стіна розвидніє і нагадає карту безпритульної батьківщини, вишневі кордони областей, сажисті прочерки залізниці, жолудистої барви пригир'я, некошена поліська зелень, зруділі від спеки південні степи — і ніде тобі пристанища немає; краще дивитись на світ, на одісейство і поліфемівство, примруженим зором стрільця і слуги наказу, войовника з магогівських, освячених небом, легіонів, краще випустити з себе гнилу кров побаченого, перейнятого від зневірених, байдужого, надсліпого, найгіршого для тих, що бачили й не признали дива — і ти, людино, призвичаївшись до звичного, перейняла вроджену в більшості напівзрячість-напівсліпоту, виправдала нею збайдужіння, пересичилась вбивчою і мінливою тугою земних кольорів, по правді лиш відблиском безколірного й пронизливого вічного світла, перлинний блиск серця розкидала перед всеїдними, похитнула в собі віру в небачене, найвірніше, незримо присутнє як голос і дух, животворне в годину покинутості й розпуки: ти ладна принести в жертву весь виплаканий сум і тим переконати злих, що біль для кожного болючий, що скільки засліплені величчю не розказують про доброту, а зло пухлиниться, рве сухожилля, роди, найміцніші сімейні пута, рве кордони гріха і надозброєних держав, бо чим більш визнавали побачене, сьогосвітнє, минуще, як дим на вечірньому крайнебі, всебажане з погляду запізнитого подорожнього, вітряне й поминальне, стернисте без краю, тим дужче відрікали себе від прозрінь, апатія стала за поміркованість, квота товчія за подобу скромного добродійства, відчай сильних за другу надію, радість за похвалу спритові, любов за розважливу, як старечі посиденьки, дружбу, глибина моря за недоречність плавби, небо за карту нічних польотів, панівна, лихоманна тривога за привід до вчадитого шаманства, барабани за скрипки, міра за безмір, весь поглинаючий жар недуги за прикмети відносного здоров'я, та й сама спроба прозріти і вирватись за енний вимір самотняви покинула серця, перестала бути обов'язком, ти здивована, моя душе? це каже твій добрий і дружній ворог, твоє нетерпіння і пошук таємного змісту у всьому, твоя відвага наблизитись і розгадати кожен провидчий намір, крик історії, відлунок подій, настроїв, що керував мудрими в письменах, сні полководців, що являлись їм напередодні бойовища, все приховане від внутрішнього й прямого зору, закрите для посвячених, незрозуміле для самих учасників подій, сильніше від сильних; і ось ти готовий пошкодувати, що ступив на стежу, котра позбавила всього; від уявного і побаченого в стінах зневіри сліпне, мре, дичавіє серце; а скільки попереду? ти повір, краще геть вкалічити і йти сновидою через прірву; ти скоріше каліцтвом прихилиш долю, вона ж давно вкалічила і жде тебе; тим більш сьогодні чергує незлостивий, налисо голений санітар, великий прихильник пасьянсів, служитель випадку, правовірник невдачі, турне кулаком в потилицю, підніме за шиворіт, гляне, матюгнеться в матір дами, мов партквитка в нагрудній кишені, лапне колоду карт і туди ж спровадить твою лікарняну картку, спасибі, не битиме; ось і швидка: взяли під лікоть, одною рукою дозволили затискати око, ох, і змісили б зараз, нікуди не дінусь, зачекайте вироку лікарів, ви встигнете, ось, мої рідні, везуть до звичайної лікарні, скоро побачимось, вам перекажуть, прийдете; дури себе; ось

перехожі сахаються від талого снігу з-під коліс, а може все таки прийдете? ну прийдіть, побачите мене зовсім другою людиною, незрушно спокійною серед втрат, вельможею серед злиднів, серед підступних слугою, що врешті знайшов скарб свого вигнаного пана, ось ваше вірне золото вам, зустрічайте; везуть незнайомими, мов потойбічними, вулицями, от і дзеркальні, залляті сонцем, столики на терасі, на трап'яних грибках сніг білішає й пахне, мов глина на щойно побіленій плиті, простір заповнюється знайомим боєм; тут я вас бачив, щоб виплакати зараз; на повороті машина вискакує на бордюр, від струсу дзеленькають причандали в медичній сумці, фельдшер тримає на колінах і озирається назад; все нормально, поїхали, команду впевненим гагарінським тоном; крізь подряпину на вікні видно, що всі телефонні будки відчинені, сталеві скриньки нагадують урни для праху, там на монетах холодне п'ятне тепло благань, пліток, пересудів, новин по роботі, зітхів над цінами, прокльонів владі, розмов про вечірне і відповідей такого ж змісту — кожен сталевий ящик на цвинтарі з багатоповерховимиobelісками вихолоджував трихвилинні копійчані пристрасті, монети в тютюновому поросі з кишень недругів, друзів, невідомих ще ворогів, до кого ревнуєш, кого боїшся, від кого ждеш звільнення, кому зобов'язаний телеграмами про неприїзд, до кого забалакуєш в трикляту мить, подумки сповідаєш безсилу лютість; ось цей телефонний цвинтар, звідки неможливо подзвонити — і доказом того, що тебе десь почули, слугує те, що настрій і голос вилюднують, а телефонні гроби, чим ближче до центру, тим дужче приворожують зір, ліве око затиснуте, та, здається, саме ним бачиш; з ебонітових трубок, мов кінський сап, інеєм висівається подих тисячомордого юрбиська, на мембранах тремтить забуття, холод і холод; ніщо, крім холодного знеболення, затерплої анестезії, не струмує по кабельних ріках; тільки розгублення й роздріб, за всіма вчинками, звичками глибоко прихована ворожість; місто, це зчужіння братів, це антирід, зібране з варварських, чужих одне одному, племен і народів, військо, це похід проти себе, в прапопіл віків, на городища работоргівлі, — й земля не витримає, потріскає, як перша крига й провальню ввігнеться — одна телефонна трубка зависла донизу, розлунюючи писк задушеного немовляти, безліч дротів з'єднувало той голос із комутаторним серцем міста, там замирав він назавжди в товаристві обіцянок, освідчень, погроз, істеричного й безнадійного сміху, по підземельних річищах гинув струмом розлуки і зсудомлював мій голос тут; ось я ближчий до вас, ось я поряд! Солдат підсів на ліжку і попросив віддати голку; санітар туш приніс, за наколку вождя пообіцяли теофедрину і чаю, залатав дрантя? голка, брате, це скарб! ще декілька днів подумував вициганити голку, та потім лікар відібрав на обході, і спокуса осліпити себе — для жалісної прощі всього — якось непомітно в чеканні листа покинула мене, дні змаліли на зсукану дбайливими руками дратву, здалось, що все так і має бути, сліпуче вістря зникло з перед очей, та голка протягувала крізь сірі лахмани полуднів, була не добра й не зла, а лиш прихильна до тебе, так блискавка вибирає найвище дерево, і земля рипить, як чобіт під гострим шилом; ти ж уявляв себе здатним не більш, не менш, як підлатати цей халявний світ і виправити ходу історії задля майбутніх хрестових походів! та снівсья вокзал десь на півдні Росії, всюди на лавах, на бетонній

підлозі набгом дітей і клунків, циганка на простеленому квітчастому хвартусі лічить нажебрані за день залізячки, при туалетних дверях, ближче до води, простягаються на кухвайках каліки, той обезножілий, той безручко, той сліпак сліпаком, всі каліч затята, б'ються обрубками тіл, посуваючи й посилаючи один одного; ще задушніша, споночіла спека гикає з автомата газводи, по якому вгрів старий циган, та тільки чмихи і піна закропили підставленого гранчака, всі порубані долею, знесилені лайками, гвалтом, буцім вмиті оліфою, брудно спітнілі на кирзових лицях з порепаними, як п'яти, губами, всі засинають навсидячки та наглий двигіт, мов біль спросоння, проймає стіни, каліки вошкаються, діти плачуть, циганка з квітчастим вузликом підходить до білетної каси — вокзальне сниво, ця вирвата з руки митарств милостиня, була передчуттям стрічі з володаркою, передчуттям вірним, як смерть, коли дятел довбе стіну будинку і ворон кидає каміння з даху; ця покаліченість гнівом зради зробила обох тихесенькими, як після хвороби, вибачливо усміхненими, ще не певними за життя, але заслуханими тим, що вижили; мусів зайти по знайомих, позичити дещо, туфлі з різноколірними шнурками, хакову безрукавку (під светриком не вгадати, а комір новий) довгополу вельветову курточку з багатством модних кишень, щойно випрану, теплу, пропахлу праскою, носову хустину, все людське, одна душа Господня, — чуєте, рідні, сокоче скрадливим цвіркуном, зеленим ангелом літа, радісним копитом поля, що на скаку підминає крайнебо, — ото ж, зігрітий одежами з нафталіновою старістю всіх лежань поспішаю в дім памятного пелюшкового тепла, сидітиму з жебрацьким усміхом на кухні; подайте час для надії; на підвіконнику, де стояла гладиска з молодою поросячою кров'ю, густовишнева печать самоти в'їлася в камінь, і не вижити й подумки, доторкнувшись до різацької крові розлук, тієї крові, котра ще тримала гостро холодний, як швайка в правиці колюна, пронизливий, верескливий, конаючий крик над снігами; ти ж знав, сім'я зараз тулиться в найманій, іншій, без крові на підвіконнику, квартирі, ти думав, болітиме, а ніякого болю від чекання, від тоскної невідомості, що завтра йти, хоч можна потелефонувати сусідам, сказати, нехай вибачать, раптова телеграма, але пізно обдурювати себе й безсоння, бо так всевидюще над жорстокою тіснявою житлоплощ, казарм, казематів, вокзалів, де прокидався калікою з свищем у спині і чистив зуби пастою на вказівному пальці: всюди над цегляними вогнищами покинутих тобою стін прозріло небо і чути все; чути, як ние бродязі одірваний носак туфля, як мекає козеня і птахи на молодій вруні чистять пір'я на вітер, як тихшає, мерзне пульс затерплої руки, підмощеної під щоку дитини, як всідається чорний, зірваний віщуванням кошмарів, пил нічної безкрайності і ангельськи ловкий злодій відкриває відмичкою міжміські телефонні автомати, спортивна сумка з коробками обтягує йому плече, урни для праху розмов пустеніють скоріше, ніж місто; виглядає так, що мерці покидають кладовища, бо страшний суд прогрімів десь поряд; чути, як жінка на кухні допиває всенічну каву, єдине вікно на сьомому поверсі пашить ціною аборту, виє вітер у ринвах, нічийна постать злодійкувато підглядає знадвору, вікно зашториться, зблякне і тільки просвіт, буцім термометрний стовпець, пульсуватиме синявою з телевізора; так мрія торкала впокорену, пульсуючу голубу жилку на шії, то

царська кров просвічувала твою плоть, мила, — і світло, сам простір навкруг спалахував синім полум'ям, потверджуючи згорання всякої речі і дня, що доторкнулись до вічного; чути: самі по собі підламуються ніжки в старовинних меблях, мляво і стронцієво потріскують білокостомажуваті дороги, хлопчина з ангельським виразом пре повну сумку на сьому височину, в ліфті смердить собаками, володарка відчиняє; тепло кавової чашечки на столі пташиньо вгріває долоню і чути все: падіння вохристих котиків, схожих на гусінь, що сипалась на вмитий грозою асфальт, на комір плаща, на груди, на твою думку про кисле яблуко, на потайну домовленість на квартирі — самі приносять простирадла і гумові пальчата в "дипломаті", потім потрібно відмити стіл, винести кавалки м'яса в газеті під дерево, здається, то осокори, — ми пленталися додому, ти вкотре заводила розмову про одне й те ж, сказав уб'ю, обрізав невизначеність натяків; той видих погрози подарував дозвіл на життя; ми йшли під рясним падінням котиків-гусені, вони сито чвакали під ногами, запах розтоптаного, йодистий холодок, тільки посилював тривогу, сказане слово повільнило кроки, — може, доки не пізно? — я сказав!! — і радість покірнула стрімкий профіль; ти в уяві самітника ще не визріла на володарку всього, на повелительку сарани, твій час лиш народжувався і легіони громадилися в прип'ятьських пісках, пухкі теплі котики падали на землю і впевнено пахли весняною силою, смолистим пелюстям на корінцях і золотавим пилком, предвісником засмаглого червня; а нині згадуються як гусінь, що багрянчила дорогу і чвакала багном; вже й дерева поспилювали, кожен пеньок нагадує плаху, ти схилиш голову над минулим, знов теплітиме на губах волосся, звідки вичісувала й вичісувала котики у вітальні й нахилила голову до плеча, пахло смолистою бростю, весняно хмільним холодком і підсиненим від нічника затишком майже сімейної оселі; ми прокидались від дотику уст і пили крижане молоко з холодильника, шепталися, яким ім'ям назовемо, засинали щасливі, а зранку, коли біг на автобусну, невідомо високі дерева дихнули йодистим палючим теплом напівзотлілих котиків і ягід мокрої омели на асфальті — тату! ось дитина біжить під гору повз почорнілі пеньки, якась незнайома, в балахонистому з капюшоном пальтечку, всміхається дрібнозубо, носик закозяний, викапаний, фотокартковий, твій, очі світають впізнанням і наближенням, великі очі, здивовано рідні, зупинилась і витягнула шию цибатим зайченятком; нахилився, мов перед дзеркалом сумніву — упізнала мене, доню? — ага, бачу тато йде і побігла — а я не впізнав, так виросла — ми з мамою ходили в магазин, купили хліба і пачку солі — присів навпочіпки й гладив ріденькі пасемця, що вибилися з-під вовняної шапочки, від холодного вушка рука одмерзала під лопатку; хотів кричати про гусінь і згризену дорогу сюди, а вголос перепитав адресу й подивувався собі, що живуть майже там, де раніш, майже поряд; дитина забухикала, вибачливо посміхнулася, затулилася кулачком, знов випромінюючи старечий вигляд, і глянула на матір через моє плече: йшла навмисне повільно, перекладала кулька з руки в руку, без тіні розгублення на устах; на звук каблуків одягнув маску поштивості, що так мало пасувала в радості впізнання себе через доньку; вклонився дружині й на мить присліп; то зблиснули, згораючи назавжди, клітини мозку з печатями всенічних катувань, задушливого страху

за малу, батьківського осуду, відвертостей в тамбурах електричок, запійного жалю, сліпої псевдосподіванки на повернення, жаху безчасся, немов очікування чогось, але відсутності всього — клітини, які безнастанно повертали свідомість назад, виїдали силу свідомого вибору, — і отепер, втративши самозгубне, перестав почувати себе втраченим, хоч знав, що це ненадовго: в поштовхові короткого щастя стиснув доньчину долоню і натягнув їй шапку на очі; вона двома руками визволилася, по-лисячому крутнула й зашморгала носиком: краєм ока поглянув на дружину — підозри й нещирості не було в її погляді; вона також перейняла й підхопила гру, здавалось, сім'я буденно зустріла батька, розказує новини про школу, про обов'язкові спортивні костюми на фізкультуру, інакше ставлять двійки, справді, тату; ти перехопив сітку в дружини, перекинувся словами про знайомих — їхні долі означували вогні, запліснявілі, мов невикористана могильна яма, стіни часу, — знов порадів, знов здивувався, що вижив, знов пробачав усе, щоб довше відчувати оцю захоленість дитячої долоні і йти під гору; там, на третьому поверсі, з розгубленням на лиці володарка пояснила, що стару, за якою приглядає, оддали до лікарні, те не так, се не так, чого стоїмо, проходьмо — донька переступила поріг, затхлість замоченого в тазик дрантя війнула нудотою і нудьгою, ти загасив недопалка в сірникову коробку, володарка ж, зачиняючи двері, тернула сіткою об одвірок і з розірваної пачки на брудний килимок просіялась жменька солі; ти ледь встиг подумати, що це не перед добром, як мала з віником і совком смикнула на стіні нитку, світло старим павутинням впало на жирні, залапані шпалери, а коли підмела білий засів, то вскубнула батька за рукав, і ви ступили в кімнату; на батареї сохла купа рушників, млявий протяг гойдав прив'язану до вікна, зелену повітряну кулю з намальованим зайцем, на зошитах на столі лежала щітка з піною русявого волосся — й, коли гортатимеш щоденника, то обпече жалісний доньчин вираз, вже залякана, боїться за оцінки, наспівуватиме про гусей і бабусю, притулиться до плеча, пір'їнно легенька, від зустрічі свята; легкість тіла починається з видивляння за вікна: так чекала на тебе, тату! торкнути губами очеретяно легкі пальчики, доню сумна, нам ніяково обом і мамі слізно стояти на кухні, чайник давно закипів, думає, нехай побалакають собі; доню, видно й тобі перейшов характер сумний і заячий, це нічого, це краще, ніж загризати ближнього, ну, ходім, он вже і мама кличе; за обідом пили саморобне вино, з приємністю смакували чутки, мовляв, од радіації помагає, ти уникав зустрічатись поглядами, але бачив брезклу важку змарнілість, рубці зморщок біля очей, випнуті жили на шиї під комірцем давньопам'ятного халата, по-чоловічому обпалені нікотинном пальці, безвільно сонну підпухлість на щоках, та найчужішим був голос, огрубілий, монотонний, жорновий, за яким вгадувався крик і крик, скрегіт і скрегіт зубівний, все те, що стирає нас на мовчазну солону муку, — крапля заварки повзла по носикові чайника, пахло апельсиновими шкірками на денцях чашок, грибним супом, що парувал на плиті, непродихним вакуумом старечого житла, і тільки зірваний дитячою сукнею вітерець змітав порошок запустіння на речах: на розмороженому холодильнику, на тріснутому телефоні, обмотаному жовтим витим шнуром, на стосові довоєнних валіз з обшарпаними по світах, погризеними мишвою, боками; вони

нагадували футляри скрипок і водночас, глухі, наповнені риданням, полустанки; дитина дістала з тумбочки картонну коробку з-під взуття, там ховала календарики, зібрані за роки виглядань, вирвала з зошита листок, наклеїла на нього декілька календарних образків і, коли ти нагнувся, щоб поцілувати її на прощання, солом'яними ручками обхопила ший, прихось, прихось до нас, тату! володарка з обліпленими тістом кулаками вийшла з кухні, прилягла спиною до горіхової рами, — затуляючи сизе провалля дзеркала, оббирала тісто на пальцях, мов у шоковому стані здирала обварену шкіру, і так пекуче зробилось трьом на ганчір'яному, зітканому з барвистих клаптів, килимку у вітальні, так жалісно; головне, — посміхнутись; а на вулицях сутінки, йди з погубленим серцем, рви телефонні трубки, з розмаху бий об цвинтарні хижі скриньки, знищуй цих ідолів розлуки, доки над радіактивним пустирем росте й вовтузиться шовкопрядна темінь, а під сльотою м'якне, сирітськи безпомічніє вбога окраїна, — беззимна, щоб легше ховати мертвих, земля, — блиск ліхтарів, мов штиковки на плечах ночі, і обірваним тромбом таксі мчить, кривавиться, паралізує вокзальний мозок; ти вертаєш додому, молись душа! не плач, не проси, не надійся, даремно все: ти маловірівся, гинув за кожним прочитаним листком, кожною книгою, кожним параграфом горя, піднесеного тобі володаркою книгосховищ і домовинного віку, повелителькою всього, зелених і чорних кольорів, найменших помислів, подмухів, та найдужче безвілля; ти посилав проти неї хрестоносні походи, вправдявся в силі й хоробрості, в красномовстві і подвигах, дорівнював спокоєм небожителям, збирав свідоцтва про оргії, замолював всісні гріхи, шкодував неродючу землю, насипав повну сівку, виходив у поле, заносив руку назад, та вона, неупокорена, випручувалася з тисячолітніх темниць і воєн, оглуплювала великих, каструвала малих, вдягалась в лілії і порфиру, в красу і славу, кликала себе просвітництвом, любила кров, мріяла про велику засапану ніч злягань і в нагад про себе насилала затемнення. Ти прокинешся вдома, в тиші й пітьмі, — згадаєш вкопану в землю цистерну з-під гасу (пальне давно висмоктала сільська електростанція, вже розбита, покинута) на відкидному люкові зіржавіло й перетліло кулко, замок відпав, варто було підліткам підважити кришку і звідти гикнула затхла, гаряча, отруйна, десятиліттями встояна луна, крик убитого часу, який перегнали в світло; нам вистачило розуму обійтися без сірника, спертій сморід був ладен і нас перетворити в яскравінь вибуху; ми збилися головами над ліхтариком і глипали вниз, ще подала іржа з відбитого люка, прямовисна драбина, стіни і дно цистерни мертво, фосфорно блискотіли краплями рідини, недобра, роззявлена мить ковтнула чийогось дермантинового з бубляшком картузяку й гукнула моїм голосом, — гайда по щєбінь, — якраз вечоріло з молочною втіхою череди, з вигляданням тіток на розі вулиці біля пошти, з віхтями запашистого сіна по обочині, на воротях, на триногому стовпі, з повільним спокоєм хмароподібної хури, з теплою, мов щойно пражені гарбузяні бубки в кишені, пилюкою на ґрунтішках, з щасливим захеканим цуциком, що доганяє підводу на подвір'ї і падає під ноги хазяйки; луна всередині цистерни мов вибухала іскрами гальмуючих коліс, мов тьохкала рейками, коли поїзд далеко ще, примовкала, глухо виклячувала буслинім дзьобом в нічній весні,

пульсувала безсонними і тривожними передчуттями зустрічей, темпом дороги й польоту, самими поглядами завіконних пасажирських людей, що гріють соромом і байдужістю обірваних, як перелатані латки, хлопців на незнайомій станції — і смеркає вже за пероном, де нема ліхтарів; ось після поїзда ми набрали щебінки і ватагою поспішаєм, не жертву приносити вааловій п'їтмі, а каменувати порожнечу, чорну задуху поневірянь, що чигала вже тутай, просторилася, мов пошесть, мовкла, заціплювалася, вже тоді стерегла наші майбутні повернення; мовкне й видзвін мантачки об косу, косарі повертаються межами, порожнеча ірже загубленим лошам; мстивий залізний льох запам'ятовує нас і розносить з каменепадом і серпнем розбишакуваті голоси, щоб з протягами від'їздів, вертань утворити ще лункішу порожнечу над всеньким світом, ту вічну земляну спрагу, здатну проковтнути всяке подання й світло із людських рук — і поза оком і словом змигнути в безвість.

45

Лагіднітиме день, і дядько у всьому військовому — картуз, галіфе, застебнута збоку коміра гімнастерка — замислено і поважно згрібатиме по дубині листя на загату, час від часу обчищатиме п'ятірнею дерев'яні зуби граблів, два натрамбовані лантухи стоятимуть під деревом; жнець прострочених номіналів граблицем посуне їжака під пеньок, прикидає його, зніме картуза, пообламує на прикорені шипах великих, здобрених стронцієм, опеньків, обтрусить трухлявину на колінах, здригнеться від дивного холоду і по-вовчому різко й прямо підніме голову; небесна крига підрубуватиме гілля дубів, притискатиме яструба до галявини, блакить пропахне городнім димом; марніє, нидіє, меркне час, до галюцинативної сліпоти замислений самозгубою, хижим самотнім теплом; час п'яною нареченою кружляє з розставленими руками і дужче хмеліє від обертів падіння, — час ні жити, ні вмерти, час осипатись глиці, час сосновим голкам зшити туман і хоругви серед поліських боліт, сопілкувати в скорботі убієнним очеретам, пустелі втрачати голос волаючого, вікнам тріскати, плавитися в заграві всіх намарних згасань, долоням хмар перетирати голодне колосся диму над коминами з перекинутих відер, сіяти вбивчі зерна на ненароджених і живих, помирати мертвому, вкриватись криком, прощаючись, довго стискати руку, поночі послизатись на твердих яблуках у безлистому садку, всюди впізнавати братів, та куди б не йти, відходити від старого світу в поцілунках, рум'янах володарки маскультурних з'явищ; для нього свій час: лукавити ненадійним, міцніти зрадливим, вірити в магічні письмена, витягувати гнилу рибу і ересі з сітей правіку, очистити полум'ям мідний і золотий посуд, вимити одержу з козячих шкір, та все ж послушниками Білеама на сьомий день прийти в табір, до нас, гнівити долю, впиватись медами з мідійських чаш, вдавати добрість, викрадати дари у волхвів; динаріям обезцінюватись, похідній зброї втрачати силу, землі сивіти від попелу й срамоти, злomu вітрузі в корчах битись об степ, розкублювати кострища, гнати дощ за дощем, мудріти звечора, з суботи починати жнива, втонулій гірчичній кризі вістувати мерців на літо, всередину вихора кидати ножа, забобонитись до дикунства, старим орлам відводити зір і тим вимолювати ще прожитку; наставати небаченому, кривим кривіти, глухим глухішати, навченим дебіліти, злидням

злиденніти, сліпим досліпати, мертвим приймати другі могили, кожному зціленому лепруватіти як один і тратити звіщення про добру новину (покидаю вам забуття і доказую) мій час простіший, впам'ятовувати ближніх у хвилини розлуки, портретні профілі на фотоплівці яскравих, мов щойно промите золото, вагонних літ, мій смуток махає з темряви на обочині, непотрібний нікому — й душа сиротиниться дужче; час воскрешати сумнопам'ятну сутність зникання, задивлятися на повне жалю й зорепаду всевічне небо, підсідати на греблі до рибалок, позичати їм цигарки, сподіватись любити безсмертно цей вітряний вечір, цю незникому пам'ять про беззахисних, далеких, дорогих, бути тут і там, жити день за сто років, щоб встигнути започаткувати новий післяпотопний рід, на диво собі знайти під шафою саморобного телескопа, від якого лиш тубус чорніє порожньо, мов одрубаний по плече рукав, по-стариковськи вгріватися раннім сном і спросоння спиною до стіни вгадувати морочний холод на вулиці; радісно засинати, прокидатись в неспішну пору від сонячного інею на щоці, довго слухати віхолу, збиратись по хліб, замотувати вишневою сіткою худого з жебрацькими зморшками паляреса, зустрічати раптово стару, таку величну недавно, вчительку фізики, того предмету, що змертвив простір довкола, за всіма шкодувати, покинувши розгадування століть, пошук вини і причини, як доля змусила багатьох покинути і забути незгойні окраїни; прощайте рідні з очима великими і святими від сліз, прощай вогніюче листя, мов сплески болю в зіницях перед втратою свідомості, прощайте друзі і адресати безнадійних на п'ять слів телеграм, прощайте, сутінки, що живою водою схлинули за чистий зоряний обрій, безповоротньо. Звичним стане батьків приїзд; він повідає, що всі довідки зібрані і скоро прибудуть покупці; звичною стане істина, яку боявся сказати собі, нема духу обсістись надовго, відвик од постійності, від себе одвик, щось має настати обнадійливе, досить смертельного, пересиченого обжирання сарани, щось пробуджує се-ред ночі і наказує не проспати, в п'їтмі, що з життям і риданнями завмирає навкруг, ангельське світло, зойки жінок при вході в печеру — і кожна думка й миттєвий спогад міцніють, загартовані здійсненням часом, як силою апостолів, що повірили у воскресіння. Батько покладе на поріг зав'язаного в сітці кавуна, походить довкола хати, задивиться на бляшані козирки навісу, похвалить майстра, подумає про близьке, махне рукою і поїде, весь постаріло зсутулений, старанно виголений перед старістю, звично рішучий. Коли ж батько від'їхав, лице його набуло того звичного образу, що й вічно сьома година ранку, під цією ж, але віддаленою за поспіх існування, стелею — прокинутись від притишеного сплесками вогню голосу мами і шоркіту бритви об ремінь, крізь заплющені повіки в найсолодшій хвилі тепла побачити таке затишне, мов благодійна туга, жаріння в піддувайлі грубки, слухати знайомі, буцім ранкова молитва, бідкання, настанови, клопоти, слухати й танути в безпричинному, тим переконливішому, безборонному страху всіх прийдешніх чекань, шулитись, на секунду засинати, а коли бритвенний пошерх обсіче роковану мить — вставай, хлопче! — нестерпність, як давній біль, вже затихне, стане звичною, помалу вніміє, обернеться обов'язком; треба й собі зачерпувати крижаної води в сінях, вмиватись, снідати, брати портфель, жити, доросліти, старіти. Знагла груди розкігтив кашель, мов з легенями

виривало вільготу намріяного затишку, великодухність антонівки в сінях, літепло вечірніх зітхань, дитинство, смуток, трухлятину розламаних до коліна дошок, пронафталінений пах собачої шкіри, котру дідуньо приспособив замість камізельки, зціляючи хрипи і ломоту під лопатками тим охоронним теплом, що його собака набігав на прив'язі, вартуючи зимове подвір'я, невимерзлу ще гіркотнюву подовбаної птахами горобини, гречано сиві, густі дими і запах пізньої ріллі з перемерзлою конюшиною, терпкість груш на хатнищі між ярів, кудюю гасав одв'язаний і звідки дід повертався з полювання; два крижні, підвішені до пояса на обрізку сириці, терлись лапами об коліно і надиханий пороховим азартом вітруган дудонів у рушничні цівки; перестояне, висохле на кострицю, різнотрав'я німо благало сірника, пропащий пил порхавок піднімався над схилом; дід, побачивши бракон'єра або бригаду міських зарізяк, приплескував на козулю в сухих очеретах, їхав до сповіді, замолював чужі гріхи, благав повернути справедливість і честь, то ж пам'ять про нього гріє цілющим шкуратком, вигоює від зневаги до власного життя, котре мусиш вигавкнути ось тепер, і ладнувати себе в дорогу: зашити порвату на рукаві куртку, в целофановий кульок вкласти нитки, обстріпаний рушник, дзеркальце, мило, таблетки, окремо загорнуті позліткою з-під цейлонського чаю, вдвоє стулити недочитаний журнал, згадати про крейду від згаги, замотати кусінчик газетою, вкинути в торбу кип'ятильника, станок для гоління, блокнот з адресами, по яких ніхто не живе, талісманну попільничку з морської мушлі, здається, по-всьому; цей ритуал прощання завжди гнітив, бо душа вже облітала нові роз'їзди і покинутий час до відходу перетворювався в закляте ждання, під ваготою прожитого стиснуте в однісіньку хвилю, коли з ключами в кулаку, ліктями обіпершись на стіл, присядеш на дорогу — і білітиме по тобі виставлене на двір відро з пір'ям, дві одрубані качині голови дотліватимуть всередині, щоб всеньку зиму без тебе розвітрювати пір'яний дим на твердь і зляканість посніжених сидищ; та до прощального забуття доля питає про доньку; пожди-н, ти хотів щось сказати, щось вимріяне, про тихе містечко, де можна винайняти квартиру на трьох і забути взаємну затятість, головне — сад, він буде просторий, просвітлений, на осінь надлітатимуть дрозди, замерзатиме вода в умивальнику, за стіною стара господиня бухикатиме цілу ніч, тихесенько під підлогою шкработітиме миша, вигризаючи невсипущість; місячна синява, то напливаючи, то гаснучи поміж хмар, гойдатиме розгорнуту дитячу книжечку, бант, ковпачок фломастера на кріселку і, буцім накритий картузом коник-стрибунець, тільки тихіше, засюрчить під подушкою будильник; вставати, підсовувати на конфорку чайника, струмінь пари змиє морозну сльоду на шибці, голитися, радіти мильному теплу помазка, гризти яблуко, помічати на гризакові кров; сьогодні моя черга вести малу в дитсадок, сад безлиств і на стежині тріскотять горіхові шкоруपाїки, листя гірчить непродихно, всюди листя, — на криничній корбі, на дні відра, на рубероїдній покрівлі повітки, на сіделкові триколісного велосипеда, на штабелі дошок, котрі господиня завчас пристарала на домовину, на дихтяному вікні хліва, на крилах раптового вітру, — всюди падолист, наче б сліди уявних повернень в цю понеділкову морозну осінь, в час, коли пора будити дитину, довго стояти над

ліжечком, вставай, вставай; ковдра малинова, на ріжку вискубень вати; вставай; від доторку до худенького тіла зморозить наскрізь, це ж їй на холод іти, день виглядати татка; вставай; на заплющену оперту плечем до стіни, вдягати м'яку, з липовим запахом сновидінь і сліз, ледь зім'яту, рожеву льоллю; вставай, розвидніло; шапочку одягне сама, виходити, тримаючись за руки, вона обов'язково розкаже про виховательку, про того хлопчика, що обдарував долькою апельсина, забігатиме наперед і дивитиметься мені в очі, — доню сумна, — біля залізної брами стисне обіруч за лікоть, присядеш навпочіпки, біжи за дітками, глянь, білочка стрибає на дерев'яний гриб, мала плакса, сміятимуться, ну, біжи, скоро сніданок, холодно, ходи, донь, всередину, на коридорі шафка відчинена, малишня гилить кубики по підлозі, заплакану той хлопчик засміє, сьогодні заберу раніше, вже не виглядатимеш батька останньою, сидячи на гойдалці, поглядом проводжаючи за ворота людських дітей, сьогодні рано звільнюся, правду тобі кажу, хутенько прийдемо, збиратимем яблука на сушину, мама напалить піч, горнятко гарбузяної каші з медом умліє в кубасі, така солодка, що кожну ложечку приємно запивати молоком, послухай, я прийду; і пробудженому довго сліпати в стелю, вгадуючи, де я? Ти вийшов рано — ще й зоря не змерхала — обходив буланю масті поля, чорноземна пільмава перетворювалась на кінський пах, обривок пута, сліди копит, сліди кедів, сліди лошаці, обламану вербну гілку, якою їздовий, стьобаючи повітря, відгонив коней на пастівень; ти знав дорогу, притримувал рушницю за приклад і прямував до заповітних трипільських пагорбів, стерновище всмоктувало мерехт зір, як мрець живу воду; останнє передранкове сяйво ронилось росю з верб; вітряніло, великий і чорний птах проносився на схід сонця; ось ще один видолинок, бур'янистий горб, овечий дух, бляшанка на патику біля замуленої кринички, і ти ступаєш на древній вал, саме підвишша нагадує велетенську чорнильницю, той порожній і виписаний історією каламар, де стилем правив жертвний дим над багаттям пращура; нині ж тутай розбита обора, курінь, обвуглені рогачилна над кострищем, саму отару, видно, зігнали на зимівлю, пахне лосем і прілою соломою; ти приклигав сюди, щоб згадати копання скарбу, якесь череп'я знаходили, якісь худі звоцанілі кості, в грозу ховалися в печерах: тисячоліття й тисячоліття там гніздивсь ляк розгадки, земля двигтіла в холодній тіпавці, грім і злива перекочувались далі, раптом один загукав, гляньте, гляньте! внизу рисачили і зупинились майже навпроти нас четверо вовків, двоє малих, двоє старших, але однаково лаписті, міцнюще збиті, мовби утеклі з прадавнини коні, більше схожі на згустки тіней, ніж на живих істот; завмерли, незрушно відсапувались, ми ж повискакували з глиняного лігва й стовбичили поперек їхньої дороги, чомусь думаючи, то собаки, нях-нях-няхкали до них, загравали, плескали по колінах, підкликали погратись і звірина, обурена тим підлабузним писком, рвучко метнулась на бік, ввігнутими головами проламала м'яку стіну рогами, і, чавкаючи рудою, вигулькнула потойбік яру: двоє малих посередині, вожак попереду, вовчиця ззаду, — потюпалили без оглядки, ледь сколихуючи споловіле колосся жита; ти прибився сюди, раннім ранком, самотньо, на треноподібну і водночас, буцім завмерлу в першій мільйонсекундній вічності вибуху, зеленосхвилену висоту, щоб зітхнути:

Господи, чи не пора почати Твій справедливий суд? мені відомі й нехитрі засоби, і деякі бетонні споруди, здатні розпросторити вибухову хвилю — і земляний потоп, вивертаючись, мов киші в тазик, покладе край переситові і глумлінню зневірених содомлян, ані злих, ані добрих, ані впроклятих, ані святих, ані слуг благодаті, ані прислужників пекла, ніякогісінько ніяких, обтяжливих собі, даремних небу; ти почуєш докір мовчання, відтак, всередині, вимиваючи рештки отрути, що мучила тебе й віки, звогніє безвинний свічковий спокій, мов темрява, знявши нагар, поглинула своє — і тиша стане зрозумілішою за відповідь; ти здіймешся на висоту, притаманну осені і оселі, раптом віднайденій на попелищі, звідки всі спогади, вигадки, одержима роздвоєність між минулим і грядим, лиш різновид творчості напрямом до нового світу, — все має йти, як іде, твоїми заповідями стане мужність, терпіння, свідощтво докрайнього погляду, примус дожити; ти почуєш могутню, органну музику солом'яних стріх, радіактивні прелюдії, і зрозумієш, що від колись до тепер нема нічого, щоб заступало від розв'язки, а сила, замірена на твою згубу, якраз намовляє, якщо грішники геть дичавіють, безвинні вбулися з катами, роса виїла очі, могили волають про відплату, збувається написане, каміння говорить цвіркуновим співом, то чому б не пора? саме вона, та сила, друкуватиме фальшиві некрологи з твоїм портретом, плодитиме ганебні й коростяві чутки, прирікатиме твоє фото на стенді, повішене серед тих, що пропали безвісти, палитиме на смітниках, люто й заюшено, з переляку, топтатиме кирзаками, мов початок пожежі в сухій траві, але ти будеш живий, непомітний до часу і, щоб уникнути каменування, покинеш всім обраним, вимощувати добрі наміри, рятувати загаль, незмінним ухилом ріки виправдовувати зле й невтішне покликання течії; перестанеш почувати себе старим, розбитим непевністю, кволим, смертним, прийдеш до спраглих, хто взявшись за плуга, не озирається назад і вірністю оранці вглиблює надію; в просторі отупіння від болю, знеболеності затерплх, ледь присохлих, струпаків однієї безсонної пори здригнешся від дитячого страху покари і чистий той струм змусить встати й ходити, покинувши своє пітне ложе, ходити радісно, мов виглядаючи по окраїнних палатах цілий народ гостей, своїх учнів, своїх слухняних, своїх вірних, своїх заклопотаних новими перелогами — розпалюючи вогні на плотах, проминаючи скелі, стережітесь, улюблені, гіршого горя, дурманних хлібів, буденно замішаних на заквасці історії, глупоті, буденно випечених на крові й потягові до жорстокостей та насолод, посерйознійте один раз за своє старече дитинство, там, внизу, з пучком очерету за поясом і кресалом в руці вас зустріне Архангел, погладить молодого пса по загривку, присвітить смерклий ваш манівець, скаже, слухайте, куди ми прибились? так все зветхло в дорогах, так все далеко, що мусить, напевне, постати брама, правдивий вхід, ходіте ж разом, змиєм обличчя і розламаєм пасху; виявляється, ми блукали поряд; вже по святах прокладемо борозну; дім отчий, такий, яким його замислював господар, проте дещо інакший, позбавлений розпачів, ознак старіння, всього проклятого, вкоеного зопалу, вар'ятного, здатний повернути совісну й змовчану синівську любов і тим здихатись грізного часу вкупі з блукальними пригодами. Вали з м'яким обрисом завмерлого підземного дзвону, з байдужим смутком

покинутого жайворонього кубла, з німим, довірливим всезнанням виняткових місць, споріднених біжучій воді, світанковому небу, зорям, насправді ж дихали, затуманюючи життям дзеркало рівнини, розплескували по собі кривизну простору, погідних схилів, яруг, долин, на повному видихові стомлено, старече тихли, мов замислюючись вві сні, жити далі чи помирати? дозгадували ще незбутнє, задихались, на добрішому спогаді віднаходили дих, знову стрімким ковилистим прибоєм розмивали й розширювали нічний обрій, знову несли віднайдений, розмірний на віки, першопоштовх добра і зла, і всмоктували недужість серця з приязню моря, що обіймає якір.

Виспишся в скирді, позбавлений імені і мети, безтурботно упокоєний, а коли сонце прогріє солому й запахне лисячими віднорками, малий пастух підкличе легеньким свистом і вкаже на болітце; обминаючи корів і собаку, що пчихав і грібся в сухому торфові, ти перехопиш рушницю з плеча, зведеш запобіжника, перетворишся на слух, тупнеш ногою об кротовину, — качки з ситим краканням вибухнуть над багном, мов відсварюючись від пострілів, — ти напівсонно розламаєш замок, ежектор викине теплу гільзу, поглянеш на хлопчика, що вже по купинах, по будяках, по кропивці метнувся в болото, підняв за крило здобич, потряс нею, дмухнув у дзьоба, вигнув бока і підтягнув довгі чорні труси, перехопив качура за лапи, обтрусив кров на зм'яклій з тускніючим переблиском шиї, і аж тоді підняв голову й заусміхався щербато й жалісно, сиротинно; бери собі, підморгнеш ти; дя-дь-ку, а закурити дасте? ти згадаєш цю плаксиву, обов'язково розтягнуту по складах, інтонацію, заспів пастушого дитинства, покладеш на лопух три сигарети, декілька сірників, одламану, завбільшки з ніготь, тертку, і дорога до червоноцегляного млина на греблі покличе тебе повз цвинтар; сюдою дід повертався з лихолітних світів, сидів між приреченими, засинав назавжди, та біль зчужілості всього додав йому сили; ти озирнешся, — хлопчик, притискаючи крижня до грудей, побіг завертати телят від мішанки, — і переступиш повалену ограду, почувеш крик, смертельно ранений, чоловічий, потім скрегіт заліза об асфальт, дитячий вереск; бігтимеш, перестрибуючи безхресті могили, ялинова гілка зіб'є картуза, запхнеш його за пазуху й з пригірка побачиш трьох підлітків-рибалок із підсакою і вудками, а на дорозі коло води мотоцикліста, що, обтискаючи голову, лежав долілиць, замість ока стриміли стернові ластовині пір'їни і виямка на хвості повнилась кров'ю; калюжа бензину чорнила пилюку і сонце гасло на шпичях коліс, рибалки з видовженими, рудими від ластовиння, обличчями обтирали об сорочки й гризли крадену на городній бригаді моркву, перелякано розказуючи, що коли вони збігли з горба, то побачили мотоцикліста без шлема, він газював скажено, пригинався над рулем, а далі щось страшне! видмукнута з млина, мов зміюка з старого склепу, креснула ластівка, прокричала стер-стер, заскочила йому навперейми, немов впізнавала, ще раз вискнула, роздерла жовтого всередині дзьобака, гойднулася нижче і вгризлася з висоти розльоту в голову; він смикав за лапи, витягував, а потім впав; дядьку! та ж він — викапаний ви. Хлоп'яча розгубленість, — озиралися навсибіч і виглядали допомогу, — зашморгне й тебе; ти прихилиш рушницю до стовбура тополі, поглянеш на мотоцикліста, на безлюдну дорогу, вода плескотітиме за млином так само розмірено, як і тоді, коли

ковтала відчай і силу; з безрамних вікон повіє щурячим духом, пекучою, мов вітер по обрубаних кістках, пропасницею зневаги і крижаним тліном, хоч цегла буде промінитись жовтожарим теплом, сорока стрекотітиме на старій груші, горобці галасливо чубаритимуться в силосній потерусі, гримне бідонами пошарпаний, ледь колеса тримаються, молоковоз, пригальмує, ти щось вимовиш про медпункт і водій, колгоспний нащадок млинарів, подивиться позад тебе, трохи від'їде, сповільниться проти трупа, обмине мотоцикла й поволі, преспокійно так, погребеться під гору; пасмо чорного волосся налипло на скривавлену брову, і ти обженеш зелену муху на скроні покійника; хлопці, вже оговтавшись, закурять одну примину на трьох, — стійте тут, ми скоро — сядеш на бетонній дамбі спиною до млина, в соковитій зеленій траві ростиме декілька печеричок, позаду вітер, розбиваючись об червоний мур, гадюче шипітиме по стінах, знагла подумаєш, що й сам ти гнався невідомо по що й куди, скаженим і чорним псам згодовував тіла ворогів, давився гнівом, потерпав на гладкій дорозі, ходив сам не свій, хрестив лоба спросоння, піднімався за сім падінь, заробляв грижу над розкиданим каміняччям, на без'язикі рани вітчизни накликав суховій, глух од біди, по вигуках поромника вчився людської мови, забалакував зуби циганам, розплутував лінії на руках, забував витерти намерзлі сльози, жив, а насправді ніщо не було життям, правдивіше, не виявлялося ним; час втомився, як втомлюється залізо, як німіють руки завислого на скалі, час гуде і сурмить, буцім вимерзла річка під здібленим льодом; почуєш за спиною голоси, встанеш, підлетить головинський "бобик", розпитуватимуть під капустяний тріск брезенту, яким обмотували покійника, — під'їхала пожежна машина, мотоцикла відтягнули за насип, тіло поклали в кабінку, сонце киплячим бурштином обливало метушню й пил на греблі — візьмеш рушницю і попростуєш повз цвинтарем додому, а згодом затихне, пірнаючи з яру в яр, віща сирена на кабіні пожари.

Ось і тиша від'їзду проростає всередині — сліпнучи від ранкового інею на черепиці, з похиленою головою, з двома гілочками малини в речмішку вибрів на автобусну; коло перехрестя стояла дубова фігура з розп'яттям, автобус часто зупинявся, підбирав школярів, базарювальників, — всі незнайомі, це й добре — розтинав стернисту голизну полів, світло пливло від падалішніх яблук по хуторах, пірнав під грибну прохолоду ялинового лісу, скочував на тряскі піщані колії, натрамбовувався сухим скрегітним пилом, весь жеврів, мов перегораюча лампочка, проминав худі й зруділі хвойні дерева на косогорах, от і твоя зупинка; запитати в дітей; цвинтар тамо між соснами на горбі; дорога піщана й тепла, впізнати могильний запах чебрецю, ввійти через браму, приглядатися до табличок, вінки геть пожухлі, хоронять, напевне, на західному кутку, горбики там свіжіші, хрест із чорно пофарбленої труби — добридень, бабцю; пробачте моє запізнення; тиша, що рвала груди в дорозі, знесилить руки й думки, ввігне спину; прочинити хвірточку на оградці, зібрати в кулак в'ялі айстри, винести за цвинтарний рів, прийти, розвзулити речмішок, посадити дві малинові гілки, сісти збоку на лавочці, — мурахи на пригріві перебирають лапками білавий пісок, їх тутай безліч, повзають по слідах, по траві, найбільше в узголів'ї могили; розказують про гостя, про внука; нізвідки

спогад про карамель, яку бабця діставала з-під подушки і погамовувала хрипи в грудях, нізвідки голос, — бійся не смерті, а смертного гріха, — тиша розтане в благість, мурахи й далі снуватимуть по примогильному піску, та миротворча яснота запанує над соснами і голос зміцніє; малою батько всадовив на підводу, повіз до мами на буряки, скраю поля стояла бочечка з оселедцями, в протилежному кінці бочка з водою, посередині на ослінчику грав патефон, так пан скомандував розважати сапальниць, я ходила, ходила собі між рядків, лягла й заснула, то-то страху було, всі кинулись мене шукати, все поле оббігали, поки знайшли, — отак і на цьому світі; при виході з цвинтаря лілово палахкотітиме верес — водномить і назавжди забудеш безіменне звертання до себе, що ніби погляд у дзеркало всякий раз переконувало: ти ще живий. Одного полудня на перевозі почуєте балачку лисого поромника і нового напарника його, що Богдан мертвий; вітрисько змітатиме з дощаного престолу вугільний пил, баржа з гранітом покладе хвилю на валуни й вимостки, брязне ланцюг, німо гойднеться на поромі обід колеса, — дорожній дзвін, — старий, увігнувши голову, зніме за вухо шапчину, дістане прилиплу до засаленої підкладки районну газету з віконцем співчуття; одного вечора виплакуватиме очі бакен на повороті, земля ковтне амонітовий прах кар'єру, наллється соком здичавілий на скелях виноград, стане тихо довкіл, то ж чи повірите словам двох поминальників на голій пристані? здається, перехилки з пласкої пляшки п'ють місячне вино, обнявшись за плечі, голосно лають зайд на винограднику; старий сікається до халабуду за дробовиком, векає, тре підборіддя собачою шапкою; жовклість єдиного ліхтаря кінським черепом скалиться на воді, молодий гризаком яблука зіб'є каламутину; на туманному березі блимне фарами й загупає бубном на кузові, розітне сутінь вчаділа пісня, старий, розім'явши коліна, гаєчним ключем на тридцять два бемкне об зоряний обід, відчалюючи, кахикне; нема на вас доброго сповідальника, немає! — а я, народжений в тілі року половини століття і просвітлений духом Дива, дотоді мину коридори птьми і буду більше живий, ніж тепер, та й ви за мною, молитвами заступлені, вірю, також воскреснете до життя.